Murat Bardakçı

İttihadçı'nın Sandığı

İttihad ve Terakki liderlerinin özel arşivlerindeki yayınlanmamış belgeler ile Atatürk ve İnönü dönemlerinde Ermeni gayrimenkulleri konusunda alınmış bazı kararlar.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

MURAT BARDAKÇI
İTTİHADÇI'NIN SANDIĞI

© MURAT BARDAKÇI
© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2013
Sertifika No: 29619

Kapak, kitap tasarımı ve dizin:
UFUK TOSUNOĞLU

1. Basım: Nisan 2014, İstanbul

ISBN 978-605-332-110-1 (CİLTLİ)
ISBN 978-605-332-111-8 (KARTON KAPAKLI)

Baskı:
YAYLACIK MATBAACILIK
Litros Yolu Fatih Sanayi Sitesi No:12/197-203
Topkapı İstanbul
Tel: (0212) 612 58 60
Sertifika No: 11931

Ön kapak fotoğrafı: Enver Paşa, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya'da imal edilmiş dipçikli tabanca ile ateş ediyor. Arka kapak fotoğrafları: Talât ve İsmail Canbulat Beyler 1913'te bir Alman uçağında (üstte); Cemal Paşa'nın cenazesi 22 Temmuz 1922'de Tiflis'te morgda (altta). Arka kapakta (üstte) İttihat ve Terakki'nin arması, sırtta da İttihat ve Terakki Merkez-i Umûmîsi'nin mührü yeralıyor. Arma, iç sayfalarda vinyet olarak kullanılmıştır.

© Her hakkı mahfuzdur. Bu kitabın hiçbir bölümü, metin kısmı, belgeler ve fotoğraflar, yazarın yazılı izni olmaksızın mekanik veya elektronik metodlarla veya ileride icat edilecek sistemlerle hiçbir şekil ve biçimde iktibas edilemez, yeniden satış amacıyla fotokopi de dahil olmak üzere hiçbir sistemle çoğaltılamaz. Dergi, gazete veya radyo-TV'lerce yapılacak alıntılar veya kitapta yeralan belgelerle fotoğrafların bilimsel-akademik yayınlarda kullanılması, kaynak gösterilmesi şartıyla bu hükmün dışındadır.

© All rights reserved. No part of this publication may be transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording, or any information storage and retrieval system now known or to be invented, without permission in writing from the writer, except by a reviewer who wishes to quote brief passages for inclusion in a magazine, newspaper, or broadcast or academic publication.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Fax. (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

Murat Bardakçı

İttihadçı'nın Sandığı

İttihad ve Terakki liderlerinin özel arşivlerindeki yayınlanmamış belgeler ile Atatürk ve İnönü dönemlerinde Ermeni gayrimenkulleri konusunda alınmış bazı kararlar.

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

ÖNSÖZ

"İttihad ve Terakki'nin ne olduğunu
ben de pek bilmiyorum ama idaresi
pek müşkil birşey!"
Talât Paşa[1]

Türk siyasî tarihinin imparatorluk ve cumhuriyet dönemlerinde İttihad ve Terakki kadar etki yapmış, tartışılmış ve tartışması hâlâ devam etmekte olan bir başka siyasî parti yoktur.

İttihad ve Terakki'nin 1918'de yani günümüzden 95 sene önce hukuken, 87 sene önce 1926'da yaşanan İzmir suikasti dâvâlarının ardından liderlerinden bazılarının idamı ile de fiilen tarihe intikal etmiş olmasına rağmen, *İttihadçı zihniyet* kavramının bugün hâlâ tartışma mevzuu edilmesi, bu etkinin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir.

Bu kitapta, Osmanlı İmparatorluğu'nun son on senesine tek başına hâkim olan İttihad ve Terakki'nin lider kadrosuna, bu kadro ile temasta bulunmuş o dönem siyaseti ile edebiyat dünyasının, basınının ve idarecilerinin önde gelenlerine ait 220 adet belge yeralıyor.

Bu belgelerin kitabın ilk bölümünde yeralan 19 adedi, Ermeniler tarafından katledilen bazı Türk devlet görevlilerine Ermeni mallarının tahsîsi ile ilgilidir ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nde muhafaza edilmektedir.

Arşiv evrakının ardından bir kısmı özel arşivimde bulunan, bazılarını da İttihadçı ailelerden temin ettiğim 198 adet belge gelmektedir. Bu belgelere, Süleyman Nazif tarafından yazıldığı düşünülen ve bugün temini zor olan *Boş Herif* risâlesinin tam metni ile Refik Halid'in şimdiye kadar tamamı düzgün şekilde yayınlanmamış iki, Falih Rıfkı'nın da bir makalesini ilâve ettim ve belgelerle diğer metinlerin sayısı 220'ye çıktı.

İttihadçı'nın Sandığı, temelini İttihad ve Terakki mensuplarının hususî arşivlerinde bulunan evrakın teşkil ettiği bir üçlemenin ikinci cildi oluyor. *Trilogie*'nin ilk cildi 2008'de yayınladığım *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*,[2] ikincisi elinizdeki bu kitap, diğeri de yakında yayınlayacağım *"Enver"*dir.

Bu kitapta Enver ve Talât Paşalar'a ait evrakın az sayıda olması okuyucunun dikkatini çekebilir.

Talât Paşa'nın hususî arşivinin bir bölümünü, özellikle de 1915 tehciri ile alâkalı evrakı 2008'de zaten yayınlamıştım. Enver Paşa'ya ait olan, Paşa'nın

[1] Muhiddin Birgen, *"İttihad ve Terakki'de On Sene"*, Son Posta, 16 Ekim 1936.

[2] *"Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi"*, Everest Yayınları, İstanbul 2008.

ailesi tarafından şimdiye kadar titizlikle muhafaza edilen ve yüzlerce belgeden meydana gelen hususî arşivinin tamamına ve İttihadçı liderlerin dünya savaşı sonrasında gittikleri sürgünlerdeki siyasî yazışmalara *"Enver"*de yer vereceğim için belgelerin ayrı kitaplara dağılarak bölünmesini istemedim ve bu yüzden bu kitaba dahil etmedim.

Bizde tarihçilerimizin özel arşivlere maalesef gerektiği kadar önem vermemeleri meselesinden, devlet adamlarının ailelerinin kendilerinde bulunan evraka genellikle sahip çıkmamalarından veya çeşitli endişeler sebebi ile bazı belgelerin ortadan kaldırılması hususlarından *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*'nin önsözünde de bahsettiğim için burada bu konuda fazla bir söz etmeyecek, sadece bir düşüncemi tekrarlamakla yetineceğim:

Türkiye'nin İkinci Meşrutiyet sonrası tarihi yazılmak istendiğinde resmî arşivlerde bulunabilecek belgelerin, gazete ve dergi kolleksiyonları ile yayınlanmış hatıraların yanısıra o dönemde rol oynamış kişilerin bugüne gelebilen hususî arşivlerine ulaşılması mecburiyeti vardır. Hadiselerin hangi şartlar ve etkiler altında cereyan ettikleri konusunda resmî belgelerde yahut hatıralarda gerekli izahat bulunmayabilir, geçmiş dönemin iktidar sahipleri de bu konularda ayrıntı vermemiş olabilirler ve bilinmezlik bulutunun bir kısmının olsun dağılması, ancak özel arşivler sayesinde mümkündür.

Kitapta her belgenin metninden önce o belge ile ilgili kısa açıklamalar verdim, belgelerin içerikleri konusunda herhangi bir yorum yapmadım, yorumu okuyucuya bıraktım ama yine de dikkat çekmek maksadı ile az da olsa bazı yerlerde kısa açıklamalarda bulundum..

Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi'nde de aynı şekilde hareket etmiş, yani neşrettiğim belgeler hakkında yorumda bulunmamıştım ama kitapla ilgili olarak yapılan bazı tenkidlerde *"Tarihçilik sadece belge yayıncılığından ibaret değildir, yayınlanan belgenin yorumlanmasını da gerektirir"* şeklinde tuhaf eleştirilere maruz kalmıştım.

Bu eleştirileri yapanlar, okuduklarını anlamaktan âciz kişiler değil idiler. Dolayısı ile ortada bir yanlış anlama, anlamama yahut anlayamama meselesi değil, sadece bir *kedi-ciğer* hadisesi yatmaktaydı! Mesele, 1915 tehciri hakkında senelerden buyana *taraf olarak* yazıp konuşanların bu konudaki en önemli belgelere, yani tehcirin mimarının evrakına ulaşamamaları bir tarafa, bu evrakın mevcudiyetinden bile haberdar bulunmamalarıydı ve eleştirilerinin asıl sebebi Ermeni meselesinin en önemli kaynaklarından birini teşkil eden Talât Paşa belgelerinin *kendilerinden olmayan* bir başkası tarafından yayınlanmasını hazmedememelerinden ibaretti!

Okuyucu, İttihad ve Terakki mensuplarının hususî evrakının yanına Er-

meni malları hakkında Devlet Arşivleri'nde bulunan bazı belgeleri niçin ilâve ettiğimi merak edebilir...

Hiçbir araştırmaya dayanmayan, masa başında sırf söylemiş olmak için sarfedilen sözlerin ve ideolojik maksatlarla ortaya atılan bazı iddiaların doğru olmadığını belgeli şekilde göstermek için...

Ermeni meselesi tartışmalarını takip edenlerin malûmudur: Son senelerde ortaya Mustafa Kemal Paşa'nın tehcire karşı olduğu, tehcir kararını veren ve uygulayan İttihadçılar'dan nefret ettiği, bu işe karışmış kimseleri devlette görevlendirmediği, tehcire uğrayan Ermeniler'i mağdur olarak gördüğü ve tehcirin sorumluları hakkında ağır ifadeler kullandığı yolunda birtakım iddialar atıldı, hattâ Paşa'nın ağzından hiçbir zaman verilmemiş ve yayınlanmamış hayalî mülâkatlar bile uyduruldu.[3]

Mustafa Kemal'in Adana'da 1923 Mart'ında Türk Ocağı binasında verilen çayda Adana Esnaf Cemiyeti Hey'et-i İdare Reisi Ahmed Remzi Bey'in konuşmasından sonra yaptığı cevabî konuşmada söylediklerinin üzerinde ise pek durulmamış, hattâ şu sözlerinin yayınlanmasından adeta kaçınılmıştır:

> *"...Şüphesiz, haksızlık ve küstahlığın bundan fazlası olamaz. Ermeniler'in bu feyizli ülkede hiçbir hakkı yoktur. Memleketiniz sizindir, Türkler'indir. Bu memleket tarihinde Türk idi, o halde Türk'tür ve ebediyyen Türk olarak yaşayacaktır (şiddetli alkışlar). Gerçi bu güzel memleket kadîm asırlardan beri çok kerre ecnebî istilâlarına maruz kalmıştı. An-asıl Türk ve Turanî olan bu ülkeleri İranîler zaptetmişlerdi. Sonra bu İraniler'i mağlûp eden İskender'in eline düşmüştü. Onun ölümüyle memâlik taksim edildiği zaman Adana kıt'ası da Silifkelilerde kalmıştı. Bir aralık buraya Mısırlılar yerleşmiş, sonra Romalılar istilâ etmiş, sonra Şarkî Roma yani Bizanslılar eline geçmiş, daha sonra Araplar gelip Bizanslılar'ı koğmuşlar, en nihayet Asya'nın göbeğinden tamamen kaynayan Türkler soyundan ırkdaşlar buraya gelerek memleketi hayât-ı sâbıka ve asliyesine iade ettiler (alkışlar). Memleket en nihayet yine sahib-i aslîsinin elinde takarrür etti. Ermeniler vesâirenin burada hiçbir hakkı yoktur. Bu bereketli yerler koyu ve öz Türk memleketidir. Arkadaşlar, bu memleketin halkı üzerinde kimsenin hak ve salâhiyeti olmadığı gibi, bu memleketi hârice muhtaç ettirmemek de size terettüp eden bir vazifedir..."*[4]

Ermeni tehciri sırasında tehcir ile ilgili dairelerde vazifeli olan çok sayıda bürokrat, Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı senelerinde devlette önemli görevler almış, hattâ Osmanlı dönemindeki görevlerinden daha yüksek makamlara gelmişlerdir.

Bu bürokratlardan sadece ikisini hatırlatayım: Atatürk döneminin 11 sene boyunca güçlü Dahiliye Vekili olan Şükrü Kaya, 1914 Kasım'ından 1916

---

[3] Bu gerçek dışı iddialar konusunda ilk etraflı araştırmayı Dr. Şenol Kantarcı yaptı: *"Ermenilerce Atatürk'e Atfedilen Sözler ve Divan-ı Harb-i Örfî ile Ermeni Teroristleri Tarafından Şehid Edilenlere Atatürk'ün Gösterdiği İlgi"*, Ermeni Araştırmaları, Sayı 4, Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002.

[4] *"Hâkimiyeti Milliye"*, 3 Şaban 1341, 21 Mart 1339-1923 Çarşamba, 2. sayfadaki *"Bizi harbe sevkederlerse sakın telâş etmeyiniz"* başlığının altında.

Mart'ına kadar, yani Ermeni patırtısının zirveye çıkıp tehcirin uygulandığı günlerde, İçişleri Bakanlığı'nın iskânlar konusundaki en önemli birimlerinden olan *"Muhacirîn ve İskan-ı Aşâir"* müdürü olmuş, müdürlüğün genel müdürlüğe yükseltilerek isminin *"Aşâir ve Muhacirîn Müdiriyet-i Umûmîyesi"* olmasından sonra da kısa bir müddet genel müdürlük yapmıştı.[5] 1935'ten, yani Atatürk'ün son üç senesinden 1946'ya kadar 11 yıl meclis başkanlığını yapan ve 1938'in 10-11 Kasım günleri cumhurbaşkanı vekili olan Abdülhalik Renda, Ermeni ayaklanmaları sırasında Bitlis, tehcir sonrasında da Halep Valisi olmuş; 29 Nisan 1917'de Dahiliye Müsteşarlığı'na getirilmiş, ardından yine vali olarak Halep'e tayin edilmişti.

Liste, daha da uzatılabilir...

İttihadçı'nın Sandığı aslında bir yıkılışın ve hüznün hikâyesidir. Kitapta yeralan mektuplardan bazıları imparatorluğun son devrine damgasını vurmuş kişilere iktidarda bulundukları dönemde menfaat maksadıyla ne şekilde ve ne maksatlarla yaklaşıldığını göstermesinin yanısıra, lider kadronun savaş sonrasındaki faaliyetlerini, temaslarını ve hattâ uğradıkları şaşkınlıkları da göstermektedir.

İttihadçılar, özel yazışmalarından da görüldüğü gibi, savaş sonrasında tuhaf bir hâlet-i ruhiye içerisine girmişlerdir: Hiçbiri geçmişte hata edip etmediklerini düşünmemekte ve on yıl boyunca tek hâkimi oldukları Türkiye'nin dünya savaşında yenildiğinin, üstelik ciddî ve son derece ağır bir bozguna uğradığının farkında değil gibidirler. Bu farkında olmamazlıkları yenilgiyi geçici görüp kabullenmek istememelerinden veya memleketi düştüğü vaziyetten kurtarmanın yine sadece kendileri ile mümkün olduğuna inanmalarından yahut başka düşüncelerden, meselâ mağlûbiyetin getirdiği büyük ve ağır şaşkınlıktan kaynaklanıyor olabilir.

Bu yüzdendir ki, bir-iki sene öncesine kadar yaşanan kanlı savaşta karşı cephelerde oldukları düşmanlarla mütarekeden sonra temastan çekinmemekte ve terketmek zorunda kaldıkları Türkiye'de birşeyler yapabilme hülyası içerisinde bulunmaktadırlar. Meselâ, Enver Paşa Berlin'de her milletten yetkililer ile buluşup gelecek hakkında fikir teatisinde bulunmaktadır. Cemal Paşa savaş suçlusu olarak tutuklanmaktan çekinmeden gerçek adı ile gittiği Paris'te Fransa'nın üst seviyedeki idarecileri ve yüksek rütbeli askerleri ile temaslar yapmakta; Cavid Bey, İsmail Canbulat ve diğer önemli isimler de müttefik politikacılar ile sık sık biraraya gelmektedir.

Sürgündeki İttihadçılar, kendilerine yönelik tehditleri ve tehlikeleri de umursamaz bir kadercilik içerisindedirler. Müttefikler tarafından tutuklanma yahut Ermeni teroristlerin hedefi olma endişesi yüzünden gerçi artık isimlerini ve hattâ sakallarını ve bıyıklarını da keserek görüntülerini bile değiştirmişlerdir ama en basit emniyet tedbirlerini almaktan uzak gibidirler. Meselâ,

---

5 Volkan Marttin, *"Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine"*, Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 2, No: 5, Aralık 2011, sah: 22.

savaş sonrasında gittiği Berlin'de *Ali Sâî* takma adı ile yaşamakta olan Talât Paşa'ya gönderilen ve bir kısmı önde gelen İttihadçılar tarafından yazılan mektuplarla kartpostalların adres kısımlarına *Herrn Ali Sâî Bey* yahut *Ekselâns Talaat Pasha* yazılması ya inanılmaz bir fütursuzluğun yahut keskin bir kaderciliğin eseridir.

Meselenin daha da tuhaf tarafı, sürgündeki İttihadçılar'ın Ermeniler'in suikast hazırlıklarını işitmiş ve ölüm listeleri hazırladıklarını da haber almış olmalarına rağmen ciddî tedbirlere ihtiyaç duymamalarıdır.

1922'de Fransa'da bulunan Cavid Bey, o günlerde İtalya'da yaşayan İsmail Canbulat'a gönderdiği mektuplarının bazılarında bu listelerden bahsetmektedir:

> *"...Komiserle görüştüm. Bunu sana mahrem olarak yazıyorum, kimseye bahsetme. Liste meselesi muhakkaktır. Gördüğüm evraka nazaran şüpheye mahal kalmamıştır. Ben dahi olunca artık hariçte kimse kalmadığını da anlarsın. Burası listedeki esâmîyi bilmiyor. Takyîd, fırsat, ötesi Allah'a kalmış. Olacak olur"* (15 Nisan 1922 tarihli mektup).
>
> *"...Polis müdür muavini sana yeni birşey öğretmemiş. İsimlerimizin listede dahil olduğunda hiç şüphemiz yoktu. Madem ki Jak'ın müdür muaviniyle bu derece hususîyeti vardır, listeyi elde etmeye gayret etsin. Sonra bir Fransız dostumuz vasıtasıyla bu listeyi Paris'teki liste ile mukayese ettiririz. Bundan da listelerin aynı isimleri muhtevi olup olmadığını ve binaenaleyh derece-i ciddiyetini anlamış oluruz. Bunu ihmal etme. Jak'la olmazsa diğer bir vasıta ile bunu elde etmeye gayret et. Şahsî takayyüdâtın dediğiniz gibi, bu meselede pek tesiri yoktur. Fakat umûmî tedâbîrâtın faidesi inkâr edilemez, neşriyât gibi"* (25 Nisan 1922 tarihli mektup).
>
> *"...Mâhud listeyi elde etmeye gayret et, hattâ üç pusulanın suretlerini. Bu muhtelif pusulalardan mânâ çıkarmak mümkündür. Bilhassa, Paris'teki liste elde edilip karşılaştırılırsa polis müdür muavininin bu işin mahrem tutulmasını arzu etmesi mânâsız, bilmeyen yok çünki. Bizim isimlerimiz listede olup da zikrettiğiniz diğer isimlerin, bilhassa ikisinin bulunmaması hemen gayr-i mümkündür diyeceğim. İstanbul gazetelerinin birinde vaktiyle bir siyah listeden bahsetmiş olduğunu ben de hatırlıyorum. Fakat isim var mıydı, yok muydu pek aklımda değil. Bu listeler Jak vasıtasıyla alınamaz ise, belki Osman Nizâmî vasıtasıyla elde edilebilir. Vakit'in son nüshalarının birinde Amerika muhabirinin bir mektubu vardı. Bu mektupta Amerika Ermenilerinin şimdiki siyasetleri, Türkiye ricâlini imha etmek olduğu açıkça söyleniyordu. Hattâ, zannederim ki Mustafa Kemal için de bir îmâ vardı"* (28 Nisan tarihli mektup).

İttihadçılar üstelik, bir ara ölüm listelerinin hakikaten vârolabileceğine de inanmamış, hattâ tehcir döneminin sadrazamı Said Halim Paşa'nın Roma'da katledilmesinin sorumluluğunu Paşa'nın ailevî ve siyasî meseleler yüzünden

aralarının açık olduğu Mısır'ın son hıdîvi Hıdiv Abbas Hilmi Paşa cephesinde aramışlardır.[6]

Bütün bunların ötesinde, lider kadronun Talât Paşa'nın haricinde nerede ise tamamı günün birinde Türkiye'ye tekrar dönüşün ve İttihadçılığı herşeye yeniden hâkim kılmanın hayâli içerisindedir.

Enver Paşa'nın memlekete dönmeyi düşünmediği bir an bile yoktur ve bu hayalini Berlin'de bulunan hanımı Naciye Sultan'a Moskova'dan ve Batum'dan yazdığı mektuplarda sık sık ifade etmektedir:

> *"...Tabîî, Türkiye sulhü olunca ihtimal tekrar memlekete gideceğiz veya herhalde birarada bulunacak bir yer intihâb edeceğiz* (12 Mart 1921 tarihli mektubundan)"
>
> *"...Anadolu'dan gelen haberler iyi değil. Zannedersem, Rumlar bizim orduyu çekilmeye mecbur etmişler. Meclis Ankara'dan Sivas'a gidiyor. Ordu da Kastamonu-Ankara hattına çekiliyormuş. Eğer ordu muharebe neticesi çekilmiş ise memlekete yeni bir ruh vermek için belki de Anadolu'ya yakında geçmek lâzım gelecek* (2 Nisan 1921 tarihli mektubundan)"
>
> *"...Ben bir damad-ı hazreti şehriyârî ve Osmanlı ordu ve donanması başkumandanı, memlekete yardım olmak ve düşmüş canımıza karşı bütün âlem-i İslâm'ı ayaklandırmak üzere bu eski çarlar payitahtında o zamanın dilencilerinden imdat dileniyorum* (9 Temmuz 1921 tarihli mektubundan)"
>
> *"...Mustafa Kemal Paşa bir beyannâme neşretmiş bununla kendisini Meclis'e başkumandan tayin ettirmiş ve sonuna kadar harbe devam edecekmiş. Bu hal, işin herhalde iyi olduğunu böyle vesâitle evvelâ kabahati yine kendisinden evvel kumandanlık edene atarak işin içinden kurtulmasının çaresini bulduğunu gösteriyor. Bunun üzerine bende behemehal memlekete giderek vaziyeti takviye etmek ve olmazsa bari karınca-kararınca yardım etmek fikri galip geliyor. Bakalım ne olacak?* (15 Ağustos 1921 tarihli mektubundan)"[7]

Türkiye'ye dönme ve iktidara yeniden hâkim olabilme hayalleri hakkında bir örnek daha: Partinin güçlü isimlerinden olan Dr. Nâzım Bey, sabık Mâliye Nâzırı Cavid Bey'e 1922'de *"...Memleketini kurtaracak yegâne çarenin İttihad ve Terakki'nin ihyâsında olduğuna kanî olduğum için ve bugün bu yolda bir adım atmak ihtimalini bâîd gördüğüm için sabırsızlık hastalığına bile müptelâ-*

---

6 Cavid Bey'in İsmail Canbulat'a yazdığı 29 Ekim 1921 tarihli mektuptan. Mektup, bu kitaptaki 100 numaralı belgedir.

7 Enver Paşa'nın bu ve diğer bütün mektuplarının tam metinleri, yakında Paşa hakkında yayınlayacağım kitapta yeralacaktır.

yım. Kuzum Cavid Beyciğim, bu İttihad ve Terakki'yi unutmayın. Ferd ne kadar zeki, ne kadar kavî olursa olsun yine bir ferttir. Moskova'daki tecrübemden de anladım ki bir teşkilâta istinâd etmeyen fertlere ne kadar dâhî olurlarsa olsunlar, modern olan cemiyet-i beşeriye metelik vermiyor. İttihad ve Terakki'nin isminde ise zaten büyük bir kuvve-i câzibe mevcuttur"[8] diye yazmaktadır.

Memlekte dönüş hayâline kapılmayan ve fırsat çıktığı zaman istifade etmek üzere bir köşeye çekilerek bekleme yanlısı olan tek bir kişi vardır: Talât Paşa...

1918'in 1 Kasım gecesi İstanbul'dan bir Alman torpidosu ile gizlice ayrılıp gurbetlerinin ilk durağı olan Kırım'ın Gözleve limanına doğru yola çıkan İttihad ve Terakki'nin liderlerinden ve önde gelenlerinden yedi kişi, yolculuk boyunca istikbali konuşmuşlardır. Enver Paşa'ya göre Rusya'ya gidilerek Ruslar ile anlaşmak, sonra Türkistan'ı ayaklandırmak, Kafkaslar'da mücadeleye devam etmek, Allah'ın takdiri ile zafer için çalışmak ama muvaffak olamadıkları takdirde de bu yolda can vermek gerekmektedir, ancak Talât Paşa'nın fikri başkadır:

> *"Siyasî hayatımız artık sona ermiştir, milletin kini ve gazabı üzerimizdedir. En kısa yoldan Avrupa'ya gidip bir köşeye çekilmemiz, hiçbir işe kalkışmadan hadiseleri takip etmemiz lâzımdır. Bir fırsat çıktığı takdirde o fırsattan tabii ki istifade edebiliriz. Ama bugün yapmamız gereken iş senlik-benlik kaygularını bir tarafa bırakarak köşeye çekilmekten ibarettir. Biz milletimizi kurtarmaya çalıştık, dolayısı ile vicdanlarımıza karşı mahkûm değiliz fakat talih bizlere yâr olmadı. Dolayısı ile artık vazifemizi başkalarına devretmemiz lâzımdır"*[9]

Enver Paşa'nın haricindeki yolcuların tamamı Talât Paşa'nın fikrine iştirak edecek ama daha sonra hepsi siyasî yahut askerî faaliyetlerde bulunacaklar, üstelik aralarında anlaşmazlıklar çıkacak, partinin bir zamanlar askerî kanadına hâkim olan Enver Paşa'nın Cemal Paşa ve sivil tarafın liderliğini yapan Talât Paşa ile sürtüşmesi ise bir türlü halledilemeyecektir.

Buna rağmen gurbet yolculuğu sırasında *işlere karışmamak ve beklemek* görüşünü ortaya atan Talât Paşa da sonraki günlerde kendi tavsiyelerinin aksini yapacak ve Avrupa'da temaslara başlayacaktır.[10]

İttihadçılar'ın çöküşten kurtarıp ayağa kaldırmak için çaba gösterdikleri imparatorluk Kafkasya'dan Ortadoğu'ya, Afrika çöllerinden Balkanlar'a uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmaktadır. Bize bugün dünyanın dört bir tarafın-

[8] Bu kitaptaki 43 numaralı belgeden.

[9] Emîr Şekib Arslan'ın, Lothrop Stoddard'ın *"Hâdıru'l-Âlemi'l İslâmî"*sinde yeralan *"Eş-Şehîd Enver Bâşâ ve Rufakauhû"*sundan tercüme eden: Aziz Akpınarlı, *"Şehit Enver Paşa ve Arkadaşları"*, Samsun 1952, sah: 8-9.

[10] Benim *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*'nin *"Muhtelif Belgeler"* başlıklı 3. bölümüne, özellikle 152.-162. sayfaları arasına bakınız.

daki uzak diyarları ve bambaşka iklimleri hatırlatan Trablus, Mekke ve Selânik gibi beldeler, o devrin nesli için zamanımızın İzmir'i, Konya'sı yahut Diyarbakır'ı misâli imparatorluğun birbirinden pek farkı olmayan görev yerleridir ama memleket koyu bir istibdadın hâkim olduğu yarı sömürge halindedir.

Falih Rıfkı, bu geniş coğrafyanın o zamanın nesli için neler ifade ettiğini *"Zeytindağı"*nın girişinde çok güzel anlatır:

> *"Bizden Belgrad'ı aldıkları zaman, düşman murahhasları Niş kasabasını da istemişlerdi, Osmanlı delegesi ayağa kalkarak:*
> - Ne hâcet *dedi,* İstanbul'u da size verelim.
> *Babalarımız için Niş, İstanbul'a o kadar yakındı. Biz eğer Vardar'ı, Trablus'u, Girid'i ve Medine'yi bırakırsak, Türk milleti yaşayamaz zannediyorduk.*
> *Çocuklarımızın Avrupa'sı, Marmara ve Meriç'te bitiyor..."*[11]

Türkiye'nin 19. asrın ikinci yarısından itibaren gündemini işgal eden ve en hayatî mesele olarak görülen Girit tartışmaları devam ettiği sırada, devlet Balkanlar'da kendi teb'ası ile silâhlı bir mücadele içerisindedir...

Balkanlar'da ortaya çıkan bağımsızlık hareketlerinin ilhamı ile yine o bölgede doğan İttihadçılık herşeyden önce bir *ruhtur;* bu ruhun kendine mahsûs özellikleri, hayalleri, hülyaları ve hırsları vardır. Öyle ki, 1900'lerin ilk senelerinde büyük ümidlerle başlayan ama 1918'de çok daha büyük bir hüsranla biten maceranın kahramanı olan genç kurmayların herbirinin hayatı birer romanı andırır ve hepsinin en başta gelen ortak özellikleri, Sultan Abdülhamid'e duydukları ve hayatlarının son ânına kadar devam eden büyük nefrettir. İlerki senelerde siyasî bir parti halini alacak, yani İttihad ve Terakki Fırkası'na dönüşecek olan Türk subayların Balkanlar'daki özgürlük hareketlerinin temelinde de zaten Abdülhamid istibdadına son verme arzusu vardır ve memleketin ancak bu şekilde, yani hürriyetin gelmesi ile kurtulabileceğine inanılmaktadır.

Abdülhamid nefretinin ne derece geniş boyutta olduğu, Enver Paşa'nın hatıralarından da açık şekilde anlaşılmaktadır:

> *"...Soba başında toplandığımız istirahat zamanlarında hükümetin aczinden, idâre-i mutlakanın, hassaten Sultan Hamid'in fenalığından bahsederdik. Fakat bunlar söz olarak kalır, yalnız fikirde ufak bir intibah hâsıl ederdi..."*
> *"...Bu sırada, hakikaten, zalim idarenin tesirini bütün milletin anlamağa başlamış olduğunu hissettim ve bundan sonra idâre-i zâlime-i Hamidî'ye karşı zihnimde hâsıl olan intibah derece-i kemâle gelmişti. Bu hâin herif istese bir anda her şeyi yapar; memleketi bahtiyar eder, etrafındaki alçakları dağıtır, hem memleket, millet bahtiyar olur, hem kendisi diyordum. Fakat ben bu adamın senelerden beri kan içmeğe alışmış olduğunu ve insanın itiyâdından vazgeçemeyeceğini düşündükçe, şahsına karşı fevkalâde bir adâvet [hissediyor] ve herhalde bunun vücûdunun ortadan kalk-*

[11] Falih Rıfkı Atay, *"Zeytindağı"*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1938, sah: 6.

masının en selîm bir çâre olacağını düşünüyordum..."

"...Sultan Hamid'in ve etrafındaki alçakların, böyle ehemmiyetsiz hususâtı i'zâm ederek birçok hanedanı mahvedişleri[ni] ve bununla beraber milleti bir girdâb-ı felâkete sürükleyişlerini bizzat görüşüm, bende bunlara karşı fevkalâde bir kin uyandırdı. Bundan sonra ara sıra, itimad ettiğim arkadaşlara bu zalim idareyi devirmek çârelerinden bahse başlamıştım. Fakat bunlar söz olarak kalıyordu..."

"...Çünki mâdûn mâfevkine itaat etmezse mâfevkler dâima mâdûnun gönlünü alarak iş gördürmeğe, dolayısiyle onun keyfine tâbî olmağa mecbur idi. Mâfevkine karşı gelen zabite birşey yapılamadığı gibi, mâfevkler de iktidarsız ve ma'tûh olduklarından mâdûnlarını kendilerine itaat ettirecek hâsse kalmamıştı. Bu hâlin devamı memleketin mahvı demekti. Buna sebeb ise, idare-i Hamidiyye idi. Fiilen mâlûl ve iktidarsız olmasından sarf-ı nazar, sakat olan bir miralayın firkaca tekaüdü yazıldığı halde; İstanbul'a gönderilecek birkaç yüz altın ve oradaki bir dostun himayesiyle, biraz sonra 'kudemâ-yı ümerâ-yı askeriyedendir' diye mirlivalık fermanı geliyordu. Bu hal herkesde îfâ-yı vazife hususunda bir kesel uyandırıyordu. Bunun için İstanbul'un sûistimâlâtına nihayet vermek, binâenaleyh bu keyfî idâre-i mutlaka yerine bir idâre-i meşrûta ikame etmek lâzım geldiğine ve bundan başka her teşebbüsün neticesiz kalacağına karar vermiştim..."

"...Maamâfih, hamiyyetli Osmanlılar'ın herhalde gayret ederek idâre-i merkezîyeyi ıslâh edeceğini ve Sultan Hamid'in bu hususta pek kabahatli olduğunu söylemiştim. Bu vakit ise henüz hiçbir teşebbüsât yoktu. Maamafih, bende olduğu gibi herkeste fikirler başkalaşmıştı. Vatanın gittikçe girdâb-ı felâkete yaklaşmakta olduğunu herkes anlıyordu..."

"...Kendi kendime, milletin benim gibi bir en hakîr hizmetçisine gösterdiği muhabbeti görünce, 'Sultan Hamid iyilik etmek isteseydi kendisine ne yapılmazdı?' diye düşündüm..."

"...Süavi merhûmun istibdâd duvarına çaktığı çivi, benim tırmanmama yardım edecekti...."[12]

Aynı nefret sadece genç askerlerde değil, İslâmî çevrenin önde gelen isimlerinde, meselâ Mehmed Âkif'te de vardır ve Âkif, *Yıldız'daki baykuş* dediği Sultan Abdülhamid'in Yıldız Camii'ndeki bir Cuma selâmlığından ağır ifadelerle bahseder:

"...Ortalık şöyle fena, böyle müzebzeb işler / Âh o Yıldız'daki

---

[12] Enver Paşa'nın ifadelerini, torunu Osman Mayatepek'te bulunan hatırâtın elyazması nüshasının değişik yerlerinden naklettim. Metinde geçen *Süavi merhum* ,ilk Jöntürklerden olan ve 20 Mayıs 1878'de devrik Sultan Beşinci Murad'ı yeniden tahta çıkarmak için düzenlediği Çırağan baskınında Beşiktaş Muhafızı Yedi-Sekiz Hasan Paşa tarafından kafası sopa ile parçalanarak öldürülen gazeteci Ali Süavi'dir. Enver Paşa gençlik yıllarında Libya'da İtalyan işgaline karşı mücadele ederken *Süavi*, dünya savaşı sonrasında gittiği sürgününde de yine Ali Süavi'nin ilhamı ile *Ali* isimlerini kullanacaktır.

baykuş ölüvermezse eğer / Âkıbet çok kötü ..."[13]

"...Dedi: Çoktan beridir vardı benim bir derdim: / Gideyim, zâlimi ikaz edeyim, isterdim. / O, bizim câmi uzaktır, gelemez, mâni ne? / Giderim ben, diyerek, vardım onun camiine. / Kafes ardında hanımlar gibi saklıydı Hamid, / Koca şevketli! Hakikat bunu etmezdim ümid. / Belki kırk elli bin askerle sarılmış Yıldız; / O silâhşörler, o al fesli herifler sayısız. / Neye mâlolmada seyret, herifin bir namazı: / Sâde altmış bin adam kaldı namazsız en azı! / Hele tebzîri aşan masrafı, dersen, sorma. / Gördüğüm maskaralık gitti de artık zoruma, / Dedim ki: "Bunca zamandır nedir bu gizlenmek? / Biraz da meydana çıksan da hasbihâl etsek. / Adam mı, cin mi nesin? Yok ne bir gören; ne eden; / Ya çünki saklanıyorsun bucak bucak bizden. / Değil mi saklanıyorsun, demek ki: Korkudasın; / Ya çünki korkan adamlar, gerek ki saklansın. / Değil mi korkudasın var kabâhatin mutlak!.." / Bir de baktım, canavarlar pusulardan çıkarak, / Koştular, tekmeye kuvvet kimi, dipçikle kimi, / Serdiler her tarafından delinen postekimi / ..... //"[14]

---

[13] Mehmed Âkif, *"Safahat"*, Altıncı Kitap: *"Âsım"*, İkinci tab'ı, İstanbul 1347-1928, sah: 69.

[14] *Safahat"*, aynı baskı, sah: 91-92.

Abdülhamid hakkında kaleme alınmış olan görebildiğim en ağır şiir, Üsküdar Rifaî Âsitanesi Şeyhi Hüsnü Efendi'ye (1879-1952) aittir:

Nâle-i dil sû-ı ümmet nağme-i çeng ü rebâb
Hûn-ı mazlumân-ı millet kevser-i rengîn müzâb
Bir şerîrin keyfiçün dünya ve mâfihâ harâb
Bir belâdan bin belâ icad eden hain yezid
Âdemiyyet, milk ü millet düşmanı Abdülhamid

Bendegân-ı hâs-ı devlet bir alay aç eşkiyâ
Durmayıp hiç gasb u garet işleri subh u mesâ
Hem soyarlar hem söverler bir de isterler dua
Bir belâdan bin belâ icad eden hain yezid
Âdemiyyet, milk ü millet düşmanı Abdülhamid

Türkiye'de bütün tarikatlerin ve tekkelerin musiki literatüründe yeralan *"Hiç bulunmaz akrânı"* mısraı ile başlayan Hicaz makamındaki ilâhinin bestecisi olan ve "Sarı Hüsnü Efendi" diye bilinen Hüsnü Ceyhun Sarıer, İstanbul'da doğdu. Hıfzını genç yaşlarında tamamladı, İkinci Abdülhamid idaresinin muhaliflerinden oldu, hattâ Şehzade Camii'nin Vefa'ya giden yoldaki kapısına idare aleyhinde bir kâğıt yapıştırmaya cesaret etti. Daha sonra İttihadçılar'ın arasında girdi, Avrupa'dan gelen gazeteleri alıp dağıtmak görevini üstlendi, yakalandı, Yıldız'da yapılan muhakemesinden sonra Sinop zindanına gönderildi ve İstanbul'a 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilânından sonra dönebildi.

Sinop'ta Arap Şeyh adında rejim muhalifi bir Rifaî şeyhi ile tanışmasının ardından bu tarikate katıldı, kendini tasavvufa verdi, siyaset ile alâkasını sona erdirdi

31 Mart ayaklanmasında isyancılar tarafından öldürülmek üzere olan iki subayı kurtarması üzerine Hareket Ordusu Kumandanlığı'ndan takdirname aldı, Üsküdar Rifaî Âsitanesi şeyhliğinin yanısıra Meclis-i Meşâyih'in tekkeler müfettişliğini yaptı. Hüsnü Efendi, Yunus Emre hakkında Türkiye'de yapılan ilk çalışmalardan birinin de sahibi idi.

Yukarıda yeralan ve İttihad ve Terakki tarafından "Jöntürk Marşı" olarak kabul edilen bu şiiri yeni harflerle ilk defa Abdülbaki Gölpınarlı, Hüsnü Ceyhun'un vefatı münasebeti ile yazdığı yazıda yayınlamıştır: *"Aramızdan Ayrılanlar: Hüsnü Ceyhun"*, Vatan Gazetesi, 29 aralık 1952, sah: 4.

Ama, memlekete geniş bir hürriyet havası teneffüs ettirebilme hayalleri içerisinde başlayan İttihadçı hareket, başaramadı... Şevket Süreyya'nın ifadesi ile *"İstibdada karşı ayaklandı fakat getirdiği de bir nevi istibdat oldu"*[15] ve dünya savaşı ile gelen büyük bozgun, 1908'de Meşrutiyet'in yeniden ilânı ile doğan bütün ümitleri yerle bir etti.

Bu kitabın konusu İttihad ve Terakki'nin tarihi olmadığı için başarısızlığın sebeplerini burada değerlendirecek yahut yorumlayacak değilim ama şu kadarını söylemekle iktifa edeceğim: Kafkasya'da, Balkanlar'da ve Ortadoğu'da hâlen yaşanan huzursuzlukların temelinde, İttihad ve Terakki'nin hayallerini kendi hataları yüzünden hakikate geçirememiş olması, başlattığı işi bitirememesi, yani başarısızlığı vardır.

İttihad ve Terakki aslında asker demektir, gücü askere dayanır, ordunun desteğinin olmadığı bir İttihad ve Terakki sadece hiçten ibarettir ve teşkilâtın altından askerî kanat çekildiği anda İttihadçı yapıdan geriye birşey kalmaz.

Bu askerlerden olan o devir kurmaylarının önemli bir ismi, Enver Paşa'nın bir yaş küçük amcası Kuttulâmâre Kahramanı Halil Paşa (Kut), ölümünden on sene sonra, 1967'de yayınlanan hatıralarında kendisinin ve bütün İttihadçılar'ın hayalleri ile ihtiraslarını samimi bir şekilde anlatır:

> *"...Şimdi artık hem hür bir vatanda serbest vatandaş, hem de bütün bu hatıraları yaşayan bir eski askerim. O hatıralar ki, mektepten, Abdülhamid mahkemelerinden başlar. Makedonya'ya, Tunus'a, Trablusgarb'a, İran'a, Kafkasya'ya, Irak'a, Dağıstan'a, Türkistan'a, Gürcistan'a, Rusya'ya, Moskova'ya, Avrupa'ya kadar uzanır. Bazen bakarım, bunlar bir hayata sığmayacak şeyler gibi görünür. Ama, sığdı işte. Ve ben bunların hepsini yaşadım. ...Ümit, heyecan, karar gücü, ihtiras ve hayat ufkumuzun genişliği sınırsızdı. Hayatımın bu akışından memnunum.*
>
> *...Ben şimdi bütün bu hatıralar yığını arasında âdetâ bir türbedar gibiyim. Ve geriye baktığım zaman görüyorum ki, yalnız dalgalı, hareketli bir şahsî hayatın değil; dalgalı, hareketli, ihtiraslı ve hayâl ufuklarına sınır tanımayan bir değerli ve üstün neslin de son temsilcisi gibiyim"*[16]

İttihad ve Terakki'nin hataları ve sevapları ile tarihe intikalinin üzerinden nerede ise bir asır geçti...

Bu partinin politikası, kararları ve aldığı tedbirleri, meselâ tehcir uygulaması yüzünden mensuplarını bu kadar sene sonra insafsızca suçlamak ne kadar lüzumsuz bir iş ise, aynı konularla övünmek de o derece abestir. Sevelim yahut sevmeyelim, hayran olalım yahut nefret hissedelim, İttihad ve Terakki bu memleketin tarihinde silinmeyecek izler bırakmış önemli bir mü-

---

[15] Şevket Süreyya Aydemir, *"Suyu Arayan Adam"*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1976, sah: 283.

[16] *"Son Osmanlı Paşası Halil Paşa'nın Hatıraları"*, Yayınlayan: Şevket Süreyya Aydemir, Akşam Gazetesi, 29 Aralık 1967.

essesedir. Dolayısı ile mevcudiyeti, kararları, hatıraları, iyilikleri ve fenalıkları, yani herşeyi ile bize aittir; geçmişimizin parçasıdır, redd veya baştâcı etmemiz mümkün değildir, ortada sadece bir kabullenme mecburiyeti vardır ve yapılması gereken, İttihad ve Terakki'nin tarihi konusunda teşkilât, cemiyet ve siyasî parti dönemlerini hâlâ tam olarak ortaya koyamamış olan araştırmalara yeni ve doyurucu çalışmaları ilâve etmektir.

Yukarıda da söyledim: Bu kitap İttihad ve Terakki'nin tarihi değildir, bu siyasî örgütün ne olduğunu anlatmak maksadı ile de yazılmamıştır ve seneler boyunca topladığım İttihad ve Terakki ile alâkalı evrak arasından yaptığım bir seçkiden ibarettir.

Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi'nde uyguladığım metodu burada da tatbik ettim, belgelerin yorumuna girmedim, yorumu okuyucuya bıraktım. Okuyucunun belgelerde isimleri geçenlerin kim olduklarını zaten bildiğini peşinen kabul ettiğim için bazı belgelerden önce kısa açıklamalar verdim, anlaşılması zor olabilecek bazı cümleleri dipnotlarla anlaşılır hâle getirdim ve mektuplarda isimleri geçen yabancıların tesbit edebildiklerimin kim olduklarını da notlarda gösterdim.

Eski harflerin okunması en güç olan yazı çeşidi *rik'a*, yani elyazısıdır. Resmî belgelerin dışında kalan ve şahıslara ait olan elyazılarının tamamı birbirinden farklıdır ve bu, o devirde yazabilen kişi sayısı kadar rik'anın mevcut olması demektir. Hele, elyazısı ile yazılmış batı dillerindeki kelimelerin ve yabancı isimlerin okunabilmesi zorluktan da öte bir dert gibidir ve tamamının okunabilmesi pek mümkün olmaz.

Aynı sıkıntılar, bu kitapta yeralan belgelerde de yaşandı, bazı mektuplarda, özellikle de Cavid Bey'in eskilerin tabiri ile *salyangoz izi* gibi olan elyazısını eksiksiz okuyabilmek mümkün olmadı. Matbu belgelerde de kimi yerler fena basılmış, kâğıtlar zamanla aşınmış yahut delinmişti ve bunlarda da bazı kelimelerin okunması imkânsızdı.

Okuyamadığım kelimeleri [.....] şeklinde gösterdim, yazılması unutulmuş olan ama metinde yeralması gerektiğine inandığım kelimeler ile çekim eklerini de yine köşeli parantezlerin içerisinde yazdım, yabancı dildeki isimlerin okuyamadıklarımın hemen yanına da (?) şeklini koydum.

Belgelerin üzerindeki Hicrî ve 1917 Mart'ından önceki Rumî tarihlerin Milâdî karşılıkları, o belge ile ilgili açıklamada yahut orijinal tarihin yanında yeralmaktadır.

Kitaptaki belgeleri temin ettiklerimin başında gelen Sadrazam Talât Paşa'nın rahmetli refikası Hayriye Talât Hanım'ın hatırasına, torunu Ayşegül

Bafralı'ya, Enver Paşa'nın torunları Osman Mayatepek ile Arzu Enver Erogan'a, İttihad ve Terakki'nin Merkez-i Umûmî üyesi ve İzmir Valisi Rahmi Bey'in torunu Melekşah Arslan'a, Faruk Kardıçalı'ya, yıllar önce Mâliye Nâzırı Cavid Bey'in evrakına ulaşmamı sağlayan Tülin Ayanlar'a, İttihad ve Terakki'nin kâtib-i umûmîsi Midhat Şükrü Bey'in Malta mektuplarını hediye etme nezaketini gösteren Ayşe Mekik'e, Jöntürkler'den olan büyükbabaları İttihadçı Emin Efendi'nin Sultan Abdülhamid zamanında tutuklanıp Fizan'a sürgüne gönderilmesi ile alâkalı istintak evrakını vererek Sultan Abdülhamid döneminde yapılmış bir sorgunun resmî tutanağının ilk defa bu kitapta yayınlanmasını sağlayan Emin ve Refik Çölaşan kardeşlere, Hayriye Talât Hanım'a ait Almanca yazışmaları tercüme eden Buket Gongu'ya, arşivimdeki İttihadçı evrakının çilesini benimle beraber çeken Dr. Erhan Afyoncu'ya ve metnin mukabelesini yaptığımız genç hukukçu Süreyya Bursa'ya teşekkür ederken, İttihad ve Terakki konusunun büyük üstadı ve dostlarının arasındaki lâkabı ile *Son İttihadçı* olan, kitabın yayınlanmasını heyecanla bekleyen ama görmeye ömrü yetmeyen ve 2012'nin 17 Ekim'inde hayata veda eden Erol Şadi Erdinç'in hatırasını da muhabbet ile yâdediyorum.

Murat Bardakçı
Ekim 2013,
Teşvikiye

İçindekiler

1.
Ermeni mallarının tahsîsi
25

2.
Maliye Nâzırı Cavid Bey'in evrakı
57

3.
Kürt Şerif Paşa'nın mektupları
267

4.
Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'nın evrakı
309

5.
İzmir Valisi Rahmi Bey'in evrakı
359

6.
İttihad ve Terakki'nin kâtib-i umûmîlerinden
Midhat Şükrü Bey'in Malta mektupları
395

7.
Müteferrik belgeler
409

Dizin
479

İttihad ve Terakki albümü

Belgelerin fihristi

1.
ATATÜRK VE İNÖNÜ DÖNEMLERİNDE, 1915 TEHCİRİNİN ARDINDAN SAHİPSİZ KALAN ERMENİ MALLARINDAN BAZILARININ ERMENİLER'İN ÖLDÜRDÜĞÜ TÜRK YETKİLİLERİN AİLELERİNE TAHSİSİ VE BU AİLELERE MAAŞ BAĞLANMASI

1. Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey'in ailesine maaş bağlanması. 32
2. Ermeniler'in öldürdüğü Sadrazam Talât Paşa'nın eşine maaş bağlanması 35
3. Ermeniler'in öldürdüğü devlet adamlarının ailelerine verilecek tazminat hakkında kanun tasarısı. 36
4. Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey'in ailesine bir apartman ve bir ev verilmesi. 37
5. Ermeniler'in öldürdüğü Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in ailesine ev verilmesi. 38
6. Ermeniler'in öldürdüğü kişilerin ailelerine verilecek gayrimenkullerde uygulanacak hisse taksimatı. 39
7. Ermeniler'in öldürdüğü Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey ile Muş Mutasarrıfı Servet Bey'in ailelerine verilecek malların tesbiti. 41
8. Ermeniler'in öldürdüğü Ankara Valisi Dr. Reşid Bey'in ailesine bir dükkân verilmesi. 43
9. Ermeniler'in öldürdüğü Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'nın ailesine bir dükkân ve bir arsa verilmesi. 44
10. Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'nın Ermeniler tarafından öldürülen yâveri Nusret Bey'in vârislerine gayrimenkul verilmesi. 45
11. Ermeniler'in öldürdüğü Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in vârislerine bir hanın hisselerinin tahsisi. 46
12. Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'nın Ermeniler tarafından öldürülen yâveri Süreyya Bey'in vârislerine İstanbul'daki bir apartmanın bazı hisselerinin verilmesi 49
13. Ermeniler'in öldürdüğü Sadrazam Talât Paşa'nın kızkardeşine bazı dükkânların verilmesi. 50
14. Ermeniler'in öldürdüğü Ankara Valisi Dr. Reşid Bey'in ailesine bir ev ve dükkân verilmesi. 51
15. Ermeniler'in öldürdüğü Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in ailesine 5000 liralık gayrimenkul verilmesi. 52
16. Ermeniler'in öldürdüğü Sadrazam Talât Paşa'nın hanımına 3500 liralık gayrimenkul verilmesi. 53
17. Ermeniler'in öldürdüğü Sadrazam Talât Paşa'nın hanımına Ermeniler'in Selânik Bankası'ndaki hisselerinden verilmesi. 54
18. Ermeniler'in öldürdüğü Sadrazam Talât Paşa'nın hanımına verilecek yeni binanın fiyat takdiri. 55
19. Ermeniler'in öldürdüğü Dr. Bahaeddin Şakir Bey'in ailesine yeniden gayrimenkul verilmesi 56

2.
MALİYE NÂZIRI CAVİD BEY'İN EVRAKI

20-21. Mahmud Şevket Paşa'nın Cavid Bey'e mektupları. 59

Şair, yazar ve gazetecilerin
yardım talebi ve teşekkür mektupları

22. Mevlânzade Rıfat'ın Cavid Bey'den yardım talebi mektubu. 71
23. Menemenlizâde Rıfat Bey'in Cavid Bey'den banka kredisi talebi mektubu. 72
24. Ebuzziya Tevfik'in Sultan Abdülhamid'den aldığı maaşın makbuzu. 73
25-26. Ebuzziya Tevfik'in Sultan Abdülhamid'e mektupları. 74
27-28. Ebuzziya Tevfik'in Cavid Bey'den yardım talebi mektupları. 76
29. Ahmed Haşim'in Cavid Bey'e maaşından şikâyet mektubu. 78
30. Abdülhak Hâmid'in Cavid Bey'den yardım talebi mektubu. 79
31. Fazıl Ahmed'in Cavid Bey'e mektubu. 80
32. Akagündüz'ün hanımının Cavid Bey'in hanımından yardım talebi mektubu. 81
33. Ali Kemal'in Cavid Bey'den yardım talebi mektubu. 83
34. Celâl Nuri'nin Cavid Bey'e gazete çıkarma teklifi. 85
35-36. Abdurahman Şeref Bey'in Cavid Bey'e mektupları. 88
37. Ankara Meclisi'nin Kastamonu milletvekili Hasan Fehmi Bey'in Cavid Bey'e mektubu. 90
38. Tevfik Rüşdü Bey'in Cavid Bey'e mektubu. 91
39. Cavid Bey'den şiirle para talebi. 92
40. Cavid Bey'e yazılan bir şikâyet ve iş talebi mektubu. 94
41. Sabık Sadrazam Kâmil Paşa'nın Talât Paşa'ya mektubu. 96
42-43. Dr. Nâzım Bey'in Cavid Bey'e Moskova'dan yazdığı mektuplar. 98
44-46. Moskova'daki Osmanlı Sefareti'nde Cavid Bey'e yazılan raporlar. 118
47-64. Halide Edib'in (Adıvar) Cavid Bey'e mektupları. 125
65. Lozan Türk Kongresi'nin bildirisi. 147
66. Lozan Türk Kongresi'nin telgrafları. 149
67. Lozan Türk Kongresi'nin nizamnâmesi. 150
68-85. Harun Aliçe'nin Cavid Bey'e mektupları. 151
86-88. Paris İslami Enformasyon Bürosu'ndan İsmail Derviş'in Cavid Bey'e mektupları. 183
89. Kırım Tatarları'nın temsilcisi Cafer Seydahmed'in Cavid Bey'e mektubu. 188
90. Calust Gülbenkyan'ın Cavid Bey'e mektubu. 190
91-118. Cavid Bey'in İsmail Canbulat'a mektupları. 192
119. Cavid Bey'in Lozan Konferansı hakkında bilgi notu. 246
120-123. İsmail Canbulat'ın Cavid Bey'e mektupları. 249
124. İsmail Canbulat'ın Galib Kemâlî Bey'e mektubu. 257
125. Hüseyin Câhid Bey'in Cavid Bey'e mektubu 258
126-129. Hüseyin Câhid Bey'in İsmail Canbulat'a mektupları. 260

3.
KÜRT ŞERİF PAŞA'NIN MEKTUPLARI

130. Kürt Şerif Paşa'nın Lord Curzon'a mektubu. 271
131. Kürt Şerif Paşa'nın İngiltere'ye vaad mektubu. 275
132. Kürt Şerif Paşa'nın Mebûsân Meclisi'ne telgrafı. 277

133-150. Kürt Şerif Paşa'nın Cavid Bey'e mektupları 278
151. Kürt Şerif Paşa'nın bir Kürt siyasetçiye mektubu. 305

4.
BAHRİYE NÂZIRI CEMAL PAŞA'NIN EVRAKI

152. Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya mektubu..... 311
153-163. Cemal Paşa'nın, yâveri İsmet Bey'e mektupları..... 316
164. Cemal Paşa'nın Afgan Emîri Amanullah Han'a mektubu..... 337
165. Cemal Paşa'nın Fethi Bey'e (Okyar) mektubu. 344
166-167. Cemal Paşa'nın hanımı Seniye Cemal'in Cavid Bey'e mektupları..... 345
168. Cemal Paşa'nın yâveri İsmet Bey'in, Enver Paşa'nın mücadele arkadaşı Dr. Bedri Bey'e mektubu..... 348
169. Cemal Paşa'nın ailesine yardım için Afgan Emîri Amanullah Han'a yazılan mektup..... 351
170. Cemal Paşa'nın maiyetindekilerden Haydar Taşan'ın Paşa'nın yâveri İsmet Bey'e mektubu..... 353
171-172. Ali Fethi Bey'in (Okyar) Cemal Paşa'ya mektubu. 355

5.
İZMİR VALİSİ RAHMİ BEY'İN EVRAKI

Rahmi Bey'in oğlu Alparslan'ın Çerkes Edhem tarafından kaçırılması ile ilgili yazışmalar

173. Rahmi Bey'in, kayınpederi Hüseyin Hüsnü Paşa'ya telgrafı. 364
174. Rahmi Bey'in, ailesine telgrafı. 364
175. Alparslan'ın, fidyesinin ödenmesi için ailesine gönderdiği not..... 365
176. Rahmi Bey'e bilgi için gönderilen telgraf..... 365
177. Köylü gazetesi muhabiri Nesim Bey'in telgrafı..... 366
178. İzmir Valisi Nureddin Paşa'nın telgrafı 366
179. Mehmed Ali Aybar'in Alparslan'a mektubu. 367
180. Çerkes Edhem'in Rahmi Bey'in hanımına mektubu..... 368
181. Çerkes Edhem'in mahkûmiyet kararı. 369
182. Alparslan'ın kurtarılması için Rahmi Bey'e sunulan bir proje..... 370
183. İttihad ve Terakki Merkez-i Umûmîsi'nden Rahmi Bey'e Selânik talimatı. 372

Birinci Dünya Savaşı'nın İzmir'i ile ilgili belgeler

184. İngiliz amiral Rosslyn Wemyss'in Rahmi Bey'e ültimatomu. 374
185. İzmir Metropoliti Hrisostomos'un Rahmi Bey'e mektubu. 376
186. İzmir'deki Fransız diplomat Colomies'nin Rahmi Bey'e mektubu..... 378
187. İzmir'deki İngiliz Kolonisi'nin Rahmi Bey'e mektubu..... 379
188. İzmir'deki müttefik ülke vatandaşlarının Rahmi Bey'e mektubu..... 380
189. Rahmi Bey'in Londra'daki İngiliz Büyükelçisi Kont Granville'e mektubu. 381
190. İngiltere'nin, Rahmi Bey'e darbe yaparak Türkiye'yi savaştan çekme teklifi..... 382

191. Rahmi Bey'in Malta'dan hanımına gönderdiği 5 adet kart 385
192. Rahmi Bey'in Malta'dan oğlu Alparslan'a gönderdiği 20 adet kart. 387
193. Rahmi Bey'in Rusya'dan hanımına gönderdiği mektup 393

6.
İTTİHAD VE TERAKKİ'NİN KÂTİB-İ UMÛMÎLERİNDEN
MİDHAT ŞÜKRÛ BEY'İN MALTA MEKTUPLARI

194. Midhat Şükrü Bey'in Malta'dan hanımına gönderdiği 18 adet mektup. 394
195. Midhat Şükrü Bey'in hanımının Malta'daki eşine yazdığı iki adet mektup. 407

7.
MÜTEFERRİK BELGELER

196. Bahriye Nâzırı Hasan Râmi Paşa'nın Sultan Abdülhamid' e teşekkür mektubu 411
197. İttihad ve Terakki'nin Hasan Râmi Paşa'ya gönderdiği imzasız tehdit mektubu. 412
198. Hasan Râmi Paşa'nın İttihad ve Terakkiye'ye gönderdiği istifaname. 413
199-200. İsmail Canbulat'ın Talât Paşa'ya mektupları. 414
201. İsmail Canbulat'ın İstanbul Şehreminiliği'nden istifa mektubu. 417
202. Ali Fethi Bey'in (Okyar) Talât Paşa'ya nikâhı ile ilgili rica mektubu. 418
203. Talât Paşa'nın eşi Hayriye Talât Hanım'ın Alman yetkililer ile yazışmaları. 419
204-205. Ankara Valisi Ali Mazhar Bey'in Talât Paşa'ya mektupları. 424
206. Talât Paşa'ya sunulan hilâfet risâlesi. 427
207. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 5 Eylül 1324 Kongresi bildirisi. 436
208. Hüseyin Câhid Bey'in hapishaneden akrabasına yazdığı mektup. 439
209. İttihad ve Terakki için yazılan sahibi meçhul hiciv 441
210. Jurnalci Yüzbaşı Mehmed Tevfik Efendi'nin sorgu zaptı. 444
211. Enver Paşa'dan Talât Paşa'ya Gazze'nin kaybını bildiren telgraf. 448
212. Enver Paşa'dan Talât Paşa'ya Şerif Hüseyin'in isyanı hakkında telgraf 450
213. Sultan Reşad'ın, Sadrazam Said Halim Paşa'ya verdiği murahhaslık belgesi 452
214. Hafiz Hakkı Paşa'nın hatıralarından Birinci Dünya Savaşı'na girişimiz. 453
215. Refik Hâlid'in "Efendiler Nereye?" başlıklı makalesi. 455
216. Refik Hâlid'in "Topuna Hoş-âmedî" başlıklı makalesi. 458
217. Falih Rıfkı'nın "Şehid Cemal Paşa" başlıklı makalesi. 460
218. "Boş Herif" risâlesi. 460
219. Şekib Arslan'ın Enver Paşa'ya mektubu 464
220. Enver Paşa'nın, hanımı Naciye Sultan'a Orta Asya'dan gönderdiği son mektup. 471 478

1.

ATATÜRK VE İNÖNÜ DÖNEMLERİNDE, 1915 TEHCİRİNİN ARDINDAN SAHİPSİZ KALAN ERMENİ MALLARINDAN BAZILARININ ERMENİLER'İN ÖLDÜRDÜĞÜ TÜRK YETKİLİLERİN AİLELERİNE TAHSİSİ VE BU AİLELERE MAAŞ BAĞLANMASI

Bu bölümde yeralan 19 adet belge, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bulunmaktadır.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve ardından gelen işgal, imparatorluğun dünya savaşı senelerindeki bazı sivil ve asker idarecileri için oldukça sıkıntılı geçti. Tevfik Paşa'nın ve daha sonra Damad Ferid Paşa'nın sadrazamlıkları zamanında tutuklamalar ve yargılamalar yapıldı, İttihad ve Terakki'nin memleketi terketmemiş olan çok sayıda mensubu ile tehcir sırasında görevde bulunan bazı mülkî idareciler çeşitli mahkemelere ve özel şekilde teşkil edilen divan-ı harplere çıkartıldılar, İttihadçıların bazıları da İngilizler tarafından tutuklandı ve savaş suçlusu olarak Malta'ya sevkedildi.

Yargılamalar neticesinde çok sayıda hapis ve gıyabî idamın yanısıra beraat kararları da verildi ancak üç kişi, Boğazlıyan Kaymakamı ve Yozgat mutasarrıf vekîli Kemal Bey ve Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ile Erzincanlı otelci ve Erzincan Jandarma Dairesi yazıcısı Hafız Abdullah Avni Bey, Nemrud Mustafa Paşa'nın başkanlığındaki divan-ı harbin verdiği karar üzerine idam edildiler.

Kemal ve Nusret Beyler, daha sonra Ankara Meclisi tarafından "millî şehîd" ilân edileceklerdi.

İttihad ve Terakki'nin savaştan hemen sonra Türkiye'yi terkederek Avrupa'ya giden önemli isimleri, Talât, Said Halim ve Cemal Paşa, Dr. Bahaeddin Şakir ile Cemal Azmi Beyler ile Azerbaycan'ın Dışişleri Bakanı Fatali Han Hoyski ve İçişleri Bakanı Behbud Han Cevanşîr de, Ermeniler tarafından girişilen ve Yunan mitolojisinin intikam tanrıçası Némésis'in isminin verildiği bir operasyon çerçevesinde 1920 Haziran'ı ile 1922 Temmuz'u arasında katledildiler.

Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkarttığı, 1922'den 1940'a kadar uygulanan ve aşağıda tam metinleri yeralan kanun ve kararnameler, bütün bu cinayetlerin neticesi idi.[17]

İlk kararname 27 Temmuz 1922'de çıkartıldı ve görev bölgesinde tehcire tabi olan Ermeniler'e kötü muamele edip mallarını gasbetmekle suçlanan ve Nemrud Mustafa Paşa'nın başkanlığındaki dîvân-ı harp tarafından idama mahkûm edilerek cezası 10 Nisan 1919'da İstanbul'da infaz edilen Boğazlıyan Kaymakamı ve Yozgat mutasarrıf vekîli Kemal Bey'in geride bıraktığı eşi ile iki kızına hıdemât-ı vataniye tertibinden maaş bağlandı. Hükümet, Kemal Bey'in ailesine sonraki senelerde Ermeniler'den kalan bazı gayrimenkuller de verecekti.

---

[17] Bu konuda şimdiye kadar belgelere dayalı iki araştırma yapıldı: Dr. Şenol Kantarcı, *"Ermenilerce Atatürk'e Atfedilen Sözler ve Divan-ı Harb-i Örfi ile Ermeni Teröristleri Tarafından Şehit Edilenlere Atatürk'ün Gösterdiği İlgi"* (Ermeni Araştırmaları, Sayı: 4, Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002) ve Dr. Erdal Açıkses, *"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ermeni Komiteleri Tarafından Şehit Edilenlerin Ailelerine Yaptığı Yardımlar"* (Ermeni Araştırmaları, Sayı 6, Yaz 2002). Son araştırmanın değiştirilmiş şekli, daha sonra *"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Ermeni Komiteleri Tarafından Şehit Edilenlerin Ailelerine Yaptıkları Yardımlar"* başlığı ile Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde de yayınlanmıştır (sayı: 55, cild: XIX, Mart 2003).

Bu konudaki belgelerden dördü, ilk defa Dr. Kantarcı'nın yukarıda künyesini verdiğim makalesinde yayınlanmıştır; diğer belgeler ise ilk defa bu kitapta yayınlanmaktadır.

Aynı senenin 1 Ağustos'unda İttihad ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden olan ve mütarekeden itibaren Türkiye dışında bulunan, İstiklâl Savaşı sırasında memlekete girmeleri yasaklanan Dr. Nâzım'ın, Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'nın ve Küçük Talât Beyler'in Türkiye'ye serbestçe dönebilmelerine izin veren bir kararname çıkartıldı.[18] Bu iznin verilmesinde, sürgündeki bazı İttihadçı liderlerin Ermeniler tarafından ardarda katledilmiş olmalarının ve her an saldırıya uğramaları ihtimaline karşı tedbir alma düşüncesinin de büyük ihtimalle rolü vardı.

Önemli kararlardan biri 13 Nisan 1924'te alındı ve Meclis'in kabul ettiği *"Müteaddit Zevâta Hıdemât-ı Vataniye Tertibi'nden Maaş Tahsîsi Hakkında"* isimli ve 481 numaralı kanunla 81 kişiye vatanî hizmet tertibinden maaş bağlandı.[19] Listede, aldıkları vatanî hizmet aylığı Osmanlı

---

[18] 1726 numaralı kararnamenin metni şöyledir: *"12 Mart 337 tarihli ve 331 numaralı ve 24 Mart 337 tarihli ve 904 numaralı kararlara zeyldir: Halil Paşa ile Doktor Nâzım ve Talât Beyler'in memlekete girmemeleri hakkındaki kararın ref'i, İcra Vekilleri Hey'eti'nin 1 Ağustos 338 tarihindeki ictimâında takarrür etmiştir"* (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 5.23..2.).

[19] *"Müteaddit Zevâta Hıdemât-ı Vataniye Tertibi'nden Maaş Tahsîsi Hakkında"* başlıklı ve 481 numaralı kanunun metni şöyledir:

"BİRİNCİ MADDE: İsimleri merbut cedvelde gösterilen seksen bir zâta hizalarında muharrer mikdar ve şürûta tevfikan hıdemât-ı vataniye tertîbinden şehrî cem'an 698,5 lira tahsîs edilmiştir.

İKİNCİ MADDE: İşbu kanun 1340 senesi Mart'ından itibaren meriyü'l-icrâdır.

ÜÇÜNCÜ MADDE: İşbu kanunun icrasına Mâliye Vekîli memurdur (9 Ramazan 1342 ve 13 Nisan 1340)"

Metnin altında *"Osmanlı İmparatorluğu zamanında hıdemât-ı vataniyeden muhassas maaşları kat' olunanlardan elyevm yeniden maaş tahsîsi kabul edilenler"* başlığı altında vatanî hizmet aylığı ödenecek olanların isimleri ile alacakları maaşın miktarı kuruş olarak şu şekilde gösterilmiştir:

"Abdülezel Paşa hafidesi Naciye Hanım (400), Adliye Nâzırı merhûm Refik Bey'in ikinci haremi Müveddet Hanım (1500), Bahriye yüzbaşılarından merhûm Fethi Bey'in pederi Abdurrahman Efendi (1000), Tayyareci Nuri Bey'in validesi Seher Hanım (1000), Abdülezel Paşa hafidesi Fatma Hanım (400), şehîden vefat eden binbaşı Muhtar Bey hemşiresi Binnaz Hanım (1500), Midhat Paşa kerimesi Fatma Memduha Hanım (900), Gazi Osman Paşa haremi Fatma Hanım (2500), Babıâli vak'asında şehit edilen harbiye nâzır-ı esbâk Nâzım Paşa kerimesi Atiye Hanım (1800), Midhat Paşa kerimesi Mesrure Hanım (900), merhûm Niyazi Bey zevcesi Feride Hanım (1000), merhûm Niyazi Bey hemşiresi Lûtfiye Hanım (1000), mahdumu Midhat Efendi (mektep tahsilini ikmâl edinceye kadar 1000), mahdumu Süleyman Asım Efendi (mektep tahsilini ikmâl edinceye kadar 1000), Sadr-ı esbâk merhûm Mahmut Şevket Paşa zevcesi Dilşad Hanım (erâmil maaşı almak şartiyle 6250), Üçüncü Ordu Kumandanı İsmail Hakkı Paşa validesi Habîbe Hanım (erâmil maaşı almak şartiyle 4000), esbâk Diyarbakır Valisi Reşid Bey merhûmun haremi Mazlume Hanım (2000), mahdumu Şinasi Efendi (mektep tahsilini ikmâl edinceye kadar 600), mahdumu Cehrî Efendi (mektep tahsilini ikmâl edinceye kadar 600), mahdumu Cezmi Efendi (mektep tahsilini ikmâl edinceye kadar 600), kerimesi Fikret Hanım (teehhülüne kadar 600), kerimesi İsmet Hanım (teehhülüne kadar 600), Şeyhülislâm Hayri Efendi merhûmun zevcesi Munise Hanım (2000), mâlûl mahdumu Hakkı Bey (mektep tahsilini ikmâl edinceye kadar 1000), mahdumu Suad Bey (mektep tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), mahdumu Münib Bey (mektep tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), şehîd yüzbaşı Yörük Selim Bey'in zevcesi Hikmet Hanım (1000), kerimesi Melâhat Hanım (teehhülüne kadar 500), kerimesi Zafer Hanım (teehhülüne kadar 500), Ömer Naci Bey merhûmun zevcesi Emine Adeviye Hanım (1000), kerimesi Müzeyyen Hanım (teehhülüne kadar 500), mahdumu Arif Bey (mektep tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), Irak şeyhü'l-meşâyihi Acemî Paşa (5000), merhûm Mehmed Ali Bey'in zevcesi Belkıs Hanım (400), kerimesi Fatma

Devleti'nin son zamanlarında kesilmiş olan bazı isimler de bulunuyordu.

20 Aralık 1925'te çıkartılan bir başka kararname ile İttihad ve Terakki'nin liderlerinden olan eski sadrazam Talât Paşa'nın *infisâlinden şehâdetine* yani 8 Ekim 1918'de istifasından Berlin'de 15 Mart 1921 günü bir Ermeni tarafından katline kadar olan birikmiş mâzuliyet maaşlarının vârislerine ödenmesine karar verildi.

Asıl önemli uygulama, Meclis'in 31 Mayıs 1926'da kabul ettiği 882 numaralı *"Ermeni Suikast Komiteleri Tarafından Şehîd Edilen veya bu Uğurda Suver-i Muhtelîfe İle Duçâr-ı Gadr Olan Ricâlin Ailelerine Verilecek Emlâk ve Arazi Hakkında"* başlıklı dört maddelik kanun oldu.

882 numaralı kanun, İttihad ve Terakki'nin Ermeniler tarafından şehîd edilen önde gelen mensuplarının ve tehcir sırasındaki uygulamalarından dolayı haksız şekilde suçlanarak idam edilen devlet görevlilerinin geride bıraktıkları ve bakmakla mükellef oldukları aile üyelerine Türkiye'yi terketmiş olan Ermeniler'e ait mallardan 20 bin lira kıymetinde gayrimenkul verilmesini öngörüyordu.

Kanun metninde Ermeniler tarafından öldürüldükleri yahut ölümlerine Ermeniler sebep oldukları için ailelerine firarî Ermeniler'in mülkleri verilecek 12 kişilik bir liste bulunuyordu. Listede Sadrazam Talât Paşa, Bahriye Nâzırı Cemal Paşa, Trabzon'un eski valisi Cemal Azmi Bey, İttihad ve Terakki'nin lider kadrosundan Bahaeddin Şakir Bey, Cemal

---

Mihriban Hanım (teehhülüne kadar 100), mahdumu Mehmet Bahaeddin Efendi (mektep tahsilini ikmâl edinceye kadar 400), sabık Meclis-i Mebusan Reisi Reşad Hikmet Bey'in mahdumu Ahmed Reşad Efendi (mektep tahsilini ikmâl edinceye kadar 1000), mahdumu Ömer Fuad Efendi (mektep tahsilini ikmâl edinceye kadar 1000), Gümüşhane Mebusu şehîd Ziya Bey'in zevcesi (500), mahdumu Enver Efendi (yirmi yaşlarını ikmâl edinceye kadar 500), mahdumu Zümrüt Efendi (yirmi yaşlarını ikmâl edinceye kadar 500), kerimesi Muammer Hanım (teehhülüne kadar 500), kerimesi Yadigâr Hanım (teehhülüne kadar 500), Maraş ulûm-ı riyaziye mualim-i sâbıka Hayrullah Efendi zevcesi Ayşe Hanım (500), mahdumu Celâleddin Efendi (mektep tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), mahdumu Kemaleddin Efendi (mektep tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), esbâk Kastamonu Mebusu İsmail Mahir Efendi zevcesi Fatma Hanım (500), kerimesi Fatma İffet Hanım (teehhülüne kadar 500), kerimesi Ayşe Ferihan Hanım (teehhülüne kadar 500), mahdumu Alâeddin Efendi (mektep tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), mahdumu Ahmed Ertuğrul Bey (mektep tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), mahdumu Bekir Gündüz Efendi (mektep tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), Denizli mebus-ı sâbıka Hakkı Behiç Bey (2500), Denizli komiseri Hamdi Bey zevcesi Fevziye Hanım (500), kerimesi Perihan Hanım (teehhülüne kadar 500), mahdumu Cengiz Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), validesi Firdes Hanım (500), Mustafa Necip Bey validesi (500), hemşiresi (500), Suşehri'nde idam edilmiş olan yüzbaşı Nuri Bey'in zevcesi (500), çocuğu (tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), kızı (teehhülüne kadar 500), Muş Mutasarrıfı merhûm Servet Bey'in zevcesi (1000), mahdumu Kâmuran Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), mahdumu Orhan Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), kerimesi Neriman Hanım (teehhülüne kadar 500), Akdağmadeni Kaymakamı şehîd Tahir Bey zevcesi Memnune Hanım (200), kerimesi Mihrünnisa Hanım (teehhülüne kadar 200), kerimesi Nilüfer Hanım (teehhülüne kadar 200), kerimesi Tahire Hanım (teehhülüne kadar 200), mahdumu Ertuğrul Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 200), Karamağara nahiyesi müdiri Tevfik Bey zevcesi Hafize Hanım (500), kerimesi Didar Hanım (teehhülüne kadar 400), kerimesi Ayşe Hanım (teehhülüne kadar 400), mahdumu Hâmi Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 400), mahdumu Nâdir Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 400), mahdumu İrfan Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 400), Urfa Mutasarrıfı merhûm Nusret Bey'in zevcesi (1000), mahdumu Târık Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), mahdumu Mazlum Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 500), mahdumu Müntekim Efendi (tahsilini ikmâl edinceye kadar 500)" (TBMM Zabıt Ceridesi, Cild: 8, sah: 658, 675-676, 720-721).

Paşa'nın yâveri Süreyya Bey, Cemal Paşa'nın diğer yâveri Nusret Bey, Sadrazam Said Halim Paşa, Muş Mutasarrıfı Servet Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Ankara Valisi Doktor Reşid Bey ile 29 Temmuz 1920'de İstanbul'da idam edilen Erzincanlı otelci ve Erzincan Jandarma Dairesi yazıcısı Hafiz Abdullah Avni Bey vardı.[20]

Malların dağıtımında gözönüne alınan en önemli husus, ailelere temlik edilecek gayrimenkullerin tehcire tabi tutulan veya tehcir sırasında hayatlarını kaybeden yahut akıbetlerinden haber alınmayan Ermeniler'e değil, Türkiye'den firar eden, daha sonra dönmeyen ve mülklerini talep etmeyen Ermeniler'in *metrûk*, yani geride bıraktıkları mallardan olması idi.

Kanunda belirlenen 12 kişinin ailelerine verilecek gayrimenkullerin temlikinden önce, yirmişer bin liralık mülklerin belirlenmesine çalışıldı. Bu kıymete sahip gayrimenkullerin bazı ailelere devir muameleleri hemen yapıldı. Ancak, kıymeti 20 bin liraya tam olarak tekabül eden tek parça mülklerin bulunmasında zorlukla karşılaşıldığı için, daha kıymetli gayrimenkullerden hisse verilmesi mecburiyeti sözkonusu oldu; uygulanacak esasları belirlemek için 5 Mart 1927'de bir başka kararname çıkartıldı. Ermeniler tarafından şehîd edilen 12 kişinin ailelerine memleketi terketmiş Ermeniler'e ait gayrimenkullerden 20 bin liralık mülk verilmesi

---

[20] *Sadrazam Talât Paşa:* İttihad ve Terakki'nin son sadrazamı, 15 Mart 1921'de Berlin'de Sogomon Tehliryan adındaki bir Ermeni tarafından katledildi.

Bahriye Nâzırı Cemal Paşa: 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te Ermeni intikam örgütü Némésis'in açıklamasına göre Bedros Bogosyan ve Srepan Cagigyan adındaki Ermeniler tarafından katledildi. Suikastin aslında Ruslar tarafından mı düzenlendiği yoksa Ermeni örgütlerinin işi mi olduğu meselesi hâlâ tartışılıyor.

Cemal Azmi Bey: İttihad ve Terakki'nin milletvekili, Bursa ve Trabzon valisi. 17 Nisan 1922'de Berlin'de Arşavir Şiragyan adındaki Ermeni tarafından katledildi. Dr. Bahaeddin Şakir Bey de onunla beraber öldürüldü.

Dr. Bahaeddin Şakir Bey: İttihad ve Terakki'nin önde gelen isimlerinden ve Teşkilât-ı Mahsûsa'nın idarecilerinden. 17 Nisan 1922'de Berlin'de Aram Yerganyan adındaki Ermeni tarafından öldürüldü. Cemal Azmi Bey de onunla beraber katledildi.

Süreyya Bey ve Nusret Beyler: Cemal Paşa'nın yâverleri. Tiflis'te 21 Temmuz 1922'de Paşa ile beraber katledildiler.

Said Halim Paşa: Mısır Prensi ve İttihad ve Terakki'nin sadrazamlarından. İngilizler tarafından Malta'ya gönderilenler arasındaydı, serbest bırakılmasından sonra Roma'da 5 Aralık 1921 günü Arşavir Şiragyan adındaki Ermeni tarafından öldürüldü.

Kemal Bey: Tehcir sırasında Boğazlıyan Kaymakamı ve Yozgat mutasarrıf vekîli. İstanbul'da başkanlığını Nemrud Mustafa Paşa'nın yaptığı divan-ı harpte Ermeniler'e kötü muamele etmekle suçlandı, idama mahkûm edildi ve karar 10 Nisan 1919'da İstanbul'da infaz edildi..

Nusret Bey: Tehcirde Urfa Mutasarrıfı. Nemrud Mustafa Paşa'nın başkanlık ettiği divan-ı harbin verdiği karar ile 5 Ağustos 1920'de İstanbul'da idam edildi.

Servet Bey: Tehcir sırasında Muş Mutasarrıfı olan Servet Bey içtiği zehirli bir kahve ile hayatını kaybetmiş ve zehirin kahveye Ermeniler tarafından konduğu duyurulmuştu.

Doktor Reşid Bey: Tehcir sırasında Diyarbakır valisi. Hakkında Ermeniler tarafından ortaya atılan suçlamalar üzerine tutuklandı ve yargılanmak üzere Bekirağa Bölüğü'ne kapatıldı, 25 Ocak 1919'da kaçtı, Beşiktaş'ta bir evde saklandı ve polisin yaptığı bir baskın sırasında yakalanacağını anlayınca 6 Şubat 1919'günü Fulya'da tabancası ile intihar etti.

Hafiz Abdullah Avni Bey: Erzincanlı otelci ve Erzincan Jandarma Dairesi yazıcısı. Nemrud Mustafa Paşa'nın başkanlığındaki divan-ı harbin kararı ile 29 Temmuz 1920'de İstanbul'da idam edildi. Arşivde, Hafiz Abdullah Avni Bey'in ailesine verilen mülk ile ilgili belgelere rastlayamadım.

uygulamasının tamamlanması senelerce devam etti ve 1926'da çıkartılan kanunun hükümleri tam olarak ancak 1940'ta, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı sırasında yerine getirilebildi. Mülklerin değerlerinin değişik şekilde hesaplanması sebebi ile yapılan bir talep de, Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmediği için uygulamaya konmadı.21

Aşağıda, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri'nde bulunan bu konudaki 19 adet belgenin tam metinleri yeralıyor.

21 *"Firarî Aram Fındıklıyan'dan metrûk ve Evkaf İdaresi'ne müdevver 61 ve 63 numaralı nâtamam apartmanın Ermeni komiteleri tarafından şehîd edilen Talât Paşa'nın ailesi Hayriye Hanım'a temlîki"* konusunda 7 Aralık 1927'de hazırlanan 5924 numaralı kararname metninin altında *"Karar, Cumhurbaşkanı tarafından kabul edilmemiştir. Bilgi dökümden alınmıştır"* ibaresi vardır (BCA, fon kodu; 30..18.1, yer no: 27.67..13).

1

BOĞAZLIYAN KAYMAKAMI KEMAL BEY'İN AİLESİNE MAAŞ BAĞLANMASI KONUSUNDAKİ YAZIŞMALAR

(24-27 Temmuz 1922)

İcra Vekilleri Hey'eti Riyâset-i Celîlesi'ne

İdare-i Umûmîye Müdiriyeti
Aded
1323
15046

Hülâsa:
Boğazlıyan Kaymakam-ı sâbıkı maslûb Kemal Bey'in eytâm ve erâmiline hıdemât-ı vataniye tertîbinden maaş tahsîsine dair

Boğazlıyan Kaymakamı iken Yozgad Mutasarrıflığı vekâletinde bulunan Kemal Bey'in tehcîr muamelâtından dolayı İstanbul Dîvân-ı Harb-i Örfîsi'nce salben idam edilerek dört yaşında bulunan mahdumu Adnan ile bîkes ve emr-i iâşece muztarr kaldıklarından bahis ile temin-i idareleri için fevkalâde maaş tahsîsine dair zevcesi Hadice Hanım tarafından verilen istidâname üzerine icra kılınan tahkikat ve tedkîkat neticesinde müteveffâ-yı mümâileyh vezâif-i resmîye-i devlette sebkeden mecmû hidemât-ı fi'liyesinin doksan bir ay beş günden ibaret olduğu musaddak tercüme-i hal varakasından anlaşılmış ve memurîn-i mükiyenin tekaüdüne dair olan kanunun yirmi altıncı maddesi mûcibince mümâileyhin hizmeti on seneye bâliğ olmasına göre ancak maaşı nisbetinde üç aylığının ikramiye olarak itası lâzım gelip bu sebeple on seneden dûn olan hizmetinin kanunen tahsîs-i maaşa müsait olmamasından, ailesine şimdiye kadar bir taraftan maaş tahsîs edilmediği anlaşılmıştır. Mümâileyhin ailesine fevkalâde maaş tahsîsi hakkındaki talep, müteveffânın İstanbul

Hükümeti'nden verilmiş olan talimat üzerine daire-i kazâsı dahilinde icra etmekte olduğu tehcir muamelâtından dolayı İstanbul Dîvân-ı Harb-i Örfîsi'nden sâdır olan hüküm üzerine salben idam edilerek eytâmının bîkes ve mağdur bırakılmış olmasındandır. Binaenaleyh bu bâbdaki kararname müsveddesi leffen takdîm kılınmıştır efendim. 24 Temmuz 38.

Dahiliye Vekâleti
Vekîli

KARARNAME

MADDE 1: Boğazlıyan kazâsı kaymakam-ı sâbıkı Kemal Bey'in zevcesi Hadice Hanım ile mahdumu Adnan Efendi'ye muvâsât tertîbinden bin kuruş tahsîs edilmiştir.

MADDE 2: İşbu kararnamenin icrasına Mâliye Vekâleti memurdur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
İcra Vekîlleri Hey'eti Riyâseti
Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti
Aded: 6/1079

Ankara, 27 Temmuz 338 (1922)

Dahiliye Vekâleti'ne

İdare-i Umûmîye Müdüriyeti ifâdâtıyla vârid olan 24 Temmuz 338 tarihli ve 1323/10046 tezkire-i aliyyeleri cevabıdır:

Boğazlıyan Kaymakam-ı sâbıkı Kemal Bey'in eytâm ve erâmiline hıdemât-ı vataniye tertîbinden maaş tahsîsine dair vârid olan tezkire-i âlîleri ile melfûf kararname müsveddesi İcra Vekîlleri Hey'eti'nin 27 Temmuz 337 tarihli ictimâında kıraat olunarak iadesi tensîb edilmiştir efendim.

2

TALÂT PAŞA'NIN BİRİKMİŞ MAAŞLARININ VÂRİSLERİNE ÖDENMESİ HAKKINDA KARARNAME

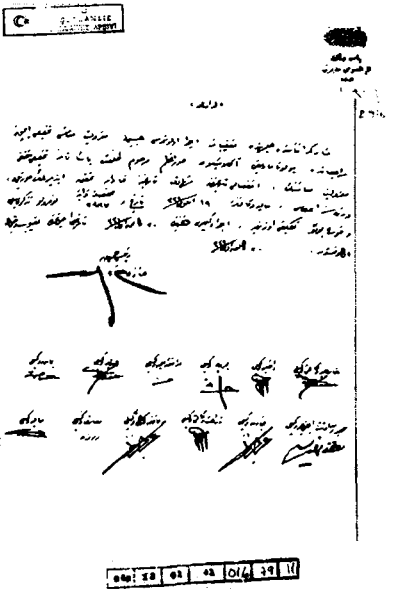
(20 Aralık 1925)

BAŞVEKÂLET
Kalem-i Mahsûs Müdiriyeti
Aded: 2916

Kararname

Mütareke esnasında aleyhinde takibat icra olunması hasebiyle mâzuliyet maaşı tahsîsi için müracaatta bulunamadığı anlaşılan sadrazam merhum Talât Paşa nâmına tahsîsi muktezi mâzuliyet maaşının infisâli tarihinden şehâdeti tarihine kadar tahakkuk ettirilmek suretiyle veresesine itâsı, Mâliye Vekâleti'nin 19 Eylül 341 tarih ve muhassesât-ı zâtiyye 2337 numaralı tezkeresi ile vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Hey'eti'nin 20 Kânunevvel 341 tarihli ictimâında tasvip ve kabul olunmuştur. 20 Kânunevvel 341.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

3

ERMENİLER TARAFINDAN KATLEDİLEN DEVLET ADAMLARINA BAZI ERMENİ MALLARININ VERİLMESİ HAKKINDA KANUN

(31 Mayıs 1926)

Ermeni suikast komiteleri tarafından şehîd edilen veya bu uğurda suver-i muhtelife ile duçâr-ı gadr olan ricâlin ailelerine verilecek emlâk ve arazi hakkında kanun

(Resmî Ceride ile neşir ve ilânı: 27/VI/1926 - Sayı : 405)

No. 882

BİRİNCİ MADDE - Ermeni suikast komiteleri tarafından şehîd edilen veya bu uğurda suver-i muhtelîfede ifnâ-yı hayat eden merbut cedvelde isimleri muharrer ricâlden her birinin, nafakası üzerine vâcip iken terkettiği efrâd-ı ailesi mecmûuna, İcra Vekîlleri Hey'eti kararı ile yirmi bin liraya kadar kıymette Ermeniler'den metrûk emvâl-i gayrimenkule mütesâviyen taksim edilerek temlîk ve efrâd-ı aileden her birinin hissesine isabet eden mikdar için meccânen tapu senedi itâ olunur. İşbu suretle verilecek emvâl-i gayrimenkule on sene müddetle satılamaz.

İKİNCİ MADDE - Birinci madde mûcibince verilecek emvâl-i gayrimenkule bedelleri emvâl-i metrûke hâsılatından mahsup olunur.

ÜÇÜNCÜ MADDE - İşbu kanun neşiri tarihinden muteberdir.

DÖRDÜNCÜ MADDE - İşbu kanunun icrasına İcra Vekîlleri Hey'eti memurdur.

31 mayıs 1926

Ermeni suikast komiteleri tarafından şehîd edilen ricâl

Talât Paşa.
Cemal Paşa.
Cemal Azmi Bey.
Bahaeddin Şakir Bey
Cemal Paşanın yâveri Süreyya Bey.
Cemal Paşanın yâveri Nusret Bey.
Said Halim Paşa.
Muş Mutasarrıfı Servet Bey.
Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey.
Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey.
Muhakemesinin hîn-i cereyanında firar ve intihar eden Doktor Reşid Bey.
Erzincanlı Hafız Abdullah Bey.

4

BOĞAZLIYAN KAYMAKAMI KEMAL BEY'İN AİLESİNE VERİLECEK GAYRIMENKULLER HAKKINDA KARARNAME

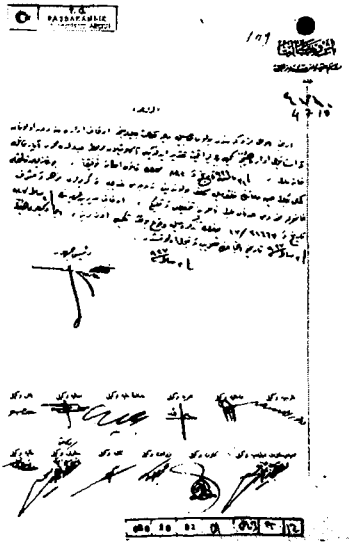
(2 Şubat 1927)

BAŞVEKÂLET
Kalem-i Mahsûs Müdiriyeti
Aded: 4710

Kararname

Ermeni Emvâl-i metrûkesinden bulunması hasebiyle Mâliye Vekâlet-i Celîlesi'nce Evkaf İdaresi'ne devrolunan ve İstanbul İdare Hey'eti'nce yirmi bin lira kıymet takdîr edildiği anlaşılan merbut cedvelde muharrer apartmanla hânenin, 21 Mayıs 1926 tarih ve 882 numaralı kanun ahkâmına tevfikan, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in hîn-i vefatında nafakası ile mükellef bulunduğu zevcesi Hadice ve kerimeleri Müzehher ve Müşerref Hanımlar ile mahdumu Adnan Bey nâmlarına tahsîs ve temlîki, Evkaf Müdiriyet-i Umûmîsi'nin 2 Şubat 927 tarih ve 17/31667 numaralı tezkiresi ile vukû bulan teklifi üzerine İcra Vekîlleri Hey'eti'nin 2 Şubat 927 tarihli ictimâında tasvip ve kabul olunmuştur. 2 Şubat 927.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

5

İTTİHAD VE TERAKİ'NİN REİSLERİNDEN DR. BAHAEDDİN ŞAKİR BEY'İN AİLESİNE VERİLECEK GAYRIMENKULLER HAKKINDA KARARNAME

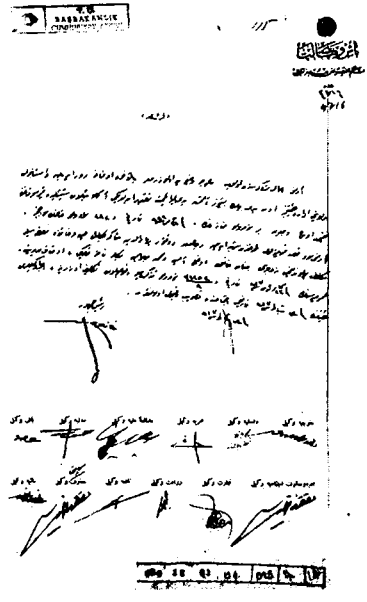
(13 Şubat 1927)

BAŞVEKÂLET
Kalem-i Mahsûs Müdiriyeti
Aded: 4716

Kararname

Ermeni emvâl-i metrûkesinden olup mâliyece vaziyet olunarak bilâhare Evkaf'a devredilen ve İstanbul Vilâyeti İdare Hey'eti'nce on yedi bin beş yüz altmış yedi lira kıymet takdîr edildiği anlaşılan Şişli'de Kır Sokağı'nda atîk üç ve cedîd bir numaralı hânenin 11 Mayıs 926 tarih ve 882 numaralı kanun mûcibince Ermeni suikast komiteleri tarafından şehîd edilen ricâlden Doktor Bahaeddin Şakir Bey'in hîn-i vefatında nafakası ile mükellef bulunduğu zevcesi Cenan Hanım ile oğlu Alp ve Mehmed Celâsın Beyler nâmına temlîki, Evkaf Müdiriyet-i Umûmîyesi'nin 23 Kânunsânî 927 tarih ve 9/31453 numaralı tezkiresi ile vukû bulan teklifi üzerine İcra Vekîlleri Hey'eti'nin 13 Şubat 927 tarihli ictimâında tasvip ve kabul olunmuştur. 13 Şubat 927.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

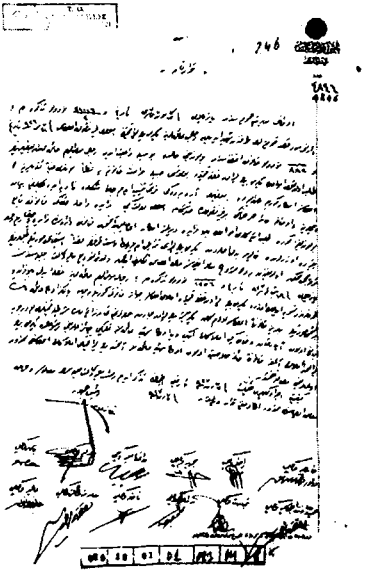
6

VERİLECEK GAYRIMENKULLERİN BEDELLERİ HAKKINDAKİ DÜZENLEME İLE İLGİLİ KARARNAME

(5 Mart 1927)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Başvekâlet Müsteşarlığı
Aded: 4846

Kararname

Evkaf Müdiriyet-i Umûmîyesi'nden yazılan 15 Kânunsani 927 tarih ve 4/31006 numaralı tezkerede Ermeni suikast komiteleri tarafından şehîd edilen ricâl ailelerine yirmi beş bin lira kıymetinde emvâl-i gayrimenkule itâsı 31 Mayıs 926 tarih ve 882 numaralı kanun iktizasından bulunduğu halde bu sebeple müracaat eden ricâl-i mümâileyhim ailelerinden bazılarının tâlip oldukları emvâlin yirmi bin liradan fazla kıymette bulunması hasebiyle sarâhat-i kanuniyeye nazaran bunların aynen kendilerine itâsına imkân görülememiş ise de bazıları ara yerdeki farkı tensîb edilecek şekilde tediye edeceklerini beyân eylemelerine ve evkafa ait herhangi bir gayrimenkulün satışı da emvâl-i devlet gibi müzayede ve ihale hakkındaki kanuna tâbî bulunduğuna göre talep ettikleri emvâlin bilâmüzayede verilmesine imkân olmayıp ancak kanun dairesinde müzayedeye çıkarılarak neticede üzerlerine kalırsa bedel-i ihaleden yirmi bin lirası tenzîl edilerek üst tarafının nakden istifası suretiyle tâleplerinin tervîci mümkün olduğundan bervech-i meşruh muamele îfâsına müsaade itâsı teklif edilmiş ve ledü't-tevdî Mâliye Vekâlet-i Celîlesi'nden yazılan 19 Şubat 927 tarih ve 1256 numaralı tezkeride; ricâl-i mümâileyhim ailelerine fazla-i bedeli bilâmüzayede taraflarından tesviye edilmek üzere yirmi bin liradan fazla kıymette emlâk itâsına cevâz-ı kanunî görülemeyip yalnız üç ailenin birleşme suretiyle beherine kanunen itâsı lâzım gelen yirmişer bin liradan ibaret hisselerini tecavüz etmemek şartıyla kıymetleri bu dereceye bâliğ olan apartman ve han gibi emlâkin iki veya üç şehîd ailesine temlîki câiz olduğu

ve şu halde yirmi bin liralık emlâk almaya kanunen hâiz-i salâhiyet olan üç şehîd ailesine altmış bin lira kıymetli emlâkin iadesinde mahzur olmadığı mütalâa kılınmıştır.

Keyfiyet, İcra Vekîlleri Hey'eti'nin 5 Mart 927 tarihli ictimâında tezekkür edilerek Mâliye Vekâlet-i Celîlesi'nin mütalâası vechiyle muamele îfâsında mahzur olmadığına karar verilmiştir. 5 Mart 927.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

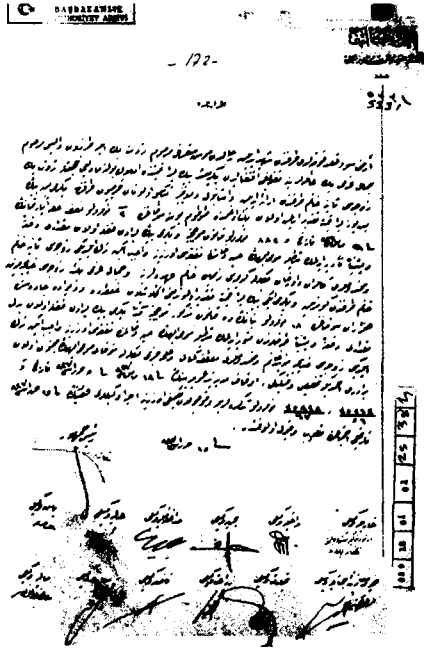
7

URFA MUTASARRIFI SERVET VE TRABZON VALİSİ CEMAL AZMİ BEYLER'İN AİLELERİNE VERİLECEK GAYRIMENKULLER HAKKINDA KARARNAME

(15 Haziran 1927)

BAŞVEKÂLET
Kalem-i Mahsûs Müdiriyeti
Aded: 5331

Kararname

Ermeni suikast komiteleri tarafından şehîd edilen ricâlden Muş Mutasarrıfı merhûm Servet Bey ile Trabzon Valisi merhûm Cemal Azmi Bey ailelerine tefvîzi iktiza eden yirmişer bin lira kıymetinde emlâk bulunamadığı cihetle Servet Bey zevcesi Sâniye Hanım tarafından irâe edilmiş ve İstanbul Vilâyeti'nce teşkîl olunan komisyon tarafından yirmi beş bin beş yüz lira kıymet takdîr edilmiş olan Beyoğlu'nda Tutum Posta Sokağı'nda[22] 3 numaralı nısıf hisse apartmanın 31 Mayıs 926 tarih ve 882 numaralı kanun mûcibince ve yirmi bin liradan fazla olan mikdarı def'aten ve peşînen tediye edilmek şartiyle mümâileyhin hîn-i vefatında nafakası üzerine vâcip iken terkeylediği zevcesi Sâniye Hanım ve mahdumları Kâmuran ve Orhan Beyler ile kerimesi Reyhan Hanım uhdelerine ve Cemal Azmi Bey zevcesi Hadice Müzeyyen Hanım tarafından gösterilen ve yirmi iki bin lira kıymet takdîr olunduğu anlaşılan Galata'da Voyvoda Caddesi'nde Hezaran Sokağı'nda 18 numaralı binanın da kanun-ı mezkûr mûcibince kezâ yirmi bin liradan fazla olan bedel miktarı def'aten ve peşînen taraflarından tesviye edilmek şartiyle mümâileyhin hîn-i vefatında nafakası üzerine vâcip iken terkeylediği zevcesi Hadice Müzeyyen Hanım ve mahdumları Mustafa Kemal ve Ali Cezmi Beyler ile müteveffâ-yı mümâileyhin mecnûn olan birâderi Ahmed Bey'e tahsîs ve

---

22 *Tomtom* yerine sehven *Tutum* yazılmış. *Posta Sokağı*, bugün *Postacılar Sokağı*'dır.

temlîki, Evkaf Müdiriyet-i Umûmîyesi'nin 18 Mayıs 927 ve 8 Haziran 927 tarih ve 35263/56, 35948/67 numaralı tezkereleri ile vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekîlleri Hey'eti'nin 15 Haziran 927 tarihli ictimâında tasvip ve kabul olunmuştur. 15 Haziran 927.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

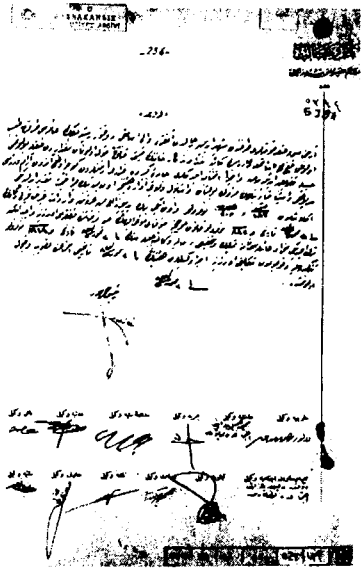
8

ANKARA VALİSİ DOKTOR REŞİD BEY'İN AİLESİNE VERİLECEK GAYRIMENKULLER HAKKINDA KARARNAME

(3 Temmuz 1927)

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Başvekâlet Kalem-i Mahsûs
Müdiriyeti
Aded: 5394

Kararname

Ermeni suikast komiteleri tarafından şehîd edilen ricâlden Ankara vali-i sâbıkı Doktor Reşid Bey'in ailesi tarafından talep olunan Kılıç Ali Paşa Mahalle ve Caddesi'nde kâin Hüdavendigâr Hanı'nın kıymeti kanunen kabul olunan mikdardan fazla bulunması hasebiyle tefvîz edilememiş ve âhıren intihâb edildikleri cadde-i kebîrde firârî Ermeniler'den Köçeoğlu Andon Aram veresesi Serpuhi ve Eşina kadınlardan metrûk bulunan ve İstanbul Vilâyeti İdare Hey'eti'nce on beş bin lira kıymet takdîr edildiği anlaşılan atîk 187 cedîd 205 numaralı ve on iki bin yüz elli beş kuruş vâridât-ı gayr-i sâfiyeli dükkânın 31 Temmuz 923 tarih ve 882 numaralı kanun mûcibince müteveffâ-yı mümâileyhin hîn-i vefatında nafakası üzerine vâcip iken terkeylediği efrâd-ı ailesi nâmına temlîk ve tahsîsi, Mâliye Vekâlet-i celîlesinin 3 Temmuz 927 tarih ve 8619 numaralı tezkeresi ile vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekîlleri Hey'eti'nin 3 Temmuz 927 tarihli ictimâında tasvip ve kabul olunmuştur. 3 Temmuz 927.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

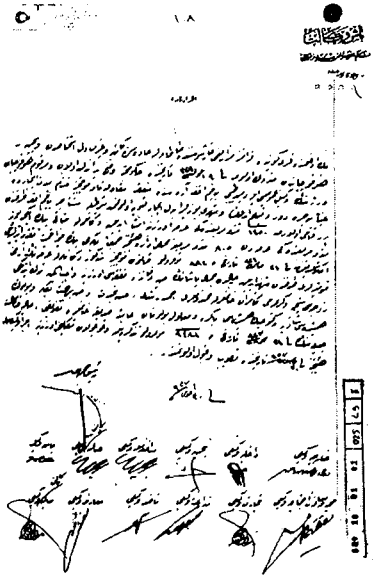
9

CEMAL PAŞA'NIN AİLESİNE VERİLECEK GAYRIMENKULLER HAKKINDA KARARNAME

(30 Ağustos 1927)

BAŞVEKÂLET
Kalem-i Mahsûs Müdiriyeti
Aded: 5559

Kararname

Beyoğlu'nda, Feriköyü'nde, Fransız mezarlığı karşısında Tatavla Caddesi'nde kâin ve gayr-i mübâdil eşhâstan Viçen Hokuçyan'dan metrûk olup 19 Eylül 339 tarihinde hükümetçe vaziyet edilmiş olan ve merkum Hokuçyan veresesinin vekîl-i umûmîsi ile diş tabibi Bakim Efendi arasında mün'akid mukavelename mûcibince hitâm-ı müddet-i icarda aynen mûcire devir ve teslim edilmek ve şehrî yüz lira bedel-i icar tesviye olunmak şartı ile müstecir Bakim Efendi tarafından birer katlı olarak 1450 metre murabbâındaki arsa üzerine inşa edilen dükkânlarla mütebâkisinin 200 metre murabbâındaki arsadan 805 metre murabbâ mahalli, idare hey'etince cem'an yirmi bin lira kıymet takdîr edildiği anlaşıldığından 31 Mayıs 926 tarih ve 882 numaralı kanun mûcibince mezkûr dükkânlar ile arsanın Ermeni komiteleri tarafından şehîd edilen ricâlden Cemal Paşa'nın hîn-i vefatında nafakası üzerine vâcip iken terkettiği zevcesi Seniye ve kerimeleri Kâmran Hanımlar ile mahdumları Ahmed Rüşdü, Hasan Necdet ve Hasan Behcet Beyler ve büyük hemşiresi Şaziye ve küçük hemşiresi Bâkire ve mâlûle bulunan Ayşe Sıdıka Hanımlar'a tefvîzi, Mâliye Vekâlet-i Celîlesi'nin 21 Temmuz 927 tarih ve 9481 numaralı tezkeresi ile vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Hey'etince 30 Ağustos 927 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur. 30 Ağustos 927.

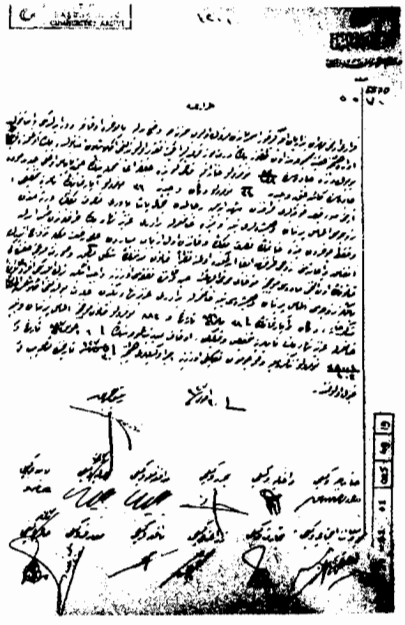
REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

10

CEMAL PAŞA'NIN YÂVERİ NUSRET BEY'İN AİLESİNE VERİLECEK GAYRIMENKULLER HAKKINDA KARARNAME

(30 Ağustos 1927)

BAŞVEKÂLET
Kalem-i Mahsûs Müdiriyeti
Aded
5570

Kararname

Firarî Ermeni Mihran Bezaryan ile Kirkor Esmeryan'dan metrûk olup hazinece vaziyetle bilâhare Evkaf'a devredildiği ve İstanbul İdare Hey'etince hey'et-i mecmûasına on dokuz bin dört yüz kırk lira kıymet takdîr olunduğu anlaşılan İstanbul'da Beyoğlu'nda Feriköy Büyükdere Caddesi'nde 83/129 numaralı hane ile Kadıköy'ünde Caferağa Mahallesi'nin atîk Papasoğlu cedîd Moda Caddesi'nde kâin atîk ve cedîd 34 numaralı dükkân ve cedîd 36 numaralı apartmanın nâmlarına tahsîsi; Ermeni suikast komitaları tarafından şehîd edilen ricâlden Cemal Paşa yâveri Nusret Bey'in veresesinden zevcesi Elmas Perînan ve hemşireleri Nebiye ve Münire Hanımlar ile biraderi Aziz Nihad Bey tarafından talep edilmiş ve fakat bunlardan Münire Hanım'ın Nusret Bey'in vefatından evvel erbâb-ı yesârdan Ali Rıfat Bey ile tezvîc ederek infâk ve iâşesini zevci tarafından îfâ edilmekte olmasına nazaran Kanun-ı Medenî'nin Şekl-i Tatbîk ve Suret-i Mer'iyeti Hakkındaki Kanun'un on altıncı maddesi mûcibince müteveffâ-yı mümâileyhin hîn-i vefatında nafakası üzerine vâcip iken terkeylediği efrâd-ı ailesinin yalnız yalnız zevcesi Elmas Perînan ve hemşiresi Nebiye Hanımlar ile biraderi Aziz Nihad Bey'den ibaret bulunduğu anlaşılmış olduğundan mezkûr hane, dükkân ve apartmanın 31 Mayıs 926 tarih ve 882 numaralı kanun mûcibince Elmas Perînân ve Nebiye Hanımlar ile Aziz Nihad Bey nâmlarına tahsîs ve temlîki, Evkaf

Müdiriyet-i Umûmîyesi'nin 6 Ağustos 927 tarih ve 38004/102 numaralı tezkeresiyle vukû bulan teklifi üzerine İcra Vekîlleri Hey'eti'nce 30 Ağustos 927 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur. 30 Ağustos 927.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

11

URFA MUTASARRIFI NUSRET BEY'İN AİLESİNE VERİLECEK GAYRIMENKULLER HAKKINDA KARARNAME[23]

(25 Aralık 1927)

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdiriyeti
Aded
5973

Kararname

Ermeni suikast komiteleri tarafından şehîd edilen Urfa mutasarrıf-ı sâbıkı Nusret Bey'in vârislerine verilmesi muktezi yirmi bin lira kıymetinde müstakil bir mülk bulunmadığı İstanbul vilâyetinin iş'ârından anlaşılmasına mebni, Beyoğlu'nda Asmalı Mescid Mahallesi'nde Cadde-i Kebîr'de kâin atîk 264-264 ve on bir defa mükerrer 266 ve 266 ve cedîd 212 numrolu yirmi üç bâb ma'oda dükkânı müştemil tevsî-i intikali ve yüz kırk bin kuruş vâridât-ı sâfiyeli Anzavur Hanı nâmıyla mârûf bir bâb apartmanda Bedros nâm şahıstan metrûk bulunan ve İstanbul Vilâyeti İdare Hey'eti'nce hey'et-i mecmûasına takdîr edilen elli bin liradan otuz iki hisse itibariyle

---

[23] Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ile beraber Bayezid'deki Bekirağa Bölüğü'ne kapatılanların arasında bulunan Falih Rıfkı Atay, Nusret Bey'in son anlarını seneler sonra dokunaklı bir şekilde yazacaktır:

"...Nusret'i tekrar mahkemeye çağırdılar. Patrikhane'den dört yeni kadın şahit getirilmişti. Nusret hâkimlerin karşısında iken, ezberlediklerini söyleyen kadınlara:

- Nusret Bey burada mı? Tanıyor musunuz? diye sorulunca kadınlar:

- Tanıyoruz ama, burada değil! cevabını vermeleri üzerine tekrar dışarıya çıkarmışlar, bir müddet sonra yerlerine dönerek:

- Nusret budur, diye göstermişlerdir.

Hükümet düşmesi üzerine Mustafa Paşa aleyhine koğuşturma yapıldığı zaman bu çift tutanaklar meydana çıkmıştı.

Nusret kullanılmaktan kayış hâline gelen iskambil kâğıtları ile fal açarak ölümünü bekliyordu. Nihayet bir akşam locaya indirmek üzere aramızdan aldılar. Bize ağlayışlı bir sesle veda etti. Sanki hayattan kopup gittiğine değil de, dostlarından ayrıldığına yanıyordu. Kapıdan çıkarken pantolonunun yamasını gördüm.

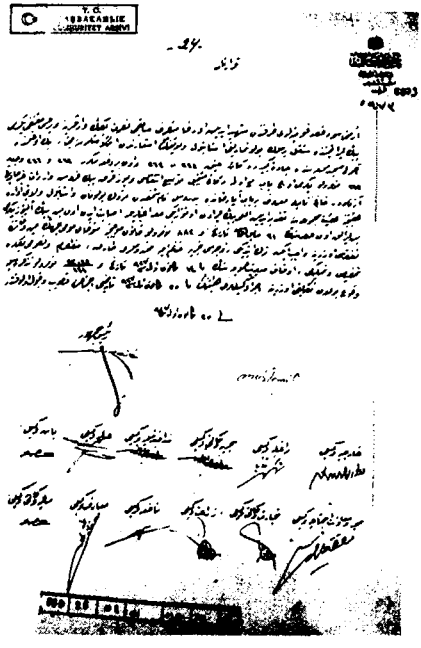
Sabaha doğru koridorda süngülü muhafızların ayak seslerini duyduk. Nusret, sehpaya gidiyordu. İbrahim Fevzi karyolasının ucuna çıktı, ezan okumaya başladı.

Karısına ve çocuklarına bile gösterilmemişti. Göğsüne asılan yaftada "para çalmak için katâl yaptığı" söylenen Nusret'in yamalı pantolonu cebindeki cüzdanında yalnız bir kâğıt lira bulumşlardı.

Sabahın ilk saatlerinde tevkifhane avlusundan, zavallı karısının çığlıkları geliyordu" (Falih Rıfkı Atay, *"Çankaya. Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar Bütün Hayat Hikâyesi"*, İstanbul 1969, sah: 231).

isabet eden on beş bin altı yüz yirmi beş liralık on hissesinin 31 Mayıs 926 tarih ve 882 numaralı kanun mûcibince müteveffâ-yı mümâileyhin hîn-i vefatında nafakası üzerine vâcip iken terkettiği zevcesi Hayriye Hanım ile mahdumları Târık, Mazlum ve Nasûhi Beyler'e tahsîs ve temlîki, Evkaf Müdiriyet-i Umûmîyesi'nin 14 Kânunevvel 927 tarih ve 43044/141 numaralı tezkeresiyle vukû bulan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Hey'eti'nin 25 Kânunevvel 927 tarihli ictimâında tasvip ve kabul olunmuştur. 25 Kânunevvel 927.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

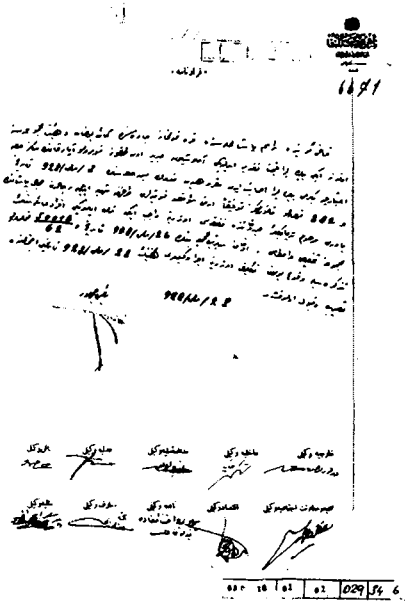
12

CEMAL PAŞA'NIN YÂVERİ SÜREYYA BEY'İN AİLESİNE VERİLECEK GAYRIMENKULLER HAKKINDA KARARNAME

(28 Mayıs 1928)

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdiriyeti
Aded
6671

Kararname

Kadıköyü'nde Râsim Paşa Mahallesi'nde Karakolhane Caddesi'nde kâin bulunan ve hey'et-i mecmûasına otuz iki bin lira kıymet takdîr edildiği anlaşılan cedîd on dokuz numrolu apartmanın sekiz hisse itibariyle yirmi bin lira isabet eden Makruhi'den metrûk beş hissesinin 3 Mayıs 928 tarih ve 882 numrolu kanun hükmüne tevfikan Ermeni suikast komiteleri tarafından şehîd edilen ricâlden Cemal Paşa'nın yâveri merhum Süreyya Bey'in hîn-i vefatında nafakası üzerine vâcip iken terkeylediği efrâd-ı ailesinin mecmûuna tahsîs ve itâsı, Evkaf Müdiriyet-i Umûmîyesi'nin 26 Mayıs 928 tarih ve 50016/62 numrolu tezkeresi ile vuku bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Hey'eti'nin 28 Mayıs 928 tarihli ictimâında tasvip ve kabul olunmuştur. 28 Mayıs 928.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

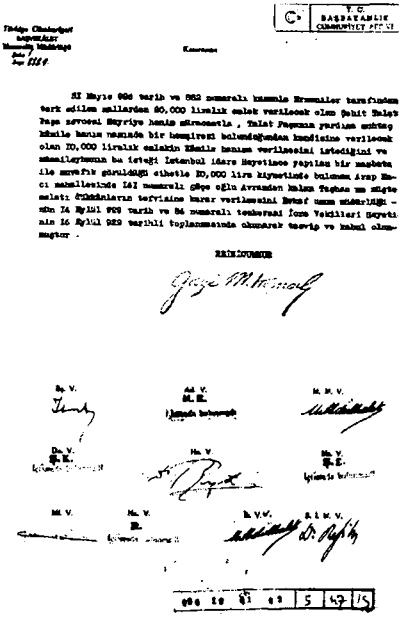
13

SADRAZAM TALÂT PAŞA'NIN AİLESİNE İLÂVETEN VERİLECEK GAYRIMENKULLER HAKKINDA KARARNAME

(16 Eylül 1929)

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdürlüğü
Şube: 1
Sayı: 8389

Kararname

31 Mayıs 926 tarih ve 882 numaralı kanunla Ermeniler tarafından terkedilen mallardan 20.000 liralık emlâk verilecek olan Şehit Talât Paşa zevcesi Hayriye Hanım müracaatla, Talât Paşa'nın yardıma muhtaç Kâmile Hanım nâmında bir hemşiresi bulunduğundan kendisine verilecek olan 10.000 liralık emlâkin Kâmile Hanım'a verilmesini istediğini ve mümaileyhânın bu isteği İstanbul İdare Hey'eti'nce yapılan bir mazbata ile muvafık görüldüğü cihetle 10.000 lira kıymetinde bulunan Arap Ha cı Mahallesi'nde 141 numaralı Göçe oğlu Avram'dan kalan Taşhan ve müştemilâtı dükkânların tefvizine karar verilmesini Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 14 Eylül 929 tarih ve 84 numaralı tezkeresi İcra Vekilleri Hey'eti'nin 16 Eylül 929 tarihli toplanmasında okunarak tasvip ve kabul olunmuştur .

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

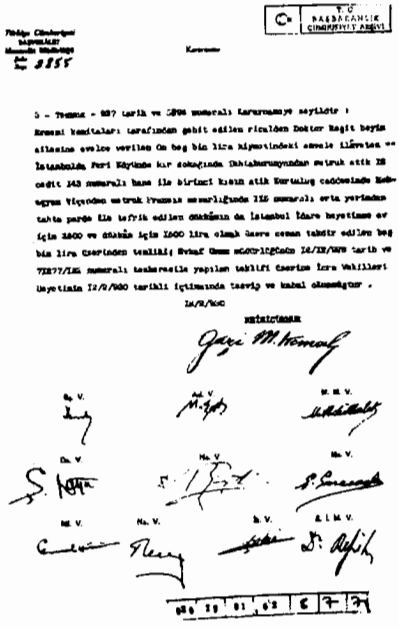
14

ANKARA VALİSİ DOKTOR REŞİD BEY'İN AİLESİNE İLÂVETEN VERİLECEK GAYRIMENKULLER HAKKINDA KARARNAME

(12 Şubat 1930)

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdürlüğü
Şube:
Sayı: 8855

Kararname

3 Temmuz 927 tarih ve 5894 numaralı kararnameye zeyildir:

Ermeni komitaları tarafından şehîd edilen ricâlden Doktor Reşid Bey'in ailesine evvelce verilen on beş bin lira kıymetindeki emvâle ilâveten; İstanbul'da, Feriköyü'nde, Kır Sokağı'nda Tahtaburunyan'dan metrûk atik 12, cedit 143 numaralı hâne ile birinci kısım atîk Kurtuluş Caddesi'nde Hokaçyan Viçen'den metrûk Fransız Mezarlığı'nda 115 numaralı orta yerinden tahta perde ile tefrik edilen dükkânın da İstanbul İdare Hey'eti'nce ev için 3500 ve dükkân için 1500 lira olmak üzere cem'an takdîr edilen beş bin lira üzerinden temlîki; Evkaf Umum Müdürlüğü'nün 12/12/929 tarih ve 71877/122 numaralı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Hey'eti'nin 12/2/930 tarihli ictimâında tasvip ve kabul olunmuştur. 12/2/930.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

15

URFA MUTASARRIFI NUSRET BEY'İN AİLESİNE VERİLECEK GAYRIMENKULLER HAKKINDA KARARNAME (12 Şubat 1930)

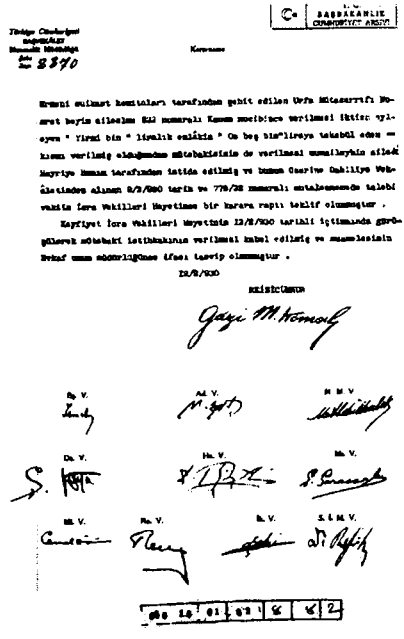
Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKÂLET
Muamelât Müdürlüğü
Şube:
Sayı: 8870

Kararname

Ermeni suikast komitaları tarafından şehit edilen Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in ailesine 822 numaralı kanun mûcibince verilmesi iktiza eyleyen yirmi bin liralık emlâkin onbeş bin liraya tekabül eden kısmı verilmiş olduğundan mütebâkâsinin de verilmesi mumaileyhin ailesi Hayriye Hanım tarafından istida edilmiş ve bunun üzerine Dahiliye Vekâleti'nden alınan 9/2/930 tarih ve 778/32 numaralı mütalâanamede taleb-i vâkiin İcra Vekîlleri Hey'eti'nce bir karara rabtı teklif olunmuştur.

Keyfiyet, İcra Vekîlleri Hey'eti'nin 12/2/930 tarihli ictimâında görüşülerek mütebâkî istihkakının verilmesi kabul edilmiş ve muamelesinin Evkaf Umum Müdürlüğü'nce îfâsı tasvip olunmuştur. 12/2/930.

REİSİCUMHUR
Gazi M. Kemal

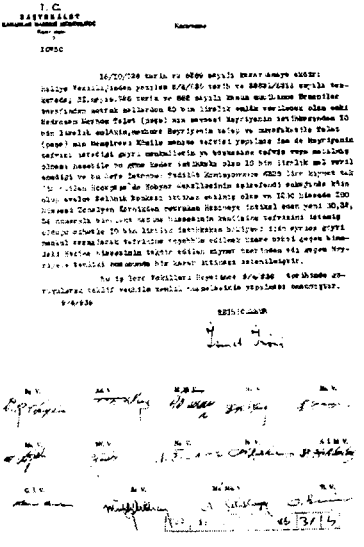
16

SADRAZAM TALÂT PAŞA'NIN AİLESİNE İLÂVETEN VERİLECEK GAYRIMENKUL HAKKINDA KARARNAME

(9 Nisan 1939)

T.C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Dairesi Müdürlüğü
Karar sayısı
2
10750

Kararname

16/10/926 tarih ve 8389 sayılı kararnameye ektir:

Mâliye Vekilliği'nden yazılan 6/4/939 tarih ve 32831/5313 sayılı tezkerede; 31. Mayıs 926 tarih ve 882 sayılı kanun mûcibince Ermeniler tarafından metrûk mallardan 20 bin liralık emlâk verilecek olan eski sadrazam merhum Talât (Paşa)'nın zevcesi Hayriye'nin istihkakından 10 bin liralık emlâkin, mezbûre Hayriye'nin talep ve muvafakat ile Talât (Paşa)'nın hemşiresi Kâmile nâmına tefvizi yapılmış ise de Hayriye'nin tefvizi istediği gayrimenkullerin ya başkasına tefviz veya satılmış olması hasebi ile bu güne kadar istihkakı olan 10 bin liralık mal verilemediği ve bu defa İstanbul Tadilât Komisyonu'nca 6328 lira kıymet takdîr edilen Hocapaşa'da Hubyar Mahallesi'nin âşirefendi Sokağı'nda kâin olup evelce Selânik Bankası ittihaz edilmiş olan ve 1230 hissede 180 hissesi Topalyan Karnik'ten metrûken hazineye intikal eden yeni 30, 32, 34 numaralı binadaki hazine hissesinin kendisine tefvîzini istemiş olduğu cihetle 10 bin liralık istihkakın bakiyesi için ayrıca gayrimenkul aranılarak tefvîzine teşebbüs edilmek üzere bahsi geçen binadaki hazine hissesinin takdîr edilen kıymet üzerinden adı geçen Hayriye'ye temlîki hususunda bir karar ittihazı istenilmiştir.

Bu iş İcra Vekilleri Hey'eti'nce 9/4/239 tarihinde görüşülerek teklif vechi ile temlik muamelesinin yapılması onanmıştır. 9/4/939.

REİSİCUMHUR
İsmet İnönü

17

SADRAZAM TALÂT PAŞA'NIN AİLESİNE İLÂVETEN VERİLECEK GAYRIMENKUL HAKKINDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLE İLGİLİ KARARNAME

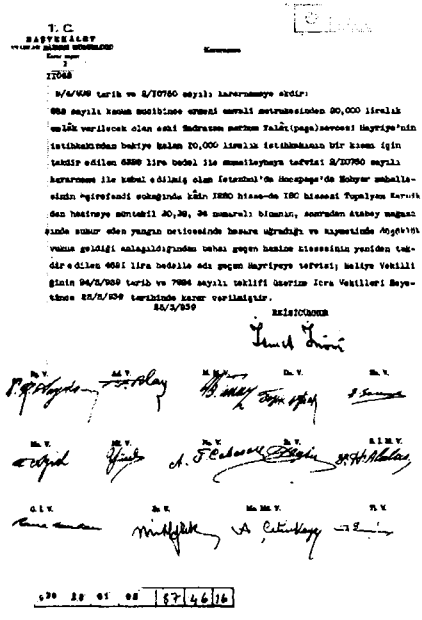
(25 Mayıs 1939)

T.C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Dairesi Müdürlüğü
Karar sayısı
2
11068

Kararname

9/4/939 tarih ve 2/10750 sayılı kararnameye ektir:

882 sayılı kanun mûcibince Ermeni emvâl-i metrûkesinden 20.000 liralık emlâk verilecek olan eski sadrazam merhum Talât (Paşa) zevcesi Hayriye'nin istihkakından bakiye kalan 10.000 liralık istihkakının bir kısmı için takdîr edilen 6328 lira bedel ile mümâileyhâya tefvîzi 2/10750 sayılı kararname ile kabul edilmiş olan İstanbul'da Hocapaşa'da Hubyar Mahallesi'nin Âşirefendi Sokağı'nda kâin 1280 hissede 180 hissesi Topalyan Karnik'ten hazineye müntekil 30,32 , 34 numaralı binanın sonradan Atabey Mağazası'nda zuhûr eden yangın neticesinde hasara uğradığı ve kıymetinde düşüklük vukua geldiği anlaşıldığından, bahsi geçen hazine hissesinin yeniden takdîr edilen 4621 lira bedelle adı geçen Hayriye'ye tefvîzi; Mâliye Vekilliği'nin 24/5/939 tarih ve 7924 sayılı teklifi üzerine İcra Vekilleri Hey'eti'nce 25/5/939 tarihinde karar verilmiştir.
25/5/939.

REİSİCUMHUR
İsmet İnönü

18

DR. BAHAEDDİN ŞAKİR BEY'İN AİLESİNE İLÂVETEN VERİLECEK GAYRIMENKUL *HAKKINDA* KARARNAME

(6 Kasım 1939)

T.C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Dairesi Müdürlüğü
Karar sayısı
2
12272

Kararname

13/Şubat/1927 tarih ve 4716 sayılı kararnameye ektir:

Ermeni suikast komiteleri tarafından şehîd edilen ricâlden Doktor Bahaettin Şakir'in hin-i vefatında nafakasıyla mükellef bulunduğu zevcesi Cenan, oğlu Alp ve Celâsın'e 882 sayılı kanun mûcibince verilmesi icap eden 20.000 liralık emlâkten 4716 sayılı kararname ile 17565 lira kıymetinde emlâk verildiği ve 2433 liralık bir istihkakları kaldığı anlaşıldığından bakiye kalan 2433 liraya mukabil Galatada Yenicami Mahallesi'nin Mahmudiye Sokağı'nda kain ve üçer hisse itibarile birer hisselerine Boğos'tan metrûken hazinece vaziyet edilmiş olan eski 48[24] mülk numaralı odayı müştemil iki dükkândaki üçte bir hazine hissesinin adı geçenler nâmlarına temliki; Mâliye Vekilliği'nin 31/10/939 tarih ve 32831/17702 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine 882 sayılı kanunun birinci maddesine tevfikan İcra Vekilleri Hey'eti'nce 6 Teşrînsani 1939 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR
İsmet İnönü

[24] Sayı mükerreren ve yanlış yazılmış, metne almadım.

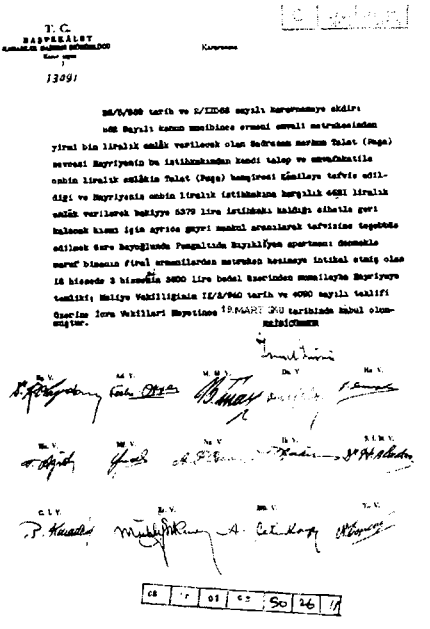
19

SADRAZAM TALÂT PAŞA'NIN AİLESİNE VERİLEN GAYRI-MENKUL HİSSESİNDE YAPILAN DEĞİŞİKLİK VE İLÂVETEN VERİLECEK GAYRIMENKUL HAKKINDA KARARNAME

(19 Mart 1940)

T.C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Dairesi Müdürlüğü
Karar sayısı
2
13091

Kararname

25/5/939 tarih ve 2/11068 sayılı kararnameye ektir:

882 Sayılı kanun mûcibince Ermeni emvâl-i metrûkesinden yirmi bin liralık emlâk verilecek olan Sadrazam merhum Talât (Paşa) zevcesi Hayriye'nin bu istihkakından kendi talep ve muvafakatile onbin liralık emlâkin Talât (Paşa) hemşiresi Kâmile'ye tefvîz edildiği ve Hayriye'nin onbin liralık istihkakına karşılık 4621 liralık emlâk verilerek bakiyye 5379 lira istihkakı kaldığı cihetle geri kalacak kısmı için ayrıca gayrimenkul aranılarak tefvîzine teşebbüs edilmek üzere Beyoğlu'nda Pangaltı'da Bıyıklıyan Apartmanı denmekle mâruf binanın firai Ermeniler'den metrûken hazineye intikal etmiş olan 16 hissede 3 hissesinin 3500 lira bedel üzerinden mümâileyhâ Hayriye'ye temliki, Mâliye Vekîlliği'nin 11/3/940 tarih ve 4090 sayılı teklifi üzerine îcra Vekîlleri Hey'etince 19 Mart 1940 tarihinde kabul olunmuştur.

REİSİCUMHUR
İsmet İnönü

2.
MALİYE NÂZIRI CAVİD BEY'İN EVRAKI

20

SADRAZAM MAHMUD ŞEVKET PAŞA'NIN CAVİD BEY'E MEKTUPLARI

(Nisan 1913)

İkinci Abdülhamid'in iktidar senelerinde kara ordusu ve uzun seneler Haliç'te tutulan donanma hareket kabiliyetini kaybetmiş, savaş gemileri çürüyüp perişan hâle gelmiş, 1897'deki Yunan ve 1912'deki Balkan Savaşları sırasında donanmanın Haliç'ten çıkmaya çalışması bile skandallara sebep olmuş, Ege'deki bazı adalarımız Yunan donanmasının işgaline uğramıştı.

İttihadçılar'ın 23 Ocak 1913'te yaptıkları Bâbıâli baskınının ardından Sadrazam ve Harbiye Nâzırı olan Mahmud Şevket Paşa, 1913 Nisan'ında borç görüşmeleri için Avrupa'da bulunan eski mâliye nâzırı Cavid Bey'e gönderdiği bu iki mektubunda donanmanın yanısıra kara ordusunun da baştan aşağı elden geçirilmesi gerektiğini söylüyor, *"Osmanlı İmparatorluğu artık Yunan Donanması'nın zebûnu olamaz"* diyor ve ordunun yenilenmesi için gerekli malzemelerin listesini veriyor.

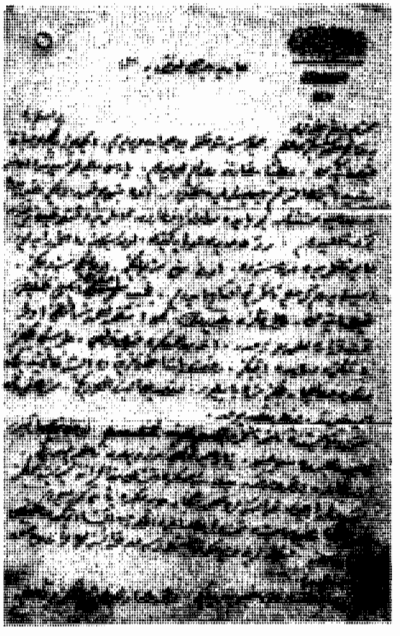
Paşa, bu mektupları yazmasından iki ay kadar sonra, 11 Haziran 1913'te bir suikaste kurban gidecektir.

Harbiye Nezareti
Tahrîrât Dairesi
Şifre Kalemi

Cavid Beyefendi'ye

Muhterem efendim hazretleri,

Birkaç mektubunuzu aldım. Cümlesine şu mektubumla cevap veriyorum. İki yüz bin lira mestûre sarfiyâtını kabul ettik. Almanya sefaretine devam ediyorum. Paris Mâliye Komisyonu'nda Almanlar şedîden bizi iltizâm edeceklerdir. Onlara şüphe yoktur. Diğer sefîrlerle de -Rusya müstesna- bu bâbda müdâvele-i efkârdan, onları da teşvikten tergîpten geri kalmıyorum. Reji müdiri oraya gitti. On beş senede ısrar ediyor. Mâliye Nâzırı da on senede. Ortasını bulunuz on iki sene deyiniz. Ümîd ederim ki Mâliye Nâzırı'nı ikna ederim. Necib Asfar'ın ikinci teklifini kabul ettik ve tarafınıza bildirdik. Lâkin

istikrâz şerâitini evvelce taht-ı karara almak lâzımdır. Ondan sonra kabul-i kat'î. Bu işi yalnız başınıza deruhte etmeyiniz. Rıfat Paşa hazretlerini de işe karıştırınız. Sonra muhâcemât yalnız size yapılır. Maksadımı elbet anladınız. Sizi korumak istiyoruz. Başka maksad yok.

Şimendifer işinde Nâfia Nâzırı quantité négligeable[25] olmayı kabul etmiyor. Kaçtır mecliste söylüyor. Binaenaleyh kat'î söz vermeden Nâfia'ya sorunuz. Erzincan'dan Erzurum'a kadar yedi sene sonra inşası müzakerâtına girişeceğimiz şimendifer için Fransızlar'a hakk-ı rüçhan vermekte beis görmüyorum. Bu hakk-ı rüçhan, hîn-i hâcette şimendiferi hesabımıza olarak inşa etmekten tabiî bizi menedemez. Başkalarına vermeye kalkışırsak Fransızlar da varsın, hakk-ı rüçhan olsun.

Bir muhâvere esnasında Rusya sefîrine dedim ki: "Erzurum'a on beş sene gelmemekliğimizi teklif ediyorsunuz. Bu iyi bir politika değildir. İşte ben size teklif ederim ki şimendiferleri siz inşa ediniz. Rusya kapitalistlerine de bizim emniyetimiz vardır". Sefîr, Petersburg'a yazacağını söyledi. Fakat bir buçuk aydır hâlâ cevap vermedi.

Şimendifer meselesini burada kesiyorum.

Sefâin-i harbiye siparişâtını muzırr görüyorsunuz. Hakkınız var. Bu sipariş belki Paris Mâliye Komisyonu'nda sû-i tesir eder. Onun içindir ki ben onu hafî tutuyorum ve tutacağım. Şimdi Londra'dan bir fabrika müdiri gelmeyecek. Müzakerâtı burada Wier ile yapacağız. Kimse buna vâkıf olamaz. Fakat ben bugün hazır birkaç gemi bulsam mübâyaa edeceğim. Buna ekmek kadar muhtacız. Osmanlı İmparatorluğu artık Yunan Donanması'nın zebûnu olamaz. Böyle diye diye nihayet şu felâkete dûçâr olduk. Eğer adam akıllı bir zırhlımız olsaydı denize hâkim olacak idik. O halde netice-i harp böyle olmayacak idi. Herhalde adaları, sevâhili ve Yanya cihetlerini muhafaza edebilecek idik. Kuvve-i bahriye tedarik etmekliğimize itiraz edeceklere dûçâr olduğumuz felâketi irâe etmek kâfidir. Ruslar ile, İngilizler ile rekabet edemeyeceğimizi dünya biliyor. Lâkin, Yunanlılar'dan geri kalmaklığımıza da dünya şaşar. Bir de biz sefâin-i harbiye tedarik edersek peşin para ile etmeyeceğiz. Borç ile alacağız. Bu hal parasızlığımızı bir kat daha ispat eder. Bundan dolayı bize tazminat itâsını yüklemek icap etmez. Bu borç da diğer borçlara inzimâm edeceğinden tazminattan kurtulmaya daha ziyade hak kazanırız.

Alacağımız gemileri İngilizler'in kumandasına vereceğimizden ve Almanların vaziyeti tamamen tebeddül ettiğinden bundan İngilizler'in kuşkulanmayacakları şüphesizdir. Geçen sefer İngiltere'ye müracaat etmiş ve bir iki gemi furuhtunu talep etmiş idik. O vakit satılık gemimiz yoktur dediler idi. Lâkin bu sefer müracaatımızı tekrar ettiğimizde bize iki gemi satmak istediler. Ne çare ki gemiler eski olduğundan bunları almak işimize gelmedi. Bu

---

[25] *quantité négligeable:* Fransızca, *önemsiz miktarda.* Küçük hisseye sahip olunmasının istenmediği kastediliyor.

da hakkımızda İngiliz politikasının tebeddül ettiğini ispat eder.

Müttefiklerin bu muharebede bizden aldıkları levâzımât-ı harbiye vesaire hakkında malûmat istiyorsunuz. Bu bâbda size malûmat-ı âtiyeyi veririm:

	Lira-yı Osmanî
Beş yüz bin tüfenk, beheri üç buçuk liradan	1 750 000
Beher tüfenk için beş yüz fişenk hesabıyla, ikiyüz elli milyon fişenk (beher bini beş buçuk liradan)	1 375 000
700 kıt'a serî atışlı sahra ve cebel topu beheri 1500 liradan	1 050 000
1.100 cephane arabası beheri 435 liradan	478 000
	4 653 000
Yirmi bin süvari ve topçu beygiri beheri 33 liradan	660 000
Kırk bin mekkârî hayvanı beheri yirmi liradan	800 000
On beş bin envâi araba beheri birbiri üstüne otuz liradan	450 000
700 toptan beheri için 500 mermi hesabiyle üç yüz elli bin mermi beheri iki buçuk liradan	875 000
	7 438 000
Nakli	7 438 000
Otuz bin büyük çadır beheri dört liradan	120 000
Depolarda terkolunan yüz bin takım elbise beher takım 6 liradan	600 000
Depolarda terkolunan erzak ve me'kulât kıymet-i mahmenesi	500 000
8.600 koşum takımı beheri birbiri üstüne (60) liradan	516 000
Edirne'de terkolunan top ve mühimmat vesaire kıymeti	2 500 555
	11 674 000
Yanya ve İşkodra'da terkolunan top ve mühimmat vesaire	500 000
Selânik'te terkolunan sahil toplarıyla cephanenin kıymeti	100 000
	12 274 000
Mebânî-i askeriye kıymet-i mahmenesi	3 500 000
	15 774 000

Görülüyor ki müttefikler bâ'de'l-muharebe kesb-i cesamet edeceği tabîî olan orduları için iktiza edecek levâzımat-ı harbiyeyi bizden bâligan-mâ-belâg almışlardır. Bundan iyi tazminat mı olur. Biz isek bunları zâyi ettikten başka memleketimizi bittabîî müdafaa etmek için bu kadar sarfiyatta bulunmaya, şimdiye kadar askerden hâli olan Anadolu'da müceddeden emâkîn-i askeriye inşa etmeye mecbur olacağız.

Ticaret, ziraat vesairece zarar ve ziyanımız bittabîî müttefiklerden aşağı değildir. Telef olan efrâdımız müttefiklere nisbeten hayli ziyadedir. Bunların eytâm ve erâmiline küllî miktarda maaş tahsîsine

mecbur olacağız. Zaten şimdi 3,5 milyon lira eytâm ve erâmil ve tekaüd maaşı tediye ediyoruz.

*

Mâliye Nâzırı Beyefendi'ye yazdığınız bir mektupta, Rumeli'de lâğvedeceğimiz kolordular hakkında malûmat istemişsiniz. Şimdiye kadar Rumeli'de İstanbul dahi dahil olduğu halde yedi kolordu, üç müstakil fırka ve 18 redif fırkası var idi. Kolordulardan Selânik, Üsküp ve Manastır kolordularıyla İşkodra ve Yanya müstakil fırkaları ve 14 redif fırkası lâğvedilecektir. Bunların masârif-i seneviyesi ber vech-i müfredat âtîde gösterilmiştir:

	Lira-yı Osmanî
Selânik Kolordusu	480 000
Üsküp Kolordusu	380 000
Manastır Kolordusu	370 000
İşkodra Fırkası	180 000
Yanya Fırkası	160 000
	1 570 000
Lâğvolunacak hudut bölüklerinden	100 000
Lâğvolunacak redif fırkalarından	100 000
Kolordu ve fırkaların lâğvından dolayı merkez tasarrufâtı	130 000
	1 900 000

Harbiye Nezareti bütçesi 9 milyon lira olduğuna göre tasarruf-ı vâkî âzamî olarak iki milyon liradan ibâret olur.

Edirne Kolordusu Çanakkale'ye, Kırkkilise Kolordusu İzmir'e ve Tekfurdağı Kolordusu dahi Ankara'ya naklolunacak ve Kozan'a Müstakil Fırkası yerine Adana'da ve Trablusgarp Fırkası yerine de Diyarbakır'da bir redif teşkil edilecektir. Rusya'yı kuşkulandırmamak için Rusya hududunda şimdilik hiçbirşey yapılmayacaktır.

Ancak, Rusya hududunda ileride tezyîd ve tensîk-i kuvâ-yı askeriye bir mesele-i hayatiye olduğundan, masârif-i askeriyemizi bu yüzden yine arttırmaya mecbur olacağız. Bundan başka İstanbul'u ve Tekfurdağı'nı, Çatalca ve Bolayır'ı tahkim ve müdafaa da lâzım olup buralarda tahkimat ilerledikçe kuvâ-yı askeriyeyi dahi peyderpey tezyîde mecburiyet hâsıl olacağı derkârdır.

Haritaya bakarsanız, memâlik-i Osmaniye'nin gövdesiyle kolları ve ayakları Asya'da ve yalnız başı Avrupa'da bulunacağını görürsünüz. Bu cesîm vücudu yaşatmak için en ziyade başını takviye etmek, daha doğrusu şu büyük cüsseye demirden bir baş yapmak lâzım gelecektir. Şu demirden yapmak istediğimiz baş vesâit-i harbiye-i hâzıra ile takviye ve tahkim edilecek olursa dünyanın en metîn ve kat'iyyen gayr-i kabil-i tahayyür bir mevkii olabilecektir. Çatalca, Tekfurdağı, Bolayır, Gelibolu mevâkî-i mühimme-i askeriyesiyle Bahr-ı Sefîd ve Siyah boğazlarını ihtivâ eden bu mevkii, şu dediğim vesâit-i harbiye ile

teçhiz içün takriben on beş-on altı milyon lira sarfı lâzımdır. Bu mesele artık devlet için hayat ve memat meselesi olacağı içün, bu masrafı her nasıl olsa yapmaya mecbur olacağız. Avrupa yaşamaklığımızı istiyorsa bu masrafı ihtiyâr etmekliğimizi çok görmemelidir.

Osmanlı Hükümeti bir donanmaya dahi muhtaçtır. Bunsuz da yaşayamayacaktır. Bunun için de şimdilik dokuz-on milyon lira sarfetmeye mecburdur.

Şu verdiğim tafsilât, bizim yaşamak için ne kadar masârif ihtiyârına mecbur kalacağımızı ve bu sebepten ne büyük mâlî müzayakalar çekeceğimizi kâfi derecede gösterir.

(Lâğvedeceğimiz ve teşkil eyleyeceğimiz kolordu ve redif fırkalar hakkında verdiğim malûmat şimdilik mahrem tutulmak münasiptir.) Donanma büyüdükçe masârif-i dâimesi de büyüyecek ve üç sene sonra bahriye bütçesi iki milyon lirayı aşacaktır.

Harbin bidâyetinden beri yaptığımız masârif-i harbiye hakkında müfredatlı bir cedvel tarafınıza gönderilecektir. Bunu ezberden yazamayacağım. Yalnız şimdiden şurasını bildireyim ki esnâ-yı harpte Avrupa'ya bir hayli mühimmat ve esliha da sipariş edilmiş ve bunların bir miktarı celb olunup kısm-ı âzamı henüz vürûd etmemiş ise de, kontratolar mün'akid olduğundan vürûd etmeyenlerin esmânı da masârif-i harbiye miyânında gösterilmek zarûrîdir.

Şimdi Rusya sefîri yanıma gelip şimendiferler meselesi için bizimle müzakerâta ibtidâr etmeyi teklif etti. Fransız sefîri de Beyrut şimendifer kumpanyasıyla Hicaz Demiryolu İdaresi beyninde tarifeden dolayı tahaddüs eden ihtilâfların halli için taraf-ı âlînize henüz talimat ve tafsilât-ı lâzımenin itâ olunmamış olduğundan bahsetti. Halbuki bu bâbda taraf-ı âlîlerine tafsilât verildiğini Nâfia'dan bana evvelce söylemişler idi.

Müttefikler Rumeli'de Ziraat Bankaları sandıklarında, emvâl sandıklarında ve askerî idarelerinde dahi bir hayli nukûda vaziyet ettiler. Bu da hayli bir yekûn tutar. Bundan mâada hükümete ait birçok emvâl-i gayrimenkule ile çiftlikatı dahi zaptetmişlerdir. Bunlar da azîm bir yekûn teşkil eyler.

İşte, bugün bu kadar malûmat verebiliyorum. İcab ederse yine yazarım. Muvaffakiyetinize dua ederim efendim hazretleri.

15 Nisan 329
(28 Nisan 1913)
Sadrazam
Mahmud Şevket

Rıfat Paşa Hazretleri'nden bir mektup aldım. Suriye meselesini merak ediyor. Merak buyurmasınlar. İnşaallah birşey olmaz. Hüseyin Hilmi Paşa hazretleriyle muhabere ediyorum, müşârünileyhi Suriye Müfettişi yapmak arzusundayım, kabul buyururlar ise. Bu havadis üzerine Rıfat Paşa Hazretleri belki müsterîh olurlar. Kendilerine mahsûsen selâm ederim efendim.

21

Harbiye Nezareti
Tahrîrât Dairesi
Tahrîrât Kalemi

Paris'te
Cavid Beyefendi'ye

Muhterem efendim hazretleri,

İki üç gün evvel mufassal bir mektup yazmış idim. Ondan sonra iki mektubunuzu aldım. Onların da cevabını ber-vech-i zîr itâ ediyorum:

Mösyö Kravfort arzu-yı âlîleri veçhile bundan birkaç gün evvel hareket etti. Belki şimdi Paris'tedir. Mösyö Salem'i celbettim. Mâliye komisyonunun müzakerâtı esnasında Paris'te bulunması münasip olacağını söyledim. Kabul etti. Masrafını vereceğimi de anlattım. Ona mukabil birşey söylemediğinden bunu da kabul etti demektir. Masrafını oradan tediye edebilirsiniz, edemezseniz ne kadar vermek lâzım geleceğini yazınız. Biz burada verirsek mestûreden vermek icap eder ki mestûremiz pek azdır. Siz verirseniz daha iyi olur.

Rus ve Yunan muharebesinde tazminat-ı harbiye vesaireye dair mâliyeden bir muhtıra istemişsiniz. Elbet gönderirler. Fakat ben de bildiğimi yazayım. Rus muharebesinde hem tazminat verdik hem de üserâ-yı harbiye masârifâtını tediye eyledik. Yunan muharebesinde yalnız Yunanistan dört milyon lira tazminat verdi. Rus-Japon muharebesinde Ruslar tazminat tediye etmediler ise de üserâ masârifi olarak 12 milyon lira raddesinde bir meblâğ tediye ettiler. Tazminat-ı harbiye verilmese dahi üserâ-yı harbiye masârifini tediye zarûrîdir. Bundan kendimizi zannetmem ki kurtarabiliriz. Bunun hesabı kolaydır. Bir nefer için şehrî bir ile bir buçuk, seksen iki lira hesap olunabilir. Zâbitânın istihkâkı malûmdur. Düvel-i müttefike üserâya kendi ordularında olan maaşâtı tediye ediyorlar. Bunun da hesabı kolaydır. Kaç zabit esir ettiklerini söylerler. Ona göre hesap olunur. Sulhten sonra yapacağımız masârif-i askeriye ve bahriyeyi sual ediyorsunuz. Bunu da size ber-tafsîl bildireyim.

Evvelemirde, Rumeli vâridât ve masârifat-ı umûmîyesinden bahsetmeyi

münasip görürüm. Rumeli'den 5-6 milyon raddesinde bir vâridât alıyor idik. İstanbul'dan mâadâ (yani Edirne, Kırkkilise, Tekfurdağı kolordularıyla Edirne vilâyetindeki redif fırkaları masârifi de dahil olduğu halde) umûm Rumeli'de üç milyon raddesinde bir masârif-i askeriyemiz vardı. Bunun iki milyona karîb miktarını Selânik, Üsküp, Manastır, Yanya ve İşkodra vilâyetlerinde bulunan kıtaât masârifi teşkil ediyordu. Edirne vilâyetine bir milyon lira kadar kalıyordu ki bundan sonra dahi bunu yapmaya mecburuz. Vâkıa şimdi tasarrufa riayeten diğer vilâyetlerdeki kıta'âtı lâğvedilen ve bu yüzden geçen mektubumda dahi ber-tafsil bildirdiğim veçhile iki milyona karîb bir tasarruf yapıyoruz. Fakat bu masraf hem muvakkattir ve hem de hakikatte iki milyon değildir.

Muvakkattir, çünki ileride büyük bir kuvve-i askeriyeye mâlik olacak olan Balkan hükümâtına karşı onlardan çok az kuvvet bulunduramayacağız. Onlar dokuz on milyon nüfustan ne kadar asker çıkarırlarsa biz de yirmi milyon nüfusumuzdan hiç olmazsa ol kadar asker çıkarmaya mecbur olacağız. Binaenaleyh bir iki sene sonra bugün lâğvettiğimiz kolordu ve fırkaları mâ-ziyâde teşkil edeceğiz. Tasarrufatımız tam iki milyon lira değildir. Çünki lâğvettiğimiz kolordu ve fırkaların efrâdını vâkıa iâşe etmeyeceğiz. Ama onların zâbitânını tekaüd edemeyecek ve belki zâten noksan olan zabit kadrolarımızı onlarla dolduracağız ve binaenaleyh onlar için yine masraf yapacağız ki bu masraf herhalde 700-800 bin lira raddesinde olacak ve binaenaleyh tasarruf-ı hakîkîmiz bir milyon iki yüz bin liradan ibâret bulunacaktır. Halbuki muharebe yüzünden biz başka bir masrafa dûçâr olacağız. O da muharebede şehîd olanların ailelerine tahsîs edeceğimiz maaşât ile zâbitân ve efrâddan alîl ve marîz olanlara vereceğimiz bol bol tekaüd maaşâtıdır. Mâliye Nezareti bunu bir buçuk milyon lira tahmin ediyor.

Lâkin ben bu kadar tahmin etmiyorum. Bir milyon diyorum. (Burasını söylemekte biraz ihtiyatkâr davranmalıdır. Zira Balkanlılarda eytâm ve erâmil ve mütekâidîn maaşâtı tediyesine mecbur olacaklardır. Bura Rusya sefîri diğer süferâ ile bir muhâveresinde alınacak tazminatın mikdarı Balkan hükümâtının bâde's-sulh tediyesine mecbur olacakları eytâm ve erâmil ve mütekâidîn maaşâtına tekâbül edecek bir miktarda olacaktır demiş imiş. Onun için bunu biraz küçülterek beş yüz bin lira olacağını söylerseniz daha ihtiyatkârâne hareket etmiş olursunuz. Sonra sizi kendi lisanınızla ilzam etmiş olurlar.)

Demek ki masârif-i askeriyece ciddî bir tasarruf yapmış olmayacağız. Evvelce ne kadar masraf yapıyorsak yine o kadar para sarfına mecbur olacağız.

Rumeli'deki masârif-i mülkiye vesairemiz iki milyon üç yüz bin lira raddesindedir. Düyûn-ı Umûmîye'ye Rumeli'den verdiğimiz muhassasât da bir buçuk milyon lirayı tutuyor. Şu halde vâridât ile masraf beyninde bir fark yok gibidir. Sulhten sonra mevcûdiyetimizin muhafazası İstanbul ve havâlisinin suret-i mükemmelede müdafaa olunmasına vâbestedir. Anadolu'nun da müdafaası behemehal Yunan donanmasına fâik bir donanmaya mütevakkıftır. Yunanistan şimdiden birçok gemiler sipariş etmek istiyor. Biz de hemen sipariş vermeye mecburuz. [.....] Paşa'nın üç diridnot, iki kruvazör ve üç keşşâf, dört tahtelbahir ve on torpido ve [.....]

den mürekkeb olmak üzere tedarikine lüzum gösterdiği bir donanma için def'aten dokuz milyon sarfına mecburuz. Yalnız bu donanma için bizim senevî masrafımız dokuz yüz bin Osmanlı lirası raddesinde olacaktır. Eski donanmamızın masârif-i hâzırası ise bir milyon iki yüz küsur bin liradan ibârettir ki bunu da kısmen yapmaya yine mecbur olacağız. Şu halde bâlâda dediğim donanmayı tedarik edince -ki üç senede tedariki kabil ve lâzımdır-, senevî masârifat-ı âdiye-i bahriyemiz dahi iki milyon lirayı bulacaktır.

Islahat için de birçok masârif-i zâide ihtiyârına mecburuz. Islahat yapmaz isek yaşayamayacağız. Bunun için evvelemirde birçok ecnebi mütehassısları getireceğiz ki bizce büyük bir masrafı müstelzim olacaktır. Bundan başka sulh mahkemeleri ve nevâhî teşkilâtı ile jandarmanın ıslah ve teksîri zımnında dahi bir hayli masârif-i zâideye lüzum görülecektir.

Cihet-i askeriyeye gelince: Evvel-be-evvel İstanbul Çatalca, Tekfurdağı, Gelibolu ve boğazlarla İzmir'i tahkim etmek icap edecektir. Erzurum dahi bu miyânda ise de şimdilik bundan bahsetmek caiz değildir. Boğazlar için yapılacak masraf bundan iki sene evvel teşkil olunan komisyonca 12 milyon lira tahmin edilmiş idi. Bunu ben geçen mektupta 6 milyon farzettim. Ve onun için İstanbul ve havâlisi tahkimâtı için 15-16 milyon lira sarfı lâzım geleceğini söyledim.

Bu tahkimâttan maadâ bu defa müttefiklerin eline geçen levâzımat-ı harbiye vesairenin dahi tecdîdi icap edecektir. Bundan maadâ askerimizi Anadolu'da iskân ve ikame etmeye mecbur olacağımızdan orada emâkin-i askeriye vücuda getirmek için de demek ki dört milyon lira masraf yapacağız.

Şu tâdâd ettiğim askerî ve bahrî masârifi irâe etmek üzere tertîb ettiğim cedvelin bir suretini aşağıya naklediyorum:

	Lira-yı Osmanî
Boğazların masârif-i tahkimiyesi	12.000.000
Çatalca tahkimâtı	4.000.000
İstanbul etrâfı (Çatalca'dan sonra ikinci hat	3.000.000
Tekfurdağı tahkimâtı	2.000.000
Gelibolu tahkimâtı	3.000.000
	24.000.000
İzmir tahkimâtı	3.000.000
	27.000.000
Nakil	27.000.000
Müfredâtını bâlâda tâdâd ettiğim donanma	9.000.000
Tersânenin ıslahı	2.000.000
Sevâhil muhâfazası	1.000.000
	39.000.000
600 bin kat elbise altışar liradan	3.600.000
500 bin tüfenk 3,5 liradan	1.750.000
700 kıt'a serî ateşli top beheri 1500 liradan	1.050.000
	47.780.000
Beher tüfenge bin fişenk hesabıyla 500 milyon fişenk beher bini 5,5 liradan	750.000

15 bin hayvan beheri 35 liradan	525.000
10 bin eyer beheri 10 liradan	100.000
10 bin kılıç beheri 2 liradan	20.000
2100 koşum takımı beheri 60 liradan	126.000
	51.301.000
90 kıt'a 15 santimetrelik obüs beheri 2300 liradan	257.000
Bunlara mahsûs koşum takımı	10.000
90 bin obüs mermisi beheri 6,5 liradan	585.000
Doksan kıta 10 santimetrelik obüs beheri 1300 liradan	117.000
	52.270.000
Bunlar için 90 bin mermi beheri 3 liradan	270.000
Dört yüz mitralyöz	150.000
Bunların beheri için yüz bin fişenk beher bini 5,5 liradan	2.200.000
Kıtaât-ı fenniye techîzâtı	1.000.000
Levâzımat-ı sıhhıye	1.000.000
	56.890.000
Anadolu'da inşa olunacak emâkin-i cedîde-i askeriye	4.000.000
	60.890.000

İşte, görüyorsunuz, pâyitahtımızla civarını muhafaza ve müdafaa ve ordumuzu hiç olmazsa eski haline ircâ etmek ve sevâhilimizi Yunanlıların tasallutâtından vikaye etmek için ba'de's-sulh fevkalâde olarak 60 milyon lirayı mütecaviz bir masraf ihtiyârına mecburuz. Bu paraları bahren yaşayabilmek için yapacağız. Zira yapmayacak olursak, bu kere hiçbir sebep yok iken kışa doğru bahren fırsattan istifâde etmek için îlân-ı harp eden müttefiklere karşı kendimizi müdafaa edemeyeceğiz. Bir gün sellemehü's-selâm pâyitahtımıza doğru bir tenezzüh-i askerî icra edeceklerdir.

Bu masârifi hep bu Balkan Harbi'nden dolayı yapıyoruz. Evvelâ, Balkan Harbi neticesinde hâsıl olan vaziyet-i askeriyemiz icap eden mahalleri behemehal tahkim etmek için bizi mecbur kılıyor. Sâniyen, yine Balkan Harbi neticesinde hâsıl olan vaziyet-i bahriyemizden dolayı behemehal bir donanma tedarikine mecburiyet tahassül ediyor. Sâlisen, yine Balkan Harbi'nde esliha ve levâzımat-ı harbiyece dûçâr olduğumuz zayi'âtı telafi etmek lâzım geliyor. Başımıza bu kadar masraflar açan Balkan Harbi'nden sonra ya tazminat tediyesine mecbur olursak ne yapacağız?

Bahriyeliler beyninde bir ittifak mevcut olduğu haber alındı. Esbâbı taharrî edildi. Hükümet bahriyeye bakmamış. Sefâin-i harbiye vaktiyle sipariş edilmemiş. Bu yüzden muharebe-i hâzırada şeref-i askerîyeleri pâymâl olmuş. Binaenaleyh artık bu teşeyyüb ve ihmali hazmetmeyeceklerinden münasip bir zamanda yani bâde's-sulh İstanbul önünde bir nümâyiş icra ile hükümeti sefâin-i harbiye sipariş etmeye mecbur etmek niyetinde imişler.

Şimdi bu suretle başlayan bir hareketin neticesi bazı telkinât yüzünden

kolaylıkla başka bir renk de hâsıl etmek de güç olmadığı malûmdur. İşte hükümet buralarını da bugün nazar-ı dikkate almak mecburiyetinde bulunuyor.

330 senesi bütçesini hesap ile meşgulüm. Yüzde dört resm-i gümrükten hâsıl olacak vâridât ile patent rüsumunu dahi vâridâta ilâve edeceğiz. Mâliye Komisyonu müzakerâtı esnâsında bunları bir sağlam kazığa bağlamak lâzımdır. Vâkıa sefaretler esasen patent rüsûmunu kabul ettiler. Fakat birçok mütâlebâtta bulundular ki şimdi bunu tedkîk ile iştigal ediyoruz. Kuveyt meselesinin tesviyesinden sonra İngiltere yüzde dördü kabule muvafakat edecektir. O halde yalnız Ruslar, Amerikalılar kalıyorlar. Fransızlar geçen sene muhalefet etmeyeceklerini beyân etmiş idiler zannederim. Belki bu sene yine dönerler. Buralarını arzdan maksadım yüzde dört ile patent resmi nasıl olsa kabul ettirilecektir. Mâliye Komisyonu müzakerâtının neticesinde serbestî-i iktisadîyemiz tamâmen istihsal olunursa şıkk-ı bâlâda tâdâd ettiğim masârifâtı ihtiyârdan hiçbir zarar görmeyiz. Üserâ-yı harbiye masârifini de bol bol tediye edebiliriz. Bâkî ihtirâm efendim hazretleri. Fî 18 Nisan sene 329 (1 Mayıs 1913).

Sadrazam
Mahmud Şevket

Mahrem

Haşiye- Necib Askar'dan yüz milyon frank ve rejiden dahi bir milyon lira alır isek bu seneyi çıkarabiliriz. O halde büyük istikrâzı bu sene yapmaya hacet kalmaz. Yüzde dört gümrük ile patent resmini kabul ettirirsek 330 senesinde tevâzün-i mâlî hâsıl olacağını ümîd ediyorum. Mâliye Nâzırı'nın bana tevdî ettiği bir hesapta mezkûr iki resmin kabulü halinde bile altı yedi milyon açığımız olacağı gösteriliyor ise de kendi yaptığım tedkîkat ve hesabât neticesinde tevâzün hâsıl olacağında ümîdim berkemâldir. Fakat bunu kimseye söylemiyorum. Birkaç ay sonra böyle bir bütçede îlân ederse büyük istikrâzı pek müsait şerâit ile aktedebileceğiz.

Müdafaanızda bâlâda verdiğim erkamdan bahs edecek olursanız tafsîlâta girişmeyiniz. Bizce mahremdir. Yalnız İstanbul ve havâlîsinin ve boğazların tahkimi için şu kadar, donanma için bu kadar ve Balkan müttefiklerinin bizden igtinâm ettikleri esliha ve levâzımât-ı harbiye yerine diğerlerini tedarik için şu kadar, emâkin-i askeriye için bu kadar lâzımdır diyebilirsiniz.

Niçin yine çok asker besleyeceksiniz diyenlere karşı şu yolda müdafaa edebilirsiniz:

Bulgarlar'ın muharebeden evvel nüfusu dört milyon idi. Buna mukabil Bulgarlar 57 bin kişi silâh altında bulunduruyor ve takrîben 50 milyon frank sarfediyor idiler. Dört milyon nüfustan 57 bin asker alıkorsa 25 milyon nüfustan 356 bin kişi silâh altına almak icap eder. Halbuki Bulgaristan küçük bir memlekettir ve turuk-ı nakliye-i mükemmeleye mâliktir. Bizim

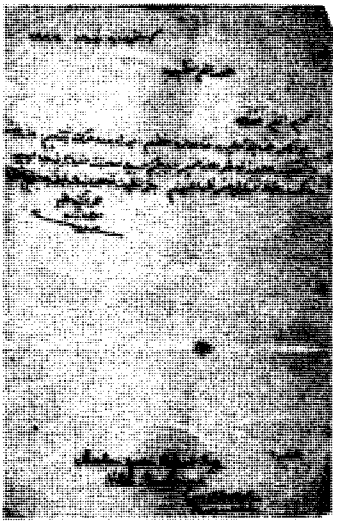
memleketimiz ise gâyet vâsîdir, mevâni'-i azîme-i tabiiye ile yekdiğerinden ayrılmıştır. Vesâit-i nakliye-i mükemmeleye gayr-i mâliktir. Asayişten mahrumdur. Şu ahvâl içinde bizim bâlâdaki teşebbüsten ve binaenaleyh 356 bin kişiden ziyade asker beslemekliğimiz icap eder. Halbuki biz 250 bin kişi beslemekte idik. Sulhten sonra Bulgaristan nüfusu 6 milyon olacak ve binaenaleyh dâimî ordusu dahi o nisbette tezâyüd eyleyecektir. Masârif-i dâime-i sâbıkamız kuvve-i mevcûdemizle mukâyese edilirse Bulgaristan'dan ziyade masraf yaptığımız görülür. Vâsî olan memâlikimizde zabt u rabtı muhafaza için, Balkan hükümâtının tecavüzâtına karşı koymak için yine büyük bir ordu beslemek icap edecektir. Bu sefer nüfusumuz 20 milyonu bulacağından askerimizi o kadar nüfustan alacağız. Bâlâdaki nisbeti muhâfaza edecek olursak 20 milyon nüfustan 285 bin kişi silâh altında bulundurmaklığımız icap eder ki biz daimî ordumuzu bundan çok aşağıya tenzil edeceğiz.

Sâir Balkan hükümâtının ordularından zannederim ki bahse hacet kalmayacaktır. Fakat onlarda da netice budur. Maamafih isterseniz ona dair de size malûmat veririm.

22

MEVLÂNZADE RIFAT BEY'İN[26] CAVİD BEY'DEN YARDIM TALEBİ MEKTUBU

(9 Nisan 1923)

Köstence, 9 Nisan 1923

Huzur-ı tenâum-ı a'zamîlerine,

Muhterem efendim hazretleri,

Bu aralık müzayaka-i mâliyeden fena halde mustaribim. Buradan da hareket niyetindeyim. İnsaniyet ve şahsiyet-i âlîlerine karşı olan samimi merbutiyetim hasebiyle muavenet-i mün'imânelerini rica ediyor ve inkisâr-ı hayâle uğramayacağımı ümid ediyorum. Bâkî, ta'zimât-ı hâlisânemin kabulünü rica eylerim efendim hazretleri.

Her emrinize muti'
Mevlânzade
M. Rıfat

Adres:
Mevlanzadé Rifaat Bey
Hotel Boulevard
Constanza
Roumanie

---

[26] Mevlânzade Rıfat Bey (1860'lar-1930) Türk basınının en muhalif, en tartışmalı, en ilginç ama hayatının ilk dönemleri hakkında en az bilgiye sahip olunan yazarlarındandır. İkinci Meşrutiyet öncesinde 12 sene Yemen'de sürgün olarak kaldı, 1908 Aralık'ında yayınlamaya başladığı Serbestî Gazetesi ile İttihad ve Terakki'nin en sert muhaliflerinden oldu, 31 Mart hadisesinden sonra Mısır'a kaçtı, oradan Avrupa'ya geçti, bir ara İstanbul'a döndü, Bursa'ya sürgüne gönderildi, yeniden Avrupa'ya kaçtı. Mütareke'den sonra döndüğü İstanbul'da Radikal Avam Fırkası'nı kurup politikacı oldu, Kürdistan Teâlî ve İngiliz Muhipler Cemiyetleri'ne katıldı ve büyük zaferden sonra birdaha dönmemek üzere Türkiye'yi terketti. 150'likler listesine alındı, Romanya'da, İtalya'da, Yunanistan'da ve Suriye'de yaşadı. Senelerce muhalefet ve hakaret ettiği İttihad ve Terakki'nin önemli isimlerinden Cavid Bey'den bu mektubu ile maddî yardım talebinde bulunması, 8 Eylül 1930'da Halep'de ölen Mevlânzade'nin kişiliğini açık şekilde göstermektedir.

23

MENEMENLİZÂDE RIFAT BEY'İN[27] CAVİD BEY'E KREDİ TALEBİ MEKTUBU

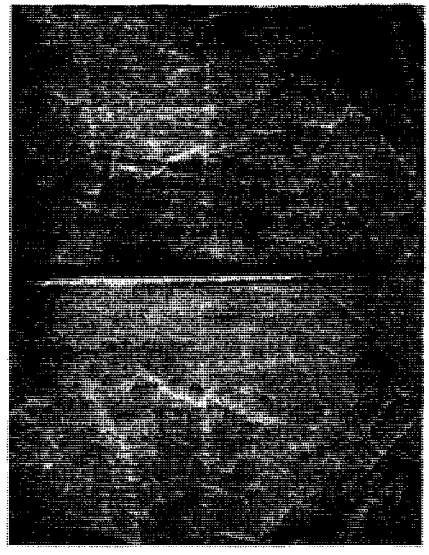
(10 Ocak 1918)

Muhterem beyim efendim,

Boğazıma kadar müteferrik borca battım. Satıp savmakla bunların tediyesi değil, ihtiyâcât-ı yevmiyenin tedâriki bile kabil olamıyor. Acaba sizin bankadan bin lira kadar bir para almaklığım mümkün olur mu? Ayda kırk lira verebilirim ve bu kırk lirayı her ay doğrudan doğruya Âyân muhasebesinden bankaya verdiririm. Bankanın usul-i müttehîzesine esâsen ve külliyen mugayir değil ise lûtuf buyuracağınıza emînim efendim beyim.

10 Kânunsânî 334 (10 Ocak 1918)

Rıfat

[27] Üç defa mâliye nâzırlığı yapan ve ve Meclis-i Âyân reisliğinde bulunan Menemenlizâde Mehmed Rıfat Bey (1856-1932), Namık Kemal'in kızı Feride Hanım ile evli idi. Rıfat Bey'in oğlu Numan Menemencioğlu (1893-1958), cumhuriyet döneminin dışişleri bakanlarındandır.

24

EBUZZİYA TEVFİK BEY'İN[28] SULTAN ABDÜLHAMİD'DEN ALDIĞI AYLIKLARIN MAKBUZU

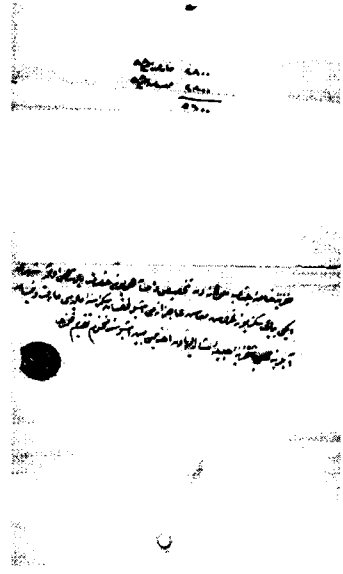
(Mart-Nisan 1882)

2800 Mart 98
2800 Nisan 98

5600

Hazine-i hassa-i cenâb-ı mülûkâneden tahsîs ve ihsân-ı hümâyûn-ı hazret-i pâdişâhî olan şehrî iki bin sekiz yüz kuruş maaş-ı âcizânemi işbu doksan sekiz sene-i mâliyesi Mart ve Nisan aylarına mahsûben hazîne-i celîle-i müşârünileyhâdan ahzımı mübeyyin işbu sened-i mahtûm takdîm kılındı.

(Mühür)
Ebuzziya Tevfik

[28] Ebuzziya Tevfik Bey (1849-1913) gazeteciliğinin, kitap yazarlığının ve takvimciliğinin yanısıra matbaacılığı ve yayıncılığı ile de basın tarihimizde çok önemli bir yere sahiptir.

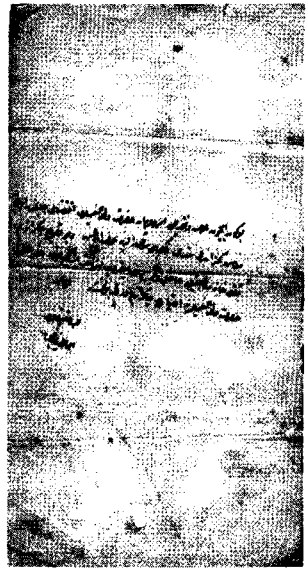
İkinci Abdülhamid döneminde defalarca tutuklanan ve sürgüne gönderilen Ebuzziya Tevfik'in hükümdardan aylık almanın yanısıra maddî yardım da gördüğünü gösteren bu belgeler, birkaç defa kredi talebinde bulunmuş olduğu Cavid Bey'in evrakı arasından çıktı.

25

EBUZZİYA TEVFİK BEY'İN SULTAN ABDÜLHAMİD'E TEŞEKKÛR MEKTUBU

Bugün için arz ve takdîmi emr ü fermân-ı hazret-i veliyyülniâmîlerinin iktiza-yı celîlinden olan maaş-ı kemterânemin senedi hâkipây-i şâhânelerine arzedilmiş ve bu tasdî'-i çâkerânem nakl-i hâne münasebetiyle hâsıl olan bir müzayakadan neş'et ettiği cihetle afüvv-i âlî-i hazret-i veliyyülniâmîlerine ihtiyâc-ı çâkerânem derkâr bulmuştur. Fermân.

Abd-i hakîrleri
Ebuzziya Tevfik

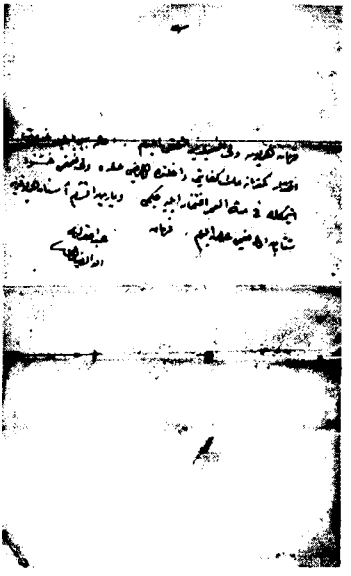

26

EBUZZİYA TEVFİK BEY'İN SULTAN ABDÜLHAMİD'E MEKTUBU

Fermân-ı hümâyûn-ı veliyyülniâmîlerini telâkki eyledim. İhâle buyurulacak hizmet iktidar-ı kemterânemin kifâyeti dahilinde olduğu halde velînimetimi hoşnud etmekle fî müddetü'l-ömr iftihar eyleyeceğimi ve yarın akşam âsitân-ı hümâyunlarına şitâbân olacağımı arzeylerim. Fermân.

Abd-i hakîrleri
Ebuzziya Tevfik

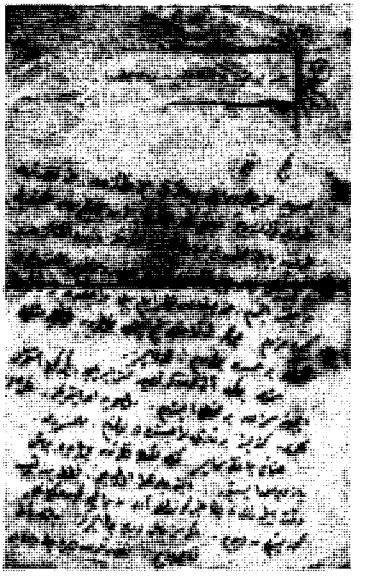

27

EBUZZİYA TEVFİK BEY'İN CAVİD BEY'DEN KREDİ TALEBİ MEKTUBU

(6 Eylül 1910)

MATBAA-YI EBUZZİYA * KOSTANTİNİYYE - DİVANYOLU

Beyim efendim,

Avrupa'ya azîmetinizden evvel verilen karar elbette hatırınızdadır. Hattâ, nezaretlerden miktarı kararlaştırılan meblâğı nâtık defterde "Ben bulunmadığım zaman Talât Bey tarafından yapılacaktır" ibâresiyle bir de şerhiniz ve zîrinde imzanız vardır.

Tabîî, zamân-ı gaybubetinizde gazeteyi çıkarttığım için Talât Bey'e de müracaat etmedim. Hattâ, çıkarmış olsa idim bile müracaattan bir faide göremezdim. Çünki arkadaşınızda benim işimle doğrudan doğruya meşgul olacak bir his de bulamadım. Her ne ise.

Şimdi bugün altı gündür ki Tasvir neşrediliyor. Geçen gün istikraz için sizden bir muhtıra istedim. Ruso'ya emrettiniz, lâkin hâlâ gelmedi. Kendisine bir kartla müracaatta bulundum, önemsemedi.

Osmanlı Bankası ise, kendi nokta-i nazarından bu bâbda birşey yazdırmak istiyor. Elbette bâd-ı hevâ olmayacak. Fakat ben tayin-i vakt etmeyerek bana haber gönderilen adama "Bir iki gün sonra gelir görüşürüm" dedim. Eğer siz bir şey verecek iseniz, bari onu kaçırmayayım. Nezaretten verilecek parayı müzakere için bana bir gün tayin buyursanız da şu işi bitirsek. Çünki, senedini irâe edeceğim vechile Mösyö Salem'in himmetiyle Selânik Bankası'ndan istikraz ettiğim 300 liranın zaman-ı tediyesi takarrüb etti. İlk taksitini veremeyecek bir halde bulunursam, ilk taahhüdümü îfâ edememekle tahassül edecek bâr-ı hicâbın altında ezilirim.

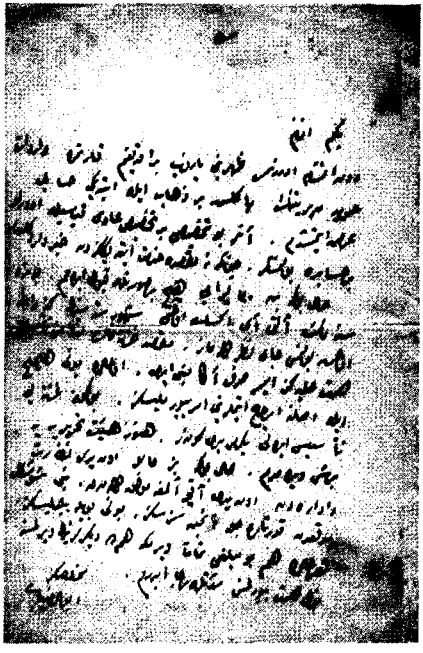
Sizin gibi büyük işlerle meşgul olan bir âdemi bu kadar küçük bir şey için iz'âc etmek bana pek güç geliyor. Fakat bana karşı gösterdiğiniz himâyet-i rahîmâneye mağrur olarak bir daha müracaat ediyorum. Artık ilerisini siz bilirsiniz. Eğer bu sefer de gazeteyi intihara mecbur edecek olursanız cümlenize bir "Yuf borusu" çekerek iftirâkta muztar kalacağım. Bâkî bakaayı ihlâs ederim. 1 Ramazan 328 Pazartesi.

Ebuzziya Tevfik.

Cevabın lûtfen matbaaya irsâli.

28

EBUZZİYA TEVFİK BEY'İN CAVİD BEY'DEN KREDİ TALEBİ MEKTUBU

Beyim efendim,

Dün akşam üzeri zahrını yazıp bıraktığım kartımda Vâridât-ı Umûmîye Müdiriyeti'nin yanlış bir zehâb ile ettiği hesabı arzetmiştim. Onlar bu tahsîsi bir tahsîs-i âdî kıyasıyla o türlü bir hesapta bulunmuşlar. Çünki ne maksada hizmet ettiğinizden haberdar değildirler.

Halbuki ben 30 lirayı hiçbir suretle kabul edemem. Bunda senenin altı ay eksik olması şuhûr-ı sittesinin güzerân olmuş bulunması cây-i nazar olamaz. Maksad, gazetenin devamını temindir. Himmet-i aliyeniz ise sırf ona mebnî idi . O halde bunu tashih ile aslına ircâ etmelerini emir buyurmalısınız. Bugün gazeteyi tesîs edeli yirmi yedi gündür, henüz hey'et-i tahrîriyeye birşey veremedim. Halbuki biz hâlâ on yedi [gündür] nezaret ve idareden on yedi akçe almaya muvaffak olamadık. Beni şu müşkil mevkiden kurtaracak ancak sizsiniz. Bunu böyle bilmelisiniz. Herhalde hem bu meblâğı tamamen vermeye hem de diğerlerinin verilmesine bezl-i himmet buyurulmasını şiddetle rica ederim.

Muhlîsiniz
Ebuzziya Tevfik

29

AHMED HAŞİM'İN CAVİD BEY'E MAAŞINDAN ŞİKÂYET MEKTUBU

(25 Ekim 1922)

Efendim hazretleri,

Falih Rıfkı Bey vasıtası ile zât-ı devletlerine olan müracaatım ve taraf-ı âlîlerinden müdiriyet-i umûmîye nezdinde vâkî olan teşebbüs neticesinde maaşımın akallî ve âzamî maaş hududu arasında tayin edileceğine dair Mösyö Grasse tarafından verilen vaade rağmen şimdi öğreniyorum ki tavzîfim münasebetiyle âcizlerine tahsîs edilen maaş-ı aslî, bin beş yüz kuruştur.

Bu suretle iki seneden beri yevmiye suretiyle yedi bin kuruş almakta iken ve Fransızca müsabakada birinci, Türkçe müsabakada da birinci olarak çıkmaklığıma rağmen bundan böyle maaş olarak altı bin kuruş alacağım.

Düyûn-ı Umûmîye, şimdiye kadar âcizlerinin derecesinde olanlara lâyık gördüğü maaşı değil çocuklara ve müptedîlere tensîb ettiği maaşla âcizlerini istihdam ediyor.

Bugüne kadar boyacı olarak istihdam ettiği bir Rus'u tensikat münasebetiyle [?] imtihansız olarak âzamî maaşla tavzîf etmiştir. Yabancı bir Rus'a tanıdığı hakkı bu Osmanlı idaresi bir Türk'e tanımıyor.

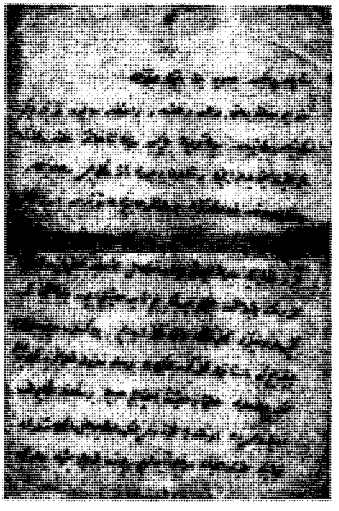
Zât-ı âlîlerine karşı icrası taahhüd edilen vaadin infaz edilmediğini bildirmek üzere bu mektubu yazmaya cesaret ediyorum. Aff-ı devletlerini istirhâm ederim efendim hazretleri. 25 Teşrînevvel 338.

Pul şubesinde
Ahmed Hâşim

30

ABDÜLHAK HÂMİD'İN CAVİD BEY'DEN BORÇ TALEBİ MEKTUBU

(12 Nisan 1914)

Şâyân-ı perestîş Cavid Beyefendi Hazretleri'ne,

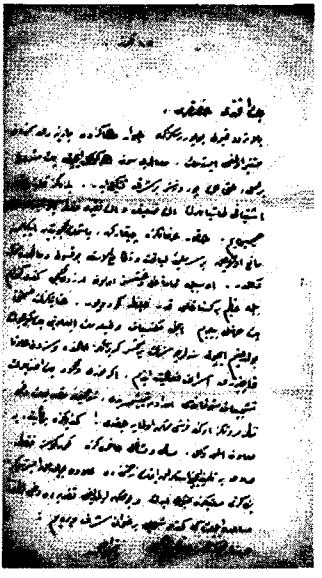
Siz bu devlet ve milleti müthiş bir illetten, bir ihtikar-ı mâlîden kurtardınız. Tanıyan tanımayan, büyük küçük herkes sizin senâhânınız, meftûn ve minnetdarınızdır.

Eğer hey'et-i ictimâiyemiz içinde bir şairin vücudu zâid değil ise, dehâ-yı sehhâr ve fazl u irfân-ı halaskârânenizle bu Abdülhak Hâmid'i de kurtarmak isteyeceğinizden eminim. Zaten Brüksel'den infisâlimi o birkaç müzevvir ve müfsid ve müfteriden başka bütün mütefekkirînin bâdî-i hayreti olan infisâlimi teessüfle telâkki eden kafile-i muhteremenin pîşvâlığına tenezzül ederek benim temin-i mâişetim için Bâbıâlî'ye kadar gitmiş olduğunuzu kemâl-i minnetle daima tahattur ederim. Brüksel'den medy'un olarak çıktığım gibi, İstanbul'a geldikten sonra da bir sene mâzul kaldığımdan tehvîn-i hal mümkün olamadı. Mânen ve mâişeten ihtiyacım hasebiyle bir sefaretle kayırılmak istedimse de, onun da her nedense mümkün olamayacağı anlaşıldı. Nihayet, hey'et-i âyana idhâl edildim. Bundan dolayı şüphe yok ki bir teselli-i ma'nevîye nâil oldum. Fakat âyan maaşıyla hem taayyüş hem de tesviye-i düyûn kabil olamayacağını görüyorum. Yani borcumu verecek olursam taayyüş edemeyeceğim ve taayyüş edecek olursam da borcumu veremeyeceğim. O borçlar ise gittikçe haysiyet-şiken ve binaenaleyh mânen de tâkat-efken bir şekl ü suret kesbettiğinden ya münasip bir sefarete veya muvakkat bir memuriyete izâm veyahud müessesât-ı mâliyeden birisinde istihdam veyahud âyan maaşımdan bir mikdârının mâh-be-mâh bâ-tevkîf tediye edilmek üzere dört-beşyüz lira istikrâz tarîkiyle olsun imdâdıma yetişmenizi istirham etmek için zât-ı devletinize müracaat eylemeyi çoktan beri düşünmekte isem de cesaret edemiyorum. Binaenaleyh bu arîzamla ihticâb ederek huzurunuza çıkıyorum. Suver-i erba'-i ma'ruzadan herhangisi muvafık ve mümkün ise veyahud hiçbirisi bile mümkün ve muvafık değil ise, [.....] buyurmayacağınızı bildiğimden re'y ü irâde ve mütalâa-i mün'imânenizin iş'ârını Celâl Sahir biraderimize ihale buyurmanızı rica ederim muazzez ve muhterem efendimiz hazretleri. 30 Mayıs 1914.

Bende
Abdülhak Hâmid

31

ŞAİR FAZIL AHMED BEY'İN[29] CAVİD BEY'E YARANMA MEKTUBU

12 Temmuz

Beyefendi hazretleri,

Bilâ tereddüt kabul buyurursunuz ki civâr-ı dehânızda barınarak sizden müstenîr olmayı istemek, meâlîyi seven her gönül için pek meşrû bir emel, hattâ en pürüzsüz bir şeref teşkîl eder.

Bendeniz kalbinde şu iştiyâkı taşıyanların en zayıf ve en fakîri fakat bilâ-şüphe en samimisiyim. Huzûr-ı irfânınıza çıkarken, başımın mahcubiyetten eğilmesine mânî olacak bir sermaye-i liyakat ve zekâ maalesef yoksul bir dimağda mümkün değildir. O sebeple tamamen gıll u gışsız olan arzu-yı kalbimi kendi gözlerim bile azîm bir küstahlık kadar galîz görüyor. İnâyetinizin füshatini pek hürmetle bilirim. Ancak müktesebât-ı vazîamın eb'âdını pek küçük bulduğum için senelerce sizin bir mütehassîr girizânınız halinde ve sizden âdetâ kaçınarak israf-ı faaliyet ettim. Eğer Nuri ve Mahmud Beyefendiler'in teşcîât-ı müşfikânesi imdadıma yetişmese idi, şu sahîfe-i tasdîin dahi nazar-ı mürüvvetiniz önüne ferşi mümkün olmayacaktı!

Kendinize bir kâtip, bir muavin almak değil; mesâi ve meşâgil-i hâzıranıza görgüsüz fakat sâdık bir tilmîz için üstadlık etmek zahmetini de ilâve buyurmak isterseniz bendenizi maiyetinize kabul ederek ve bu mümkün olmadığı takdîrde dahi lûtfen müsaade eyleyin ki, kendime şöyle bir unvân-ı şeref vereyim:

Hürmetkârlığınızla cidden mübâhî:

Fazıl Ahmed

---

[29] Fecr-i Âtîciler'den şair, yazar ve heccâv Fazıl Ahmed Aykaç (1884-1967). Mektubun üzerinde tarih yoktur.

32

AKA GÜNDÜZ'ÜN[30] HANIMININ CAVİD BEY'İN HANIMINDAN[31] YARDIM TALEBİ MEKTUBU

(1920'ler)

Makam-ı aliyyeye

Pek muhterem hanımefendi!

Birbirimize her ne kadar yabancı isek de, hemşehrilik dolayısıyle gıyaben sizleri mâaile tanıyoruz. Zevcim Akagündüz'ün Anadolu'da bulunması hasebi ile iki aydan fazla kendisinden haber alamamamız bizleri pek fena bir safhada bıraktı.

Burada yakından kimsemizin bulunmaması ıztırârın ve mahcubiyet-i fevkalâde içinde sizin şefkat-i insaniyenize ilticaya mecbur kaldık. Ben ve çocuğum Doğan, yatakta hasta bulunuyoruz, muâlecâtımızı tedârikten âciz kaldık. Akagündüz'ün Malta'da bulunduğu

---

[30] Mektup, Cavid Bey'in 1920'li senelerde Düyûn-ı Umûmîye'de idarecilik yaptığı sıtada yazılmıştır.

Asıl adı *Enis Avni* olan gazeteci, romancı ve şair (1886-1958) Aka Gündüz, hanımının bu mektubunun üzerinden birkaç sene geçtikten sonra, 1926'da, Cavid Bey'in Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yapılan ve idamla neticelenen yargılanmasındaki duruşmalardan birinin ardından *"İbretengiz Sahne"* başlığı altında şunları yazacaktır:

"...Yalnız, Cavid, herhangi bir cezaya çarptırılırsa, bu ceza yalnız kendi şahsına münhasır olmayacaktır. Cavid ile beraber Cavidizm ve Cavidistler de mazarrat ika edemeyecek bir vaziyete irca edilmiş olacaklardır... Cavidizm demek, her milletten insanların Türkiye aleyhtarlığı demektir. Cavidist demek, kendi efendileri memleketin başına yeniden musallat oluncaya kadar memlekete sermaye, sanat, dost, iş sokmamak; vatanı asayişsiz, devleti kontrolsüz gösterenler demektir. İşte bunu bilen Cavid, maddesini işitince parmaklığa yaslandı. Herkes çıktı, Cahid ile yalnız kaldılar. Memurlar kendisini dışarıya davet ettikleri halde işitmiyor, dalgın dalgın düşünüyordu. Nihayet Cahid dayanamadı, sağ elinin işaret parmağı ile dürttü, dışarıya çıkmasını söyledi. Yirmi beş seneden beri Cavid aynı şahadet parmağı ile Cahid'e ölümü işaret etmişti." (24 Ağustos 1926 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nden nakleden: Tarık Zafer Tunaya, *"Türkiye'de Siyasal Partiler"*, cild: III, *"İttihad ve Terakki"*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, sah: 600).

[31] Cavid Bey'in eşi Aliye Hanım, tam ismi ile Aliye Şöhret Melek Nazlıyar Hüseyin (1909-1976) önce Sultan Abdülhamid'in oğullarından Şehzade Burhaneddin Efendi (1885-1949) ile evlendi, Şehzade Mehmed Fahreddin (1911-1968) ve Şehzade Osman Ertuğrul (1912-2009)'u dünyaya getirdi, 1919'da boşandı, ikinci evliliğini 1921'de Cavid Bey ile yaptı ve bu evlilikten de tek çocukları Şiar (*"Yalçın"*, 1924-2010) doğdu. Cavid Bey, İzmir suikasti suçlaması ile tutuklanmasından sonra kapatıldığı Ankara Hapishanesi'nde her gün kaleme aldığı ve daha sonra *"Zindandan Aliye'ye Mektuplar"* ismi ile kitaplaştırılıp birkaç baskı yapan mektupları Aliye Hanım'a yazmış ama mektuplar Aliye Hanım'a Cavid Bey'in idamından çok sonra ve toplu halde verilmişti.

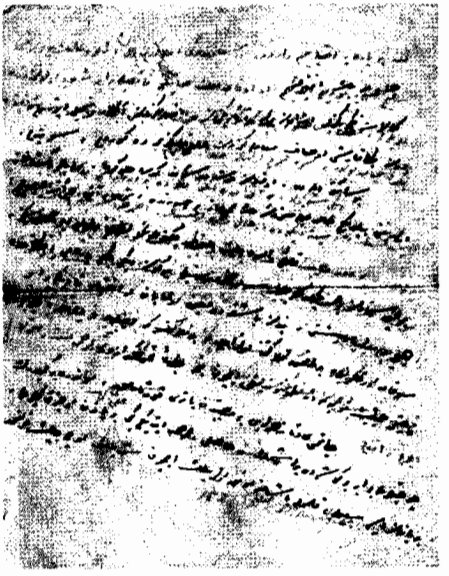
sırada Nişantaş Ahmed Bey Sokağı'nda bulunan üç evimizin kâmilen terhîn edilip bugün taht-ı hacze alındığından acıklı bir halde kaldık. Ankara'ya müteaddit telgraflar çektirdim. Henüz daha cevap alamadık. Büyüklüğünüze doğruca iltica ediyoruz. İmkânı varsa birkaç günlük iâşemize medâr olacak cüz'î bir muavenet-i nakdiye kabil ise bilâhare tediye edilmek üzere nezd-i aliyyenize hemşirem hanımı gönderdim. Bu bâbdaki kusurumuzu nazar-ı afv ve merhametle görmenizi rica eder, bilvesile [.....] ihtirâmâtımızı lûtfen kabul buyurunuz efendim.

Selânikli muharrir
Akagündüz'ün zevcesi

33

ALİ KEMAL'İN[32] CAVİD BEY'DEN BORÇ TALEBİ MEKTUBU

(18 Ağustos 1910)

Cavid Beyefendi,

Kemâlât-ı fikriyenizi ibtidâdan beri âsârınızdan, ef'âlinizden anlar, tebcîl ederdim; dün bana karşı evsâf-ı muamelenizden uluvv-i kalbinizi de gördüm, sevindim.

Bu sâika ile de uzun müddet düşündükten sonra bir derece küstâhâne olduğunu bildiğim halde yine sizden pek mahremâne bir surette istirham etmeye cür'et ediyorum:

Kayınvâlidemin melfuf mektuplarını lûtfen mütalâa ile anlarsınız. Birçok seneden beri çektiklerimin sevk-i zarurîsiyle bugün iki ciğerpâremi İngiltere'de hiçbir medâr-ı mâişeti, benden başka da muîni olmayan o ihtiyar kadınla beraber sokak ortalarında bırakmak felâketine uğradım. Bir felâket ki ecnebilere, bilhassa İngilizler'e karşı haysiyet-i kavmiyeme de dokunduğu için bence cidden tahammül-güdâzdır.

Hayatımı âdeta zehirleyen bu musibetten yakamı kurtarmak, Londra'ya giderek çocuklarımla beraber bir köşede yerleşmek, hâsılı arzettiğim gibi bir yandan o cüz'î gelirimle, bir yandan ise sa'y ile, kalemimle yaşamaya muvaffak olabilmek için şimdilik üç bin frank kadar bir paraya ihtiyacım vardır. Dersaadet'teki emlâkimden biri meselâ vekâleti bey' ü ferâını Selim Hüsnü'ye tevdi eylediğim o ufak mülk satılınca faiziyle beraber tesviye olunmak üzere emrinizle, lutf-ı vesâtetinizle bildiklerinizden bir sarraf bu meblâğı bana ikrâz etse şu dakikada yeniden hayat bulur, size ömrüm oldukça minnetdar kalırım.

İki sene evvel ben İkdam'da iken felekzede bir arkadaşım benden böyle bir hizmet istemişti, istediğine de derhal mazhar olmuştu. Ahmed Cevdet Bey gibi en samimi refiklerimden bu devr-i musibet hayatımda yaman bir

---

[32] İzmit'te 6 Kasım 1922'de linç edilen gazeteci Ali Kemal'in İngiltere'de 1903'te Wilfred Brun isimli İngiliz hanım ile yaptığı ilk evliliğinden olan ve mektubunda sözünü ettiği "ciğerpâre"lerden biri Londra'nın şimdiki belediye başkanı Boris Johnson'un adını daha sonra "Osman Wilfred Johnson" yapan büyükbabası Osman Kemal; diğeri de Osman Kemal'in kızkardeşi Selma'dır.

bîgânelik gördüğüm için, bu lutfu sizin gibi pek uzaktan tanıdığım fakat kalben ve fikren pek ziyade necîb bir zâtdan istirham eyliyorum.

Mümkün ise mes'ûlümü is'âf ediniz, değilse bedbahtî-i hayatıma yanmaktan ve bu tasdî'-i garîb için affınızı dilemekten maâda elimden ne gelir? Bâkî arz-ı minnet ve ihtirâm eylerim, efendim. 5 Ağustos 1910.

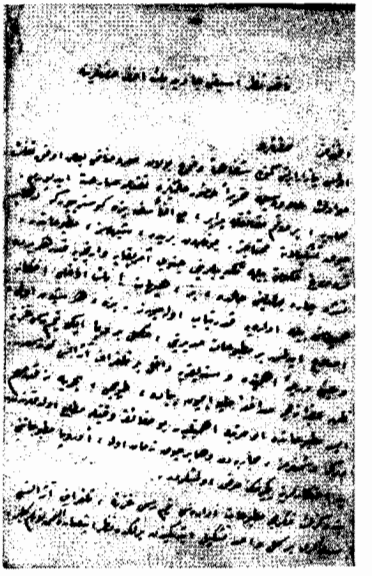
Ali Kemal

152 Boulevard Montparnasse

34

CELÂL NURİ BEY'İN[33] ÇIKARTMAK İSTEDİĞİ GAZETE İÇİN CAVİD BEY'DEN YARDIM TALEBİ

(26 Şubat 1912)

Nâfia nâzır-ı esbâkı
Cavid Beyefendi Hazretleri'ne

Efendimiz hazretleri,

Evvelsi pazartesi günü şifâhen vuku bulan mâruzâtımı bazı ufak-tefek mevâddın ilâvesi ile tahrîren huzûr-ı âlînize takdîme müsarâat ediyorum.

Muharebe, birtakım hakaikle beraber, maateessüf bize gösteriyor ki daha birçok teşkilâta muhtacız. Bunlardan biri de, şüphesiz matbuattır. Karadağ Hükümeti bile tekziplerini Cenubî Amerika'ya varıncaya kadar heryerde neşre çare bulduğu halde, biz heyhât! Beyoğlu efkâr-ı umûmîyesini bile idareye kudretyâb olamıyoruz. Bize herşeyden evvel ıslah edilmiş bir matbuat müdiriyeti, mükemmel bir veya iki nîm-resmî gazete ve aynı derece-i ehemmiyette ve sendikaya dahil bir telgraf ajansı lâzımdır. Zann-ı âcizânemce müdafaa-i milliye için piyade, topçu, bahriye ne kadar mühim ise, matbuat da o mertebe ehemmiyetlidir. Bu hakaike vaktiyle muttalî olduklarındandır ki, düşmanlarımız muharebeden daha birçok zaman evvel Avrupa matbuatını yed-i ihtikârlarına geçirmeye muvaffak olmuşlardır.

Bendenizin fikrimce matbuat idaresi nîm-resmî gazete, telgraf ajansı meseleleri bir küll-i vâhid teşkîl ettiğinden birlikte nazar-ı ibtisâre alınmak lâzım gelir.

Matbuat-ı ecnebiye müdiri Rauf Bey -ki devletimizin gayet zeki ve gayûr bir memurudur- matbuat idaresinin tanzîm ve tensîkini âmirleri olan Rıfat Paşa, Âsım Bey, Noradunkyan Efendi'ye arzetmiş idi. Bu zevâttan Rıfat Paşa ve Âsım Bey'in hüsnüniyetinden zerrece şüphe edilemez. Fakat teessüf olunur ki hariciye nezareti makamını işgal eden bu üç zât gavâil-i malûme neticesi olarak Rauf Bey'in raporunu -ki bu raporu nâzırlar tasvip ve takdîr etmişlerdi- mevki-i fiile vaz'edecek derecede vakte mâlik olamamışlardır.

---

[33] Yazı hayatına İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra başlayan; Âtî, İleri, Yılmaz ve Edebiyât-ı Umûmîye gibi gazeteler ve dergiler çıkartan, edebiyattan sosyolojiye ve hukuka kadar değişik alanlarda yazan, cumhuriyet döneminde bazı devrimlere öncülük etmeye çalışıp destek veren gazeteci ve hikâyeci Celâl Nuri İleri (1877-1938).

Şurasını da ayrıca arzedeyim ki, her üç nâzır bir işi Avrupâî bir kat'iyyet ile hüsn-i neticeye isâl için lâzım gelen şîme-i takibe pek o kadar mâlik değil idiler. Bu kerre Rauf Bey âmir-i lâhiki Said Halim Paşa Hazretleri'ne bir diğer rapor daha takdîm ediyor ki, bunu inşaallah müşârünileyh hazretleri mevki-i tatbîke koymaya muvaffak olurlar. Bu raporun tervîc-i ahkâmı mülk ve millete bir hizmet olacağından, bu hususta nazar-ı dikkat-i aliyyenizi celbe cür'et ederim. Matbuat idaresinin işi yolunda olmaması neticesi devlet günâgûn zararlara giriftâr olduğu gibi, Fransız lisanında münteşir ve hükümetin nazariyat ve efkârını tervîce ve onu müdafaaya sâî bir gazete bulunmaması birçok zararlar tevlîd etmektedir. "Jön Türk" Gazetesi nîm-resmî vâsıta-i neşriye rolünü hüsn-i îfâya kabiliyet peydâ edecek bir halde idi. Teessüf olunur ki, geçen sene taraf-ı âcizânemden vukû bulan beyânat nazar-ı dikkate alınmayarak bu gazete hükümet için elden çıktı gitti ve bugün diğer Fransız gazeteleri gibi menâfî-i milliyemizden ziyade kesesini en çok açanların menâfiine çalışacak bir derekeye düştü. Beyoğlu'nda her hükümetin, her müessese-i milliyenin vasıta-ı neşriyesi vardır. Yalnız devletimizin bir gazetesi yoktur. Rusya'nın da bugünlerde Beyoğlu'nda bir gazete tesîs edeceği söyleniyor. Gündelik Türkçe gazeteler de elyevm devletler ve şirketler tarafından avlanmaktadır. Bunlardan birinin İtalyan, diğerinin İngiliz bankalarından birine satıldığını temin edebilirim. "Tanin" Gazetesi vâkıa pek mühim bir gazete ise de, onun rolü fikrimce nîm-resmî olmaktan ziyade münakaşa gazetesi olmaktır. Böyle bir gazetenin de matbuat teşkilâtında pek ziyade lüzumu olduğu vâreste-i kayd-ı tezkârdır. Türkçe matbuat arasında fırkaların değil, hükümetin menâfî-i aliyyesini tervîc edecek bir gazetenin bulunmaması cidden cây-i nazardır.

Eğer menâfi-i hükümeti müdafaa ve efkâr-ı ecânibi tashih ile buradaki enternasyonal karîlerin tenvîr-i efkârı ve Türkçe bilmeyen Osmanlılar'ın o mülevves levanten gazetelerden kurtarılması lâzım ise, derhal bir Fransızca gazete tesîsi taht-ı vücûbdadır. Bu gazetenin programı bir cümle ile ifade olunabilir: Fırka ihtilâfâtından ve şahsiyat gürültülerinden bâid olarak münhasıran hükümeti ve onun nokta-i nazarını müdafaa, tekziplerin derc ve Avrupa efkâr-ı umûmîyesini, göndereceği meccânî nüshalarla işlerimize âgâh etmek.

Zannederim ki hükümetin efkâr u ârâsına mâkes olabilecek ve daimî surette "editoryal" makalâtı matbuat idaresinin murâkabesinden geçecek olan bir gazete, hüsn-i irâde şartıyla Beyoğlu matbuat-ı müzahrefesini az vakitte mahveder. Bugün ençok okunan "Stamboul", "La Turquie" ve "Jeune Turc" o zaman şimdiki "Levant Herald" ve "Moniteur Orientale"in bulunduğu dereke-i nisyâna düşer.

Tekrar edelim: Bu gayeye vusûl için iki şey lâzımdır; hükümetin ilhâmâtı ve müzâhereti, gazetenin güzel bir surette idaresi.

Bir Fransız gazetesi, İstanbul'da ancak iki türlü vâridatla yaşayabilir: Meşru servet, gayrimeşru servet. Hükümetten tahsîsât almayan bir gazete diğer hükümetlerden veya şirketlerden para dilenmeye mecbur olur, çünki burada Fransızca okuyan karîlerin adedi pek az olduğundan, satışın hadd-i âzamîsi beş bini geçmez. Onun için behemehal bir gazetenin hükümetin müzâharetine mazhariyeti taht-ı vücûbdadır.

Fakat böyle bir gazete aynı zamanda Türkçe olarak da neşredilecek

olursa, Türk karîlerinin adedi bi'n-nisbe ziyâde olduğundan, tesîsinden bir müddet sonra masrafını kavrayacağı tabîîdir. Maateessüf "Hakk" Gazetesi hüsn-i idare edilmediğinden elhâletülhâzihi hükümet gazetesiz kalmış ve "Hakk" için ihtiyâr olunan masraflar hebâ olmuştur. Hükümetin nokta-i nazarını takip eden hem efkâr-ı umûmîyeyi irşâd, hem de birçok erbâb-ı kalemi tatmin ile tarîk-i nâhemvâra gitmelerine mâni olabilirdi. Fikr-i takipten uzak bulunmak ve işi hüsnüniyetlerinden emîn bulunduğumuz ve fakat gazetecilikteki maharetlerini teslîm etmediğimiz zevâta "Hakk"ın teslîmi onun zevâlini mûcib olmuştur.

Tertip ettiğim program ve plân mûcibince Fransızca gazete için mâhiyye takrîben dörtyüz lira lâzımdır. Bu gazete bir de Türkçe nüsha neşredilecek olur ise masraf, kezâlik mâhiyye, sekizyüz liraya bâliğ olur. Hükümetin ilhâmâtı ve müdiriyetin ciddiyeti ve Matbuat İdaresi'nin nezareti ile her iki gazete günde vasatî on beş bin nüsha satabilir ise bütçede tevâzun hâsıl olur ve hattâ biraz da kâr kalır. Fakat bu gayeye vüsûl için lâakal sekiz ay lâzımdır. Yani hükümet sekiz ay gazeteyi veya gazeteleri suhbet-i nakdiyesi altında dahi bulundurmalıdır. Bunun için de her idarenin verdiği ilân bedelâtının daha güzel bir surette idaresi ile bundan bir mühim kısmının bu gazeteye tahsîsi ve bütçe açığının da dahiliye ve hariciye tahsîsât-ı gayr-i alenîyesince temini lâzımdır. Tekrar ediyorum: Gazete güzel idare olunur, anarşiye -"Hakk"da olduğu gibi- mahal verilmez ise iki-üç ay sonra hükümetin fedâkârlığı pek o kadar azîm bir yekûn teşkîl etmeyecektir. Ve belki bilâhare îlânât-ı resmîyenin meccânen geçebilmesi, Fransızca gazete nüshalarından dört-beşyüzünün Avrupa ricâl ve mahâfiline bilâücret gönderilmesi çâreleri bulunabilir. Hüsn-i idare şartıyla bu mümkündür.

Bununla mütevâziyen "ajans" işinin de tesviyesi taht-ı vücûbdadır. Şimdiki gibi "Agence Ottoman" müsbet değil menfî iş görecek yani buradan Avrupa'ya telgraf çekeceğine yalnız oradan telgraf alacak ise buna asla lüzum yoktur. Bâbıâlî efkâr ve nazariyatını değil, meşrû tekzibnamelerini bile Avrupa matbuatına bildiremiyor. Halbuki bütün Balkan hükümâtı bu hususta lâzım gelen tedâbire tevessül etmişlerdir.

Gazetelerin programı, plânı, bütçe lâyihaları tarafımdan yapılmıştır. Bu hususta arz-ı hizmetle işin -vaadiniz mûcibince- dâvâ vekîlliğini kabul ve lâzım gelen teşebbüsâta tevessül buyurmanızı istirhâm ve bu vesile ile de arz ve takdîm-i ta'zîmât ve tahmidât ederim efendimiz hazretleri. 13 Şubat 1328.

Celâl Nuri

35

ABDURRAHMAN ŞEREF BEY'İN[34] CAVİD BEY'E MEKTUPLARI

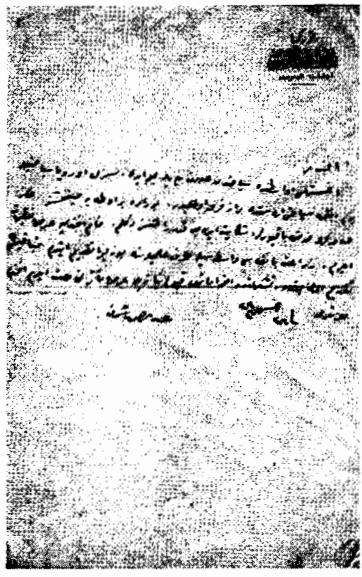
(1923-1924)

Türkiye
Büyük Millet Meclisi
Âzâsına Mahsûstur

Efendimiz,

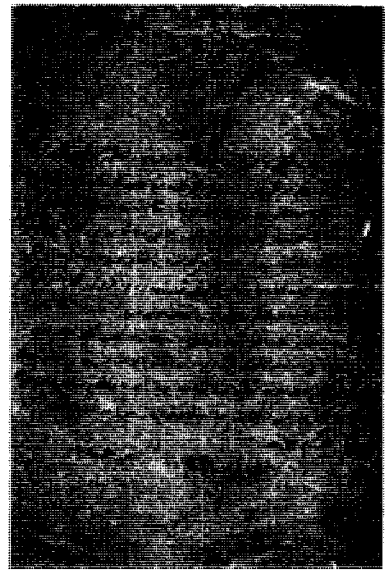
Ağustos evâsıtında seyahatten avdet buyurulacak idi. Sizin Avrupa seyahati ile bizim Ankara seyahati arasında biraz fark olmalıdır. Burada bir odaya sığınmışız. Hâne sahibeleri hizmetime bakıyorlar. Şikâyet edecek kadar rahatsız değilim. Hanımefendiye arz-ı tâzimât eylerim. Ziraat Bankası vasıtası ile taraf-ı âlîlerine yüz lira takdîm ettim. Mütebâkîsi de takdîm olunacaktır. Teşekkürât ve ihtirâmâtımın kabulü niyâzı ile arz-ı teessür-ü muhâleset eylerim efendim hazretleri. 26 Ağustos 39 (26 Ağustos 1923).

Abdurrahman Şeref

[34] Osmanlı İmparatorluğu'nun son vak'anüvisi ve Ankara Meclisi'nin ikinci devresindeki İstanbul milletvekili Abdurrahman Şeref (1858-1924).

Türkiye
Büyük Millet Meclisi
Âzâsına Mahsûstur

Arz-ı muhlîsleridir,

Selâm ve kelâmdan ve ta'zîm ve ihtirâmdan başka şâyân-ı arz ve tezkâr birşey yoktur.

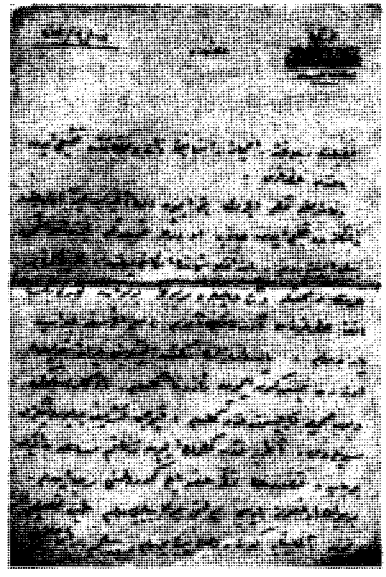
Burada havalar ıttıradsız gidiyor. On gün zarfında iki defa kar yağdı. Bereket versin arkasından lodos yağmuru yetişip karları eritti. Şikâyet edecek mertebede soğuk yok. Ama çamur her türlü tasavvurun fevkindedir. Çamura batmamak için keklik gibi taştan taşa sekmek sıkıntısından abd-i âciz kendimde bir hunnâk-ı sadrî mukaddimâtı hissetmeye başladım. Süleyman Numan Paşa'nın hekimciliği kadar bizde de varlık vardır ha! Bir şey ile müteselli oluyoruz ki, çamurlar kuruyunca toza münkalip olurmuş! Dîde-i intizârımız hep yeni belediye kanununun icraâtına mün'atıftır. Ramazan'da meclis tatil olursa bilistifâde yine İstanbul'a gelmek niyetindeyim. O vakit bizzat şerefyâb olmak üzere şimdiden hanımefendi hazretlerine ta'zimât-ı fâikamın ve yârân-ı bâsafâya selâm ve ihtirâmlarımın arz ve iblâğ buyurulmasını rica eder ve istibka-yı teveccühât-ı âlîleri ile mübarek gözlerinizden öperim efendim hazretleri.

Ankara, 27 Şubat 340 (1924)
Abdurrahman Şeref

37

ANKARA MECLİSİ'NİN KASTAMONU MİLLETVEKİLİ HASAN FEHMİ BEY'İN[35] CAVİD BEY'E MEKTUBU

(12 Eylül 1923)

3. 9. 923

Huzûr'a,

Fazilet, belâgat, icâz, insâniyeti zât u sıfatında temsil eden efendim hazretleri,

Vefasızlığıma hükmetmek, benim için en ağır bir ceza olacaktır. Zâtınızda tecellî eden cazibe o derece kavîdir ki, uzaklaşmak bile istesem, uzaklaşmanın imkânı yoktur.

Lâyezâl bir hürmet ve muhabbetle zât-ı âlînize merbut bulunan Nuri Beyefendi Hazretleri'nden adresinizi aldım, maalesef cevap yazamadım. Yavrularımızın mektep işlerini yoluna koymak üzere beş gün için me'zûnen geldim. Öğleden sonra Düyûn-ı Umûmîye kapısına kadar geldim, kapıcı teşrîf buyurduğunuzu söyledi. Ada'ya kadar gelmek için zamanın müsaade etmedi, bu bâbda kusurumun nazar-ı aff ile görülmesini rica ederim.

Büyük oğlumuz Edib'i yolunu bulabilsem tıp tahsili için Almanya'ya göndermek istiyorum. Bilmem, re'y-i âlîleri ne merkezdedir? Muavenet-i âlînizi daima zâhir-i ittihâz ettiğimi arzederim.

Nuri Beyefendi ile de şerefyâb olamadım. Yavrularım hürmetle ellerinizden öperler. Refika ve kerimem, hanımefendiye arz-ı ta'zimât eylerler. Cumartesi treni ile avdet etmek niyatindeyim. Lâyetezelzel hürmetlerimi takdîm ile iktisâb-ı feyz eylerim efendim.

Kastamonu Mebusu
Hasan Fehmi

---

[35] Acara muhacirlerinden olan ve Malta sürgünleri arasında bulunan Hasan Fehmi Bey (1875-1933)'in mektubunda sözünü ettiği oğlu Edib (Prof. Dr. Edip Tümerkan) İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde sonraki senelerde Histoloji ve Embriyoloji profesörü olmuş, 1939'da Afganistan'da vefat etmiştir.

38

TEVFİK RÜŞDÜ BEY'İN [36] CAVİD BEY'E MEKTUBU

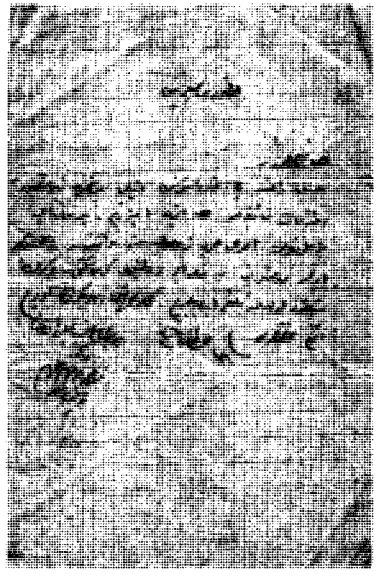
(18 Haziran 1920)

Huzur-ı sâmîlerine

Arz-ı mahsûstur,

Hüseyin Ragıp Bey kardaşımızın İtalya seyahatinden bilistifâde ihtirâmât-ı fâikamı arzetmek istedim. Mîr-i mümâileyh, bu tarafların ahvâl-i umûmîye ve hususîyesine vâkıftır. Her türlü evâmîr-i devletlerini mîr-i mümâileyh vasıtası ile gerek mektup ve gerek şifre olarak tebellüğ edebilirim. Kemâl-i hürmetle ellerinizden öperim efendim hazretleri. 18 Haziran 36.

Büyük Millet Meclisi âzâsından
Doktor Tevfik Rüşdü

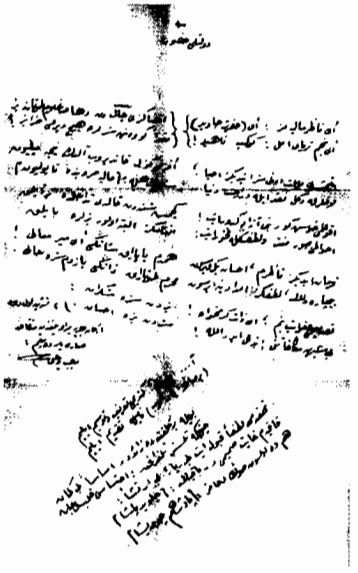

[36] İttihad ve Terakki'nin Selânik ve İzmir teşkilâtlarında görev alan, 1923'ten 1939'a kadar İzmir Milletvekilliği ve 1925 ile 1938 arasında kesintisiz şekilde Dışişleri Bakanlığı yapan Tevfik Rüşdü Aras (1883-1972).

39

EMEKLİ BİR SUBAYIN CAVİD BEY'DEN ŞİİRLE MADDÎ YARDIM TALEBİ

(15 Ekim 1914)

Devletli huzûra

Ey nâzır-ı maliyyemiz: Ey "Hazret-i Câvid"
Ey necm-i süreyyâ-yı emel: Kevkeb-i nâhid!

İmzanızı "çek"ten daha sağlam tutarız biz
Nakden güvenen sizlere hiç der mi harâbız?

Bitmişti bu millet, onu siz ettiniz ihyâ;
Lâflarla değil, nakd iledir râhat-ı dünya.

Efrenci güzel kandırıp aldın nice milyon
Sensin hele: "mâliyye hurûbunda Napolyon"

Akvâlimi hoş gör, beni âzâd-ı kûdûr et!
Ahvâlimi sor minnet ü lûtfunla fuhûr et!

Geçmiş seneden kaldı tedâhülde bir aylık
İn'âmınız elbette olur bizlere baylık

Fermân ediniz Nâzırım, İhsan Bey'e versin
Bîçâre dilin lûtfunuz imdâdına ersin

Hemdem yaparak şânını ey mîr-i meâlî!
Mahrem tutarak zâtını yazdım size hâli!

Tasdiimi affet benim ey zât-ı kerem-hâh!
Bî-şüphe mükâfâtını ibzâl eder Allah!

Bizden size şükran:
Sizden bize ihsan.

2 Teşrînevvel 330
Erkân-ı harbiye miralaylığından
mütekaid
Sarıyer'de mukîm
Recep Vahyî

A... Unuttum; kendimi ta'rîf ü tevsîm eyleyim
"Bir sağır erkân-ı harb" nâmiyle takdîm eyleyim

Böyle bir külfet de zâiddir esâsen bî-gümân
Çünki telsiz telgraftır: İhtisâs-ı kalb ü cân

Tuhfemi lûtfen kabul et bî-riyâ, bî-irtişâ:
Kafiyem gayet samîmidir bakın: "Cavid Paşa"
Hem de olsun son duâmız: "Padişâhım çok yaşa"

40

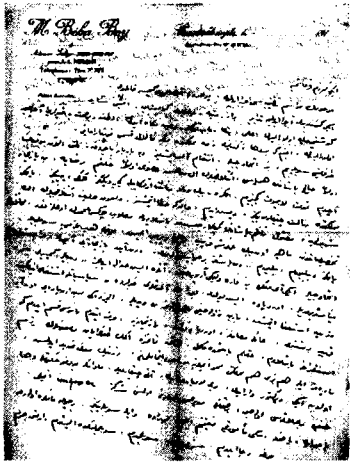
BİR İTTİHADÇI'NIN CAVİD BEY'E YAZDIĞI ŞİKÂYET VE İŞ TALEBİ MEKTUBU

(Haziran 1913)

Cavid Bey'e üzerinde *"M. Béha Bey"* anteti ile Galata'daki Union Han'da faaliyet gösteren bir şirketin adresinin bulunduğu bir kâğıda yazılarak gönderilen mektubun sonundaki *M. Béha* ismi ile alâkasız imza okunamadığı için, kim tarafından kaleme alındığını bilemiyoruz.

Mektubun sahibi, İttihadçılar'ın Hürriyet ve İtilâf Partisi'nin mensuplarına daha sert davranması gerektiğini söylüyor, ticarî işlerinin iyi olmamasından şikâyet ediyor ve Cemil (Topuzlu) Paşa'nın yerine İstanbul Belediye Başkanlığı'na kendisinin getirilmesini istiyor.

Sonraki satırlarda geçen *"el'an mevkuf olan Salih Paşa'nın hempası"* ifadesinden ilk cümlede sözü edilen merasimin 11 Haziran 1913'te suikaste uğrayan sadrazam ve Harbiye Nâzırı Mahmud Şevket Paşa'nın cenaze töreni olduğu anlaşılıyor. Sultan Abdülhamid dönemi sadrazamlarından Tunuslu Hayreddin Paşa'nın oğlu ve Sultan Abdülmecid'in torunu Münire Sultan'ın kocası Damad Salih Paşa, Mahmud Şevket Paşa suikastine katıldığı gerekçesi ile 23 Haziran 1913'te idam edilmişti.

İki gözüm kardeşim,

Merhumun merasim-i tedfiniyesi icra edildi. Yollarda ağlamadık kimse kalmadı.

İki günden beri icra edilen tedâbir biraz "[.....]"[37] olduğumuzu gösteriyor. İşi şayet gevşetmeyecek olur isek, âlâ; yine bâb-ı tevekküle nasb-ı nigâh ederek "lûtuf ve merhamet" kapılarını açacak olur isek, eminim ki bir daha ne kendimizi, ne de memleketten bakiye kalan kısmı kurtaramayız.

Doğrusunu söyleyeyim, biz İttihadçılar, "İntikam almak istemeyiz" diye bar bar bağırdık. Hattâ, el'an mevkuf olan Salih Paşa'nın hempası, İtilâfçılar'ın en müthiş uzvu olan halefim Rıza'ya "Ben yazıhane açtım, kuvvet-i lâyemut geçinirim. Elinize bin türlü denâet-i irtikâbla geçirdiğiniz ekmeği yiyiniz, yalnız memlekette rezalet çıkarmayınız" demiş idim. Halbuki hata etmişiz. Mel'un herif, İtilâfçılar'ın en şerîrlerine maktul Nâzım Paşa'nın kilercisinden başlayarak maslub Çerkes Mehmed'in oğluna kadar muhafaza tahsîsâtından mâhîye on bin kuruşa karîb bir meblâğ veriyor imiş. Bunları hep Azmi'ye söylediler. Yalnız "Biliyorum, biliyorum"dan

[37] Burada, eski harflerle yazılmış Fransızca bir kelime var.

başka bir cevap alamadı[k]. Dört aydır yazıhaneyi açtık, müracaat edenlere "İttihadçılar iki ay sonra yine fare deliği arayacaklar. Onlara iş havale edilmez" dediler, kimseyi yanımıza yanaştırmadılar. Avrupa'da iş bulduk, buradan aldıkları haberlerde "Siyasîyâtla iştigal ettiğinden rejimden istifa etmiştir. Yarın ne olacağı belli olmaz" dediler. Elimizdeki beş-on parayı on aya karîb bir müddetten beri aile mesârifine, Avrupa'ya firara, yazıhaneye sarfettim. Namusuma kasem ederim ki istikraza başladım. Aklım başımda değil. Artık kanımıza ekmek doğrayan mel'unların bizim paramız ile hem bizi hem memleketi mahvetmelerine müsaade etmemeliyiz. Reji'nin müddeti temdîd edilmiş. Evvelden iki direktör var idi, biri Lumbardo idi, onu çıkardılar. Madem ki bu defa hükümetle daha sıkı bir alâkası olacak, bir Osmanlı müdir-i umûmî olmasını şirkete "imposer" etmeli. Ya buraya yahut eski memuriyetime tayinim için orada Weil'e[38] söyleyiniz. Birçok nâmlara olarak bunu rica ederim. Şimdiye kadar söylemedim, söylememek de istedim. Artık sabrım kalmadı. Tahammülüm tükendi. Yahut Prens'e, Âdil'e ve Talât'a yazınız. Pek mevkiinde kalmak istemeyen Cemil Paşa'nın yerine tayin etsinler. Gözleri de gece gündüz çalışacak, hırsızlık etmeyecek bir şehremini görsün. Artık ihsanlarla, kirpilerle, tilkilerle geçirecek vaktimiz kalmadı. Her şeyi menaje edecek zaman değil. Zâhiren yüzümüze gülecek, bâtınen kuyumuzu kazacak heriflerin yüzünden çektiğimiz yeter. Rica ederim kardeşim istirhâmâtımı ciddiyetle telâkki ederek icabının icrasına bakıver. Neticeye muntazırım. Kemâl-i iştiyakla gözlerinden öperim.

Kardeşin
(İmza okunamadı)

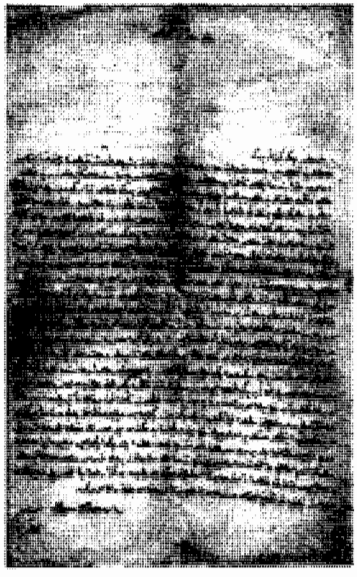
[38] İsmi bu kitapta yeralan diğer belgelerde de sık geçen Victor Weil, İttihad ve Terakki iktidarı tarafından ileride Osmanlı Bankası'nın yerini alması düşüncesi ile 1917'de kurulan ve 1927'de İş Bankası'na devredilen İtibâr-ı Millî Bankası'nın Avusturyalı genel müdürüdür.

41

SABIK SADRAZAM KÂMİL PAŞA'NIN SADRAZAM HÜSEYİN HİLMİ PAŞA'DAN PARA TALEBİ MEKTUBU

(1 Ekim 1909)

13 Şubat 1909'da istifa eden sabık sadrazam Kıbrıslı Kâmil Paşa (1833-1913), 30 bin kuruş tutan birikmiş mâzuliyet maaşlarının bütçenin müsait olmaması sebebi ile hâlâ ödenmemiş olduğunu hatırlatarak Rusya ile Avusturya'dan nakit para geldiğini söylüyor ve alacağının ödenmesini istiyor. Hüseyin Hilmi Paşa, mektubu Mâliye Nâzırı Cavid Bey'e havale etmiştir.

Makam-ı Sâmî-i Sadaretpenâhî'ye

Mârûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Âcizlerine tahsîs buyurulan mâzuliyet maaşının muahharen bilâ-insaf beş bin kuruşa tenzîli târîhine kadar işlemiş olan mikdarından îfâsı teehhür eden otuz bin kuruşun tesviyesi istidâ-yı kemterî üzerine lûtfen Mâliye Nâzırı hazretlerine tavsiye buyurulmuş olduğu halde bunun için bir karşılık tedâriki sözüyle iş uzatılmakta olup halbuki buna başka karşılık aramaya ne hâcet. Âhıren müddet-i memûriyet-i âcizîde rüfekânın muvafakatlarına iktiran eden mesâî-i kemterânemle husûle gelen ve bunca masârif-i fevkalâdeye karşılık olan mebâliğ-i külliyeden cüz'iyâttan olan bakiye-i maaş-ı âcizînin tesviyesi mümkinattan idüğü derkârdır. Gerçi malûmu ilâm kabîlinden olsa da mücerred nâzır beyefendi hazretlerinin luhûk-ı vukûfu için tezkârı icap ediyor ki Avusturya Devleti Bosna ve Hersek'in kendi memâlikine ilhâkı karârını bize kabul ettirmek sadedinde ve bir para tâvîzât-ı nakdiye vermemek azminde Devlet-i Aliyye'nin zaafına ve müttefiki olan Almanya'nın kuvvetine istinâd etmekte ve diğer düvel-i muazzama ise emr-i vâkîyi tasdîkten başka ne yapabileceklerini serd ile cebren istirdâd-ı hukuk vazifesi Devlet-i Aliyye'ye ait bir madde olduğunu işrâb eylemekte oldukları halde taraf-ı âcizîden aylarca edilen müdafaa ve isti'mâl olunan vesâit-i müessire-i mahsûsa neticesinde Avusturya Devleti diğer menâfi-i iktisadîye ve siyasîye ile beraber iki buçuk milyon lira itâsına mecbur edildiği gibi îlân-ı istiklâl eden Bulgaristan'a karşı bulunduğumuz hal ve mevki îcâbınca bunun dahi düvel-i muazzamanın tensîbiyle Devlet-i

Aliyye'ye îfâsına mükellef olduğu muâvaza-i nakdiyeyi seksen iki milyon franktan ziyadeye çıkarmamak iddiasında musırr ve bunu bile vermemek kasdıyla muharebeye girişmek için vesile tahaddüsüne muntazır iken taraf-ı âcizîden muharebe vukûuna meydan verilmemekle beraber nihayetü'l-emir Londra'ya yazılan kat'î bir telgrafnamenin tesiriyle Rusya Devleti muhâfaza-i sulh ve müsâlemete tavassutla ahîren talep eylediğimiz yüz yirmi beş milyon frangı Bulgaristan için kendisi vermeyi taahhüd etmekle meseleye ol veçhile nihayet verilmiş idüğünden bu suretle fazla olarak alınan kırk üç milyon frank ile ber-vech-i mârûz Avusturya'nın itâ eylediği iki buçuk milyon lira hâsılat-ı mesâî-i kemterânem olduğu vâzıhâttan olmağın cüz'iyâttan olan otuz bin kuruş maaş-ı âcizânemin itâsı içün başka karşılık aramaya hâcet olmadığı cihetle bu bâbda bir karar-ı savâb ittihâzıyla Mâliye Nezaret-i Aliyyesi'ne tebligât-ı mukteziye icrası müsted'âdır. Ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir. Fî 20 Ramazan sene 327 - 18 Eylül sene 325.

Sadr-ı Esbâk
Kâmil

42

DOKTOR NÂZIM BEY'İN CAVİD BEY'E MEKTUPLARI

(1922)

Enver Paşa ile beraber Almanya'dan Moskova'ya, Batum'a ve Orta Asya'ya giden Doktor Nâzım Bey (1870-1926), Rusya'dan çıkartılmasından sonra Almanya'ya dönüşünde yazdığı bu iki mektubunda Enver ve Cemal Paşalar'ın Rusya'daki faaliyetleri hakkında önemli bilgiler veriyor, Sovyet Devrimi'nin sosyal hayattaki etkilerinin analizini yapıyor ve İttihad ve Terakki'nin geleceği ile ilgili düşüncelerini, daha doğrusu İttihadçılığın mutlaka devam etmesi yolundaki fikirlerini naklediyor.

Doktor Nâzım'ın "Hamdi" nâm-ı müsteârı ile yazdığı bu mektuplar, İttihad ve Terakki'nin liderlerine ait görebildiğim belgelerin muhteva bakımından en zenginlerindendir.

Azîzim Cavid Bey,

**********oı'da bulunduğunuz zaman Moskova'dan size gönderdiğim mektuptan sonra misyonumuzun vaziyeti kesb-i nezâket ettiği için size mektup yazmada devam edemedim.

Geçen senenin nihayetine kadar Sovyet hükümeti "Asya-yı Fustâ Frontu"ndan gelen malûmata istinâden Ali Bey'in[39] muhalefetine inanmıyordu. Bu frontta Sovyet vekîli bulunan Tavariş Soris'in (sâbık Afgan sefîri) bizzat rivayetine göre bu zât Ali Bey'in gaybubetinden tam iki ay sonra, o zamanlar Avrupa'da bulunan dostu Cemal Paşa'dan gelen bir mektup üzerine ancak gözleri açılmış. O vakte kadar merkeze gönderdiği raporlarda "kanaat-i siyasîyesine pek güzel vâkıf olduğu Cemal Paşa'nın dostu ve refîk-i mesâîsi bulunduğu için Enver Paşa'nın da Sovyet Hükümeti'ne karşı muhalif bir vaziyet alması ihtimâli olmadığını" iddia etmiş. Ve bu suretle hükümet-i merkeziyeyi uzun müddet tereddüt içinde bırakmıştır. Soris'in gözden düşmesi ve geri çağrılmasını intâc eden bu gafletten sonra Sovyet hükümeti tedâbîr-i askeriye ittihâzına başlamış ve bu cümleden olmak üzere, o zamanlar mer'î olan usul ve cihetle,

[39] Enver Paşa'nın nâm-ı müsteârı.

ordu arasına propagandacılarını sevk ederek Asya-yı Vustâ'da Türkler arasında bir "mürtecîler hükümeti" tesîsine çalışan Ali Bey'e karşı harbe teşvik için konferanslara, bizim misyonumuza karşı da adem-i emniyetini gösteren tarassudâta başlamış idi. Bu tarassudât Rusya'dan ihrâcımıza kadar vakit vakit devam etmiş hattâ misyonumuza mensup Salih Çavuş dokuz hafta hapishanede yatırılmış idi. Merhûm Cemal Paşa Moskova'ya avdet etmemiş olsa idi, cümlemizin tevkîfine ve açlıktan ya hastahaneye veya mezara getirileceğimize şüphe yok idi (Rusya'da mahbus olanlara yevmiye üç yüz gram siyah ekmek ile darı çorbasından başka birşey verilmediğinden ve yanlarında para da bırakılmadığından akraba veya ehibbâsı tarafından gıda itibarıyle muavenet görmeyen mahbûsînin bu gıda ile temdîd-i hayat edememeleri tabiîdir. Bizim akrabamız olmadığı gibi ehibbamızdan olmaları lâzım gelen sefaret erkânı ise Ankara'nın hışmına uğramamak için bize dest-i muavenetlerini uzatmaya cesaret edemeyecekleri muhakkak idi).

Merhûmun Moskova'ya avdeti, Afgan'da Cemal Paşa misyonu zâbitânının Afgan Emîri'nin ısrârına rağmen talim ve terbiyelerine memur oldukları nümune alayları ile beraber Rus hududuna gitmek istemeyişleri ve bizim de correct hareketimiz bizi mahbûsiyet felâketinden kurtardı. Nihayet Mayıs evâsıtına doğru yani Cemal Paşa'nın Moskova'ya vusûlünden birkaç gün sonra "misyonumuza nihayet verildiği için Rusya'da ikametimizi temdîde mahal olmayacağı" hem Halil Paşa'ya hem de bana ayrı ayrı ihtar edildi. Yani huduttan harice çıkarılacağımız bir lisân-ı nezâketle anlatıldı. Bu ihtardan birkaç gün evvel de hariciye vekîli Karahan, Cemal Paşa'ya "Cemal Paşa misyonunun Ali Bey'in ve Afgan hükümetinin aldıkları vaziyet dolayısiyle Rus Sovyet Hükümeti'nden bundan böyle bir muavenet, teşrîk-i mesâî gibi bir muameleye intizâr etmemesi lâzım geleceği" söylenmiş idi. Merhûm bizim hepimizin Anadolu'ya gitmemiz için çok uğraştı ve Afganlılar Sovyet hükümetine gücenip Moskova'yı terk eden Ali Fuad Paşa'nın yerine bıraktığı Zeki Bey delâletiyle Ankara hükümetinin müsaadesini istihsâle teşebbüs etti. Ali Bey'in Sovyet hükümetine karşı muhalif vaziyete girişmesinden evvel Ankara'nın cümlemizin Rus hududundan harice intikâlimiz için Ruslar nezdinde iki defa teşebbüste bulunduğunu ve o zamanlar muvaffak olamadığını bildiğim için bu ihraç meselesinde Ankara'nın medhali bulunduğuna zâhib ve bundan dolayı Cemal Paşa'nın Ankara nezdindeki teşebbüsünden bir netice çıkmayacağına kanî idim. Merhûmun teşebbüsü tabiatıyla adem-i muvaffakiyetle neticelendi. Biz de (yedi kişiden ibâret misyonumuz) "Tevekkeltü alâllah" diyerek yola çıktık ve sâlimen istediğimiz yere geldik. Seyahatimiz için Sovyet hükümetinden ümîdimizin fevkinde lûtuf ve insaniyet gördük. Bundan dolayı kendi hesabıma ben Sovyet hükümetine minnetdarım. Misyonumuzda bulunan dört zabitin pasaportları yoktu. Bu arkadaşlar Anadolu sefaretine müracaatla pasaport istediler. "Sinn-i askerîde bulunanlara Avrupa'ya seyahat için pasaport verilmemesi Ankara'nın emri iktizasındandır" dendi, bu talebimiz reddedildi. Halbuki bir gün evvel otuz yaşlarında bir Türk'e Almanya için pasaport verildiğini biliyorduk. Ben, Zeki Bey'e "Pekalâ, bu efendiler Türkiye'ye gideceklerdir. Buna da bir kulb takamayacak

mısın?" dedim ise de bu da bir netice vermedi. Sovyet hükümetinin teshilâtı ve Moskova Alman Konsolosu ile muarefem sayesinde bu arkadaşların seyahati temin edilebildi. Yalnız, konsolos sefaretimizin zabit arkadaşlarımıza pasaport vermeden imtinâ edişine hayretini saklayamadı. "A birader, Anadolu hükümetinin sizi kendisine muhalif addettiğini biliyorum. Bizim hükümetimize de muhalif Almanlar, hattâ komünist olanlar çoktur. Bunların hangisi bize müracaat etse ve Alman olduklarına dair bir vesika-i resmîye gösterseler biz derhal kendilerinin seyahati için lâzım olan muameleyi yapmaya mecburuz. Çünki muhalif bulunmak demek Almanlıktan çıkmak demek olduğunu [olmadığını] pek güzel biliyoruz. Bu tarz hareket her millet-i mütemeddînenin kabul ettiği ve riâyete mecbur bulunduğu kavâid-i medeniyedendir" dedi ve beni cidden cevaptan âciz bir vaziyete koydu. Eğer Sarı Sultanımız'ın dört saat süren ve Moskova'da herkesi güldüren nutk-ı belîğleri veçhile Ankara'nın kabul ettiği tarz-ı hükümet en nihayet bütün medenî milletlerin kabulüne mecbur olacakları en iyi, en mantıkî, en medenî ve modern bir şekl-i hükümet ise ve böyle keyfî hükümlerle idare-i hükümet etmek bu tekâmülün neticesi ise vay medeniyetin başına gelenlere!

Merhûm Cemal Paşa Moskova'da iki ay kadar bir tereddüt devresi geçirdi. Ali Bey'in ihdâs ettiği vaziyet zavallının bütün plânlarını altüst etti. Cemal Paşa plânının esası Ruslar'ın yardımıyla İngilizler'e Hindistan'da bir darbe indirmek idi. Bu darbede güzergâh ve nokta-i istinâd vazifesi görecek olan Afgan ise Ali Bey'in nâ-be-mevsim hareketine müzâhir bir vaziyete girmiş olduğundan dolayı Sovyet Hükümeti'nin adem-i emniyet hattâ husûmeti câlib bir vaziyete girmiş idi. Cemal Paşa bu vaziyet karşısında şaşırmış kalmış. Nihayet Mustafa Kemal ile anlaşıp ona göre bir hatt-ı hareket tâyîn etmek lüzumunu hissetmiş bulunuyordu. Bunun için Ankara'ya gitmek ihtimalini görüyor idi. Lâkin huduttan çevrilirim korkusuyla buna da bir türlü cesaret edemiyor idi. Nihayet [.....] ile harekete, yani evvelâ yanında bulunan İsmet Bey'i talimât-ı mahsûsa ile Ankara'ya göndermeye kendisi de diğer maiyeti ile gelecek cevaba intizâren Tiflis'te beklemeye, Ankara'ya gitmek için zemîni müsait görmezse Tiflis'ten Kars'a gidip orada makine başında Mustafa Kemal'e izahat vermeye ve kendisinden talimat almaya karar vermiş ve bizden beş gün sonra Moskova'yı terketmek üzere pasaport muamelelerini yaptırmaya başlamış idi. Halil Paşa Tiflis'ten, bilhassa oradan Erivan tarîki ile Kars'a gitmenin hayatı için pek tehlikeli olduğunu ihtar etmiş idi. "Yalnız değilim, ihtiyatı da elden bırakmam" cevabını vermiş idi. Sonradan haber aldığıma göre Moskova'da pasaport muamelesiyle de meşgul olan "ÇEKA"da memur bulunan bir Ermeni, Cemal Paşa'nın Tiflis'e gideceğini anlayınca bir gün evvel veya aynı tren ile Tiflis'e gidiyor. Oradaki Daşnaksaganlar'a malûmat veriyor ve malûm olan vak'a-i

müessife husûle geliyor.

Cemal Paşa'nın yanında bulunan zevât şunlar idi:

1-Nusret Bey, (Bahriye erkân-ı harbiye yüzbaşılarından), Mardinli, uzun müddet Cemal Paşa'ya yâverlik etmiş.

2-Anadolu'nun geçen sene Cemal Paşa'ya gönderdiği genç zabit Süreyya Bey (mütekaidînden Naci Paşa'nın oğlu).

3-Salih Çavuş

4-Ali Çavuş

Gazetelerin Cemal Paşa ile beraber şehîd olan iki zâtı yâver olarak işaret etmesi üzerine Nusret Bey ile Süreyya Bey'in öldürüldüklerine hükmetmek lâzım gelir. Nusret Bey bu sene içinde evlenmiş zeki bir zabit idi. İngiltere'ye tahsile gönderilenler içinde birincilikle çıktığını rivayet ediyorlar. Allah cümlesine gani gani rahmet eylesin.

Cemal Paşa Ermeni meselesinde alâkadar olmayan ve hattâ Suriye'de muhacirîni fazla himaye etmekle bazı arkadaşları tarafından itham edilen bir recül-i hükümet idi. Demek ki taâkub eden bu hayatta Ermeni meselesi bir vesile oluyor. Maksadın, Türk'ün kıymetli ve işgüzar unsurunu mahvetmek olduğu anlaşılıyor. Ben bu katilde de İngiliz parmağı görüyorum ve Türk vatanına nâfî olabilecek bütün erkân-ı ittihâdın gözlerini dört açması ihtiyacı duyuyorum. Yalnız "defence" vaziyetinde kalmayı kâfî görmüyorum. Fakat her düşündüğümü de yazmayı zâid ve hattâ muzırr telâkkî ettiğim için sükûtu tercih ediyorum.

Cemal Paşa her insan gibi tabîî kusursuz değil idi. Zeki, faal ve bilhassa organizatör idi. Ben her dedikoduya rağmen Cemal Paşa'ya karşı dostluğumda, muhabbetimde sadık kalmış idim. Şehâdetini işittiğim zaman kalbim sızladı, hem merhûm, hem de kendim için acıdım.

Cemal Paşa Tiflis'te ikametini temdîd etmemeli, bâhusus [.....] kalmalı idi. Halbuki merhûm, Sovyet hükümetinin ve maiyetinin himayesine çok itimad ediyor idi. Tiflis bir Gürcü yatağı olmadan ziyade bir Ermeni merkezidir. Biz de Ali Bey ile Tiflis'te kaldık. Lâkin orada bulunduğumuzdan kimsenin haberi yok idi. Ali Bey ile Tiflis'te kaldığımız bir gün Ermeni büyük kilisesini de ziyaret etmiş, Ali Bey kilisenin taşlığı üzerinde kalmış, ben de kilisenin içerisine girerek on dakika kadar Ermeniler'in, Yahudiler'in ibadetlerine müşâbih gürültülü âyine iştirak bile etmiş idim. Ali Bey Ermeniler için elbette Cemal Paşa'dan ziyade arzu edilen bir şikâr idi. Lâkin haberleri olmayınca tabîî bir zararları dokunamadı.

Ali Bey'in harekâtının neticeleri hakkında sarîh bir malûmatım yoktur. Ali Bey, Moskova'da bulunduğumuz zaman Sovyet hükümeti muavenetiyle bir iş yapmak kabil olamayacağına kanaat getirmiş ve bu kanaatini bana tekraren söylemiş idi. "Sovyet bizim şahıslarımızı ortaya sürerek İngilizler'e karşı şantaj yapıyor" diyor idi. Ali Bey'in herkes gibi mezâyâ ve nevâkısı vardır. Eğer mütehassısların dediği gibi her iş ve

harekâtımızı idare eden "circonvolution"lar[40] yekdiğerinin zararına neşv ü nemâ bulurlarsa Ali Bey'in herkese nasib olmayan bazı mezâyâsına mukabil "atrophie"[41] olmuş sirkonvolüsyonları da vardır. Ben, Ali Bey'in mezâyâsını hatırlamak ve kusurlarını saçmak hususunu da düşmanlarına bırakmak isterim. Ali Bey'in mezâyâsı içinde en ziyade nazar-ı dikkatimi celbeden iki şey vardır. Biri cesareti, diğeri faaliyeti. Uzun düşündüğünü hemen hiç görmedim desem, yalan söylememiş olurum. Paris'te Ahmed Rıza ile beraber çalıştığım zaman bu zâtın abdesthanede çok kaldığı nazar-ı dikkatimi celbetmiş idi. Kendi itirafına göre mîr-i mûmâileyh en mühim mesâili orada düşünüyor, hattâ bu teemmülden husûle gelen kararları not etmek için duvara asılı bir de kurşun kalemi bulundurumuş. Ali Bey'e dikkat ettim, abdesthanede de çok kaldığını görmedim. Batum'da gizli olarak kaldığımız bir buçuk ayın yirmi beş gününü bir vagonun kompartımanında, yirmi gün kadarını da bir odada beraber geçirdik. Bu zâtın bir dakika boş kaldığını görmedim. Başını yastığa dayar dayamaz uyur, yatağından kalkar kalkmaz bir işle meşgul olur. İşsiz kalınca sultan efendisine rapor suretindeki mektuplarını imlâ ile uğraşır durur idi. Bu kadar faal yaratılmış bir insan için Moskova'da aylarca işsiz kalmanın ne kadar müz'iç olduğunu teemmül edin. Ali Bey bu işsizliğe nihayet vermek için daha Moskova'da iken Asya-yı Vustâ'ya geçip Ruslar ile üç seneden beri hâl-i mücâdelede bulunan "Basmacı" nâmı altındaki ihtilâlcilerin başına geçmeyi düşünüyor idi. Lâkin, Ruslar'ın kendisinin o havâliye gitmesine rıza göstermeyeceklerine de kanî idi. İşleri hakkında "Cemal Paşa ile görüşmek bahanesiyle Afgan hududuna gitmek istersem Ruslar ne derler?" diye sordu. Ben, Ruslar'ın misafiri iken muhâlif vaziyete geçmeyi mertliğe lâyık görmediğim, bir de Basmacılar'ın vaziyetini bilmediğim için Ali Bey'in re'y-i hoduyla hareket etmesinin taraftarı olmadığımdan Cemal Paşa ile görüşmek ve ondan sonra bir karar almak hususunu muvafık gördüm. Hemen o gün Çiçerin'in yanına giderek, Cemal Paşa'ya Afgan hududunda mülâki olmak için Kâbil'e telgraf çekilmesini rica ettik. Birkaç gün sonra Yunanlılar'ın taarruzunu ve Kuvâ-yı Milliye'nin hezimeti kabul ettikten sonra ric'ati haberi gelince bu sefer de Ali Bey, Vustâ Asya'yı bir tarafa bırakarak Anadolu'ya gitmeyi tercih etti. Mutadı olduğu veçhile hemen bir ictimâ, bir karar, iki saat sonra da Batum'a hareket. Size evvelce yazdığım üzere Cemal Paşa ile Buhara'da görüşmek üzere ben Batum'u terkettim. Sakarya muvaffakiyeti üzerine Anadolu'ya geçmeyi münasip bulmayan Ali Bey de Cemal Paşa ile görüşmek vesilesiyle o sırada Batum'a gelen Çerkes Sami ve ihtiyat mülâzimi Muhyiddin Bey ile birlikte Buhara'ya hareket ederler. Birkaç gün Buhara'da kalırlar. Bizimle telgrafla olan muhaberesinde Afganistan'a gideceğini yazıyordu. Biz bunun mânâsını anladık. Telgrafla hemen Moskova'ya avdetini istedikse de kâr etmedi. Cemal Paşa'nın Avrupa'ya gelmek üzere Moskova'yı terketmesinden bir iki gün evvel Enver Paşa'dan bana gelen bir mektupta o ayın zannedersem Teşrînevvel'in on sekizine kadar benim ve bütün

---

[40] *circonvolution:* Fransızca *beyin kıvrımları.*

[41] *atrophie:* Fransızca *güçsüzlük, körelme, gücünü kaybetme.*

arkadaşlarımızın Rus toprağını terketmekliğimiz lâzım geldiğini bir ordu emirnamesi gibi bildiriyordu. Halbuki kendisi Teşrînevvel'in dokuzunda Buhara şehrini terkederek malûm olan harekete teşebbüs etmiş. Mektup da benim elime zannederim on ikisinde geldi idi. Bittabîî bizim için hep birlikte Rusya'yı terketmek imkânı yok idi. Allah'a mütevekkil olarak ahvâle intizâra karar verdik. Cemal Paşa hareket etti. Ben de muhâlefete geçen ve Rus misafirperverliğine nâhoş bir surette mukabele eden Ali Bey'in yerine misyonun başında olmak üzere Moskova'da kalmaya karar verdim.

Ali Bey, Buharalılar'ın ihtilâl gününe müsâdif Teşrînevvel'in dokuzunda Buhara'da ahaliye bir nutuk verdikten sonra üç zabit ve sekiz kadar milis askeriyle şehri terkeder. Bir gün sonra bir Sovyet bölüğünün bulunduğu kasabaya varır. Alâ-rivayetin orada yedinde bulunan mandatı göstererek tehlikeyi atlatır.

Buhara'dan merkez ittihâz ettiği Şenbe[42] vilâyetine sekiz yüz kilometreden fazla bir mesafe olduğu için uzun seyahati iki hafta kadar sürer. Esnâ-yı râhta o havâli kabâilinden en cesur bulunan (ismini hatırlayamıyorum) bir yere gelirler. Enver'in sakalı olmadığından ve Buhara'da sakalı olmayan bir adam Müslüman addedilmediğinden Ali Merdan'a[43] bu kabile rüesâsı Enver'i tevkif ederler. Enver kim olduğunu müşkilât ile anlatarak kurtulur ve sonraları Enver'in en büyük muhafızları bu kabile olur. Enver, Ruslar'a karşı muhalefetinde Pamir dağlarının garb mâilesini merkez ittihâz etmiştir. Bu havâlide bulunan ahali cengâver imiş. Silâhları, Sovyet hükümetinin Emîr'e karşı hareket esnasında İngilizler tarafından verilen son sistem on bin tüfenk, bir de Türkistan'a ait Fergana vilâyetinin Basmacıları'dır. Asya-yı Vustâ'da Ruslar'a karşı en ziyade mukavemet eden bu Ferganalılardır. 35-40 bin kadar silâh çıkarabiliyorlarmış. Enver'in ilk vâsıl olduğu Pamir etekleri ile Fergana arasında gayet yüksek dağlar bulunduğundan Enver aylar geçtikten sonra Fergana ile muvâsalat peydâ edebilmiş imiş. Bunlardan başka Vustâ Asya'da cesaretine itimad edilebilecek Türkmenler vardır. Bunlar da Bahr-ı Hazar'dan tâ Afgan'ın şimal vilâyetine kadar olan vâsî sâhalara yayılmışlardır. 2 milyon kadar tahmin ediliyor. Hat boyunda bulunan Buharalılar, Türkistanlılar ticaret ve ziraatla meşgul olduklarından cesaretten mahrumdurlar. Cesur olanları firar edip Fergana yiğitlerine iltihak etmişler imiş. "Basmacı" harekâtı bu havâlîde yani Buhara, Hive ve Türkistan'ın Fergana vilâyetinde zaten tevessü etmiş idi. Bunları tevhîd edecek bir reis lâzım idi. Şimdi, Basmacılar reislerini buldular. Enver bir taraftan iki mekteb-i harbiye açmış, diğer taraftan da silâh ve mühimmat tedârik etmek için Afgan'ı nokta-i istinâd haline koymak istemiş. Ve alâ-rivayetin muvaffak olmuş imiş. Çünki bizim Moskova'yı terketmemizden birkaç gün evvel Karahan, Afgan'a bir ültimatom gönderdiğini söylemiş idi. Sonra, Berlin Hariciye Nezareti'nde de bu ültimatomun Afganlılar tarafından reddedildiğini işitmiş idim. Sovyet'in Afgan'a verdiği ültimatom üç maddeyi muhtevi idi:

---

[42] *Duşenbe* demek istiyor.

[43] Burada *bağlı* mânâsına gelebilecek bir kelime olması lâzım, yazılmamış.

1-Afgan, Buhara sefîrini geri çağıracak,

2-Hududa gönderdiği askeri geri çekecek,

3-Hiçbir Afganlı Ali Bey hareketine iştirak etmeyecek

Ali Bey'in bu hareketi Ruslar'ı fevkalâde sıktı. Ruslar garbte harp olmazsa Asya-yı Vustâ'ya büyük kuvvet ayırabilirler. Lâkin saha gayet vâsî olduğundan başka merkeze rabteden şimendifer de tek hatlıdır ve bozuktur. Kabiliyet nasılsa azdır. Bunun için büyük kuvvet sevketmek pek müşkildir. Sâniyen, Enver Ruslar'a muntazam harp yapmayacaktır. Çetecilik edecek ve Ruslar'ın bu zengin topraklardan istifâde etmelerini menedecektir.

Ben, Bahr-ı Hazar'da Türkistan iskelesi olan Krasnovodsk'tan şimendiferle Çarçuy, Buhara, Semerkand ve Taşkent güzergâhını dolandım. Çarçuy'dan Taşkent'e kadar şimendiferle devam eden iki günlük ihtimal ki bin kilometreyi mütecaviz güzergâhı hep bahçe halinde gördüm. [.....]'in sahile yakın olan kısmı bile yoktur. Zengin değildir. Fergana ise gördüğüm yerlerden daha zengin ve bir milyonu mütecaviz nüfusa mâlik imiş.

İklim: İklim-i hârreden olduğu halde heryerden sular aktığını ve bir karış toprağın boş kalmadığını hayretle gördüm. Bu arazi nüfus itibarıyle meşbû' imiş. Rusya, Buhara ve Türkistan'a muhtaçtır. Pamuğu, ipeği, meyveyi, bilhassa çekirdekli ve çekirdeksiz üzümü buradan getiriyor. Esasen, komünizm şiddetli merkeziyet mesleğinin taraftarı olduğu için bu zengin vilâyetlerin, eyâletlerin Rusya'dan ayrılmasına komünistler hiçbir veçhile razı olamazlar. Hattâ bu eyaletlerden mahrum kalırlarsa sanayi-i mevâdd-ı ibtidâiyeden mahrum kalacağı için bu eyâletlerin istiklâlini komünizmin iflâsı demek olduğunu söylüyorlar. İşte bu esbâbtan dolayı Enver'in hareketinden son derece nâhoşturlar.

Biz kendilerine meselenin dostâne halline tavassut için teklifte bulunduk. Ruslar bu havâlide imtiyâzât veremeyecekleri için bittabîî bu teklifimizi reddettiler ve "Herşey top-tüfeğe" kalmıştır dediler. Bu mesele pek top-tüfekle halli kolay birşey olmadığını da bildiklerinden bizim Moskova'yı terketmemizden birkaç gün evvel Buhara'dan gelen Komiser Petris, halkı Enver'den ayırmak için âtîdeki tedâbire müracaata karar verdiklerini söylüyordu:

1- Halkın adem-i memnuniyetini celbeden komünistleri, bilhassa Yatar komünistleri Buhara'dan çağırmak. "Türkler'in en ziyade husûmetle baktıkları bu komünist Tatarlar'dır".

2- Ahalinin adem-i memnuniyetini celbeden pejmürde asker yerine Sovyet'in en muntazam askerini göndermek ve herşeyi altın para ile almak.

3- Her sınıf halka hakk-ı intihâb vermek ve her suretle her sınıf halkın hükûmete iştiraki serbestîsini kabul etmek ve Buhara kanun-ı esasisinde buna göre tâdilât-ı lâzıme yapmak.

4- Buhara'yı gerek dahilî ve gerek haricî ticaretinde serbest bırakmak. Yani Buharalılar mallarını Rusya dahilinde ve haricinde merkezî ticaret komiserliğinin vesâtatına müracaat etmeden satabilmesine müsaade etmek.

İşte bu gibi müsâadât ile ihtilâlden beri malını bilâ bedel komünistlere

kaptıran, ticaretinde serbest bulunmayan ve komünist prensiplerinden bîzâr olan halkı memnun etmek suretiyle Ali Bey harekâtından uzaklaştırmak. Ali Bey'i o havâlide "populaire" yapmak için de bundan iyi tedbir olamazdı. Fakat aksi takdirde de herkes hayatını, ırzını kurtarmak için Ali Bey'e iltihak edebilir. Nitekim tarîk-i leyyîn iltizâm edildiği halde bile halk fevc fevc Ali Bey'e iltihak ediyormuş. Velhâsıl, Ali Bey harekâtı bütün Rus İslâmlar'ı için fevkalâde müstahsen bir hareket olmak üzere kabul ediliyor. Cemal Paşa merhûm Tiflis'e hareketinden on gün evvel bu hareketin İngilizler için faydalı ve Müslümanlar için muzırr olacağı İzvestiya gazetesinde yazıldığı için Moskova münevverleri arasında bile tenkide uğramış idi. Rus münevverlerinden en yüksek mevkide bulunan bir zât, Ali Bey'in hareketini tenkid eden Halil Paşa'ya "Paşam, Ali Bey hareketinin âlem-i İslâm'a ne kadar zararı olsa yine komünistlerin verdiği zarardan fazla olamaz" dediğini kulağımla işittim. Şimdi Hive komiserlik vazifesini gören Tavariş Gobner, Ali Bey'in hareketini üç asırlık Rus ve Türk mücâdelesinin devamı şeklinde gösteriyordu. Komünistler bu harekete bu mânâyı vermekle ihtimal ki ordunun Ali Bey'e karşı şiddetli muharebe etmelerini temin etmek istiyorlardı. Bütün komünist rüesâsı Gobner fikrinde ise Ali Bey'in hareketinden en evvel müteneffiz olacak Anadolu'dur. Bu cihetle de Ali Bey'in hareketi pek nâ-be-mevsim olmuştur. Allah neticesini hayırlı eylesin diyelim. Başka elimizden ne gelir?

Ali Bey, Afgan'da mülteci Buhara Emîri'nin bütün Buhara milis sipahilerine gönderdiği tâmim ile Buhara Emâreti üzerindeki hukukunu Ali Bey'e terketmiş olduğundan Ali Bey bugün Buhara'nın meşrû emîridir. İmzası da şudur. "Dâmâd-ı Halife-i İslâm, Emîr-i Buhara ve Leşker-i İslâm Enver". Allah mübarek eylesin, anası iyi kalpli imiş, dediği gibi oğlu padişah oldu.

Enver bugün Asya-yı Vustâ Türklük âleminde mühim bir rol oynadığı için bu hareketin mebdeine ve buna taallâk eden sergüzeştlerini bertafsîl yazarak başınızı ağrıtmaya cesaret ettim. İnsanlar fânî olduğu için bu hakikatlerin nisyâna mahkûm olmasına gönlüm razı olmadı. Uzun oldu, affedersiniz. Hem yalnızlık hem de ihtiyarlık. Bilhassa bir seneden beri geçirdiğim ve el'an geçirmekte olduğum üzüntüler, matemler beni biraz da bunalttı. Talât'ın, Said Paşa'nın, nihayet Cemal Paşa'nın şehâdetleri kalbimde derin izler bıraktı. Ölümden kaçmak değil ona yakalanmak isterim ve bilhassa ânî olan ölümü câna minnet bilirim. Bununla beraber hiçbir menfaat mukabilinde olmayarak bütün ömrümce hâdimi olmak istediğim anavatanıma ayak basamamak kararı, bilhassa bu kararda eski fırka arkadaşlarımın imzası bulunması gönlümü silinmez, unutulmaz elemlerle doldurdu. Bununla beraber nâ-ümmîd olduğumu zannetmeyin. Memleketini kurtaracak yegâne çarenin İttihad ve Terakki'nin ihyâsında olduğuna kanî olduğum için ve bugün bu yolda bir adım atmak ihtimalini bâîd gördüğüm için sabırsızlık hastalığına bile müptelâyım.

Kuzum Cavid Beyciğim, bu İttihad ve Terakki'yi unutmayın. Ferd ne kadar zeki, ne kadar kavî olursa olsun yine bir ferttir. Moskova'daki tecrübemden de anladım ki bir teşkilâta istinâd etmeyen fertlere ne kadar dâhî olurlarsa olsunlar, modern olan cemiyet-i beşeriye metelik vermiyor.

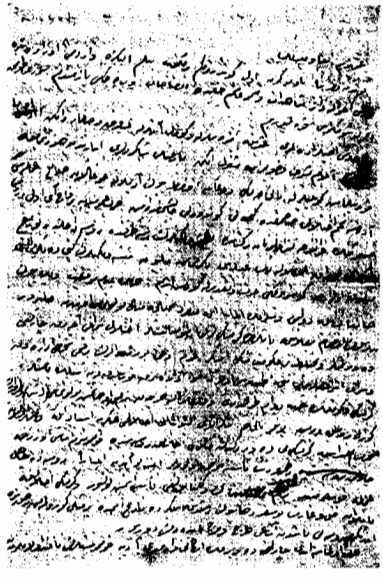
İttihad ve Terakki'nin isminde ise zaten büyük bir kuvve-i câzibe mevcuttur. Sovyet hükümeti Buhara'nın en zeki, en namuslu bir nâzırını, Abdülkadir Muhyiddin'i Moskova'ya çağırıyor. "Ali Bey hangi kuvvete, hangi teşkilâta istinâd ederek bu işe teşebbüs etti?" diyor. Nâzır, "Bütün Asya-yı Vustâ'da mevcut olan İttihad ve Terakki teşkilâtına" cevabını veriyor. Cemal Paşa, "Tunus'ta istiklâl için yapılan kımıldama kabîlinden bir harekete bilmem hangi Fransız gazetecisi İttihad ve Terakki tahrikatı nâmını veriyormuş" diyordu. Asya'da "İttihad ve Terakki"den mazlum İslâm Müslümanlar'ının istiklâli mânâsı anlaşılıyor. Böyle bir his tevlid eden ismi fedâ etmeyelim. İngilizler'in darülfününları gibi, programları zamanın ihtiyâcına göre değiştirelim. Fakat o binayı yıkmayalım. Ben İstanbul'u terketmezden evvel de bu fikirde idim. Lâkin, merhûm Talât Paşa'ya ve diğer arkadaşlara dinletmek imkânı olmadı. Hattâ, Cahid Bey bile "İttihad ve Terakki artık mefsuhtur" fikrini ortaya attı idi. Muharebeyi kaybetmek elemlerimizi bu derece ileriye sevketti idi. Demek ki ânî teessürler altında verilen hükümler doğru değilmiş. Yarın sulh olunca milletin istinâd edeceği kuvvet İttihad ve Terakki'den başka ne olabilir? Bunu her gün her saat düşünmek, memleketin hürriyetini isteyen her bir evlâdı için bence farzdır.

Yahu, bu sulh ne vakit gelecek, ben bulunduğum vaziyette ekseriya haftalarca hiçbir lisandan bir gazete okuyamıyorum. Siz ise sulh meselemizde biteviye bir rol oynayan ecnebilerle daimî temastasınız. Sulh ne zaman ve ne şerâit altında olabilecek? Hiç olmazsa şerâit-i sulhiyenin aşağı yukarı esas noktalarına vâkıfsınız. Bu hususta beni tenvîr ederseniz minnetdarınız olurum.

Rusya'nın geçirdiği inkılâplar ve bunların en göze çarpan noktaları hakkında gördüklerimi yazmak isterdim. Lâkin o kadar uzun yazdım ki başınızı ağrıtırım korkusuyla birşey yazmadım iki gözüm.

8 Ağustos 1922
Hamdi

43

Azîzim Cavid Bey,

Bundan takriben on gün evvel gönderdiğim bir mektup bilmem elinize vardı mı? Orada size Rus ahvâline dair müşâhedât ve mesmuâtım hakkında izâhât vereceğimi yazmıştım. Sözümü tutmak için şu mektubumu karalıyorum.

Rus asilzâdeleri işretle, metreslerle ve güzel atlarla zevk ve safâda iken üdebâ ve şuarâsı âlâm-ı beşeri tasvîr ile meşgul iken Marks'ın şâkirdleri esâretten henüz tamâmıyla kurtulmamış köylülerle bilhassa yeni doğan, fakat büyük adımlarla çoğalan sanayi amelesi arasına tohm-ı ihtilâli saçmakta geceli gündüzlü çalışmakta imiş. Harb-i umûmîden birkaç ay evvel bir Rus mebusunun Fransızca neşrolunan bir kitabında Bolşevikler'in bir sene zarfında Rusya dahilinde tevzî ettikleri evrâk-ı ihtilâliyenin adedini yirmi beş milyon, Menşevikler'inkini de yirmi altı milyon olarak gösterdiğini hayret ve takdîrle görmüş idim. Harbin adem-i muvaffakiyet ve pek büyük zâyiât ile devamı ve sarayın Almanya ile mutasavver sulha meyyâl bulunması üzerine milliyetperver Ruslar'ın inzimâm ve muavenetiyle başlarında Kerenski bulunan sosyalistler ihtilâl bayrağını açarak çarlığı devirmişler ve muhtelit bir hükümet teşkil etmişler. Avâm ve hattâ burjuvaların bir kısmı şahsî idareden ve saray entrikalarının netice-i tabiiyesi olan sû-i idareden kurtulduk diye şenlik yapmışlar. Kerenski Hükümeti'nin harbe devam taraftarı ve halkın ise harpten bezmiş usanmış bulunması "Lenin" ve taraftarlarına güzel bir vesile vermiş. Bunlar bilhassa sekiz alay Litvanyalı ihtilâlci askeriye istinâd ile ve "kahrolsun harp" sadâsıyla Kerenski'yi devirdikten sonra Çarlık Rusyası'nda komünizm esası üzerine bir cumhuriyet tesîsine muvaffak olurlar. İşte bu andan itibaren Rusya'da cahil amele kuvvetine müstenid bir kısım "intellectuel" in diktatörlüğü teessüs etmiş bulunuyor ve Kerenski ihtilâliyle yapılan katl ve gaaret bu sefer daha büyük bir şiddetle belki de tarih-i ümemde bir misli görülmemiş surette o zengin Rusya'yı baştan aşağı herc ü merc ederek duruyor.

"Harp olmasaydı çarlığı devirmek imkânı var mıydı?" diye komünistlerin nâfiz olanlarından birkaçına sordum, hepsinden bilâ tereddüt "Hayır" cevabını aldım. İhtilâlin mebdeinde taraftarları mahdûd olan komünistlerin hal-i hâzırda da Rusya'da taraftarı çok değildir. Esasen amele ve bilhassa köylüler arasında vâsî teşkilâta ve taraftara mâlik olan parti komünistler olmayıp Sosyalist Revolüsyoner Partisi. Komünistlerin kendi itiraflarına göre amelenin ancak yüzde üçü partiye dahil, köylünün ise binde biri bile hükümet-i hâzıraya taraftar değildir. İhtilâlin başında yapılan intihâbâtta

ekseriyet sosyalist revolüsyonerlere teveccüh ettiği içindir ki komünistler "Assamble Constituante"ı dağıtmak mecburiyetini hissetmişler ve o andan itibaren Marks'ın bu iki sınıf şâkirdleri yekdiğerinin kanlı bıçak düşmanı kesilmişler. Komünistlerin hâlihazırda en ziyade korktukları bu sosyalist revolüsyonerlerdir. Çarlık taraftarlarından veya Milyukov'un partisi Kadetler gibi milletperver ve demokratlardan hiçbir endişeleri yoktur. Esasen bu iki son sınıf Rus arasında teşkilât yapmaya muktedir adamların bir kısmı harice kaçmış, dahilde kalanların cerbezeli olanları da ya öldürülmüş yahut hapse atılmış ve bunlara karşı o derece bî-rahîmâne hareket edilmiş ki kimsede kımıldamak mecâli kalmamış. Denikin ve Vrangel gibi harekât-ı muhâlefetkârânenin temelini hakikatte sosyalist revolüsyonerler kurmuşlar. Alâ-rivayetin kendileri harbi idare edecek mütehassısa mâlik olmadıkları için Rus ordusunun eski zâbitânını kumanda için davet etmişler. Başlarında Denikin ve Vrangel gibi kumandanlar bulunan bu hey'et-i zâbitân hareket-i ihtilâliyenin idaresini ellerine alınca işgal ettikleri yerlerde halk nazarında çarlık idaresini ihtar eden eski hükümet adamlarını iş başına geçirmek hatasını irtikab etmişler ve bu hata neticesi olarak sosyalist revolüsyonerlerin en büyük kuvvetini teşkil eden köylüler Bolşevikler'i eski idareyi ihtar eden bu yeni mütehassıslara tercih ederek Denikin ve Vrangel'e arkalarını çevirmişler. Yeni bir şehir zaptolununca çiçeklerle karşılanan Denikin veya Vrangel orduları biraz sonra halk tarafından nazar-ı husûmetle görülmek âdet olmuş. İşte o zamanlar askerlikçe pek zaif olan komünistlerin inanın bu kadar muavenetine nâil olan isimleri mezkûr kumandanların ordularına galebesinin sırrı bunda imiş.

Hükümeti ellerine geçirdikleri zaman adedleri yirmi bine varmayan komünistlerin sosyalist revolüsyonerlerin milyonları geçen tarafdârânına mukabil mevkie hâkim olarak kalmalarının esbâbını komünistlerin teşkilâtının kuvvetinde ve kanaatlerinin merbûtiyetlerinde aramak lâzım. Vâkıa sosyalist revolüsyonerler de kanaat ve iman hususunda komünistlerden aşağı kalır insanlar değil. Meselâ Moskova'yı terketmemizden biraz evvel sosyalist revolüsyonerlerin "S. R."lerin rüesâsının başlayan muhakemelerinde reis-i mahkeme müttehem bulunanların ne gibi cürüm ile itham edildiklerini söylediği zaman bunlar şu yolda mukabele ediyorlar: "Biz size karşı değil partimize ve vicdânımıza karşı müttehemiz. Çünki sizi devirip idareyi ele almak için lâzım olan cerbezeyi gösteremedik. Sizin hepinizi mahvedemedik. Lâkin bu ümîdimizi de kaybettik sanmayın. Behemehal sizi ifnâ edecek ve partimizi yerinize geçireceğiz...". Bu sözleri söyleyen adamlar komünistlerin rüesâsından birkaçını öldürmüş ve komünizm tarz-ı idaresine karşı tertîbât-ı cinayetkârâne ile müttehem bulunmuş iken ve komünistlerin kendilerine muhâlefet edenlere karşı hiç de şakaları olmadıklarını bilir iken mahkemede istîmâl ettikleri lisan hep bu yolda merdâne ve cesûrâne! Ben bu ifadeleri mütercimden dinler iken Ziya Bey isminde bir İzmirli'nin vaktiyle bana mütârekeyi müteâkip Seyyid Bey'e İzmirliler'in "İttihadçı mısın Seyyid Bey?" sualine karşı mîr-i müşârüileyhin tereddüt ve sükûnet ettiğini hikâye etmesini hatırlattı idi. O Seyyid Bey ki İttihad ve Terakki namzedi olarak mebus olmuş Meclis-i Mebusan'da İttihad Fırkası'nın reisliğini yapmış yine o İttihad ve Terakki'nin Meclis-i Umûmîsi'ne âzâ olarak girmiş ve mensup olduğu parti tarafından Meclis-i Âyân'a da son

lûtuf olarak idhâl edilmiş yani dört defa katmerli İttihadçı olmuş. Demek ki biz iman sahibi adamlar değiliz. Devr-i ikbâlde mensup olduğumuz fırkayı ve benimsediğimiz programı devr-i idbârda ayak ucuyla tepiyoruz!

İşte azîzim S.R.'ler de bu kadar imanlı adamlar oldukları halde komünizm terörü karşısında ipin ucunu ellerinden kaçırmışlar. Bugün mağlûp ve âciz bir mevkie düşmüşler. Komünistler ise idareyi ellerine geçirince hiçbir noktada tekâsül göstermeyerek mütemâdiyen çalışmışlar ve kuvvetlenmişler. Vâkıa başlangıçta S.R.'lerin hayli darbelerine mârûz kalmışlar. Birkaç kıymetli rüesâyı kaybetmişler. Hattâ Lenin bile az kalsın bu darbelerden birinin kurbanı oluyormuş.

Lenin'in şahsına da S.R.'lerden bir Musevi kızı tarafından atentat[44] vukû bulması üzerine komünistler en nüfûzlu şahıslarını kurban vermemek için hatıra gelmeyen ihtiyatları almaya başlamışlar. Adeta bunları Kremlin Sarayı'na hapsetmişler Moskova şehrini ikiye ayıran Moskova nehrinin bir sahiline dayanan Kremlin Sarayı müştemilâtının etrafında geniş bir hendek ve kale suru gibi bir duvar. Bu hendek üzerinde bir köprü. Köprünün iki başında nöbetçiler, şehir cihetinde karakol. Kremlin'de sâkin olan rüesâdan birini görmek istiyor musunuz? Bin türlü takayyüdâta riâyete mecbursunuz. Evvelâ karakoldaki memura müracaatla mandanızı (hüviyet varakası) gösterecek ve kiminle zâire ve zikir olduğunu söyleyeceksiniz. Bu memur derhal o zâta telefonla bu isimde bir zâiri bekleyip beklemediğini ve istemezseniz beklemeye müsaade edip etmemek lâzım geldiğini soracak. Müsait cevap alırsa mandanızı alıkoyup size bir pusula verecek. Ancak bu pusulayı göstererek müteaddid karakollardan geçebileceksiniz. Komünistlerin biraz ileri gelenlerinden herhangi birine başka bir dairede de görüşmek isterseniz bile buna müşâbih birtakım tedbirler karşısında kalırsınız. Ben komünist müteneffizânının hayatlarının ve rejimlerinin devamı için müracaat ettikleri ihtiyatlar kadar dünyanın hiçbir partisinde ve hükümetinde böyle tedbir ve ihtiyatlara tesâdüf etmedim. O derece ki insan bu adamların lügat kitaplarında "tekâsül" kelimesinin tayyedildiğine hükmedeceği geliyor.

Bittabîî komünistler mevki-i iktidara gelince adedlerini de mütemâdiyen arttırmışlar. Hattâ biraz da fazla ileri gitmiş olacaklar ki geçen sene bir tasfiye ameliyesi yaparak mevcutlarının nısfından fazlasını harice atmışlar. Altı-yedi yüz binden iki yüz seksen bine inmişler ve bu tasfiyeden sonra daha ziyade kuvvetlenmişler. Gürcistan'da komünist adedinin birdenbire tezayüdü üzerine Lenin'in "Bu tezayüde sevinmek değil ağlamak lâzımdır" dediğini yakınında bulunanlardan birinden işitmiş idim. Yalnız, Yodaniç, Petersburg'a takarrüb ettiği zaman partiye adam kabul etmekte pek müşkülpesent olmamışlar. Böyle tehlikeli bir zamanda komünistliğe girmek istemesini namzedin komünistlik hakkındaki imanının kuvvetine atfetmişler. Yoksa uzun tedkîk ve müşahededen geçirmeden kimseyi partiye almamak müttehaz usullerindendir.

Bugün Rusya'da komünizm var mıdır? Bu suali komünistlerin hangisine sorsanız size "Hayır, yoktur" cevabını verir. Böyle olduğu halde akîdelerine

[44] *attentat:* Fransızca *suikast.* Dr. Nâzım, Fanni Kaplan adındaki Musevi kızın Moskova'da 30 Ağustos 1918 günü Lenin'e karşı giriştiği başarısız suikast teşebbüsünü kastediyor.

bu derece irtibat ve disiplinlerine mutaassıbâne riâyet nereden geliyor?

Komünistlerin komünizmin birçok esbâbtan dolayı, bugün Rusya'da kabil-i tatbîk olmadığına ve tatbîkinde ısrâr edildiği takdirde kaht u gılânın gelecek sene daha şiddetli olacağına ve Rusya'ya daha başka birtakım âfetler geleceğine kanî bulundukları için Lenin'in bizzat teşebbüsüyle ihdâs ve tatbîkine başlanılan "nouvelle politique economique"e rıza göstermişlerdir. Bu neticeye varmak için aylarca aşağıdan yukarı komünizm teşkilâtının bütün tabakâtında müzakereler cereyân etmiş, reyler toplanmış ve o suretle rızâ-yı ekseriyetle bu tahavvüle karar verilmiş. Parti disiplinine ve kanaat meselesine fevkalâde ehemmiyet veren komünistler verdikleri kararın esbâbını bütün esbâb ve ledünniyâtıyla efrâd-ı fırkanın umûmuna anlatmaya da tekâsül göstermezler. Ve evvelce en büyük merkezi Comité Centrale'de verilen bir kararı ajanları, konferansçıları vesâtatıyla her komünist nazarında kararın aşağıdan yukarı müzakereler ve serbest kanaatler neticesi olduğunu göstermek için hiçbir hususta zerre kadar terâhiyi kabul etmezler. Meselâ, Enver Paşa harekâtına karşı harbetmek lâzım değil mi? Hemen propagandacılar ve konferansçılar sevkedilmesi tensib edilen alaylar ve fırkalar arasına gönderilir. Bunlar asker arasına bu harbin lüzumuna dair mantıkî edille ile askeri iknâ ettikten sonra askere de "Bu sefere iştirak etmek ister misiniz?" suali sorulur. "Evet" cevabı alınca "Harp Komiserliği'nin fikri de bu merkezdedir" denir ve o kıtaât Enver Paşa aleyhine harbe gönderilir. O kıtaâtın sevki evvelce komiserlikçe mukarrer iken neferler ve zâbitân bu sefere kendi ictihâd ve arzularıyla gidiyorlarmış itikâdında bulunurlar. Bittabîî şevk ile, iman ile harbederler. İşte bu gibi tedbirlerde zerre kadar tekâsül göstermemek ve her yapılanı daha doğrusu yapılacak olan şeyi delâil-i mantıkiyesi ile efrâda anlatmak sayesindedir ki komünizm tatbîkâtı büyük bir miktarda Rusya'dan kalktığı halde pek az komünistin imanına ve partisine olan sadâkat ve merbûtiyetine halel târî olmuştur. Lenin başta olmak üzere partinin müteneffizânı bu rücû' keyfiyetinin edille ile mecburi ve fakat muvakkat olduğunu partiye anlatmış ve Japonlar'ın Port Arthur'u cebren alamayınca muhasara suretiyle, yani sabır ile aldığını makam-ı teşbihte zikretmiş ve komünistler ile köylü arasında köprü vazifesi göreceği anlaşılmıştır. Bizim Türk komünistlerden Muallim Giridli Ahmed Cevad, yoldaşlara bu ric'at keyfiyetini yelkenli gemilerin volta yaparken geri gitmesine teşbih ediyordu. Velhâsıl komünistler rejim hususunu yapacakları her mühim tahavvülleri partinin gazetelerinde müzakere etmeden tatbîk meydanına getirmemeyi fayda ittihâz etmişlerdir. Cenova konferansına murahhaslar göndermezden evvel komünistlerin Ruslar'ın Avrupa ile anlaşmada hangi konsesyonları yapacaklarını müzakere etmişler ve onları tesbit etmişlerdi. Bundan ilerisine gitmek murahhasların elinde değildi. Nitekim de öyle oldu.

Bu gibi politik ekonomik üzerine Rusya'da pek büyük bir tahavvül husûle geldi. İhtilâlin en birinci gâyesi bilhassa her nev'i speculationu ortadan kaldırmak iken bu yeni rejimin tatbîkine başlandıktan sonra Rusya baştan aşağı bir "ispekülasyon" sâhası oldu. Tıpkı harb-i umûmî zamanında haricle ve kısmen dahil ile ahz u itâya imkân kalmadığı zaman nasıl İstanbul'daki tüccârlar bir malı yedi sekiz elden geçirmek suretiyle kâr ve kesblerini temine çalışıyor idi iseler şimdi de Rusya'da bu hal bütün netâyic-i

muzırrasıyla hükümfermâ. Bundan dolayı hayat birdüziye pahalılaşmada. Buna rağmen spekülasyon sayesinde kolaylıkla büyük miktarda para kazananlar da olduğu için ve hiç kimsenin elindeki paranın bir gün cebren elinden alınmayacağına itimadı olmadığı için israf da o nisbette çok. Geçen sene Moskova'ya vardığımız zaman bütün dükkânlar, mağazalar, kahveler kapalı; tiyatrolar, konserler, şimendiferler, tramvaylar bâd-ı havâ. Herkes hükümetin memuru addedildiği için yiyeceğini, giyeceğini hükümetten tayın suretinde alır. Eski elbise ile yırtık ayakkabı ile çorapsız, baldırı çıplak gezmek erkek ve kadın için moda iken bir seneden beri bir sür'at-i fevkalâde ile herşey inkılâptan evvelki tarz-ı hayata avdet ediyor. Dükkânlar, mağazalar, kahvehaneler, lokantalar, kabareler açılıyor. En güzel moda elbiseleri, kürkler, mücevherât, camekânları tezyin ediyor. Vaktiyle [.....] larda sade giyinmek, mücevherât taşımamak âdet iken şimdi yeni rejimin doğurduğu yeni "burji"lerin gayet mükellef tuvaletlerle, mücevherât ile herkesin nazar-ı dikkatini celbettiği söyleniyor. Züğürt kalanların "Eski hal ne iyi idi. İnsanlar yekdiğerine benziyordu. Yırtık yamalı elbise ile heryere gitmek mümkün idi!" diye teessüf ettikleri işitiliyor. Bonboncu dükkânlarında fondü (dört yüz gram) iki milyona (bir altın rubleden fazla) bonbon almak için insan saatlerce sıra beklemek mecburiyetinde. Tiyatrolarda meselâ büyük operada bir locanın fiyatı otuz milyon ruble (on beş-on altı altın ruble), bir "fauteuil d'orchestre" üç dört milyon iken yer bulmak için bir hafta evvel gişeye gitmek veya komisyonculara biletin bedel-i hakîkîsinden fazla para vermeyince yer bulmak gayr-i mümkün. Bittabîî nöbetçiler komünistlerin pek solda bulunanlarını (kendi tâbirlerinde âsâbı kuvvetli olmayanlarını) sinirlendirmiyor değil fakat Port Artur'da olduğu gibi kalenin sabır ile zaptedileceğine de iknâ edilmiş ve başka tarz ile idare-i maslahat mümkün olmadığına da aklı ermiş bulunduğundan sesini çıkaramıyor, çıkarır ise parti disiplinine muhalif hareket etmiş olur. Port Artur'u zannederim Japonlar muhasara ile bir sene geçmeden zaptettiler idi. Bakalım komünistler komünizm kalesini zapta kaç senede kabil olacaklar. Bazı akıllı komünistlerden "Marks'ın arzu ettiği komünizmi harfi harfine tatbîk edemezsek de herhalde insanları o derece sola getireceklerine bu tahavvülden bu inkılâptan her suretle beşeriyet müstefid olacaktır" diye kalben müteselli olanlarına da tesâdüf ettim. Bu ifade bedbinliğe yakın bir mânâyı ifade ederse de imanın tamamiyle zâil olduğu fikrini de veremez.

Bir komünist için hükümeti elden kaçırmanın parti efrâdı için ne akibet tevlid edeceğini tahmin etmemek mümkün değildir. Kuvâ-yı Milliye'nin tesîsinde Ermeni meselesinin en mühim rol oynadığını bilen Türkler bu kadar kan döken komünistlerin herçibâdâbad hükümete dört el ile sarılacağını tahminde güçlük çekmezler. Bununla beraber komünistlerde akîde aşkını, iman kuvvetini inkâr etmek de doğru olamaz. Yirmi iki yaşlarında bir Rus kızının bir gün pek müteessir olduğunu gören bir dostum bir gün evvel biraderinin Petersburg'da bir irtica komitesine iştirakinden dolayı idamına dair aldığı haber-i müessifeye atfeder, teselliye gelir. Kız "Hayır dostum, teessürüm bundan değildir. Biraderim böyle bir cürmü irtikab etmişse cezasını bulmuş demektir. Bundan teselliye ihtiyacım yoktur. Benim teessürüm başka esbâbtan dolayıdır" der ve izah eder: "Ben komünist partisine kabul edilmiş idim. Her komüniste olduğu gibi bana da muhtelif

suallere cevap vermek için bir "questionnaire" geldi. Bu suallerden birine verdiğim cevapta Allah'a mûtekîd olduğumu yazdım. Bunun üzerine partide kalamayacağım ve bu kayıttan kurtulduktan sonra ancak partiye yine kabul edilebileceğim bildirildi. İşte teessürüm bundandır" der. Yirmi bir yaşlarında bir Türk komünisti bana "Ben ne kadar habis ve alçak bir adamım ki Enver'i elimle öldüremedim. Öldürse idim şimdi partimin başına böyle bir felâket gelmez idi" dedi. Bir insan için Rusya'da yaşayınca komünistlerin müntesibi arasında büyük bir enthousiasme[45] uyandırmaya ve temas edilen komünistlerden birçoğunun hakikaten iman sahibi olduklarına kanaat getirmemek mümkün değildir.

Moskova'da "Komintern" denilen ("komiserya enternasyonal"den muhaffef olacak) bir müessese vardır. Dünyanın üçüncü enternasyonale kabul olunmuş her milletten burada vekîller bulundurduğu gibi açtığı mekteplerde yüzlerce, belki binlerce muhtelif millet gençleri dünya ihtilâlinin ve komünizmin husûl ve teessüsü için terbiye görüyor. Rus hükümeti komünizmin yalnız Rusya'da değil bütün dünyada tesîsi için bu uğurda milyonlar, milyarlar sarfediyor. Rusya'nın mühim bir serveti bu uğurda feda ediliyor. Bu mesâînin istikbalde vereceği neticeler de komünist efrâdının kuvâ-yı mânevîyesini tezyîde hizmet ediyor. Bu müesseseyi yakından görünce insan İngilizler'in Ruslar ile yaptıkları ticaret mukâvelesine Ruslar'ın başka memleketlerde propaganda yapmamaları bendini koymalarına güleceği geliyor. Fransızlar daha zeki bir millet olduğu için Cenova'daki konferansta "Komüntern"in lâğvını ileri sürdüklerini takdîr ile okudum. Çünki bu müessese her milletten binlerce adam yetiştirdikten sonra Ruslar'ın başka memleketlerde propaganda yapmalarına ihtiyaç bırakmaz ki.

Komünizm, beynelmilelliği esas olarak kabul ettiği için Moskova komünizm partisinde hattâ hükümetinde bile nâfiz olabilmek için Rus olmak lâzım gelmiyor. Rusya'da komünizmin nigehbânı "ÇEKA"dır, yani zabita-i hafiye (şimdi bunun ismi Avrupalılar'ı aldatmak için zabıta-i siyasîye olmuştur. Lâkin hakikatte ne eşhâsı, ne de metod değişmemiştir). Rusya'da bu ÇEKA'dan korkmayan bir ferd yoktur. Bunun da başında bulunan zât Rus değil bir Litvanyalıdır. Kezâ, Rusya'da diktatörlüğünün icra konseyini teşkil eden üç zâttan ikisi Rus değildir. Biri Gürcü, diğeri de Yahudi'dir. Esasen, komünizm partisinde en nâfiz ve en çok adette bulunanlar Yahudiler'dir. Museviler çarlık devrinde birçok hukuk-ı medeniyeden mahrum ve bihakkın mağdûr vaziyette bulundukları için ihtilâlcilikte herkesten ileri gitmişler. Bundan başka bir Yahudi'nin bir mekteb-i âlîye girebilmesi fevkalâde zekâya mâlik olmasına mütevakkıf bulunduğu için tahsîl-i âlîyi görüp de tabîatıyla ihtilâlci olan Musevîler intisab ettikleri cemiyât-ı hafiyede teferrûd etmişler. İhtilâl Rusya'da komünistleri hükümete getirince mantıkî olarak Yahudiler en büyük mevkileri işgal etmişler nitekim. S.R.'ler arasında da Rusya'nın kısm-ı âzamı Yahudiler'dendir. Bugün Rusya'da yalnız büyük mevkiler değil memuriyetlerin ekserîsi Yahudiler'in elindedir. Ben hariciye ile dahiliye komiserliklerini tanırım, öyle daireler vardır ki bütün memurîni içinde yüzde beş Rus göremezsiniz. Batum'dan çıkıp Buhara, Özbekistan tarîkiyle Moskova'ya avdet edinceye

[45] *enthousiasme:* Fransızca *şevk, heyecan.*

kadar ne kadar komiser ile temas ettimse yalnız Tiflis'teki ....[46] (Ermeni milletinden) müstesna, umûmunun Musevi olduğunu hayretle gördüm. Tahran'da mühim bir vazife ile uzun müddet bulunan bir Rus bana "Şarklılar Yahudiler'i sevmediği için şarka memur kurye olarak Yahudi gönderilmemesi Hariciye Nezareti'nce mukarrer iken Tahran'da bulunduğum bir seneye yakın müddet zarfında gelen kuryelerin içinde Yahudi olmayan bir ferde tesâdüf etmedim" dedi. Moskova'da Ruslar arasında söylenen bir hikâye vardır. Bir gün bir Yahudi eski dostlarından bir milletdaşına tesâdüf ediyor, ne işle meşgul olduğunu soruyor. Beriki cevâben yeni açılan bir dairede memur olduğunu söylüyor. Müdirin, muavenâtın, diğer memurların isimlerini sayarken bir Rus ismi geçiyor. Evvelki Yahudi Rus ismini işitince "Allah Allah bu Ruslar da her yere burunlarını sokacaklar mı?" diyor!

Misyon arkadaşlarımdan biri Taşkent'de bulunduğum zaman garip olduğu kadar mânidâr bir vak'aya tesâdüf etmiş. Taşkent istasyonunda beyaz sakallı ihtiyar bir Rus bir Yahudi'nin yakasını yakalamış, yüksek sesle "Bire Yahudi, biz size çarlık zamanlarında kötülük ve haksızlık etmedik değil, lâkin siz de bizden bunların intikâmını aldınız. Hem de lüzumundan fazla aldınız. Allah aşkına artık elverir..." diye bağırdığını işitmiş.

İnkılâptan sonra Ukraynalılar arasında pek popüler olmuş ve şeref kazanmış [.....] bir Yahudi mâşukasına yahut karısına hitaben "...Sen merak etme, Ruslar çalışacak biz yiyeceğiz" meâlinde demiş. Kezâ, Moskova duvarlarında hemen heryerde "Öldür Yahudi'yi, kurtar Rusya'yı" ibaresi görülüyormuş.

Bir komünist Tatar gencine Yahudiler'in en mühim memuriyetleri işgal ettiklerini söylediğim zaman kemâl-i inkıyâd ile "Evet onlar bizden zeki oldukları için tabiî en mühim mevkiler onlara yakışır. Biz de onlar gibi ziyalı olursak o vakit biz de işgal ederiz" dedi. Rus olan her komünist de böyle düşünüyor ve Yahudiler'in Rusya'da hâkim olmasını tabiî görüyor. Yahudiler'de de bir kanaat var ki komünist hükümeti ellerinden kaçırırlarsa Rusya'da bir tek Yahudi canını kurtaramayacak. Partide, Yahudiler alârivayetin iki mislini teşkil ettiklerine göre bu son kanaat de partinin zaafa düçâr olmamasına hizmet eden esbâbtan biri oluyor.

Rusya'da bugün hükümet eden parti komünist yani beynelmilelciler ve bilhassa Yahudiler olunca acaba bu cesîm ülkede yaşayan otuz milyona karîb Türk bu idareden bî-taraflık muamelesini görüyor mu? İşte bir sual ki Rusya'da kaldığım bir seneyi mütecaviz zamanda her zaman zihnimi işgal etti. Bu suali hem komünistlere hem de Türkler'e sordum. Aldığım cevaplar yekdiğerine tamamiyle zıd çıktı. Komünistler "Bizce millet farkı yoktur ki Türkler'e Müslümanlar'a ayrı ayrı muamelede bulunalım" dediler. Müslümanlar da aksini iddia ettiler ve delil olmak üzere birçok defalar bilhassa açlığa mahkâm mıntıkalarda ölenlerin en ziyade Müslümanlar'ın olduğunu zikrettiler. Filhakika açlığa mahkâm mıntıkalarda Müslümanlar'ın Ruslar'dan ziyade telefat verdiklerini gazetelerine ve rakamlarla komünistler de itiraf ettiler. (Volga havâlîsinde olan ve hicret eden Ruslar'ın adedi yüzde altmış iken Tatarlar'ınki yüzde yetmiş beş. Tatarlar'ın kendi rivayetlerine göre bu zavallıların beş milyondan üç milyonu vefat etmiş. Keza Kırım'da

[46] Burada bir isim yazılı, okunamadı.

da ölülerin ekseriyet-i azîmesi Müslümanlar imiş). Müslümanlar'ın açlıktan fazla miktarda ölmelerine başlıca iki sebep var: Moskova havâlisini yaşatmak ve bu sayede komünistliği devam ettirebilmek için geçen sene hükümet zahire ve hayvan cem'i için vilâyâtı fazla tazyîk etmiş. Ruslar hâkim bir millet olarak yaşamış bulundukları için memurların tazyîkine mukâvemet edebilmişler. Birçok şeylerini saklayabilmişler. Zavallı Tatarlar'ın başlarına musallat olan bilhassa Tatar komünistleri, merkezin teveccühünü celbedebilmek için milletdaşlarına yapmadık cefa ve tazyîk bırakmamışlar. Ahaliyi soymuşlar soğana döndürmüşler. İkinci sebep de komünistlerin kullandıkları memurların (üç milyon tahmin ediliyor) Rus ve tabiatiyle milliyetperver olmalarıdır.

Bunlar bittabîî heryerde ve herşeyde Ruslar'ı iltizâm ve himâye ediyorlar. Komünistlerin bu kadar büyük bir kitleyi bu kadar vâsî bir sahada tamamiyle kontrol etmeleri pek güçtür. Benim temas ettiğim yüksek tabakadaki komünistlerde millet hissini duymadım. Bunlarda el ile tutulacak kadar bir tarafgirlik hissi var ise, o da amele sınıfına karşı olan zaaflarıdır.

Marks'ın nazariyâtına göre hareket eden komünistler adalet ve hakkı bizim anladığımız gibi anlamıyorlar. Biz onlar nazarında Fransız ihtilâlinin kokmuş ve demodé nazariyâtıyla âmil birtakım eski kafalı adamlarız. Bunlar nazarında bütün hak, amelenin. Bu sebeple ihtilâl olur olmaz burjiya (bourgeois) en güzel apartmanlardan ve konaklardan hiçbirşey almamak şartıyla çıkarılmış, sokağa atılmış, yerine amele konmuş. Meselâ Moskova'da saray gibi müteaddid konakları olan bir aile tanırım ki oturduğu evi elinden almışlar nasılsa lûtfen kendisine bodrum katında küçük bir odaya sığınmasına müsaade etmişler. Bir gün bizim tercümanımız Reşid Kaplan Bey bizim oturduğumuz mükellef konağın kapısı önünde asık çehreli fakat pejmürde giyinmiş bir kadına tesâdüf eder. Kadın, Reşid Bey'e "Bu konakta oturan misyon reisini görmek mümkün müdür?" der. Reşid Bey de "Mümkün ama bu adam Rusça bilmez. Bir söyleyeceğiniz varsa bana söyleyiniz, ben ona anlatırım".

- Bu konağın sahibi benim, oturacak yerim yoktur. İşittim ki böyle konakları işgal eden misyonlar bir odasını sahiplerine veriyorlarmış. Bu misyon da lûtfen bana bir oda veremez mi, bunu anlamak için geldim.

Reşid Bey bu komisyonun diğer komisyonlar gibi kira ile oturmadığını yalnız beş-altı odasını parasız işgal ettiğini, kendisi bir oda işgal etmek isterse behemehal "büro bien" denilen resmî merkeze müracaat etmesi lâzım geldiğini anlatır. Kadıncağız da büro bienin bu lûtfu yapmayacağına emîn olduğu için mahzun mahzun önüne bakarak muhteşem konağının önünden ayrılır.

Bir amele ile bir dâvanız oldu mu mutlaka amele hak kazanacaktır. Ben Moskova'da iken gazete sütunlarına geçecek kadar bir skandal oldu: Moskova sularını tevzî eden büyük ve gayet mühim bir fabrikanın mühendisi inkılâptan sonra da komünistlere arz-ı hizmet ediyor. Bu nazik işi tedvir edecek başka adamları olmadığı için komünistler bu hizmeti nâçâr ve hattâ memnuniyetle kabul ederler. Mühendis ber-vech-i kadîm işine devam vaziyetinde bulunan memur ve ameleye kemâfissâbık hüsn-i muâmelede devam eder. Heryerde olduğu gibi bu fabrikayı kontrol eden komünist

müfettişlerden zavallı mühendis o kadar fecî muamele ve tahkir görmüş ki artık hayatına tak demiş, intihar etmiş. Zannedersiniz ki bu intihara sebebiyet veren adamlar ceza gördüler. Hâşâ, ölen burji olmayıp da bir tavariş yani komünist olsa idi o vakit bittabîî netice başka türlü olacak idi.

Vâkıa, herşeyde olduğu gibi bu hâlet-i rûhiyede de az çok değişiklik olduğu hissediliyor. Yeni politik ekonominin tatbîkinden sonra "intellectuele"lerin kıymeti takdîr olunmaya başlıyor. Evvelce burji kelimesi en büyük şahıs addedilir, herkese tavariş denirdi. Şimdi tavariş kelimesini yalnız devâir-i resmîyede işitirsiniz. Nitekim üçüncü enternasyonal marşını yalnız resmî günlerde işittiğiniz gibi.

Tarz-ı idare sağa doğru gittikçe insanın tüylerini ürperten şiddetli zulümler de de (bazılarının dediği veçhile çarlık zulmünün aksülâmelleri, intikamları da) tahaffüf ediyor. İnsan hayatına bir dereceye kadar kıymet veriliyor. Bir adam cahil üç bahriyeli neferin keyfiyle bir-iki saat içinde idama hüküm ve hemen hükm-i idam icra ediliyor. Ciddî ve umûmî mobilisation ortadan kaldırıldı. Moskova'ya yeni gittiğimiz zaman bize hizmet için verilen kadınların içinde on altı on yedi yaşlarında tıp fakültesi profesörlerinden birinin kızı vardı. Meşhur Tolstoy ailesinden gayet asil ve zeki, elli yaşlarında tanıdığım bir kadın inkılâbın ikinci senesi mobilize edilerek üç ay kadar bir müddet yırtık papuçlarla hemen aç denecek bir halde Moskova ile Petersburg arasındaki şimendiferin karlarını temizlemekle meşgul ve nihayet hasta olmuş. Yine asil ve büyük muharrirlerden birinin zevcesini tanırım ki hapishanede kocasının idam edildiğini işittiği zaman bittabîî gözyaşlarını tutamamış, bunu gören hapishane hey'eti bir lisân-ı küstâhâne ile "Burji ne ağlıyorsun, kocanı kaybettinse burada bu kadar erkek var. Hangimizi istersen koca olarak intihâb edebilirsin" demiş. Kezâ, Vrangel'in Moskova'ya doğru ilerlemesi üzerine Vostok'un şimalinde ismini hatırlayamadığım bir şehirde maznûn veya hafif cezalarla mahkûm olarak mevkuf üç bin kadar mahpusun geri alınması icap etmiş. Fakat tahliye az-çok zahmetli olacağından bu üç bin burjiyi umûmen idam ederek tahliye zahmetinden kurtulmuşlar. Vrangel'i kovduktan sonra Kırım'a giren ordu evvelce afv-ı umûmî bahşetmiş iken meşhûr Macar komünisti Komiser Bela Kun'un tensib ve emriyle yetmiş bin Rus burjisini dağlarla mücâvir bir yere cem' ederek mitralyözlerle idam ediyormuş. İnsan bu gibi vekayi-i fecîayı saymakla bitiremez. Şimdi bu gibi fevkalâde şeyleri kulağınız işitmiyor. Hayat-ı beşere kıymet ve bilhassa teknisyenlere mevki veriliyor, veriliyor da insan tamamıyle müsterîh ve emîn olarak uyuyabiliyor mu? Hâşâ, hiç kimse hiçbir yerde henüz ne hayatından ne de servetinden tamamiyle emîn değildir. Hele açlık dolayısiyle geçen kış Rusya baştan aşağı vekayi-i fecîa ile mâlâmâl idi. Moskova'da bile maskeli insanların geceleri hattâ gündüzleri bile yaptıkları cinâyetler o kadar çoğalmıştı ki hükümet âdî bir sirkat maksadıyla evlere taarruz edenlere derhal idam cezasını tatbîke mecbur oldu ve bu suretle bir dereceye kadar vekayiin önü alınabildi.

Bazı şehirlerde haydutlar duvarlara "Saat sekizden sonra şehirlere hâkim biziz" diye ilânlar yapıştırırmış. Sokakta soyulanlara bir daha soyulmamak için taharrî zahmetini icap ettirmesin diye "soyulmuştur" ibareli vesika vermek usulünün tatbîk olunduğu şehirler dahi var idi. Şehirler böyle olunca kırlarda köylerde neler olup biteceğini siz tasavvur ediniz. Moskova

civarındaki köylüler hayvânâtını çalmak için avlularına haydutlar geldiği zaman canlarını muhafaza kaygısıyla odalarından başlarını bile çıkarmazlarmış.

Biz, Taşkent'den şimendiferle Moskova'ya gelirken haydutlar tarafından öldürülmek korkusuyla beraberimizde bulunan sefîr-i Suiss ve rüfekasının uyumadıkları geceler oldu.

Bu vekayie karşı hükümet ne yapıyor? Komünistler âdî haydutluk şeklinde olan vukuata diğer memleketlerde verildiği kadar ehemmiyet vermiyorlar. Verseler de Rusya o kadar vâsî ve fakir ve zaruret o kadar çok ki, bu vekayiin önünü almak için milyonlarca asker, trilyonlarca para sarfetmek lâzım. Buna da hâlihazırdaki hükümetin iktidarı gayrimüsait. Komünistler yalnız siyasî bir şekilde tahaddüs eden harekâta ve vekayie ehemmiyet veriyorlar ve bunun için her türlü fedâkârlığı göze alıyorlar ve bastırmaya muvaffak oluyorlar. Bastırdıktan sonra da vay o harekete iştirak ve yardım eden ahalinin başına gelenlere. Kafkasya'nın şimalinde bulunan Don Kazakları'nın bu yüzden anaları ağlamış.

Yukarıda tâdâd edilen vekayi ile komünistler hükümetten ıskat edilebilir mi? Bence kat'iyyen edilemez. Evvelâ komünistler gittikçe kuvvetleniyorlar. Bunun en güzel bir delili kiliselerde zî-kıymet eşyânın gasbına karar vermeleri ve bu eşyâyı alırken Ruslarca mukaddes ikonların, muazzezâtın yerlere atılması ve çiğnenmesi. İki sene Rusya'da bugün görülen vekayiin ekseriyet-i azîmesi âdî şekâvet maksadıyla ve yekdiğerinden müteferrik bir surette yapılıyor, böyle hareketlerin Bolşevikler'i ıskata kadar varamayacağı bizim memleketimizdeki vekayi ile müsbet. Bundan başka Rus milletinde bugün büyük bir organizasyon başına geçip ahaliyi müttehiden sevkedecek bir adam sağ bırakılmamış. Rus ahalisine gelince: O da bugün karnını doyurma[k]dan başka birşey düşünemiyor. Komünistleri seviyor mu? Hâşâ, el-hâletü'l- hâzihî, Rusya'da iki yüz seksen bin komünistten ve Yahudiler'in bir kısmından başka komünistleri seven hattâ isteyen bir ferd yoktur. Komünistler de bunu mûterif. Bu vaziyet muntazam bir teşkilâtın ahalinin pek cüz'î bir kısmını teşkil etmiş olsa dahi "masse"ı idare edebildiğini gösteriyor. Ahalinin bu hükümete karşı nefretini göstermek için âdetâ protesto makamında, komünizmin yıkmak istediği kiliseye yaklaşmasından başka bir tezâhürde bulunduğu yoktur. Zenginlerinin rivayetlerine göre Moskova kiliseleri şimdiye kadar bu kadar çok bilhassa kibar halk tarafından fréquente edildiği görülmemiş imiş. Hattâ bazen âyinler kilisenin yanında ve meydanlarda yapılıyor. Ben görmedim, görenlerin rivayetlerine göre yine âyinler esnasında halkın ağladığı dahi oluyormuş. İhtimal ki nefret ettiği bu idareden bir Rus'un tahammül bile edemediği bu felâketli anlardan kurtulmak için semâdan, Meryemana'dan daha bilmem neden imdad bekliyor! Milliyetperver bir Rus'un o büyük zengin ve muhteşem Rusya'nın bu halini görmek kadar acı birşey tasavvur olunabilir mi? Vaziyet-i hâzıra vatanperver Ruslar için, bilhassa kibar sınıfı için o kadar elîmdir ki benim gibi vatanı için her fedâkârlığı göze aldıran bir Türk asırlardan beri milletin bî-gayr-i hakkın Rus darbesine maruz kaldığını ve bu darbelerin bilhassa bugün maddî ve mânevî en ziyade ezilen bu sınıf Ruslar'ın ecdâdından ve kendilerinden geldiğini bildiğim halde yine bunlara acımamaklığım mümkün olmadı.

İnkılâb olduğu zaman komünistler Moskova'nın en büyük kilisesinin kapısına "din insanların afyonudur" levhasını asmışlar. Bu afyon şimdi kibar intellectuel sınıfın yegâne medâr-ı tesellîsi oluyor ve sabahtan akşama kadar Moskova'da bulunan bir adamın çan sadâsından başı şişiyor.

Azîzim Cavid Bey, size asır-dîde Türk düşmanı bir milletin şahidi olduğum ve yazabildiğim ıstırâbâtının belki binde birini kaydetmekle iktifâ ediyorum. Bununla beraber mektubumun başınızı ağrıtacak kadar uzadığını da görüyorum. Bunları belki vesâtâtinizle bazı hayâlperest gençlerin kulağına gider ve vatanımın böyle bir tecrübeye saha olmamasına hizmet eder mülahazasiyle yazdım. Bu ikinci uzun yazılarımla da başınızı ağrıttığımı anlarsam Rusya'da yaşayan Müslümanlar'ın vaziyetini ve istikbalini Rusya'da maârif, hükümetin tarz-ı idaresi ve istikbalde alması melhûz şekli, komünistlerin en ziyade ehemmiyet verdikleri production meselesini, Türkiye'nin Bolşevikler'e karşı takip etmesi lâzım gelen siyaset gibi mesâil hakkında da birkaç sahife yazıp göndermek isterim. Sonra Bolşevikler'in birçok mezâyâsını, taklîde değer prensipleri de yok değildir. Bunlar hakkında da müşâhedâtımı yazmak niyetindeyim. Moskova'da bulunduğum zaman veya buraya avdetimden sonra elime geçen gazetelerde Rusya ahvâline dair yazılan şeylerin ekseriyâ hata ile veya tarafgirâne fikirlerle yazıldığını gördüm. Sizin başınızı ağrıtan bu satırlar bence sevdiğim bir zât ile hasbihal yerine geçen bir tatlı meşguliyet yerine geçmiştir. Ne kadar yalnız ve ne kadar sıkıntılı zamanlar geçirdiğimi düşünürseniz bu tasdîâtımdan dolayı beni mazur görürsünüz azîzim.

16 Ağustos 1922
Hamdi

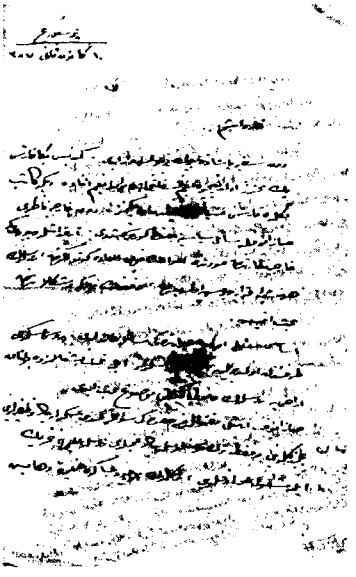
44

PETERSBURG'DAKİ OSMANLI SEFÂRETİ'NDEN CAVİD BEY'E GÖNDERİLMİŞ ÜÇ ADET İHBAR VE ŞİKÂYET MEKTUBU

(1913)

Petersburg'daki Osmanlı Sefareti'nde görevli İttihadçı bir diplomat tarafından Cavid Bey'e gönderilen bu mektupların altlarındaki imzayı okuyamadım. Petersburg'daki Osmanlı Büyükelçisi Turhan Hüsnü Paşa'nın şikâyet edildiği mektuplarda Rusya'daki Müslümanlar'ın bir savaş durumunda Ruslar'a karşı ayaklanmalarının sağlanması için çalışmalar yapılması gerektiği de ifade ediliyor.

Petersburg
10 Kânunsânî 327

Kardaşım!

Dün sefîr paşada büyük bir telâş var idi. Kendisi bana karşı pek muhteriz olduğu için benim sefarethanede bulunmadığım esnada diğer kâtip beylere karşı hissiyâtını açmaktan çekinmez. Dün Hariciye Nâzırı Sazanof'la mesâil-i siyasîye hakkında görüşmüştü. Arkadaşlar diyordu ki Hariciye Nezareti'nden avdetinde ahvâlin fevkalâde kötülüğünden, Ruslar'ın herşeye karar vermiş olduğundan, mevkiinin tehlike ve müşkilâtından bahsetmiş.

Esas mesele Urmiye civarındaki mesâile ait idi. Rus askeri tarafından öldürülen iki [.....] askerimiz ile taht-ı işgalimizde bulunan araziye Ruslar'ın duhûlü keyfiyeti mevzubahis idi.

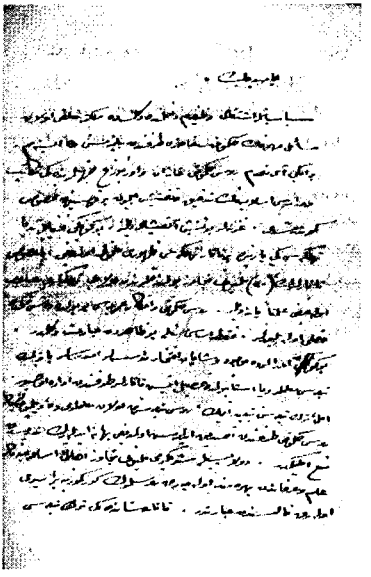
Sazanof, Ermeni maktullerimiz hakkındaki suale kendi askerlerinin vazifelerini bildiklerini ve fakat Türk konsoloslarının Acemler'i Ruslar aleyhine tahrîk ile meşgul olduklarını, Türkler'in mevcut asâkire zamîmeten daha beş tabur göndermiş olduklarını, Trablusgarb meselesi ve Makedonya ve Arnavutluk'ta ihtilâl zuhûru ihtimalleri mevcut iken bir de Urmiye meselesi dolayısiyle Ruslar ile harbetmek niyetinde olup olmadığımızı, artık bu Urmiye civarına ait meseleye bir nihayet verilmesi lâzım geldiğini kendisine mahsûs sert bir lisânla beyân etmiş.

Sefirin Hariciye Nâzırı'nı gördüğü günler sefarethaneye avdet eder etmez İstanbul'a telgrafla müzakerât hakkında beyân-ı malûmat etmesi mesleği iktizasındandır. Fakat dünkü gibi şiddetli bir muameleye mârûz kaldığı zaman lâ-akal yirmi dört saat kadar telgrafın irsâlini tehîr etmesi keyfiyeti

bence şâyân-ı tedkîktir. Evet her iki hükümetin münâsebâtını hâd bir hâle koymamak için yazılacak telgrafları epeyce düşündükten sonra kaleme almak makbul olabilirse de işbu tehîrden maksat büsbütün başka olursa her zaman o maksada nüfûz etmek mecbûrî ve elzem bir şekil alır. Bugün sefir Turhan Paşa İstanbul'dan aldığı bir telgraf, bir talimat üzerine Hariciye Nâzırı'nı görüp tebligâtta bulunmak için ne kadar çok düşünmeye, sözlerini tartmaya mecbur ise, Sazanof'tan aldığı cevabı veya münakaşa neticesini kendi hükümetimize bildirmek için de o derece düşünmeye, hakikati ekseriyâ birtakım karışık cümleler içerisinde örtmeye çalışıyor. Bugün bu adam mesleğini, düşündüğünü saklamıyor, açıktan açığa söylüyor. Diyor ki Türkiye'ye avdete mecbur kalırsam yani kendisini azlederlerse İstanbul'da yaşamak mümkün değilmiş. Çünki âyâna dahil olsa bile alacağı yüz lira ailesini geçindirmezmiş. Halbuki kendi mevkiine göz dikenler o kadar çok imiş ki ufacık bir sebep kendisinin azline sebep olacağı için yazacağı telgraflar ve muharrerâtta ancak bu ihtimâli düşünerek icap ederse hakikati mümkün mertebe gizlemek veya örtmek mecburiyetinde imiş. Bazen benimle öyle münakaşalar vukû bulmuştur ki herhangi bir meselenin kendi istihbaratı ve hissiyâtını aynen İstanbul'a bildirilmesi fikrinde olduğumu dermiyân ettiğim halde alenen "Sen beni mahv mı etmek istersin, ben bunu yazamam" diyecek kadar kendisinde cesaret görüyordu. İşte bu ahvâl-i rûhiye mevkiinden ayrılmamak, fakat bir mes'uliyete de mârûz kalmamak için hükümetimizi vaziyetten, Ruslar'ın bizim hakkımızdaki niyetlerinden tamamı tamamına haberdar etmemek için bir müessir oluyor. İtalyanlar tarafından ilân-ı harp vukû bulduğu sıralarda sefîr me'zûnen Petersburg'dan müfârakate ve fakat İstanbul tarîkiyle Avrupa kaplıcalarına gitmeye karar vermişti. Hükümetimizi ve Osmanlı milletini aldatmak için sefîrdeki kabiliyete bakınız ki derhal o zaman Hariciye Nâzırı vekîline telgrafla müracaat ederek İstanbul'a gideceğinden kendisine Odesa'ya kadar bir vagon-ı mahsûs verilmesini rica etti. Hiçbir sefirin yapmadığı bir âdîliğe tenezzül İstanbul'a karşı bir tesir yapmak ve kendi müracaat etmediği halde Ruslar'ın kendiliklerinden böyle bir nezâkette bulunmuş olduklarını ve bu da kendisinin Rusya'daki mevki-i mahsûsundan ileri geldiğini iddia etmek içindi. Nitekim, Odesa'dan Petersburg'a avdette İstanbul'a gidemediği için yapamadığını, sefarethanede bize karşı makam-ı tefâhurda kullanıyordu. Fakat biz hakikate vâkıf olmuştuk. Tabîîdir ki, böyle bir sefirin ne Rusya hükümeti nezdinde, ne de meslekdaşları arasında bir itibarı olamaz. Sonra, Hariciye Nâzırı'na müracaat edip de bir mesele-i siyasîyeden bahsolunursa şüphesiz buna karşı her türlü şedid lisanı kullanırlar. Bu ise mahzâ mevkiinden ayrılmamak için Ruslar'ın arzusuna hizmet etmiş olur. Sazanof gibi bir Moskof'un, Türk düşmanının Çarikof vasıtasıyla İstanbul'da söylemek istemediğini sefirimiz vasıtasıyla söyletir. Sefir ise mes'uliyet dolayısiyle İstanbul'a karşı yazacağı şeyleri bildiği şekle soktuktan ve rengini değiştirdikten sonra kaleme alıyor. Bence böyle sefirleriniz mevcut oldukça siyasetimiz asla değişmez ve illa serî kararlar ister. İhtiramlar kardaşım.

(İmza okunamadı)

45

Cavid Bey,

Siyasetle iştigal vazifem dahilinde değilse de memleketime taallûku olan mesâil-i mühimmenin hükümet-i hâzıra tarafından bilinmemesini de istemem.

Bir-iki ay mukaddem Rus hükümeti Kazan ve Orenburg cihetlerindeki mekâtib ve medâris-i İslâmiye'nin tedkîk ve teftişi için bir komisyon-ı mahsûs göndermişti. Gazeteler bu teşebbüsü alkışladılar. Bugünkü Finlandiya tehlikesi gibi yarın da bir Tatar tehlikesi zuhûru melhuz olduğu, bâhusus Tatarlar'ın (20) milyonu mütecaviz bulunduklarından dolayı tehlikeleri muzâaf olacağını alenen yazdılar. Rus hükümeti ve efkâr-ı umûmîyesi bu yolda düşünmekte haklı olabilirler. Fakat esas mesele bu zâhirden ibâret değildir.

Bugün oralarda mevcut ve yaşayan iftihâr müesseseler, medreseler ya Türk teb'ası muallimler veya İstanbul'da tahsil etmiş Tatarlar tarafından idare olunuyor. Emel, Türk teb'asını teb'îd etmek, Rus teb'asından olan muallimleri de diplomalarının Rus hükümeti tarafından tasdîk edilmemiş olduğu bahane edilerek tedrîsten men' eylemektir. Dolayısiyle şu yirmi milyonu mütecaviz ahali-i İslâmiye'nin ilim ve irfândan behremend olamayarak Ruslar'ın körükörüne bir esiri olarak kalmasından ibârettir. Tataristan'daki Türk teb'ası muallimlerin adedi Kırım şibh-i cezîresindekilere nisbeten zannedersem azdır. Hattâ Kırım'dakiler yerli denecek derecede pek uzun senelerden beri orada tavattun etmiş, aile sahibi olmuşlardır. Bunlar da tedrisâttan men' olundular. Hattâ ara sıra sefarethaneye vuku bulan müracaatları zannedersem neticesiz, tesirsiz kalıyor.

Rus hükümetinin teşebbüsâtı bununla bitmiyor. Türk muallimleri tarafından idare olunan mekâtipten birkaçı bu hafta Tataristan'da kapatıldığı misillû Kafkasya'ya da bir hey'et gönderildi. Bu hey'etin icraâtı da şüphesiz aynı suretle neticelenecektir. Benim nazar-ı dikkatimi celbeden, yüzlerce Türk teb'asının hukukunun muhafazası kabil olup olamayacağını anlamaktır. Bunca ahali-i İslâmiye'nin zulmet-i cehalet içerisinde kalmaları ihtimal ki bizi bir teşebbüse sevkedemez. Fakat kendi hukukumuzun müdafaasına siyaset-i hâzıra acaba mânî midir?

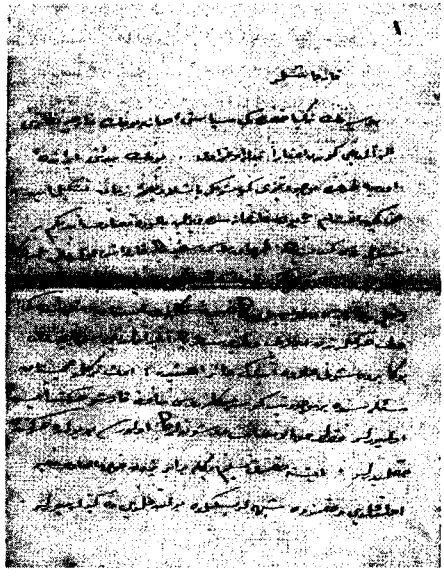
İkincisi: Urmiye civârında faalâne ve mütecavizâne bir politika takip etmekte olduğumuz bura gazetelerinde her gün tekrar olunuyor. Hattâ son günlerde eski zabitlerin Genç Türk ve daha doğrusu İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne mensup zâbitân tarafından tebdîl edilmekte oldukları ve Acemler ile hüsn-i münâsebâtın tesîsine çalışıldığı ehemmiyetle zikrolunuyor.

Bunu Sazanof da makam-ı şikâyette söyledi. Hariciye Nâzırı'ndan gelen bir emir üzerine sefîr paşa da gazetelerle tekzip etti. Fakat netice ne oldu? Hükümet tarafından gazetelere verilen bir sirküler Urmiye ve civarındaki ajansın iş'arât-ı telgrafiyesinin, sefaretin tekzibine rağmen doğru olduğunu ve hattâ tebdîl edilen ve bunların yerine gelen eski ve yeni zâbitânın esâmîsini de bildiriyordu. Gerçi zâbitânın tebdîli onların iddiası misillû bir mânâyı ifham edeceği ispat olunamazsa da efkâr-ı umûmîye bunun inceden inceye tedkîk ile sirkülerin mantığa muvafık olup olmadığını araştırmaz. Aynen kabul eder ve sefaret de müşkil bir mevkide kalmış olur. Gerçi sirküler resmî değilse de hükümet tarafından verildiğinde şüphe yoktur.

Bu mesâil dolayısiyle hatırıma birşey geliyor. Burada bir ajans tesîs etmek. Bu vazifeyi ifa edecek pek değerli ve kabiliyetli bir zât var. O da bizim sefaret tercümanı Polonyalı Mösyö Lineviç'tir. Kendisi, Reç gazetesinin muharrirlerindendir. O yolda tekzibleri vezâif-i sâiresi meyânında ifa eder. Sefaretin veremeyeceği cevapları serbestçe yazar. Hem matlûb istihsâl olunur, hem de sefarethane müşkilâttan kurtulur. Rusya ile Türkiye arasındaki münâsebat-ı hâzıra o derece yekdiğerine merbûttur ki -bu ciheti bizden ziyade sizler bilirsiniz- böyle bir ajans pek büyük menâfî temin eder. Menâfiimize olmak üzere her iki tarafa ait haberler yekdiğerine naklolunur. Bence sükût, aleyhimizdeki isnâdâta karşı ya pek az müdafaada bulunmak veya hiçbirşey söylememek mazarrat ika' ediyor. Mesele ihdâsa, münâkaşaya meydan vermeyelim fikrinde olanlar hiçbir zaman haklı olduklarını ispat edemezler. Her zaman zararlı çıkan biziz ve bu da maateessüf devam edecektir. Masrafı pek çok olmayacak olan ajans hakkında bir daha nazar-ı dikkatini celb ile arz-ı ihtirâm eylerim kardaşım.

(İmza okunamadı)

46

Kardaşlar,

Rusya'nın Türkiye hakkındaki siyaseti, Sazanof'un Hariciye Nezareti'ni eline aldığı günden itibaren tebeddüle uğradı. Bunun mebdeini İran'da, Urmiye tarafında mevcûdiyetimizi göstermeye başladığımız zaman teşkil eder. Hattâ geçen akşam Japon sefarethanesinde verilen baloda tesâdüf ettiğim bir sivil Rus, kendisinin Tahran Rus sefirinin kardeşi olduğunu bildirmekle beraber kardeşinin bugünkü mevkiinin pek müşkil olduğunu, Acemistan ahvâl-i dahiliye ve hariciyesi dolayısiyle ve buna zamîmeten Türkler'in Acemistan meselesindeki hatt-ı hareketlerinden dolayı vazifesinin pek ağır olduğunu söylüyordu. Buna bir de şunu ilâve etti ki haiz-i ehemmiyettir: Evet Türkler Acemistan meselesinde bir mevcûdiyet göstermekle Rus menâfiine karşı hareket etmiş olmuyorlar, fakat hakkü'l-insâf düşünülecek olursa bu yolda harekette haklıdırlar. İşte hakkımızı teslim etmekle beraber bizden fevkalâde muğber olduklarını ve hakkımızda şüpheler beslemekte bulunduklarını da gizlemiyorlar.

Ben öyle zannediyorum ki Ruslar asırlardan beri Türkler hakkında tatbîk ettikleri siyaseti yeniden ele aldılar. Fakat bunu doğrudan doğruya tatbîk edemiyorlar. Çünki Japon seferinden sonra orduda vukûa gelen inhitât-ı maddî ve mânevî henüz tamamiyle bertaraf edilemedi. Noksanları çoktur. Balkan umûrunda da henüz ne gibi bir meslek takip edecekleri kat'î surette taayyün etmemiş gibidir, bulanıkçadır. Potsdam mülâkâtı zannolunduğuna göre hep bu şüpheleri izâle ile Türkler ve Asyalılar hakkında serbestçe hareket kabiliyetini istihsâl için idi.

Türkler'in parlak istikbali İngiliz, Fransız, Rus ve İtalyanlar'ı ürkütmekte olduğu gibi yalnız kalan Alman unsurunun ne dereceye kadar bize muavenet-i maddîyede bulunacağı malûm değildir. Pek pratik bir siyaset takip eden Almanlar; Ruslar ve diğer hükümetler tarafından ikna olunabilirler ise pek yalnız kalmaklığımız muhtemeldir. Almanlar'ın muavenetinden emîn olsak bile bunu hesaba katmadan yalnız başına ne yolda hareket edebileceğimizi düşünmek, ona göre ittihâz-ı tedâbîr etmek lâzımdır.

İşte, bâlâdaki mârûzâttan maksadım ordu ve donanmamızın terakkisi hususunda fevkalâde çalışmakla beraber Ruslar'a karşı bilvâsıta Kafkasya'daki milyonlarca Müslümanlar'ı kullanabilmek tedâbirinin

ittihâzından ibârettir. Emîn olmalıyız ki Türkiye'nin bugünkü Müslümanlar'ı, son ihtilâllerde görüldüğü misillû hükümet ve idare-i hâzıraya müşkilât ihdas edebiliyor. Fakat Kafkasyalılar bizi bizden ziyade seviyorlar ve bize olan merbûtiyetleri ayrıdır. Zavallılar bin türlü yoksuzluk, vesâitsizlik, tehdit ve kahr altında çalışmaktan çekinmiyorlar. Fakat pek intizâmsız bir sa'y! Her biri bir türlü çalışıyor, kimi çok, kimi az çalışıyor. Ruslar'ın Türkler'e bir taarruzu halinde kıyâm edecekleri şüphesizdir. Fakat muntazam bir teşkilâta mâlik olmadıklarından, yekdiğerine, hattâ herbiri kendi komşusuna bile yabancı olarak yaşadıklarından bunların münferiden vuku bulacak kıyamları neticesiz kalacak, hem biz pek mühim bir kuvvetten istifâde etmemiş olacağız ve hem de onlar bize karşı besledikleri muhabbetin hiç yere kurbanı olup gidecekler.

Buna kat'iyyen kanîyim ki Bulgarlar'ın Makedonya'da yaptıklarının yüz mislini Kafkasya Müslümanlar'ı Kafkasya'da Ruslar'a karşı yapabileceklerdir.

Bu suretle hem kendi hürriyetlerini istihsâl edebilecekler ve hem de ya Ruslar'ın bize karşı taarruzlarının önünü kat'iyyen alacaklar veyahut Ruslar o yolda bir taarruza cesaret ederlerse onları perişan edebileceklerdir. Fakat bu kuvvetten hakkıyla istifâde edebilmek için şimdiden bir teşkilât yapıp bunları yekdiğerine birleştirmek ve ihtiyâcâtını tedarik ve ikmal etmek ve bir müddet bu tecrübeyi yapıp semere elde ettikten sonra Ermeniler ve sair milletlerle ittihâd ettirip pek yakın bir istikbale hazırlanmak lâzımdır. Denilebilir ki Ruslar'ı zerre kadar şüphelendirecek ahvâlden tevakki etmek lâzımdır. Menfaatimiz bunu muktezidir. Bu fikir pek doğrudur. Fakat tatbîkatta semeresizdir. Çünki Ruslar bizim memleketimizdeki terakkimizden memnun değildir. Şüpheler içerisinde buhranlar geçiriyor. Nitekim Türkistan Çini'ne giden ulemadan biri vasıtasıyla zât-ı şâhâne nâmına gönderilen Kur'ân-ı Kerîmler'in transit suretiyle geçmesinde müşkilât gösteriyorlar. Sandıkları açıp evrâk-ı muzırra bulunup bulunmadığını tedkîk etmek istiyorlar. Bakü'ye konsolos tayini hakkındaki teşebbüsümüze cevap vermiyorlar. Oraya bir Türk konsolos tayinini istemiyorlar. Geçen sene pasaport yüzünden teb'amızı tard edeceklerini makam-ı tehditte söyledikleri halde İstanbul'dan Rus sefaretine teslim olunup buraya gönderilen pasaportlar el'an ashâbına teslim olunmuyor. Halbuki Rusya'da pasaportsuz bulunmak âdetâ tehlikelidir. Zabıta o anda insana hayatından bıktıracak eziyetler eder. Bir de ahîren Tiflis Başşehbenderi Cafer Bey'in Tiflis'e avdet etmemesi için resmen müracaat ediyorlar. Kendisinin ahali-i İslâmiye'yi Rus hükümeti aleyhine teşvik etmekte olduğunu iddia ediyorlar. İşte bunlar hep geçirdikleri buhran neticesi açık gözle gördükleri rüya, tahayyülât eseridir. Hele zavallı Rus Müslümanlar'ının çektikleri büsbütün başkadır. Bugün işittim ki Kazan taraflarında bulunan bir maarif komisyonu -Petersburg'dan gönderilmiştibazı mollaların, imamların Osmanlı İane-i Bahriyesi nâmına ahaliden para topladıkları için ellerindeki beratları hükümet tarafından istirdad olunmuş. Bunlar hep vesile. Şüphem yoktur ki bu mollaların şahıslarını, isimlerini bilmediğim halde Tatar kavminin nisbeten akıllılarından, biraz tahsil görmüş olanlarından bulundukları için ihtimal ki medreselerde çocukların tahsil ve terbiyelerine usul-i cedîd üzere ehemmiyet veriyorlar. Bu ise Ruslar'ın

işine gelmiyor. Çünki emel Müslümanlar'ın cehalet ve zulmet içerisinde yaşamalarıdır. Bunu temin için ise filiz veren başakları kökünden koparmak istiyorlar. Ötede, Dağıstan ahalisinin çektiği kahır ve zulüm tâdâda gelmez. Geçen gün Müdafaa-i Milliye Komisyonu'nda suret-i hususîyede Kafkasya şimendiferlerinin inşası lüzumunu iddia eden Harbiye Nâzırı komisyonda mevcut bir Müslüman mebusunun önünde Türkler'in Anadolu cihetindeki çalışmalarından, Kafkas Müslümanlar'ının ve bilhassa Dağıstan Müslümanlar'ının Türkler'e karşı beslemekte oldukları muhabbetten alenen bahsettiğini işittim. Hem de tuhaftır ki Rus mebuslarından birkaçı Vilâdi Kafkas'ı Tiflis'e rabtedecek olan bu hattın her istenildiği anda Dağıstan Müslümanlar'ı tarafından suhûletle tahrîb olunabileceğini, binaenaleyh Harbiye Nâzırı'nın zan ve iddiası gibi Türkler ile ihtilâf ânında bu şimendiferden istifâde kabil olamayacağını söylemiş.

İşte bu münâkaşalar bizi ikaz etmeli. Filhakika, Kafkas şimendiferlerini icabı halinde mühim nukatından tahrîb etmek, ahali-i İslâmiye'yi bir usul, program dahilinde sevk ve idare edebilecek surette şimdiden ihzâr etmek, bunların silâh, cephane gibi noksanını ikmal etmek, gerek Karadeniz limanlarından, gerekse Acemistan tarîkiyle nevâhî-i cedîdeden Bakü cihetlerine doğru bir ittisâl peydâ etmek elzemdir. Bunları bugün düşünmekle yeni birşey yapmıyorum. Biz ne kadar bîkayıt kalırsak kalalım Kafkasya Müslümanlar'ı, icabı halinde Ruslar'a karşı isyan edecek. Fakat zavallılar geçen Rus seferinde olduğu gibi Rus Kazakları tarafından ezilecek, biz de bu pek mühim kuvvetten istifâde edemeyeceğiz. Çünki her ferdi ayrı ayrı cesur, fedâkâr olan bu ahaliyi muntazaman sevk ve idare edecek teşkilât yoktur. Bunu yapmak lâzımdır.

Netice olarak derim ki, mükerrer ateşli kısa veya uzun Mannlicher, Steyr gibi tüfenkler, cephane ve kasaturasıyla beraber Trabzon veya civarındaki iskelelerden birinde ve Acemistan tarîkiyle sevkolunacaklar için Bayezid'in cenubundaki hudut civârında bir mahalde iddihâr edilmesi lâzımdır. Bunun ne suretle Kafkasya'ya idhâli lâzım geleceğini, bu iddihâr keyfiyetini müteâkip düşünürüz. Kafkasya'daki teşkilât için teşebbüsat vardır. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Kafkasya'dan genç hocalar ve leyli mekâtib için birkaç çocuk göndersek bilâ tereddüt kabul olunurlar mı? Bu cihet mühimdir. Çünki ahaliyi teşkilâta rabtetmek için en eslem tarîktir. Bir de Kafkasya Müslümanlar'ından Petersburg'da tahsilde bulunan talebeler miyânında fukarası da vardır. Umûm talebeler senede bir defa Petersburg'da verdikleri bir balo ile bu fukara talebelerin idarelerini temine çalışıyorlar. Bunlara verilmek üzere senevî (200) lira tahsîs mümkün müdür? Bugün düşündüklerim bundan ibârettir. Emîn bir vasıta ile cevap verirseniz minnetdarınız olurum. Umûm kardaşlara arz-ı ihtirâm eylerim.

(İmza okunamadı)

47

HALİDE EDİB'İN (ADIVAR) CAVİD BEY'E MEKTUPLARI

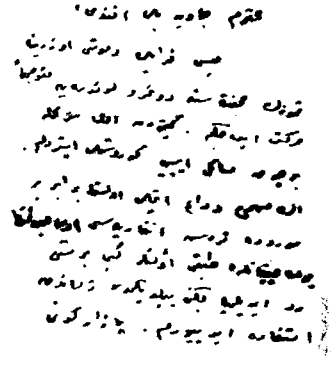
(1909 -1921)

İttihad ve Terakki'nin iktidar yıllarında Türkçü ve Turancı akımlara alâka duyan Halide Edib partinin lider kadrosundan özellikle Ziya Gökalp, Cavid Bey ve Cemal Paşa ile yakın dostluk tesis etmişti.

1917'de Bahriye Nâzırı ve Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın davetiyle Türk kız mekteplerinin umûmî müfettişi olarak bu okulları yeniden düzenlemek maksadıyla Beyrut'a ve Şam'a giden Halide Edib, buralarda birkaç yeni okul ve bir de dârü'l-eytam açtı, 1918'de İstanbul'a döndü, Dârü'l-fünûn'da Garp Edebiyatı dersleri vermeye başladı ve daha sonra eşi Adnan Bey (Adıvar) ile beraber, Millî Mücadele'ye katılmak için Ankara'ya geçti.

Halide Edib, Cavid Bey'e dünya savaşı öncesinden itibaren gönderdiği bu mektuplarda İstanbul'daki faaliyetlerinden ve daha sonra Suriye'deki çalışmalarından sözetmekte, Ankara'dan yazdıklarında ise müstakbel başkentin o günlerdeki vaziyetini aksettirmektedir.

H.E.

Muhterem Cavid Beyefendi,

Lis Fray'in[47] daveti üzerine temmuzun haftasına doğru Londra'ya müteveccihen hareket edeceğim. Gitmeden evvel sizinle birçok mesâil için görüşmek isterdim. En mühimi veda etmek olmakla beraber bir sürü de kardeş angaryası olacak. Fakat yola çıkanlara tıpkı ölenler gibi birşey reddedilmeyeceğini bildiğimden zamandan istifade ediyorum. Pazar günü Büyükada'ya Salim Hüsnü Bey'e geleceğim. Sizce muvafık saati bildirirseniz Macide Hanım beni evinize getirmek zahmetini ihtiyâr edeceğinden eminim.

Londra'da sizin için siyasî ne yapabilirsem son derece memnuniyetle çalışırım. Bu hususta da beni biraz irşad edersiniz değil mi?

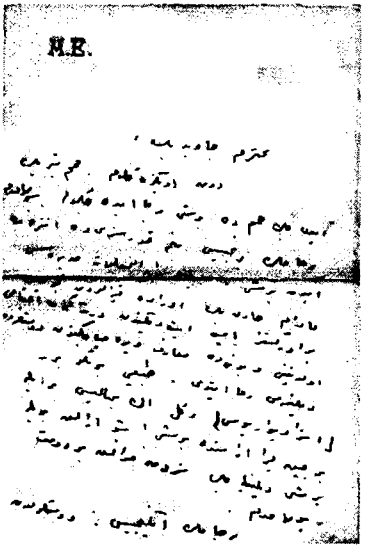
İhtiram ve kardeşlikle.

Halide Edib

---

[47] Halide Edib'in mektubunda eski harflerle *Lis Fray* şeklinde yazdığı kişi Quaker, yani "titreyenler" mezhebine mensup önemli bir İngiliz ailesinin kızı olan eğitimci ve sosyal aktivist Isabel Fry (1869-1958)'dır. Halide Edib, mektubunda sözünü ettiği davetin ve İngiltere seyahatinin ayrıntılarını hatıralarında anlatmaktadır (*"Memoirs of Halidé Edib"*, The Century Co., New York 1926, sah: 292). Hatıralardan, üzerinde tarih bulunmayan mektubun 1909 ilkbaharının sonunda yazıldığı anlaşılıyor.

48

Muhterem Cavid Bey,

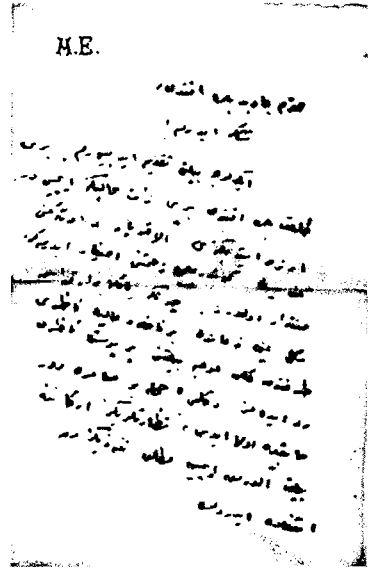
Dün evinize geldim. Hem tebrik edecek hem de birşey rica edecektim, bulamadım. Ricamın birincisi benim kadar sizi de enterese eden birşey. Leylî Darülmuallimât Müdiresi Madam Sadık Bey, orada kızlardan küçük bir orkestra yapmak istediğinden dört kemana ihtiyacı olduğunu ve bunu da maarif vermeyeceğinden devletlerinden dilenmemi rica etti. Tabiî bunlar birer "Stradivarius" değil, en pahalısı bir ile bir buçuk lira arasında birşey. İşbu aralık böyle birşey dilenecek sizden muvafık bir dost bulamadım.

Ricamın ikincisi: Dostlarımdan sanâyi'-i nefise mütehassısı bir Amerikalı kadın, Topkapı Sarayları'nın çinileri ile meşhur bir harem dairesi varmış. Bunu şimdi herkese gösteriyorlarmış. Bunu görmek için kendisine müsaade almanızı rica ediyorum. Nâzırlığınızdan şimendiferler müdebdeb yollar, bulvarlar istifâdesi çıkıncaya kadar şimdilik bu küçük şeylerle iktifâ ediyoruz.

Tebrikat, ihtirâmât ve peşin teşekkürât.

Halide Edib
Fazlıpaşa
5 Şubat 1327
(18 Şubat 1911)

49

Muhterem Cavid Beyefendi,

Teşekkür Ederim!

İki loca bileti takdîm ediyorum. Biri Talât Beyefendi, biri zât-ı âlîniz içindir. Arzu ettiğinizi alıkoyar ve ötekini kendisine göndermek zahmetini ihtiyâr ederseniz minnetdar oluruz. Çünki yalnız bir arkadaş değil aynı zamanda bir Nâfia ve Mâliye Nâzırı tarafından gelen loca biletini bir posta nâzırı reddedemez değil mi? Hele bu müsamere devr-i sâbıkta ola idi nezaretleriniz erkânına bilet aldırmak için mutlak nüfûzunuzdan istifâde ederdik.

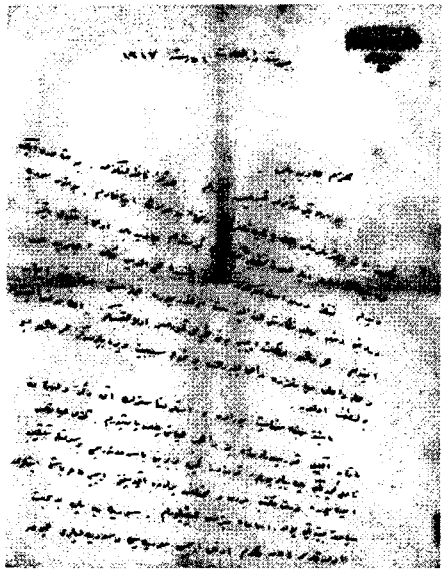
İttihad Mektebi için birkaç kişi ile görüştüm. Şimdilik yegâne gitmek isteyen birkaç senedir muavinem olan ve pedagoji derslerimi tedkîk etmiş olan Naciye Hanım isminde genç, zeki ve çalışkan bir hanımdır. Çalışmaktan yorulmaz olduğunu ispat etmiş, Selânikli olduğunu da söylemek kâfidir. Feyziye Mektebi İdaresi zaten benden evvel kendisine müracaat etmişti. Naciye gidecek olursa kendisini bu yaz ben az daha hazırlayacağım gibi ileride de daima mümkün olduğu kadar muavenet edeceğim. Naciye Hanım mektebin kontrato ve sair resmî, gayriresmî muamelesini tevkîl etti. Mektep nâmına hareket eden zât-ı âlîniz idiniz. Herhalde pek kolay uyuşacağımıza eminim. Başkası ise de yine tavassutunuzu rica edeceğim.

İhtiram ve kardeşlikle.

Halide Edib
Burgaz, 22 Haziran 1328
(5 Temmuz 1912)

50

Beyrut, Dârü'l-Muallimât,
1 Mart 1917[48]

Muhterem Cavid Bey,

Evvelâ yeni senenizi tebrik ederim, sonra da nâzırlığınızı. Ben Şam'da iken Talât Paşa Hazretleri'nin Cemal Paşa'ya telgrafına rağmen bu havadise inanmadım. Bütün Suriye vilâyetleri valileri ile suret-i kat'iyyede mübâhaseye giriştim, "Cavid Bey olmaz, kabul etmez" dedim. Fakat dün İstanbul'dan gelen bir Tanin'de Muhiddin Bey'in "Cavid Bey dördüncü defa Mâliye Nezareti sandalyesine oturuyor" cümlesini okuyunca iman ettim. Herhalde memleket için bunu hayırlı görmüş olacaksınız. Allah muvaffak etsin ve hele dahilî siyasetimizde daha liberal bir tahavvüle sebebiyet verebilirseniz herhalde bu bir lûtuf olur.

İşte ben de nihayet burada bir eski manastırın Akdeniz ve Lübnan'a bakan açık koridorlarında bir rahibe hayatı yaşıyorum. Kendi hayatımın nasıl geçtiğini pek bilmiyorum. Gündüz, gece, birbirini baş döndürücü bir sür'atle takip eyliyor. Dört mektep birden ve muhtelif yerlerde açtığımız için masabaşı işleri, seyahat bittiği yok. Esasen biterse sıkılıyorum. Suriye'ye pek bedbaht oldukları zaman geldim. Onun için Suriye'yi ve Suriyeliler'i çok seviyorum. Esasen ben bu kadar ince, bu kadar kusursuz güzel bir memleket görmedim. Güzel insanların, sevgili insanların gözleri gibi akşamları ufuklar, dağlar, denizler, insanın kalbini ağlatıyor. Esasen bu memleket bugünlerde hep insanı ağlatacak gibi. Eleminde o kadar derin ve ezilmiş bir şey var. Bilhassa Ermeniler, Cemal Paşa'nın aziz başına Allah'la beraber yemin eden sırf burada yaşamak hakkını bulan bir sürü bedbaht Ermeni var. Mektebe bağlı bir binada da birçok var. Çöllerde ot yiyerek karınları şiştikten sonra kimi anasını, kimi babasını, birçokları da çocuklarını kaybettikten sonra buraya düşmüşler. Daha doğrusu, Cemal Paşa getirtmiş. Belediye biraz yiyecek veriyor oturuyorlar. [.....] bu bedbahtlarla hemen birbirimizi sevdik. Çocuklarıyla, kadınlarıyla ayrıca meşgul oluyorum. Küçüklerine bir sınıf açtık, okutuyoruz. Rusya Türkleri'nden beraber getirdiğim bir küçük muallime bu melek gibi fedâkâr ve muhabbetli aralarında çalışıyor. Dışarıdan anası açlıktan ölen, babası yanında öldürülen on iki yaşında bir Ermeni kızı geldi, iltica etti. Mahzun büyük gözleriyle etrafımda dolaşıyor, lüzumlu lüzumsuz elimi

[48] Bu mektubu *Talât Paşa'nın Evrâk-ı Metrûkesi*'nde yayınlamıştım (sah: 149), diğer mektuplarla bütünlüğü bozmamak için bu kitaba da aldım.

öpüp ağlıyor. Bahçede bir facia daha var! Oğlunu yanında öldürürlerken birdenbire dilini kaybeden bir bedbaht, öteki oğlunu ve ailesini nereye attıklarını bilemiyor. Ayakları çıplak, gözleri elem içinde, mütemadiyen işaretle felâketini haykırıyor. Bazen geceleri çocuğu ölen bir kadın gibi, başı elleri içinde döğünüyor, döğünüyor. Gündüzleri yazı yazarken bazen hıçkırdığını işitiyorum. Pencereye koşuyorum, aşağıda bahçede ellerini sallıyor, oğlunun kalbinden kurşun geçerken çıkan sesi göklere uluyor, söylüyor. İşte bunlardan binlerce, yüzlerce var. Yetimhaneler hayatta bir şeyin telâfi edemeyeceği şeyi kaybetmiş yarı aç bedbaht çocuklarla dolu. Ermeniler bana diyorlar ki, "Senin Suriye'ye gelmeni iki aydır uykumuz kaçarak bekledik. Bizim için bir şey yap. Dünyada bir Cemal Paşa, bir seni severiz". Ben ne yapabilirim. Her gittiğim yerde bana mutlak sefalet manzaralarını gösterip ağlıyorlar. Şam'da beni bir saat eski dar sokaklarda dolaştırdıktan sonra götürdükleri bir yerde kadın, erkek söylediler, söylediler ve birdenbire çok metin görünen bir erkek başını kollarının arasına alarak yüksek sesle ağlamaya başladı. Bu hep böyle! İşte yeni kabine bu emsalsiz zulüm ve cinayetin hiç olmazsa netâyicini tahfif edemez mi? Şimdi bugün yaşayanlara insan hakkı veremez mi? Ben kendi hayatımla bu fena ve çirkin şeyi ödeyebilsem öderdim. Fakat benim hayatım nedir ki?! Hiç, hem de pek gülünç ve küçük bir hiç!

Artık tamamen öğrendim ve inkıyâd ettim ki, hayatta insan yalnızdır. Sevdiği ve sevildiği insanlar birer geçici hayâldir. Bunu sâkin düşündüm, hayatı olduğu gibi kabul ettim fakat oğullarımı büyüyünceye kadar, kendilerine sahip oluncaya kadar kuvvetli ve itimad edeceğim bir yere bırakabileceğimi hissetmek istiyorum ve bunu pek ciddî surette düşünüyorum.

İşte şimdi bu kadar! Siz ne yapıyorsunuz? Sizin de hayatınızı da hemen ezber bilirim klüp, nezaret, ev, Beyoğlu madamlarına ziyaret! Şişli hanımları ile yârenlik! Değil mi? Bazen otomobille kar altında beyâbân ve vahşi yerlerden geçerken İstanbul birdenbire gözümün önünden geçiyor. Bu İstanbul hayatı teferruatını düşünüyorum. Çok uzun düşünmüyorum. Bakkal defteri gibi bir defterim var, hemen çıkarıp mekteplerin birine ait eşya listesi yapmaya uğraşıyorum.

Düşünüyorum ki insanın ruhunu hiçbir elem, hiçbir şey mağlûp edememeli! Öldürse, kırsa, ezse, parçalasa, kanları arasından kuvvetli, nâmağlûp bakmalı!

Bu son seneler haricî ve şahsî hepimiz ne ateşli, ne hummalı, ne kasırgalı bir hayat yaşıyoruz. Daha ne kadar yaşayacağız, kim bilir!

Şimdi biraz mehtab var. Manastırın hurma ağaçlı bahçesinde bir sürü kurbağa ötüyor. Ben de bu kadar uzun ve sıkıntılı şeyleri bizim kabinemizde bir nâzıra niçin yazıyorum diye düşünüyorum. Bilmem, göndermeli mi? Şam'dan gelirken sansürlenmiş bir sürü zarf getirdim, bana böyle hezeyan yaptırıyor. Bon nüi.[49]

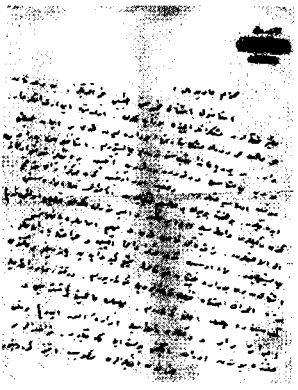
Halide Edib

---

[49] Fransızca *iyi geceler* demek olan *bonne nuit.*

51

Anadolu ve Rumeli
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Hey'et-i Temsiliyesi

Muhterem Cavid Bey,

İstanbul işgali fecîasını tabîî haber aldınız. Ben ve Adnan azîm tehlikeler ve müşkilâtlar içinde buraya geldik. Oldukça iyi arkadaşlar var. Herhalde her türlü müşkilâta rağmen burada çok kavî bir iman muhiti var. Ben propaganda şubesini kurdum, çalışıyorum. İstanbul'un para ve tezvîr çalışması doğrudan doğruya açık bir İngiliz taarruzu olmazsa muvaffak olamayacaklardır. Vaziyet on-onbeş gün sonra daha tavazzuh edecektir. Bu hafta büyük bir meclis açılıp Anadolu'nun idaresini kendi vekîlleri vasıtasıyla (esir halife ve esir Türk hükümeti tahlîs edilinceye kadar) ele alacaklardır. Şarktaki temas kavî ve mühim esaslara bağlanmaya çalışılıyor. Size onbeş gün sonra daha açık ve sarahatle yazabileceğim. İşgalden beri burada çıkan gazeteler ile Şeyh Kıdvâî'ye[50] yazdığım bir mektubu size ahvâl hakkında tafsilat verir diye gönderiyorum. Doktor Nihad vasıtasıyla kendisine de aslını gönderdim. Meclisin mahiyeti (teşrîi ve icrayı beraber ve vekîlleri vasıtasıyla idare-i umûr eder) bunun hakkında bütün evrak ikinci posta ile gelecektir.

Fransızlar bir taraftan İngilizler'i tasvip etmez görünüyor, bir taraftan Adana'da her türlü fecâyii yapıyorlar. Ermeni fecâyii tamamen uydurulmuştur. Amerika matbuatı iyileşti fakat onun müsbet bir tesiri yok. İtalyanlar çekiliyorlar. Sizde ne gibi havadisler varsa Antalya'da Moralızâde Hâlid Bey vasıtasıyla doğrudan doğruya bana yazarsınız. Yakında sizden malûmat alırsam çok memnun olacağım. Çünki bu mektubumun elinize geçtiğini bilemiyorum.

Meveddetle.

Halide Edib
19 Nisan 1920

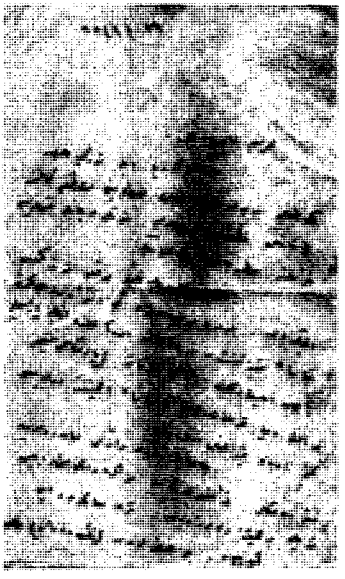
Kıdvâî'ye mektubu ister tercüme, ister aynen, İngilizce ister kısmen, ister tamamen bastırmak kabil olursa Almanya'da bastırınız.

---

[50] Hindistan Hilâfet Hareketi'nin önde gelen isimlerinden olan Şeyh Müşir Hüseyin Kıdvâî (1878-1937). Hindistan'ın şimdi Uttar Pradeş eyaletine bağlı olan Gaida kasabasında doğdu. İngiltere'de hukuk okudu, Londra'da avukatlık yaptı, birkaç defa İstanbul'a gelip İkinci Abdülhamid'den madalya aldı ve sonraki senelerde İttihad ve Terakki'nin liderleriyle hilâfet konusunda müzakerelerde bulundu. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından memleketine dönerek Hindistan Hilâfet Hareketi'ne katılan Kıdvâî, Osmanlı hilâfetinin lehinde faaliyetlerde bulundu ve savaştan mağlûp çıkan Osmanlı Devleti'nin âdil bir muamele görmesi gerektiği tezini yaymaya çalıştı. Eserlerinden bazıları Türkçe'ye de tercüme edilmiş, Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad dergilerinde makaleleri de yayınlanmıştı (Azmi Özcan, *"Kıdvâî"* maddesi, İslâm Ansiklopedisi (DIA), 25/395-396).

52

25/4/35[51]

Muhterem Cavid Bey ,

Size bir kurye ile Türkiye Halk Hükümeti'nin Büyük Millet Meclisi zabıtlarını Mustafa Kemal Paşa'nın nutkuyla gönderiyorum. Kuvvetli ve canlı kısımlarını Fransız matbuatında kullanınız.

Kuvâ-yı Milliye'nin mevkii kuvvet kesbetmektedir. Marmara havzasındaki Anzavur harekâtı tamamen temizlenmiştir. Anadolu ortasında İngiliz parasıyla yapmak istedikleri irtica harekâtı (padişahı siper ve âlet diye kullanarak) esasen ehemmiyetsiz olduğu gibi o da temizlenmek üzeredir.

İtalyanlar bizden bir adamı Sanremo'ya götürecekler. Fransızlar nâmına müzakere ve anlaşma için küçük bir hey'et de buradadır. Şark mesâili de iyi gidiyor. Bu zabıtlardan (nutukta var) mutlak Kıdvâî'ye yani Hindliler'e verdiriniz. Padişahın İngilizler'in tazyîki altında hepimizi bâgî addedip katlimize ferman veren fetvasına karşı umûm Anadolu müftülerinin fetvasını gönderiyorum. Bunu da hemen tercüme ettirip Hindliler'e ve Avrupa'da ilânını temin ediniz.

Zabıtlardan büyük efendiye, Sviçre'den Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne bir nüsha gönderiniz.

Size yakında inşaallah daha iyi havadisler veririm ümîdiyle ellerinizi doktorla müştereken sıkar, sizden Antalya'da Moralızâde Halid Bey vasıtasıyla veyahut İstanbul'da Nakîbe Hanım vasıtasıyla uzun mektup bekliyorum.

Halide Edib

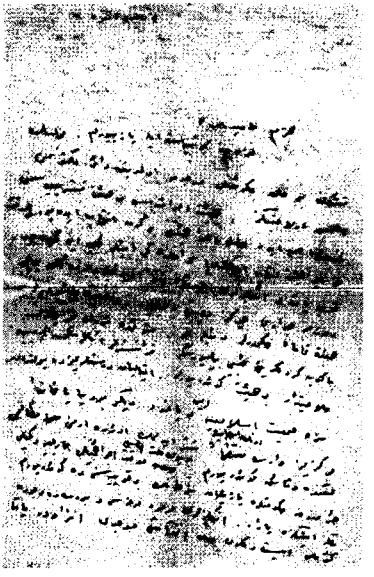
Ahmed Rıza Beyefendi'ye de bir nüsha gönderir, en samimi hürmetlerimizi de lûtfen kendisine söylersiniz.

---

[51] Mektubun üzerinde "25.4.32 (1919)" tarihi bulunuyor, ancak Halide Edib 18-26 Nisan 1920'de faaliyet gösteren San Remo Konferansı'nın çalışmalara başlayacağından sözettiğine göre, mektubu 1920 ilkbaharının başında yazmış olmalı.

53

3 Mayıs Ankara
(1920)

Muhterem Cavid Bey,

Size yine bu posta ile yazıyorum. Meclisin teşekkülüne, bir halk hükümetinin mevcut olduğuna dair mektubumu almış olacaksınız. Hey'et-i icraiyesini ve hey'et-i teşrîiyesini nefsinde cem eden meclis icra hey'eti bugün intihâb ediyor (Muvakkat bir icra hey'eti intihâb edilmişti). Dahildeki işler iyi gidiyor. Ferid Paşa ve İngilizler'in padişah, fetva oyunuyla vücuda gelen Bolu-Düzce civarı Çerkes isyanı basılıyor. Vaziyete milliyetperverler bu hafta tamamen hâkimdirler denilebilir. Şark'ta Türk Kızılları Bakü'ye girdiklerini tabîî biliyorsunuz. Fransızlar anlaşmak için salâhiyettar bir hey'et gönderiyorlar. İtalyan dostlarımız da yolundadır. Size Cemiyet-i İslâmiye için veyahut diğer propaganda merkezimiz varsa onun vasıtasıyla muntazaman neşredilmek üzere Ermeni mezâlimi hakkında vesaik gönderiyorum. Büyük Millet Meclisi Muvakkat İcra Hey'eti'nin Hariciye Vekîli tarafından hükümetlere yazılan notanın bir kopyasını da gönderiyorum. Belki işinize yarar. İngilizler'in Marmara murahhası ve Bursa'da vücuda getirmek istedikleri iğtişâş mucidi Anzavur Paşa ve maiyeti müthiş bir hezimete dûçâr oldular.

Buradan henüz hareket eden Şikago Tribün gazetesi muhabiri Paris nüshasına birçok enteresan şeyler yazacaktır zannındayım. Takip ederseniz iyi olur.

Hürmet ve meveddetle.

Halide Edib

Sizden henüz bir mektup alamadım. Bilmem İtalyanlar'ın gayriresmî olarak bizden Sanremo'ya adam götürmek istediklerini yazdım mı?

54

Anadolu ve Rumeli
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Hey'et-i Temsiliyesi

Muhterem Cavid Bey!

Şimdiye kadar gönderdiğim mektuplara cevap alamadığımdan sizin elinize geçmiş olmasına emîn bulunmuyorum. Buradaki son vekayi Anzavur [.....]sının tâ Çanakkale'ye kadar tamamen temizlenmiş olmasıdır. Orada İngilizler bizim kuvvetlere pek nazik davrandıkları gibi (sahilde) geçen hafta anlaşmak istediklerini, Ankara ile temasa geçmek istediklerini söylemişlerdir. Kilikya'da vaziyet çok iyidir. Maraş, Urfa'dan sonra Ayıntab da millî kuvvetler eline düşmüştür. Orada yine bir kıtâl yaygarası koparacaklardır. Fakat, Ayıntab'da asıl kıtale evvelâ mârûz kalan bizim ahalidir. Size son telgrafımın aynısını gönderiyorum. Erkân-ı harbiyeden suretini aldım.

Miralay Norman kumandasındaki kuvvetler Kuvâ-yı Milliye'nin tazyîkine tahammül ede[meye]rek terk-i mevzi' eyleyerek geri çekilmişlerdir.

Bunu propaganda olarak kullanırsınız diye gönderiyorum. Cemiyet-i İslâmiye'ye Nihad Reşad Bey'e verebilirsiniz. Dahilde Adapazarı ile Düzce arasında (Düzce merkez) uyanan Çerkes isyanı padişah [.....] ve Düzce'ye kadar bastırılmıştır. Bütün kuvvetler Düzce üstündedirler. Kuvvetli bir darbe vuracaklarına intizâr ediyoruz. İzmit'e gelen Süleyman Şefik kuvvetleri bize iltihaka karar verdikleri İngilizlerce anlaşıldığından silâhları alınmış tel örgü içine konmuştur. Şark, en ümîdvâr kısmını teşkil ediyor. Gelecek mektupta bunun hakkında mufassal yazmaya çalışacağım.

Fransız hey'eti geldi, bizi anlaşmaya mütemayil bulunca imza salâhiyetini haiz diğer bir hey'eti göndermeye gitti. Bu hafta içinde Ankara içinde bulunacağız.

4 Mayıs 1336 (1920)

1- Ayıntab'ın hemen cenubundaki Kurbanbaba tepesi dün Kuvâ-yı Milliye tarafından bi'l-hücum zaptedilmiştir. Düşman tarafından esaslı bir surette tahkim edilen bu tepede birçok makineler ve otomatik tüfenklerle yüz kadar muhafiz vardı. Hücum baskın tarzında yapılmış, koleje firar etmek isteyen düşman kısmen Kurbanbaba tepesinde yakayı ele vermiş, teslim olmayan

bir zabit ile kırk nefer maktul düşmüştür. Otomatik tüfenk, cephane ve bomba iğtinâm edilmiştir. Şehir dahilindeki düşman kolej binalarıyla eytamhane ve Ermeni mahallelerine tehassun etmiştir. Şehir tarafımızdan muhasaradadır.

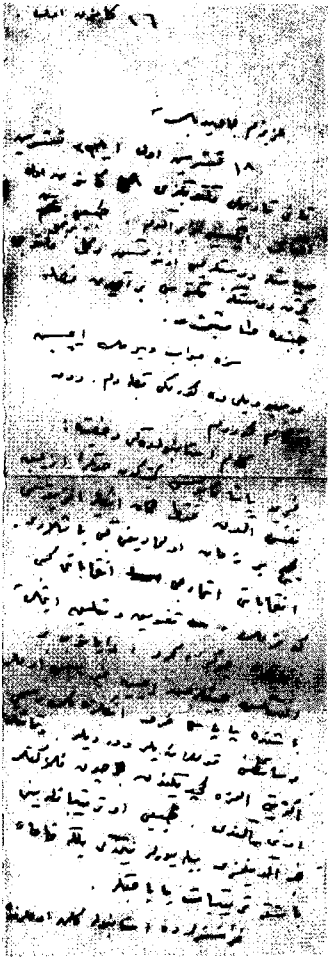
2- Şehirde hâkim noktalarda bulunan Fransızlar her gün İslâm mahallâtına bi't-tahsîs camilere ateş ediyor. Birçok masum İslâm'ın şehâdetine sebebiyet veriyorlar. Geceleri Ermeniler gazlar, paçavra ve bomba ile İslâm hânelerini yakıyorlar. Müdafaa-i nefs için Çınarlı Camii'ne tehassun eden İslâmlar'a camiin kubbesi delinerek içine bomba atmak suretiyle hücum edilmiştir.

3- Şehrin etrafındaki hâkim nukatı işgal eden İngilizler'in bu halife oyununu Hindliler'e anlatmak için Kıdvâî'nin beyannameler neşri gibi teşebbüslerde bulunmasını acaba temin edebilir misiniz? Büyük Millet Meclisi'nin âlem-i İslâm'a beyânnamesinin İslâm diyarlarına İslâm lisanlarıyla tâmim edilmesini Nihad Reşad Bey ile beraber temin edebilir misiniz?

İzzet Paşa'yı İngilizler tevkif etmişlerdir. Fransızlar'ın teminâtı üzerine kalmış olduğundan bunun ne çirkin bir hareket olduğunu Fransız matbuatında neşretmek acaba kabil mi?

55

16 Kânunevvel[52]

Azîzim Cavid Bey,

18 Teşrînevvel ile 29 Teşrînsânî tarihli mektubunuzu 8 Kânunevvel akşamı ikisini beraber aldım. Tabiî ben siyasetle dostlarımı unutmuş değilim. Birinci mektubu getiren dostunuz mektubu bir aydan fazla cebinde taşımıştır.

Size cevap vermek için Mösyö Weil'i de görmeyi bekledim. Dün akşam gördüm.

Gelelim İstanbul'daki vaziyete:

Ferid Paşa kâbusu gittikten sonra azıcık nefes aldık. Fakat hemen İngiliz entrikası hiçbir zaman olmadığı gibi başladı. İntihâbâtı İttihadçı intihâbâtı gibi göstermek, teferrik ve tâlîk etmek. İngiltere Çerkes, Kürd dayanıp bir iğtişaş çıkarmak için gayriresmî adamlar, başında papaz Frew, İngiltere'nin resmî vesâitini kullandılar durdular. Vesâikin ekseriyeti elimize geçtiğinden birçok felâketin önü alındı. Tabiî, o tertibatlarını haber aldığımızı biliyorlar. Şimdi belki tamamen başka tertibat yapacaklar.

Fransızlar'da, İstanbul'a gelen adamlarında büyük bir şüphe ve anlaşma arzusu var. Bilhassa Amiral de pek hususî surette kuvvetleri tedkîk ediyor, pek cazip, insaniyetkâr, geniş düşünceli bir ihtiyar. Fakat, Fransızlar'ın Adana ve civarındaki icraâtı çok çirkin, hisler gayet gergin.

Amerika gazetelerde bize kaybolmuş görünüyor. Fakat burada salâhiyettar olanlar eskisinden çok ümîdvâr görünüyorlar. Sebebini anlayamıyorum.

Muvakkat bir zaman için o kadar muhtelif millet ve memleketler politikası birbirinden ayrı ve kat'î bir neticeye yürümüyor ki, siyasî âfetten bir istikamet istihrâcı şimdilik gayr-i kabil gibi. Yalnız Almanlar'ın son plânı tabiî İngiltere'ye Fransa'yı daha çok bağlayacak. Biz ne olacağız?

İngiltere ile Ferid Paşa arasında sıkı bir muahede metnini bizimkiler buldular. Size bir kopyasını göndereceğim.

Kuvâ-yı Milliye'nin dûçâr-ı zaaf olduğu doğru değildir. Evvelden ne ise yine odur. Ve Anadolu'yu ben kendimizden daha vâzıh ve dediğini bilir

---

[52] Damad Ferid Paşa'nın sadaretten 18 Ekim 1920'de ayrıldığı, Halide Edib'in sözünü ettiği Londra Konferansı'nın da 13 Şubat 1921'de toplandığı gözönüne alınacak olursa, mektubun üzerindeki 16 Kânunevvel tarihi, 1920'nin 16 Aralık'ı olmalı.

buluyorum. Bizim dünya Arab Hacı gibi.

Meclis toplanınca ahvâl biraz daha vuzûh kesbedeceğini zannediyorum.

Anadolu az daha beni de mebus yapıyordu. Konya'da Beyşehir bana rey vermesi o kadar garip birşey değil mi?

Mösyö Weil pek hayırhah. Mösyö Klemanso'nun bizim için söylediklerinden filân bahsediyor. Fakat vâzıh birşey söylemiyor. On beş gün sonra gidecekmiş, gitmeden gelip beni görecek. O zaman biraz daha vâzıh olur ümîdindeyim.

Adnan'ın İstanbul mebusu olmak ihtimali var. Meclis'te kuvvetli ve millî bir blok yaptırmak için çalışacağız. Tâ ki millî meselelerde kuvvetli ve müttehid görünelim.

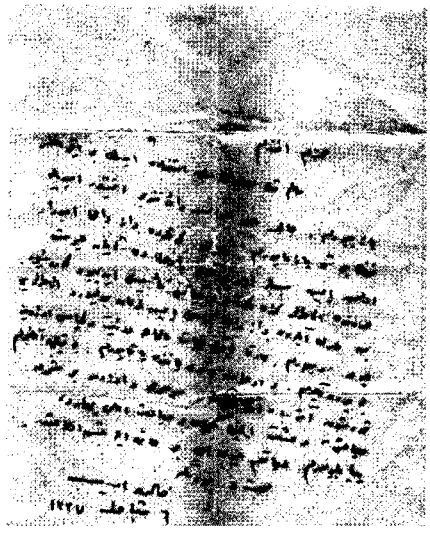
Size kat'î birşey söyleyememekten çok müteessifim. Fakat etraf hep karanlık. Yeni birşey olur olmaz yazacağım. İnşaallah bu Londra Konferansı ortaya daha kat'î birşey atacak.

Au revoir ve samimi selâmlar.

Halide Edib

Adnan'dan hürmet ve muhabbetler!

56

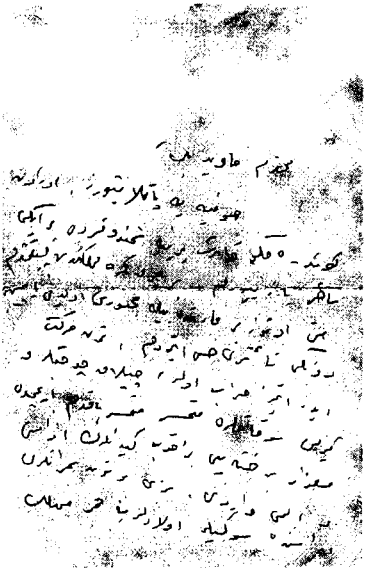
Muhterem efendim,

Salim Beyler oraya gelmesinden istifâde ederek bir iki satır yazıyorum. Câmi Bey sizi daima tenvîr etmiştir ümîdiyle fazla birşey yazmıyorum. Son günlerde biraz daha ümîdvâr olmak için sebepler olduğu gibi dahilde de şâyân-ı hayret surette Anadolu kendi hükümetini ve hayatını tesîs ediyor görünüyor. Ben son aylarda biraz daha gezmek için zaman buluyor ve Anadolu'yu çok seviyorum. Adeta eski hayat bilhassa medeniyet dünyası üzerine bir perde çektim. Bir odada bir köy yanında yaşıyorum. Başlıca eğlencem kurşun atıp at binmektir. Serseri ve uzun bir şark seyahati, vahşet içine giden bir seyahat. İlkbaharda yapabilirsem hayatım çok iyi bir hâtime ile bitmiş olacaktır.

Muhabbet ve meveddetle.

Halide Edib
6 Şubat 1337 (1921)

57

Muhterem Cavid Bey.

Sofya'ya yaklaşıyoruz, oradan göndereceğim kart yerine şimendiferde bir iki satır yazıyorum. Birçok kere memleketten çıkmıştım. Hattâ otuz bir Mart'ta bile mecburî olduğu için dünkü teessürü hissetmedim. Tren hareket eder etmez harab evler, çıplak çocuklar ve kirli sokaklara mütehassir mütehassir baktım. İçimde muazzez bir hastayı bırakıp gidenlerin ezası ve elemi vardı. Sizi bütün buhranları arasında sevgili evlâdlarına her mühlik şeyi yapan bu kıymetli hastanın başında müteellim, mûnis görüp bıraktığımdan tabîî en çok sizin mevkiinizde olmak istedim. Zaten, İttihadçı kardeşlerimizin bir buhranda gösterdikleri sabır, sükûnet ve şefak-ı teslimiyet o kadar bana onları sevdirdi ki, Çeribaşı Talât Bey'le bile daima müşterek kalacak bir sevgili idealimiz var hissini duyuyorum. Eğer sevgili memleketimize pek fazla zarar gelmezse bu buhranlar ve müşkilâtlar onların ruharına, ideallerine başka metanet ve başka bir vefa ve fedâkârlık verecektir. Ve bu vesile ile de memleket yerine menfaat sevenler aramızdan gider değil mi?

Sıhhatim ve vücudum için sükûnet ve şifa ararken bütün kabiliyet-i hayatı ve duygusu ile her dakika sizin müşkilât ve fedâkâr [.....] müşterek bir kardeş olduğumu unutmayınız. Bulgaristan'ın mamur, zengin, çalışkan yüreğinden geçerken, toprağımıza ve Türk kardeşlerimize dua ederek gidiyorum.

Bütün kardeşlik ve dostlukla.

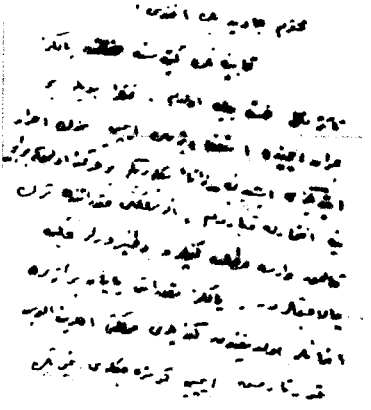
Halide Edib

Hâmiş: Trenin hareketiyle yazı ne acayib oluyor.

Muhterem Cavid Beyefendi

Kabinenin gitmesine yalnız teessür değil hasta bile oldum. Fakat böyle bir buhran içinde istifa etmemek için sizin ısrar ettiğinizi işitince -zâten beklediğim bir hareket olmakla beraber -yine iftiharla kabardım. Eğer memleketin mukadderâtında Türk kalmak varsa mutlak gençler ve vatanperverler galebe çalacaklardır. Yalnız mukadderâtı yapan biraz da insanlar olduğundan kendileri memleketi ellerine alıp kurtarmak için gösterecekleri gayretin derecesi ve mukadderâta biraz tesir edecektir. Daima elimde olduğu kadar çalıştığıma kanî olmakla beraber böyle tehlikeli zamanlarda bütün tehlike, çalışmak, müşkilât, herşeyi ideal kardeşlerim sizlerle daha çok paylaşamamaktan mükedder oluyorum.

H.E.

Ellerim yetişemediği zamanlarda fikrim daima mesâînize ve müşkilâtınıza müşterektir ve bu zamanlar size her ne suretle olursa olsun ve hizmet ve yardım bence şahsi bir zevk ve tesellî olur. Şimdi çalışanlar ve memleketi sevenlerin, sizlerin daha müstakil ve mesâinizi sarf edecek mevkie gelmenize dua ile kalıyorum.

Bütün kardeşlikle ve hissî iştiraklerimle.

Halide Edib

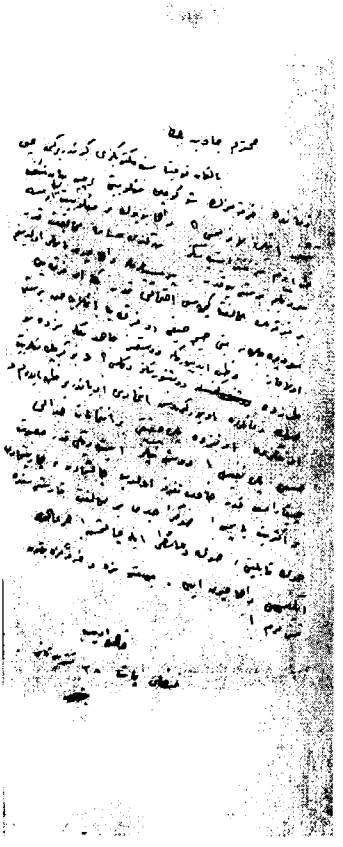
Hâmiş: Babam, Bursa'ya tâyîn edildi. Çarşamba günü resmîyet kesbedecek kendisine gösterdiğiniz dostluk ve muavenet bütün aileyi size pek samimi ve minnetdar bağlarla bağlamıştır. Daimî teşekkür ve minnetlerimi bu aile teşekkürlerine ben de mezcediyorum.

59

Muhterem Cavid Bey,

Balkan Komitesi'ne mektubunuzu gönderirken aynı zamanda fırkamızın şu küçük mağlûbiyeti için beyân-ı teessüf etmek lâzım mı? Daha büyük bir mağlûbiyet bile olsa zannetmem siz teessüf isteyesiniz. Ben kendi hesabıma muhalefet kadar sevdiğim birşey yoktur. Prensipleriyle daha çok bağlı olduğum bir fırkanın muhalefete geçmesi ihtimali kadar bana o fırkayı sevdirecek, beni sımsıkı o fırkaya bağlayacak birşey olamaz. Ve zannediyorum ki dostumuz Cahid Bey ile siz de bu tarzda düşünüyorsunuz değil mi? Ve bir küçük mağlûbiyet son zamanlarda uyur görünen ittihâdı uyandırır zannederim ve önünüzde, önümüzde pek hakiki bir intihâbât cidâli hissi pek nefis! Düşününüz istediği kadar mebus çıkarmış [.....] kadar sahib-i nüfûz olup, çalışmadan, çarpışmadan bir ekseriyet yapmak! Sonra ciddî bir muhalefet karşısında son kabiliyeti, son vesâiti ile çalışmak. Herhalde ikincisi daha çok iyi. Size ve fırkanıza bütün temennilerim!

Halide Edib
Fazlıpaşa, 28 Teşrînsânî

60

Muhterem Cavid Bey,

İstifsânınıza teşekkür ederim. Dostların kalbinde tuttuğumuz yerin büyüklüğünü anlamak için arada ölüm tehlikesi bile pek fena değil. Şimdilik yeniden hayata dönmüş gibiyim ve pek çabuk iyileşiyorum.

Cahid Bey pazartesi günü Berlin'e müteveccihen hareket ediyor. Bir rivayetten Avrupa'nın, bir rivayetten sizin hasretinize dayanamadı. Her ne ise ikisini de tatmîn edebilecek.

Ümîd ederiz ki artık siz de işinizi çabuk bitirir, dostlarınızın yanına dönersiniz. Meveddet ve kardeşlikle.

Halide Edib
15 Teşrînsânî

61

Muhterem Cavid Bey,

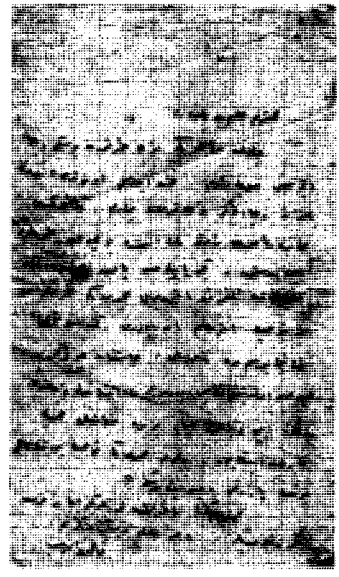
Avrupa'da beni de dostlarınız arasında unutmadığınıza, zarif hediyenize teşekkür ederim. Benim gibi gözsüzlere gözlük getirmek en yakın bir dostun hediye üzerinden bilhassa düşünmesi ile kabil olur. Hayâlâtı fazla olan gözlerime bir diplomat görüşü ilâve edeceğine şüphem yok.

Meveddet ve kardeşlikle.

Halide Edib

62

Muhterem Cavid Bey,

Celâl Sahir Bey'e size tarafımdan birşey rica etmesini söylemiştim. Zannedersem unuttu, ben de bizzat rica etmeyi daha kolay buldum. Kadıköy Muhabere Memuru Raşid Bey isminde bir çocuk -akrabaları dostumuzdur- yeni yapılacak yahut yapılmakta olan teşkilâtta Telgraf Başmüdiri Hamdi Bey'e tarafınızdan bir tavsiye istirhâm ediyordu. Kendisini şahsen tanımıyorsam da namuslu, çalışkan, zeki bir çocuk olduğunu temin ediyorlar. İstanbul dahilinde Boğaziçi veyahut civar bir yere maaşının zammıyla [.....] istiyor. Bilemem, Hamdi Bey'e tavsiyeyi şifâhen mi yoksa yazarak mı yapmak istiyorsunuz?

Görüyorsunuz ya nâzırlıktan kurtuldunuz ama bizlerden kurtulamadınız. İhtiramlarım ve peşin teşekkürâtım.

Halide Edib

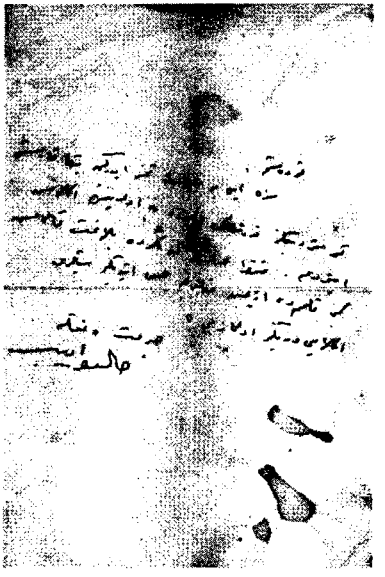
63

Kardeşim,

Size iyi bir seyahat temenni ederken bana karşı gösterdiğiniz kardeşliğin hayatımda ne olduğunu anlatmak isterdim. Fakat son günlerde belâgat kalmamış gibi kalemim de ezilmiş, [.....] hissettiğim şeyleri anlayıveriniz olmaz mı?

Hürmet ve minnetle.

Halide Edib

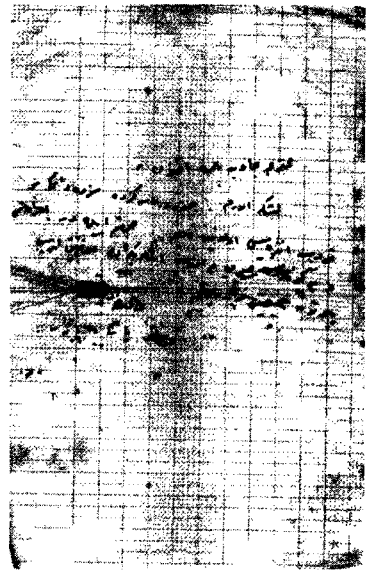

64

Muhterem Cavid Beyefendi,

Teşekkür ederim. Sordurmasanız da sizde daima bir kardeş enteresi olduğuna eminim. Sıhhatim iyidir. İhtirâmâtımı ve bugünlerde çok ve uzun işlerinizin muvaffakiyeti için bütün samimiyetimi gönderirim.

Halide Edib
Fazlıpaşa

Lozan Türk Yurdu ile Türk Kongresi'ne ait bazı belgeler ve Harun Aliçe'nin Cavid Bey'e mektupları

İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra yaygınlaşan Türkçülük düşüncesi çerçevesinde Türkiye'de bazı Avrupa memleketlerinde Türkçü cemiyetlerin teşkiline başlandı. Lozan'da 1909'da kurulan "Lozan Osmanlı Kütüphanesi" isimli cemiyet 1911'in sonlarına doğru tasfiye edildi ve bu şehirdeki Türk öğrenciler tarafından "Lozan Türk Yurdu" adında bir başka cemiyet kuruldu.

Ancak, cemiyetin tüzüğünde siyaset ile uğraşma yasağı bulunduğu için, üyeler "Lozan Türk Kongresi" isimli bir başka kuruluş ve bu kuruluş için de bir "büro" tesîs etmişler ve siyasî faaliyetler bu büro vasıtası ile yapılmıştı.

12 sene boyunca faaliyet gösteren Lozan Türk Yurdu, üyelerinden bazılarının Türkiye'ye dönmeleri üzerine son toplantısını 1923 Temmuz'unda yaptı ve faaliyetine son verdi.

Lozan'ın yanısıra Cenevre, Nöşatel ve Paris'te de kurulan Türk Yurdları üyelerinin fikrî gelişmesini sağlamak maksadıyla dersler, toplantılar ve konferanslar düzenlemenin ve Rusya'daki Türk gruplardan gelen öğrenciler ile temaslar kurmanın yanısıra faaliyette bulundukları senelerde Türkiye'nin Avrupa'daki bir çeşit tanıtım bürosu gibi çalışmışlar; özellikle de Lozan Türk Yurdu ile Lozan Türk Kongresi, Kurtuluş Savaşı sırasında Ankara'nın görüşlerinin batı dünyasına iletilmesi konusunda da çaba göstermişti.

Aşağıda, Lozan Türk Yurdu ile Lozan Türk Kongresi'ne ait kongre çağrısı, nizamname ve bazı yabancı devlet adamları ile kuruluşlara gönderilen mesajların yanısıra Lozan'daki cemiyetin en faal mensuplarından olan ve bir ara başkanlığını da yapan ve Harun Aliçe'nin sâbık Mâliye Nâzırı Cavid Bey'e gönderdiği mektuplar yeralıyor. Aliçe'nin yazdıkları, Avrupa'daki bazı İttihadçılar'ın faaliyetleri hakkında bilgi vermesinin yanısıra, Lozan'daki gençlerin Millî Mücadele'nin haklılığı ve Avrupa'da tanıtımı meselesini samimi şekilde üslenmiş olduklarını da açıkça göstermektedir.

Mektupları yazan Harun Aliçe, İsviçre'deki milliyetçi gençlerin lideri konumunda bulunan ve Millî Mücadele'nin haklılığının Avrupa'da duyurulması için büyük çabalar gösteren bir gençti ama hakkında şimdiye kadar hiçbir araştırma yapılmadı, Lozan'da 16 Kasım 1925'te vefat etti.

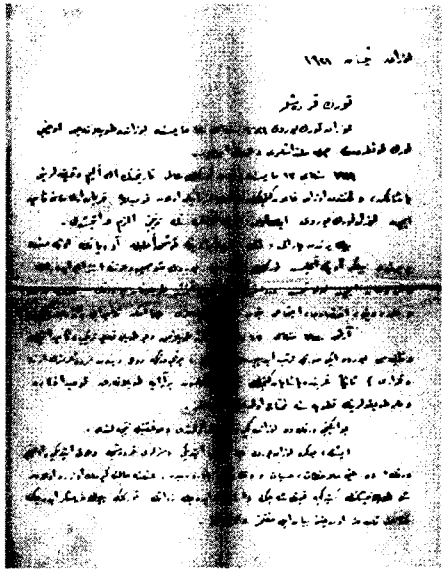
Cavid Bey, vefatından önce Cumhuriyet Halk Fırkası'ndan İzmir mebusluğuna namzet gösterilen (Nevsâl-i Millî, 1341, sah: 341) Harun Aliçe'nin vefatından şöyle bahsedecektir:

"...Bugün hastahane köşesinde pek az kimse tarafından bilinerek ölen bu vatandaş millî bir cenaze alayına, senin doğduğun gün ölen Ziya Gökalp kadar lâyıktı. Fakat henüz siyaset çarkına girmediği için memleketimizin büyükleri onu böyle bir şerefe lâyık görmek şöyle dursun, belki hatırını sormayı bile düşünmemişlerdir" (Cavid Bey, "Şiar'ın Defteri", yayına hazırlayan: Şiar Yalçın, İletişim Yayınları, İstanbul 1995, sah: 25)

65

LOZAN TÜRK YURDU'NUN ÜÇÜNCÜ TÜRK KONGRESİ DAVETNAMESİ

(Nisan 1921)

Lozan, Nisan 1921

Türk kardeşler,

Lozan Türk Yurdu 1921 senesi 10 Mayıs'ında Lozan'da toplanacak Üçüncü Türk Kongresi'ne cümle milletdaşları davet ediyor.

1919 senesi 17 Mayıs'ında bütün Türklük âlemi tarihinin en elîm dakikalarını yaşarken, vatanından uzak kalan gençliğin milletlerin azraili olan nevmîdîye kurban olmamasını temin için Lozan Türk Yurdu ilk umûmî Türk Kongresi'nin tertibini elzem addetmişti.

Bin yerinden yaralı, vatanın yarın imdadına koşmak emeliyle Avrupa'nın ötesinde berisinde bilgi avına atılmış Türklük ekseriyetle yurdun şu samimi davetine iştirak ederek mazi ve hal için konuşmuş, dertleşmişti. Sabah akşam toplanan bu dernek bir hafta sürdü ve millî, dinî, iktisadî, ictimâî bütün mesâil-i hayatiyemizi mehmâemken tedkîk ile bir eser vücûda getirdi.

Artık 1920 senesi 17 Mayıs'ında tekrar toplanmak ve bu toplanmayı tertib ve temin etmek vazifesi burada iki suretle terettüb ediyordu:

Evvelâ, birinci derneğe ruh veren kardeşlerimizin arzu ve kararı; sâniyen gurbette yaşayan gençliğin yılda bir kere olsun bir araya toplanarak tevhid-i efkâra ve millî duygularının takviyesine muhtaç olduğuna kanaatimiz.

Bu ikinci dernek de Lozan'da geçen sene aktolundu ve muvaffakiyetle neticelendi.

İşte bu kere Lozan Yurdu'nun tertib ettiği ve sizleri kardeşçe davet ettiği üçüncü "dernek" de aynı mülâhazat, hissiyât ve vezâifin yavrusudur. An'ane haline girmek üzere olan şu toplanışların gittikçe kıymetleşeceğine ve iştirak edecek zevâtın Türklüğe büyük hizmetler edeceğine kanaat-i tâmmemiz olduğunu beyân ile müftehir ve mahzuzuz.

Türk'ün tarihini bilen, ruhunu tanıyan, kanını taşıyan, o doğru ve namuslu milletin hürriyetine ne kadar muhtaç ve lâyık olduğundan hiçbir zaman şüphelenmediği gibi uzun tarihimizin telkinâtının doğruluğunu da ahvâl-i hâzıra bütün cihâna ispat etti. Milletlerin hayatında esas olan

kuvvetin yani birliğin bizde de ve hem ne mertebe mevcut olduğunu gösterdi.

Fakat âlemin, en ufak kuvvetten ne büyük neticeler elde ettiğini unutmayalım. Büyük kuvvetimizin hakkı daima yenilmiş olan milletimize vaad ettiği refahı temin için birlikte çalışmak fırsatlarını kaçırmayalım.

PROGRAM

1-Lozan Kongresi "daimî bürosunun" bir senelik faaliyeti hakkındaki raporun istimâını müteâkib, derneğin müzakerâtına girebilecek binlerce mevzuu dört mühim fasıla ayırdık:

2- Mefkûre.

3- Mesâil-i iktisadîye.

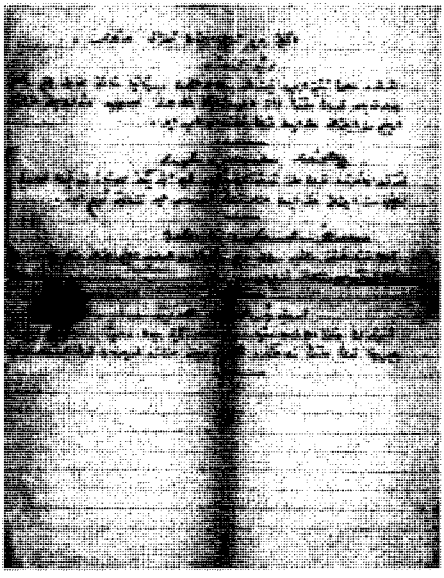
4- Mesâil-i ictimâiye.

5- Teşkilât-ı idariye. Bu dört fasılla alâkadar olan (ticaret, zirâat, sanayi, Türk millî ticaretinin inkişâfı, berrî ve bahrî vesâit-i nakliyemizin inkişâfı, muvâzene-i ticâriyemiz ve kambiyonun şer'î ve nizâmî teşkilât, merkeziyet veya adem-i merkeziyet, memleketimizde şimdiye kadar niçin yalnız siyasî fırkalar yetişti de, siyaset haricinde yetişemedi? Bize niçin ihtilâf-ı siyasî, husûmet-i siyasîyeye daima müncer olageldi? Basiret-i ictimâiye, ecnebi memleketlerinde Türklüğü tanıtmak çareleri, ilh...) gibi mesâili tedkîk ile gerek dernekte münakaşaya gireceklere, gerek lâyiha suretinde yollayacaklara şimdiden teşekkürlerimizi takdîm ve önümüzdeki 17 Mayıs sabahı saat dokuz buçukta Grand Theatre de Lausanne salonunda buluşmamızı temenni ederiz, kardeşler.

Lozan Türk Yurdu
Turc Yourdou Lausanne

66

İngilizce'ye tercüme olunan telgraf suretleri

Lloyd George'a,

Şarkta sulhun tesbiti için kıymetdar bir amil olan ve Britanya menâfiine muhalif hiçbir emeli bulunmayan Türk milletinin zât-ı asîlânelerinin müzâheretine nâil olacağını Lozan'da üçüncü sene ictimâını akteden Türk Kongresi ümîd eder.

Anglo-Ottoman Society:

Felâketli zamanlarında Türk milletine karşı göstermekte devam ettiğiniz dostane faaliyetten dolayı üçüncü sene ictimâını akteden Lozan Türk Kongresi, amîk minnetdarlığını takdîm eder.

Islamic Information Bureau:

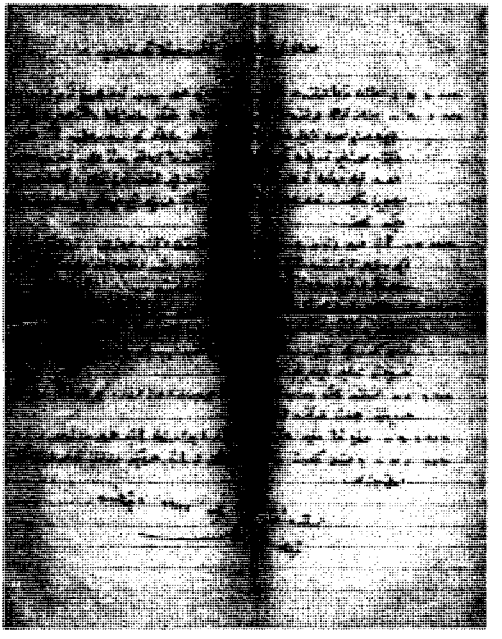
Türk milletinin hukukunu müdafaaya mâtuf devam-ı neşriyâtınızdan dolayı üçüncü ictimâını akteden Lozan Türk Kongresi minnetdarlığını takdîm eder.

Amerika Reisicumhuru Harding'e:

Ekalliyetlerin hukukuna en vâsî mikyasta hürmeti vazife bilen ve hürriyet ve mevcûdiyeti için çırpınan Türk milletinin müzâheretinize mazhar olacağını Lozan'da toplanan Türk Kongresi ümîd eder.

67

Lozan Türk Kongresi Daimî Bürosu'nun Nizamnamesidir

Madde 1: Lozan Türk Kongresi Daimî Bürosu bir kâtib-i umûmî ve bir de kasadardan terekkûb eder.

Madde 2: Lozan Türk Kongresi Daimî Bürosu milletimizin hukukunu müdafaa etmek, milletimizi garba tanıtmak için lâzım gelen neşriyâtı icra ve iktiza eden mehafil ve zevâtla temasta bulunur. Kâtib-i umûmî intihâb olunduğu tarihten diğer ictimâa kadar kongrenin vekâletini haiz olup kongrece esas olarak kabul olunan kaidelere muhalif olmamak şartıyla kongre nâmına hareket etmekte salâhiyet-i kâmileye mâliktir. Kasadar hesapları tutmak ve kâtib-i umûmînin tâyîn edeceği yerlere sarfiyat icra etmekle mükelleftir.

Madde 3: Kâtib-i umûmî ve kasadar her sene kongre tarafından intihâb olunur. Kongrenin iki ictimâı arasında kâtib-i umûmîlikte veya kasadarlıkta inhilâl vâkî olursa diğer münasip bir zâtın intihâbı Lozan Türk Yurdu'na havale olunmuştur.

Madde 4: Lozan Türk Kongresi Daimî Bürosu, her sene ictimâ eden Türk Kongresi'ne karşı mes'ul-i müstakil bir müessesedir. Bununla beraber kongrenin iki ictimâı arasında lüzum gördüğü takdirde Lozan Yurdu intihâb edeceği bir komisyon vâsıtasıyla büronun hesabâtını tedkîk edebilir.

Madde 5: Kongre Daimî Bürosu'nun vâridâtı verilen iânelerdir. Bu vâridâtın da, sarfiyatın da hesabâtını her sene kongre tedkîk eder.

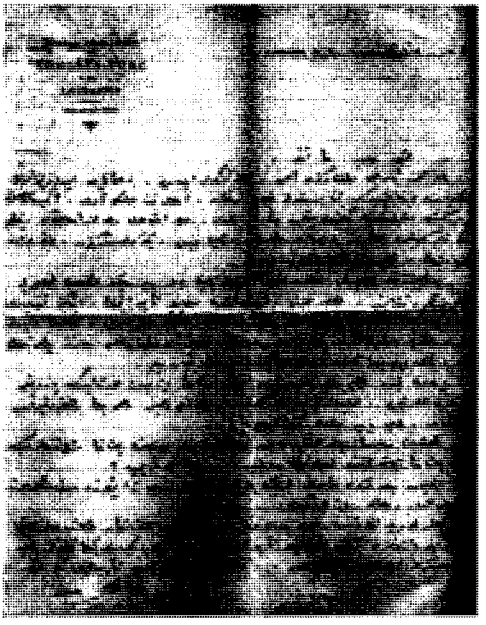
Madde 6: Sarfiyatın müfid ve meşrû surette icrasından kâtib-i umûmî mes'uldür.

Madde 7: Bilfiil hükümet memuru olanlar ne kâtib-i umûmîliğe ve ne de kasadarlığa intihâb olunamazlar.

Kongrenin 17 Mayıs 1921 ictimâında kabul olundu.

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 1 Ağustos 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,

24 Temmuz tarihli lûtufnamenizi aldım. Çok teşekkürler ederim. Biz en ziyade ümîdlerimizi kuvve-i askeriyemize ibtina ettirirken fena bir sukût-ı hayâle uğradık. Ahvâl fena bir şekil aldı. Afyonkarahisar-Eskişehir şimendiferinin elimizden çıkması cidden fena oldu. Sulh ihtimalleri daha uzaklaştı. Bakalım âtî neler gösterecek. Ben burada matbuata bir tebliğ verdim. Belki görmüşsünüzdür, bunu burada tasnî ettik. Hiçbir haber almak imkânı yok.

Budapeşte'de çıkarılması mutasavver olan mecmua için vaad buyurduğunuz lûtuftan dolayı pek müteşekkir ve minnetdarız. Henüz lâzım ve zarûrî olan sermayeyi temin etmedik. Ettiğimiz takdirde irsâlâtın ne zaman başlayacağını ayrıca arzedeceğiz. El'ân muhaberât devam ediyor. Risâlenin âtîsine gelince, şöyle düşündük: Böyle bir mecmua vücut bulur ve altı ay devam ederse muavenet bulmak kolay olur. Elde edilecek aboneler de hiç olmazsa yarı masrafını kapatabilir.

Paris'ten biz de hiçbir haber alamıyoruz. Doktor Reşad'ın İtalya'dan avdet ederken yazdığı bir mektubu almıştım. O zamandan beri birşey gelmedi. Sâbık İzmir valisi Rahmi Bey bir haftadan beri Lozan'dadır. Galiba yarın buradan hareket ediyor.

Talât Paşa merhûmun riyâseti altında icra-yı faaliyet eden Berlin bürosunun Paşa'nın şehâdetinden sonra Enver Paşa'nın riyâseti altında toplandığı söyleniyor. Bu rivayet doğru mudur?

İtalya'da bazı askerî memurlar tarafından yapılmakta olan mübâyâât işlerinde su-i isti'mâlât yapıldığı tekrar ve musırrâne rivayet edilmektedir.

Fransa Hariciye Nezareti'nde Mösyö Berthelot'nun[53] şark işlerinde bilhassa İngilizler'e mümâşaatkâr harekâtta bulunduğu ve Fransa ile itilâfımızı tehîre çalıştığı teeyyüd etmektedir. Bu noktaya Bekir Sami Bey'in nazar-ı dikkatini celb buyursanız iyi olur zannederim. İhtirâmlarımı bu vesile ile de te'yid eylerim. Beyim efendim.

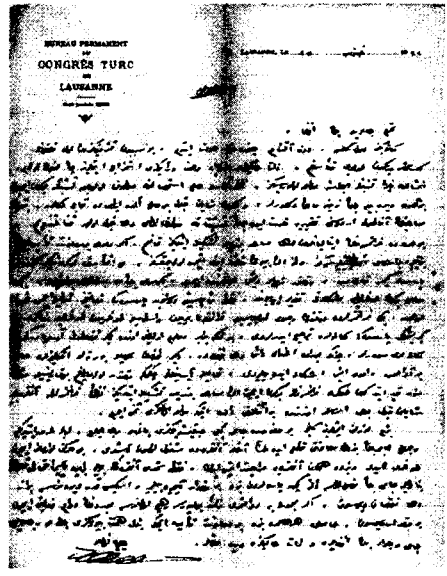
Aliçeoğlu

[53] Fransa'da BirinciDünya Savaşı sonrasının önemli diplomatlarından olan ve 1920'de hariciye müsteşarlığına getirilen Philippe Berthelot (1866-1934).

69

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 25 Ağustos 1921

BUREAU PERMANENT
DU
CONGRÈS TURC
DE
LAUSANNE

Hususî

Muhterem Cavid Beyefendi,

Mektubunuz dün gelmiş, dün akşam Cenevre'den avdet ettim. Bu sebepten teşrîfinizden evvel telgrafla görüşemediğimden dolayı müteessifim. Zât-ı âlînizi Roma'ya davet ve re'yinizi istihrâc etmelerine pek memnun oldum. İnşaallah hayırlı teşebbüsler icrasına muvaffak olursunuz. Zannıma göre sulh istihsâline mâtûf olacak teşebbüsle bugün için bir semere verebilecek zemine mâlik değildirler ve bugün şâyân-ı kabul bir sulh elde edilmesi de kabil değildir. Bütün mesâînin Anadolu Ordusu'nu takviyeye hizmet edecek teşebbüsâta mâtûf olması daha hayırlı olur kanaatindeyim.

Bu sırada Fransa'nın İtalyanlar'dan daha müsâit bir zemin teşkil ettiğine kanîim. Eğer maddî bir muavenet temin edebilecek bir netice, bir esas elde edebilirseniz vatana en büyük hizmeti ifa etmiş olacaksınız. Maateessüf öğrendiğime göre Paris'te kimse kalmamış, Doktor Nihad, Vichy sularında imiş. Bekir Sami Bey de Roma'da bulunuyor. Bekir Sami Bey'in uğradığı müşkilâtı takdîr ediyoruz. Fakat me'yûsiyete düşüp Paris'teki faaliyetini tatil eylemesi zararlı olur. Belki, Fransızlar da Doktor'un [.....] dolayısıyle Franklin-Bouillon vasıtasıyla doğrudan doğruya müzakereye girişmeyi Paris'teki mükâlemelere tercih ederlerdi. Bununla beraber malûm olduğu üzere diğer nukattan Avrupa'daki mükâlemeleri severler, çünki burada itidal daima daha fazladır. Diğer taraftan Mösyö Berthelot İngilizler'e mâil bir adammış, o da işi işkâl edebilirdi. Tamamiyle aydınlığa çekmeye muktedir olamadığım bu karışık malûmatı size kayd ettikten sonra Fransa'nın bugün için en müsait bir zemin teşkil ettiğine nazaran Fransızlar ile Ankara'ca şâyân-ı kabul bazı esaslar üzerinde bir itilâf elde etmeye muvaffak olmanızı temenni eylerim.

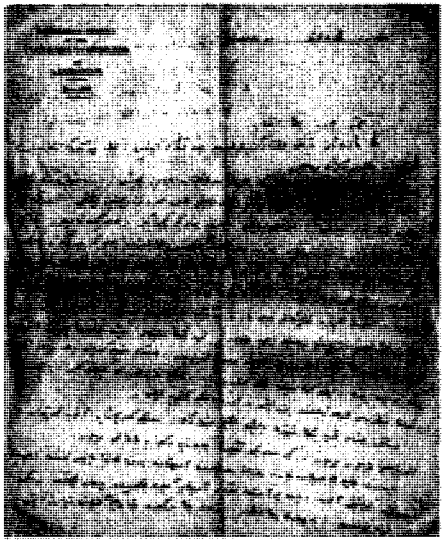
Bizim Lozan işlerine gelince bu hususta Câmi Bey'i sıkıştırmanızı bilhassa rica eylerim. Evvelce arzettiğim veçhile Câmi Bey bize muaveneti kat' ederek artık Ankara da meşgul olsun demişti. Bu hareketi o zaman

için doğru idi ve biz de hemen Ankara'ya müracaat etmiş idik. Fakat şimdi Ankara'nın böyle bir iş yapması ihtimali kalmadı. Binaenaleyh Câmi Bey nasıl olsa eline geçen paralardan bize bir miktar ayırabilir. Eskisi kadar veremezse biraz daha noksan versin. Eğer mecmuaya devamımızı zaid buluyorsa hiç olmazsa büronun devam-ı faaliyeti için bir miktar versin. Hâsılı herhalde bize bir muavenet temin etmeye bezl-i himmet buyurmanızı bilhassa rica eylerim. Câmi ve Cevad Beyefendilere ve zât-ı âlînize derin hürmetler.

Aliçeoğlu

Permanent Bureau
of the Turkish Congress
of Lausanne
Box: 2580

Lausanne, 25 Kânunsânî 1922

Muhterem Cavid Beyefendi,

16 Kânunsânî tarihli lûtufnamenizden dolayı çok teşekkürler ederim. Cevap vermekteki teehhürümden dolayı da afv buyurmanızı rica eylerim.

Paris'te Ahmed Rıza Bey'i gördüm. Bana olan soğukluğunu da izaleye çalıştım. Roma Kongresi'nin zabıtları için bana gücenmiş, zabıtları kendisine vermeye mecbur olduğum halde Mahmud Muhtar Paşa'ya vermişim. Halbuki ben zabıtları Muhtar Paşa'ya vermedim. Size vermiştim. Siz de Câmi Bey'e geçmiştiniz. Câmi Bey'de kaldılar. Binaenaleyh mütalâa edilmek üzere size verdiğimi ve siz de bâde'l-mütalâa kendisine verilmek üzere Câmi Bey'e verdiğinizi ve ağleb-i ihtimâle göre Câmi Bey'in kendisine zabıtları iadeyi nasılsa unuttuğunu ve aramış olsaydı bittabîî vereceğini söyledim. Anadolu'ya karşı o da biraz muğber. Fransız itilâfını geçen sene Roma'da hazırladığı halde Anadolu'nun kabul etmediğini söylüyor. Şimdi işlere karışmamaya meyli var. Bir kitap hazırlamakla meşgul. Hristiyanlar'a fena muamele ettiğimize dair olan ithamâtı reddetmek için yazıyor. Ferid Bey'in refikası Müfide Hanım'ı pek yakından tanıyormuş. Müfide Hanım Paris'te iken Ahmed Rıza Bey kendisine vekîllik ediyormuş. Halbuki, Müfide kendisini daha ziyaret etmemiş idi. Bunu bana îmâ etti. Ertesi gün Müfide Hanım'ı gönderdim. Bir İngiliz gazete muhabiri kendisine gelmiş, Paris'te bir Türk kongresi toplanacağından bahsetmiş, o da bittabîî tekzib eylemiş.

Doktor Reşad, Ferid Bey'in tayininden bittabîî hiç memnun değil. Mustafa Kemal Paşa'ya atıp tutuyor. "Enverizm yapıyor" diyor. Bekir Sami Bey'i takliden "Ca câzib değil. Da dâfi" diyor.

Paris'te Halil Halid Bey de var. Bu zât Mısırlılar'dan Amerika'da propaganda yapmak üzere elli bin İsviçre frangı almış, parayı aldıktan sonra Amerika'ya gideceği yerde Paris'e yerleşmiş ve mükemmel yaşıyormuş. Bu havadis pek mevsûk. Bu hal pek müstekreh. Binaenaleyh, kendisini ziyaret etmedim.

Ahmed Rüstem Bey, İsviçre'ye geldi. Esad Fuad Bey nezdinde ikamet ediyormuş.

İstanbul'da teşekkül eden grup faydadan ziyade zarar verebilir. Esasen şark meselesinin müzakere olunduğu şu sırada grubun teşekkülü şerâit-i sulhiye üzerinde hayırlı bir tesir yapamayacak ve İngiliz hükümetini yeniden muzırr ümîdlere düşürecektir.

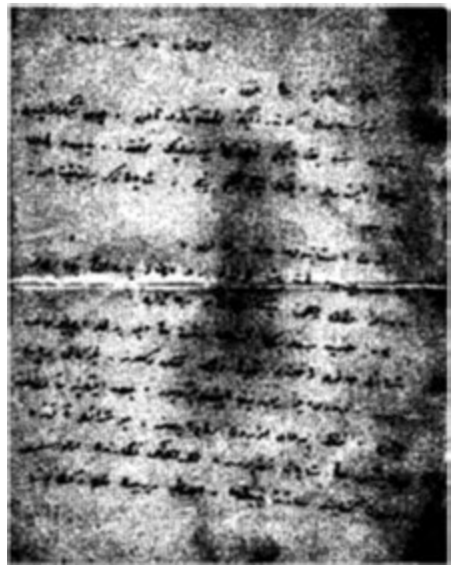
Fransızlar'ın konferans aleyhinde olmaları fena olmayacak. Çünki hep konferanslarda ekalliyette kalıyorlar.

Te'yid-i ihtirâmât eylerim beyefendi.

Aliçeoğlu

71

Lozan, 2 Temmuz 1922

Muhterem Cavid Beyefendi,

Karlsbad'dan gönderdiğiniz lûtufnamenizi aldım, çok teşekkürler ederim. Manton'da size bahsettiğim talimatın verildiği muhakkaktır. Paris'te galiba söylemek istemediler. Çünki müsbet hiçbir netice, şâyân-ı zikr bir muvaffakiyet elde edilemiyor.

Sizden, İstanbul'a ait ricalarım:

1- Paris'te İzzet Paşa tarafından vaad olunan paraların biran evvel irsaline lûtuf ve himmet buyurmanızı bilhassa rica eylerim.

2- Hüseyin Suad Bey'in mahdumu Safvet Bey iyi bir talebe olduğu halde şerâit-i hâzıra dahilinde tahsiline devamı mümkün değildir. Gayr-i kâfi bir para alıyor. Kredi ile ve mahrumiyet içinde yaşıyor. Bazı işlerine ben kefalet ettim. Fakat bu hal uzun devam edemez. Bu şerâit altında çalışması cidden şâyân-ı takdîrdir. Herhangi nezaretten olursa olsun kendisine muavenet kabilinden usulen verilen taahhüd ve kefalet mukabilinde iki sene için ayda iki yüz frank temin ettirebilirseniz Safvet hakkında büyük bir lûtuf yapmış olacağınız gibi vatana hayırlı bir evlâdın mükemmel olarak erişmesine de hizmet etmiş olacaksınız. Tahsilinin çoğu bitti, azı kaldı. Bir buçuk senede ikmâl edeceğini ümîd ediyor. İhtiyaten iki sene temin-i muavenet edilirse ikmâl-i tahsîli taht-ı temine alınmış olur. Bu bâbda mümkün olan şeyleri icrada himmetinizi diriğ buyurmayacağınızı ümîd eylerim.

İstanbul'da sansür bulunduğu için muhabere pek serbest olamayacak.

Hanımefendiye ve size ihtirâmâtımı bu vesile ile de te'yid eylerim beyefendi.

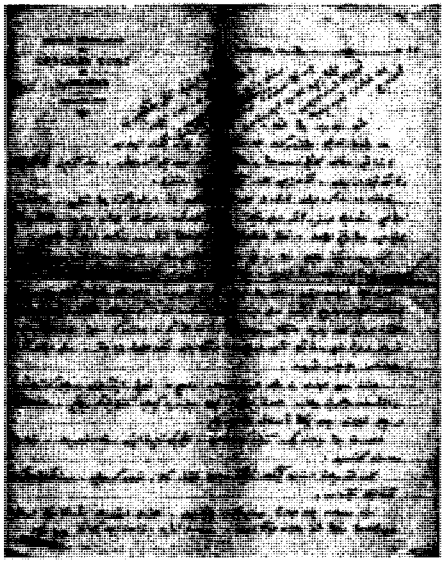
Aliçeoğlu

72

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 6 Mayıs 1921

Büromuzun işlerini muntazam bir teşkilâta bağlamak istiyorum. Büro için müstakil bir nizamname hazırlıyorum. Paranın sarfındaki kontrolü daha kolay ve daha esaslı bir surette temin etmek için büroya ayrı bir kasadar tâyîn edilmesini arzu ediyorum. Bunu kongreye tasdîk ettirmek emelindeyim.

Muhterem Cavid Beyefendi,

28 Nisan tarihli lûtufnamenizi avdetimde buldum. Çok teşekkürler ederim. Arkadaşım Doktor Kâzım Esad Bey, Bern'e gidip sefîr Cevad Bey ile görüşmüş. Sefîr kendisine vesâiki vermiş. Vesâiki kıymetdar buldum. Neşri için hemen tanzim ve tasnifiyle meşgulüm.

Kongrede müzakere edilmesi faydalı olan mevzulara dair iş'ârâtınıza pek minnetdarım. Bugünün en mühim meselelerini ortaya atmış oluyorsunuz. Buraya avdetimde davetiyeleri yazılmış buldum. Henüz programı tedkîk edecek vaktim olmadı. Fakat hatırlattığınız mevzuların kongrede müzakere edileceği tabiîdir.

Tahmin buyurduğunuz veçhile Roma seyahatim büyük bir semere vermedi. Câmi Bey de Ankara'dan müşteki. O da haber alamadığından bahsediyor. Maamafih fazla ihmal edildiğimizi ve verilebilecek bazı haberlerin ihmal edildiğini izah ettim. Câmi Bey Ankara'nın bu hususdaki ihmalinden fazla müşteki. Böyle devam ederse sa'yimize yardım etmekte devam edemeyeceğini de vârid-i ihtimal görmemizi ihtar etti. Hâsılı, işimize lâzım gelen ciddiyet ve intizamı veremedik. Kanaatime göre buradaki sa'yimiz sarf olunan paraya nisbetle oldukça mühim bir fayda temin ediyor. Bununla beraber mümkün olanı yapacağız. Devam edilmesi arzu olunmazsa yapacak birşey yok.

Cenevre Rum Muhibleri beni bulmak üzere Roma'ya "mühim" tavsif ettikleri bir recul göndermişler. Maateessüf "recûl" beni bulmadan avdet

ettim. Bugün Cenevre'ye gidip kendilerini göreceğim ve lede'l-iktiza o recule telgrafla Câmi Bey'in adresini bildireceğim.

Ahmed Rıza Bey Paris'e geçmiş, kendisini göremedim. Rüstem Bey'i ziyaret ettim. Makalesini verdi. Makaleyi dün size gönderdim.

Mahmud Muhtar Paşa İstanbul'a gitmeye tahmininiz veçhile taraftar değil. Müteredddid görünüyor. Bir müddet sonra ahvâle göre hareket etmek niyetindedir.

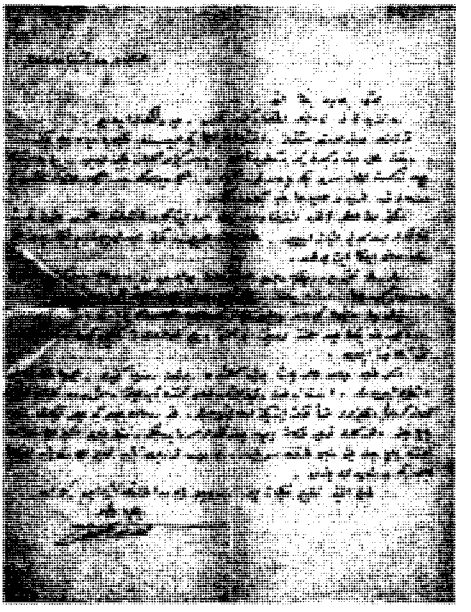
Size Roma'dan çok havadis veremeyeceğim. Bir şeyler yok. Hindli Ensârî bir arkadaşıyla orada idi. Galib Kemalî Bey onların şerefine bir çay ziyafeti verdi.

Bu vesile ile te'yid-i ihtirâmât eylerim beyim efendim.

Aliçeoğlu

73

Lozan, 16 Teşrînsânî 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,

10 Teşrînsânî tarihli lûtufnamenizi aldım. Çok teşekkürler ederim.

Gazetemizi hazırlamakla meşgulüz. İnşaallah ayın yirmisinde matbaaya verebileceğiz. Doktor Nihad Reşad Bey'den yeni bir mektup aldım. Paris'e gitmemi tekrar talep ediyor. Yılbaşında çok züğürt olmazsam belki Paris'e kadar giderim. Hem Paris'i görür hem de onunla görüşürüm. O zamana kadar Ferid ve Hüseyin Ragıb Beyler de gelirler.

İngilizler'in Ankara İtilâfnamesi'ne karşı serdettikleri itirazlar hakkında da el'an gâyet fena fikirler beslediklerini ispat ediyor. Nasıl Yunan'ı aleyhimizde harekete mecbur ediyorlarsa, Fransa'yı da aynen mevkie vaz' etmek istiyorlar.

Davidof'a tahmin buyurduğunuz veçhile lâzım gelen cevabı verdim. Maamafih Paris'e gitti. Oradan Londra'ya gidecek. Orada Bulgar sigarası satmaya çalışacağını zannediyorum.

Feyzi Bey Münih'ten gelirse bittabîî kendisine mümkün olan her suhûleti yaparım.

Ahmed Rıza Bey'in çok hasta olduğunu haber aldım. Bilmem doğru mu? Kendisine bugün bir mektup yazıp temennî-i âfiyet eyledim.

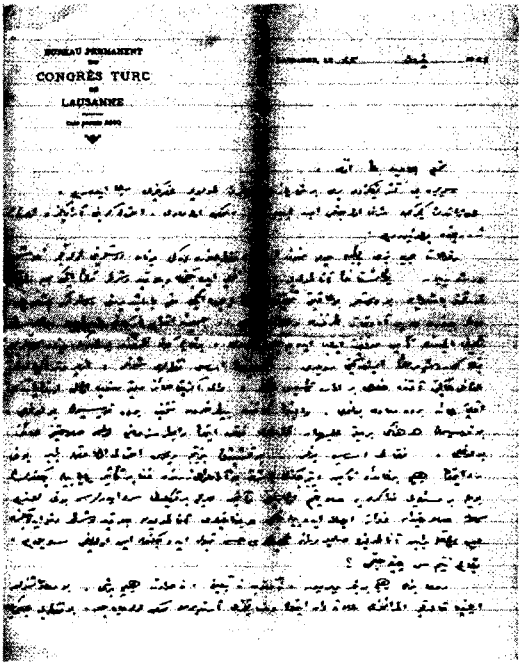
Eski Hıdiv Abbas Hilmi Paşa buraya gelmişti. Buradan Roma'ya gitti. Aleyhdarları kendisini itham ediyorlar. İstanbul'dan İngilizler'in rızası tahtında ayrıldığını ve şimdi de zâhiren nasyonalist gözükerek İngilizler ile müttehiden hareket ettiğini iddia ediyorlar. Hattâ, Roma'da Câmi Bey'e bazı teklifat yapacağı ve Türkler ile tevhîd-i harekât için bazı fikirler serdedeceği ve fakat bunları İngilizler'in malûmatı tahtında yapacağı aynı menabi' tarafından söyleniyor. Bu dedikoduları te'yid kabil olmamakla beraber ihtiyaten Câmi Bey'e bu şâyiaları yazdım.

Hanımefendiye takdîm-i tâzimât eyler ve bu vesile ile de ihtirâmâtımı te'yid eylerim beyim efendim.

Aliçeoğlu

74

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

BUREAU PERMANENT
DU
CONGRÈS TURC
DE
LAUSANNE

Lausanne, le 15 Nisan 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,

İsviçre'yi teşrîfinizden beri birşey yazamadığımdan dolayı afvınızı rica ederim. Lozan'dan geçerken müşerref olacağımı ümîd ediyordum. Mümkün olamadı. İhtimal ki beni aradınız, o sırada Zürih'te bulunuyordum.

Vukuat-ı harbiye bizi bittabîî çok memnun ediyor. Fakat Cenevre'deki Yunan dostlarını oldukça telâşa düşürüyor. Yunanistan'ın Anadolu'yu büsbütün tahliye edeceğinden ve bilâ kayd u şart terketmeye mecbur olacağından korkmaya başlayan bu dostlar bu akıbeti tahfîf etmek için iki milleti barıştırmayı düşünmeye başladılar. Dün Cenevre'de bir avukat tarafından davet edildim. Cemiyet-i Akvam erkânı vâsıtasıyla bir tavassut teklif edilmesinin temin-i muvaffakiyet edip edemeyeceğini sordu. Birkaç gün zarfında buradaki Yunan dostlarıyla bizi görüştürmek istediğini söyledi. Teklifinin esas noktaları şunlar: İzmir ve Trakya'da Osmanlı hâkimiyeti altında hususî bir idare tesîs edilmeli, vali ekseriyeti hâiz millete mensup olmalı, onun yanında ekalliyete ait bir de muavin bulunmalı. Valinin fevkinde bî-taraflardan müntahab bir de komisyon bulunmalı. Bu komisyon herhangi bir milliyete aleyhdar kararları nakzetmek ve icrasına mânî olmak salâhiyetini haiz bulunmalı. Nukat-ı esâsîye bunlar. Bu teşebbüsün bir netice vermesi ihtimali olmamakla beraber bunu reddetmek hiçbir fayda temin etmeyeceğinden başka bu adamlar üzerinde fena bir tesir yapabileceğinden böyle bir meseleyi müzakereye salâhiyetim olmadığı ve ancak sarih bir teklif serdederlerse bunu lâzım gelen salâhiyettar zevâta isâl edebileceğimi ve Yunanlılar'ı Anadolu'dan bilâ kayd u şart def' edeceğimize emîn olmakla beraber Anadolu'nun sulhperverâne teklifleri hüsn-i kabul edeceğinden emîn olduğumu söyledim. Bakalım neticesi çıkacak mı?

Roma bize hiçbir haber vermiyor. Ne mektup, ne tebliğ, ne havâdis hiçbirşey. Bu malûmatsızlık içinde kaldıkça etrafımızı alâkadar etmek ve faaliyetimizi artırmak mümkün olamayacak. Bu noktayı Câmi Bey'e yazdım. Hiçbir cevap alamadım. Yoksa Roma da aynı halde mi? Burada matbuata tebliğ edilebilecek haftada hiç olmazsa iki telgraf alabilsek o zaman alâkadarları celbetmeye muvaffak olabileceğiz. Bu hususları arîz ve amîk görüşmek üzere önümüzdeki hafta Roma'ya kadar gitmek niyetindeyim. Evrakımı ıhzâr ediyorum. Roma için bir emriniz varsa lûtfen yazınız.

İngilizce mecmuamız ayda bir defa intişar ediyor. Malî işlerimiz hakkında bazı fikirler ve malûmatı lutfederseniz menbâ gösterilmeksizin mecmuaya dercederiz.

Mahmud Muhtar Paşa iki güne kadar Münih'e müteveccihen buradan hareket edecek.

Hüseyin Suad Bey'in mahdumu Safvet Bey geçen gün yurda müracaat edip kendisine evvelce verdiğiniz iki yüz elli frank için amcası Cahid Bey'den bir haber aldığını ve bu habere göre Cahid Bey'in bu meseleyi sizinle halledeceğini ve binaenaleyh bu parayı tediye edecek halde olmayan Safvet Bey'in aradan çıkacağını söylemiş. Emriniz veçhile ben şimdiye kadar kendisine bu bâbda hiçbirşey söylememiştim. Bu defa kendiliğinden böyle bir müracaatta bulunmuş. Berây-ı malûmat arzediyorum.

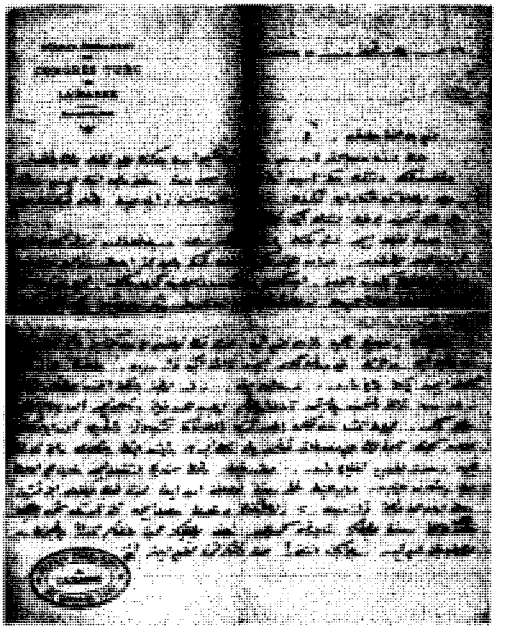
Malta'da kimlerin avdet edip etmediklerine dair henüz hiçbir malûmat alamadık.

Bu vesile ile de te'yid-i ihtirâmât eylerim, beyim efendim.

Aliçeoğlu

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 13 Temmuz 1921

Muhterem beyefendi hazretleri,

Türk lisanına mensup milletler arasında râbıta-i fiiliye teşkil edecek bir merkezin mevcut olmaması büyük bir noksandır. Bu noksanı ikmal ve müşterek bir merkez tesîs edilmesi için arz-ı hizmet ve vakf-ı vücut etmek isteyen zevâtın mevcut olduğunu kemâl-i şükrân ile öğrendik. Kırım'dan, Azerbaycan'dan, İdil boyundan ve Osmanlı Türkleri'nden bazı mühim ve âlim şahsiyetler bu hizmete iştirak etmeye karar vermişlerdir.

Masârifin taklîli için, işbu merkezin parası düşkün olan ve siyasî nüfûzlardan uzak olan Macaristan'da tesîsi tasavvur olunmaktadır. Orada hey'et-i merkeziye tarafından Türkçe bir mecmua neşredilecek ve bu mecmua Türk lisanına mensup umûm milletlerin gençlerine, âlimlerine, ileri gelenlere ve müessesât-ı milliyelerine gönderilecektir. Mecmua gayet âlimâne ve vâkıfâne makâlâtı ihtivâ edecek ve bu milletleri yekdiğerine tanıttırmaya ve fikir vesairedeki birliği kuvvetleştirmeye çalışacaktır.

Bu yoldaki bir faaliyetin ehemmiyet ve lüzumunu takdîr eden Lozan Türk Kongresi Bürosu kendisine vâkî olan müracaatı hüsn-i kabul ile bu işin kuvveden fiile gelmesi için vesâtat etmeye karar verdi. Bu tasavvurun kuvveden fiile gelmesi için yalnız bir mânî vardır. Kudret-i mâliyemiz yok. Ne kadar ucuz bir memleket intihâb olunursa olunsun ne kadar sade şerâit dahilinde çalışmak arzu edilirse edilsin hemen faaliyete başlamak için elde bir sermaye-i nakdiye mevcut değildir. Mecmuanın intişarından sonra bilhassa Türkiye Darülfünûnu'ndaki teşkilâtımız vasıtasıyla elde edileceği tabîî olan külliyetli abonelerin umûm masârifâtı örtmesi pek me'mûl ise de bidâyette işin başlaması ve altı ay idaresi için bin muavenet-i nakdiyeye ihtiyaç vardır. Bu kadar hayırlı ve Türk milletlerinin istikbali için gayet mühim olan böyle bir meselede milliyetperver erbâb-ı hamiyetin mazhar-ı

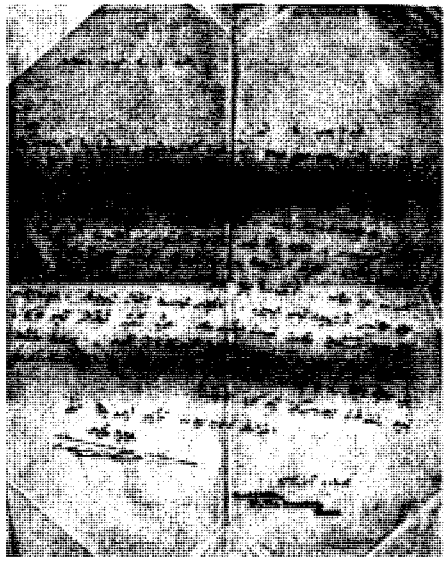
muaveneti olacağını ümîd eden Lozan Türk Kongresi işe teşebbüs ve bazı erbâb-ı hamiyete müracaata karar verdi ve zât-ı âlînizin bu maksadın husûlü için altı ay müddetle şehrî elli frank muavenette bulunmanız şâyân-ı temenni görüldü.

Muttasıf bulunduğunuz hamiyet ve fezâile iğtirâren bu talebimizin red olunmayacağını ümîd eder ve cevabınıza intizâren hürmet ve teşekkürâtımızı takdîm ederiz efendim.

Bureau Permanent du
Congres Turc de Lausanne
(Lozan Türk Kongresi
Daimi Bürosu)

76

Cenova, 30 Nisan 1922

Muhterem Cavid Beyefendi,

Cenova'ya vâsıl olduğum zaman size bir kart göndermiştim. Safvet Bey ay başında adresinizin tebeddül eyleyeceğini söylemişti. Henüz eski adreste misiniz yoksa yeni bir yere mi naklettiniz? Berlin'deki menfur kıtâle ne dersiniz? Bu herifler tarîk-i cinâyette teşcî' edilmektedirler.

Celâleddin Arif Bey burada, konferansı takip ediyor. Takip edeceği hatt-ı harekette ekseriya tereddüt gösteriyor. Ruslar ile sıkı teması Fransızlar'ı ürkütüyor. Ankara'dan şimdiye kadar hiçbir talimat almadı, herşeyi kendiliğinden yapıyor. Sorduğu şeylere de cevap alamıyor. Buraya gelmesi de öyle olmuş. Ankara'dan böyle bir emir almadan gelmiş. Herhalde geldiği iyi oldu. Hiç olmazsa gazetecilerle temas ediyor. İngilizler temastan ihtirâz ediyorlar. Birçok yerlere vâkî olan teşebbüslerimiz mukâvemete tesâdüf eylemektedirler. Lloyd George konferansa tamamiyle hâkim. Fransızlar'ı Ankara'da düşürdü. Ruslar ve Almanlar'ı kanadının altına aldı. Buradan Manton yakın olduğu için bir veya iki gün için ziyaretinize gelmeyi tasavvur eylemekteyim. Fakat adresinizi tebdîl ve nakl-i hâne eyliyorsunuz, belki güç olacaktır.

İhtirâmâtımı bu vesile ile de te'yid eylerim beyim efendim.

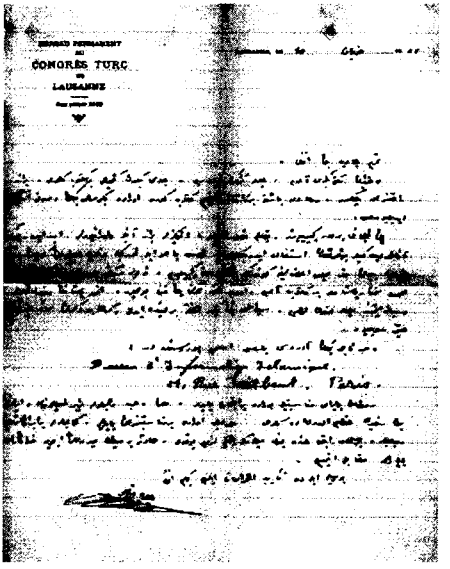
Aliçeoğlu

Burada adresim:
H. Alitcha.
19. Via Corsica
Genes

77

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 10 Haziran 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,

7 Haziran mektubunuzu aldım. Çok teşekkürler ederim. Câmi Bey'den kısa bir mektup geldi. Biraz rahatsızlık geç[ir]miş. Roma'dan başka bir zâttan aldığım mektuba göre orada Bekir Sami Bey'in vusûlüne intizâr ediliyormuş.

Pek heyecanlı bir devir geçiriyoruz. Bakalım nasıl olacak. İngilizler biraz ağır davranıyorlar. Ümîd ederim ki Anadolu'dakiler bu fırsattan istifade edeceklerdir. Taş basma ile Türkçe birkaç sahifelik küçük bir tez yazıp Büyük Millet Meclis âzâlarına göndermeyi hatırımdan geçiriyorum. Ne dersiniz? Böyle birşey yapayım mı? Mahmud Muhtar Paşa'dan bir mektup aldım. O da tarz-ı hareketi pek fena buluyor. Enver Paşa'nın mûtedil fikirler dermeyân etmesine çok memnun oldum. Seyyid Ahmed Bey geçen hafta Berlin'de idi. Gerek bu ve gerek sair yazdıklarınıza aynını söylüyor.

Ahmed Naci Bey'in adresi Paris İslâm Bürosu'ndadır:

Bureau d'Information Islamique, 24 Rue Taitbout, Paris.

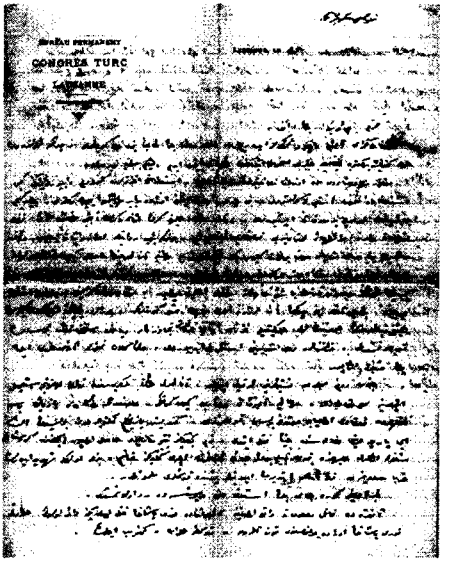
Ramazan Bayramı münasebetiyle burada bir ictimâ yaptık. Mısırlı, Arap ve Acemler ile beraber toplandık, İran'ın Bern Sefiri İzâmü'd-devle de geldi. Mısırlılar orada bir münasebetsizlik yaptılar. Kemâlîler ile beraber olmadıklarını söylediler. Bir Müslüman ictimâında bunu söylemeye hiç lüzum yoktu. Hadiseye meydan vermemek için fedâkârlık yaparak mukabele etmedim.

Bu vesile ile de te'yid-i ihtirâmât eylerim beyim efendim.

Aliçeoğlu

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 25 Mayıs 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,

Lûtufnamenizi aldım, çok teşekkürler ederim. Ahmed Rıza Bey galiba bize de gücendi, çünki kongreden evvel kendisine bir mektup yazmış ve bizi ihmal ettiğinden şikâyet etmiş idim. Hiç cevap vermedi.

Doktor Nihad Reşad'dan da uzun zamandan beri mektup almadım. İstifasını gazetelerde gördüm. Buyurduğunuz gibi istifada fazla isti'câl gösterdi. Beni Paris'e davet etmesi orada beraber çalışmak için değildi. Bildiğim bir sebepten dolayı bir mülâkatı istiyordu. Doktor Reşad aleyhinde gerek Osmanlı ve gerek ecnebi mehâfilinde daima fazla ithamâtı var. Bu ithamâta öteden beri kulaklarımı tıkıyorum. Bununla beraber rivayetler ısrar ve sebat ediyor. Doktor Reşad'ın yerine daha şâyân-ı hürmet bir zât gelirse belki hayırlı olur. Maamafih Anadolu'nun ahvâli yeniden karanlık olmaya başladı. Galiba bundan bir sene evvelki hâle ric'at ediyorlar. Son gelen Ankara gazetelerinde Afganistan sefîr-i kebîrinin muvâsalat ve mülâkatlarından başka hâdisâta atf-ı ehemmiyet edilmiyor. Makalelerin ekserîsini bu mevzu işgal ediyor. Bakalım artık "çökmek!" üzere olan garba mümessil göndermeye ve buralarda çalışmaya lüzum görecekler mi? Hey'et-i murahhasamızın avdetinden evvel Hâkimiyet-i Milliye gazetesi İtalyanlar'a karşı tecavüzkâr veyahut istihfâfkâr bir lisan kullanmıştı. Fransızlar'a daha şedîdini isti'mâl ediyordu. Son gelen nüshalar artık garb ile pek meşgul olmuyor.

Cenevre Rum Muhibleri teşebbüslerini tevkif ettiler. Anadolu harekât-ı askeriyesinde tevakkuf olunca isti'câl etmelerine mahal kalmadı. Maamafih Avukat Voarin geçen günkü "La Suisse"e yazdığı en iyi parçalarını makalesinde aynen nakletti. Bizim beklediğimiz netice az çok hâsıl oluyor demektir. Kürdistan'la meşgul olmaları aleyhimize kullanılabilecek delail aramalarından ileri geldiğine kanîim. Bizi onunla tehdit ederek garb hududumuzda fedâkârlık ettirmek ümîdinin peşinde koşmaları melhuzdur.

Haber aldığıma göre Câmi Bey istifasını vermişse de reddolunmuştur.

Ankara'da kanlı müsademât vâkî olduğuna ve o esnada Nuri Paşa'nın katledildiğine dair olan havadise Nuri Paşa'nın orada bulunmamasından kuvvet alarak "Mütevekkil a'lâllah" tekzib eyledik.

Kongremizin müzakerâtı üç gün devam etti. Gazetelere verdiğimiz compte rendu'nun bir suretini leffen takdîm ediyorum. Bazı gazeteler tarafından neşrolundu. Gönderdiğimiz telgrafların da birer suretini ve daimî büro için kongre tarafından tasdîk olunan nizamnamenin de bir suretini leffediyorum. Kongrenin ilk günü öğleden sonra Anadolu'da düşen şühedâ ruhuna bir de mevlîd-i şerîf okuduk. Sefîr Cevad Bey, ataşemiliter Halil, Ahmed Cevdet, Ahmed İhsan Beyler iştirak ettiler. Zürih, Cenevre ve Neuchatel talebeleri tarafından da murahhaslar geldi. Alınan başlıca kararlar şunlardır:

Orada adem-i merkeziyete çalışmak, kadınların kıyafet ve tekemmüllerinde polisin bîtaraf kalması, idare-i hükûmet ve tanzim-i kavânînde dînin tesirini izâle ve yalnız milletin menâfiini nazar-ı itibara almak, köy mekteplerinin mücedded bir hâle ifrâğı ve bunun için bazı ameli tedâbîr, köylünün terfî-i hal esbâbı, yolların her ihtiyaçtan evvel nazar-ı itibara alınması ve bu nukata ait teferruât. [.....] meselesi yarım gün kadar bir zaman kongreyi meşgul etti. Bir netice elde edilemedi. Gelecek seneye bırakıldı. Avrupa'daki talebenin yeknesak bir teşkilâta tâbî olması ve İsviçre haricindekilerin de birleşmesi ve her sene bir de talebe kongresi yapılması Zürih murahhası tarafından teklif ve bir lâyiha ile izah olunarak bu bâbda kongremizin müzâheretini talep etti. Kongre, Zürih "Türkiye" Cemiyeti'nin bu teşebbüsüne müzâheret etmeyi kâtib-i umûmîsine havale etti. Bundan başka bir komisyon tarafından daimî büronun hesapları tedkîk olundu.

Cenevre Salib-i Ahmer Merkezi'nden bir mektup aldık. Anadolu ile tesîs-i muhabere etmesi için vesatatımızı istiyor. Mektubu Câmi Bey'e tebliğ ettim. Hayırlı olan şu teşebbüs bakalım bir netice verebilecek mi?

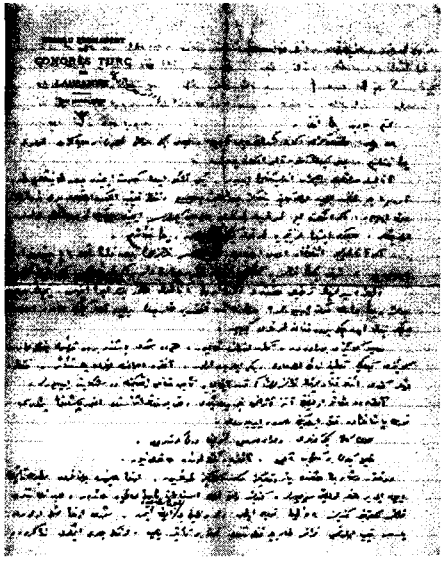
Anadolu'dan para gelmediği takdirde önümüzdeki temmuzdan sonra faaliyetimize yardım etmesi kabil olamayacağını bu defa Câmi Bey söylemişti. Mecmuamızı kapatmaya mecbur olursak pek müteessif olacağız. Faaliyetimizde devamımızı temin için Câmi Bey nezdinde bize müzâheret etmenizi bilhassa rica ederim.

Almanya'da "Lîvâ-i İslâm" nâmında Türkçe ve Acemce bir gazete çıkıyor ve İttihad-ı İslâm dâvâsını müdafaa ediyor, gördünüz mü?

Bu vesile ile de te'yid-i ihtirâmât eylerim beyim efendim.

Aliçeoğlu

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 2 Haziran 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,

29 Mayıs lûtufnamenizi kemâl-i şükrân ile aldım. Câmi Bey'e vâkî olan vesâyanızdan dolayı pek minnetdarım. Câmi Bey'den mektup almak imkânı yok.

Anadolu havadisleri hepimizi endişenâk ediyor. Yeni teşekkül eden hükümet içinde bazı tanıdıklarım var. Avrupaca tanınmış olup olmadıklarına bendeniz çok ehemmiyet vermiyorum. Fakat takip etmekte oldukları yol bize endişeler ilka ediyor. Eğer İngiltere ile doğrudan doğruya hal-i harbe girerlerse içinden çıkılmaz bir bataklığa dalmış olacaklar. Halbuki işin o neticeye doğru gittiği görülüyor. Pek müteessirim.

Eğer Anadoluca itilâfname esâs itibarıyle kabul olunsa Fransızlar'ın bazı fedâkârlıklar yapacaklarını ümîd ediyorum. Şeref Bey'in Fransa'ya gelmekte olduğuna dair bir havadis var. Eğer doğru ise belki hayırlı olur. İngiliz esirlerinin terhisi hakkındaki itilâfnameden Anadolu henüz birşey icra etmemiş, niçin böyle boşa dikvârî hareket ediyorlar? Son zamanda Ankara'ya hariçten birçok adamlar gittiği halde ahvâlin iyiliğe tebeddül edeceği yerde fenalığa doğru gidiyor.

Mösyö Quizi (?) buradadır. Tekrar, Lozan'da kalıyor. Hem de şimdi başında bir de consul general var. Quizi (?) beklediği taltife nâil olamadı. Belki ileride olur. Ankara ahvâlinden onlar da pek müteessir. Fakat onlar kendi itilâfnamelerinin Fransızlarınki kadar İtalya'ya temin-i menâfî etmediğinden de şikâyet ediyorlar. Ankara'da mukatele olduğunu Atina Ajansı haber vermişti. Hattâ bu mukatele esnasında Enver Paşa'nın biraderi Nuri Paşa'nın da katledildiği ilâve ediyordu.

Son gelen Yeni Günler'i ve Lîvâ-i İslâm nüshalarını dün gönderdim.

Halil Bey'den bir mektup aldım. Ankara'ya gitmek üzere hazırlanıyor.

Doktor Reşad Bey hakkında yazdıklarınız ve gördükleriniz doğrudur. Onun aleyhinde bulunanlar da matbuat işleri için iyi bir unsur olduğunu söylüyorlar. Kendisine vâkî olan isnâdât kâmilen maziye aittir. Harp

zamanında Fransa hükümetince kendisine bir vazife tevdî edilmiş ve o vazifeyi ücret mukabilinde ifa etmiş. Şimdi onun mümessil olarak Paris'e tayin olunması Fransa Hariciye Nezareti'nde tuhaf bir tesir yapmış. Onunla ciddî işleri müzakerede tereddût göstermeye kadar varılıyormuş. Doktor Reşad'ın Paris'e tayini Ankara hükümetinin adem-i ciddiyetine isnâd ediliyormuş. Bu ihtisâsât Fransa Hariciye Nezareti'ne merbût bir zâttan dinlenildi. Bu havâdisin doğru olması yüzde doksan dokuzdur. Maamafih Doktor Reşad ciddî ve corect harekâtıyla Fransa hariciyesindeki fena nazarları tashih edebilir. Öyle olmasını da temenni ederim. Cerbezesi, cidâleti vardır. Bu evsâf birçok fevâid temin edebilir.

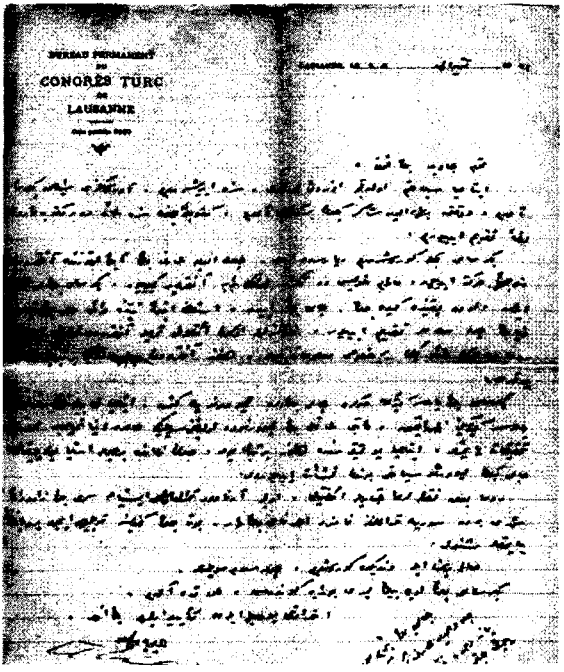
Ahmed Rıza Bey'in hâlen iki hükümeti tevhid ile meşgul olmasını artık zâid görüyorum.

Bu vesile ile de te'yid-i ihtirâmât eylerim beyim efendim.

Aliçeoğlu

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 28
Teşrînevvel 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,

İtalya seyahatim oldukça uzun oldu. Size erişemedim. Adresinizi Seyyid Ahmed Bey'den aldım. Doktor Bahaeddin Şakir Bey'den bir mektup aldım. Mektubun içinde size ait de bir mektup vardı. Leffen takdîm ediyorum.

Bekir Sami Bey ile görüşemedim, Paris'te idi. Celâleddin Arif Bey de otuzunda Ankara'ya müteveccihen hareket ediyor. Madam Golis (?) de tekrar onunla beraber Ankara'ya gidiyor. Bekir Sami Bey de davet edilmiş, o da yakında gidecek. Câmi Bey iyidir. İstifa etmek niyetinde daima musırr bulunuyor. Ziya Bey de çok selâmlar takdîm ediyor. Fransızlar ile olan itilâf tamamiyle Ankara'da olduğu için Roma'da buna dair yeni bir hususî malûmat yok. Henüz Ankara'dan bu bâbda hiçbir tebligat yoktu.

Bekir Sami Bey Paris'e gittikten sonra Câmi Bey de Livorno'ya gitmiş. İtalya Hariciye Nezareti onun da Paris'e gittiğini zannetmiş, kâtibi Âkil Bey Livorno'da olduğunu söylediği halde inanmayıp mahallinde tahkikât yapmışlar. İtalya politikasında henüz bir tebeddül yok. Son zamanda birçok eşya yola çıkarılmış. Câmi Bey'in Livorno seyahati bundan neş'et ediyordu.

Roma bazı noktaları itibarıyle eklentili. Evvelce Arnavud Kralı olmak isteyen Sırrı Beyzâde vardı. Şimdi bir de Suriye Krallığı'na namzet Ahmed Nâmi Bey[54] var. Bu tâcın kendisine tevcihi için propaganda yapmakla

[54] Ahmed Nami Bey (1872-1973), İkinci Abdülhamid'in kızlarından Ayşe Sultan'ın ilk eşiydi. 1911'de evlendiği sultandan 10 yıl sonra ayrıldı ve memleketi olan Lübnan'a yerleşti. Suriye'nin önce hükümet, sonra devlet başkanlığına seçildi. Sultan Vahideddin'in Şam'daki Sultan Selim Camii'nin avlusuna defnedilmesini Ahmed Nami Bey sağladı.

meşgul.

Salih Paşa ile Venedik'te görüştüm. Çok selâm söyledi. Bekir Sami Bey üç bin lira buraya göndermiş. Avdetimde aldım.

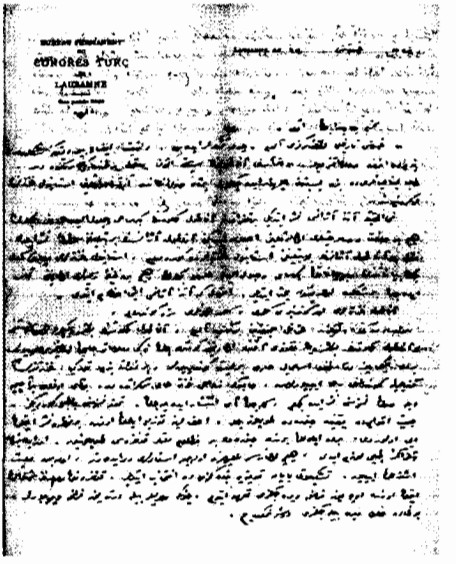
İhtirâmâtımı bu vesile ile de te'yid eylerim beyefendi.

Aliçeoğlu

Câmi Bey bizim büro için Ankara'ya Celâleddin Arif Bey ile tekrar bir mektup yazdı. Fakat bakalım bir netice çıkacak mı?

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 12 Ağustos 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,

11 Ağustos tarihli lûtufnamenizi aldım. Çok teşekkürler ederim. Vaziyet izah buyurduğunuz şekildedir. Bizim de fazla malûmatımız yok. Maateessüf Anadolu'nun siyaseti el-ân makul bir tarza girememektedir. Galiba İtalyanlar'ı da bize büsbütün aleyhdar edecekler. Biz de son zamanda Ankara havadislerini İstanbul gazetelerinden öğreniyoruz.

Filhakika Atina Ajansı neşrettiği bir telgrafta Anadolu hükümetinin Bekir Sami ve Celâleddin Arif Beyler'in hiçbir sıfat ve salâhiyetleri olmadıklarını ilân ettiğini Anadolu Ajansı'nın bir tebliğine atfen neşreyledi. Fakat, Anadolu Ajansı'nın bu tebliğini İstanbul gazetelerinde göremedim. İstanbul gazeteleri Yusuf Kemal Bey'in beyânâtından ve bu beyânâtın Bekir Sami ve Celâleddin Arif Beylerin hiçbir vazife-i resmîyeleri olmadığını tazammun edecek bir şekilde olduğundan bahsettiler. İhtimal ki Atina Ajansı işi izâm etti.

Anadolu gazeteleri on günden beri gelmedi, gelmiş olanları size gönderdim.

Londra'daki İngiliz Osmanlı Cemiyeti'nden bir mektup aldım. Anadolu hükümetinin Bolşevikler ile olan münasebetini ve Anadolu hükümetinin Bolşevik nüfûzu altında olmadığını gösterecek ne gibi malûmata mâlik olduğumuzu soruyorlar. Bir de iki yüzden fazla esamiyi havi bir liste gönderiyorlar. Bu zevât bizim Türkiye gazetemizin kendilerine gönderilmesini rica ediyorlarmış. Halbuki zavallı gazete hal-i sekerâttadır. Bu ay ufak bir açık ile son nüshasını neşredeceğim. Gelecek ay intişar edemeyecek. Temmuz nüshasını bittabîî gördünüz. Cemiyet-i Akvâm da yakında Cenevre'de toplanacak. Âzâlarına tevzi eylemek üzere bir muhtıra neşretmek iyi olurdu. Bir de Eylül'ün birinde Cenevre'de bir Mazlum Milletler Kongresi toplanıyor. Oraya bizim de iştirakimiz tabîî lâzım idi. Hiç olmazsa aleyhimize olacak isnâdları reddederiz. On beş millet iştirak ediyor. Teşkilâtı yapan komiteye bendenizi de intihâb ettiler. Kongrenin masârifine iştirak etmek

üzere üç yüz frank vereceğimizi taahhüd ettim. Çünki Mısırlılar bile dörtyüz frank veriyorlar. Bunu da nasıl verebileceğimizi düşünmekteyim.

Câmi Bey esasen vazife-i resmîyesinden çekilmeyi de düşünmekte olduğundan bahisle Ankara'dan para istememizi ve artık kendisinin bu işle meşgul olmayacağını ve hesapları devredeceğini bildirmişti. Halbuki vukuat-ı âhıreden sonra ne bizim Ankara'dan yardım görmemize ihtimal kaldı ne de Câmi Bey'in vazife-i resmîyesini terketmesi doğru olur. Binaenaleyh kendisine tekrar müracaat ettim. Mektubu yazalı on beş gün oluyor. Henüz cevap alamadım. Bugün tekrar yazıyorum. İsviçre matbuatı tebliğlerimizi neşretmekte alışmaya başladı. Şimdi herşeyi terketmek pek hayırlı olmayacak. Câmi Bey'e yazdığınız zaman zât-ı âlîniz de bu müracaatımızı müdafaa buyurursanız pek minnetdar olacağım.

Yunan mezâlimini tahkîke memur komisyona iştirak eden Cenevre Salîb-i Ahmer murahhası Salîb-i Ahmer resmî mecmuasının son nüshasında raporunu neşretti, çok iyidir.

Suriyeliler Cenevre'de muntazam bir büro tesîs ettiler. İngilizler'den teşvik ve tergîb gördükleri zannediliyor.

İsviçre'ye avdetiniz bizi sevindirdi. [.....] ile Lozan arasında her ne kadar mesafe uzun olsa da daha ziyade bir yakınlık hissediliyor.

İhtirâmâtımı bu vesile ile de te'yid eylerim beyim efendim.

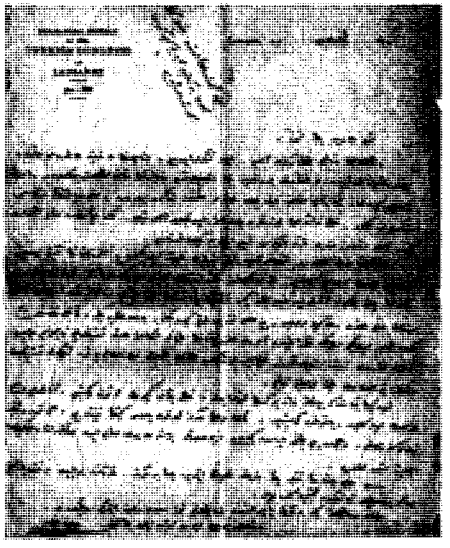
Aliçeoğlu

Reşid Safvet Bey'in Fransızca İstanbul gazetesinde beyânâtı var. İstanbul gazetesi bu beyânâtı başmakale yapmış. Reşid Safvet Bey, Roma Kongresi'ni ve faaliyetini müdafaa ediyor. Anadolu murahhasları Avrupa'ya geldikleri zaman zemîni hazırlanmış bulduklarını ve Fransızlar ve İtalyanlar ile yapılan itilâfların bu kongre sayesinde vücut bulduğunu söylüyor. Bu meyânda kendisini de kongrenin kâtib-i umûmîsi olarak takdîm ediyor.

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Size gönderilmek üzere Halil Bey'den gelen bir mektubu ayrıca geçen gün göndermiştim.

Lausanne, 12 Kânunevvel 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,

8 Kânunevvel tarihli lûtufnamenizi aldım. Çok teşekkürler ederim. İtalya'nın vaziyet-i hâzırası hakkında buyurduklarınız doğrudur. Maateessüf bu vaziyet bizi zayıflatmakta ve Fransa'nın mevkiini müşkilleştirmektedir. Esasen Anadolu'ya giden zât yani İtalya murahhası sırf bazı hadiseler hakkında müzakere ediyormuş. Sulh veya itilâf meselesi mevzubahis değilmiş. Fakat Fransızlar'ın tuttukları yolda ısrar edecekleri anlaşılıyor. Eğer Poincare mevki-i iktidara gelirse Alman meselesine mukabil şarkı İngilizler'e teslim edebileceğinden korkarım.

Cemal Paşa Münih'e gelmiş. Mütehassıslar alıp Afganistan'a avdet edecekmiş. Enver Paşa'nın teşebbüsü ne mahiyette olursa olsun nâ-be-mevsim buluyorum. Osmanlı ülkesine ait teşebbüsleri fayda vermekten başka zararlı olacaktır. Meselâ, Enver Paşa bugün Anadolu'da iş başına geçse Kostantin'in Yunanistan'a icra ettiği fena tesir kadar işlerimizi müşkilleştirecektir. O zaman sulh akdi daha güç olacak ve beynelmilel fena bir vaziyete gireceğiz. Bu mülahazaya mebni ve dahilî nifâkın bugün tevlid edeceği mehâliki nazar-ı itibara alarak Enver Paşa'nın Osmanlı ülkesine ait teşebbüslerini nâ-be-mevsim buluyorum. Anadolu idaresi ne kadar şâyân-ı arzu olmayan bir şekilde olursa olsun sulh oluncaya kadar tehlikeli teşebbüslerden sarf-ı nazar etmemizin daha hayırlı olduğuna kanîim.

Ferid Bey'in Temps'daki beyânâtı biraz yüksek tonlu idi. Fakat bir ay geçmeden o ton değişir. Anadolu'dan her gelen öyle geliyor. Bilâhare değişiyor. Kânunevvel'in sonuna doğru Paris'e gitmek niyetindeyim. Hem Ferid ve Ragıb beylerle görüşür ve hem de yılbaşını Paris'te geçiririm. Bu

suretle bir seneden beri devam eden Doktor'un davetlerine de icâbet etmiş olurum.

Said Halim Paşa'nın katli cidden insanı isyan ettirecek bir hareket. Gazetemize bu bâbda bir fikra yazacağım. Çünki bu herifler katillikte teşci' gördüler.

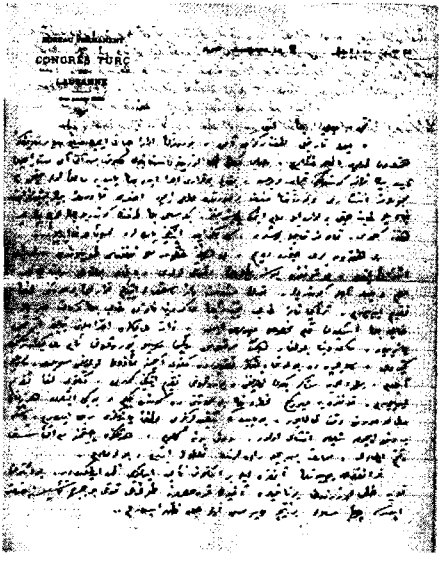
General Vrangel'in yeni bir hareket yapmak üzere zabitlerine taht-ı silâha davet ettiği söylenmektedir.

Hürmetlerimi bu vesile ile de te'yid eylerim beyefendi.

Aliçeoğlu

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Cenevre, le 9 Eylül 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,

5 Eylül tarihli lûtufnamenizi aldım. Büromuzun idame-i hayatı için dirîğ buyurmadığınız himmetlerden dolayı bilhassa minnetdarım. Cevad Bey'in talebi üzerine İstanbul hükümeti beş altı ay müddet için ayda bin frank göndermeye karar vermiş. Bakalım bu kararı icra edecek paraya mâlik olacak mı? Mecmuamız intişarı ve büronun zayıf bir surette devamı için asgari kadromuz binbeşyüz franktır. Binaenaleyh gayet sıkı bir idare ile devam etmeye çalışacağız. Bekir Sami Bey tarafından gönderilecek üç bin lira henüz gelmedi. Kasamız tamamiyle boştur. Geleceğini ümîd ettiğimiz paralara mahsuben sarfediyoruz.

Bir haftadan beri Cenevre'deyim. Bu hafta Hukuk-ı Milel Kongresi toplandı. Oraya iştirak ettim. Bu kongre bu sene kalabalık ve kuvvetli oldu. Bilhassa, Bulgarlar ve İtalyanlar mühim ve çok adamlar gönderdiler. Türk meselesine dair istihsâl ettiğim kararların bir suretini leffen takdîm ediyorum. Trakya nâmına Galib Bahtiyar Bey, Makedonya nâmına da Galib Bey vekâlet verdiler. Galib Bey eskiden kalem-i mahsûs müdiri imiş. Zât-ı âlînize ihtirâmlarını tebliğ etmemi yazıyor. Makedonya Bulgar hey'et-i murahhasası reisi Mösyö Yorukof nâm-ı âlînize bir mektup getirdi. İsviçre'de bulunmadığınız takdirde mektubu açmaya mezun olduğumu söyledi. Binaenaleyh açtım. Bahaeddin Şakir Bey'den olduğunu ve Yorukof'u takdîm ettiğini gördüm. Mektubu leffen takdîm ediyorum. Kongreye verdiğim muhtıranın bir suretini de göndereceğim. Bu gibi işlerde her zaman mütalâa sormaya vakit kalmıyor. Bu bâbdaki tenkidlerinizi lûtfen yazmanızı rica ederim. Başka bir defa için şâyân-ı imtisâl olur. Dün Bern'e geldim. Hotelinize çıkmaya maateessüf vaktim olmadı. Saat beşbuçuk raddelerinde telefon ettim. Bulamadım.

Franklin Buillon'un Ankara ile bir itilâf temin eylediği zannedilmektedir. Bu itilâf, Konya hattı üzerinden Yunanlılar'a Afyonkarahisarı'na doğru

kuvvetli bir cephe tesîsine hizmet ederse pek mesud bir netice vermiş olacak zannederim.

Şark'ta devam eden harbe karşı gösterdiği lakaydîyi ihtar etmek üzere Cemiyet-i Akvâm'a karşı küçük bir kâğıt tab' ve tevzî etmek fikrindeyiz. Gayet kısa yazmak ve muhaberenin devamından Yunanlılar'ın mes'ul olduğunu göstermek ve Societe de Nation'un Yunanistan'ı yola getirmeye çalışması lâzım geldiğini söylemek fikrindeyim. Neler söylenmesi faydalı olabilir? Mütalâanızı bildirirseniz minnetdar olurum.

Salîb-i Ahmer murahhasası raporunu broşür halinde tab' ettik.

Matbaaya olan borcumuzu tediyeye muvaffak olursam Tevekkeltü Alâllah, mecmuanın Eylül nüshasını da neşredeceğim.

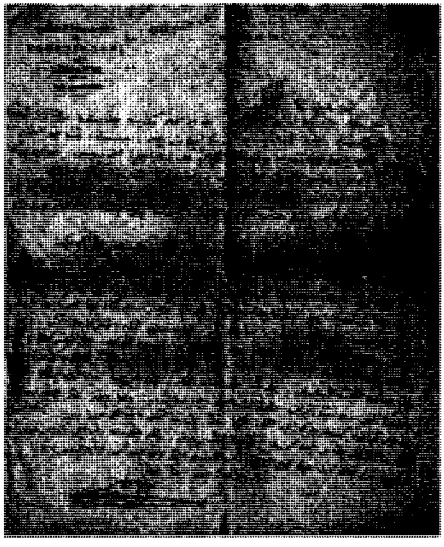
Bu vesile ile de te'yid-i ihtirâmât eylerim beyim efendim.

Aliçeoğlu

84

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 23 Mart 1922

Muhterem Cavid Beyefendi,

Berlin'de Doktor Şakir Bey ile uzun görüştük. Rumeli ahvâli ve kendisinin Bulgaristan seyahati ve ikameti hakkında uzun tafsilât verdi. Bunları kâğıt üzerine yazmak istemediği için size yazmamış. Bulgaristan hakkında çok itimad beslemiyor. Yunanlılar münhezim olduğu takdirde Bulgarlar'ın İngilizler'e arz-ı hizmet eylemelerine ihtimal veriyor. Zannederim ki zannında aldanıyor. Doktorum Nâzım Bey Moskova'da imiş. Enver Paşa'nın Afganistan'a geçmediğini zannediyor.

Almanya'dan acele avdet ettim. Ankara'dan aldığım iki mektup avdetimi tâcil etti. O mektuplara nazaran Yusuf Kemal Bey'in beni Paris'e çağırması mukarrer imiş. Fakat avdetimde hiçbirşey bulmadım. Paris'e kadar gidip Yusuf Kemal Bey'i görmekte bir fayda olup olmayacağını düşünmekteyim.

Ben, Münih'e uğrayamadım. Mahmud Muhtar Paşa, Münih'te imiş. Cemal Paşa bir defa daha Lozan'a gelecekmiş. Ankara'dan aldığım bir mektupta bazı meraklı haberler var. Bunu mahrem ve hususî olmak üzere zât-ı âlîlerine nakledeceğim: "Ferid Bey'e karşı samimi olma. Seni çürük tahtaya bastırırlar. Celâleddin Arif Bey'in mecliste hiçbir ehemmiyeti yoktur. Buradan teb'îd edilmek istenildiği için taltif edildi. Maiyetindeki birinci kâtip Mısırlı'dır. Yusuf Kemal Bey'in Meclis'teki kuvveti iyidir. Paşa hazretleri ile de arası çok iyidir. Sözü geçer, burada maarif işleri bilhassa hocaların elinde. Diğer vekâletler de hiç de mükemmel değil. İktisad Vekâleti berbat. Nâfia öyle, Adliye çok kuvvetli değil. İşte, hey'et-i vekîle. Nazariye itibariyle bunlardan teşekkül eden hey'et-i vekîle siyaset-i dahiliye ve hariciyeyi idare edecek. Hakikat bu merkezde değildir. Paşa hazretleri hepsini idare ediyor. Bunlar kâtip mevkiindedir, o kadar. Paşa aleyhinde dedikodu edilmekle beraber dâvânın zafer ve muvaffakiyetle neticelenmesi mutlaka müşarünileyhin vücûduna vâbestedir. Dâvâ paşasız başa çıkarılamaz ve namuslu kısım bunu güzel bildiği için hemen herkesi müttefiken Paşa'nın şahsında nâmütenâhî hürmet ve muhabbet beslemektedirler. Paşa'nın

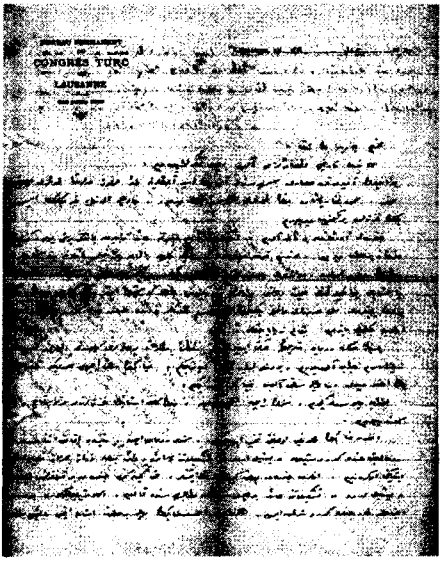
etrafında bulunanlar çok güzel intihâb edilmiştir denilemez. Bittabîî aklı daha ziyade erenler ve kendisine sûrî değil, hakikatte menâfî-i memleket nâmına merbût olanlar etrâfını almış olsaydı işler daha çok güzel ilerlerdi.

Te'yîd-i ihtirâmât eylerim beyefendi.

Aliçeoğlu

Bureau Permanent
du Congres Turc
de Lausanne
Case postale 2580

Lausanne, le 19 Nisan 1921

Muhterem Cavid Beyefendi,

17 Nisan tarihli lûtufnamenizi aldım. Çok teşekkürler ederim.

Yunanlılar'ın Afyonkarahisarı cephesinde altı bin esir aldıklarına dair olan havâdisin doğru olmadığı muhakkak. Mahmud Muhtar Paşa da bunun doğru olmasına ihtimal vermiyor. Binaenaleyh ilâ nihâye haber beklemekten ise bugün gazetelere bir tekzib veriyorum.

Cenevreli avukattan bir kâğıt aldım. Ekalliyetlerin temin-i hukukuna ait tedâbîrden başka birşey yok. Kendisine mültefitâne bir cevap verdim. Londra Konferansı'nda da görüldüğü veçhile bilhassa Yunanlılar itilâfa yanaşmadılar. Mes'uliyet onlara muhavveldir. Bu araziyi bilâ-kayd u şart terkedeceklerdir. Eğer böyle olmasını istemiyorsa itilâfa yanaşmayan Yunanlılar tarafına nasihat vermesini ve onları bize getirmesini ve onlar görüşmek ister ve girdikleri mühlik ve fena yoldan çıkarak millî hudutları dahiline çekilmek isterlerse Türkler nezdinde hüsn-i kabul göreceklerine emîn olabileceklerini yazdım. Bakalım ne yapacaklar?

Yarından sonra Roma'ya müteveccihen hareket ediyorum. Muntazaman matbuât pusulaları geliyordu. Onlar da kesildi. Ne yazarsam cevap alamıyorum. Bir defa oraya kadar gideceğim. Ziya Bey'in saati için Hamdi Bey'e telefon ettim. Pekalâ dedi. Binaenaleyh saati alıp Ziya Bey'e getireceğim.

Lozan Palas'tan geçtim, sizin için hiçbirşey yok. Son gelen İstanbul gazetelerinden size birkaç tane gönderiyorum.

Ahmed Rıza Bey'in dargın olduğunu tahmin ediyorum. Şimdi Roma'da imiş. Nice'te ikameti esnasında Roma ictimâında görüşülen "Yeşil Ordu" teşkilâtına ve saireye dair bazı zevâta mahremâne tevdî'-i esrâr ettiğini öğrendim. Onlar da Cenevre'de bazı kimselere nakletmişler. Hattâ geçen gün Cenevre'de bir konferans vermiştim. "Yeşil Ordu" teşkilâtına ait birçok sualler muvâcehesinde kaldım. Anlaşıldığına göre bu mesele ictimâlar haricinde görüşülmüş imiş. Her ne ise Ahmed Rıza Bey'in böyle bir

havâdis işâ'a etmesi bittabîî muvafık değildi. Reşid Safvet Bey İstanbul'a gitmiş. Information'da intişar eden makaleden haberim yok. Tahkîk edeceğim. Yalnız, Rüstem Bey'in Islamic News'de bir makalesi var. Hey'et-i murahhasayı tenkid ediyor. O nüshayı size dün göndermiştim. Londra Müslüman Bürosu'nun müdirine bir mektup yazdım. Aramızda yapılması caiz olabilen bu gibi münâkaşâtın Avrupa'da matbuâta aksettirilmesinden tevellüd edebilecek mahzurlara nazar-ı dikkatini celbettim.

Bu vesile ile de te'yid-i ihtirâmât eylerim beyim efendim.

Aliçeoğlu

Mahmud Muhtar Paşa bugün Münih'e hareket edecekti. Suret-i hususîyede söylendiğine göre İstanbul'a davet edilmiş. Fakat, İstanbul'un zaafını nazar-ı dikkate alarak müteredddid görünüyor. Lozan Türk Kongresi iki seneden beri 17 Mayıs'ta toplanıyordu. Bu teamülü bozmayarak bu sene kemâfi's-sâbık 17 Mayıs'a kongreyi davet etmemize Lozan Türk Yurdu karar verdi. Kongrenin programına ne gibi mevâddın konulmasını muvafık buluyorsunuz? Bilhassa gençliği alâkadar edecek hangi mesâil münakaşa edilmelidir? Bu bâbda fikrinizi yazarsanız minnetdar olurum. Hareketimden sonra gelecek mektuplarımı Doktor Kâzım Esad Bey açacaktır. Binaenaleyh avdetimden evvel mütalâanızı bildirirseniz pek iyi olur.

86

İSMAİL DERVİŞ'İN CAVİD BEY'E MEKTUPLARI

(1920)

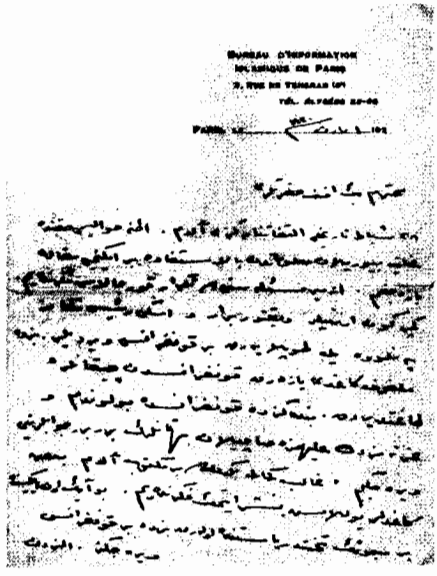
İsmail Derviş, Şerif Paşa'nın başkanlığını yaptığı, Dr. Nihad Reşad (Belger)'in fahrî sekreter ve Londra'da yaşayan Mirza Haşim Isfahânî'nin de muhasip olarak yeraldığı Paris'teki İslâmî Enformasyon Bürosu'nun komite üyesi idi.

Şerif Paşa'nın Cavid Bey'e gönderdiği evrak arasında bulunan bir belgede büronun başta gelen kuruluş maksadı "...Hilâfetin, Osmanlı Hanedanı'nın ve İslâmiyet'in lehinde propaganda yapmak" olarak gösteriliyor ve Paşa, aşağıda 133 ile 150 numaralar arasında yeralan mektuplarının çeşitli yerlerinde büro hakkında bilgiler veriyor.

1 Şubat 1920'de faaliyete geçen Paris İslâmî Enformasyon Bürosu, Şerif Paşa'nın Kürtçü hüviyetinden vazgeçmeye karar verdiği günlerde teşkil edilmiştir.

Bureau d'Information
Islamique de Paris
3. Rue de Teheran(8e)
Tel. Elysees 35-69

Paris, le 1 Mart 1920

Muhterem Beyefendi hazretleri,

28 Şubat tarihli iltifatnamenizi aldım. Adana havâlisi hakkında inayet buyurulan malûmattan bilistifâde bir ikinci makale yazacağım. İzmir meselesini de tekrar kurcalamak fikrindeyim. Geçen gün Ermeniler, Victor Berard ve eski reis-i nuzzâr Painlevé'yi toplayarak bir konferans verdiler. Biz de melfuf kâğıdı yazarak konferanstan çıkanlara dağıttırdık. Bendeniz de konferansta bulundum ve gazetemizde aleyhimize saçılan bühtanların birer birer cevaplarını vereceğim. Galib Kemalî Bey'den bir mektup aldım. Bazı kâğıtlar yollamış. Neşretmek fikrindeyim. Bu ayın on ikisinde bir mebusun taht-ı riyâsetinde olarak biz de bir konferans vereceğiz. Elimizden geldiği kadar

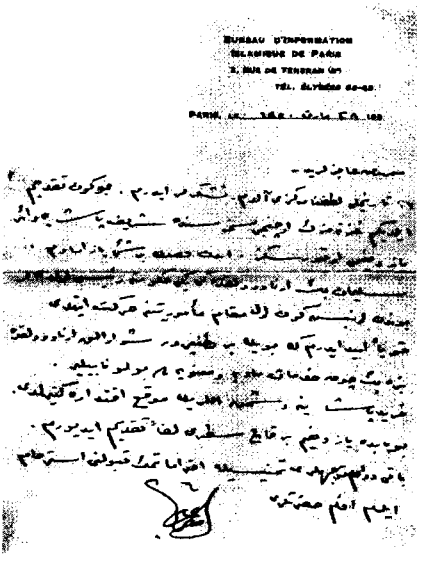
çalışıyoruz. Fakat kanaat-ı kat'iyye-i âcizânem şu merkezdedir ki dünyanın şu son iğrençlikleri karşısında kuvvet-i bâzûdan başka vasıta-i halâs kalmamıştır. Onu da teşkilât-ı milliye elhamdülillâh temin ediyor. Ancak endişem bizde alelekser olduğu gibi bu iyiliklerin fena taraflarının bi'n-netice galebe etmesi ihtimalidir. Buna da mânî olmak için İstanbul'da istediğini bilen ve yapabilen azimkâr bir hükümetin teşkilidir. O İngiliz donanmaları veya topları hezeyân-ı mutlaktan ibâret kalır. Bâkî te'yid-i ihtirâmât eylerim muhterem efendim hazretleri.

İsmail Derviş

Lozan ve Cenevre'deki Türk cemiyetlerine gazetemizden birkaç nüsha yolladım. Eğer te'lîfât-ı cedîdeleri varsa bittabîî işimize yarar.

Bureau d'Information
Islamique de Paris
3. Rue de Teheran(8e)
Tel. Elysees 35-69

Paris, le 28 Mart 1920

Mârûz-ı âcizleridir,

26 tarihli lûtufnamenizi aldım. Teşekkürler ederim. Bugün takdîm eylediğim gazetemizin üçüncü nüshasında Şerif Paşa'ya dair yazdığımı okursunuz. Ondan fazla birşey yazamadım. Süleyman Bey[55] Arnavutluk'taki yeni hükümete reis oldu ve bundan on beş gün evvel makam-ı memuriyetine hareket etti. Kaviyyen ümîd ederim ki böyle bir vatanperver şu aralık Arnavutluk'ta bize pek çok hidemât-ı maddiye ve maneviyede bulunabilir. Ferid Paşa yine düşman elleriyle mevki-i iktidara getirildi. Bu bâbda yazdığım birkaç satırı leffen takdîm ediyorum.

Bâkî devâm-ı teveccühleri temennisiyle ihtirâmâtımın kabulünü istirhâm eylerim efendim hazretleri.

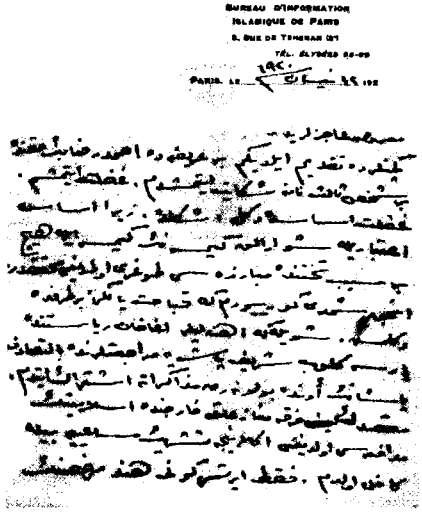
İsmail Derviş

[55] Arnavutluk'ta 1920 senesinin Ocak-Kasım ayları arasında başbakanlık yapan Süleyman Delvina (1884-1932).

88

Bureau d'Information
Islamique de Paris
3. Rue de Teheran(8e)
Tel. Elysees 35-69

Paris, le 12 Nisan 1920

Mârûz-ı âcizleridir,

Geçenlerde takdîm eylediğim bir arîzada Ahmed Rıza Bey hakkında bir şahs-ı sâlis nâmına şikâyet etmiştim. Gaflet etmişim. Gaflet esasta değil, şekilde. Zira, esas itibarıyle şu aralık kimsenin kimse ile hiçbir sebep tahtında mübârezesi doğru olmadığı muhakkaktır. Ancak şimdi görüyorum ki kabahat yalnız bir tarafta değilmiş. Şöyle ki: Hindliler Ağa Han riyâsetinde Paris'e gelip Şerif Paşa'ya müracaatlarında bi't-tesâdüf Paşa'nın evinde bulunarak müzakerâta iştirak ettim. Maksadın fırka münâzaâtı hâricinde İslâmiyet müdafaası olduğunu anlayınca teşrîk-i mesâîye bile kâfil oldum. Fakat ertesi günü Hind murahhasının otelinde bir ictimâa tesâdüf ettim ki, burada toplanan Doktor Refik Nevzad, Nihad Reşad ve Kemal Hüsnü Beyler, Paşa'yı falan bertaraf ederek komiteyi emellerine hâdim etmek istiyorlar. Bu bâbdaki fikrimi kemâl-i teheyyücle söyleyerek çıktım ve Hindli'nin Fransızcası bilmemesi sebebiyle Nihad Bey'in bilâhare söylediklerimi anlatmasını rica ettim. Ertesi gün Hindli, Paşa'ya aleyhimde idare-i lisan ederek doktorun kâtib-i umûmîliğini ileri sürmüş ve bu bâbda ısrar etmiştir. Bendeniz de paşaya ısrar etmemesini rica ederek yine elimden geldiği kadar muaveneti vaad ettim. Bilâhare, Hindli de entrikayı anlamış olacak ki beni tuttu. Arasıra gazetede yani gazeteye verilen kâğıtlarda fırkacılık hissettiğime ilk günden beri başlamış isem de her defasında doktor gaflete hamlederek tashihte tereddüt etmiyordu ve beni böyle epeyce zaman aldattı. Halbuki, Ahmed Rıza Bey'e bile hiddetin sebebini bilâhare anladım. Meğerse Nihad Bey kendisini Hindliler'e satmak için Reşid Paşa'nın bir mektubunu göstererek burada Devlet-i Aliyye'nin benim resmî memur-ı siyasîsi olduğun(m)u iddia etmiş. Ahmed Rıza Bey de bunun doğru olmadığını söylemiş ve ispat etmiş. Mesele her iki cihetten de çirkin. Fakat Nihad Bey benim Paşa'ya irâe eylediğim fikirlere karşı bittabîî hiddet ediyor ve vücûdumun âmâl-i hafiyesine sed olduğunu görüyor. Meselâ bu son defa Ferid Paşa mevki-i iktidara gelince yeniden "Biz yalnız kaldık, Fransızlar'a

itimad ederek İngilizler'in aleyhinde bulunduk. Ama yanlış yaptık" filân diyerek nasyonalistlerin aleyhine idare-i kelâma başladı. Paşa'ya bu fikrin müvellidi ne olduğunu anlattım ve aynı zamanda da bu şerâit dairesinde Bureau Islamique idaresinin bütün mes'uliyetine iştirak edemeyeceğimi beyân ettim. Şimdilik yani Nihad Bey orada bulunduğu müddetçe makale yazmakla iktifa edeceğim. Binaenaleyh bundan böyle gazetenin ve komitenin mütalâât ve harekâtından mes'ul olmadığımı arza müsâraat eylerim.

Şerif Paşa yarın Vevey'e geliyor. Kendisiyle görüştüğünüzde lûtfen bilmünasebe Nihad Bey'in sözüne kapılarak nasyonalistlerin aleyhine gazeteyi âlet etmekliğin tehlikesinden bahis buyurun. Galib Bey İstanbul'a gitti, geldi. İnşaallah orada iğfâl olunmamıştır. Fakat pek korkuyorum. Zannederim, Paşa benden fikirlerini biraz saklıyor. Herhalde emelim ne olduğunu biliyorsunuz. Hiçbir hırsım da yok, binaenaleyh kim ne derse desin. Bendeniz de yolumda sâbit-kademim. Bâkî takdîm-i ihtirâmât eylerim muhterem efendim hazretleri.

İsmail Derviş

89

KIRIM TATAR PARLAMENTOSU'NUN TEMSİLCİSİ CAFER SEYDAHMED'İN CAVİD BEY'E MEKTUBU

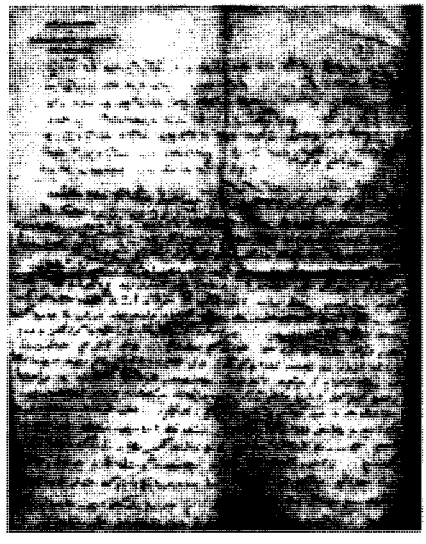
(25 Kasım 1921)

İmlâsı yer yer Kırım lehcesine kaçan mektubu yazan Cafer Seydahmed ("Kırımer", 1889-1960), Kırım'ın milliyetçi liderlerindendir. Kırım'da 1909'da bağımsızlık için faaliyet gösteren gizli "Vatan Cemiyeti"nin kurucularından oldu, 1917'de ilân edilen Kırım Halk Cumhuriyeti'nin Dışişleri ve Millî Savunma Bakanlığı'nı yaptı, İttihad ve Terakki'nin ileri gelenleri ile ve özellikle de Enver Paşa ile temasta bulundu, Sovyet işgalinden sonra sürgündeki Kırım Tatar Parlamentosu'nun tam yetkili temsilcisi olarak İsviçre'yi merkez edindi ve Kırım'ın bağımsızlığı için faaliyet gösterdi, daha sonra Türkiye'ye yerleşti ve hayata 3 Nisan 1960'ta İstanbul'da veda etti.

Delegation
du
Parlement
Tatare de Crimee

25 November sene 921

Huzur'a

Muazzez ve muhterem Cavid Bey,

Nâmınıza dün gelen şu mektubu takdîm vesilesinden bilistifâde arz-ı muhâlasat ve meveddet etmek ve bazı hususlarda istifsarda bulunmaya ictisâr ettim. Malûmunuz olduğu veçhile meselemizi ciddî bir surette herhangi bir noktaya istinâd ettirememekten ben fevkalâde sıkılıyor, muazzeb oluyorum. Anadolu'nun Fransızlar ile anlaşması meni yeniden ümidlendirdi. Acaba onların vesatat ve teveccühleriyle Fransızlar'ın bizim meseleye biraz daha ehemmiyet vermeleri yahut da âtî hakkında memleketimizin halâsını tesîs için ittihâz edilmesi lâzım gelen tedâbir hususunda kendileriyle anlaşmak mümkün olmaz mı? Bu ve sâir bazı düşüncelerle

Anadolu'ya kadar da gitmeyi düşünüyorum. Fakat buradan Ankara'ya giderek şimdi de orada bulunmakta olan Cemal Bey'den Harun Bey'in aldığı mektupta hakkımda bazı soğuk fikirlerde bulunulduğundan oradan bana hassaten mektup yazmak imkânını görmediğini bildiriyor. Bu "bilâhare görüştüğümüzde dertleşip de güleceğiz" diye tasvir edilen hallerin ne olacağını Harun Bey ile düşündük. Bunun ancak benim Ali Bey ve sair zevâtla olan münasebetlerimden tevellüd ettiği fikrine kail olduk. İttihâdın bir kısm-ı mühiminin aleyhinde Anadolu'da fena ve ciddî bir cereyân açtıkları anlaşılıyor. Bu hususta Cemal Bey'in mektubunda da sarahat var. Vaziyet-i umûmîye gerek idare-i dahiliye ve gerek malî, iktisadî meselelerde bozuk olduğu da bildiriliyor. Suiistimâlin de ciddî ve geniş bir mikyâsa girdiği anlaşılıyor. Hakkımda tahaddüs eden bu hâlet-i ruhiyenin ne gibi esbâb ve avâmille tevellüd ettiğini bilmemekle beraber meselenin esâsının menbâından sarsılması emeliyle Harun Bey kardeşimiz vesatatıyla Nâfia Nâzırlığı'na geçmiş bulunan Rauf Bey'e bir telgraf gönderdim ve Ankara'ya gelmek niyetinde olduğumu bu hususta ki nokta-i nazarını bildirmesini rica ettim. Bütün mevcûdiyetimle afvınızı temenni etmekle beraber şunu da arzetmek isterim ki Osmanlı hâdimleri muhâlefet-i siyasîyenin mânâsını anlamıyorlar. Benim Ali veya Veli Bey ile olan münâsebâtımı buralara götürmek ve merbûtiyet-i milliyemi bunların fevkinden ölçmeyi düşünememek bence azim bir noksandır.

Türkiye'de fırka kavgalarına girişmekten ziyade men az-çok Türk mukadderâtıyla uğraşarak, bunu düşünerek hayatımı geçirmeyi daha hayırlı buluyor ve bu yoldan ayrılmıyorum... Sizde böyle arkadaşlar çok görülmediğinden mi, yoksa hırs-ı siyasîyle gözlerin tamamiyle bulutlanmış olduğundan mı neden ise menim hakkımda mühr-i tekfîr basılmış. Umûmî emellerimize zararı olmasa bunu sükûnetle geçerdim... Fakat ben neler düşünerek Anadolu'ya gitmek isterken böyle ricâl karşısında kaldığımdan fevkalâde müteessir oldum. Hareket edip etmemekte müteredddid bir halde kaldım. Pek büyük hürmet ve takdîr kadar da samimiyet ve teveccühünüze imanla bu hususta sizi tasdî'e cüret ettim.

Buraya, Salârü'd-devle Bey taşındı. Cenevre'ye giderken kendisini sizin vesâtatınızla tanımıştım. Kendisiyle ne derece esaslı dertleşmek kabil olduğunu kestiremiyorum. Biraderiniz Kâzım Bey henüz avdet etmedi yahut da buradan daha geçmedi. Kemniç'e[56] muvâsalatından da bir haber yok. Sizin mektubu ya buradan geçerken veyahut Kemniç'e vardığında oraya göndereceğim. İstanbul'da bulunmakta olan kardeşim Hamdi de henüz gelmedi. Kendisini bugünlerde bekliyoruz. Ehemmiyetli haberler getirirse iş'ârda kusur etmem. Size tab' ettirdiğim kitabımdan takdîm etmiştim. Bilmem daha almadınız mı? Herhalde tenkîdâtınızdan istifâde etmek isterim.

Hulûsla refîka-i muhteremeniz hanımefendi hazretlerini selâmlar, arz-ı hürmet ve meveddetle elinizi sıkarım.

Cafer Seydahmed

Kayınpederim de hassaten arz-ı ihtirâm ile sıhhat ve âfiyetinize dua eder.

---

[56] Almanya'nın Saksonya Eyaleti'ndeki *Chemnitz* şehri olabilir.

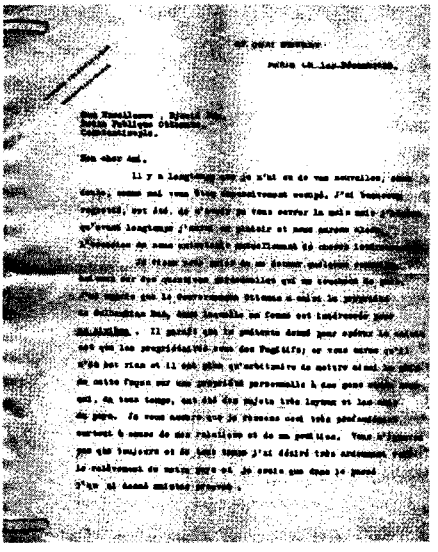
90

CALUST GÜLBENKYAN'DAN CAVİD BEY'E

(1 Aralık 1923)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Üsküdar doğumlu Ermeni vatandaşlarından olan ve tarihlere Turkish Petrolium Company ile diğer bazı petrol şirketlerindeki hisselerinden hareketle "Bay yüzde beş" olarak geçen Kalust Sarkis Gülbenkyan (1869-1955), bu mektubunda Cavid Bey'den İstanbul'da devletleştirilen bir gayrimenkulünü kurtarabilmesi için avukat tavsiyesinde bulunmasını rica ediyor ve Ermeni mülteciler için yapacağı çalışmalar hakkında bilgi veriyor.

27, Quai d'Orsay
Paris, 1 Aralık 1923

Ekselânsları, Cavid Bey,
Osmanlı Kamu Borçları (Düyûn-ı Umûmîye İdaresi)
İstanbul

Kıymetli dostum,

Uzun zaman var ki haberlerinizi alamadım. Hiç şüphesiz, siz de benim gibi fazlasıyla meşgulsünüz. Bu yaz ellerinizi sıkamamış olmaktan dolayı çok üzgünüm, temennim aradan fazla geçmeden bu zevke erişmemdir. O zaman enteresan mevzularda beraberce konuşma fırsatını da buluruz.

Sizden, beni yakînen alâkadar eden bazı şahsî meseleler hakkında dostane tavsiyelerde bulunmanızı rica edeceğim.

Osmanlı Hükümeti'nin, refikamın da altıda bir hissedarı olduğu Gülbenkyan Han'ın mülkiyetine elkoyduğunu öğrenmiş bulunuyorum. Elkoymanın esbâb-ı mûcibesi mâliklerinin firarî olması imiş. Halbuki böyle birşeyin sözkonusu olmadığını biliyorsunuz. Her zaman için ülkenin dostu ve son derecede sâdık teb'aları olan bizler gibi kişilerin şahsî bir mülküne bu şekilde elkonması keyfiliğin de ötesindedir. Sizi temin ederim ki, bu durum özellikle de münasebetlerim ve vaziyetim sebebiyle beni oldukça derinden etkiliyor. Memleketimizin terakkîsini görmeyi daima nasıl büyük bir iştiyakla arzuladığımı bilmez değilsiniz ve zannedersem geçmişte de bunun sayısız delillerini vermişimdir. Dolayısıyla almam gereken tedbirler konusunda beni değerli tavsiyelerinizle aydınlatır ve hizmetlerine ihtiyaç duymam

halinde kendisine başvurabileceğim çok yetenekli, çok dürüst ve makul bir avukat tavsiye etmek lûtfunda bulunursanız size sonsuza kadar minnetdar kalacağım. Şimdilik beklemek niyetindeyim, zira bizden çok daha büyük hisselere sahip olan kuzenlerim, İsmail Bey ve Emin Bey isimlerindeki iki avukat vasıtasıyla resmen itirazda bulundular.

İzmir'de, Manisa civarındaki Mütevelli'de bulunan mülküme de aynı şekilde elkonduğunu, Ziraat Okulu'na dönüştürüldüğünü ve bu arada iki işletmecisinin öldürüldüğünü de öğrendim. Siz konunun tüm ayrıntılarını zaten bilmektesiniz. Esbâb-ı mûcibe burada da yine temelsizdir.

Mâlî gelecek pek tatminkâr görünmemekle birlikte İngiltere piyasasındaki bütün büyük emisyonlar prim yaptı. Ortada pekçok para dolaşıyor ama elde etmeyi bilmek lâzım. Osmanlı yatırımlarına karşı hissedilen bütün iyi niyetlerin baltalanmakta olmasından fevkalâde üzüntü duyuyorum. Bana öyle geliyor ki, İstanbul'da mâliyenin sanayi şovalyelerine hakiki mâliyecilerden daha ziyade kulak veriliyor.

Şu sıralarda ekonomi ve petrol hisselerinin konsolidasyonu konusunda bize ait Royal-Dutch-Shell şirketi ile İngiliz Hükümeti'nin ait şirketleri ile ilgili devâsâ projelerimiz var. Bu iş, zamanımızın en büyük mâlî ve ekonomik konsolidasyonu olacak.

Size bazı açıklamalarda bulunmak istediğim bir mesele daha var. NEAR EAST RELIEF, Yunanistan'daki Ermeni mülteciler için bana başvurmuş, ben de onlara eğer teşkilât bu kişileri Kuzey Amerika, Güney Amerika veya Afrika gibi uzak memleketlere nakletmek isterse, mülteciler gönderilecekleri memleketlere ulaşır ulaşmaz iskâna ve istihdama tabi kılınmış olmaları şartıyla kullanmaları için evvelâ 50.000 dolar vermeyi teklif etmiştim. Near East Relief teklifimi kabul etti. Bunu yapmakla, vatandaşlarıma karşı hayırlı bir teşebbüste bulunduğum ve aynı zamanda Osmanlı Hükümeti'nin düşüncelerine aykırı hareket etmediğim, böylelikle her iki tarafı da tatmin ettiğim kanaatinde idim. Sizin de bildiğiniz gibi, tasvip etmediğim siyasî meseleler hakkında hiçbir biçimde, asla taraf tutmadım. Bu taşkınlıkların hep hayâl ettiğim ve uğrunda çalışmaktan geri kalmadığım ekonomik gelişmeleri böylesine geciktirmiş olması ne kadar acı.

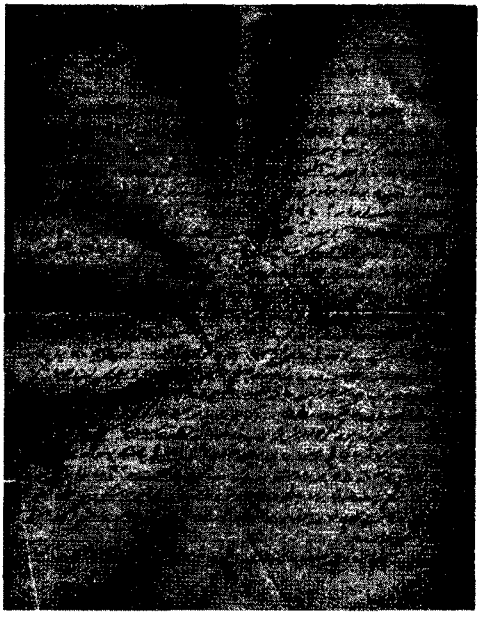
İyi haberlerinizi beklerken, en kalbî bağlılık hislerimi kabul etmenizi rica ederim kıymetli dostum.

C. S. Gülbenkyan

91

CAVİD BEY'İN İSMAİL CANBULAT'A MEKTUPLARI (1921-1924)

Gurten Kulm - Berne,
14 Eylül 1921

Azîzim!

Cahid'e ait olan mektubunuz şimdi geldi. Ben de kendisine mektup yazmak üzere idim. Hemen gönderdim. Malta'dakilerin kurtulmalarına tabiî memnun olacaktır. Rauf'la Vâsıf'ın çıkmamalarına canım sıkıldı. Midhat Şükrü de neden gelmedi? Bâri şu zavallı Süleyman Numan'ı da içlerine alsalardı ne olurdu!

Ben Roma'da iken bizimkiler Rigi'den inmiş. Şimdi burada bulunuyoruz. Cahid dört gün evvel Nis'e gitti. İlk gelen mektupta iyi haberler var! Bakalım diğer mektuplarda ne göreceğiz? O civarlarda en iyi yer "Menton" imiş, havası Nis'inkinden daha iyi imiş. Orada oturmağa karar verdik, yalnız münasip ev bulunacak mı, bilmem. Cahid henüz pek tenha olduğunu, otellerin bile açılmadığını, bir gün evvel açılmış fakat henüz temizlenmemiş bir otelde küçük bir oda bulunduğunu yazıyor. O bulur bulmaz bize haber verecek. İbtida onun ailesini göndereceğim, sonra da biz gideceğiz. Teşrînevvel'in ilk haftasında ancak ben giderim. Âzâde için doktor (Menton) değişmekte zarar yok demiş. Fakat kışın bir iki ay dağ hayatını da tavsiye etmiş.

Refikayı da yarın Davos'daki doktor gelip muayene edecek ve şu üç dört ayda serbest hayatın bir tesir yapıp yapmadığına bakacak. Tabiî ona da kışın bir iki ay dağda geçirmek tavsiye edecektir mutlaka. Eğer böyle bir tavsiyede bulunursa Kânunsânî ibtidâlarında iki üç ay için buralara döneriz. -Faik [.....] İsviçre frankları için yazdım. Bakalım birşey yapabilecek mi?-

Salih Paşa burada, birkaç günden beri arada görüşüyoruz. Mahmud Bey gelmişti. Almanya'ya geçti. Enver, Nâzım bir müddetten beri Batum'da bulunuyorlarmış. Bahaeddin Şakir'den hukuk-ı akvâm konferansına gelen bir Bulgar bir mektup getirdi, Sofya'da imiş, Trakya işleriyle uğraşıyormuş.

Said Halim Paşa'nın çıkardığı fotoğraflar ne oldu? Gördüğünüz vakit alıp bana gönderir misin? Hanımefendiye söyle, Nuri Bey'den mektup aldım.

Pek melankolik olduğunu yazıyor. Bizim evin karşısında bir oda tutmuşlar. Oraya geçeceklermiş. Mustafa Kemal'in oturduğu ev mi acaba?

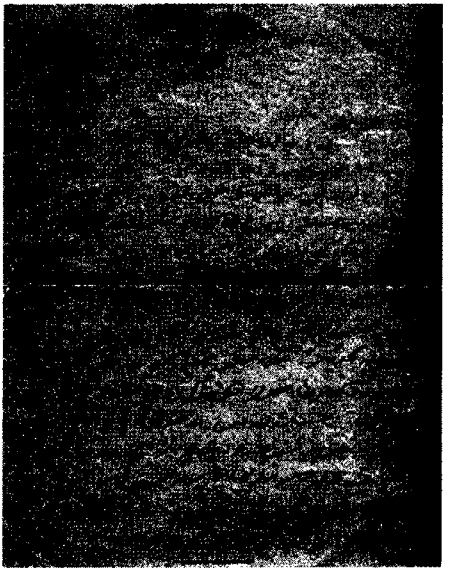
Bugünlük bu kadar. Refikamın hanımefendiye ve sana pek çok selâmı var. Ben de hanımefendiye ihtirâmlarımı takdîm ederim.

Cavid

92

Hotel
Gurten-Kulm
Bei Bern

30 Eylül 1921

Azîzim,

23 Eylül tarihli mektubunu aldım. Teşekkür ederim. İnşaallah, Fiuggi'de iyi bir kür yapabildiniz. Roma nasıl, acaba? Yine benim bulunduğum zamanki gibi sıcak mıdır? Apartman aramaktan bahsediyorsunuz. Sahile gitmek fikrinden sarf-ı nazar ettiniz gibi görüyorum. Roma'da apartman bulmak da o kadar müşkil birşeydir ki geçen kış Ziya Bey aylarca aramış da birşey bulamamıştı. Siz de kışın Nis'e gelsenize. Bu olmazsa, hiç olmazsa San Remo'ya geliniz. Belki sıksık görüşebiliriz.

Malta'dakilerden son haftalarda Cahid'e hiçbirşey gelmedi. Süleyman Numan muntazaman yazarken kesti. Anlaşılan müsaade etmiyorlar. Acaba zavallıları hiç çıkarmıyorlar mı? Protestolarını kim dinler. Midhad Şükrü'nün çıkacaklar meyânında olduğu için diğerlerine iltihak etmediğini Resuhi yazıyordu. Kaçanların çoğu Münih'te. Kemal buraya gelecekti birkaç gün için, fakat henüz bir haber yok. Biz yarın Gurten'i terkediyoruz. Mevsume Hanım, Fransa'ya gitmezden evvel bir hafta kadar [.....] olmak için Ceneve'de yahud Nyon'da kalmak istiyor. Yarın refikalarıyla birlikte oraya gidecekler. Ben Bern'de kalacağım. Ayın onunda da büyük hanım, Mevsune Hanım ve Âzâde, Menton'a gidecekler. Biz de belki ayın yirmisine doğru gideriz. Mektubun cevabını sefaret vasıtasıyla gönderirsin.

Legation de Turquie
Schlösslistrasse
Berne
(Pour Djavid Bey)

Cahid'den her gün [.....] mektup alıyorum. Malûmatın neticesini + yahut - işaretiyle bildiriyor. Bu defa aksilikler tevali etti durdu. Bir aralık nevmîd olmağa başlamıştık. Şimdi düzelir gibi oluyor. Faik Nüzhet'ten hâlâ mektubun cevabını almadığım için sizin franklar hakkında bir [şey] yapıp

yapmadığını bilmiyorum. Hurşid Paşa'nın münasebetsizliğini dün Salih Paşa'ya bahsettim.

Harp mâateessüf yine neticesiz kaldı gibi görünüyor. Rumlar, Eskişehir hattında tutunabildiler. Şimdi yine uzun bir intizâr devresi geçecek. Bizimkiler Rumların karşısında ahz-ı mevki etmeye mecbur olurlarsa zavallılar şu yağmur mevsiminde oralarda nasıl barınabilecekler? Eskişehir'i de alabilselerdi ne kadar iyi olacaktı.

İngiliz gazetelerinin bazısında çok iyi makaleler vardı. Morning Post bir makalesinde bu harbin müsebbibi Lloyd George olduğunu, mütarekeden sonra Türkiye ile her hususta anlaşmadığından dolayı İngiltere'nin nâ-kabil-i afv bir hata irtikab ettiğini, devâm-ı teşvîşin mes'uliyeti Türkler'e değil İngiliz ricâline ait bulunduğunu söylüyor. Times'da bile zararsız bir makale vardı. Bakalım, Gunaris[57] ne programla Londra'ya gidecek.

Baki, hanımefendiye ve size her ikimizin de hürmetleri ve selâmları.

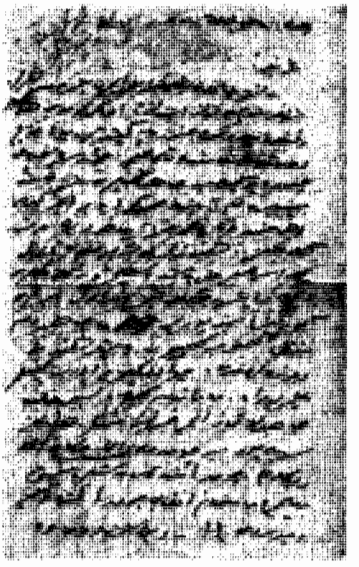
Cavid

Fotoğrafları unut. Ziya Bey'i görürsen kundura bağlarının geldiğini söylersin lûtfen.

[57] Dimitrios Gunaris (1866-1922), Yunanistan'da 10 Mart 1915 ile 23 Ağustos 1915 ve 8 Nisan 1921 ile 6 Mayıs 1922 arasında iki defa başbakanlık yapan politikacı. İstiklâl Savaşı'nın zaferle neticelenmesi üzerine Yunanistan'da "Küçük Asya Bozgunu" denen yenilginin sorumlularından kabul edildi ve "Altılar Duruşması" olarak bilinen mahkemede birlikte yargılandığı diğer beş kişi ile beraber idama mahkûm edildi ve 28 Kasım 1922'de Atina'nın Goudi semtindeki kışlada kurşuna dizildi.

93

Bern, 9 Teşrînevvel 921

Mektubunuzu yine
sefarete yazınız

Azîzim!

2 Teşrînevvel tarihli mektubun için pek çok teşekkürler. Biz, Gurten'i terkettik. Evvelki gün Cahid Beyler refika ile birlikte Cenevre'ye gittiler. Ben üç dört gün sefarette kalacağım. Çarşamba sabahı Cenevre'ye gidip Cahid Beyleri trene bindireceğim. Biz de sonra ya bir iki gün daha Cenevre'de kalacağız yahud Bern'e geleceğiz. Henüz kararımız yok. Kemal Bey ile İsmail Hakkı Paşa, İsviçre'ye gelecekleri için Fransa'ya hareket etmezden evvel onları görmek istiyorum.

Cahid'den muntazaman mektup geliyor. İşler henüz düzelemedi. Cevad Bey'in biraderi [.....] Bey burada. Meran'dan geldi. Nesîmî'nin, Cahid'in kazanç haberlerine muntazır olduğunu söylüyor. Birçok Meran hikâyeleri dinledim. Çok enteresan şeyler. Seni bilmem ama hanımefendiyi çok enterese ederdi!!

Weil'in Roma'da kalmasına karar verdik. Kışın Roma hiç fena değildir. Şirket teşkili fikri muvafık. Yalnız bu incertitude devam ederken sermayedarlar bilmem ki kat'î bir angajmana giderler mi? Ben orada iken İtimâd-ı Millî Bankası ile Banca di Sconto arasında bir etüd şirketi teşkil edilmesini düşünmüş ve teklif etmiştim. İstanbul'dan statüler yapılıp geldiği halde Banca di Sconto bir aydan beri cevap vermedi ve bu vaziyet elli-altmış bin liralık bir işti!

Maltadakiler'in kurtulmaları meselesinin ne suretle halledildiğine, kiminle müzakere cereyan ettiğini dair malûmatınız varsa bana yazmanızı rica ederim. İngilizler Ankara'ya bir ajans mı gönderdiler acaba! Times bu itilâfa çok hiddetlendi. İngiltere'nin namus ve haysiyetini ihlâl eden bu kararın tebdilini taleb ediyor, gayet şiddetli yazılmış bir başmakalede.

Acaba ne zaman avdet edecekler? Rauf ve Vâsıf Roma'da kalacaklar mı? Buna dair de izahat verirsen pek müteşekkir olurum.

Senin para meselesi için Salih Paşa'ya söyledim. Hurşid Paşa'nın münasebetsiz kararından da bahsettim. Bundan maada Yâver Hikmet Bey'in defterine de kaydettirdim. Bilmem ki birşey yapabilecek mi? Salih Paşa, Floransa'da dört-beş gün kaldıktan sonra İstanbul'a gidecek. Roma'ya uğramayacak.

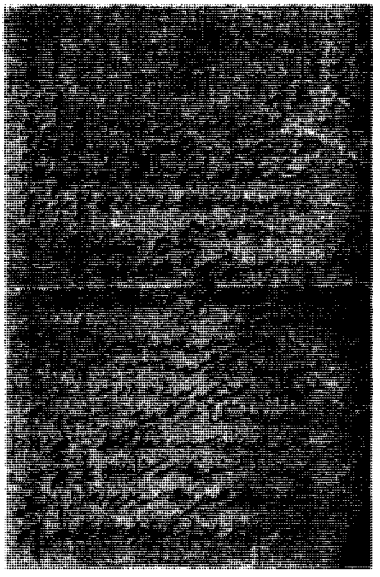
Burada havalar fevkalâde güzel. Teşrînevvel'de bilhassa yağmurlarıyla meşhur olan Bern'de, bu kadar güzel hava görülmediğini söylüyorlar. İhtimal ki Roma sıcaktır.

Ben gazetelerin hâlâ Roma'ya gelmesine çok hayret ettim. Ben Roma'dan avdet edeliden beri Nuri Bey'e üç dört defa gazeteler için yazdım, adres verdim. Söylemeyi unutmuş olacak. Nuri Bey işi bu!

Bâkî, gerek benim gerek refikamın her ikinize pek çok selâmları ve hürmetleri.

Cavid

94

Bern, 14 Teşrînevvel

Azîzim!

Mektubunu aldım. Teşekkür ederim. Cevabını da hemen veriyorum. Bu İsviçre'den yazılmış son mektup olacak. Yeni adresimizi biliyor musun? Evvelce yazmamış olmak ihtimâline mebni buraya işaret ediyorum.

Djavid Bey
Ville Simone
Menton-Garavan
France

Ayın yirmisinde hareket ediyoruz. Bir-iki gün Lyon'da, bir iki gün Marsilya'da kalarak Menton'a gideceğiz. Mektubunu orada okurum.

Cahid'den muntazaman haber geliyor. Sistem teeyyüd ve tekemmül ediyormuş. Fakat henüz netice-i maddiye yok. Nesîmî'nin sabırsızlıkla bu neticeye muntazır olduğunu Cemil Bey söylüyordu! Nesîmî ile Halil Bey ibtidâ birlikte oturmak üzere bir ev tutacaklarmış. Sonra sarf-ı nazar etmişler. Halil Bey ayrı oturacakmış. Fakat henüz onlar da ev bulamamışlar. Meran'a buradan yolcular gitti. Refia Sultan, Damad Fuad Bey, Burhaneddin Efendi. Birinci ve ikincisi birkaç ay kalacaklarmış. Üçüncüsü de dört beş gün. Meran'da her gece tonbala oynayarak vakit geçiyormuş!

Mahmud Paşa'nın mektubunu leffen gönderdiğini söylüyorsun, çıkmadı. İstanbul'daki adres malûm ise oraya gönderemez misin?

Yeni evinizin numarasını bildirmediğin için bu mektubu yine Palas Otel'e gönderiyorum. Ümid ederim ki kaybolmaz. O otelin posta kısmı pek intizamsız ve adamları pek sersemdir.

Ben hâlâ Kemal Bey'i bekliyorum. Kat'î geleceğini yazdı. Eğer Roma'ya buraya gelmezden evel giderse tabiî görüşemeyiz.

Said Halim Paşa'dan resimlerin alınacağına hiç ümidim yoktu zaten. Filimlerden sen çekersen alırız; başka türlü elde edilemyecek.

Burada da havalar fevkalâde güzel. Böyle bir Teşrînevvel ayı bilhassa Bern'de hiç görülmemiştir.

On gündür ki gökte bir bulut parçası bile yok. Bütün Avrupa bu halde galiba. Paris'te 164 seneden beri böyle bir Teşrînevvel ayına tesadüf edilmemiş olduğunu Maten yazıyordu.

Sizi herhalde beş on gün için olsun Menton'da bekleyeceğiz. Biz gittikten biraz sonra hemen gelirsiniz. Hem dedikleri gibi işler için konuşuruz, hem de görüşmüş oluruz. Her halde sizi misafir edecek bir odamız vardır.

[.....]hof'ta çok parlak âlemler oluyormuş. Balolar, tuvaletler. Nuriye

Hanım orada bulunamadığına ne kadar teessüf etse azdır.

Malta'dakilerin çıkmış olduklarını zannediyorum. Gerek Avrupa gazetelerinde ve gerek İstanbul gazetelerinde okunan haberlere nazaran belki artık İnebolu'ya varmışlardır. Süleyman Nazif'in İnebolu'ya çıkarılmamasına ne dersin? Bunlar hepsi acaba orada mı kalacaklar? Öteye beriye mi dağıtılacaklar? Rauf'la, Vâsıf'la görüşemediğimize çok teessüf ettim.

Şimdi Faik Nüzhet'ten bir mektup aldım. Sana ait olan fıkrayı aynen naklediyorum: "Canbulat Bey'in meselesini halletmek üzereyim". Bu fıkradan kendisinin icap edenlerle görüşmekte olduğu ve halletmek ümidini beslediği anlaşılıyor. Eğer ümidsiz birşey olsaydı böyle yazmazdı.

[.....] havadisleri görüştüğümüz zaman naklederim. Nuriye Hanım o zamana kadar sabretsin... Bugünlük bu kadar. Her ikimizin pek çok selâmları ve hürmetleri.

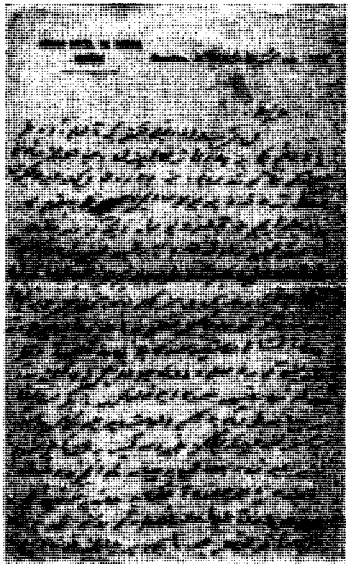
Cavid

Ha, sahih! Az kaldı unutuyordum. Evvelki gün bahçede gezerken Abbas Paşa ile haremine tesadüf ettim. Tabiî haremiyle görüşmedim. Kendisiyle birkaç dakika konuştum. Zürih'te imiş, şimdi Bern'e gelmiş. Daha beş on gün İsviçre'de dolaştıktan sonra yine İtalya'ya gidecekmiş. Burada kimseyi sefîri bile ziyaret etmemişti. Bana Roma'dan borçlu olduğu ziyaret için olacak ki sefarete bir kart göndermiş. Ben de otel otel dolaşıp nerede olduğunu öğrenerek bir kart bıraktım.

95

Grand Hotel de Russie
Geneve

Geneve, le 25 Teşrînevvel 921

Azîzim,

17 Teşrînevvel tarihli mektubunu aldım. Evvelce yazdığım gibi, biz Bern'i terkettik. Cahid'in ailesini cuma günü gönderdim. Biz de dün hareket edecektik. Fakat trende yer bulamadığımızdan biletleri yarın için almağa ve burada iki gün fazla kalmağa mecbur olduk. Artık Lyon'da, Marsilya'da tevakkuf etmeyeceğiz. İnşaallah perşembe sabahı Menton'da olacağız.

Kemal Bey gelmedi. Kendisine verilmek üzere gönderdiğin mektubu iade ediyorum.

Dün akşam Reşid Sadi Bey, Bern'e gelmiş fakat kendisini göremedim. Dün, Cevad Bey bize gelmişti. Telefonda Reşid Sadi ile konuşmuş. Bekir Sami'nin Briand[58] tarafından Paris'e davet edildiğini söylemiş. Ben sizin verdiğiniz haberden kimseye bahsetmemiştim şimdiye kadar. Acaba, Briand ne için davet etti? Herhalde, Ankara'ya ait bir mesele için olacak ama orada murahhasları görüşürken Bekir Sami Bey ile ne konuşacak? Belki, Briand, Gunaris ile olan mülâkatından sonra buna lüzum görülmüştür. Maarif nâzır-ı esbâkı Şükrü Bey'in Afganistan sefaretine tâyîn edilip gittiğini yahud gitmek üzere olduğunu Muslihiddin Âdil Bey naklediyordu. Fethi Bey de hamdolsun dahiliye nezaretine geçmiş. Kanunların asrî surette tatbîkine dair de vilâyâta tâmîm göndermiş!

Halil Beyler de [.....]'de fevkalâde bir villa tutmuşlar. Fakat yalnız oturacaklarmış. Şimdi zavallı pansiyonda kalıyormuş. Diğer havadisler de, Haim Efendi'nin taleb ettiği şeyler.

Senin işe dair İstanbul'dan bir haber aldın mı? Faik Nüzhet'i kimse görüp sormuş mu?

Burada iki gündür müthiş bir rüzgâr var. Cenevre'nin meşhur [.....]'i. Selânik'in Vardar'ı bunun yanında hiç kalıyor.

Yeni apartmanınızdan memnun musunuz? Ne olsa otel hayatından hem daha rahattır, hem daha ucuzdur.

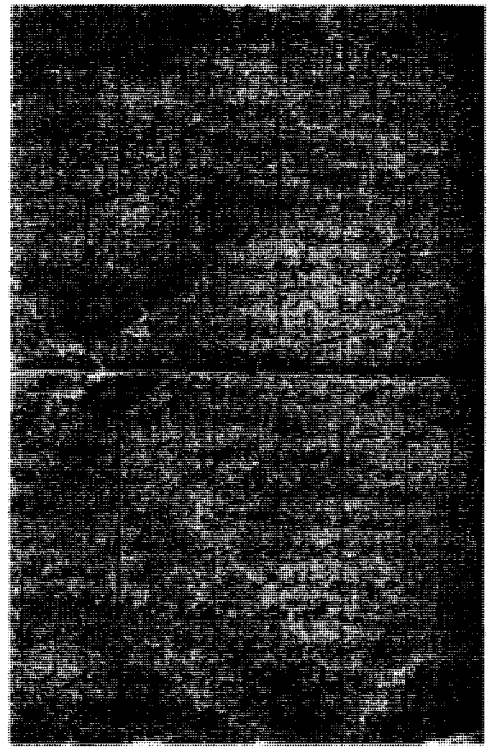
Yakında, Menton'da görüşmeyi ümid ediyoruz. Her ikimizin hepinize selâmları ve hürmetleri.

Cavid

[58] Fransa'da on bir defa başbakanlığa gelen Aristide Briand (1962-1932).

96

Menton, 30 Teşrînevvel 1921

Azîzim!

26 Teşrînevvel tarihli mektubunu buraya geldikten sonra aldım. Teşekkür ederim. Sen de arada benim İsviçre'den yazdığım son mektubu almış olacaksın. Üç günden beri buradayız. Hava güzel, mevki nefis, evimiz denize nâzır. Siz Malta'da denizden belki usanmışsınızdır. Fakat ben iki seneden beri deniz görmediğim için sahilde bulunduğuma çok memnunum. Evimiz fena değil. Noksanları var ama fer halde otel hayatına nisbetle ev hayatı iyi. Gelirseniz çok memnun olacağız. Confort temin edemezsek de her halde sizi misafir edecek bir odamız var.

Cahid zannettiğiniz gibi oyuna dalmış değil. İşler iyi gitmediği için bir müddet tatil etti. Tercüme ile meşgul yine. Bir gün Cahid ile Monte Carlo'ya gittim. Henüz mevsim hulûl etmemiş güya, fakat bütün masalar dolu idi. Bana hepsi de kaybediyor gibi geliyordu.

Bulunduğumuz yer İtalya'ya pek yakın. Fransız cihetinde en son mevki. Hattâ yaya bile bizim evden bir çeyrekte İtalya hududuna geliniyor.

Türkler varmış ama hiçbirine rastgelmedik. Esasen bizden de çok uzaktadırlar. Hepsi Nis'te. Nis buraya şimendiferle bir buçuk saat. Mevcud Türkler'in hemen hiçbirinden hoşlanmam. Cahid geçen gün Kemal Midhat'a rastgelmiş. Sıkılmadan Cahid'in yanına gelip görüşmüş.

Cenevre'de [.....] Bey'i birkaç kere gördüm. Zavallı, halılarını satmak için uğraşıp duruyordu. Fakat bu zamanda kim halı satın alır?

Gazetelerin neşriyatından Malta'dakilerin hareket ettikleri anlaşılıyor. Rauf'dan yeni bir haber aldın mı? Bunların doğrudan doğruya gitmeleri ne fena oldu. İtalya'ya uğrasalardı görüşseydik çok iyi olacaktı.

Hayriye Hanım da Bedri Bey'inkiler ile birlikte gelecekti. Gelmemiş. İstanbul'daki hanımlarla ikisi arasında da epey dedikodu başlamış. Mevcud eşyayı taksim etmekle uğraşıyorlardı. Hâlâ bitirememiş olacaklar ki gelemedi.

Salih Paşa'nın Mustafa Kemal'e yazdığı telgrafa yazdığın tarzda cevap geldiğini biliyordum. Kendisi İsviçre'de iken cevap gelmişti: "Teklifiniz,

menâfi-i hükümete muvafık görülmemiştir".

Abbas Paşa bütün İsviçre'yi dolaşıyor galiba. Zürih'de, Bern'de, Lozan'da, Cenevre'de kendisine tesadüf ettiler. Şimdi de Thun'da bulunduğunu yazıyorsunuz. Bu mevsimde Thun'da cinler top oynar. Orada ne yapabilir? Biz bir gün Interlak'ına gittik, sıkıntıdan patladık. Oturacak bir çaycı dükkânı bile açık yok.

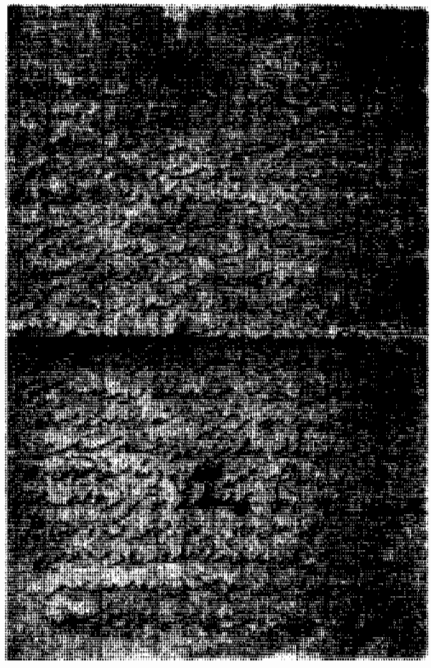
Enver Paşa ile Doktor Nâzım, Cemal Paşa ile görüşmek üzere Afgan hududuna gitmişlermiş.

Başka yazacak birşey hatırıma gelmiyor. Hepinize hepimizin selâmları ve hürmetleri.

Cavid

97

Menton, 4 Teşrînsânî 921

Azîzim,

Mektuplarımız yolda telâkî etmiş olacaktır. Buraya gelince, aldığım mektubunuzun cevabını evvelce vermiştim. Şimdi, son mektubunuzun cevabını yazıyorum.

Bekir Sami Bey ile görüşmeyi çok arzu ediyordum. Câmi Bey bir hafta evvel Paris'ten avdet edeceğini yazdığından bu arzumu kendisine bildiremedim. Halbuki o tarihde hareket etmemiş olduğunu anladım. Ankara'ya gitmek havadisi sahih ise onu da gitmezden evvel göremediğime müteessifim.

Ankara ile Fransa arasında yapılan itilâfnamenin metnini Temps neşretti. Hudutlarda Londra'da verilen itilâfname ile bunun arasında bir fark yok gibi. En mühim nokta mıntıka ve nüfûz meselesinin itilâfnameye derci. Maateessüf *accord tri partite* bâkî. Mamafih bunun bize tasdîk ettirilmemesi mühim bir kazançtır. İmtiyazlar hakkında gizli bir mukavele olup olmadığını anlamak istedim. Şimdilik maden imtiyazından başka birşey verilmemiş.

Yusuf Kemal'in Enver hakkında Ruslar'a vukû bulan teklifinden haberdar değildim. Eğer sahih ise Ankara'nın siyasî cereyânlara adem-i vukûfunun bir delîli. Ruslar ellerindeki atout'ları[59] hiç feda ederler mi?

Ziya Bey'in Tulon'daki adresini bilseydim görüşürdüm. Evvelki gün İstanbul'dan gelen bizim aşçı Hasan Ağa'yı almak için Marsilya'ya gittim ve Tulon'dan geçtim. Madam ile nihayet nikâhlarının akdi pek iyi oldu. Nikâh nerede, otelde mi, sefarette mi yapıldı? Nikâhta Ziya Bey hazır bulunmadı mı?

Faik Nüzhet Bey'in İsviçre frankları için tekrar yazdım.

Rauf Bey'e yazdığınız mektubun nasıl bir tesir hâsıl edeceğine - kendisi [.....] orada - meraktayım. Roma'ya, Londra'ya, Washington'a sulh şerâitini tebliğ için hey'etler göndereceklermiş. Aslı var mı?

İstanbul'dan yeni bir haber yok. Said Halim Paşa kabinesine ait evrakın divan-ı temyize gönderildiğine dair Sabah'ta bir havadis vardı. Acaba İbrahim Bey hakkında verilen kararın diğer vükelâya teşmili için mi?

Bugünlerde, Hallaçyan bizi ziyarete gelecek galiba. Paris'te işlerini bitirmek üzere imiş ve İstanbul'a giderken buradan geçip bir-iki gün kalacağını yazıyordu.

---

[59] *atout:* Fransızca *iskambil oyununda koz.*

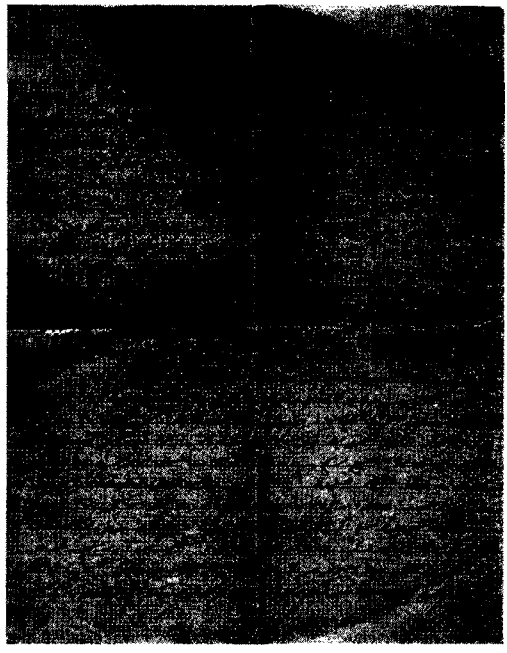
Türkler'den hâlâ kimseyi görmedik. Benim görüşebileceğim bir Semih Bey vardı, o da başlarına gelen bir felâketten dolayı evinden çıkmıyormuş. Reşid Mümtaz Paşa'nın bir kızı dört beş ay evvel Paris'te vefat etmişti, bir ikincisi de geçen hafta Nice'de yine veremden ölmüş. Bir aile için ne büyük felâket.

İstanbul'dan haber aldığım yok. Nuri Bey için merak ediyordum, fakat Hüseyin Ağa iyi olduğunu söyledi. Bugünlük bu kadar. Sizi bekliyoruz ve hanımefendiye hepimizin hürmetleri, selâmları ve meveddetleri.

Cavid

98

Menton, 19 Teşrînsânî 921

Azîzim,

4 Teşrînsânî tarihli mektubunu almıştım. Arada gönderdiğim diğer mektubun cevabına intizâren bunun cevabını birkaç gün tehîr etmiştim. Görüyorum ki sen de aynı suretle hareket edip bu cevabı bekliyorsun. Yahut benim o mektubumu almadın. Daha fazla muhaberesiz kalmamak için bunu yazıyorum.

Said Halim Paşa'nın verdiği resimleri aldım. Hiç fena olmamış. Şayet fenalık varsa kabahat bizim vaziyetlerimizde. Yoksa resimlerin alınışı ve yapılışı fevkalâde. Bilhassa teşekkür ettiğimi lûtfen söyler misin?

Hayriye Hanım'ın geçen cumartesi günü Midhat Şükrü ile birlikte İstanbul'dan hareket edeceğini Celâl Sahir yazıyordu. Hareket etmişlerse şimdi artık Berlin'dedirler belki. Burada havalar iyi olmakta berdevam.

Hallaçyan, Paris'te işini bitirmiş. Roma tarîkiyle İstanbul'a gidiyormuş. Bugün buraya geliyor. Bir yahut iki gün kalacak.

Cemal Paşa Moskova'ya gelmiş. Batum'da bulunanları da görüşmeye davet etmiş. Doktor Nâzım gitmiş. Cemal'in bilhassa Afgan'dan Moskova'ya gelip onları davet etmesi birkaç sebebe müstenid olmak lâzımdır. Fakat ne olduğunu bilmiyorum. Nâzım'dan bir mektup geldiyse de buna dair birşey söylemiyor. Mustafa Kemal'in Enver aleyhine uğraştığı son gelen İstanbul gazetelerinden anlaşılıyor. Bu gazetelerin yazdıklarına nazaran mektubundaki bazı izahat ile karşılaştırarak birşey çıkarabiliyorum.

Zavallı Kemal bidâyet mahkemesinde beraat etmiş. Kefaletle tahliye edilmiş, müddeiumûmî vazifeten istinaf ediyormuş. Fakat oradan da beraat edeceğini Münih'ten yazıyorlar.

Nuri Bey'den mektup aldım. Benim mahkûmiyet meselesinin halli bir mesele-i uzmâ olmuş. Uğraşan çok. Fakat bir netice yok. Şimdi artık kuvve-i karîbeye geldi diyorsa da ben inanmıyorum. Bu defa da gıyabî hükümdür, değişemez diye bir itiraz serdedeceklerdir. İbrahim Bey hakkındaki hüküm Said Halim Paşa'ya filân teşmil edildi miydi?

Hanımefendiye söyle, Sabiha Hanım'ın gününde çok kalabalık toplanıyormuş. Nuri Bey hazır bulunmuş. Kadınlar ve erkekler hakkında mühim mübâhasât cereyân etmiş. Meşhur Refika Hanım, Nuri Bey'in birçok

mütâlebâtına iştirak eylemiş. Âtıfet Hanım bilâkis Nuri Bey'e muârızmış. Sabiha Hanım'ın ne fikir serdettiğini bilmiyorum. Nuri Bey erkekleri daima haklı, kadınları ise daima haksız buluyormuş. İşte mühim bir İstanbul havadisi!

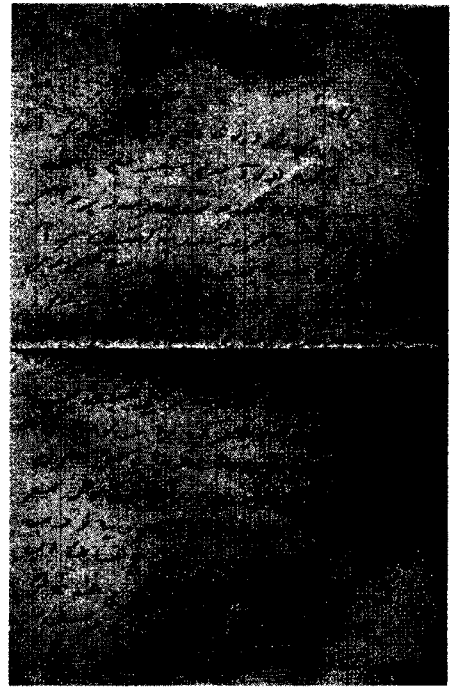
Fransa itilâfı hakkında ve İngiliz matbuâtının münâkaşâtını takip ettin mi? Oskan Efendi bana Londra'dan bütün gazetelerin kupürlerini gönderdiği için hepsini okudum. Aman ne kadar telâş ve bilhassa hayret etmişler! Fransızlar'ın cevaplarını verdikleri bu sabahki gazetelerde var. Şimdi bakalım Curzon bu cevap üzerine ne yapacak?.. Şu İngilizler ile de bir anlaşma olsa da dünya sükûna girse!

Bugünlük bu kadar. Hanımefendiye hürmetlerimiz, sana da hepimizin selâmları.

Cavid

99

Menton, 18 Kânunevvel 921

Azîzim,

9 Kânunevvel tarihli kısa bir mektubunu birkaç gün evvel aldım. Said Halim Paşa meselesi hakkında tafsilât verecek bir ikinci mektubun vürûduna intizâren cevabını te'hîr etmiştim. Bu mektubun gelmediğini görünce bunu yazmaya karar verdim. İtalyan gazetelerinde bu meseleye dair hiçbirşey görmüyorum. Yazmıyorlar mı, yazdırmıyorlar mı? Polisin taharriyâtından bir netice çıktı mı? Mektubunda yazdığın gibi bir esâmi pusulasının bulunmuş olduğu doğru mu? Bu sualleri sormaya hâcet yok. Tabiî mevsuk olarak duyduğun şeyleri yazıp bildireceksin. Bu meselede insanı en ziyade izâb eden hiçbir gazetede bir kelime dahi esef görememek. Eğer bir Müslüman bir Hristiyan nâzırı öldürseydi neler neler yazarlardı.

Abbas Paşa'dan bu sabah bir telgraf aldım. İsmini işitmediğim bir yerden -Cemal Paşa Münih'te. Afgan'daki icraâtından görüştüklerine bahsediyor ve Enver ile Nâzım'ın aleyhinde bulunuyormuş. Rivayete nazaran birçok mütehassıslar alıp birlikte Afgan'a götürecekmiş. Ben ve Cahid kendisinden kısa birer mektup aldıksa da teşebbüsâtına dair birşey yazmıyor-. Son gelen gazetelerde Mustafa Kemal Paşa'nın nutku vardır. Okudun mu? Hey'et-i vekîleye dair tanzim olunan bir kanun lâyihasını, kendi işine gelmediği için şiddetli bir surette tenkid etmiş. Nutuk birçok boş sözlerle dolu. Bazen İslâmizm'i, bazen Türkizm'i tenkid etmiş olan mecnunlara karşı da muahazât var. Okunacak ve saklanacak vesika.

Burada verilecek hiç havadis yok. Hayatımız yeknesak bir surette geçiyor. Şerif Paşa'dan başka kimse ile görüşmüyoruz gibi. Geçen de Şerif Paşa'nın evine çaya gitmiştik. Orada vaktiyle İstanbul sefaretinde bulunan şair Ârâmüddevle, Mirza Rıza Dâniş Han'a tesâdüf ettik. Evine davet etti. Bir gün de ailece ona çaya gittik. İsveçli bir karısı var. Güzel bir villa yaptırmış, Acem eşyalarıyla tefrîş etmiş. Yaz-kış Monte Carlo'da oturuyorlarmış.

Hanımefendiye havadis: Zeki Paşa'nın kızı Saadet Hanım İsviçreli bir dişçi ile evlenmiş. İkdam sahibi Cevdet Bey'in kerimesi de Münihli bir Alman doktorla. Fakat bu ikincisi Müslüman olmuş. İstanbul'da dineler, çaylar, birbirinden parlak surette teâkub ediyormuş. Fakat İzzet Melih Bey'in ifadesine göre mevzubahis ve makall olacak ne bir hadise ne de bir

sima varmış. Son bir haber de Nuri Bey'in kendi ifadesine nazaran çok akıllı bir adam olması ve aklının herkes tarafından -mutlaka Sabiha Hanım müstesnadır- beğenilmesi.

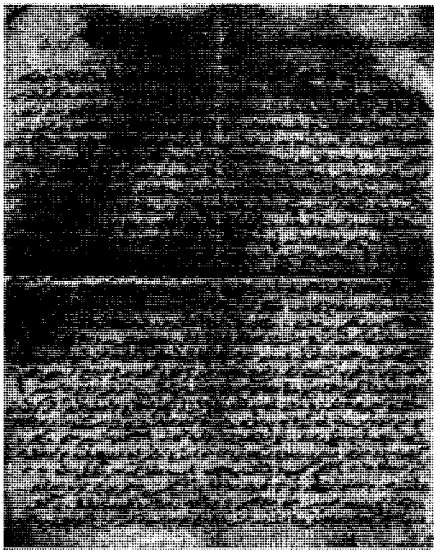
Talât Paşa'nın validesinin vefat ettiğini gazete yazmış ama görmedim. Zavallı kadın keşke bir sene evvel ölseydi. Hayriye Hanım işleri hakkında birşey anlatmış mıydı?

Bugünlük bu kadar. Hepimizden ikinize de hürmetler ve selâmlar.

Cavid

100

Menton, 29 Kânunevvel 921

Azîzim,

23 tarihli mektubun için teşekkür ederim. Said Halim Paşa meselesi hakkında verdiğin izahatı dikkatle okudum. Ben ne Bulgarlar'dan, ne de diğerlerinden şüphe etmiyorum. Bir Bulgar'ın Said Halim Paşa'yı öldürmesi için ne sebep olabilir? Hidiv'den şüphe edilmiş olmasına da aklım ermez. Hidiv şimdi neden böyle bir cinayet irtikab ettirsin? Said Halim Paşa kendisine îras-ı zarar edebilecek bir mevkide değildi. Mâzînin intikâmını almak için de böyle şey yaptırılmaz.

Davidof'u tanırım, mesleğini de bilirim. Onun şuradan buradan para vurmaktan, İngilizler'e de casusluk etmekten başka işi yoktur. Talât Paşa meselesinde de bir alâkası yakından ve uzaktan bulunduğuna kanî değilim. Bizim gazetelerin zavallı Said Halim Paşa için yazdıklarını okudun mu? Hele Ali Kemal'in, Refik Halid'in ve Yakub Kadri'nin!

Cemal Paşa'nın Berlin'de Enver'in aleyhinde bulunmuş olduğuna şüphe yok. Evinde misafir kalmış olduğu Cemal Azmi de Enver'in teşkil ettiği cemiyetin kasadarı imiş! Münih'te de her görüştüğüne Enver'in aleyhinde bahsedip duruyormuş. Fakat bunların en fenası İkdam gazetesinde akşamdan naklen gördüğüm bir fıkra. Belki sen de görmüşsündür. Bunda, Enver'in Batum teşebbüsâtında kendisinin müşterek olmadığını, Enver'i bu meseleden vazgeçirmek için üç seneden beri sarfettiği mesâinin bir faydası olmadığını filân söylüyor. Halbuki Batum teşebbüsâtının aslı olmadığını Ankara tekzîb ediyor. Hangi meseleden vazgeçirmek için üç sene Cemal Paşa çalışmış da muvaffak olamamış? Münih'tekilere Enver Paşa'nın bilâkis Bolşevikler aleyhinde bulunduğuna, Türkistan'da bu yolda propaganda yaptığına ve bunun kendi teşebbüsâtına sekte vereceğinden şikâyet ediyormuş. Bu perhiz ne, turşu ne? Anlaşılır şey değil. Kendisine mevki verdirmek için Enver'in ve arkadaşlarının aleyhlerinde bulunmakta ne mânâ var? Hem kimi inandıracak?

Mustafa Kemal'in nutku şâyân-ı dikkatti. Bu defa tehlikeyi atlattı, ama bir ikincisinde bilmem böyle kolaylıkla işin içinden sıyrılabilecek mi? Çünki dâvâsı çok sakat. Bereket versin ki bu hâlin devamından memnun olanlar çok da kendisine ekseriyet verdiler. Yalnız Enver değil, İttihad ve Terakki'ye ve harp zamanındaki siyasete de taşlar vardı.

Hayriye Hanım meselesi bir muamma. Herkes bir türlü nakil ve hikâye ediyor. Herhalde Berlin muhiti, Münih muhiti derken [.....] pek ziyade

aleyhinde. Bu söylenen şeylerde ya bir hakikat var; yahut yok. Eğer yoksa bunların önüne geçmeli, varsa o zaman Hayriye Hanım'a ciddî vesâyâda bulunmalı. Tesir etmeyeceği görülürse kendisine biran evvel evlenmesini tavsiye etmeli. Bugün merhûmun refikasıdır. Herhaliyle alâkadar olmak da Talât'ın dostlarına teveccüh eden bir vazifedir. Binaenaleyh Midhat'ın bir cümle ile meseleyi kesip atmasını muvafık görmem. Bu [.....] ve kıyl ü kallere maruz kalmasındansa evlenmesi yüz bin kere her nokta-i nazardan iyidir.

Boya meselesinin kime ait olduğunu anlamamakta hakkım varmış. Gecelerce düşünmüş olsaydım yine bunun içinden çıkamazdım. Tuhaf şey. En akıllı kimselerin bazen bir çarpıklıkları oluyor.

Âzâde lor peyniri hakkındaki iş'ârınızdan pek ziyade memnun oldu. On beş gün evvel olsaydı yalnız Âzâde değil ben de isteyecektim. O kadar çok severim ki geçen hafta bizim aşçı Hasan Ağa burada ona yamaklık eden ve Türkçe bilen İstanbullu bir Yahudi ile görüşmüş. Ona muhabbet etmiş. Civar köylerde bu peynir yapılıyormuş. O vakitten beri muntazaman alıyoruz. Zahmetinize hacet kalmadı.

Ümîd tatil zamanını burada geçiriyor. Cebir, hendese, hikmet, kimya okuyormuş. Geçen gün ben Nuri Bey'e mektup yazıyordum. Ümîd yanıma geldi. Mektubun altına birkaç satır ilâve etti ve Nuri Bey'den cebir biliyor mu diye sordu. Bilmiyorsa nasıl bankalarda âzâ oluyormuş? Nuri Bey herşeyi birşey bilmeden oldu dedim ama bu bir türlü Ümîd'in aklına giremedi! Sabiha Hanım'dan hâlâ mektup almadım. Hayriye Hanım refikama bir mektup yazmış.

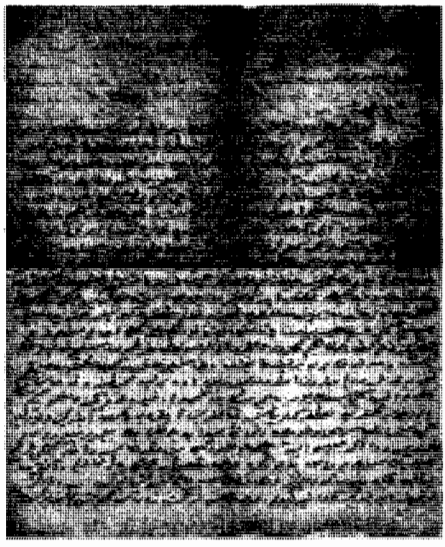
Sabiha Hanım'ın İstanbul'a gidip kendisini ziyaret bile etmediğinden şikâyet ediyor. Buna çok şaştım. Hanımefendi bunu nasıl tefsir ediyorlar? Bu mektubu galiba yılbaşı günü alacaksın. Geçen sene yılbaşı gecesi pek parlak geçmişti. Hanımefendiye sor da sana anlatsın.

Hepimizden hepinize pek çok selâmlar ve meveddetler, hürmetler.

Cavid

101

Menton, 3 Şubat 922

Azîzim,

Mektubunu aldım. Rahatsızlığına esef ettim. Hamdolsun çabuk geçiştirdin. Fakat nüksetmemek için ihtiyat etmeli. Hakikaten bu senenin enfluanzası salgın olmakla beraber mühlik değil. Maamafih tutulmamak herhalde iyi.

Pasaportun vize edildiği haberi hepimizi memnun etti. Daha ne bekliyorsun? Bence üç nalla bir beygiri pasaport teşkil ederdi. O da hallolduktan sonra ahvâl-i âlemin ne göstereceğini beklemeye hiç lüzum yok. Hemen bu mektubu alır almaz kalkar gelirsin. Ya hanımefendiye? O karar veremedi mi?

Kendilerinin de birlikte gelmelerini hepimiz şiddetle arzu ve rica ediyoruz. Bu mektubu alınca hangi gün geleceğinize dair telgraf bekleyeceğiz. Havalar pek iyiydi. Dün sabah pardösüsüz çıktığım halde yine sıcaktan rahatsız oldum.

Necmeddin Molla dün Venedik'ten hareket edecek vapurla İstanbul'a gideceğini bana son mektubunda yazmıştı. Bundan dolayı Hayriye Hanım hakkında kendisine birşey yazmadım. Maamafih gitmemiş olsaydı da yazmayı düşünürdüm. Çünki o da bu meselede Berlin'de bulunanlarla hemfikirdir ve hattâ onlardan daha müfrittir. Seniha Hanım ve Cemal Paşa bir müddetten beri Berlin'de imişler. Dün Seniha Hanım'dan gelen mektupta da Hayriye Hanım'dan uzun uzun bahis vardı. O da Berlin muhitinde kalmasını hiç arzu etmediğini söylüyor. Bilmem sana yazmış mıydım? Hayriye Hanım geçende Molla Bey'e yazdığı bir mektupta Mustafa Kemal Paşa'nın kendisini Ankara'ya davet ettiğini ve oraya gidecek olursa her türlü masârifini temin edebileceğini bildiriyordu. Kendisi de eğer samimi ise bu suretle yaşamaktan ise dahile gitmeyi tercih ettiğini söylüyordu. Ben bu fikirde olmamakla beraber birşey yazmadım. Ankara'da Berlin'deki dedikoduların daha fazlası yapılacağında şüphe yoktur.

Enver'in tevkif edildiğini zannetmiyorum. Haremi bilâkis Türkistan'da reis-i hükümetinde bulunduğunu söylüyormuş.

Cemal Paşa'nın Afgan'a avdet edeceğine dair hiçbir haber yok.

İstanbul'da Mahmud Muhtar Paşa sadrazam olacak diye epey gürültüler olmuş. Ali Kemal, Reşid, Fahreddin sık sık Mahmud Muhtar'la görüşmüşler. Londra'ya gitmesi mevzubahis olmuş. Fakat rivayete nazaran sonra bundan sarf-ı nazar edilmiş.

Ankara'nın Roma'da vekîli dururken (velev ki infisâl etmiş olsun) Ferid'in

Paris'ten Bonomi'ye[60] müracaatını çok garip buldum. Hem mektubunda ne kadar da lüzumsuz tafsilât vardı!

Gazeteler, Bonomi'nin de çekileceğinden bahsediyorlar. Keşke tahakkuk etse. Bizim meselenin halli biraz uzar ama şu Torretta[61] [.....]ı gitmiş olur. İtalyanlar mıntıka-i nüfûz meselesinde, İngilizler İzmir'in Lübnan tarzında bir idareye mâlikiyetinde ve Marmara'dan Rumlar'ın çıkmamasında ısrar edecek olurlarsa korkarım ki yine sulh yapılamayacak. Bu, Ankara hakkındaki endişelerimiz şimdiye kadar tahakkuk etmedi. İnşaallah böyle devam eder. Paris'ten gelen haberler Fransızlar'ın şark siyasetlerini tebdîl etmeyeceklerini gösteriyorsa da bilmem ki bu sözlere ne dereceye kadar itimad caizdir?

Said Halim Paşa'nın cenazesinin Sultan Mahmud türbesine defnedilmesine ve cenaze alayı için teşrîfattan tezâkir-i resmîye yazılmasına şaşmadım. Aferin Tevfik Paşa'ya.

Benim meselenin halledildiğini galiba son mektubumda yazmıştım. Evrak, Dîvân-ı Âlî'ye takdîm edilmek üzere Bâbıâlî'ye gönderilmiş. İlâmın suretini henüz göndermediler. Karar hususî mi yoksa benimle birlikte mahkûm olanların kâffesine şâmil mi, bilmiyorum. Gazetelerde de birşey yazdırmadılar.

Yakında teşrîfinize intizâr ve cümlemizden selâmlar.

Cavid

---

[60] İvanoe Bonomi (1873-1951): İtalya'da 1921-1922 ve 1944-1945 arasında başbakanlık yapan politikacı.

[61] İtalya'da 1921–1922 yılları arasında Ivanoe Bonomi hükümetinin dışişleri bakanı olan Pietro Tomasi Della Torretta (1973-1962).

102

Menton, 18 Şubat 922

Azîzim!

Floransa'dan avdetimde mektubunu buldum. Sana buradan gitmezden evvel de bir mektup yazmıştım. Tabîî, aldın.

Burada bulduğum mektubundaki izahata nazaran gelemedik. Floransa'da üç gün kalmadım. Maatteessüf, Kemal ile görüşemedim. Bana yazdığından ancak bir hafta sonra Viyana'dan Merano'ya gelmiş. Benim pasaportum bir hafta için azîmet ve avdet [.....] fakat bekleyemedim. Avdette bir gün de San Remo'da kaldım. Refika da oraya geldi. Birlikte avdet ettik. İtalyan Rivierası'nı da çok mâmur buldum. Floransa'yı ziyaret ettiğime de pek memnun oldum. Fakat epey zahmet ve masraf oldu. Artık Kemal ile görüşebilmek, kendisinin ya Fransa'ya yahud hududa gelmesine vâbeste. Şimdi Merano'da bulunuyor.

İşlerini henüz tesviye edip gelemediğinize müteessifiz. Maamafih kat'iyyen geleceğinizi vaad ettiğiniz için şikâyet etmeyip bekliyoruz.

Burada havalar bermutad iyi. Floransa biraz soğuktu. Fakat orada da hava pek güzeldi. Roma'da kar görmek iyi bir mazhariyettir!

Midhat Şükrü İstanbul'a mı Anadolu'ya mı gidiyor? Hayriye Hanım hakkındaki sözler cidden mûcib-i teessür ve teessüf. Kendisi refikama yazdığı mektupta daima Midhat Şükrü Bey'in haremiyle birlikte bulunduğunu yazdığı halde şimdi bu sözün de hakikat olmadığı anlaşılıyor. İstanbul'dan ve Ankara'dan gayri bir yere gitmeye razı olacağını hiç zannetmiyorum.

Cemal Paşa'nın İstanbul gazetelerine [.....] Enver'e dair neşrettirdiği fikarâtı hayret ve teessüfle okumuştum. Afgan meselesi bir muamma. Cahid'e yazdığı bir mektupta Afgan'a dair olan teşebbüsâtından filân bahsediyor.

Paris'ten aldığım haberlere nazaran Ferid kendisine iyi bir mevki yapamamış. Fransızlar pek müştekî imişler. Eğer gazetelerde kullandığı yüksek lisanı Poicaré gibi müteazzım bir racül-i siyasîye karşı da isti'mâl etmişse büyük bir gaf yapmıştır. Yusuf Kemal'in seyahati de -hele beraberinde getirdiği meşâhir-i mütehassısiye ile!- garip. Pâyitahtları gezip de ne yapacak? Ankara'dan çıkmazdan evvel de kendisine Avrupaca faidesi olacak mülahazası ile! ittifâk-ı ârâ ile beyân-ı itimad edilmiş. Fakat diğer taraftan da Ruslar'a Yusuf Kemal'in bir mukavele akt ve imzasına mezun olmadığına dair teminat verilmiş!

Celâleddin Arif'in hâlâ gelmemesi tuhaf. Çephe ziyareti bu kadar uzun sürer mi? Câmi Bey ne yapıyor? Ankara'ya avdet edecek mi? Yoksa Bekir Sami Bey'in avdetine mi intizâr edecek?

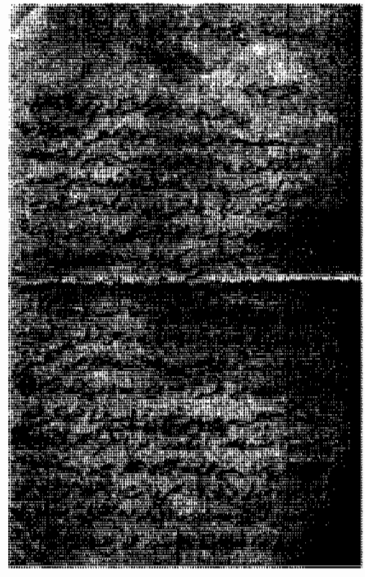
Bekir Sami Bey yakında gelecek olursa kendisinden ahvâle dair iyi malûmat alırız.

Said Halim Paşa'nın cenaze ve alayı tafsilâtını gazetelerde gördüm. Düyûn-ı Umûmîye komiseri Said Bey, gazetelerde olmayan bir hadiseyi naklediyor. Ali Kemal kadınlarla birlikte Bâbıâlî Caddesi'ndeki binalardan birinden cenaze alayını seyrediyormuş. Sultanî talebeleri bunun farkına varmışlar ve aşağıdan yukarıya tükürerek kendisini tahkir etmişlermiş. Bugünlük bu kadar. Her ikinize de hepimizin selâmları vardır.

Cavid

103

Menton, 20 Şubat 922

Azîzim!

17 Şubat tarihli mektubunu bugün aldım. Seyahatten avdette aldığım mektubunun cevabını da evvelki gün yazmıştım. İstanbul'dan gelen gazetelerde size ait hükmün de nakzedilmiş olduğunu gördüm. Bunun Divan-ı Harb-i Örfî'ye tebliğine lüzum var mı? Bu işe bakan Divan-ı Harp, şimdiki Divan-ı Harb-i Örfî değildir. Ne ise. Ne usul-i mahkemeye, ne merâsime artık akıl erdirmek kabil değil.

İnşaallah bu karar üzerine para meselesi de bir hal-i kat'îye iktirân eder.

Kemalî, tabîî Meran'da olacak. Henüz kendisinden bir haber almadım.

Ümid'in resmi için benden İsviçre hududunda bir buçuk frank gümrük resmi almışlardı, o kadar. İtalyanlar hiçbirşey söylememişlerdi. Buranın usulünü bilmiyorum. Şüphesiz aynı tarzda birşey olacak.

İstanbul'dan gelen haberlere nazaran Mahmud Muhtar Paşa'nın kabine teşkil etmesi meselesi epey gürültüyü, münâkaşayı ve buhranı mûcib olmuş. Kabinede Cemil Molla, Reşid Bey, Mustafa Arif, Avni Paşa ve Hüseyin Kazım Bey bulunacaklarmış. Fakat bunlar hep rivayet galiba. Necmeddin Molla'dan mektup gelecek olursa Mahmud Muhtar Paşa ile pek samimi görüştüğü cihetle belki mevsuk malûmat alırız.

Hanımefendiye havadis: Sabiha Hanım çok arzu ediyorsa eğer, Mahmud Bey ile Seniha Hanım (İzzet Melih'in sâbık haremi) tiyatroda aynı locada bulunsunlar, İzzet Melih de bunu görsün! Bu bâbda konbinezonlar tertip edilmekte imiş.

Dün gece Nis'e karnaval seyrine gittik. Bunun medâyihini çok işitmiştim. Fakat bu kadar parlak ve eğlenceli birşey olduğunu tasavvur edemiyordum. Çok memnun kaldık.

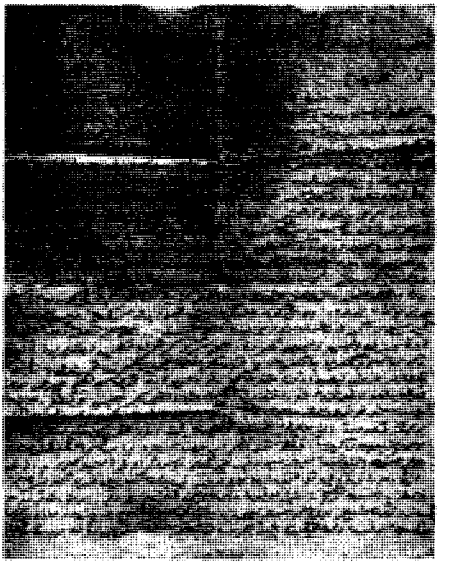
Bugünlük bu kadar.

Pek çok selâm ve meveddet hepimizden.

Cavid

104

Menton, 28 Şubat 922

Azîzim!

24 Şubat tarihli mektubunu dün sabah aldım. Cevabını da bu sabah yazıyorum.

Kemâlî nihayet Roma'ya gelebildi demek. Ümid ederim ki pasaportunu yaptırmağa muvaffak olur ve burada uzun uzun görüşürüz. Sizinle beraber gelmesinde de hiç mahzur yoktur. Her ne kadar fazla odamız yoksa da evimizden yüz yüz elli metre ötede nefis bir otel var. Ona orada bir oda tutarız ve yemekleri beraber yeriz. Pasaportu yapılmadığı takdirde zarûrî hudutta görüşülecektir. Ben geçende İtalya'dan gelirken bunu da tahkik ettim. Ventimille'de kötüce oteller var. Onların birinde kalmışlar. Oradan araba ile "Rocher Rouge" denilen mevkie kadar tamamen gelinemiyorsa da nihayete kadar araba yolu yoktur. Yolun bir kısmını yaya olarak yapmak üzere geliniyor. Biz de Rocher Rouge'a pasaportsuz gidebiliyoruz. Ventimil'e geldiği vakit telefonla görüşüp randevu almak da kabildir. Numaramız "Menton 355"tir.

Biz, Mayıs evâsıtına kadar burada kalacağız. Martın haftasında gelmeniz pek muvafık. Üç günden beri Seniha Hanım burada bizde. Üç gün sonra, yani cumartesi günü Nis'e sanatoryuma gidiyor. Biraz sanatoryumda kalacakmış... Gelecek haftadan itibaren oda sizin dispozisyonunuzda. Gelmezseniz kiraları tazmin ettiririz.

Ne gün geleceğinizi bir mektupla yahud telgrafla bildiriniz.

Tahsin'in de Berlin'de, Münih'te bulunan sair arkadaşları gibi Enver aleyhdarı olması hiç hayretimi mûcib olmadı. Ahlâksız, karekterine hiç itimad etmediğim pis heriflerden biri de budur. [.....] yukarıya çıkamayacak herifleri vali yapması zavallı Talât'ın en büyük kusuru, en büyük zaafı değil miydi?

Enver hakkındaki rivayetlerin mahiyeti anlaşılamadı gitti. Fakat şu nakledilen şeylerde bir esas-ı hakikat mevcud olacağına inanmak istemiyorum. Çünki bu sözler evvelce işittiklerim - Enver'in efkârına dâir- epey tevâfuk ediyor.

Ferid'in tebdili haberi tekzib edildi. Fakat Paris'te hiçbirşeye muvaffak olamadığını zannediyorum. Öteden beriden yazdıkları şeyler bunu gösteriyor. Bakalım, Celâleddin Arif Roma'da daha fazla muvaffak olacak mı?

Bekir Sami Bey'in senin mektubunu Rauf'a vermemesi tuhaf. Mektubun muhteviyatına vâkıf idiyse belki orada gördüğü ahval ve şerâite nazaran vermemeyi münasip görmüştür. Geçen sene ben kendisiyle Adnan'a ve Eyüb

Sabri'ye mektup göndermiştim. Ankara'ya gidince bu mektupları mürsel-i ileyhlerine teslim etmeyerek yırtmayı münasip görmüştü. Rauf'un istifasının ahvâl-i sıhhiyeden olduğuna inanmak pek güçtü. Çünki tayini ile infisali arasında geçen pek az müddet zarfında vaziyetin vahâmet kesbetmesi biraz müstaiddi.

Celâleddin Arif'in birlikte gezdiği halde hakkında lehinde ve aleyhinde birçok şeyler söylerler. Hangisinin doğru olduğunu bilmiyorum. Bu çocuk Ankara'da mı idi yoksa İstanbul'dan mı alıp gitti?

Yusuf Kemal'in İstanbul'dan hareket ettiğini gazeteler yazdılar. Bankadaki hesaplarını da beraber getiriyormuş. Huzura kabul edilmesine de demeli? Şimdiye kadar İstanbul'dan geçen Ankara ricâlinin hiç biri saraya uğramamıştı. Nuri Bey'den gelen mektuba nazaran, hünkar İstanbul'da Yusuf Kemal'e karşı gösterilen hüsn-i kabulden ve Said Halim Paşa hakkında yapılan cenaze alayından pek ziyade gazaba gelmiş, bu hükümeti defedeceğini söylemiş.

Karnaval bügün bitiyorsa da Mart'ın 9'unda Bataille de fleurs[62] var. Bu şayân-ı temâşâ birşeydir, bâri buna yetişiniz.

Mahmud Muhtar Paşa, İstanbul'da dostlarımdan biriyle görüşmesinde kendisinin Sabri Hoca, İsmail gibi erâzille teşrîk-i mesâi edeceğine dair şâyi' olan rivayetleri suret-i kat'iyyede tekzib etmiş.

Nuri Bey'in rivayetine nazaran İngilizler, Sıraselvi ve Şişli taraflarında birçok evleri, apartmanları yeniden [.....] [63] etmeye başlamışlar. Belki de başlayacak olan müzakerâta bu suretle icra-yı tesir etmek istiyorlar! Sanki bütün İstanbul'u [.....] etse Ankaralılar'ın umurunda!

Bugünlük bu kadar. Cümlemizin meveddetleri ve hürmetleri ve gelmenize intizârlar.

Cavid

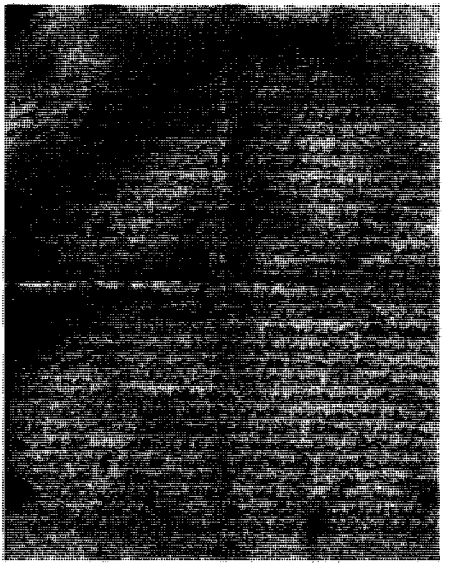
---

62 Nice'de her şubat ayında yapılan karnaval sırasında düzenlenen geleneksel eğlenceler.

63 Burada ve bundan sonra noktaların yeraldığı yerde eski harflerle Fransızca iki kelime yazılmış, okuyamadım.

105

Menton, 15 Nisan 922

Azîzim,

Mektubunu dün aldım. Bu defa geçen defanın aksine olarak mektup pek çabuk geldi.

Hanımefendinin rahatsızlığına pek esef ettik. Refika da kendisine cevap yazmak için ikinci mektubunu bekliyor. Neden bilmiyorum? Nuri Bey'in [.....]ne dair mühim tafsilat var. Mahmud Bey'in mektubunun iki sahifesi bununla dolu. Fakat refikam yazmamaklığım için yemin ettirdi. Kendisi yazacakmış. Ben de bilmecbûriye mutâvaat ediyorum.

Nuri Bey'e telgraf çektim ve cevabını da aldım. Ayın 22'sinde Weil ile birlikte İstanbul'dan hareket edecekmiş. Weil'den gelen mektup da bunu teyîd ediyor, biz de bekliyoruz. Şimdi Roma'ya gelmeye kalksak 24 yahut 25'te burada bulunmaklığımız lâzım gelecek. Ancak iki üç gün sonra da orada bulunabileceğiz, pek az olacak. Bundan dolayı seyahati tâlik etmeye mecbur oluyoruz. Bâhusus, Nuri Bey postada mühim mektuplar olduğunu da telgrafında söylüyor. Düyûn-ı Umûmîye meselesine dair olmalı. Bu meselede son günlerde biraz müşkilât görünmüş olduğunu Weil yazıyor. Pek çok talipler varmış. Bunların kimi sadrazam, kimi başka makamlar kimisi "allié"ler tarafına teveccüh ediyormuş. Mâliye Nâzırı, Cahid için Weil'in yanında [.....]'a talimât-ı lâzımeyi vermiş olmakla beraber Weil biraz nevmîd görünüyor. Weil, maamafih son dakikaya kadar çalışmaktan feragat etmeyeceğini söylüyor. Eğer ben talip olacak olsam diğer namzetlerin hepsi suya düşecek. Binaenaleyh, Cahid için imkânsızlık görüldüğü takdirde benim kabul etmekliğimi ilâve ediyor. Düşündük, taşındık bu teveccühe riayetten başka çare bulamadık. Halbuki ben bunu kat'iyyen arzu etmiyordum. Weil'e yazdım, Cahid'in intihâbına muhalefetin nereden geldiğini ve ne suretle vukû bulabileceğini anlayamadığımı da ilâve ettim. Bakalım, ne olacak.

Cemal Paşa, Roma'ya gitmek istediğini bana Paris'te iken söylemişti. Fakat burada hiç bahsetmemişti. Dünkü Times'de gördüğüm bir telgrafa nazaran Enver mağlûp olmamış, bilâkis Ruslar'ın Türkistan ve Afganistan hududundaki karargâhlarını zabtetmiş. Tarafdarları günden güne artıyormuş. Bu telgrafta birçok Buhara ve Türkistanlılar'ın Afganistan'a gittikleri de var. Reviş-i ifadeden Enver'in Afganistan'da bulunmadığı, bilâkis mücadeleye devam ettiği anlaşılıyor.

Havalar siz burada bulunduğunuz zamanki gibi fena değilse de sabit, iyi de değil. Ekseriya sabah iyi oluyor, sonra kapanıyor. Bazen bunun aksi.

Bu sabahki gazeteler Bekir Sami, Süleyman ve Cavid Beyler'in Türk hey'eti olarak Ceneve'ye gittiklerini yazıyorlar! Mutlaka, Ceneve'de Süleyman Bey isminde biri olacak. O pek uydurma bir isme benzemiyor.

Câmi ne yapıyor? Şimdiye kadar Bekir Sami'nin gelmesini bekliyor diyorlardı. Şimdi Ankara'ya gidecek mi?

Celâleddin Arif'in Ceneve'ye gitmesini anlamadım. Ne yapacak? Belki, Ruslar ile temasa girecek.

Cahid resim meselesinden vazgeçti, ne olursa olsun diyor. Zaten para verecek halde de değil.

Ceneve'de konferans enteresan bir surette cereyan ediyor. Şimdiye kadar Ruslar'ın mevkileri sağlam, bilâkis Fransızlar'ınki zayıf. Çiçerin cenapları bizim davet edilmemekliğimizden dolayı pek müşteki. Enterviyölerinin birinde galiba boğazlar meselesi için "Biz bu hususta Türkiye ile olan muahedemizi biliriz yalnız" diyor.

İzzet Paşa, Paris'te İtalyan itilâfnamesini imza etmeyince hemen [.....] Karasu ile Dinari'yi Roma'ya göndermiş olacak. İyi olmuş ki İzzet Paşa Roma seyahatinden vazgeçmiş. Zannetmem ki, İstanbul'da da artık imza cihetine gitsin. Dünkü Temps da İtalyanlar'ın plânlarını ifşa etti.

Bekir Sami Bey'in bahsettiği suret-i tesviye zaten düşündüğümüz şeydi. Fakat bir şahsa niyabet vermeyi zannetmem ki yeni bir meclisi kabul etsin. Hem usul-i verâseti değiştirmek için de yeni bir kanun-ı esasî'ye ihtiyaç vardır, bu da kolay kolay geçmez fikrindeyim.

Senin meseleye gelince: Menaşe'ye yazmak kolaydır. Yakında tekrar konferans olacaksa Paris'te kendisiyle görüşmek daha iyi olur. Fakat sen ondan evvel [.....] Bey'in [.....] ne olduğunu anla. Bu zamana kadar tedkîkat için gitmiş olan zevât da avdet ederler. Belki, Paris'te kendilerini de görmek mümkün olur. Mutlaka bu işe dahil olmayı arzu ettiğin takdirde zannetmem ki bir müşkile tesadüf edelim.

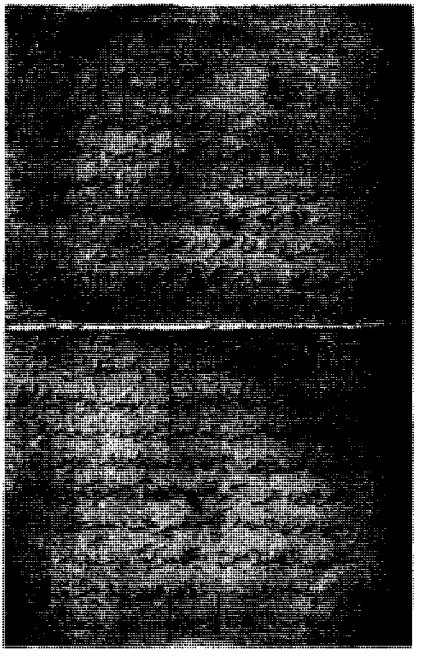
Ziya Bey'in vapuruna çok acıdım. Tabîî, sigortalı idi. Gelen eşyadan hiç biri ne rakı, ne pastırma, ne tütün beni alâkadar etmediğinden, sırf vapur için acımış oluyorum.

Komiserle görüştüm. Bunu sana mahrem olarak yazıyorum, kimseye bahsetme. Liste meselesi muhakkaktır. Gördüğüm evraka nazaran şüpheye mahal kalmamıştır. Ben dahi olunca artık hariçte kimse kalmadığını da anlarsın. Burası listedeki esâmîyi bilmiyor. Takyîd, fırsat, ötesi Allah'a kalmış. Olacak olur. Bugünlük bu kadar. Nuriye Hanım'a, Fatma Hanım'a ve sana hepimizden birçok selâm ve hürmet ve meveddet.

Cavid

106

Menton, 25 Nisan 922

Azîzim!

22 nisan tarihli mektubunu dün aldım. Bundan evvelki mektubunun cevabını vermiştim. Tabîî, şimdiye kadar aldın. Polis müdir muavini sana yeni birşey öğretmemiş. İsimlerimizin listede dahil olduğunda hiç şüphemiz yoktu. Madem ki Jak'ın müdir muaviniyle bu derece hususîyeti vardır, listeyi elde etmeye gayret etsin. Sonra bir Fransız dostumuz vasıtasıyla bu listeyi Paris'teki liste ile mukayese ettiririz. Bundan da listelerin aynı isimleri muhtevi olup olmadığını ve binaenaleyh derece-i ciddiyetini anlamış oluruz. Bunu ihmal etme. Jak'la olmazsa diğer bir vasıta ile bunu elde etmeye gayret et. Şahsî takayyüdâtın dediğiniz gibi, bu meselede pek tesiri yoktur. Fakat umûmî tedâbîrâtın faidesi inkâr edilemez, neşriyât gibi.

Harun Alice'ye yazdım. Bir iki gün içinde cevap alırım. Anadoluca da birşey yapılmak gayr-i mümkün değildir. Belki, Roma'da da bazı gazeteler bu işe tavsît edilebilir. Berlin'den gelen havadise nazaran bu defa matbuât bizim lehimizde imiş. Bütün Avrupa pâyitahtlarında hareketlerinin pek çirkin telâkkî edildiğini gören Ermeniler teennîye mecbur olurlar. Bazı Ermeniler vasıtasıyla da birşey yapmak mümkündür.

Biz mayısın on beşinde burayı terkedeceğiz. Daha evvel gitmeye maddeten de imkân yoktur. Nereye gideceğimizi henüz biz de bilmiyoruz. Münih'e, Berlin'e gitmek fikrinde zaten değildik. Roma'dan da sarf-ı nazar edeceğiz gibi. Belki, İsviçre'ye gidip Karlsbad zamanına kadar orada kalırız. Herhalde, nereye gitsek adresimizi kimseye bildirmeyeceğiz. Mektuplar için Bern sefareti adresini veriyorum. Cevad Bey'e nerede bulunduğumuzu haber veririz, o bize gönderir. Senin mesele hakkında bundan evvelki mektubumda yazmıştım, ben Paris'te iken Menaşe'ye senden bahsetmiştim. Senin ismini duyunca şirkete almaktan pek memnun olacaklarını söylemişti. Yalnız, şirket Anadolu'da tedkîkâtını ikmal etmeksizin yeni bir angajmana girip girmeyeceklerini bilmiyorum.

Madem ki yer değiştirmek arzusu da vardır, bir Paris seyahati zahmetini ihtiyâr et istersen. Melfûfen, Menaşe için de bir mektup gönderiyorum. Bankanın adresi hatırımda değilse de ehemmiyeti yok. Şöförler derhal götürürler. Telefon kitaplarında da adresi bulabilirsin. Bankada, Menaşe'nin ismini söyleyince seni bürosuna götürürler.

Nuri Bey'den hâlâ haber gelmedi. Paris'te bilmem kime (belki Bosyar) bir furnal ofisiyel nüshası göndermiş. Mebusun biri Hariciye Nâzırı'ndan Cemal Paşa'nın -gayet ağır kelimeler isti'mal ederek Fransa dahilinde yeri ancak hapishane olabilir diyerek- [.....] olup olmadığını sormuş. Hariciye nâzırı da tahrîrî cevâbında "Türkiye Bahriye Nâzırı Cemal Paşa bir nâm-ı müsteâr ile Paris'e gelmişti. Şimdi Fransa toprağını terketmiştir" diyor.

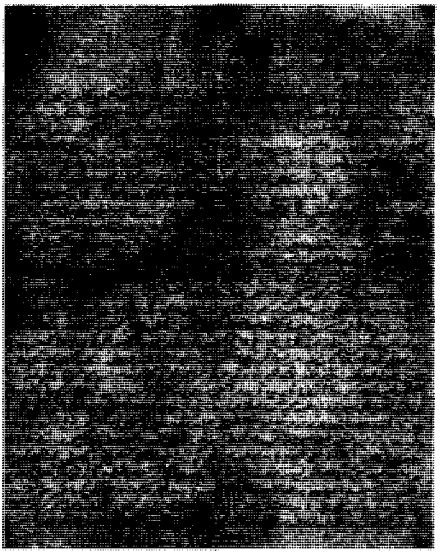
Düyûn-ı Umûmîye meselesi hakkında yeni bir haber yok. Yalnız, Bank [.....] administratör delegesi [.....] ile [.....]'dan[64] dün mektup geldi. Her ikisi de benim namzet olmaklığımı istemiyorlar. Bunlara da Weil'e yazdığımız tarzda cevap verdik. Başka bir havadisimiz de yok. Hepimizden pek çok hürmet ve meveddet ve selâm.

Cavid

[64] Burada eski harflerle yazılı olan Fransızca iki isim okunamadı.

107

Menton, 28 Nisan 922

Azîzim,

26 Nisan tarihli mektubunu bu sabah, dünkü tarihli ekspres mektubunu da şimdi aldım. Her ikisinin cevabını birden yazıp ekspres olarak göndereceğim. Pazar sabahı, olmazsa pazartesi günü mutlaka alırsın.

Refikam, hanımefendinin mektubuna pek [.....] ve teşekkür ediyor. Bakalım cevabını ne vakit yazar.

Celâleddin Arif'in yine gazetelerin birinde beyânâtı vardı. "Almanya ile aramızda birşey yok ama Rusya ve Türkiye [.....] Almanya [.....] bir [.....] olmasıyla aradaki ittihâd-ı menâfi gayr-i kabil-i inkârdır" diyor. Echo National gazetesi de Rusya-Almanya-Türkiye müştereken hareket ediyorlar iddiasına delil olmak üzere "Bir itiraf" serlevhasıyla bugünkü nüshasına bu fikrayı dercetmiş. Celâleddin Arif Bey bilmem neden bu kadar enterviyö meraklısı. Kendisine sükûtu tavsiye eden kimse yok mu?

Düyûn-ı Umûmîye meselesi için yeni birşey yok. Weil'den mektup geldi tekrar. Fakat karar için İstağ(?)'ın İstanbul'a avdetini bekliyormuş. İstağ geçen cumartesi günü Paris'ten hareket ettiğinden, iki gün evvel İstanbul'a muvâsalat etmişti ve kararı da vermiştir. İkimizden birinin olacağı muhakkak gibi görünyor. Yeni mâliye nâzırı –kimse- son dakikada bir münasebetsizlik etmez ise müntehîblerin kimler olduğunu da İstanbul'dan yazıyorlar. Reji grubu altı kişi, Osmanlı Bankası grubu sekiz kişi, bunların haricinde yine bahriye mirlivâlarından Hikmet Paşa ile sâbık hariciye mektupçusu Yusuf Ziya Bey varmış. Reji ve Osmanlı Bankası gruplarının yirmişerden 280 reyleri olduğuna göre ittifaka yakın bir ekseriyet onlarda demektir.

Anadolu'nun cevabı üzerine konferans toplanmayacak gibi görünüyorsa da Paris'ten gelen mevsuk malûmata nazaran, bu Ankara, Londra ve Rusya'yı suret-i gayriresmîyede istimzâc etme fikrinde imiş. Alacağı cevaplar [.....] olursa, kongre reisi davet edecekmiş. Nereye? Malûm değil. Pek vâzıh olmayan bu habere nazaran İzmir'de birleşmek teklifi pek fazla kabul olmayacak gibi görünüyor.

Yine, Fransa Hükümeti'nin aldığı haberlere nazaran Büyük Millet Meclisi'nde İzzet Paşa aleyhinde birçok sözler söylenmiş. Müfritler ancak Mustafa Kemal'in müdahalesi üzerine iskât edilmişlermiş.

Maâşâttan tenzilât icrasına dair olan kanun [.....] zât-ı şâhâne hakkında

da tatbîk etmeyeceği, bunu sadrazam ve başkâtip evvelce padişaha kanunun kendisine kabil-i tatbîk olmadığını arz etmişlermiş. Bundan dolayı padişah pek ziyade kızmış. [.....] kendisine müracaat eden hazîne-i hassa müdirini de galiba terslemiş. Çekilmesi sebeplerinden biri de bu imiş.

Bekir Sami Bey'in bahsettiği iş, esas itibarıyle fena görülmüyor. Fakat fikir vermek ve sermaye bulmak için tabîî malûmat-ı vâzıhaya ihtiyaç var. Madem ki her halde Paris'e gitmenize ihtiyaç vardır. buradan geçer ve iki gün kalırsınız. Eğer o vakte kadar Nuri Bey gelmemişse bir odamız var. Birlikte yatarsınız. Nuri Bey gelmişse yanımızdaki otelde size oda tutarız. Uzun uzun görüşürüz, belki hep birlikte Paris'e de gideriz. O zamana kadar Weil de Paris'te bulunacaktır. Bu iş için size yardım edebilir. Arazi meselesi hakkında belki Osmanlı Bankası ile birşey yapılabilir. Çünki, banka ziraat şubesinde alâka var, yalnız şeklini bilemiyorum. Ben Paris'te iken bu sene 25 bin liralık pamuk tohumu göndermiş olduklarını söylüyorlardı.

Mâhud listeyi elde etmeye gayret et, hattâ üç pusulanın suretlerini. Bu muhtelif pusulalardan mânâ çıkarmak mümkündür. Bilhassa, Paris'teki liste elde edilip karşılaştırılırsa polis müdir muavininin bu işin mahrem tutulmasını arzu etmesi mânâsız, bilmeyen yok çünki. Bizim isimlerimiz listede olup da zikrettiğiniz diğer isimlerin, bilhassa ikisinin bulunmaması hemen gayr-i mümkündür diyeceğim. İstanbul gazetelerinin birinde vaktiyle bir siyah listeden bahsetmiş olduğunu ben de hatırlıyorum. Fakat isim var mıydı, yok muydu pek aklımda değil. Bu listeler Jak vasıtasıyla alınamaz ise, belki Osman Nizâmî vasıtasıyla elde edilebilir. Vakit'in son nüshalarının birinde Amerika muhabirinin bir mektubu vardı. Bu mektupta Amerika Ermenilerinin şimdiki siyasetleri, Türkiye ricâlini imha etmek olduğu açıkça söyleniyordu. Hattâ, zannederim ki Mustafa Kemal için de bir îmâ vardı. Sansür bir-iki satır tayyetmişti. Mektubun o fıkraları enteresandı. Bu meseleyi buraya geldiğiniz vakit konuşuruz. Buralarda şimdiye kadar [.....] birşeye rastgelmedik.

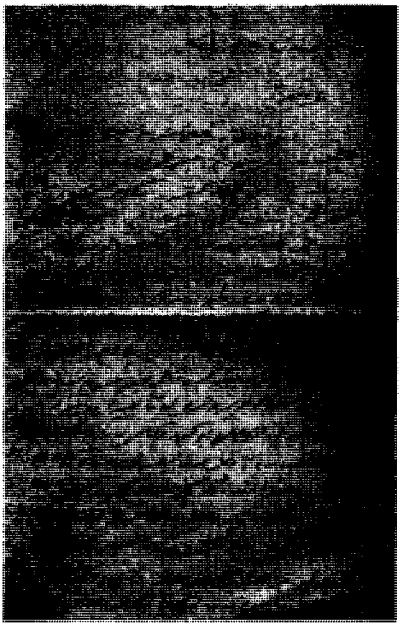
Bekir Sami Bey'e selâm, sana ve hanımefendiye ve Fatma Hanım'a hepimizden birçok selâm ve hürmet.

Cavid

Yevm-i hareketinizi yahud buraya zaman-ı muvâsalatınızı telgrafla bildirirsiniz değil mi!

108

Menton, 4 Mayıs 922

Azîzim,

1 Mayıs tarihli mektubun şimdi geldi. Cevabını da hemen yazıyorum. Zarfı elime alınca hayret ettim; çünki mektup değil, haberinizi müş'ir telgrafa intizâr ediyordum.

Bekir Sami Bey'in seyahati on gün sonraya tâlik etmesi, korkuyorum ki görüşmekliğimizi gayr-i mümkün kılmasın. Nuri Bey pazar günü İstanbul'dan hareket etmiş. Venedik tarîkiyle geleceğine dair bir telgraf aldım. Venedik tarîkinden kastı ne olduğunu pek iyi anlayamasam da mektubunda bir gün Venedik'te kalacağını söylemiş olduğu için o sözler bu projeyi teyîd ediyor gibi telâkkî ettim. Her halde bugün değilse yarın mutlaka burada olacaktır. Ayın on beşine kadar onu da burada alıkoyacağız elbette. Eğer, Bekir Sami Bey ile birlikte ayın onunda hareket edecek olursanız bizi yine burada bulursunuz. Pek mümkündür ki hep birlikte Paris'e gidelim. Biz, Haziran birde Karlsbad'a gitmeye karar verdik. Mayıs'ın on beşinden nihayetine kadar olan zamanı da nerede geçirelim diye düşünüyoruz. Burada diğer bir yere nakil ederek on beş gün kalmak [ihtimali] var. Paris'e gitmek var ki, refika bunu çok arzu ediyor. [.....] siz buraya gelirseniz zannederim ki Paris fikri galip gelir. Mektubumu alır almaz Bekir Sami Bey ile görüşüp kararınızı kat'î olarak bildiriniz. Biz on beş günümüzü Roma'da geçireceğiz, çünki oradan Karlsbad'a gitmek çok uzun ve zahmetli.

Celâleddin Arif'in [.....]'daki mülâkatını okumamıştım. Bu diğerlerini gölgede bırakmış. Harun Aliçe, Cenevre'dedir. Celâleddin Arif'in Ankara'dan hiçbir talimat alma[dığını], kendi kendine hareket etmekte olduğunu, yazdığı şeylere bile cevap alamadığını yazıyor. Ruslar ile sıkı temas etmesi Fransızlar'ı ürkütmekte imiş.

Düyûn-ı Umûmîye intihâbı ayın onundadır. Mamafih netice yarın Nuri Bey buraya gelince anlaşılacaktır. Çünki, Weil bu meseleyi kat'î olarak halletmeksizin İstanbul'dan müfâreket etmeyecekti.

Anadolu'nun cevabını Fransızlar ve İtalyanlar hüsn-i telâkkî etmişler. İngilizler ise şiddetle red tarafdarı. Temps'in başmakalelerini tabîî okumuşsundur. İngiltere tehdide kadar varıyor. Fransız Hariciye Nezareti['nden] vukû bulan tebliğ-i resmîye nazaran -İngilizler tarafına- konferansın pek çabuk in'ikad edemeyeceğini Paris'ten yazıyorlar. Mustafa Kemal hey'et-i murahhasa riyasetini deruhte edecek olursa sulhun

aktedileceğine benim de itimadım var. Sâha-i siyasette muvaffakiyetle avdet arzusu kendisini orada anlaşmaya sevkedecektir ve tabiî şahsiyetiyle daha bazı şeyler de kurtarabilir.

Hacı Âdil Bey'den uzun müddetten beri mektup almadığım için merak ediyordum. Demek tebdîl-i mevki etmiş. Belki adresini bildirmek istemiyor. Halil Bey niçin çiftliğine bir müddet için gitmiyor? En emin yer orası değil midir?

Sabahdaki "Hortlak" serlevhalı fıkra gözüme ilişmemişti. Cahid görmüş. Galiba [.....] gittiği günlere tesadüf ediyormuş.

Avrupa'daki Türkler'in vatana avdet etmeleri hakkında Fethi Bey'in Hâkimiyet-i Milliye muharririne beyânât vardı: "Memleket kapıları İttihad ruesâsının hepsine açıktır" diyordu. Bunun için meclise bir teklif yapılmasına ne lüzum var? Şimdiye kadar gidenler nasıl gitmiş iseler şimdiden sonrakiler de öylece gidebilirler.

Bugün burası ilk defa olarak bütün mânâsıyla yaz, rüzgâr da yok, deniz de sâkin. Belki artık böyle devam eder de sıcaktan şikâyete başlarız.

Ankara'nın yeni mâliye vekîline ne dersin? Gümüşhane'de[65] reji katibi idi!

İstanbul'dan son günlerde bir havadis almadık. Yalnız, Haim Efendi'ye [dair] küçük, ehemmiyetsiz bir havadis var. İzzet Melih Bey on iki kişilik bir dine[66] vermiş. Mösyö Weil, Nuri Bey, Sabiha Hanım, Reji Müdiri ve madamı, tramvay müdiri ve madamı, Faik Nüzhet Bey bir de Mahmud Bey varmış. Hepsi iyi ama Mahmud Bey'i anlayamadım.

Cahid "Resmimden haber var mı?" diye soruyor.

İşte bugünlük de bu kadar. Hepimizden pek çok selâmlar ve hürmetler.

Cavid

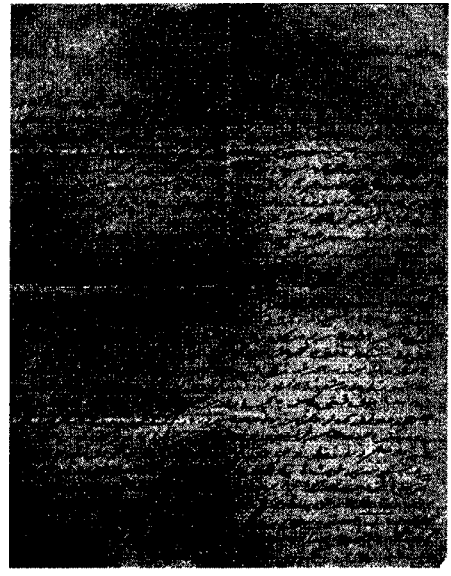
---

[65] Ankara Hükümeti'nin ilk mâliye bakanlarından Hasan Fehmi Ataç (1879-1961).

[66] *dîner:* Fransızca *akşam yemeği.*

109

Menton, 12 Mayıs 922

Azîzim,

9 Mayıs tarihli mektubunu aldım. Teşekkür ederim. Görüyorsun ki biz hâlâ buradayız ve Mayıs'ın on beşi dahi [.....] geldiği halde henüz bir karar veremedik. Bu halimize Nuri Bey bile gülüyor. Muhtelif projeler var. Bilmem hangisi tatbîk edilecek. Cahid gidip on beş gün Peïra-Cava Dağı'nda oturmak ve sonra bizimle birlikte Karlsbad'a gitmek istiyordu. Evvelki gün haremiyle birlikte gidip dağı gördüler, beğenmediler. Bu proje silindi. Şimdi yine bu evde on beş gün fazla kalmak var, yahut karavan palasta oturmak. Nuri Bey Paris'e gitmesi için ısrar ediyor. Biz İsviçre'ye uğramak istiyoruz. Hülasâ, aynı tereddüt. Bu mektubu yazıyorum. Ama kat'î bir karar vermeden göndermeyeceğim. Sen de daha Locarno'dan dönmemişsindir zannederim.

Nuri Bey bugün Paris'e gidiyor. Buranın mevsimi zamanında geldiği için pek anlamadı galiba. Menâzır-ı tabîiyeden pek hoşlanmaz. Yalnız [.....] havalar çok iyi idi.

Bekir Sami Bey ile bu hesapça görüşemeyeceğiz demek oluyor. Şayet [.....] mahallî olarak son dakikaya Paris'e gidecek olursam, sana Roma'ya telgraf çekerim.

Cahid'in intihâbı takarrür etmişken Ankara hükümeti tarafına Osmanlı Bankası nezdinde vukû bulan bir teşebbüs üzerine bundan sarf-ı nazar eylemek mecburiyeti hâsıl oldu. Biz bunun sebebini düşündük düşündük bulamadık. Cahid'in şahsına karşı bu husûmet neden? Bunu Fethi Bey'in yapmış olduğu zannediliyor. Sen ne dersin? Cahid, Mustafa Kemal'e mektup yazıp sordu. Eğer "İttihad rüesâsından kimseyi yapmayınız" demiş olsalardı ve bir namzet gösterselerdi bu hareketlerine bir mânâ verilebilirdi. Fakat "Cahid Bey'in intihâbı Ankara hükümet-i millîyesinin şiddetli protestosunu davet edecektir" tarzında bir telgrafa mânâ vermek müşkil. Meğer ki, intihâptan sonra benim için protesto etsinler! İntihâb icra edilmiş, ben de ittifâk-ı ârâ ile intihâb olunmuşum. Gelen telgrafta ittifak-ı ârâ ile denilmesine çok güldüm!

Nuriye Hanım refikaya yazdığı mektupta bu ay nihayetinde yanında İstanbul'a gideceğinizi söylüyor. Öyle mi? Bence bu pek muvafık. Sen Anadolu'ya gidecek olduktan sonra onun Roma'da kalmasında mânâ yok. Düyûn-ı Umûmîye meselesinin halli üzerine bizim Haziran'dan sonrası için verdiğimiz karar şu: Haziran'da Karlsbad. Cahid'in kızı için Temmuz'u,

Ağustos'u, Avusturya yahud İtalya'da yüksek bir yerde geçireceğiz. Eylül ibtidâda İstanbul'a geleceğiz. Eğer Temmuz ve Ağustos için arada ucuzca bir yer bulunursa yahud otel pek pahalı değilse biz Temmuz ibtidâda İstanbul'a gitmeyi (refika ve ben) düşünüyoruz. Bu kabil olmazsa Ağustos ortalarına doğru gideceğiz.

Harun Aliçe, Cenevre'de idi. İki gün gelip bizde kaldı. Epey havadis verdi. Yalnız, Ruslar ile anlaşamamışlar. Belki şimdi bizim işi bitirmeye azmederler. Celâleddin Arif, Ankara'dan hâlâ bir talimat almamış. Yalnız, tereşşuh eden haberlere nazaran Ankara, gerek Paris gerek Roma mümessillerine İngiltere ile hususî surette -Fransa ile olduğu gibi- anlaşmak esbâbına tevessül etmelerine dair talimat vermiş. Mümesiller bunu yapabilirler mi? Burası meçhul.

Anadolu'ya davet hakkında Vakit'in yazdığı fıkranın aslı yoktur.

Şimdi telgrafın geldi. Locarno'dan Zürih'e gideceğine nazaran Abbas Paşa'yı Locarno'da bulamadığına hükmettim. Bu takdirde diğer üç günden evvel Roma'ya dönemeyeceksin.

Bâkî pek çok selâmlar ve muhalâsatlar ve hürmetler hepimizden.

Cavid

Belki bu mektup Roma'ya gider de biz Paris'te görüşürüz. Bu da gayr-i mümkün değil.

Pazartesi, 15 Mayıs

Yarın Paris'e gidiyoruz. Şimdi ihtiyaten sana Zürih'e telgraf çekiyorum. Orada değilsen eğer, sana göndereceğim bu mektubu yarın Roma'da alırsın. Şayet Paris'e gelmeyecek olursan mektubun cevabını sefarete gönder.

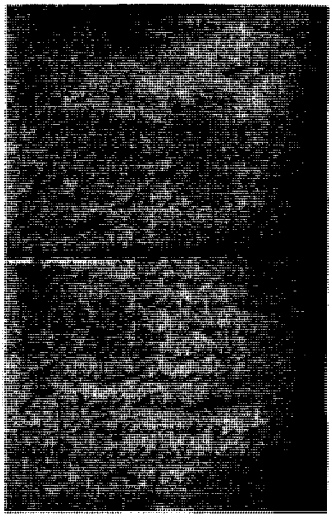
S.E Nabi Bey. Ambassade de Turquie.
Rue Villejust- Paris (Pour Djavid Bey)

Ay nihayetine kadar oradayız. İstanbul'a gidip oradan mektup yazarsan onu da Bern sefiri Cevad Bey nâmına gönderirsin.

S.E. Cevad Bey, Ministre de Turquie
Schlösslistrasse. Berne (Pour Djavid Bey).

110

Karlsbad, 20 Haziran 922

Azîzim,

16 Haziran tarihli mektubunu bu sabah aldım. Paris'ten yazdığım son mektubun cevabı geciktiği için ve bir de hanımefendinin gelen kartta yalnız olarak banyolara gitmiş olduğunu gördüğümden mutlaka Bekir Sami Bey ile birlikte Paris'e gittiğine hükmediyorum.

Bekir Sami Bey'in Paris'e gitmezden evvel Weil'e mektup yazıp izahat vermesi iyi oldu. Maamafih meselenin muhabere ile halledileceğine ihtimal verdim. Fransızlar ile birşey yapılamadığı halde küçükten işe başlamak hususunda verdiğiniz karar fena değil. Fabrika nasıl oluyor da masârif-i nakliye kendisine ait olmak üzere vagonların ve kamyonun iadesine razı oluyor? Bunu pek anlayamadım. Her halde çok iyi bir kombinezon.

Bekir Sami Bey'in şukkasından kat'iyyen müteessir olmadım. Esasen müteessir olmak için bir sebep de yoktu. Sebep olsa bile, kendisine karşı dostluğum bu gibi şeylerin çok fevkinde olduğundan yine darılmadım. Ben onun lâtife teklifinde teklifine işte muvaffakiyet için ne düşündüğümü söylemekle ciddî olarak cevap verdim, o kadar.

Ayın altısında Napoli'den hareket edeceğinizi hanımefendi yazıyordu. İstanbul'da görüşeceğiz demek oluyor. Biz de ayın otuzunda buradan hareket edip Viyana ve Bükreş tarîkiyle İstanbul'a gideceğiz. Bizden evvel İstanbul'da bulunacağımızı zannederim. Cahid de bizden dört beş gün sonra hareket edecektir ve onlar da aynı tarîki ihtiyâr eyleyeceklerdir. Kemâlî'den şayet mektup gelmişse ve ehemmiyetli birşey varsa bana ekspres olarak yaz ki, gitmezden evvel mektubu alayım.

Nuri Bey'i birlikte getiremedik. Sebebi malûm: Parasızlık. Bizden bir hafta sonra o da Paris'i terketmiş. Şimdi artık İstanbul'da bulunuyor ve Menton-Paris menâkıbını tatlı tatlı hikâye ediyor.

Aydede'nin bize ait makaleyi muhtevi nüshasını görmüştüm. Cevad Bey göndermişti.

Karlsbad pek monoton. âdetâ tatsız. [.....] kür zamanı bitmiş diyoruz. Diyebilirim ki, Menton'dan daha yeknesak birr hayat. Bunun ne demek olduğunu kolayca anlarsın.

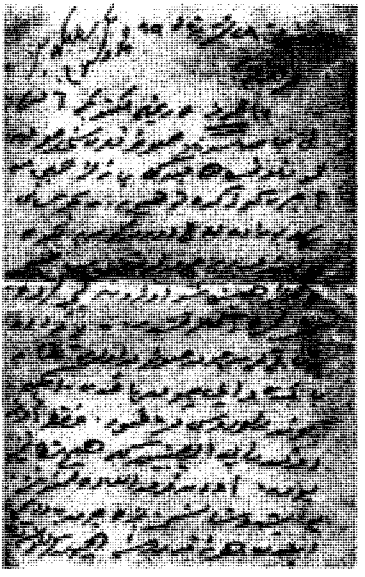
Seniha Hanım burada. Şerif Paşa ile haremi de var. Başka ne Türk, ne ecnebî hiçbir tanıdığa tesadüf etmedik. Mevsim dolayısıyla olacak ki henüz o kadar kalabalık da yok.

Dostlara selâm. Refikamın, Cahid'in ve Mevsume Hanım'ın selâmları var.

Cavid

111

İstanbul, 29 Teşrînsânî 922

Bekir Sami Bey'e
pek çok selâm.

Azîzim,

17 Temmuz tarihli mektubunu aldım. Galiba, Samsun'un soğukları seni çok korkutmuş olacak ki yazın sıcak ayları gözünde tütüyor.

Bekir Sami Bey ile burada üç-dört gün birlikte bulunduk ve birçok konuştuk. Tabîî, bunların hepsini şu uzun gecelerde sizlere anlatmıştım. Burada birkaç gün çok soğuk oldu. Kar yağdı ve epey çok yağdı. İki gündür lodos ve yağmur. Fakat ev o kadar iyi ısınıyor ki, hiç şikâyetimiz yok. Evden fevkalâde memnunuz. Bu işte şansımız bize çok yardım etti. Her ne kadar bir sene için kiralamış isek de, sahibi Rum olmak hasebiyle gelecek sene de gelebileceğine pek ihtimal veremiyorum. Ne yapalım, gelirse çıkarız. Nuri Bey, yanımızda Münir Paşa'nın vini kiraladı. Bir haftadan beri oradadırlar. Ben henüz gidip görmedim evlerini. Onlar bize gelmedikleri için ben gitmiyorum.

Enver Paşa'nın vefatına dair şâyialar var. Güya Talât Paşa'nın hareminden bir mektup gelmiş. Bu mektupta şehâdetin teeyyüd ettiğini fakat Sultan'a bir türlü söyleyemedikleri yazılı imiş. Haberin Afganistan'dan Bedri Bey ile gelmiş olmasına nazaran doğru olmaması ihtimâli daha gâliptir. Çünki Afgan'dan gelen haber lâakal iki aylıktır. Ben ise pek yakında Times nüshalarından birinde Enver Paşa'nın sağ olduğunu okudum.

Bunun doğrusunu Ruslar bilecekler. Eğer sahih olsaydı Ankara'nın haberdar olması iktiza ederdi.

Weil, âtî hakkında pek emîn olmadığı cihetle tütün mübâyaâsına lüzum görmemiş olduğunu söylüyordu.

Renin çok iyi çıkıyor. Hele konferans havadisini ondan iyi veren yok. Bıkmayıp, usanmayıp yazıyor. Konferans müzakerâtı iyi gitmiyor. Bugün onuncu gün. Hâlâ en küçük bir mesele hakkında bile karar veremedik. Ne Karaağaç, ne Garbî Trakya, ne Musul meseleleri halledildi. Boğaz meselesi hiç konuşulmadı bile. Bu gidişle Curzon'un zannettiği gibi noelde değil, şubatta bile [.....] akdi müşkil olacak.

Ermeniler'in yine teşebbüsât-ı cinâyetkârânede bulunmaya karar verdiklerine dair bugün Anadolu Ajansı'nın bir tebliği vardı. Hem pek vâzıh bir tebliğ. Tabîî orada da görmüşsündür. Samsun'da Ermeni kalmış olacağını zannetmiyorum. Senin için endişe edilecek birşey yok. Zira burada mümkün olan ihtiyâtı yapıyoruz. Bu işte ihtiyâtın bir hükmü varsa! Bu

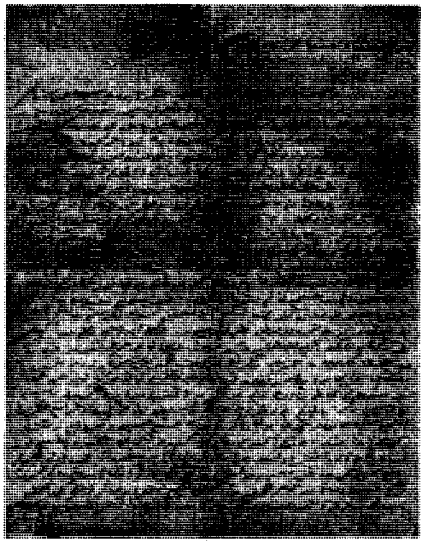
herifler hakikaten mecnun. Bir hafta evvel Cahid'den bu mesele hakkında bir telgraf gelmişti. İsmet Paşa'nın Avrupa kabinelerine müracaat ettiğini ve şayet Ermeniler tekrar Türk ricâlinden birini öldürecek olurlarsa Türkiye'deki Ermeniler için mes'uliyet kabul etmediğini bildirmiş olduğunu yazıyordu. Refet Paşa bu telgrafın neşrine müsaade etmemişti. Belki [.....] sonra eder.

Refika, [.....] Hanımefendi'ye mektup yazmak fikrinden vazgeçmemiş! Her ikinize çok selâm söylüyor. Hanımefendiye hürmetler.

Cavid

112

Menton, 5 Kânunsânî 922

Azîzim,

31 Kânunevvel tarihli mektubunu aldım. Teşekkür ederim. Said Halim Paşa'nın katilini Bulgar yahut Hidiv mehâfilinde aramaya hâlâ aklım ermiyor. Hidiv Suriye'ye emîr yahut hükümdar olmak istiyorsa Said Halim Paşa'yı neden kendisine rakip görsün? Said Halim Paşa'nın ne Suriye'de ne Türkiye'de taraftarı yoktu. Evvelce de yazdığım gibi bence mesele Ermeni meselesinden ibârettir. Ermeniler bu defa yakayı ele vermeksizin cinâyeti îka' edebildiler. Fransızlar'ın, Ankara tarafına tavsiye olunacak birini Suriye'ye emîr tayin edeceklerine de hiç inanmam. Böyle bir adam bizzarûre Türk taraftarı olacağı cihetle Fransızlarca şüpheli görünür. Hidiv'e gelince: Ankara tavsiye etse dahi "Bolo"[67] vesaire işlerine dahi müdahalesi dolayısiyle Fransızlarca bir şahs-ı makbul olamaz.

Hayriye Hanım'ın Talât'tan naklen söylediği söz doğrudur. Buna ben de şahidim. Talât kaç kereler "Ben ölürsem arkadaşlarım aileme bakarlar" demişti. Bakalım Midhat'ın yazdığı mektuba ne cevap verecektir. Ben de geçen gün Hayriye Hanım'a bir mektup yazıp halini sordum.

Sabiha Hanım meselesi tuhaf. Hayriye Hanım refikama yazdığı mektupta Sabiha Hanım'ın kendisini hiç aramadığını söylediği halde nasıl oluyor da Nuriye Hanım'a görüşmüş olduğunu naklediyor, akıl erer şey değil.

Bilmem gazetelerde gördün mü? Dîvân-ı Temyîz-i Askerî'nin dîvân-ı harpler tarafından gıyâben verilen hükümleri de Harbiye Nâzırı'nın müracaat-ı tahrîriyesi üzerine temyîzen rü'yet ve icap ederse nakzedeceğine dair bir kanun neşredildi. Benim mesele bu kanun üzerine bir neticeye iktirân edecekmiş diye yazıyorlar. Bakalım bu defa başka bir sebeple yine teehhüre uğramayacak mı?

Cemal Paşa hâlâ Münih'te birkaç günden beri ailesiyle birlikte Bad [.....]'te imişler. Sonra kendisi Berlin'e gideceğini Cahid'e yazıyor.

Nuri Bey biraz rahatsız olmuş, harareti 37,5'a çıkmış, acaba ölecek miyim diye Mahmud Bey'i çağırıp dertleşmiş. Bunu hanımefendiye söyle de gülsün. Hiç hasta olmayan adamlar tuhaftır. Sıhhati hiç muhtel olmaz birşey gibi telâkkî ederler. Bizim aşçı Hasan bir gece burada midesinden rahatsız olmuş, yahut soğuk almış. Hemen kendisini ölecek zannetmiş. Ertesi günü böyle pis havalı bir memleket görmediğinden, Balat'ın havası bile buradan daha iyi olduğundan bahsediyordu. Nuri Bey'inki ile aynı zihniyet.

---

67 Bolo,

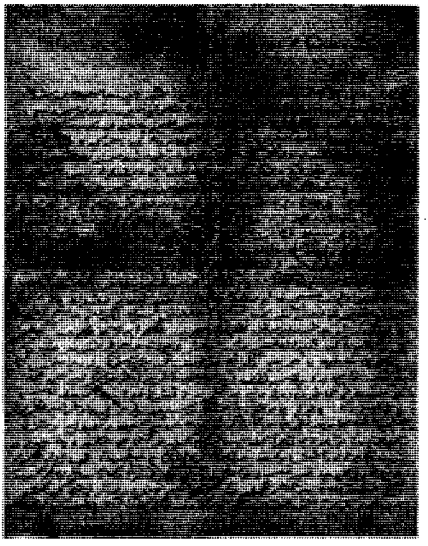
herifler hakikaten mecnun. Bir hafta evvel Cahid'den bu mesele hakkında bir telgraf gelmişti. İsmet Paşa'nın Avrupa kabinelerine müracaat ettiğini ve şayet Ermeniler tekrar Türk ricâlinden birini öldürecek olurlarsa Türkiye'deki Ermeniler için mes'uliyet kabul etmediğini bildirmiş olduğunu yazıyordu. Refet Paşa bu telgrafın neşrine müsaade etmemişti. Belki [.....] sonra eder.

Refika, [.....] Hanımefendi'ye mektup yazmak fikrinden vazgeçmemiş! Her ikinize çok selâm söylüyor. Hanımefendiye hürmetler.

Cavid

112

Menton, 5 Kânunsânî 922

Azîzim,

31 Kânunevvel tarihli mektubunu aldım. Teşekkür ederim. Said Halim Paşa'nın katilini Bulgar yahut Hidiv mehâfilinde aramaya hâlâ aklım ermiyor. Hidiv Suriye'ye emîr yahut hükümdar olmak istiyorsa Said Halim Paşa'yı neden kendisine rakip görsün? Said Halim Paşa'nın ne Suriye'de ne Türkiye'de taraftarı yoktu. Evvelce de yazdığım gibi bence mesele Ermeni meselesinden ibârettir. Ermeniler bu defa yakayı ele vermeksizin cinâyeti îka' edebildiler. Fransızlar'ın, Ankara tarafına tavsiye olunacak birini Suriye'ye emîr tayin edeceklerine de hiç inanmam. Böyle bir adam bizzarûre Türk taraftarı olacağı cihetle Fransızlarca şüpheli görünür. Hidiv'e gelince: Ankara tavsiye etse dahi "Bolo"[67] vesaire işlerine dahi müdahalesi dolayısiyle Fransızlarca bir şahs-ı makbul olamaz.

Hayriye Hanım'ın Talât'tan naklen söylediği söz doğrudur. Buna ben de şahidim. Talât kaç kereler "Ben ölürsem arkadaşlarım aileme bakarlar" demişti. Bakalım Midhat'ın yazdığı mektuba ne cevap verecektir. Ben de geçen gün Hayriye Hanım'a bir mektup yazıp halini sordum.

Sabiha Hanım meselesi tuhaf. Hayriye Hanım refikama yazdığı mektupta Sabiha Hanım'ın kendisini hiç aramadığını söylediği halde nasıl oluyor da Nuriye Hanım'a görüşmüş olduğunu naklediyor, akıl erer şey değil.

Bilmem gazetelerde gördün mü? Dîvân-ı Temyîz-i Askerî'nin dîvân-ı harpler tarafından giyâben verilen hükümleri de Harbiye Nâzırı'nın müracaat-ı tahrîriyesi üzerine temyîzen rü'yet ve icap ederse nakzedeceğine dair bir kanun neşredildi. Benim mesele bu kanun üzerine bir neticeye iktirân edecekmiş diye yazıyorlar. Bakalım bu defa başka bir sebeple yine teehhüre uğramayacak mı?

Cemal Paşa hâlâ Münih'te birkaç günden beri ailesiyle birlikte Bad [.....]'te imişler. Sonra kendisi Berlin'e gideceğini Cahid'e yazıyor.

Nuri Bey biraz rahatsız olmuş, harareti 37,5'a çıkmış, acaba ölecek miyim diye Mahmud Bey'i çağırıp dertleşmiş. Bunu hanımefendiye söyle de gülsün. Hiç hasta olmayan adamlar tuhaftır. Sıhhati hiç muhtel olmaz birşey gibi telâkkî ederler. Bizim aşçı Hasan bir gece burada midesinden rahatsız olmuş, yahut soğuk almış. Hemen kendisini ölecek zannetmiş. Ertesi günü böyle pis havalı bir memleket görmediğinden, Balat'ın havası bile buradan daha iyi olduğundan bahsediyordu. Nuri Bey'inki ile aynı zihniyet.

67 Bolo,

Necmeddin Molla'nın ailesi İstanbul'dan avdet etmiş. Kendisi beş on gün sonra artık suret-i kat'iyyede İstanbul'a gitmeye karar vermiş.

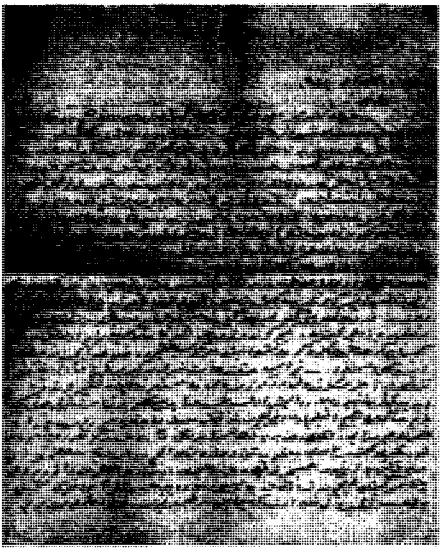
Ankara'dan bir haber var mı? Rauf oradan kimseye birşey yazmadı mı?

Roma bu sene ne halde? Geçen sene bu aylarda ben orada idim. Her taraf Türkler ile dolu idi. Bu sene o kadar çok değil galiba. Sizin seyahat ne zaman? Daha bir karar vermediniz mi? Hep bekliyoruz. Bugünlük bu kadar. Bâkî hepimizden meveddet ve hürmet.

Cavid

113

Menton, 21 Kânunsânî 922

Azîzim,

Son mektubun epey geciktiği için hem merak ediyorduk hem de belki buraya gelmek üzere hazırlanıyorlar diyorduk. Hamdolsun rahatsız değilmişsiniz. Fakat seyahatinizin gayr-i muayyen bir tarihe tâlik edilmesinden hiç memnun olmadık. [.....] Ümîd'den henüz munkatî değildir.

Talât Paşa'nın hâtırâtını Yeni Şark Gazetesi'ne Hayriye Hanım vermemiş. Kimbilir nereden elde edip neşre başlamışlar. Hayriye Hanım telgrafla bir avukata müracaat etmiş. Avukat tarafından yapılan protesto üzerine gazete hâtırâtın neşrinden sarf-ı nazar eylemiş. Tazminat ve de dâvâ ediyorlarmış. Yine Hayriye Hanım'ın Molla Bey'e yazdığına nazaran hâtırâtı Almanca olarak kitap şeklinde tab' ettirmeye teşebbüs etmiş. Ben hâtırâtı okumadım. Okuyanlar ecnebi bir lisana tercüme edilirse pek yavan olacağını söylediklerinden bundan sarf-ı nazar etmesini Hayriye Hanım'a yazdım. Fakat o bu eserin tab'ından mühim bir menfaat-i nakdiye tahsil edeceğini zanneylediği için ümîd etmem ki fikrini değiştirsin. Hayriye Hanım, Molla Bey'e yazdığı mektupta halinden, zaruretinden, kendisiyle kimsenin meşgul olmadığından şikâyet ediyormuş. Refikama yazdığı mektupta da gece gündüz Midhat Şükrü'nün ailesiyle beraber olduğunu, başka kimse ile görüşmediğini ve görüşmek istemediğini söylüyor. Hülâsâ içinden çıkılır iş değil vesselâm.

Benim iş hakkında İstanbul'dan yeni bir haber almadım. Faik Nüzhet ayın sekizinde mi dokuzunda mı ne, meselenin dîvân-ı temyîzce münâkaşa edileceğini yazıyordu. O işi olmuş bitmiş addediyor ve beni İstanbul'a çağırıyor idi. Bizim hâkimlere hiç emniyetim olmadığı için yine birşey çıkaracaklar diyorum.

Burada havalar çok iyi, hele dün bir yaz havası idi tamamen. İnsan gezmeye doyamıyordu. Nuri Bey'den mektup aldım. Maneviyâtını düzeltmek için Avrupa seyahatine karar verdiğini yazıyor. Sabiha Hanım'ın da İzzet Melih'in evinde "Pek koket [.....] Paris'e gitmek için tedarikât yapıyor" deyişine nazaran bu defaki teşebbüsü ciddî.

Nazire Hanım'ın evindeki çaylardan haberim yok. Fakat ihtimal veririm. Nazire Hanım her düdüğü çalmaya ehil olan kadınlardandır.

Şer'îye Vekîli'nin beyannamesini tabîî gördük. En hoşu Üsküdar kadınlarının nâmına Hüseyin Hâkî Efendi'nin kerimesinin "Biz o yazdığınız kadınlardan değiliz" diye Ankara Şer'îyye vekâletine telgraf çekmesi!

Ankara'nın da her işi tamam olmuş da İstanbul kadınlarının âdâb ve ahlâkıyla meşgul olması kalmış!

Rauf'un istifasına canım sıkıldı. Bu istifayı Refet Paşa'nınki de takip etti. Tabiî, sebeb-i istifa, hastalık. Sana yazdığı mektupta Refet tâyîninden bahsediyor muydu? Times'ın ifadesine nazaran yeni tâyîn olunan Diyarbekir mebusu Fevzi Bey ile (bu kim ise) İzmit Kumandanı Kâzım Paşa [.....] demişler. Enver meselesi hakkında aldığı mektupta buna dair enteresan birşey varsa yaz. Ankara'da İttihadçılar'a karşı fena bir fikir yoksa giden belli başlı İttihadçılar'ın neden herbiri bir tarafa çekilmeye mecbur oluyor?

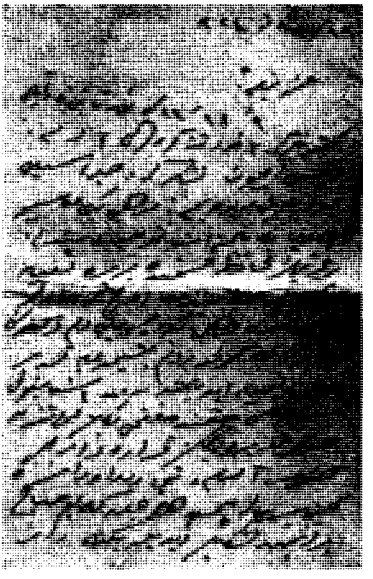
Mustafa Kemal'in Ahmed Emin'e verdiği uzun enterviyöyü okudun mu? Hayatından uzun uzadıya bahsediyor. İttihad ve Terakkî Cemiyeti'ni ibtidâ Hürriyet Cemiyeti olarak kendisinin Suriye'de tesîs ettiğini ve Selânik'e muvakkaten geldiği vakit orada da bir şube açtığını ve sonra bu ismin Doktor Nâzım'ın talebiyle İttihad ve Terakkî'ye tahvîl olunduğunu söylüyor. Bunun aslı var mı? Ben böyle birşey bilmiyorum. Bu enterviyöyü görmemişsen oku, enteresandır. Askerler siyasîyâta karışıyorlar diye cemiyet işlerinden uzak kalmış!

Başka yazacak birşey hatırıma gelmiyor. Hepimizden sana ve hanımefendiye selâmlar ve hürmetler.

Cavid

114

29 Kânunsânî 924

Azîzim,

9, 13, 16 Kânunsânî tarihli mektuplarını yahud tezkirelerini aldım. Hepsi için teşekkürler. Sırasıyla cevaplarını vereyim. Vehbi Bey'i Mösyö Berya(?)'ya bizzat tavsiye ettim. Rejinin muhafaza kısmında bir yere tâyîn etmeyi vaad etti. Üç gün evvel bu vaadi Vehbi Bey'e söyledim ve kendisini Berya'ya gönderdim. Şimdiye kadar muhakkak tâyîn edilmiştir.

İstanbul meselesi hakkında Fethi Bey'in avdetinden sonra o verdiğiniz karara dair bir mektup aldım. Ticaret odasına da mektup yazmış olacak ki bu sabah bir encümen teşkil edildiğine dair oda başkitâbetinden bir mektup aldım. Bu encümene sizin müracaat ettiğiniz zevâttan bazısı -Hasan Tahsin, Faik Nüzhet- idhâl işini galiba unutmuşlar. Şimdi bunlar için telefon edeceğim. İsimlerini işitmediğim adamları da idhâl itmişler. Ne ise, o kadar ehemmiyeti yok. Madem ki ticaretle meşguldürler, pratik fikirlerinden istifâde ediniz.

Ankara'dan gelen bir zat, Nuriye Hanım'ın Şubat ibtidâda İstanbul'a geleceğini söylüyordu. Bekliyoruz. Gelsin de sonra birlikte Ankara'ya gideriz.,

Gazetecilerin İzmir'e gitmeleri teşebbüsünden bilmem haberdar mısın? İhsan Bey müracaat etmiş. Mustafa Kemal Paşa'dan da baş muharrirlerin gitmeleri için cevap gelmiş. (Eğer orada bunu kimse bilmiyorsa yine gidecekleri zamana kadar mahrem kalsın.) Belki Cahid de gidecek. İhsan Bey bunu çok arzu ediyor.

Bütçeler için teşekkür ederim. Vâridât kısmını tedkîk ettim. Düşündüklerimi yazıyorum. Masraf kısmı hakkında mütalâa beyân etmek müşkil. Pek hokkabaz çantasına döndü, yazar bozar tahtası gibi birşey. Yeni masraflar ilâve ediliyor. Hep borç içinde yediriliyor. Şimdi de şimendiferin mübâyaası için lâzım olan 4 milyon bütçede yedirilmiş. Bir kısmı imardan, bir kısmı iktisattan, bir kısmı nâfiadan kesilmiş. Bunlar kesilebilecek şeyler idiyse bütçeye neden dolayı konarak beyhude yere masraf kabartılmış? Herkeste, yerli ve ecnebide hâsıl olan tesir, bütçenin ciddiyetten ve samimiyetten çok uzak olduğudur.

İmar tahsîsâtı çok azdır. Tahsîsât-ı zâtiye azdır. Düyûn-ı Umûmî'ye konmamıştır. Diğer devâir, zannederim ki tahsîsât-ı munzamaya arz-ı ihtiyaç edecektir. Masârıfı hâl-i aslîsiyle kabul ettiğimiz takdirde hükümet tarafına gösterilen sekiz milyon lira [.....]a ve evrâkın fazla tahmîninden nâşî lâakal beşmilyon lira ilâve etmek lâzımdır. Düyûn-ı Umûmîye'nin İstanbul vâridâtına vaziyet etmedikleri takdirde de bundan nâşi hükümetler eline

geçmeyecek olan üç ile dört milyon lirayı açığa ilâve etmek iktiza eder.İdare-i merkeziye masrafını bütçeye korlarsa (4 milyon-bu masraf) yine açığa ilâve olunmak lâzımdır.

Borçlar için bütçeye birşey konmaması çok acayip bir muameledir ki, dünyanın bir yerinde görülmemiştir. Bütçeye koymak, tediyeyi istilzâm etmiş. Hükümet bu borcu ya frank ya Türk kâğıdı olarak tediye edecektir elbette. O halde iddiâsının en kendi lehimize olan şıkkını olsun bütçeye idhâl etmek lâzım gelmez mi? Hakiki bütçe ancak böyle yapılabilir. Bütçesine borcunun takâsîtini koymayan [.....] iflâs etmiş addolunur.

Hülâsâ hâlihazırdaki açık, vâridât noksânı, Düyûn-ı Umûmîye takâsîti (frank) İmar Vekâleti tahsîsâtı noksânı, muhassasât-ı zâtiyede husûle gelecek noksân nazar-ı dikkate alınca, asgarî şüphesiz (30) milyondan aşağı olamaz. Buna karşı bütçeye konulup da yapılmayacak masraflar var: Ankara-Sivas hattı gibi, Erzurum Şeker Fabrikası gibi.

Müdâfaa-i Milliye ile sâir bütçeler hakkında beyân-ı mütalâa edebilmek ancak son zamların nasıl yedirilmiş olduğunu ve bütçede yapılan tenkîsâtın hakîkî mi yoksa iki üç ay sonra rücû' edebilecek [.....] tenkîsât mı olduğunu bilmeye vâbestedir.

Bugünlük bu kadar. Hanımefendiye hürmetler. Refikamın da ikinize de çok selâmı var.

Cavid

EMLÂK VERGİSİ: Musakkafât ve arazi vergileri için bütçeye (6) milyon lira vaz' edilmiştir. Esbâb-ı mûcibe mazbatasında, geçen senelerin tahsilât-ı hakîkiyesi zikredilmeyerek Ağustos gayesine kadar malûm olan tahsîsât esâs itibar olunmak üzere bu miktarın vaz' edildiği söyleniyor.

On beş seneden beri bütçelerde daima tahakkukât yalnız tahsilât-ı hakîkiye esâs ittihaz olunmuştur. Gelecek senenin muhammenâtı olarak geçen birkaç senenin vasatî tahsilâtı esas ittihâz olunur ve ahvâl-i fevkalâdeye nazaran bu vasatî ya tezyîd ya tenkîs olunur, yahud ekseriyâ hâliyle ibka edilirdi. Bu sayede daima muhammenâttan fazla tahsilât vukû bulurdu. Tahakkukât üzerine muhammenât tâyîn olunursa tahsilât-ı hakîkiyenin bütçeye konulan miktardan çok dûn olacağı şüphesizdir. Vilâyetlerin hali, zarûret-i umûmîye nazar-ı dikkate alınırsa lâakal yüzde 20-25 bakaya kalacağına hükmetmek iktiza eder. Bence emlâk vergisi muhammenâtında bir milyon lira kadar fazla vardır. Meğer ki hükümet 38 yahud 39 seneleri zarfında şimdiki vergi esâsı üzerine altı milyon tahsilât vukû bulduğunu söyleye.

TEMETTÜ VERGİSİ: Bütçe, tahakkukat esâsı üzerine vaz' edilmiştir. Mamafih bu sene zarfında İstanbul'da bir buçuk milyon lira tahsîl edildiğinden İstanbul'un temettü vergisi de evvelce umûm memleketin yüzde 40-50'si raddesinde olduğundan bütçede rakam (2,5) milyon fazla görülmüştür. Eksik de değildir, çünki İstanbul'da şimdi ecnebî temettü

vergisi mefkûd olduğundan nisbet belki yüzde altmış yetmişi bulmuştur.

HARİR KAZANÇLARI VERGİSİ: İstanbul'da 339 senesi zarfında yapılan tahakkukat tahsîl edilmediği cihetle, 340'da bütçeye konulan miktarın istihsâli mümkündür (Bu verginin tarhında büyük haksızlıklar olduğu, şikâyetlerin temyiz hey'etince bilâtedkîk reddedildiği söyleniyor).

HARİR VERGİSİ: Muvafık. Esbâb-ı mûcibede söylenildiği gibi artık yalnız maaşât ve muayenât-ı mahsûsa olan bu verginin temettü vergisi meyânına idhâli münasip olur.

MUAFİYET-İ ASKERİYE VERGİSİ: İlk bütçeye 350 bin lira konulmuştu. Şimdi 1.850.000 liraya iblâğ ediliyor. Kur'a neferâtının mikdarını bilmiyorum. Eskiden kur'a efrâdından (müslümandan) bedel verenlerin nisbeti yüzde (8-10)'du. Gayrımüslimlerde bu nisbet daha yüksek olabilir. Fakat bedel miktarı 50 lira olduğu cihetle müslümanlardan bunu verecek olan çok azalmıştır. Hristiyan kur'a efrâdı da pek az olsa gerektir. Kur'a neferâtı 50 bin kişi ise belki bütçedeki mikdar istihsâl olunabilir. Bundan az ise bu muhammenâttan altı yedi yüz bin lira indirmek iktiza eder.

AĞNAM: Bizim şimdiki hudutlarımız dahilindeki vilâyetlerin ağnam resmi evvelce bir milyon 20 bin liraya bâliğ oluyordu. Şimdi resim beş misline iblâğ edildiğine, ahvâl ve şerâit-i sâbıka esasen mevcud olsaydı vâridât altı milyon olmak lâzım gelirdi. Halbuki o zaman meselâ Edirnenin (327) ağnam tahsilâtı 167 bin, Erzurum'un 62 bin, Adana'nın 126 bin, Ankara'nın 140 bin lira idi. Şimdiki hesapça Edirne 835 bin Erzurum'un 310 bin, Adana'nın 630 bin, Ankara'nın 700 bin lira ağnam resmi vermesi icap eder ki, birinci ikinci vilâyetlerde bunun nısfının, belki rub'unun bile mevcut olacağına ihtimal veremiyorum. Diğer vilâyetlerde de şüphesiz ağnamın miktarı çok azalmıştır. Bütçedeki 4,5 milyon bana fâhiş görünür. Bunda da kat'î birşey söylenememesi, 339 tahsilâtı hakkında birşey bilinememesinden nâşîdir.

ÂŞAR: Bu sene tohumluk geç ve az tevzî edildi. Zirâiyât pek az oldu. Yirmi beş milyon lira hâsılata ihtimal veremiyorum.

TÜTÜN ÖŞRÜ: Muvafık.

İPEK ÖŞRÜ: Muvafık.

[.....]LER, MASÂRIF, VERGİ TEZKİRELERİ: Muvafık.

DAMGA RESMİ: Muvafık.

HAZİNE PULLARI: Bir fikrim yok. Acaba 38 veya 39'da ne tahsil edilmiş?

HARÇLAR, KAYDİYELER: Harçlar için 338 tahsilâtına nisbetle 150, kaydiyeler için de yine aynı tahsilâta nisbetle 200 bin lira fazla koymuşlar. Eğer 338 tahsilâtı miyânında İstanbul dahilse ne muâmelât-ı umûmîyede ne muamelât-ı intikâliyede tevessü' olmadığı -aksi var- cihetle bu fazlaları tayyetmek lâzımdır. İstanbul dahil değilse düşen vilâyât tahsilâtına İstanbul'un 338 tahsilâtına daha az bir miktar ilâve etmek muvafık-ı ihtiyât olur. Çünki, sulhûn akdi maateessûf beklenen keşâyişi hâsıl etmeyecektir.

CEZÂ-YI NAKDİLER: Neden dolayı 100 bin lira tezyîd ediliyor? (Cezâ-yı nakdîlerin beş misli tezyîd edildiğini, şimdi Düyûn-ı Umûmîye'ye vukû bulan bir tebliğde okudum. Bu halde bu tahmin muvafık olabilir).

MÜSKİRÂT: Bütçeye beş milyon lira konmuş! Kanuna da inhisâra dair bir madde vaz'ıyla iktifâ edilecekmiş ve anlaşıldığına göre devlet inhisârı yapılacakmış. Devlet değil, hattâ Düyûn-ı Umûmîye, hattâ şirket inhisârı yapılsa bile bunun organizasyonunu ikmâl etmek uzun zamana

mütevakkıftır.

İnhisar organizasyonu gayet güçtür. Bunu bizde bilen de yoktur. Sonra da [.....] fabrikaları, âlât ve edevâtı satın almak icap eder. Bunun için de mühim bir sermaye-i ibtidâîye ihtiyaç vardır. Bu para nereden bulunacak?

Müskirât inhisârı gibi mühim bir kanunun tanzîmini hükümete âdî bir nizamname ve talimât gibi terketmeye bilmem meclis nasıl muvafakat eder? Hülâsa, gerek kanun bütün teferruâtıyla meclisce müzakere olunsun, gerek bu salâhiyet hükümete verilse gelecek sene zarfında inhisârın tatbîki ve beş milyon lira vâridât ahzı mümkün değildir. Doğrusu, bir taraftan inhisâr için hazırlanmak, diğer taraftan elde mevcûd kanunu tatbîk etmektir. Müskirât inhisârı belki 341'de tatbîk olunur ve Düyûn-ı Umûmîye müzakerâtı esnâsında bu en mühim bir atout olur. Bir an evvel eldeki kanunu tatbîk edip iki-üç milyon lira vâridât almağa bakmalı. Her halde gecek sene için (3) milyon liradan fazla vâridât alınmasına ihtimal veremiyorum. Bâhusus ki bir taraftan da mevcud müskirâtın imhası için emir veriliyor. (Stok)ların tahdîdi uzun zamana vâbestedir, az müddet zarfında da hükümet resimden mahrum kalacaktır. Yani bozulmuş, hristiyanların gitmesi dolayısiyle imâlât ihtimali de çok azalmıştır. Meyhanelerin kapanması ve şişe ile satılması da şüphesiz istihlâkâta tesir edecektir.

1918 Nisanı'nda Meclis-i Mebusan'dan geçen kanun gayet makul ve ilmî esâsa müstenittir. 1920'de bir kararname ile bu kanundaki resmin miktarı [.....] 3 misline iblâğ olunmuştur. Birinci kanun harp zamanında mevki-i mer'iyyete vaz' edilmiş bir kanun olduğu gibi ikinci kanun-ı muvakkat da İstanbul'un işgalinden evvel neşredilmiştir. Men'-i Müskirât Kanunu kalkınca bunların mer'î olması iktiza eder.

Düyûn-ı Umûmîyece yapılan hesabâta nazaran bu kanun tatbîk olunursa senevî imal veya haricden idhâl edilecek:

11 milyon kilo şarap 1.700.000 kilo meşrubat-ı küûliye 6.500.000 kilo ispirto 8.500.000 kilo bira	hesabı üzerinden 3.200.000 lira vâridât almak kabildir

Buna bey'iye resmi olarak da 150-200 bin lira ilâve edilebilir.

REJİ: Hisse-i maktûa 1.363.000 lira. Reji temettüünden hazine ve Düyûn-ı Umûmîye hissesi 3 milyon lira.

Gerek hisse-i maktûa, gerek Düyûn-ı Umûmîye hissesi buraca Düyûn-ı Umûmîye idare-i merkeziyesi tarafından tahsîl olunmaktadır.

(Damga, sayd-ı berrî ve bahrî hakkında da kısmen bu itiraz vardır. Çünki bunların İstanbul'a ait vâridât Düyûn-ı Umûmîyece istîfâ' olunmaktadır). Hükümetin verdiği bütçede idare-i merkeziye masârıfı dahil değildir. Evvelâ bu vâridâtın tesviye olunan bu masârıfı bütçeye koymak iktiza eder.

Sâniyen, vâridât fazlası Düyûn-ı Umûmîyece mahfûz tutulmaktadır. Eğer hükümet bu vâridâta da vaziyet etmeyecekse bunların devletin eline geçecek vâridâttan addedilmesi doğru olamaz. Buraca, Düyûn-ı Umûmîyece tahsil olunan miktar bütçe açığına ilâve olunmak iktiza eder.

Sâlîsen, reji tahakkukundan hazine hissesi de hükumetin eline geçecek

bir para değildir. Son tasfiye-i hesap neticesinde hükümet bu parayı almış, sarfetmiştir. Rejinin tahmînine göre hükümet 341 senesinde de rejiden bir para almayacaktır. Hülasâ bu 4,5 milyon devletin eline geçecek bir para değildir.

EVLÂD-I ŞÜHEDÂ: Hakkındaki tahmînler doğrudur.

İMÂLÂT-I HARBİYE: Var mı?

MESKÛKAT: Mübâdeleye mahsûs mikdardan fazla darbedilmelidir ki kâr bıraksın.

POSTA VE TELGRAF: Posta idaresi ibtidâ altı milyon teklif etmiş. Hükümet-i sâbıka beş buçuğa indirmiş. Şimdi, İsmet Paşa bir milyon daha zammederek altı buçuk milyona çıkarıyor. Harb-i umûmîden, hattâ Balkan Harbi'nden evvel posta-telgraf vâridâtı 900 bin lira idi. Bunun 250 bin lirası bizden ayrılan yerlere aitti. Bu tenzil edilince 650 bin lira kalır. Bunun da 242 bin lirası İstanbul Başmüdiriyeti'ne, 97 bin lirası idare-i merkeziyeye, 300 bin lirası da diğer başmüdiriyetlere aitti.

Eylül, teşrînevvel, sânî, kânunevvel ayları zarfında İstanbul Başmüdiriyeti 500 bin lira tahsil etmiştir (ecnebi postaları bu zamanda mülga idi). Senede 1,5 milyon lira eder (Belki evvelce idare-i merkeziyeye geçirilen meblâğ şimdi Ankara hesabındadır). Böyle dahi olsa .....[68]

TÖNBEKİ BEY'İYESİ: 100 bin lira. Bunda bir yanlışlık olacak. Bu resmin hâsılatı birkaç bin lira raddesindedir. Tönbekiden alınan gümrük resmi de bu radde[ye] dahilse, o başka.

GÜMRÜK: Bu senenin hâsılatına nazaran 23,5 milyon lira fazla görülmüş, fakat muâmelâtta büyük bir durgunluk var. Avrupa'ya sipariş yapıldığı yok. Gelecek sene idhâlâtın aynı nisbette devam edeceği kestirilemez. İngiliz lirasının fiyatı hemen sabit bir derecede kalması, Avrupaya tediyat olmasından münbâistir.

FENERLER: Harpten evvel 80 bin lira idi. Şimdi bir misline iblâğ olunduğundan 400 bin lira olmak icap eder. Halbuki bugünkü hudutlarımız harpten evvelki hudutlar değildir; seyr-i sefâyin de eskisinden daha dûn bir nisbettedir. Binâenaleyh bu da fâhiştir.

SAYD-I BERRÎ VE BAHRÎ: Bir milyon yüz bin lira. Muvafıktır. Her halde hâsılat bundan noksan olamaz.

TUZ: 6.000.000 lira. Lâakal bir milyon lirası fazladır. Evvelce sarfiyât-ı seneviye 110.000 tondu. Şimdi bundan dûn olması iktiza eder. Bâhusus fiyatın 4 kuruşa iblâğı hem kaçakçılığı tezyîd edecek, hem istihlâkâtı. Zavallı köylü 4 kuruş verip nasıl tuz alacak?

Sarfiyât eski miktarda olsa hâsılat	110.000.000 kilo x 4 = 4.400.000
Düyûn-ı Umûmîye bütçesine vaz' edilen masârıf-ı imâliye ve nakliye	900.000
	5.300.000

olması lâzım gelir. Sarfiyat azalacağı cihetle hâsılatın 4,5 milyondan fazla olmasına ihtimal verilemez. Düyûn-ı Umûmîye tuz idaresinin fikrini daha

[68] Cavid Bey burada cümleyi tamamlamamış.

emin olmak için almak istedim. O da bunu teyîd etti.

Eski nisbete nazaran İstanbul haricindeki hâsılatı 3 milyon farzetsek yine hâsılat beş milyona bile varamaz. Diğer bir suretle şöyle diyelim: Eskiden vâridât 650 bin lira idi. Eğer rüsûm sekiz milyona iblâğ edilmiş olsaydı şimdi altın esasına nazaran 5.200.000 alacaktık, eğer bize kalan hudutlar dahilindeki nüfus ve muamelât eski mikdarına müsâvî olsaydı. Halbuki nüfusta da muamelâtta da büyük bir tenâkus var. Rüsûm da sekiz misline değil, beş misline iblâğ olunmuştur. Ecnebi [.....] bunları tazmin edemez.

EMLÂK SATIŞI: Bir sene zarfında 6-7 yüz bin liralık mülk satılmasına ihtimal verilemez. Kezâlik, yarım milyon liralık da eşya-yı menkûle satışına ihtimal verilemez.

DEMİRYOLLARININ HAZİNE HİSSESİ: Demiryollar hakkında takip olunacak siyasete vâbestedir.

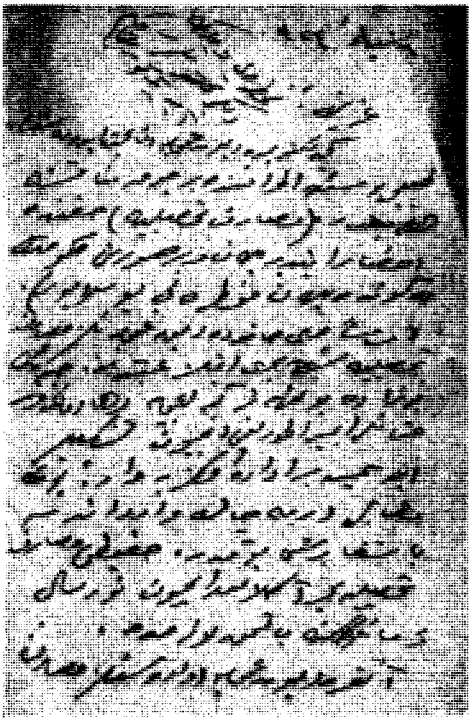
HÂSILAT-I MÜTEFERRİKA: Neden evvelce 500 bin lira iken şimdi 1,5 milyon lira oluyor? Bunda mektep ücurâtı da dahil olsa gerek. Fakat ücretler bu nisbette tezyîd edilmiş midir, bilmiyorum.

RÜSÛM-I İSTİHLÂKİYE: Sigara kâğıdı, miktar-ı muhammenden fazla olabilir. Çünki, tekrar makul olan bandrol sistemine rücû' edilmiştir. Diğer istihlâkat rüsûmu da bu senenin hâsılatına nazaran doğru olabilir.

İKTİSÂD-I MİLLÎ BANKASI HİSSE SENEDÂTI FAİZİ: 50 bin lira. Banka faiz vermeyeceği için tayyı icap eder.

115

6 Şubat 924

Muhtırayı ve belki diğer mektupları ayrıca gönderirim.

Azîzim,

Geçen mektubumda Düyûn-ı Umûmîye'den bahsedememiştim. Tabîî bu mesele etrâfında birçok münakaşa olacaktır. (masârif-i tahsîliye) hakkında ihzâr ettirilen ve bir sureti hükümete de gönderilen muhtırayı yolluyorum. Esâsen hâlihazırda Düyûn-ı Umûmîye'nin masârif-i tahsîliyesinden bahsetmek abestir. Çünki burada bütün Türkiye için, daha doğrusu Osmanlı İmparatorluğu için teşkil edilmiş bir idare-i merkeziye var. Buna mukabil derme çatma vâridâttan başka birşey yoktur. Hakîkî masârif-i tahsîliyeyi anlamak için normal zamanlarınkine bakmak lâzımdır.

Ankara Düyûn-ı Umûmîye İdaresi'nin masârıfını vâridât-ı mahsûsa hâsılatıyla (vilâyetlerde tahsîl olunan) mukâyese edecek olursak nisbetin yüzde otuzdan fazla olduğunu görürüz.

Düyûn-ı Umûmîye'de indirilecek masraf, lâğvedilecek memuriyet yok mudur? Şüphesiz ki vardır, fakat bunu şimdiden yapmak mânâsızdır. Mesâil-i muallâka halledilmeli, idareler birleşmeli. O zaman belki yüz-yüz elli memurun çıkartılması icap edecektir, maksadt kendiliğinden hâsıl olacaktır. Halbuki şimdi bütçe ile memurların çıkarılmasına, maaşların tenzîline kalkışılacak olursa Muharrem Kararnamesi'nin madde-i mahsûsası mûcibince hakeme gidilmesinden ve hakem kararı verilinceye kadar hâlihazırın idâme edilmesinden korkuyorum.

Böyle bir hal karşısında kanuna riayet edilmediğini görecek olan hükümetin daha şiddetli tedâbîre mürâcaat etmesi mümkündür. Bundan da vahim netâyic husûle gelebilir. Bundan dolayı bu sene için Düyûn-ı Umûmîye bütçesiyle oynanmamasını, eğer bu idarede meselâ yüz ve nihayet iki yüz bin lira tasarruf yapılmak isteniyorsa bütçenin bu mikdar bâde't-tenzîl toptan kabul olunmasını daha muvafık görüyorum. Abdülhâlik Bey bunu yaptırabilirse muhtemel mobilizasyonların önü alınmış olur. Çünki denildiği gibi 700 bin lira indirilecek olursa meclisin ekseriyeti bunu kabul etmeyip hakeme gidecektir. Bu zamanda da bir hakem kararı alınmak her halde pek fena birşey olur.

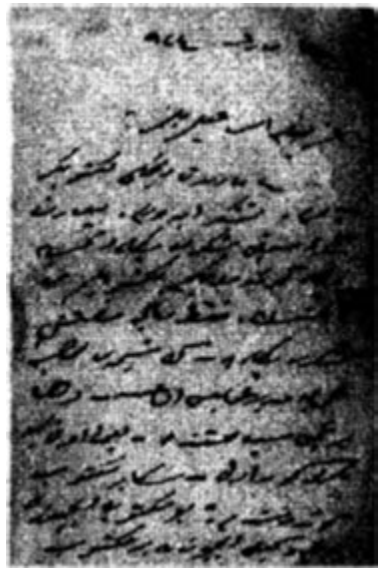
Vaktim olursa Mustafa Hâlik Bey'e iki mektup yazacağım. Biri umûmîyetle Düyûn-ı Umûmîyeye ait, diğeri koyun tedârikâtı hakkında. Birincisini münasip görürsen kendisine verirsin. İkincisi sırf kendisinde kalmayıp diğer arkadaşlarına da göstermeyeceğine emin isen, verirsin. Emin olmadığın takdirde şifahen söylersin. Bunu da münasip görmezsen hiç bahsetmezsin.

Çok selâm, hanımefendiye hürmetler.

Cavid

116

14 Mart 924

Azîzim İsmail Bey,

4 Mart tarihli mektubunu aldım. Teşekkür ederim. Maarif nâzır-ı esbâkı Şükrü Bey ile ve Tahsin Bey ile gönderdiğim mektupları almışsın. Fakat Mâliye Müfettişi Şükrü Bey ile de -ki şimdi muhâsebe-i umûmîye müdir-i umûmîsi olmuş- daha birinci [.....] hakkında, yani on beş yirmi gün evvel sana bir mektup göndermiştim. Bu mektubun içinde mâliye vekîli için de bir mektup vardı. Şükrü Bey İstanbul'a avdetinde mektubu sana vermiş olduğunu söylemişti. İhtimal ki bir vasıtaya müracaat etmiştir. Bu mektubun nâzırın eline geçmesini, hiç olmazsa yazdığım şeylerden haberdar olmasını çok arzu ederdim. Mevzubahis ettiğim ihtimal tahakkuk ediyor. Bugün mümessillerin Düyûn-ı Umûmîye meselesi hakkında tahrîrî bir nota vereceklerini işittim (mahrem).

Lûtfen, Şükrü Bey'e bahsettiğim mektubu ara.

Temps Gazetesi'ni muntazaman okuyorsun. Fakat belki gözüne ilişmemiştir diye kupür gönderiyorum.

Siz ne zaman geleceksiniz? Bugünlerde intizâr ediyorduk. Şimdi Venedik'ten bir telgraf aldım.

Refikanın dostlarından Belçikalı bir kadının zevci pazartesi günü geliyorlar. Beş-on gün kalacaklar. Maamafih, hanımefendiye de yer buluruz.

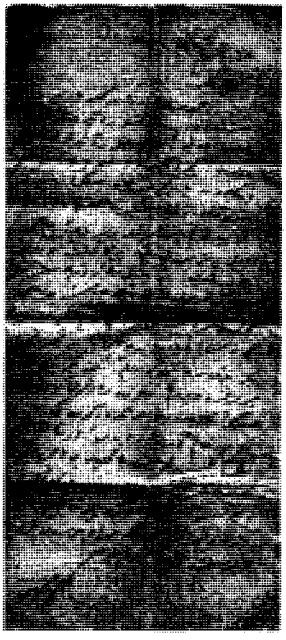
Sana mektup yazmayı ne vakittir istiyordum. Ne vasıta ile göndereceğimi bilmiyordum. Bereket versin Muhtar Bey geldi de onunla gönderiyorum.

Bugünlük bu kadar. Her ikimizden selâmlar, hanımefendiye de hürmetler, Fatma Hanım'a selâm.

Cavid

117

28 Teşrînevvel 924

Azîzim,

Bekir Sami Bey vedâya geldi. Bundan istifade ederek şu bir iki satırı yazıyorum. Hep iyiyiz. Vaz'-ı haml biraz zahmetlice oldu.[69] Gece ikide başlayan ağrılar öğleden yarım saat sonraya kadar sürdü. Fakat şimdi hepsi unutuldu. Nuriye Hanım beş gündür bizde, bilmem evin yerleşmesi ne halde? Buna vakit bulduğu yok galiba. Nuriye Hanım'ın zoruyla şeritler bile hazırlandı ve asıldı. Size bile göndermek istiyorlar. Bakalım Bekir Sami Bey bu zahmeti ihtiyâr edecek mi?

Mahmud Hayri Bey ve kardeşini gördüm. Kendilerine bir proje verdim. Alâkadarlarla görüştük. Sonra gelip beni tekrar görecekti.

Nuriye Hanım dün orada idi, onun ifadesine nazaran Hüseyin Tosun Bey gelip bu iş hakkında görüşecekmiş.

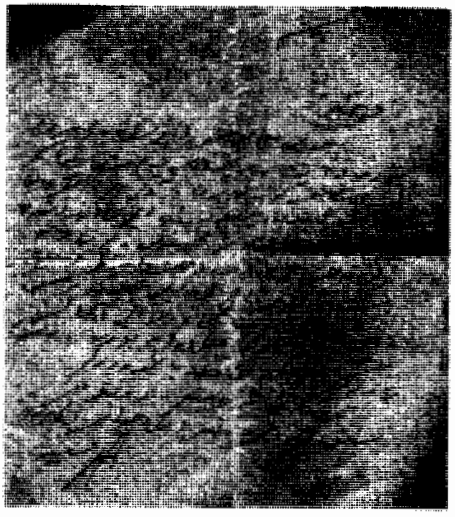
Sen buraya gelecek misin, yoksa Ankara'dan ayrılmak kabil olmayacak mı? Bize dair olan diğer haberleri Bekir Sami Bey'den alırsın. Arkadaşlara selâmlar.

Cavid

[69] Cavid Bey, oğlu Şiar'ın (1924-2010) doğumundan bahsediyor.

118

Perşembe[70]

Azîzim,

Sana alelâcele şu birkaç satırı yazıyorum. Eğer dün akşamdan bilmiş olsaydım şifâhen Bekir Sami Bey ile haber gönderirdim. Kemalî Bey, Ankara'dan avdet etti. Bir mühim mesele için arkadaşlarla müzakere etmek istiyor. Senin de burada bulunmaklığın lâbüddür. İlk vasıta ile İstanbul'a birkaç gün için gelmeni rica ediyoruz. Rıza Bey'i de beraber alman ricasını da buna ilâve ediyoruz. Bu mektubu yazarken Kemal, Cahid yanımdadırlar. Nuriye Hanım'a hürmetler. Refikamın selâmları var. Telgrafla cevap bekliyoruz.

Cavid

[70] Cavid Bey'in ifadesinden mektubun hangi tarihte yazıldığı ve İsmail Canbulat'ın o sırada nerede olduğu anlaşılmıyor. Mektup, İsmail Canbulat'a ticaret yapmak için gittiği Samsun'da bulunduğu sırada gönderilmiş olabilir ancak kapalı üslûbu ve muhteviyatı bakımından enteresandır.

119

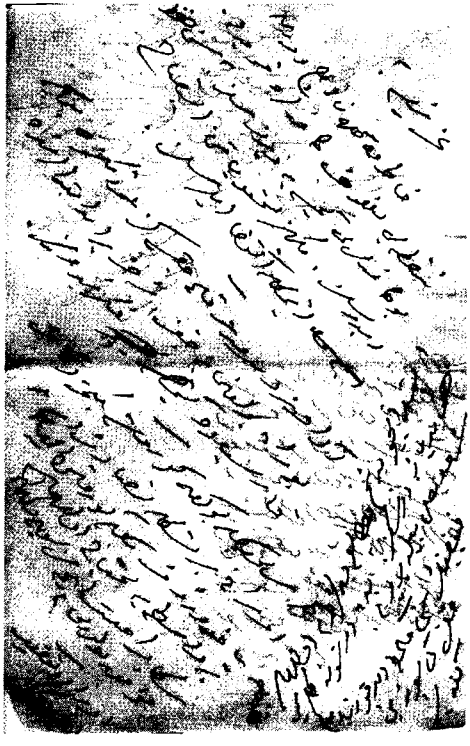
CAVİD BEY'İN LOZAN KONFERANSI'NIN MÂLÎ KONULARINI DEĞERLENDİRDİĞİ MEKTUP

(1923)

Cavid Bey, 1922 Kasım'ında başlayan Birinci Lozan Konferansı'na malî danışman olarak katılmış ama hey'et ile arasında çıkan anlaşmazlıklar ve Ankara'nın tepkisi üzerine danışmanlıktan ayrılmıştı.

İkinci konferansın 23 Nisan 1923'te başlamasından hemen sonra yazıldığı metninden farkedilen mektubun muhatabının kim olduğunu bilmiyoruz, ancak İngilizler tarafından Malta'ya sürülenler arasında bulunan ve hey'ette yeralan murahhaslardan birine gönderildiği anlaşılıyor.

Azîzim,

Hatırıma gelen üç dört noktayı melfuf kağıtlara koydum. Bu kağıtları kimseye vermezsin. Sen hıfzedersin, yalnız muhteviyâtını izah etmekle iktifa eylersin.

Eğer uzun müddet kalacaksanız avdetinizde belki burada bulunmayacağız. Biz Haziran ibtidâlarında Karlsbad'a gitmek fikrindeyiz.

Bekir Sami Bey ile bugün görüş[.....] zât orada bir müşkile tesadüf eder yahut Rauf Bey ile görüşmek için bir vasıtaya muhtaç olursa sana müracaat etmesini söyleyebilmekliğim muvafık olur mu?

Orada takip edeceğiz.

İşler için benim mütalâam lâzım olursa tabîî hemen yaz dersiniz, ben de düşündüklerini size derhal bildiririm.

[.....]'in seni Malta'dan kurtarmam hakkındaki sözünü kendisine söyler yahut ismâ' ettirirsen pek memnun olurum. Bana nakleden de Celâl Bey'in damadı Nâzım'dır.

Ziya'ya çok selâm. İkinize de muvaffakiyet temenni ederim.

Cavid

Şirketlerle olacak müzakerâtı İstanbul'a nakledebilirsen memlekete büyük bir hizmet etmiş olursun. Böyle birşeyin ihtimali varsa bana da hemen yaz ki, müzakere başlayacağı vakit burada bulunmak için derhal hareket edeyim.

1. Hükümet tarafına tebliğ edilen muahede metnine merbut cedvelde muharrer %5 faizli hazine tahvilâtı (gümüş mübâyaası için) bakiyesi olan 931 bin liranın taksim olunacak düyûn cedveline idhâline sebep yoktur. Bir taraftan İngilizler'den gemiler için tediye ettiğimiz mebâliği talep ediyoruz, diğer taraftan yine gemiler için bir borç kabul eylediğimizi gösteriyoruz. Bu borcun bir kısmı bizden ayrılan memleketlere ifraz edilecekse de bir kısmı da bizim uhdemize kalacaktır. Düyûn-ı Umûmîye tarafından konferansa gönderilen cedvele bu borç idhâl edilmemiştir. Fakat bu da kâfi değildir. Ayrıca bir madde ile bu borcun mevcut olmadığı tespit edilmelidir. Yalnız, Balkanlılar ile akt-i muâhede edildiği tarihten harb-i umûmîye girdiğimiz zamana kadar bu borç için vukû bulan tediyâttan (o da İngiltere gemiler bedelini iadeye razı olmadığı takdirde) Balkanlılar'a hisse ayrılmasını talep edebiliriz.

2. Birinci konferansta devletler istikrâz-ı dahilîden Suriye, Irak'a isâbet eden hisseyi kabule mütemâyil idiler. Bu dört buçuk milyon lira eder. Son muahede metninde bu mesele mevzubahis edilmemişse de evrâk-ı naktiyenin taksîmine muvafakat etmedikleri takdirde contre deposition olarak bunu dermeyân etmek muvafık olur.

3. Mübâdele-i nüfus meselesiyle iştigal edenler Rumeli'den gelecek müslümanların orada terkedecekleri arazi ve emlakın bedeli, buradan giden veya gidecek olan Rumlar'ın terkettikleri ve edecekleri arazi ve emlâkin bedelinden çok fazla olduğunu zannediyorlardı. Bundan dolayı aradaki farkın tesviyesi için Yunanlılar'ı sıkı bazı kayıt ve şürût ile bağlamak düşünülmüş ve öyle yapılmıştı. Fakat, Yunan mehâfiliyle temasta bulunanlar, bilâkis Yunanlılar'ın bizden alacaklı kalacaklarını söylüyorlar. Maamafih bu takdirde, şerâit-i mevzûa bizim aleyhimize dönecektir. Bir rivayete nazaran Yunanistan tazminat vermemek hususunda ısrar edecekmiş. Muvaffak olmadığı takdirde de hicret eden Rumların mübâdele-i emlak neticesinde Türkiye'de kalacak olan matlublarını tazminat olarak bırakacakmış.

4. Almanya ve Avusturya-Macaristan'a olan borçlarımızdan bizi tebriye ediyorlar. Fakat muahededeki Avusturya-Macaristan ve Almanya kelimeleri yalnız devletlere racîdir. Alman teb'asıyla Avusturya teb'asına olan borçlarımız bunda dahil değildir. Halbuki, harp zamanında Avusturya bankalarından yapılmış 240 milyon kronluk bir istikrâz var. Filhakika, kronun bugünkü fiyatına nazaran bunun hiçbir ehemmiyeti yoktur. Fakat yarın kron başka bir kıymet kesbedebilir. O zaman o kıymet üzerinden tediyeye mecbur oluruz. Kezalik, Krupp fabrikasına da borçluyuz.

Muahedenin bu [.....]ye dair olan maddesinin Avusturya-Macaristan, Almanya hükümetleriyle bankalarına ve mühimmat fabrikalarına olan düyûn şeklinde tashih edilmesi muvafık olur.

5. Kuponların hangi para ile tediye olunacağı meselesi bugünkü Temps'da mahrem kararname haricindeki borçların Fransız frangıyla tesviyesinin Fransızlarca kabul edilmiş olduğunu yazıyor. Bu belki doğrudur. Doğru olmasa bile bunu Fransız hâmillerinden istihsâl etmek, bir bardak su içmek kadar kolay birşeydir. Esasen, Tevfik Paşa ve galiba Ferid Paşa hükümetleri zamanında bile mahsâben frank olarak tediyâtı kabul etmişlerdi. Yalnız prensip meselesini halletmemişlerdi. Şimdi bunu da hallettiler.

Geride, Rumeli Demiryolu tahvilâtıyla Düyûn-ı muvahhade kalmıyor. Rumeli tahvilâtı için [.....] mevzubahis değildir. Bunlar o zaman frank olarak tesviye edilmiştir, şimdi de böyledir, yarın da böyle olacaktır. Düyûn-ı muvahhade miktarı 38 milyondur. Bunun %20'si Balkanlar'a [.....], %30'u Suriye ve Irak'a ayrılacak. Bize nihayet 20-21 milyon lira kalacaktır. Bunun da %4'ten faizi sekiz-dokuz yüz bin altın lira eder ki, kağıt olarak mukabili altı buçuk milyon liradır. Eğer bu meselede hesap göze alınacak kadar ısrar edilecekse, zannedildiği gibi otuz-kırk milyon lira değil altı-yedi milyon liralık olduğu malûm olmalıdır. Maamafih hâmillerden bunun için de bir vâde, bir müsaade-i muvakkate istihsâli muhâl değildir.

120

İSMAİL CANBULAT'IN CAVİD BEY'E MEKTUPLARI

(1922)

9 Nisan 1922

Azîzim,

Mütareke ve arkasından müsalâha olmak ihtimali ziyadeleşmekle beraber esasen politika ile adem-i iştigal hakkındaki fikrim ve bilhassa vaziyet-i hâzıra-i mâliyem bir an evvel bir işe başlamaklığımı icap ettiriyor. Binaenaleyh konuştuğumuz iş için lâzım gelen tavsiyede bulunmanı rica ederim. Menaşe'ye mi yazarsın, her ne lâzımsa yaparsın. Paris'e mi, Brüksel'e mi gidip görüşmek lâzım gelecektir? Onu bana yazarsan ben de gider görüşürüm. Belki, Paris'te konuşur iken de söylemişimdir. Vaziyetimin haysiyet-şiken olmaması şarttır. Diğer cihetlerde beş aşağı beş yukarı uzlaşabiliriz. Bu hey'et-i mâliye ile Rânâ Bey -İzmir telgraf başmüdir-i sâbıkı- muamelededir. Bilmem ki o cihetten bir mahzur tevlîd eder mi?

Kemal dün akşam Roma'dan gitti. Bugün de Brindizi'ye hareket edecektir. İstanbul'da bir iki gün kalıp Anadolu'ya geçecektir. Karasu da beraber. Dinari ile Karasu zannederim İzzet Paşa'yı burada görmek üzere gelmişler. İtalya'ya menâfi-i iktisadîye temini ile uğraşıyorlar. Celâleddin Arif vaziyeti pek fena bir hâle koymuş. Bayağı, konsülta ile dargın bir hâle gelmiş.

Dün de lüzumsuz olarak Cenevre'ye gitti. Halbuki ne evvelki müracaata ve ne de kendisinin ahîren yaptığı müracaata bir cevâb-ı muvafık vermemişler. Bekir Sami geldi. İki defa görüştüm. Mustafa Kemal artık sulh yapmak fikrinde olduğunu söylüyor. Yusuf Kemal Avrupa'da iken onun da bulunmasını Ruslar arzu ettikleri için yolda çok vakit geçirmiş. Şimdi de lumbagosu var, yatıyor veya oturuyor, dışarı çıkamıyor. General Gauraud buraya geldi. Yunan murahhasları da geçip Cenevre'ye gittiler. Cahid Bey'e söylesen. Almanya'da Türkçe kitap bastırmak müthiş surette pahalı imiş. Evvelki akşam Mihri'yi gördük. Cahid Bey'in resminin dört bin liraya satılacağını söyledi. Ve kendisine daha iyisini yaparım dedi. Şimdilik öyle

bin lira filân alınamayacağı anlaşılıyor. Önümüzdeki cuma günü kendisine gideceğiz. Bakalım o zaman ne olacak.

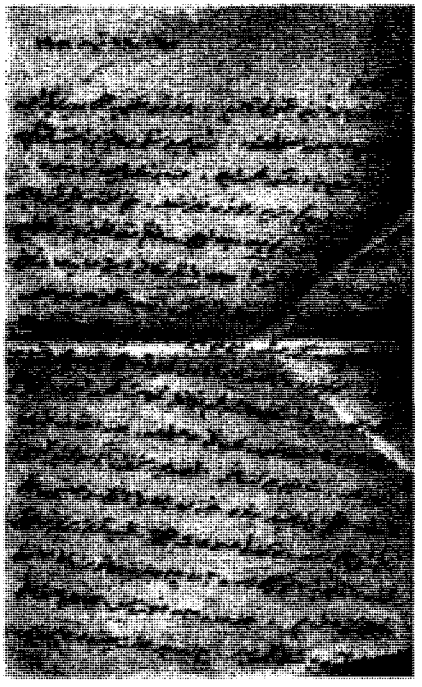
Orada kimler var? Cevad Bey geldi mi? Nuri Bey geliyor mu? Buraya ne vakit gelebileceksiniz? Burada havalar biraz kapalı olmakla beraber kâfi derecede sıcak. Nuriye ve Fatma ile beraber cümlenize hürmetler ve meveddetler.

İsmail Canbulat

Polis komiseri ile görüştün mü?

121

Roma, 19 Nisan 1922

Azîzim,

15 Nisan tarihli mektubunu aldım. Bu defa mektup hemen verildiği için bittabîî çabuk vâsıl olmuştur. Nuriye çok şükür romatizma rahatsızlığı geçirdi. Dün akşam yine doktor gelmişti. Ciddî bir tedavi için görüşüldü. Yazın banyoya lüzum gösteriyor. Onları konuştur. Hanımefendiye ikinci mektubunu yazmış. Binaenaleyh artık mektup gelecek demek oluyor. Hanımefendi lâtifeyi sevdikleri için yazıyorum. İnanalım mı? Dâinler vekâleti işi sarpa sarmış görünüyor. Benim evvelki tahminim doğru imiş. Fakat benim o tahminim de intihâbın şeklini bilmeyerek yapılmış bir tahmin idi. Görmüşsündür, Ali Kemal başmakalesinde -tâbir câiz ise- hakikatten bahsetmiş. Bugünlerde Darülfünûn hadisâtı onu köpürtmüş olacaktır. Cemal Paşa'dan bir haberim yok. Buraya İstanbul Jandarma Umûm Kumandanı Kemal Paşa gelmiş idi. Onu bazıları Cemal Paşa ile karıştırmışlar da geldi zannı hâsıl olmuş. Bedri, Afgan'da tabiplik ediyormuş. Şaşılacak küstahlık. Avrupa'dan müstahzarât alarak oraya götürüyor ve orada hekim olmadığından bunları hastalara pek pahalı olarak satıyor ve bununla zengin oluyormuş. Ne güzel ıslahat hey'eti. Tabip götürmüyorlarmış. Çünki kendi kazançlarına mânî oluyormuş. Para çalacaklarını düşünürdük ama bunu hatırıma getiremezdim. Cenevre'de Süleyman filân da yok. Celâleddin Arif, Âkil ile beraber gitti. Başka kimse yok. Bilmem nereden bu havâdis çıktı. Câmi ne için bilmem. Ali burada iken onun peşinde idi. Şimdi de Bekir Sami ile beraber gideceğine dair birşey işittiğim yok. Bekir Sami'yi tekrar gördüm. Fazlaca bedbin. Celâleddin Arif'in Cenevre'den bugün döneceğini yani Haziran'ın nihayetine kadar kalmayacağını burada refakatte bulunan Âgâh Bey'den işittim. Cenevre Konferansı'nda şimdi kıyamet koptu. Alman-Rus mukavelesi bütün işleri altüst etti. Bakalım Almanlar işin içinden çıkabilecekler mi? Zannederim çıkamayacaklar. Almanya'da hakikatte hiçbir istiklâl yok. Rana Bey'in vaziyetini Sabri Bey'e [.....] Berlin'e bir mektup yazdım. Belki o bilir, buradakilerden bunu öğrenmek kabil değil. Çünki bilmiyorlar. Halbuki ben uzun müddet beklemek fikrinde değilim. Bu işe de teşebbüs edip olursa ne âlâ, olmaz ise Anadolu'ya geçmek ve orada bir iş aramak arzusundayım. Binaenaleyh tekrar düşün ve bana yaz. İster isen ben hemen Paris'e

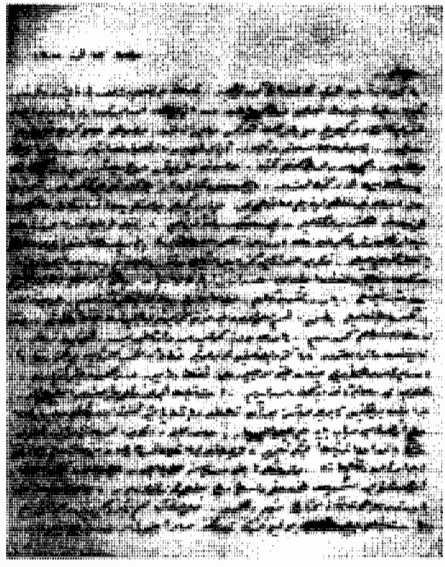
gideyim, görüşeyim. Ve eğer bu işte Weil'in bir yardımı olabilir ise onun muvâsalatını müteâkip gideyim. Paris'te bir konferans filân olacağını bu sıralarda zannetmiyorum. Yoksa sen beni böyle avutup da sulhü beklemek ve siyasetle iştigal ettirmek plânını mı tatbîk ediyorsun? Eğer böyle ise doğru değil. Hakikaten vaziyetim beter bir haldedir. Madamın oğlu Jak geldi. [.....] üzere kendilerine ait olan şeyleri getirmiş, onları kurtarmışlar. Ziya Bey oldukça sıkıştı. Ellerinde para yok. Sigortadan da bir müddetten beri para alamıyorlar.

Bu sabah gazetesinde Bahaeddin Şakir ile Cemal Azmi'nin vurulduğunu okudum ve müteessir oldum. Vaktiyle o liste meselesini madamın oğlu Jak söylemiş idi. Dün senin mektubun üzerine bir malûmat alırım fikriyle Jak vasıtasıyla polis müdir muavininden -Jak'ın evvelce görüştüğü adam- beraber bir mülâkat istedim. Dün veremedi, bugün Roma haricine gidiyormuş. Perşembe günü için verdi. Bakalım yarın gidip konuşacağım. İhtimal listeyi de görür ve daha tafsilat alırım. Çünki Roma merkez olması dolayısiyle bittabîî fazla malûmatları olacak. Manton gibi değil. Artık sizin için evi terketmek fırsattır. Ben orada iken Cahid Bey ile de konuştum. Orada takayyüde imkân yoktur. Ben hiçbir çare göremedim. Fazla mütevekkil olmakta mânâ yok. Siz buraya geleceksiniz. Cahid Beyler de bir tarafa çıkarlar, vesselâm. Yarın polis müdir muavininden birşeyler öğrenir isem yine yazarım. Nuriye ve Fatma ile beraber cümlenize selâmlar, hürmet ve meveddetler.

İsmail Canbulat

122

Samsun, 17 Temmuz 1922

Azîzim,

3 Teşrînsânî tarihli mektubunu alalı birkaç gün oluyor. Bugünlerde buranın postaları da biraz karıştı. Bir taraftan giden Rum ve Ermeniler'i taşıyorlar. Fırtınalar da oldu. O da mânî oldu. On beş gün evvel bir ay müddetle isteyen serbest olarak gidebilir diye bir emir geldi. Herkes muhacerete kalktı. Samsun'un halini görmeli, herkes eşyasını satıyor. Kalanlar da yani Müslümanlar da alıyor. Aynalı dolaplar vesair kullandıkları eşyalar.. Bundan sonra kullanacaklar demek oluyor. Giresun'a üç günde gitti. Samsun'dan şimdiye kadar üç bin kadar Rum ve Ermeni gitti, daha yedi sekiz bin kadar gitmek üzeredir. İçeriden de gelenler var. Pek azı kalacak gibi görünüyor. Herşeylerini hattâ emvâl-i gayr-i menkûlelerini bile satabiliyorlar. Buradan gidenler bir suretle pek insaniyetkârâne muamele görüyorlar. Trabzon'dan henüz bir hareket yok.

Bekir Sami Bey'den bir telgraf aldım. İstanbul tarîkiyle me'zûnen avdet ediyormuş. Benden evvel görüşeceksin. Ondan lâzım gelen malûmatı alırsın. Benim buradan daha nâkıs olan malûmatımı yazmaya lüzum yok. Fikrimi sorar iseniz yapılan şeyleri vakitsiz buluyorum. Bir de pek parlak olan askerî muvaffakiyeti -muhtelif işlerin hüsn-i idare edilememesi sebebiyle- siyasî bir muvaffakiyetle neticelendiremeyeceğimizden pek korkuyorum. Yâverden mektup aldım. Tavsiyen üzerine bin lira almış, teşekkür ederim. Tahvilâtların bir kısmı meydanda yok. Kısm-ı mühimi olan bu [.....] tahvilâtları için de hâlâ uğraşıyor. Bu kadar namussuzluk görmedim. Yâver'in yüzüne gülüyormuş ve utanmıyormuş. Hey gidi insanlar. Kamyonlara dair fabrikadan 12 Teşrînevvel tarihli Bekir Sami Bey'e hitaben bir mektup gelmiş idi. Bu mektuba nazaran on beş gün sonra yola çıkaracağını söylüyordu. Fakat o vapur dün geldi ve birşey getirmedi. Mektubu Bekir Sami Bey'e Ankara'dan göndermiş idim. İstanbul'da iken lâzım gelen müracaatları bittabîî yapar. Bu işin böyle gitmesi aylarca boşuna burada kalmamızı ve başka bir işe teşebbüs edememekliğimi mûcib oluyor. Sulh olur ise burada yapacağım çok iş var. Samsun limanı, elektriği, suyu, tramvay, telefon, sonra Bafra ormanlarının işletilmesi. Kızıl ve Yeşilırmaklar'ın kısmen olsun seyr-i sefâine sâlih bir hâle ifrağı ile oralarda nakliyât. Bütün bunlar ecnebi sermayesine muhtaç işlerdir. Weil veyahut diğerleri kılavuz olurlar ise şimdiden mütehassıslar vasıtasıyla bazılarının

tedkîki lâzımdır. Samsun şehrine ait iş uzun boylu tedkîkâta muhtaç şeyler değildir. Sulhu müteâkip hem tedkîk ve hem de birden icra olunabilir. İstanbul'da bu kabil teşebbüsâtta bulunmaya müsait ecnebiler var ise münasebete girebiliriz.

Reji idaresi hakkında gelecek mektubumla kısa bir hülâsa göndereceğim. Mufassal yazmak istemiyorum. Çünki şimdiden malûm olması belki arzu edilmez. Tütün mübâyaâsı hakkında bana bir müracaat vâkî olmadı.

Reninler muntazaman geliyor. Cahid'in kitabını da aldım ve okudum bile. İyi eve yerleşmişsiniz diye ikimiz de memnun olduk. Güle güle oturunuz. Nuriye, hanımefendiden mektup bekliyor veyahut daha doğru tabirle beklemekte devam ediyor.

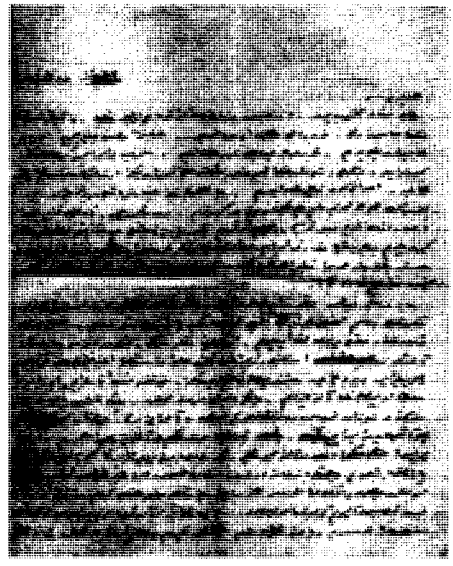
Yukarıda yazmayı unuttum: Gazetelerin buraya duhûlü için hey'et-i vekîle kararı lâzım. Renin'e bir müsaade alınmadığından veyahut verilmediğinden gazeteler postahanelerde sansürce alıkonuluyor idi. Onun için Cahid Bey'e telgraf çektim, mutasarrıfa da söyledim. O da Ankara'ya yazdı. Müteâkiben cevap geldi, müsaade ettiler. Belki, Cahid Bey daha evvel Ankara'ya müracaat etmiş idi. Benim mektuplarım "sansür edilmiştir" damgası basılarak sansür edilmeksizin gidiyor. Fakat bana gelenlerin ekserisi sansürce buraca açılmış bulunuyor. Şâyân-ı ehemmiyet birşey değil ise de hatıra olmak üzere yazıyorum.

Başka yazacak birşey benim de hatırıma gelmiyor. Hanımefendiye ve sana Nuriye ile birlikte hürmetler ve selâmlar.

İsmail Canbulat

123

Çarşamba, 25 Teşrînevvel (Ekim) 922

Azîzim,

Hâlâ senden mektup yok. İstanbul'da meşguliyetin kesreti mânî oluyor galiba. Biz artık eve yerleştik, fakat Samsun'a değil. Nuriye daima şikâyet edip duruyor. Hakikaten, Samsun sıkılacak bir yer. Ama ne yapalım. Kamyonları bekliyorum. Bekir Sami Bey cumartesi günü hareket etti. Şimdilik bu iş için küçük bir şirket gibi birşey yaptım. İşlere başladıktan sonra adamakıllı bir şirket haline kalbedeceğiz. Ondan sonra da burada pek işim kalmıyor. Ahvâle göre tebdîl-i mekân ederim.

Cahid Bey, Renin'i çıkarmaya başlamış, bir nüshasını gördüm. Perşembe günü gelecek Lloyd vapuruyla diğer nüshalarını da görürüm. Bir de bu gelen gazetelerde Anadolu'da harap yerleri imar etmek fikriyle bazı teşebbüsât okudum. Avrupa veya Amerikalı herbir şirketle bu hususta münasebete girebilirim. Böyle birşeye tesâdüf eder isen onları bana ve beni onlara tavsiye edersin. Bir de anlamak istiyorum. Chester projesini tâdilen tatbîk etme fikriyle gelen Chester grubu ciddî bir şey midir? Subhi Bey onlarla beraber Ankara'ya gitmiş, kuzum bunu da bana yaz.

Mâliye Vekâleti burada müdahhar. Emvâl-i metrûke yani Rumlar'dan kalan tütünler ile yüzde on beş olarak hükümetin bir resm-i mahsûs olarak İslâmlar'dan aldığı tütünlerden mürekkep partiler Samsun'da satılıyor. Şimdi son kalan miktar hakkında bir pusula leffediyorum. Evvelkilerini Duhan Şirketi, [.....] [71] Bankası vesaire satın almışlar. İstanbul rejisinin tütüne hâlen ve istikbalen ihtiyâcı olacağını zannediyorum. Eğer böyle ise Briye'yi çağırır, melfuf pusulayı kendisine verirsiniz. Seni fazla meşgul etmemek için icap eden malûmatı o pusulanın altına yazdım. Yalnız işte sür'at lâzımdır. Çünki, [.....] Bankası ile Duhan Şirketi ve Nemlizâde Mahdumları da bu tütünleri -ki, sondur- almak istiyorlar. Hattâ, Nemlizâde Sıdkı Bey otomobil ile Ankara'ya bu iş için gitti. Diğerlerinin suret-i kat'iyyede almak istediklerini bilmiyorum. İstanbul Rejisi ihtimal ki sonra onlardan almaya mecbur kalır. Eğer bu işi yapmak istiyorlar ise bana hemen müsta'cel telgraf yazmalıdırlar ki pazarlığa başlayayım ve bu suretle başkasına devredilmesine imkân kalmasın. İsterler ise doğrudan doğruya reji veyahut gösterecekleri bir şahıs veya müessese nâmına mübâyaâ ederim. O zaman bütün masrafları kendilerine ait olmak üzere yüzde

[71] Eski harflerle Fransızca bir banka ismi yazılmış, okunamadı.

beş komisyon alırım ki burada usul böyledir. İsterler ise burada kendi nâmıma mübâyaâ ederek gösterecekleri şahıs veya müesseseye veyahut doğruca rejiye transfer ederim ve bittabîî o esnada hükümete de bedeli banka vasıtasıyla ödenir. İsterler ise buraya beni gönderirler. Burada lâzım gelen muamele kendi talimatları dairesinde yapılır. Herhalde işte sür'at lâzımdır. Bu tütünler rejinin eski eksperi Çakır'ın da dahil olduğu bir hey'et vasıtasıyla ekspertize edilmiştir. Reji alacak olur ise bu adamı alınır iken de suret-i gayr-i resmîyede ben kullanabilirim. Pusulanın altına işaret ettiğim veçhile tütün miktarı azalmıştır ve Samsun-Bafra mahsulünün de tenâkusu dolayısiyle daha birkaç seneler bu vaziyet devam edecektir. Sulh olunca Reji İdare-i Umûmîyesi her taraf için ihtiyaç içerisinde kalacaktır zannediyorum. Rumlar'ın köylerinin yakılmış ve bir kısmının hicret ve tagayyüb etmiş ve bir kısmının şekâvet ederek şimdi de firâr etmekte olmaları hasebiyle senelerce bu tütüncü köylerin iş görmesi mümkün değildir. Bâhusus mevcut kalan Rumlar da giderse ki ben bunu pek me'mûl ediyorum. Yerlerine başkaları yerleştirilip yetiştirilinceye kadar zaman ister. Seni hususî işlerim için çok meşgul ediyorum. Fakat çaresiz bir haldeyim. Her tarafa başvurup bir iş yapmaya çalışıyorum. Eğer reji bu işi yapmak ister ise bana doğrudan doğruya yazarsan kendileriyle muhabereye giderim ve icap ederse İstanbul'a da gelebilirim. Fakat burada işe başlamadan İstanbul'a gitmek bittabîî muvafik olamaz. Son günlere kadar ekiciler sâkin dururlar iken şimdi faaliyete geçtiler. Binaenaleyh ondan dolayı iş müsta'cel bir hâle geldi.

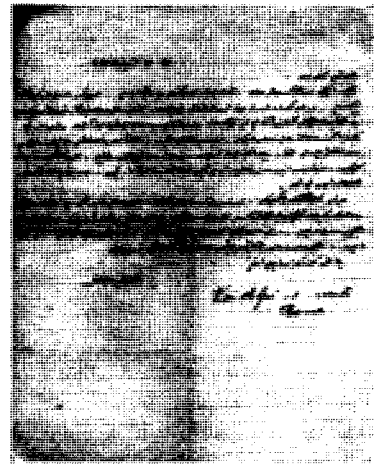
Nuriye, hanımefendiyeye ve size arz-ı hürmet ediyor. Daima, İstanbul'da geçen son günlerinden bahsediyor. Ben de hanımefendiyeye arz-ı hürmet ederim. Cahid'i görünce selâmımı söylersin. Bâkî meveddet azîzim.

İsmail

124

İSMAİL CANBULAT'TAN GALİB KEMALÎ BEY'E [72]

(17 Ekim 1921)

Roma, 17 Teşrînevvel (Ekim) 1921

Azîzim Kemalî Bey,

Giderken seninle görüşemedik. Tekrar buraya geleceksiniz diye bekliyordum. Hüsnü Bey'den İsviçre'ye gideceğinizi öğrendim. Evvelki gün de Jorj, yani Jozef Gazan beni buldu. Kendisini Hüsnü ve Midhat Beyler aramışlar fakat görüşememişler. Beni zannederek niye kendisini aradım diye beni gördü ve bu meyânda paraya muhtaç olduğundan bahis açtı ve şayet siz bana kendisine gönderilmek üzere para gönderir iseniz, Londra'ya hareket edeceğinden bıraktığı adrese yollamaklığımı rica etti. Londra'ya yollamaklığımı istediği miktar bin İngiliz lirasına karîptir. Ben de size yazacağımı vaad ettim. Hattâ müşârünileyh Bern'den geçerek gitmeyi de düşündü ise de sizi takip ediyor gibi bir vaziyet almaktan ihtirâzen vazgeçti. Hâlâ bu adam dürüst görünüyor, herhalde iyi bir kaçakçı.

Buraya gelecek misiniz? Uzun boylu görüşemeden kaldık. Münih'tekiler hep seyahat etmek merakındalar ve Malta'dakilerin tahliye edileceğini haber alarak kendilerinin de bu hesaba dahil olduklarını zannediyorlar. Halbuki buraca bizde hiçbir malûmat yok. Mesele, İstanbul'da Hilâl-i Ahmer Reisi Hâmid Bey ile bir İngiliz generali (galiba ismi Mark) arasında hallediliyor imiş. Herhalde on altının çıkması mübâdele keyfiyetini me'mûlümüz gibi teshîl etti.

Bâkî, gözlerinizden öperim efendim.

İsmail Canbulat

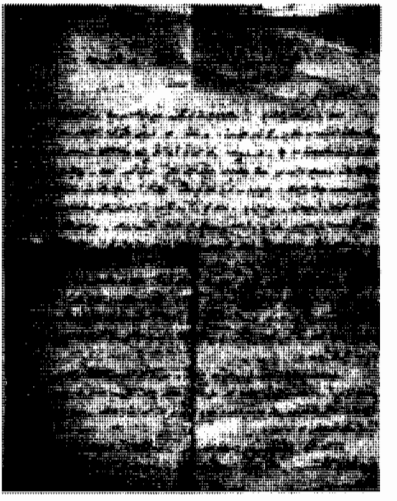
Adres: 3, Via Alpi, Roma

---

[72] Galib Kemâlî Bey ("Söylemezoğlu", 1873-1960), Osmanlı döneminde Atina, Moskova ve Stockholm elçiliklerinde bulunmuş, Sevres Anlaşması sırasında yaptığı ve Türkiye'nin uğradığı haksızlıkları anlatan bazı yayınları yüzünden Damad Ferid Paşa tarafından görevinden azledilmiş ve mütareke senelerinde bir ara Roma'da Osmanlı hükümetinin gayriresmî temsilciliğinde bulunmuş, Ankara ile temasın sağlanmasında yardımcı olmuştu. Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan Hüsrev Gerede'nin kayınpederidir.

125

HÜSEYİN CAHİD BEY'İN CAVİD BEY'E MALTA'DAN GÖNDERDİĞİ MEKTUP

Malta, 23 Kânunevvel
Perşembe
(23 Aralık 1920)[73]

Cavidciğim!

Dün posta gününü unuttum! Daha ziyade posta gününün muayyen olmaması bana dün mektup yazmayı unutturdu. Eğer hareket eminse bu mektubumu geç alacaksın. Ben senin 17 tarihli mektubunu da aldım. Evvelce de yazdığım gibi iki kişinin firarı meselesi bana bir zarar vermedi. Yalnız öteki arkadaşlar şehre çıkamıyorlar. Güya salı günü yine müsaade verileceğine dair bir ümîdleri vardı. Fakat çıktılar mı çıkmadılar mı bilmem. Buraya kimse gelmedi. Maamafih benim kışlaya girip çıkmama ses çıkarmıyorlar. Cumartesi günü gittiğim vakit kumandana verdiğim arzımın ne olduğunu söyledim. Valinin telgraf çektiğini temin etti. Hayret ettim. Vali iyi bir adama benziyor. Âzâde'nin sıhhati meselesi için İsviçre'ye gitmek mecburiyetinden bahsettiğim için vakit kaybolmaması mülâhazasıyla telgraf çekmiş olacak. Aynı mülâhaza-i insaniyetkârâneyi İstanbul'daki İngiliz memurundan hiç ümîd etmiyorum. Bakalım ne zaman ve ne cevap gelir. Hayri Bey için de vali yine böyle telgrafla müracaat etmişti. Ancak on yedi günde cevap gelmişti. Hayri Bey için zannettiğin gibi hiç başka bir mülâhaza yoktur. Teşebbüs burada validen geldi. O da doktorların notundan. Çünki, Süleyman Numan'ın kavlince Hayri Bey'in hastalığını evvelden bilmeyen, Hayri Bey'in bu hastalığa adapte olduğunu fark eden doktorlar o zaman bir buhran gelince kendisini hemen ölmek üzere zannediyorlarmış. Hattâ o derecede ki hastahanede iken yanında bizlerden birisinin bulunmasına lüzum gösterdilerdi. Her ne ise ufak bir ümîdle biraz avunuyoruz. Şayet muvafık bir cevap gelirse bittabîî sana telgraf [la haber] veririm. Valinin vasıtası ile buradan [.....].

Mihri'nin Roma'da olduğunu Nuriye Hanım da yazıyor. Onlar geldiğini

---

[73] Mektubun üzerinde yazıldığı sene yoktur, ancak Hüseyin Cahid'in ifadelerinden 1920'de yazıldığı anlaşılmaktadır. Metinde bahsedilen ve Malta'dan firar ettikleri söylenen iki kişi eski Adana, Ankara ve Van valisi Tahirpaşazâde Cevdet Tahir Bey (Cevdet Tahir Belbez, vefatı: 1955) ile Trabzon'daki tehcir ile suçlanan Serdarzade Mustafa Bey'dir.

söylemiş, ona da gitmemiş. Yine aynı perişan halde diyor. Aklından zoru olanların kurtulamayacakları bir hal. Mihri'den vefâsızlığa filân hiç taaccüb etmemeli. İnsan kalbinden birşey vermiş olur da mukabele görmezse o zaman müteessir olur. Mihri'ye ne verdik ki birşey beklemeye hakkımız olsun.

Âzâde'nin bulantıları apandisit filân değildir. Kadınlık belâsı ve kadın [.....] zahmeti. Maamafih benim en çok korkum göğsünden. Hafta sonu bir daha tartılacak. Bir kilo daha kazanacağını ümîd ediyorum. Aliye Hanım'ın bana ne fena teveccühü var ayol! Ümîd'in hocasının koca bir papas olduğunu anlamadın mı? Burada başka Fransızca için bir mektep yok ki ne yapayım? İngilizce'ye yahut İtalyanca'ya başlatmadım. Çünki yarım kalmaya mahkûm bu dersler yalnız bir yorgunluk teşkil edecek. Beynindeki birkaç Fransızca'yı da şaşıracak. Ümîd'in [.....] bildiğin halde! Yalnız boyu büyüyor. Bıyıkları bile çıktı. Fakat geçen gün traş ettirmiş!

Telgraflarda Yunanistan'a dair hiçbir havadis yok. Kral için İzmir'i, Edirne'yi bırakmak hakikaten ne kadar zor. Belki, Meclis-i Mebusan'a müracaatla birşey yapar. Eğer yapmak istiyorsa... Fakat farzedelim ki muharebeye devam etmek istesin. Ne yapabilecek?

Ben seni biraz bedbin gibi görüyorum. Acaba benim burada birşeyden haberim yok da onun için mi müsterîhim? Çünki, Rumlar bir halt edebilecek olsalar idi şimdiye kadar çoktan yaparlardı. Madem ki bizim kuvvetimizi Anadolu'nun genişliği ve yolsuzluğu teşkil ediyor, o halde ne kadar ilerleyebilir ve ilerlerse ne olur? Meğer ki Anadolu dahilen pek çürük, pek bozuk olsa da ufak bir rüzgârla tekerlenip gide[r]. Halbuki en müşkil zamanlarda pekalâ dayandılar. Herhalde buhranın fenasını atlattılar zannediyorum. Şu halde İtalyanlar'ın ve Fransızlar'ın [.....] edecek zaman olmadığından bahsetmelerini pek anlamıyorum. İngilizler kat'î bir adem-i imkân karşısında kalmadıkça o gururlarını ve kinlerini kabil değil yenmeyeceklerdir.

Roma'da ictimâ fikri pek muvafık. Fakat yazdığın isimler içinde Mahmud Muhtar'ı görünce hayret ettim. Bu murdar herif nereden çıktı? Neyi reprezante ediyor? Memleket nâmına, memleket için acaba ömründe bir dakika kalbi titremiş midir? Mâhiyeti ne? Bir paralık aklı mı var, memleketle bir alâkası mı var? Kaç kerre tecrübe edilmiş ahlâksız, karaktersiz, egoist, harîs-i câh heriften ne hayır umdunuz? Sonra yine başımıza bu işlerde çalışmış, hizmet etmiş bir vatanperver gibi çıkacak!

Roma'da belki iyi havadisler alabilirsin diye mektuplarını pek sabırsızlıkla bekliyorum. Roma hakikaten güzeldir. Bir gün kaldım ama sabahtan akşama kadar dolaştım. Mehtapta Kolize'ye gidilebiliyor mu, yoksa ayyaş korkusu var mı? Oradakilerden beni bilenlere selâm söyle. İzzet Melih'in sâbık haremi ile ne vakit teehhül? Aman fırsatı kaçırma! Hâ, Burhaneddin Efendi'yi Tevfik Fikret'e benzetmene şaştım. Hiç anlamadım. Fakat müşâbehet nerede! Allahaısmarladık. Yakında buluşmak temennisiyle! Gözlerinden öperim. Pek göreceğim geldi. Au revoir.

Said Halim Paşa'nın mektubunu bu cumartesi göndereceğim.

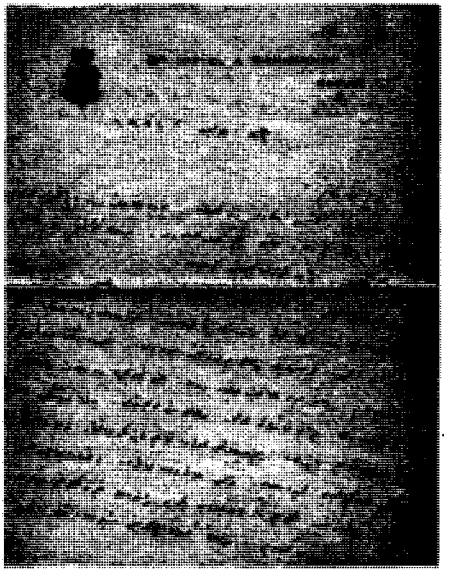
Cahid

126

HÜSEYİN CAHİD BEY'İN (YALÇIN) İSMAİL CANBULAT'A MEKTUPLARI (1921)

Gd Hotel & Bernerhof
Berne

23 Mayıs 1921

Azîz kardeşim,

Pek çok rahatsız olmadan Bern'e geldik. Nuriye Hanım'ın dört yapraklı yoncaları Âzâde'ye uğur getirdi. Yolda hiç sarsılmadı. Bunun kerametini Nuriye Hanım'ın hediyesinden biliyor. Ne de güzel çiçek açtılar.

Ertesi günü Âzâde'yi hemen doktora götürdüm. Profesör Sami isminde bir ihtiyar. Cavid daha önce randevu aldırmış. Uzun muayeneden sonra sağ tarafta zâtülcenp geçirmiş gibi bir hal bulunduğunu söyledi. Kalbi de biraz büyümüş buldu. Maamafih "Sanatoryuma hâcet yoktur" dedi. Hattâ, İsviçre'de ikamete bile mutlak lüzum göstermeyerek maamafih faydalı olur mütalâasında bulundu. Bir de rontgen ile resim aldırmayı tavsiye etti. Resim çıkarılmak üzere teveccüh ettiği doktor bizi ancak üç gün sonra kabul edebildi. Resmi doğrudan doğruya ihtiyara yollayacağını söyledi. Bugüne kadar bekledim. İhtiyardan yeni bir randevu haberi gelmeyince bugün ben gittim. Resmin kendi bulduğu şeylerden başka fazla bir şey öğretmemiş olduğunu söyledi. Evvelce verdiği bir sinir ilacına devam etmemizi tavsiye etti. İstirahat ile iyi [.....]den başka hiçbirşeye lüzum yoktur dedi. Malta'da nasıl beslediğimizi hikâye etmiştim. Bu kadarını pek çok bulduğu için Âzâde'nin hoşuna gitti. Hemen Davos'a gitmeye hazırlanıyorduk. Bir müddet Bern civarlarında oturup İsviçre iklimine alışmak münasip olacağını söylediği için şimdi bu civarlarda bir ev arayacağım. Otel hayatı pek pahalı. Aylık kabil değil, yetişmeyecek. Bazı şeyler bilnisbe ucuz. Şüphe yok ki ev hayatı pek ehven gelecek.

Ümîd için güzel bir memleket buldum. Lac Leman'a nâzır bir köyde. Çocukluğuma avdet kabil olup da orada ben tahsil edebilse idim! Fakat sene sonu olduğu için müteredditdim. Tatile bir ay kalmış.

Yarın değil öbür gün Âzâde'yi Zürih'e götürüp oradaki bir profesöre de muayene ettireceğim. Buradaki ihtiyar doktor pek meşhur ve büyük

bir adam imiş ama biraz ihtiyar diyorlar. Ne yapacağımızı, nereye yerleşeceğimizi sonra yine yazarım. Nice'e gitmek üzere pasaportumu vize etmek için Paris'ten emir geldi. Âzâde'nin doktorunu, Ümîd'in mektebini neticelendirdikten sonra biraz o taraflara doğru uzanmak fikrindeyim.

Burada bir çiftlik ilânı gördüm. Bizim para ile on beş bin liraya satılık. Demek ki İsviçre'de de çiftlik, daha doğrusu hayvan filân besleme kabil. Gelseniz ne iyi olur.

Bern pek güzel bir memleket. Evimin nezareti de iyi. Zaten İsviçre'nin neresi değil ki?

Bizim ikinci tertip arkadaşlar da çok fazla muğber gibi. Reuter Ajansı, İngiliz üserâsının salıverilmediğinden dolayı pek hiddetli. Şimdi kabine tebeddülü ile yeni nâzırlar başka bir karar verirlerse bilmem arkadaşların hali ne olur.

Nuriye Hanımefendi'ye arz-ı ihtirâm ederim. Fatma Hanımefendi'ye de. Senin de gözlerinden öperim kardeşim.

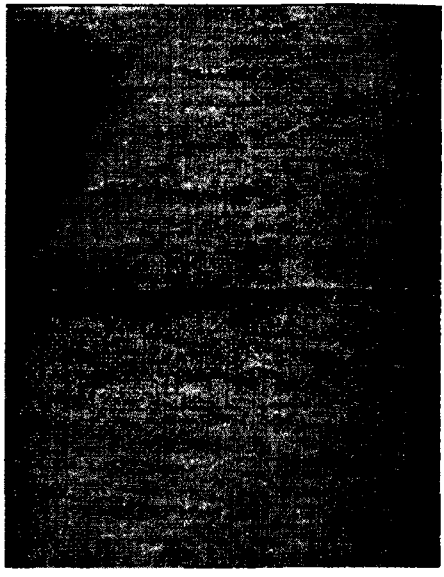
Mâsume'nin pek çok selâmları var. Çocuklar da arz-ı hürmet ederler.

Cahid

127

Hotel Gurten Kulm
Bei Bern

Bern, 29 Mayıs 1921

Azîz kardeşim,

Geçenki mektubumu bilmem aldınız mı? Tereddüt edişimin sebebi Madam [.....] ismini yazmayarak doğrudan doğruya mektubu senin ismine göndermesinden ileri geliyor. Eğer almamışsanız postacıdan sorabilirsiniz.

Âzâde'yi Zürih'e götürerek orada bir profesöre muayene ettirdim. Bu daha itminân- bahş, teminâtta bulundu. Bir müddet iklime alıştırdıktan ve hattâ gölde banyo yaptırdıktan sonra Rigi'ye çıkarmayı, sanatoryuma gitmemeği, hattâ hastaların çok gittikleri Davos gibi yerlere uğramamayı tavsiye etti. Şimdi iklime alışmak üzere, Bern civârında, şehre yirmi dakika mesafede güzel bir tepede bir otelde oturuyoruz. Bir ay kaldıktan sonra doktor Âzâde'yi bir daha görerek dağlara gitmek üzere lâzım gelen [.....] bulunacak. Yerimiz çok güzel. Koca Bern şehri ayaklar altında. Otel bilnisbe pek ucuz. Adam başına on üç buçuk frank pansiyon. Bu fiyata herşey hattâ bir sabun ile banyo bile dahil. Harpten evvel böyle bir otelde bir pansiyon on franga zor bulunurdu. Yalnız bizlerin belimizi büken şey para [.....]tir.

Burada gayet iyi bir kadın doktoru profesör var. Mâsume, Nuriye Hanım orada ameliyat için bir karar vermediyse gelip bir kere buna kendisini gösterse diyor. Roma'dan buraya gelmekte hiç güçlük yok. Napoli'de bir aktarma var ki hiç ehemmiyeti yok. Hattâ, Nuriye Hanım yalnız bile gelebilir. Mâsume kendisini istasyondan alır. Bizim eve gelirler. Biz dağ başında olmakla beraber yine şehir içinde gibiyiz. Çünki füniküler ve tramvay ile şehrin mesafesi yirmi dakikadır.

Ben yarın Nice'e gidiyorum. [.....]'nın vizesine Paris cevab-ı muvafakat verdi. Rahmi niçin işini beceremedi, hayretteyim. İnşaallah Nice'den tatlı haberler veririm. Hava iyi. Müsait bulursam üç dört hafta kalacağım. [.....] masraf edersem bittabîî çabuk dönerim.

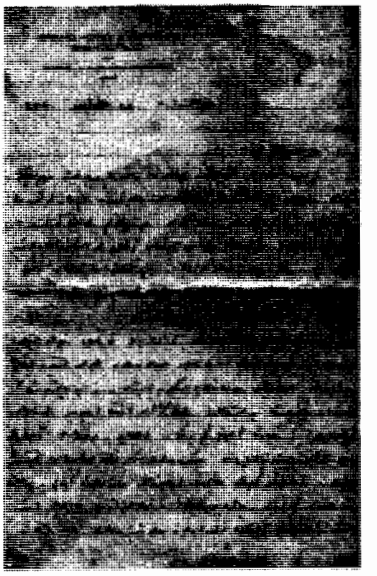
Hepimizden pek çok selâm ve ihtirâmlar.

Cahid

Gurten Kulm Hotel Berne

Grand Hotel & Kurhaus
Rigi-Kaltbad
Direktion: J. Th. Rageth-Kienberger

Rigi, Kaltbad, 18 Ağustos 921

Azîz kardeşim,

Epeyce zamandan beri mektuplaşamaz olduk. Vâkıa haber verilecek mühim şeyler yoktur. Herhalde hiç olmazsa birbirimizin sıhhat ve âfiyetinden haberdar olmak da bir ihtiyaç. Nuriye Hanım'dan son mektubu Gurten Kulm Oteli'nde almış. Elhamdülillâh ameliyatı tehlikesizce geçirmiş olduğunu anlayarak sevinmiştik. Ondan sonra biz doktorların tavsiyesi üzerine Rigi Kaltbad'a geldik. Asıl Rigi Tepesi'ne çıkarken bir istasyon. İki otelden başka birşey yok fakat pek güzel bir yer. Âzâde'ye de pek iyi yaradı.

Biz çocukları burada bırakarak arada bir de Karlsbad seyahati yaptık, [.....] ile gidip geldik. Karlsbad son derece kalabalık idi. Otellerde ve pansiyonlarda oda bulmak son derecede müşkil bir işti. Biz bir pansiyonda, Cavid bir pansiyonda yerleştik. Oda kiraları istisna edilirse Karlsbad pek ucuz. Adeta, Almanya gibi birşey. En iyi bir lokantada a la carte yemek şartıyla İstanbul parası seksen kuruştan fazla verilmiyordu. Bahşiş de içinde. Karlsbad'a giderken Münih'in ucuzluğuna dikkat ve hayret ettim. Yiyecekten maadâ giyecek vesaire de ucuz. Mevâdd-ı ibtidâiyeyi hariçten o kadar zahmetle tedarik eden Almanlar'ın bu kadar ucuz mal yetiştirmeleri şâyân-ı hayret.

Size şimdiye kadar mektup yazmayışımın bir sebebi de adresinizi bilmemekti. Frascati'ye gittiler dediler. Orada birçok arkadaşın bulunduğunu biliyorum. Fakat adres meçhuldü. Nihayet Münih'e, Hacı Âdil Bey'e yazdım. Adresinizi ondan öğrendim. Fakat o da on on beş güne kadar Zaskani'yi terkedeceğinizi ve Cenova civarında bir yerde yerleşmek istediğinizi bildirdi. Herhalde ben bu mektubu Zaskani'ye göndereceğim. Tabîî otele adresi bırakmışsınızdır.

Biz de kışın İsviçre'de oturmayacağız. Eylül ortalarında Âzâde'yi doktora bir daha muayene ettireceğim. Müsaade ederse, bir lüzum-ı kat'î göstermezse -ki buna pek az ihtimal veriyorum- Fransa'ya, Nice'e gitmek tasavvurundayım. Oralarının güzel havasını anlatmaya hacet yok. Ucuzluğunu da kendim görmüştüm. Bir de bizim Malta'daki hulyaların pek

boş olmadığını bittecrübe anladım. Binaenaleyh yaşamak üzere en münasip yerin Nice olduğuna hükmettim. İnşaallah sizi davet ederiz! Bilirsin ya, aramızda böyle bir davet bahsi vardı. Altı aylıklara tâlik edilmişti. Onların pek uzayacağı anlaşılıyor. O vakte kadar Malta'daki hulyalar tahakkuk ederse davet yine hazırdır.

Cavid de haremi ile birlikte bizimle beraber Nice'e gelecek. Hâ sahi, Ağustos'un on dördünde burada dağbaşında bir nikâh yaptık. Cavid'i evlendirdik. Kiminle diye bittabîî sormayacaksınız.

Kabul edilip edilmeyecek mi düşünmeden Anadolu'ya bir iki ay için gitmek niyetinde idim. Fakat gazetede okuduğuma göre İnebolu'dan Ankara'ya yalnız araba (75) liradır. Demek ki gidip gelmek yalnız araba 200 lira tutacak. Buradan şimendifer ve vapur parası bittabîî birkaç kat edecek. Orada iki ay yaşamak da masrafsız olmayacak. Bundan dolayı vazgeçmeye mecbur olduğum gibi seyahate imkân var mı? Onu da bilmiyorum. İtalyanlar politikalarını bütün bütün değiştirdiler gibi görünüyor.

Ne ümîdlerle ben son muharebeyi beklerken ne fena bir netice oldu. Ne talihsiz memleket biliyor musun? Ta muharebeden beri herşey iyi gider gibi görünürken, netice yaklaştı, geldi zannolunurken hep bir aksilik zuhûr ediyor. Gerek memlekete gerek şahsımıza ait işlerde hep böyle oldu. Nasılsa bir patırtıya geldi de Malta'dan yakayı sıyırdık. Bizim zavallılar burada kaldılar. Artık beklesinler ki işler düzelecek, sulh olacak diye!

Nesîmî, Karlsbad'a gelmek istemiyordu. Kendisine Karlsbad'dan Boston Oteli'ne mektup yazdım. Tafsîlât verdim. Miskin, bir cevap bile göndermedi. Hareminin geleceğini Hacı Âdil Bey haber veriyordu.

Mâsume, Nuriye Hanım'a hürmetler ve tehassürler takdîm ediyor. Mektup yazamadığından dolayı afvını rica ediyor. Âzâde ellerinizden öpüyor.

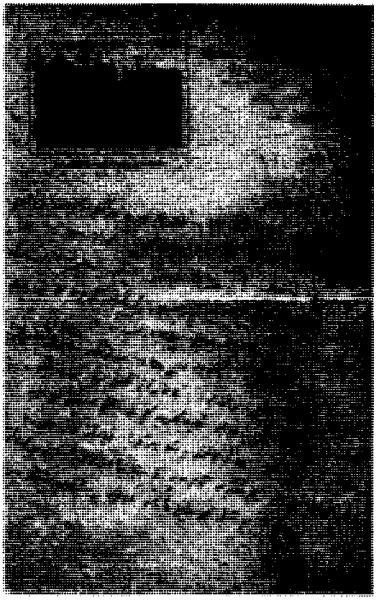
Ben de Nuriye Hanım'a, Fatma Hanım'a arz-ı ihtirâm eder, senin gözlerinden öperim kardeşim efendim.

Cahid

129

Casino-Monte Carlo

28 Kânunevvel 1921

Aziz kardeşim,

Çoktandır mektuplaştığımız yok fakat Cavid'e gelen mektuplarınızdan haber alıyorum. Mektup zahmeti olmaksızın faydası husûle geliyor. Görüyorsun ya ne kadar ince hesaplara kalkılıyor! Müşterek hayatın o kadar silinmez izleri oluyor ki, bazen Malta'da geçirdiğimiz günleri bile arıyorum. Arkada kalan herşey hayâle hoş görünüyor. Hattâ, esâret hayatı bile olsa.

Burada artık mevsim başladı. Siz Roma'da soğukları hâlâ bekleyecek misiniz? Ümîd ile Suad'ın oğlu buradalar. Kânunsânî haftasında gidecekler. Kânunsânî on beşine kadar. Cevad Bey'in gelip gitmesi muhtemel olduğunu Cavid söylüyor. Şu halde hazırlanmaya başlarsanız o vakte kadar siz de ancak gelebilirsiniz. Geleceğinizi az çok karîb bir ihtimal ile bize bildirin ki, şayet -buraya- başka gelecek varsa onlara "şimdilik meşgul" cevabını verelim.

Ben birkaç gündür Monte Carlo'da yeni bir usul tecrübe ediyorum. Şimdiye kadar muvaffakiyet veriyor. Malta'da bahsettiğim usul pek mekanik idi. Dayanmak için büyük paraya ihtiyaç var, demek ki bizlere kabil-i tatbîk değil. Fakat bu yeni düşündüğüm usule biraz da "zekâ" ilâve edilmek lâzım. İbrahim Bey'in mi'yâr-ı zekâsı, satrancı hatırıma geldi, yazarken güldüm.

Bir mes'ûliyet-i mânevîye kabul etmiş olmaksızın derim ki, gelirken yanında oyun için bin Fransız frangı bulunursa yanımda durur, bakar, görür, aklın keserse bir parça da sen oynarsın. Eğer o zamana kadar tecrübelerim hep muvaffakiyet temin ederse sana da kuvvet-i kalp gelmiş olur. Tecrübeler boşa çıkarsa bittabîî teşebbüse bile mahal kalmaz.

Size burada yazacak birşey yok. Yazılabilecek şeyler ancak bir daha polis tevkifhanesine, Bekir Ağa'ya, Malta'ya düşüldüğü zaman anlatılacak hikâyeler. Ne düşelim, ne anlatalım değil mi?

Midhat'a Turgut adresine taahhütlü bir mektup yazdım, cevap vermedi. Acaba, Turgut adres mi değiştirdi? Rahmi'den bittabîî haber yok. Salâh bile İstanbul'da imiş, ses çıkarmıyor. Nuriye Hanım'a, Fatma Hanım'a arz-ı ihtirâm eder, senin gözlerinden öperim. Mâsune ve Âzâde [.....] mektup yazacağımı bilselerdi tabîî pek çok selâm yollarlardı.

Cahid

3.
KÜRT ŞERİF PAŞA'NIN MEKTUPLARI

Son dönem Osmanlı siyasetinin renkli ama karmaşık simalarından olan Şerif Paşa, 1865'te Üsküdar'da doğdu. Irak'ın Süleymaniye bölgesinden gelen ve imparatorlukta önemli vazifeler almış geniş bir Kürt ailesine mensuptu ve Hariciye Nâzırı Said Paşa'nın oğlu idi. Galatasaray Sultanîsi'nde üç, Paris'teki Saint-Cyr askerî akademisinde de dört sene okudu. Bir ara İkinci Abdülhamid'in yâverliğini yaptı, 1898'de Stockholm Elçisi oldu ve on sene boyunca İsveç'te kaldı.

Paşa'nın adını duyurması, bu göreve tayin edilmesiyle başladı. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın torunlarından Prenses Emine Halim ile evliydi ve kendisinin ve karısının serveti sayesinde Stockholm'de refah içerisinde, şatafatlı bir hayat sürüyordu. İsveç Kralı ile dostluk kurmuş, sarayın özel davetlerine katılır olmuştu. Stockholm kadınları tarafından çok yakışıklı bulunuyordu ve etrafında sosyeteye mensup bir hayranlar grubu vardı.

Şerif Paşa'ya, Fransızca bir de lâkap takılmıştı: *"Beau Şerif"*, yani *"Güzel Şerif"*... Bu lâkap, Paşa'nın ileriki senelerde Türkiye aleyhine çalışmaya başlamasından sonra *"Boş Herif"*e dönecekti.

Paşa, hayatı boyunca herşeye muhalif oldu. Gün geldi, o zamana kadar savunduğu ne varsa hepsini reddedip başka fikirlere sarıldı, derken onlardan da bıktı, yeni düşüncelere kapıldı.

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle İstanbul'a döndü, 1908'de Kürt Teâvün ve Terakki Cemiyeti'nin kurucuları arasında yeraldı, Stockholm'de iken temas kurup desteklediği İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Pangaltı şube reisi oldu. Bir iddiaya göre Londra büyükelçiliğini istedi ama talebi kabul edilmeyince İttihadçılar'a kızdı, 31 Mart isyanının ardından Yıldız Sarayı'nda İtihhadçılar hakkında yazdığı jurnaller de çıkınca İstanbul'dan ayrıldı, Paris'e yerleşip Islahat-ı Esâsiye-i Osmaniye Fırkası'nı kurdu ve üç dilde çıkarttığı Meşrutiyet isimli gazeteyi bedava olarak dağıttı ve muhalif risâleler yayınladı. İttihad ve Terakki muhaliflerini de yanına aldı, Osmanlı Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nı destekledi ve bu arada İstanbul'da gıyabında idama mahkûm edildi.

Dünya savaşı senelerinde siyasî faaliyetine ara veren Paşa mütarekeden sonra Kürtçü oldu ve Paris'teki sulh konferansına Kürt delegesi olarak katıldı, Doğu Anadolu'nun Ermeni değil Kürt olduğunu iddia etti ve 22 Mart 1919'da konferansa bir harita ile bağımsız Kürt devleti talebini sundu.

Ancak, 20 Kasım 1919'da Ermeni delegesi Bogos Nubar Paşa ile *"Bağımsız bir Ermenistan ve Kürdistan'ın kurulması"* konusunda imzaladığı metin Ermeni ve Kürt tarafının yanısıra İstanbul'daki Meclis-i Mebusan'dan ve Kürt teâlî Cemiyeti'nden de tepki görünce, Şerif Paşa geri adım atmak zorunda kaldı. 21 Nisan 1921'de *"Kürtçülükten istifa ettiğini"* açıklayıp Monte Carlo'ya yerleşti, zamanını kumarda kazandıracak bir sistem icadına harcamaya başladı, oradan İtalya'ya giderek *"Villa Mon Keif"*, yani *"Keyfim Villası"* ismini verdiği mâlikânesinde *"torunu"* diye tanıttığı ama Mısır'da yaşayan ailesinin *"torunu değil, sevgilisi"* olduğunu söyledikleri genç bir hanım ile beraber yaşadı.

Kürtçe bilmeyen ve yazışmalarında Türkçe yerine Fransızca'yı tercih eden Şerif Paşa'yı yakından tanıyanlar, kurulacak Kürdistan'ın kralı olup Musul'u başkent yapıp orada hüküm sürme hayâline kapıldığını söylerler. Ama oğlu olmamıştı, sadece iki kızı vardı, dolayısıyla kendisine bir veliahd tayin edebilmesi zordu fakat Paşa bunu da düşünmüştü; *"Tahtına senden sonra kim geçecek?"* diye soranlara kızlarından birinden

olan erkek torununu veliahdı yapacağını söylüyordu.

Şerif Paşa, hayatını 22 Aralık 1951'de Catanzaro'da noktaladı ve Kahire'ye götürülen cenazesi Şobra'da defnedildi.

Bu bölümde, Şerif Paşa'nın Paris Konferansı sırasında İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile İngiliz hey'etine verdiği talep ve temenni mektubu ile beraber Kürt devleti taleplerinin yarattığı tepki üzerine İstanbul'a, Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na çektiği telgraf ve Cavid Bey'e yazdığı mektuplar yeralmaktadır.

Paşa'nın İngilizler'e hiçbir resmî yetkisi olmadan verdiği, hattâ olsa bile vermemesi gereken garantiler tam bir utanç vesikası hüviyetini taşımakta, Cavid Bey'e gönderdiği mektuplarında yazdıkları ise kendi kendine güç ve yetki vehmeden tuhaf bir zihniyetin garip davranışları olarak ortaya çıkmaktadır.

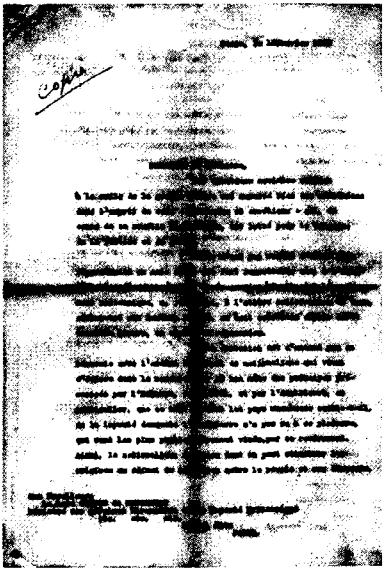
130

ŞERİF PAŞA'DAN İNGİLTERE DIŞİŞLERİ BAKANI LORD CURZON'A

(18 Ocak 1920)

Kopya

Paris, 18 Ocak 1920

Ekselânsları Lord Curzon de Redteston,
Britanya Majesteleri'nin Dışişleri Bakanı,
vs., vs., vs.
Ritz Otel
Paris

Bakan beyefendi,

Büyük savaşın ardından ortaya çıkan sosyal meseleler, bu devâsâ çatışma boyunca adalet ve hakkın zaferi için mücadele etmiş olan Müslümanlar'ın ve Hristiyanlar'ın zihninde pekçok düşüncelere yolaçmıştır.

Bu meseleler etkilerini Asya'da da göstermekte gecikmemiştir ama Britanya Hükümeti'nin muazzam imparatorluğu içerisindeki bütün teb'asının şimdiye kadar tam bir memnuniyetle teslim etmiş oldukları hayranlık uyandıran ikna ve adalet anlayışının yerini bu korkunç savaştan itibaren baskıcı bir yaklaşımın alması fevkalâde üzücüdür.

Bu gelişme, genel olarak İtilâf devletleri, özellikle de İngiltere tarafından desteklenen prensipler adına bütün dünyada filizlenen ateşli milliyetçilik hissiyle pek az uyum içinde olduğu gibi, bu değişiklikle de esas itibariyle bağlılıklarından İngiltere'nin şikâyet edemeyeceği Müslüman ülkelerin hedef alındıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, temeli halk ve idarecisi arasında kaynaşmanın bulunmayışına atfedilebilecek Mısır milliyetçiliği, gücünü kaybetmiş gibi göründüğü bir anda geçmişte birbirine hasım olan iki unsurun birleşmesi neticesinde İngiltere'ye karşı sarsılmaz bir düşmanlık görüntüsü kazanarak yeniden güçlenmiş bulunmaktadır.

Bu görüş Londra'da o kadar revaçta görünmektedir ki, başkentte gerektiğinde bir itibar kaybı pahasına, Mısır halkına verilecek meşru tavizler gözden geçirilmektedir.

Aynı sebeplerle büyük bir Arap İmparatorluğu projesinden vazgeçilmek

istendiği anlaşılmakta; projenin etnik, coğrafî veya ictimâî açıdan hiçbir makul sebebi bulunmadığı düşünülmektedir.

Maksatlarına bağlı bulunan Müslüman entelektüeller, vazifelerinin şuuruna vâkıf olarak o muhteşem milliyetler prensibi ile halkların kendi geleceklerini tayin kuralının zafere ulaşmak için İtilâf devletleri tarafından temel kaide olarak ilân edilmesine rağmen, Müslümanlar'a uygulanmalarının sözkonusu olduğu her defasında bir kenara atıldıklarını üzüntüyle görmektedirler. İzmir'in Yunanlar tarafından işgali, Hilâfet'in merkezi olan İstanbul'un ve bütünüyle Türk olan eski payitaht Edirne'nin Türkler'in elinden alınması tehdidi, Kafkaslar'dan Toroslar'a uzanan ve büyük çoğunluğu Kürt olup sayıları yine de Ermeniler'den fazla olan bir Türk azınlıkla beraber beş milyon nüfuslu Ermenistan'ın yaratılması kadar çarpıcı vak'alar inanç menşeli bir düşmanlığın delili olarak değerlendirilmektedir.

Dünya Müslümanlar'ı, İngiltere'nin kendilerine göstermiş olduğu yüzlerce senelik geleneksel, âdil ve hakkaniyetli yaklaşım karşısında hissettikleri en derin hayranlık ve en büyük şükran sebebi ile, İngiliz halkından ve onun hükümetinden -eğer neticesi dünyayı henüz sona ermiş olandan çok daha korkunç ve yakın bir çatışmaya maruz bırakacak entrikalardan etkilenmediler ise- doğu meselesinin adalet anlayışını ve hukuk prensibini gözönünde tutacak bir şekilde yeniden değerlendirilmesini ümid etmek hakkına sahiptirler. Bu noktadan bakıldığında, Türk nüfusunun çoğunlukta olduğu ülkeler Osmanlı egemenliğinden dışlanamazlar; dışlanmaları Türkler'in kararlı bir direnişine yol açacak ve bu haksızlığın İslâm'a yönelik bir saldırı olduğunu düşünen dünyanın bütün diğer Müslüman halkları da mânen veya silâhlarıyla bu direnişe katılacaklardır. Müslümanlar'ın cihad ilân edildiği zaman Türkiye ile hiçbir dayanışma içerisinde görünmemiş olmaları sebebiyle böyle bir ihtimali gözardı etmek büyük ihtiyatsızlık olacaktır, hâlihazırdaki hadiseler şartları baştan sona değiştirmiştir; zira şu anda Türkiye'nin savaşa girmesinin bütün mes'uliyetini taşıyan bir avuç insanın yapmış olduğu hataların cezasını çektirmek üzere İslâm'ın itibarı bile yokedilmek istenmektedir.

Şark'ta şu anda haklı olarak İngiltere'nin 1915'te Türkiye'ye karşı değil, ülkelerini Almanya'ya tâbî kılmış oldukları için Türkiye'nin yöneticileri ile savaştığını ilân etmiş olduğu gözden kaçmamaktadır. Bugün, millî topraklar üzerindeki direniş hazırlıklarının Batı'da Türk millî hareketiyle hiçbir ortak yanı bulunmayan Rus bolşevizmine yönelik eğilimler olarak yorumlanması da şaşırtıcıdır.

Düşülen bu hata, direnişe kat'î kararlı olan ama kendisine savaş gereçleri sağlamak için gereken sınaî ve malî örgütlenmeden yoksun bulunan Türkiye'nin ihtiyaçlarını rahatça karşılayabilecek durumdaki komşusu Rusya'ya başvurmasından kaynaklanmaktadır. Türk milliyetçilerinin

Rusya ile bazı temel bağlantılara girmek mecburiyetinde kalmış olmaları mümkündür, Türkler'i bu saatten sonra yalnız bırakmak, onları bolşevizmin kollarına atılmaya zorlamak olacaktır. Halbuki, Moskova'da yakılan ateşi söndürmek için Ruslar'ın tarihî düşmanları olarak Türkler'den faydalanmak mümkündür.

Şu halde, Batı'yı tehdit eden korkunç tehlikeyi önlemek maksadıyla yapılacak en akıllıca iş, Türkiye'de gayet disiplinli ve Çanakkale'de büyük yeteneklerini kanıtlamış bir subaylar Hey'etiyle çevrelenmiş bir milyon kişilik bir orduyu teşkilâtlandırmaktır. Hattâ, yıkıcı yeni fikirlerin sosyal düzene sirayetine karşı İstanbul'da bütün milliyetlere karşı adalet anlayışıyla dolu ve gücünü iç mücadelelerden neş'et eden farklı unsurları genel bir itilâf içinde birleştirmek üzere harcayacak enerjik bir hükümet kurmak suretiyle de aşılmaz bir duvar inşa etmek kaçınılmaz olacaktır. Zira, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin idarecilerinin hatâlarını bütün Jöntürkler'e teşmil etmek âdil değildir. Bugünkü gençliğin vatanperver duygularının temeli, Damad Ferid Paşa'nın yaptığı gibi, Halife-Sultan'ı dahilî ve diplomatik entrikaların arenasına çekmek ister gibi görünmeden kamu işlerinden dışlamanın mümkün olamayacağı kadar asildir.

Güçlü ve yalnızca memleketin değil ama Avrupa'nın da güvenine sahip bir hükümet bugünkü anarşiyi bastıracak, milliyetçi hareketi düzenleyecek, kendini her türlü zararlı sirayetten koruyacak ve böylece de Türkiye'nin geleneksel dostlarına her türlü güveni telkin edecektir.

Memleketimin hürriyet dâvâsı için verdiğim mütevazi hizmetler sebebiyle şimdi bütün milliyetçi unsurlar, eskinin Jöntürkler'i, Araplar, Kürtler ve hattâ Ermeniler etrafımda toplanmış ve beni maksatlarının sözcüsü olmam için seçmiş bulunmaktadırlar.

Kendi hesabıma, Türkiye'de iktidara gelebilmemi sağlayacak kanunî yolları benim için hazırlamakta olan dünkü amansız düşmanlarım tarafından bana bahşedilmek istenen şerefi, ancak üstlenmemi arzuladıkları ağır görevde başarılı olma şansım varsa kabul edebilirim.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivleri, her türlü şahsî menfaatten âzâde olan İngiliz muhibbi hissiyâtımın ve Büyük Britanya'ya verdiğim hizmetlerin pek çok deliline şahitlik etmek üzere ortadadır.

Hâlihazırdaki ciddi şartlar altında en cesur kararlardan biri olan bu vazifeyi kabul etmekle kendi kendime koymuş olduğum şahsi fedâkârlıklar konusunda hiç hayâle kapılmıyorum. Majesteleri'nin Britanya Hükümeti'nin manevî ve yarı resmî yardımıyla, insanlığa yapılacak bu en büyük iyilik konusunda başarıya ulaşmak için güçlü bir destek bulmak ümidindeyim.

Daha şimdiden, Türkiye'deki nüfusun dörtte üçünü temsil eden gruplar adına, Majesteleri'nin Hükümeti'ne gelecekte ne benim yönetimim altında ve ne de daha sonra İngiliz aleyhtarı hiçbir propagandanın yapılmayacağının, Müslüman İngiliz sömürgelerinde hiçbir kışkırtmaya mahal verilmeyeceğinin

ve Türkiye'nin Panislâmcı hareketlere asla yönelmeyeceğinin en kat'î teminatını verebilirim.

Bu noktada, daha şimdiden, yarı resmî olarak ve çok geçmeden de resmen, en güvenli anlaşmaları yapmaya hazırım.

Majesteleri'nin Britanya Hükümeti'ne menfaatten her zaman âzâde olan İngiliz muhibbi hissiyatının en samimi ve açık delilini sunarken, bu büyük siyasî hadisede kendim için beklediğim yegâne mükâfatın İngiltere'nin menfaatleri ile her zaman dindar bir hissiyatla bağlı kaldığım ve İstanbul'un tartışılmaz bir şekilde hilâfetin ve onun siyasî idaresinin merkezi olduğu Türkiye'nin menfaatleri arasında sağlamayı amaçladığım anlaşmada yattığını Majesteleri'nin Hükümeti'nden saklamam mümkün değildir.

Bu kayıtlar altında Suriye, Filistin, Hicaz ve Mezopotamya'ya, İstanbul ile dinî bağlantılarını muhafaza etmeleri şartıyla kendi geleceklerini tayin etme hakkını tanımakla görevliyim. Mekke ve Medine, Halife'nin dinî otoritesi altında kalırken, bir yandan da sivil bağımsızlıklarına sahip olacaklardır.

Kürdistan idarî özerkliğe sahip olacak, Ermenistan da sadece bir sınır düzenlemesiyle cumhuriyetini muhafaza edecektir.

Bütün azınlıkların haklarına saygı gösterilecektir.

Türkiye, Mısır ve Kıbrıs adası üzerindeki her türlü hakkından vazgeçecektir.

Buna karşılık bütün işgal orduları Osmanlı topraklarını, bu arada Türk İmparatorluğu'nun ayrılmaz parçası olan Adana vilâyetinin yanısıra İzmir'i ve Edirne vilâyetini terketmek zorundadır.

Boğazlardan geçiş tamamen serbest olacaktır.

İmparatorluk siyasî bağımsızlığını muhafaza edecek, sadece malî bir denetimi kabul edecektir.

Bütün alanlardaki teşkilâtlanmayı yeniden düzenlemek üzere İtilâf devletlerinden ve tarafsızlardan uzmanlar talep edecektir.

Kapitülasyonlar geçmişteki şekilleriyle yeniden getirilecek, Türkiye'nin bütçesini dengelemesine imkân veren yegâne kaynağı teşkil eden gümrük harçları ve vergiler bunun tek istisnası olacaktır.

Ekselânslarına, müttefikler tarafından alınacak kararların bütün Doğu'da, Afrika'da ve Hindistan'da Hristiyan âlemin İslâm'a karşı gizli bir düşmanlık taşıdığı şeklindeki yanlış izlenimi yayacak şekilde olmayacağının kesin inancıyla, yüreğimde taşıdığım ve kendilerine iletmekle yükümlü bulunduğum hususları açıkça yazarken, insanlığa karşı görevimi yerine getirmiş olduğuma inanıyorum.

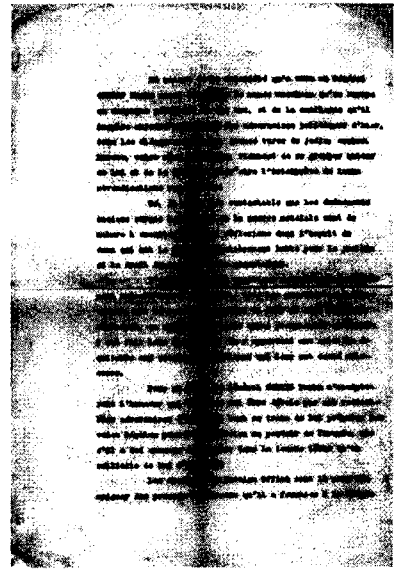
Sayın Bakan, en derin saygılarımın kabulünü istirham ederim.

Şerif

131

ŞERİF PAŞA'NIN İNGİLTERE'YE VERDİĞİ VAAD MEKTUBU

(Ocak 1920)

On yıllık siyasî mücadelesinin General Şerif Paşa'ya Müslüman âlemde olduğu kadar Avrupa'da da kazandırdığı saygınlık ve bugün geçmişteki siyasî hasımlarına bile telkin ettiği itimad sebebiyle Osmanlı'nın bütün unsurları, eskinin jöntürkleri, Araplar, Kürtler ve hattâ Ermeniler, Şerif Paşa'nın çevresinde toplanmışlar ve kendisini siyasî taleplerinin sözcüsü olarak seçmişlerdir.

Dünya savaşından sonra ortaya çıkan sosyal hadiselerin, bu devâsâ mücadelede temelde adalet ve hak adına mücadele edenlerin zihninde pek çok kaygılar yaratacağı inkâr edilemez.

Diğer yandan bugün haklı olarak, Batı'nın bütün hükümetlerini meşgul eden sosyal meseleler tesirlerini Asya'da da göstermişlerdir. Oysa, bunları doğuran siyasî meselelere âdil bir çözüm getirilebilinse idi, gelişmelerini ortaya çıktıkları kadar hızlı bir şekilde durdurmak mümkün olabilirdi.

General Şerif Paşa, Türkiye'de iktidara gelmesi için gereken meşru yolları hazırlamakta olan dünkü güçlü düşmanları tarafından kendisine bahşedilen şerefi, kendi hesabına ancak üstlenmesi istenen ağır görevde başarıya ulaşma şansı olduğu takdirde kabul edecektir.

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nın arşivleri, onun her türlü şahsî menfaatten arınmış olan İngiliz muhibbi hissiyatının Büyük Britanya nezdindeki delillerine şahitlik etmek üzere ortadadır; yani kendisine yapılmış olan tekliflere sadece Majesteleri'nin Britanya Hükümeti'nin manevî ve yarı resmî desteğinden emin olduğu takdirde cevap vermek kararındadır.

Ancak, daha şimdiden Türkiye'deki halkın dörtte üçünü temsil eden gruplar adına, gelecekte İngiliz aleyhtarı hiçbir propagandanın yapılmayacağı, ne kendi yönetimi altında ne de daha sonra İngiltere'nin Müslüman sömürgelerinde hiçbir karışıklık çıkartılmayacağı ve Türkiye'nin Panislâmist hareketlere asla yönelmeyeceği konularında en kesin güvenceleri verebilir.

Bu noktada şimdiden yarı resmî ve çok geçmeden de resmî olarak en

güvenilir taahhütlerde bulunmaya hazırdır.

Böylece, Majesteleri'nin Britanya Hükümeti'ne menfaatten her zaman âzâde olan İngiliz muhibbi hissiyatının en parlak delilini sunarken bu büyük siyasî vak'ada kendisi için beklediği yegâne mükâfatın, her zaman dinî bir hisle bağlı kaldığı ve İstanbul'un tartışılmaz bir şekilde hilâfetin ve siyasî hükümetin merkezi olduğu Türkiye'ye hizmet etmek tutkusu olduğunu gizlememektedir.

Bu kayıtlar altında, Suriye ve Hicaz ve Mezopotamya'ya İstanbul ile dinî bağlarını muhafaza etmek şartıyla gelecekleri hakkında karar verme hakkını tanımakla görevlidir.

Kürdistan idarî özerkliğine sahip olacaktır. Ermenistan, sınırların doğru olarak yeniden çizilmesiyle birlikte cumhuriyetini muhafaza edecektir.

Bütün azınlıkların haklarına saygı gösterilecektir.

Türkiye'nin Mısır ve Kıbrıs adası üzerindeki tüm hakları son bulacaktır.

Fransızlar, buna karşılık Türk İmparatorluğu'nun ayrılmaz parçası olan Adana vilâyetini terkedeceklerdir. İzmir ve Edirne vilâyetleri için de aynı şey geçerlidir.

Boğazlar tamamen serbest olacaktır.

İmparatorluk siyasî bağımsızlığını muhafaza edecek, sadece malî bir denetimi kabul edecektir.

İtilâf devletleri ile tarafsız devletlerden, idari yapının bütün alanlarını yeniden düzenlemek üzere uzmanlar istenecektir.

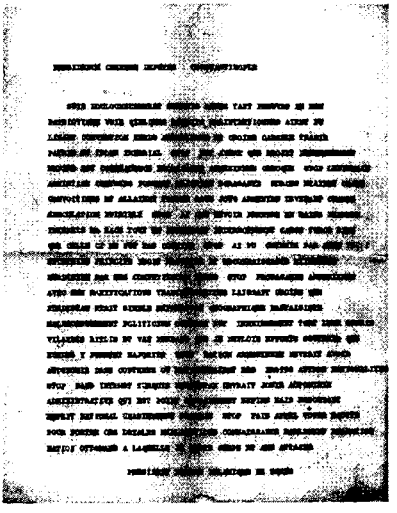
Kapitülasyonlar eski şekilleri ile yeniden tesîs edilecek, Türkiye'nin bütçesini dengeleyebilmesine imkân veren tek kaynak olmaları nedeniyle sadece gümrük harçları ve vergiler bundan muaf tutulacaktır.

132

ŞERİF PAŞA'DAN MECLİS-İ MEBÛSÂN BAŞKANLIĞI'NA

(Mart 1920)

Mebusan Meclisi
Başkanlığı'na,
İstanbul

Vatanseverliğimi defalarca ispat etmiş olduğum halde birkaç kötü niyetli kafanın Kürt-Ermeni uzlaşmasını gördükten sonra benim vatana ve imparatorluk tahtına ihanet edebileceğime inanmış olabilmeleri beni acı bir şekilde şaşırttı. STOP.

İmparatorluğun parçalanma projesinin Ermeni ve Yunan propagandasının neticesi olduğu bellidir. STOP.

Ateşkesin ardından ezici çoğunluğu Kürt olan bölgeler işgal alanı olmuşlardı ve zararlı spekülasyonların hedefi haline gelerek Ermeni boyunduruğu altına düşmekteydiler. STOP.

Irkımın menfaatini savunmayı ele almamın görevim olduğuna inandığım gibi, bana emanet edilmiş olmadığı halde, bir yandan da Türkler'in dâvâsını da savundum. STOP. Çoğunluk hakkı kuralının ve Kürdistan'ın varlığının, o toprakları sahiplenmek isteyenler tarafından da tanınmasını hukuken kabul ettirdim. STOP.

Ermeni propagandası, geleneksel uzantılarıyla Kürdistan'ın basit bir fantazik coğrafî terim olduğu düşüncesini yayıyordu ve maalesef Osmanlı politikacıları Bitlis ve Van vilâyetlerini Ermeniler'e sunarak son hatalarını yaparken, ben Kürtler'in buralarda çoğunluğu teşkil ettiği görüşünü desteklemek için çaba harcıyordum. STOP.

Ermeni milleti bu bölgelerde özerkliğe sahip olmadığı takdirde diğer milletlerin haklarını ayaklar altına alacaktı. STOP.

Türkiye'nin menfaati açısından, Kürdistan'ın imparatorluktan kopmak anlamına asla gelmeyen ama birlikte gelişen millî anlayışa cevap verecek idarî bir özerkliğe sahip olması gerekirdi. STOP.

Bu sâdıkane açıklamaları, cismimle ve ruhumla bağlı olduğum Osmanlı milletinin tezahürü olan parlamentonun malûmatına arzediyor, insâfınıza sesleniyorum.

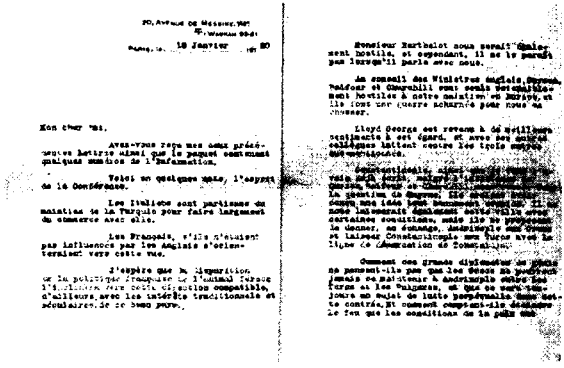
Paris İslâm Bürosu Başkanı

133

ŞERİF PAŞA'NIN MALİYE NÂZIRI CAVİD BEY'E MEKTUPLARI (1920 - 1924)

20, Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 18 Ocak 1920

Sevgili dostum,

Bundan önceki iki mektubum ve içerisinde Information'un birkaç sayısının bulunduğu paket elinize geçti mi?

Konferanstaki hava, birkaç kelime ile şöyledir:74

İtalyanlar, geniş şekilde ticaret yapabilmek için Türkiye'nin muhafazasına taraftardırlar.

Fransızlar, eğer İngilizler'in etkisi altında kalmamış olsalar, bu görüşe meyledebileceklerdir.

Vahşi hayvanın Fransız politikasından çekilmesi, Fransa'yı, bu güzel ülkenin yüzlerce yıllık geleneksel çıkarlarıyla da uyuşan bir istikamete doğru itecektir.

Bay Berthelot da aynı şekilde bize düşman olacaktır, lâkin, bizimle konuştuğunda yine de pek öyle görünmemektedir.

İngiliz kabinesinde sadece Curzon, Balfour ve Churchill, bizim Avrupa'da tutulmamıza açıkça karşıdırlar ve bizleri oradan kovmak için zorlu bir mücadele vermektedirler.

Lloyd George bu bakımdan çok daha uygun bir hissiyat içerisindedir ve diğer meslekdaşlarıyla beraber yukarıda isimleri zikredilen üçlüye karşı mücadele etmektedir.

İstanbul, size daha önce de yazmış olduğum gibi Curzon'un, Balfour'un ve Churchill'in ısrarlarına rağmen bizde kalıyor. İzmir meselesi hususunda aslında düpedüz budalaca olan bir çözüm bulduklarına inanıyorlar. İzmir'i de bazı şartlarla bize bırakacaklar, lâkin buna karşılık Edirne'yi Yunanlılar'a

74 Paris'te 18 Ocak ile 21 Ocak günleri arasında toplanan ve Birinci Dünya Savaşı'nın mağlûpları ile yapılacak barış anlaşmalarının hazırlıklarının düzenlendiği konferansı kastediyor. Şerif Paşa, Kürt delegesi olarak katıldığı bu konferansta bağımsız bir Kürt devleti kurulması talebinde bulunmuştur.

vermeyi ve İstanbul'u Türkler'e bırakarak Çatalca'yı sınır yapmayı düşünüyorlar.

Dehâ sahibi bu büyük diplomatlar, Yunanlılar'ın Edirne'de Türkler ve Bulgarlar arasında asla tutunamayacaklarını ve bunun bölgede daimî bir mücadele konusu olacağını nasıl düşünemezler? Sulh şartlarının her yerde yakmış olduğu ateşi nasıl söndürecekler?

Türk meselesi, yaklaşık beş yahut altı hafta içinde konferans masasına gelecek. Orada şayet şimdiki hükümetin içerisinde bulunduğu şartlardan daha farklı bir şekilde temsil edilebildiğimiz takdirde, kendimizi çok daha iyi dinletebileceğiz.

Dün, Ağa Han ve Gadia Şeyhi Kidwai ile öğle yemeğinde idim ve meselelerimizi uzun boylu münakaşa ettim. Londra İslâm Komitesi'nden olan Şeyh, bana Türkiye'nin Hindliler'i hiçbir şekilde ilgilendiremeyeceğini, onlar için hilâfeti ve ayrıcalıklarını kurtarmanın sözkonusu olduğunu açıkça itiraf etti. Bazı Türkler'in, hilafetin Türkiye için gereksiz olduğunu öne sürmeye çalışarak, İslâm'ın şerefi olan bu düşünceyi Hindliler gibi desteklememiş olmalarından duyduğu üzüntüleri söyledi. Bu sözler, Prens Sabahattin'in ifadelerine doğrudan yapılmış bir atıftı. Ben de tabiatıyla Hindliler'in hilafet konusundaki düşüncelerini elimden geldiği kadar müdafaa ederek Müslüman ülkelerde olduğu kadar Türkiye'de de herkesin dini bakımdan bu fikri desteklediğini söyledim. Yakın geçmişte yaptığımız düzenlemeler hakkında dikkatli bir şekilde verdiğim bilgilerden de fevkalâde memnun kaldılar ve Fransa'da en kısa zamanda Pierre Loti'nin idaresinde bir propaganda çalışması başlatmak üzere Hindistan'dan telgrafla iki milyonluk bir meblâğ getirtmek için bana söz verdiler.

Zavallı memleketimizin selâmeti için sarfettiğim gayretlerin iyi bir istikamet kazanmış olmasından dolayı memnunum.

Size, ilişikte Lord Curzon'un büyük bir özenle inceleteceğini vaad ederek kendisi için acilen kaleme almamı istediği bilgi notunun bir kopyasını gönderiyorum.75 Bu notun muhteviyatının sizin ve aynı zamanda da saygıdeğer dostumuzun tasvibini alacağını umut ederim.

Cevabınızı beklerken kalpten hislerle elinizi sıkıyorum.

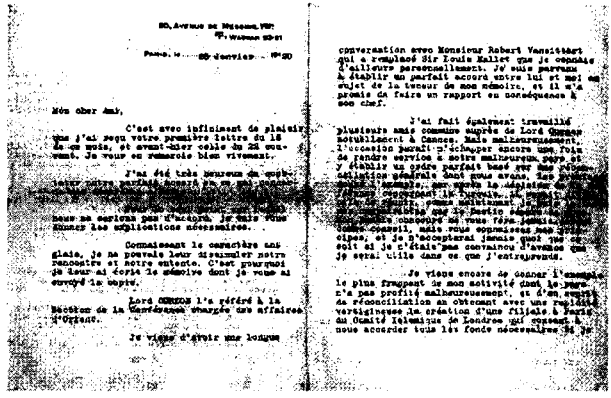
Şerif

75 Şerif Paşa'nın sözünü ettiği mektup, bu kitaptaki 130 numaralı belgedir.

134

20, Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 25 Ocak 1920

Sevgili dostum,

18 Şubat tarihli ilk mektubunuzla önceki gün elime geçen 22 tarihli mektubunuzu sonsuz bir keyifle aldım.

Paris'teki teşebbüslerim konusunda tam bir mutabakat içerisinde bulunduğumuzu görmekten dolayı son derece mutlu oldum.

Üzerinde anlaşamadığımız tek nokta hakkında, size lâzım gelen açıklamalarda bulunacağım.

İngilizler'in karakterini bildiğim için, buluşmamızı ve uzlaşmamızı onlardan gizleyemezdim. Bu sebep iledir ki, bir kopyasını da size gönderdiğim bilgi notunu yazdım.

Lord Curzon, bunu Barış Konferansı'nın Doğu meselesiyle ilgili komisyonuna havale etti.

Esasen şahsî olarak da tanıdığım Sir Louis Mallet'nin yerini alan Bay Robert Vansittart ile uzun bir mülâkatımız oldu. Bilgi notumun muhteviyatı hususunda kendisi ile aramda tam bir mutabakat sağlamaya muvaffak oldum ve bana, şefine hitaben bu meâlde bir rapor hazırlamaya söz verdi.

Hâlihazırda, Cannes'da bulunan Lord Curzon'un nezdinde birçok ortak dostumuzu da çalıştırdım. Ama ne yazık ki bahtsız memleketimize hizmet etmek ve emsâlini ilk olarak bizim verdiğimiz umûmî bir barış üzerinde temellenen kusursuz bir nizam kurmak fırsatı bana bir defa daha kaçırılmış görünmektedir; zira Konferans'ın Türkiye ile ilgili kararından sonra, benim bugün yapabildiğim gibi, kaderin bizden ayrı düşürdüğü vatandaşlarımızı biraraya getirmek zor olacaktır. Benim mütevazi katkılarım tavsiye olarak her zaman beraberinizde bulunacaktır ama prensiplerimi biliyorsunuz: Teşebbüs ettiğim iş ile ilgili olarak faydalı olacağım hususunda önceden ikna olmadığım takdirde hiçbir teklifi asla kabul etmeyeceğim.

Bir uzlaşma zihniyeti içerisinde, ödemeleri uhdeme alma mes'uliyetini üstlendiğim takdirde bize gerekli her türlü fonları vermeye razı olan Londra'daki İslâm Komitesi'nin bir şubesinin de Paris'te kurulmasını büyük bir hızla sağlamak suretiyle faaliyetimin en çarpıcı ve de memleketin ne yazık ki yararlanamadığı misallerden birini bir defa daha vermiş oldum. Böylece

her türlü harcamanın Konsey'in ekseriyeti tarafından tasvip edilmesi şartıyla bu teklifi kabul ettim.

Bütün güçleri tek bir blok halinde biraraya getirebilmek uğruna Ahmed Rıza Bey ile barışmaya da razı oldum; arkadaşınız ise Prens'e ve öteki Hindliler'e benimle şahsî bir meselesi olduğunu açıklamak suretiyle dar kafalı olduğunu bir kere daha doğruladı ama ben, meselenin halledilmesi için de Hindli Şeyh'in evinde buluşmaya onunla razı oldum.

Bütün bu olaylarda beni iyi niyetli davranmamakla suçlayamazsınız, lâkin geçmişteki son derece zeki hasımlarım ile "Boş Herif" diye adlandırmakta çok daha haklı olacağınız kişiler arasındaki farkı da kabul etmek zorundayım.

Damad Ferid Paşa'nın temsilcisi Reşad Halis Bey'in, eski şefine olan bağlılığı sebebi ile komitemize dahil olmayı reddetmesi üzerine yaptığı açıklamayı bir gazetede yayınlatacağım.

Kapitülasyonlar ve diğer konularla ilgili görüşmelerim sırasında bana işaret ettiğiniz istikamette konuşacağım.

Yaptıklarım konusunda dostumuzu da bilgilendirmek lûtfunda bulunduğunuzu öğrenmek beni çok memnun etti. Umarım, gayretlerim onun tarafından da takdîr edilir.

Komitemizin vücut bulmasından buyana bütün seyahat projelerim suya düşüyor. Bununla birlikte, dönme ümidiyle muallâkta bırakmış olduğum bazı işlerimi halletmek için birkaç günlüğüne Monte Carlo'ya gitmek zorundayım.

Galib Bey Paris'e gelir gelmez sizin, sevgili dostumuz Galib Bey'in ve benim buluşmamız mecburî olacaktır. St. Moritz'de veya o civarlarda görüşebilir miyiz?

En kalbî bağlılık hislerimin samimi ifadesini kabul buyurmanızı rica ederim sevgili dostum.

Şerif

P.S. Komitemizin teşkilâtlandırılmasıyla vazifeli olarak Paris'te kalan Hind Şeyhi, biraz sonra bana öğle yemeğine gelecek.

Buraya gelmesinden önce, Ahmed Rıza Bey'in kendisine uzun bir ziyareti olmuş. Rıza Bey, işbirliğinin şartı olarak Komite'nin reisliğini istemiş, talebi Komite'nin diğer bütün üyelerini kızdırmış ve Hindliler'i de sinirlendirmiş.

Herkeste aynı derecede mevcut bulunmayan fedâkârlık anlayışı, çalışma arkadaşlarımın tamamının Ahmed Rıza Bey'in emri altına girmelerine izin vermiyor; kendisi ancak sıradan bir üye olarak kabul edilebilir.

Uzlaşmacı anlayışımı bir defa daha ispat etmek üzere, Şeyh'e, Ahmed Rıza Bey'in reisliğini oylamaya koyma konusunda söz verdim, zira bir mecliste başkan tayin edilmez, seçilir.

Bununla birlikte, kanaatim, Ahmed Rıza Bey'in adaylığının hiçbir başarı şansı olmadığı yönündedir. Bunu önceden bildiğim için, Komite'nin kurucularına vücuda getirmeyi düşündüğümüz bizimki gibi küçük bir komite için reis seçmenin gereksiz olduğu görüşünü kabul ettirdim.

Türkler'in arasındaki uyumsuzluklardan fevkalâde rahatsız olan Hindliler, Paris'teki İslâmî enformasyon bürolarını Mısırlı, Suriyeli veya Türk olmayan başkalarına emanet etmek suretiyle teşkil etmeyi yine de

düşünüyorlar.

Düşüncesizce ortaya serilen bu başarısızlık, onca ciddi şartlar altında faydalı işler yapmanın yegâne fırsatı elimizden kaçtığı için daha da üzücüdür.

Dostumuzun demirden pençesinin etrafa çekidüzen vermek için burada bulunmayışı da fazlasıyla üzüntü vericidir.

Bütün bunların ardından, önümüzdeki 7 Şubat'ta Monte Carlo'ya gitmeyi düşünüyorum.

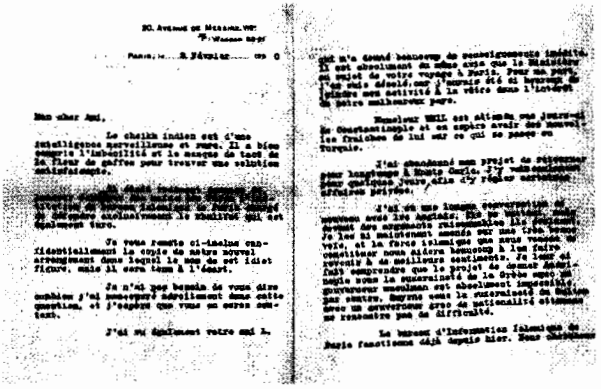
Şerif

Ferid Paşa'nın açıklamasında bahsi geçen İngiliz şahsiyetlerin görevlerini bana bildirmek lûtfunda bulunur musunuz?

135

20, Avenue de Messine. VIIIe
Pth: Wagram 93-21

Paris, 2 Şubat 1920

Sevgili dostum,

Hindli şeyh[76] harikulâde ve nadir görülür bir zekâya sahip. Gaflar çiçeğinin budalalığını ve bönlüğünü çok iyi kavrayıp tatminkâr bir çözüm buldu.

Türkler'in, Türk olan Halife'yi ve sadece hilâfeti müdafaa etmekle görevli Paris İslâm Bürosu'nun kuruluşunu ellerinden kaçırmaları hakikaten yazık olacaktı.

İlişikte, sadece sizin bilginiz dahilinde olmak üzere, yeni düzenlememizin bir kopyesini gönderiyorum. Burada o budalanın ismi de yeralmaktadır ama bir kenarda tutulacaktır.

Bu meselenin çözümü için ne maharetler göstererek manevralar yaptığımı size söylemem zaten gereksiz ve ümid ederim memnun kalacaksınız.

Dostunuz L.'yi de gördüm. Kendisi bana pek çok yeni bilgiler verdi. Paris'e yapacağınız gezi hususunda o da Bakanlıkla kat'iyyetle aynı kanaattedir. Ben kendi hesabıma bu durumdan üzüntü duydum, zira kendi faaliyetlerimi talihsiz memleketimizin menfaati uğruna sizinki ile birleştirmekten büyük bir memnuniyet hissedecektim.

Bu günlerde Bay Weil'in İstanbul'dan dönüşü bekleniyor. Türkiye'de olup bitenler hakkında kendisinden taze haberler alacağımızı ümid ediyoruz.

Uzun bir zaman için Monte Carlo'ya dönme projemden vazgeçtim. Birtakım hususî işlerimi halletmek için sadece birkaç günlüğüne gideceğim.

İngilizler'le yeniden uzun bir görüşmem oldu. Ayak sürüyorlar ama akılcı gerekçeler karşısında gelişme gösteriyorlar. Onları şimdi çok iyi bir yola sevketmiş durumdayım. Teşekkül ettirdiğimiz İslâmî güç, İngilizler'i daha olumlu yaklaşımlarda bulunma hususunda bize çok faydalı olacaktır. Edirne'yi Müslüman bir vali ile Yunanistan'ın himayesi altına alma projesinin asla mümkün olmadığını kendilerine anlattım, buna karşılık Sultan'ın himayesinde Osmanlı teb'asından bir Yunan valinin idaresi altındaki İzmir projesi herhangi bir engelle karşılaşmayacaktır.

Paris İslâmî Enformasyon Bürosu dünden itibaren faaliyete geçmiş

---

[76] Hindistan Hilâfet Hareketi'nin önde gelen isimlerinden Şeyh Müşir Hüseyin Kıdvâî'yi kastediyor. Halide Edib'in bu kitapta 51 numarada yeralan mektubuna ve mektubun ilgili dipnotuna bakınız.

bulunmaktadır. Bir büro bulabilmek için gayret gösteriyoruz ama mekân konusunda büyük zorluklarla karşılaşmaktayız.

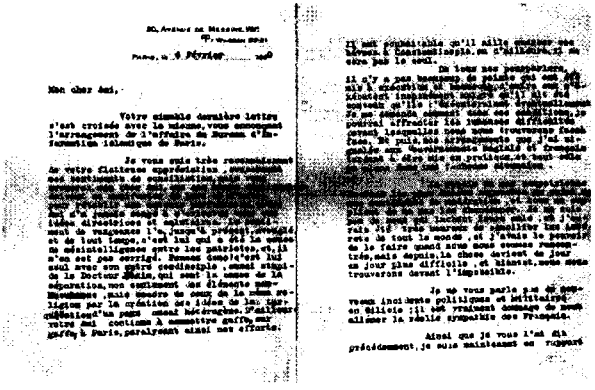
Sizden bugün yazdıklarımla ve daha önce yazmış olduklarımla ilgili olarak tafsilâtlı haberler beklerken, en içten bağlılık duygularımı sunarım sevgili dostum.

Şerif

136

20, Avenue de Messine, VIIe
pth Wagram 93-21

Paris, 6 Şubat 1920

Sevgili dostum,

Yazdığınız son nazik mektubunuz, size Paris İslâm Enformasyon Bürosu meselesinin halledildiğini haber veren benim mektubumla aynı zamana tesadüf etti.

Uzlaşma düşüncelerimle alâkalı övücü değerlendirmelerinizden ötürü size son derece müteşekkirim ama sevgili dostum, tam bir uzlaşmanın tesîsi için bu duyguların her iki tarafta da tezahür etmesi gerektiğini siz de kabul edersiniz. Halbuki ahbabınız kendisini bu yönlendirici ve uzlaşmacı düşüncelere sevketmeyi asla düşünmedi. İntikam hissi onu şimdiye kadar körleştirdi, vatanperverler arasındaki anlaşmazlığın sebebi her zaman kendisi oldu ve tutumunu hiç düzeltmedi. Düşünsenize! tek başına o ve şeriki, kendisi kadar aptal olan Doktor Nâzım ile birlikte, alabildiğine farklı özellikler gösteren bir memleketi Türkleştirme fikrini ortaya atarak yalnızca gayrimüslim unsurların değil, aynı dinden olanların da ayrılmalarına sebebiyet verdiler. Dostunuz esasen Paris'te gaf üstüne gaf yapmaya devam ederek gayretlerimizi etkisiz kılıyor. Münasebetsizliklerini İstanbul'da ya da başka yerlerde yapması daha hayırlıdır, bu işte yalnız da kalmayacaktır.

Kararlaştırdığımız konular arasından uygulanmasına başlanmış olanlar fazla değil ve bunların çoğu muhtemelen icra edilecekleri anlaşılmış olmasına rağmen düşünülmeden icra ediliyorlar. Bu şartlar altında karşı karşıya bulunduğumuz muazzam zorluklarla nasıl başa çıkabileceğimi bilmiyorum. Kaldı ki, İngiliz ve Fransız hükümetlerine bildirdiğim düzenlemelerimizin uygulanması da gecikiyor ve bütün bunlar beni çok zor durumda bırakıyor.

Irkdaşım olan vatandaşlarımdan ılımlı duygularım hakkında en acı kınamaları alıyorum ve hepsi de kendilerini terketmemem için bana yalvarıyorlar. Ben dostlarını terkedenlerden değilim ve herkesin çıkarlarını uzlaştırabilsem çok mutlu olurdum. İlk karşılaşmamızda da bunu yapabilecek durumdaydım ama o zamandan buyana bu iş her gün daha da zorlaşıyor ve çok geçmeden bir imkânsızlıkla karşı karşıya kalacağız.

Klikya'daki yeni siyasî ve askerî gelişmelerden söz etmiyorum... Fransızlar'ın sempati duygularını kaybetmemiz hakikaten çok yazık oldu.

Size daha önce de söylemiş olduğum gibi, şimdilerde yeni kurulan büroda sağ kolum haline gelen Doktor Nihad Reşad Bey ile yakın ilişki içindeyim. İtimadımı yeniden kazanmıştır.

Sizin, dostunuzun, benim ve belki sekreterim Galib Bey'in,[77] bu ayın sonuna doğru uygun göreceğiniz bir yerde toplanmamız şart, zira belirsizlik içerisinde daha fazla yaşamak çocukluk olacak.

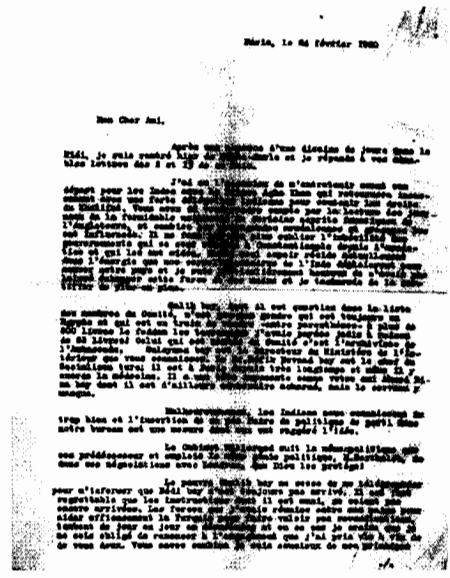
Cevabınızı beklerken gönülden duygularla elinizi sıkıyorum.

Şerif

[77] Galip Bey, daha sonra 1924'te sürgüne gönderilen ve Fransa'nın Nice kentine yerleşen Halife Abdülmecid Efendi'nin hususî kâtibi oldu. Halifenin torunlarından Neslişah Osmanoğlu (1921-2012), Galip Bey'in Şerif Paşa ile beraber Monte Carlo kumarhanelerinde rulette kazandıracak bir sistem keşfine çalıştıklarını, Paşa'nın Nice'den Paris'e nakletmesi üzerine Nice'de kalarak Halife'nin hizmetine girdiğini ve 1930'ların başında kanserden vefat ettiğini anlatmıştı.

137

Paris, 24 Şubat 1920

Sevgili dostum,

Güneyde geçirdiğim on günlük gaybubetimin ardından dün Monte Carlo'dan döndüm. Bu ayın 5'i ile 13'üne ait olan nazik mektuplarınızı cevaplıyorum.

Prens Ağa Han ile Hindistan'a hareketinden önce görüşme fırsatım oldu. Kendisi Hilâfet'in haklarını desteklemek üzere kısa bir müddet sonra güçlü bir delegasyonla geri dönecek. İngiltere'deki bazı fanatik zihinlerdeki müthiş öfke ile Ermeni ve Yunan propagandalarının bunları ne derecede etkilemiş olduğunu gazeteleri okuduğunuzda anlamışsınızdır. Mütarekeden buyana İstanbul'da ardarda kurulan ve bu propagandalara yardımcı olan hükümetlerin ahmaklığını da unutmamak gerekir. Hâlihazırdaki tek ümidimiz, Hindistan'daki dindaşlarımızın memleketimizi kurtarmak için gösterecekleri enerjide mündemiçtir. Bu gücü elimizden kaçırmamış olmamızdan dolayı bilhassa memnuniyet duyuyorum ve onu daha da kuvvetlendirmeye çalışacağım.

Komite üyeleri listesinde bahsi geçen Salih Bey benim damadım değildir. Damadım hâlâ Mısır'da bulunuyor ve lâf aramızda, bir zamanlar 53 liraya satın almış olduğum toprakların feddanını[78] 500 liranın da üzerinde bir fiyata satmakla meşgul! Komite üyesi olan bu kişi, sefaretin arşiv memurudur. Süleyman Bey, Dahiliye Nezareti'nin sizin de tanıdığınız müdiridir. Dr. Refik Nevzat Bey, Türk sosyalizminin lideridir ve çok uzun zamandan beri Paris'te bulunmakta, hattâ burada hekimlik yapmaktadır. İnatçı bir hasmı olduğu dostunuz Ahmed Rıza Bey gibi kocaman bir kafası var, ama içinde beyin eksik.

Hindliler bizi maalesef oldukça iyi tanıyorlar. Büromuzda parti siyaseti güdülmemesi kuralı da, onlar tarafından önerildi.

Millerand kabinesi, selefiyle aynı politikayı takip ediyor ve Londra ile pazarlıklarında aynı siyasî dehâyı, M. Berthelot'yu kullanıyorlar. Allah yardımcıları olsun!

Zavallı Galib Bey, Bedii Bey'in hâlâ gelmemesi konusunda beni bilgilendirmek için durmadan telgraflar gönderiyor. Talimatlarının henüz ulaşmaması son derece üzücü. Türkiye'ye, hak taleplerini kabul ettirebilmesi için etkili bir şekilde yardım etmek üzere ellerimin arasında toplamış olduğum güçler her geçen gün işe yaramaz hale geliyor ve bu durumda,

---

[78] *Feddan*, Mısır'da kullanılan ve 4200 metrekareye tekabül eden arazi ölçüsüdür.

sizlerin, ikinizin karşısında üstlenmiş olduğum angajmandan vazgeçmek zorunda kalmaktan endişe duyuyorum. Asla kopamayacağım prensiplerime nasıl bağlı bulunduğumu bilirsiniz. Faydalı olma fırsatının kaçmasından endişe ediyorum ve başka şahsi ihtirasım da olmadığı için, İstanbul'da sadrazam olmaktansa kendi evimde küçük bir vezir olmayı tercih ediyorum.

Galib Bey gelir gelmez, arzu ettiğiniz yerde onu size getireceğim. Mümkün olduğu kadar erken bir tarihte Paris'e dönmesi için kendisine bir telgraf çektim.

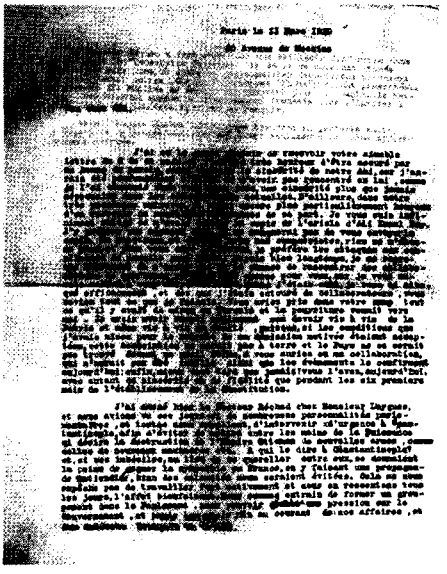
Görüşme yerine karar vermek üzere dostumuzla temas etmek lûtfunda bulunabilir misiniz?

Sevgili dostum, cevabınıza intizâr ederken en kalbî sadakat hislerime inanmanızı rica ederim.

Şerif

138

Paris, 11 Mart 1920
20 Avenue de Messine

Sevgili dostum,

8 Mart tarihli nazik mektubunuzu büyük bir memnuniyetle aldım ve dostumuzun samimiyeti konusunda sizin gibi sözüne güvenilir bir kişinin teminatı beni çok mutlu etti. Zira evinizde sevinçle müşahede etmiş olduğum ve hâlihazırdaki şartlar altında her zamankinden daha lüzumlu olan samimiyeti kendisinde göremememek beni derinden yaralayacaktı. Zaten, çok yakın bir gelecekteki görüşmemizde, onun tarafından yeni teminatlar almaktan bilhassa daha da mutlu olacağım.

Ali Kemal Bey'in makalesinin bir kopyasını gönderdiğiniz için size sonsuz teşekkürler ederim. Bir cevap hazırlıyorum ve tabii size de bir kopyasını göndereceğim. Siyasette, özellikle de vatandaşlarımızla beraberce yapılan siyasette artık hiçbirşey beni şaşırtmıyor. Doğrusunu isterseniz, hücumları böylesine yozlaşmış insanların sitayişlerine tercih ediyorum. Uzunca bir zamandır güvenilebilecek mesâi arkadaşlarına tesadüf etme şansına sahip olamadığım için kendimi suçluyorum. Bu, sizin açınızdan bir şans idi zira sizi şüphesiz yenmiş olurdum; zaten tek başıma bulunduğum bir sırada size sert şekilde hücum etmiştim fakat mesâi arkadaşları çevremi sardıklarında yaptıklarımın hepsini biliyordunuz. Türkiye'de iyi olanların tamamını kendi kampınıza almıştınız ve bana da pislikler geliyordu.

Vatana ve hattâ komiteye karşı vazifelerimi geniş şekilde yerine getirmiş olduğuma inanıyorum. Zira gerekçeli istifamı geri almak için ileri sürmüş olduğum şartlar kabul edilmiş olsaydı bu birlik yerle bir olmayacak ve vatan da böylesine bir uçurumun kenarında bulunmayacaktı, üstelik bugün hadiselerin de doğruladığı gibi fayda getirecek işbirliğimi de elde edecektiniz. Her ne ise, geç olsun da güç olmasın! Bu işbirliğini anayasanın yürürlüğe konmasından sonraki ilk altı ay boyunca gösterdiğim samimiyet ve sadakat ile aynı şekilde bugün elde ettiniz.

Doktor Reşad'ı dün Mösyö Lygues'e götürdüm. Bugünlerde çok sayıda parlamento üyesi ile mülakâtlarımız oldu ve hepsi Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını isteyen güçlerin eline, yeni katliamlar vesaire gibi yeni kozlar verilmemesi için bizden İstanbul nezdinde âcilen müdahalede bulunmamızı rica ettiler. İstanbul'da bunu kime söylemeli? Bu aptallar kendi aralarında kavga edeceklerine bir millî propaganda yürütmek suretiyle Fransa'da sempati kazanma zahmetine girecek olsalar birçok

felâketten kurtulmuş olacağız.

Bu vaziyet alabildiğine faal bir şekilde çalışmamızı engellemiyor ve her geçen gün bunun yapıcı etkisini hissediyoruz. Hükümete baskı yapabilmek amacıyla, meselelerimizle hakkında ve Fransa'nın Doğu'daki çıkarları konusunda kendilerini bilgilendirdikten sonra, Parlamento'da bir gruplaşma teşkiline çalışıyoruz.

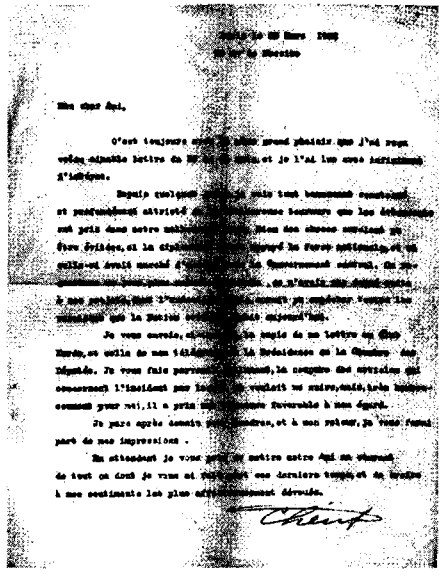
Doktor Reşad dün "Yeni Demokrasi" salonunda parlak bir konferans verdi. Bu ayın 24'ünde, Claude Farrère'in de aralarında bulunduğu çeşitli uzmanların söz alacakları bir konferans daha düzenlenecek; "filmler" gösterilecek; yüz binden fazla üyesi olan Fransız Mâlûl Gaziler Teşkilâtı da Türkiye'deki Fransız menfaatlerinin korunmasını sağlamak adına Fransız Hükümeti nezdinde girişimde bulunacak.

Mektubumun sizi pek mükemmel bir durumda bulacağı ümidiyle en içten bağlılık duygularıma inanmanızı rica ederim sevgili dostum.

Şerif

139

Paris, 20 Mars 1920
20 Av. De Messine

Sevgili dostum,

15 Mart tarihli nazik mektubunuzu her zamanki gibi büyük zevkle aldım ve çok büyük bir alâka ile okudum.

Birkaç günden buyana, talihsiz memleketimizdeki hadiselerin ıstırap verici şekle bürünmesi ile düpedüz şaşırmış ve derinden hüzünlenmiş durumdayım. Diplomasi şayet millî gücü desteklemiş olsa idi ve bu güç merkezî hükümetle anlaşarak ilerlese idi, birçok şeyi önlemek mümkün olabilecekti. Projelerimizin devam ettirilememiş olmasından dolayı günün birinde çok daha acı şekilde pişmanlık hissedeceğiz. Zira, sadece o projelerin tatbîki bile Osmanlı milletinin bugün maruz kaldığı sıkıntıların tamamını engelleyebilirdi.

Size, ilişikte Kürt Klübü'ne yazdığım mektup ile Mebusan Meclisi Başkanlığı'na yolladığım telgrafın[79] birer kopyasını gönderiyorum. Size, beni mahvetmeyi amaçlamasına rağmen lehime dönmesi benim için büyük bir mutluluk olan hadise ile ilgili makalelerin kupürlerini de ulaştırıyorum.

Yarından sonra Londra'ya gidiyorum ve izlenimlerimi dönüşümde sizinle paylaşacağım.

Bu arada, son zamanlarda sizinle paylaştığım her mevzuda dostumuzu da bilgilendirmenizi ve en kalbî sadakat duygularıma itimad etmenizi rica ediyorum.

Şerif

[79] Şerif Paşa'nın sözünü ettiği mektup, bu kitaptaki 132 numaralı belgedir.

140

20, Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

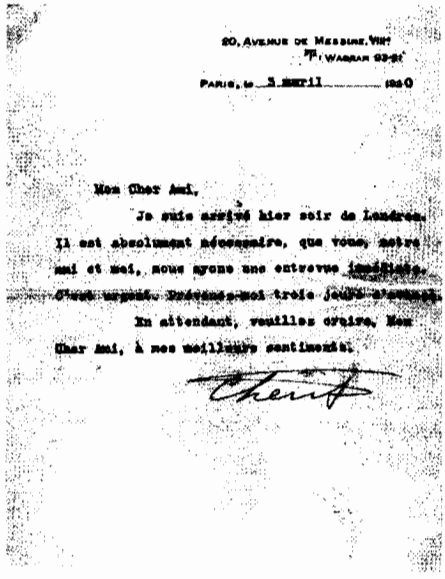
Paris, 3 Nisan 1920

Sevgili dostum,

Londra'dan dün akşam geldim. Sizin, dostumuzun ve benim mutlaka görüşmemiz gerekiyor. Âcildir. Beni üç gün öncesinden haberdar ediniz.

Cevabınızı beklerken, en iyi hislerimi arzederim sevgili dostum.

Şerif

20, Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, le 3 Avril 1920

Mon Cher Ami,

Je suis arrivé hier soir de Londres.

Il est absolument nécessaire, que vous, notre ami et moi, nous ayons une entrevue [illegible]. C'est urgent. Prévenez-moi trois jours d'avance.

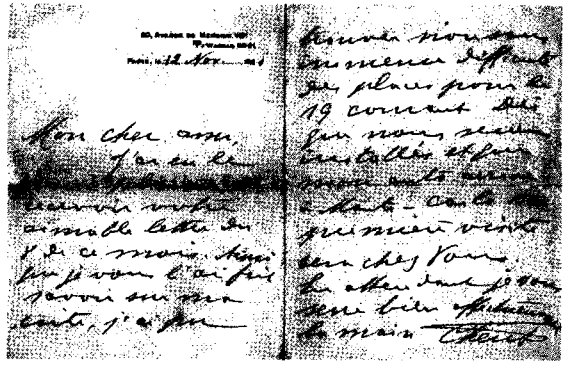
En attendant, veuillez croire, Mon Cher Ami, à mes meilleurs sentiments.

Chérif

141

20, Avenue de Messine, VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 12 Kasım 1921

Sevgili dostum,

8 Kasım tarihli nazik mektubunuzu büyük bir keyifle aldım. Gönderdiğim kartta da bildirdiğim gibi, muazzam zorluklar bahasına, ayın 19'u için yer bulabildim. Yerleşir yerleşmez ve otomobilim de Monte Carlo'ya gelince ilk olarak sizi ziyaret edeceğim.

Elinizi, o güne kadar sevgi ile sıkıyorum.

Şerif

142

20, Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 27 Nisan 1922

Sevgili dostum,

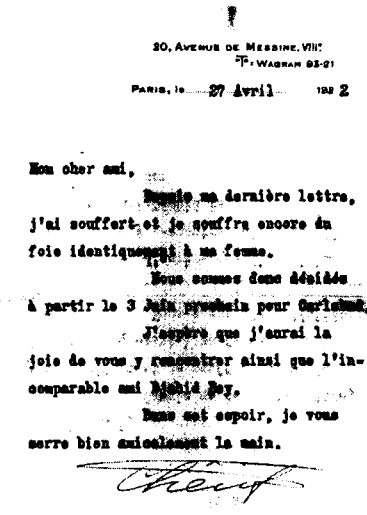
Son mektubumun ardından, refikam gibi ben de karaciğerimden rahatsızlandım ve hâlâ rahatsızım.

Dolayısıyla, gelecek 3 Haziran günü Carlsbad'a gitmeye karar verdik.

Orada sizinle ve emsâli olmayan dostumuz Cahid Bey ile biraraya gelme memnuniyetine erişmeyi ümid ederim.

Bu ümidle, ellerinizi dostça sıkıyorum.

Şerif

20, Avenue de Messine, VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, le 27 Avril 1922

Mon cher ami,

Depuis ma dernière lettre, j'ai souffert et je souffre encore du foie identiquement à ma femme.

Nous sommes donc décidés à partir le 3 Juin prochain pour Carlsbad.

J'espère que j'aurai la joie de vous y rencontrer ainsi que l'incomparable ami Cahid Bey.

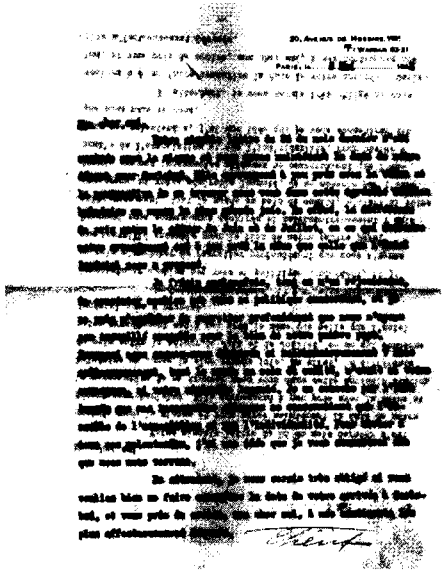
Dans cet espoir, je vous serre bien amicalement la main.

Chérif

143

20, Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 5 Mayıs 1922

Sevgili dostum,

Geçen ayın yirmi altısında yazmış olduğunuz nazik mektubunuz benim mektubum ile çakıştı ve Carlsbad'a gidiş tarihimizi şimdi öğrenmiş oldunuz. Hemen hemen sizin hareket edeceğiniz zamana tesadüf ediyor ve o lâtif kaplıca şehrinde beraber olacağımızı bilmek, benim için büyük bir sevinç vesilesi. Nitekim, yaptığımız düzenleme itibariyle Haziran ve Temmuz ayları arasındaki ücret farkı, Hotel İmpérial'in bize teklif ettiği fiyat ile neredeyse aynı.

Siyasî düşüncelerimizin birbirine ne kadar uyduğunu görmekten bir yandan memnunluk duyarken zaman zaman ürperiyor ve zavallı memleketimizin iyiliği için beraberce çalışamamış olmamızdan dolayı derin bir üzüntü duymaktan kendimi alamıyorum. Neden bu kadar talihsiz bir şekilde parçalandık? Ama, ne yazık ki komitedeki insanların hepsi de sizin donanımınıza ve hayranlık verici dürüstlüğünüze sahip değil idiler. Nihayetsiz hücumlarımın şahısları değil, sadece kuruluşun birliğini ilgilendirdiği düşüncesi ile tesellî buluyorum.

Bütün bu yanlış anlamalara çare olmak üzere aklıma gelen bir fikri, buluşur buluşmaz sizinle paylaşacağım.

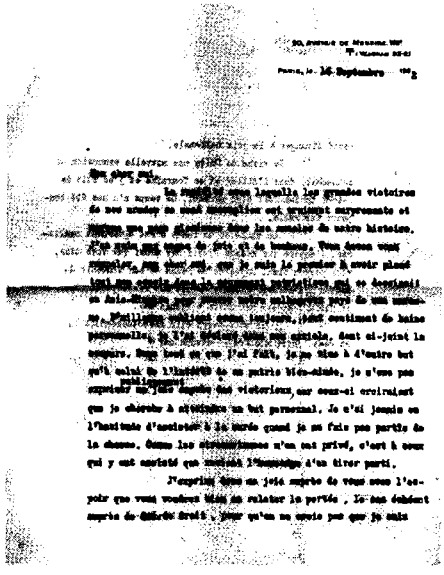
Bu arada, Carlsbad'a geliş tarihinizi bana bildirirseniz çok müteşekkir kalacağımı ifade eder, en kalbî bağlılık hislerimden emin olmanızı rica ederim sevgili dostum.

Şerif

144

20, Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris 16 Eylül 1922

Sevgili dostum,

Ordularımızın büyük zaferlerin kazanılmasındaki sür'ati hakikaten şaşırtıcıdır ve tarihimizde şanlı bir sahifeyi işaret etmektedir. Mutluluktan ve sevinçten havalarda uçmaktayım. Sevgili dostum, hatırlayacaksınız, ben, zavallı memleketimizi bitkin vaziyetinden kurtarmak için Anadolu'da şekillenen vatanperver harekete bütün umutlarını bağlayan ilk kişi idim. Zaten her zaman olduğu gibi, her türlü şahsî kin duygusunu unutarak, bunu kupürünü ilişikte bulacağınız makalemde de ifade ettim. Yaptığım herşeyde sevgili vatanımın menfaatinden başkaca bir maksadı hedeflemedim. Sevincimi galiplerin yanında açıkça ifade etmeye cesaret edemiyorum, zira şahsî bir gaye peşinde koştuğumu düşüneceklerdir. Katılmadığım av partisinin şöleninde bulunmak gibi bir âdetim asla olmadı. Şartlar beni mahrum kıldığına göre, fırsattan yararlanma imkânı da şölene katılmış olanlarındır.

Dolayısıyla, millî sevince bigâne kaldığımın düşünülmemesi için, sevincimi derinliğini tamamen anlayacağınız ümidi ile sizin ve gerektiği takdirde de bilmeye hakkı olanların karşısında dile getiriyorum.

Allier ve Touraine'de otomobil ile yeni bir seyahat yaptım ve sağlıklı bir şekilde döndüm. Hava her zaman pek iyi değildi.

Refikamın sıhhati de düzeldi. Madam Cavid Bey'in ve zât-ı âlinizin de iyi olduğunuzu umarım. En derin saygılarımı gönderdiğim Madam Cavid Bey'in güzel hatırasına refikamın, benim kalbî hatıralarımı da lüften Cahid Bey'e iletiniz.

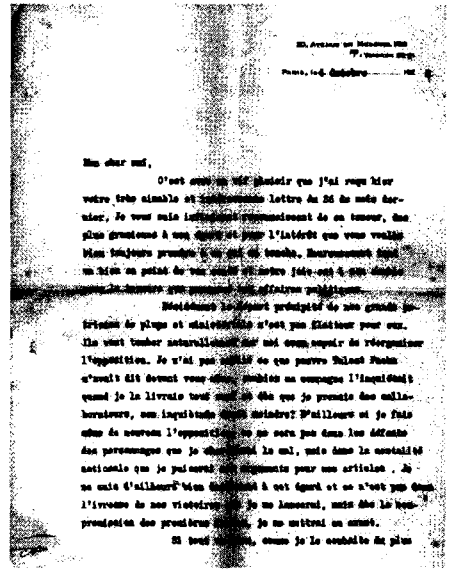
Elinizi en kalbî hislerimle sıkıyor, samimi ve sadık dostunuz olarak kalıyorum.

Şerif

145

20 Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 4 Ekim 1922

Sevgili dostum,

26 Eylül tarihli fevkalâde ilginç ve hoş mektubunuzu dün büyük bir sevinçle aldım. Hakkımdaki en iltifatkâr ifadelerle dolu muhteviyatı ve benimle alâkalı konular üzerinde göstermek lûtfunda bulunduğunuz dikkatten ötürü sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Sıhhat bakımından çok şükür herşey yolunda ve siyasî meselelerimizin girdiği istikametten dolayı da son derece sevinçliyiz.

Hükümete yakın büyük vatanperver kalemşorların alelâcele gitmeleri, kendileri açısından hakikaten pek de iftihar edilecek bir iş olmadı. Tabii, muhalefeti yeniden teşkilâtlandırmak ümidiyle bana gelecekler. Zavallı Talât Paşa'nın sizin yanınızda bana söylediklerini unutmadım. Tek başıma verdiğim mücadele kadar kaygılanıyordu ve yanıma bazı yardımcılar aldığım zaman bu kaygısı daha mı az idi? Zaten yeniden muhalefet yapacak olursam, fenalıkları kişilerin kusurlarında aramayacak, yazılarımın esbâb-ı mûcibesini millî anlayıştan devşireceğim. Bu bakımdan esasen pekçok belgeye sahibim ve ileriye zaferlerimizin sarhoşluğu ile atılmak yerine, ilk hatalar görünür görünmez öne çıkacağım.

Eğer herşey en yürekten bir şekilde temenni ettiğim üzere yolunda giderse, uzun seneler sürecek bir dünya seyahatine çıkmayı düşünüyorum ve şu sıralar bunun güzergâhını belirlemekle uğraşıyorum. Yapamazsam, gözetleme noktamda kalacağım.

Şimdiye kadar kendinize uygun bir ev bulamamış olmanız çok üzücü, konut bulma sorunu, yangınlar yüzünden, İstanbul'da çok daha zordur gibime geliyor. Abdurrahman Bey, benim konağımı 3700 liraya bir Ermeni okuluna kiraladı, ama ben, iyi bir teklif gelirse satmak istiyorum. Ezkaza tanıdığınız bir meraklı çıkarsa, beni bilgilendirmek lûtfunda bulunmanızı rica ederim.

Sevgili dostumuz Cahid Bey'in iyi olduğunu ve hakkında gazetelerde gördüğüm abuk sabuk rivayetlerin hiçbir temeli bulunmadığını öğrenmek beni çok mutlu etti. Yeniden gazetesinin başına geçeceğini ve kaleminin

yeniden kamuoyunu aydınlatacağını öğrenmekle sevinç duydum.

Cavid Bey Hanımefendi'ye en derin hürmetlerimi sunmak lûtfunda bulunmanız ricasıyla, kalbi hislerimle ellerinizi sıkarım.

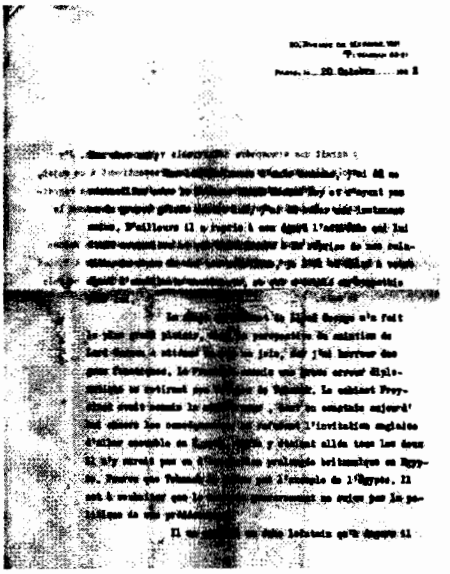
Şerif

P.S. İlişikteki üç kupürden en küçük olanında, teşhisimin gerçekleşmiş olduğu bölümlerin altını dikkatinizi çekmek için bilhassa çizdim.

146

20, Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 20 Ekim 1922

Sevgili dostum,

Ortak dostların ısrarları üzerine kendisi ile ciddi bir anlaşmazlığım olmadığı için dostça ısrarlara boyun eğerek Doktor Nihad Reşad Bey ile barışmak zorunda kaldım. Zaten onun da bana karşı her zamanki tavrını alması, münasebetlerimizin yeniden başlamasına katkıda bulunacaktır. Görüşmemiz sırasında kendisinin size karşı çok iyi hisler beslediğini gördüm ve bu da ona duyduğum sempatiyi artırdı.

Lloyd George kabinesinin düşmesi bana son derece keyif verdi ama Lord Curzon'un yerinde kalma ihtimali sevincimi bir nebze azalttı, zira fanatik insanlardan nefret ediyorum. Fransa, birliklerini Çanak'tan çekmek suretiyle büyük bir diplomatik hata yaptı. Freycinet kabinesi de, İngilizler'in Mısır'a beraberce girme davetini reddetmek suretiyle aynı hatayı yapmıştı ve bunun neticelerini bugün hâlâ görmekteyiz. Eğer ikisi de oraya birlikte gitselerdi, Mısır'daki İngiliz işgali uzamamış olacaktı. Mısır, Allah vere de Çanak için emsal olmasın. Yeni hükümetin selefinin politikasını izlememesi temenniye şayandır.

Bana uzaktan gelen bir söylentiye göre, Ankara'da sizin hakkınızda menfi bir hava varmış. Bu konuda önseziye sahip bulunduğum için böyle bir söylentiye daha da fazla inanırım ama üzücü durumu değiştirmeye çalışmak gerekir. Bunu, sizinkinden ziyade milletin menfaatini düşünerek söylüyorum.

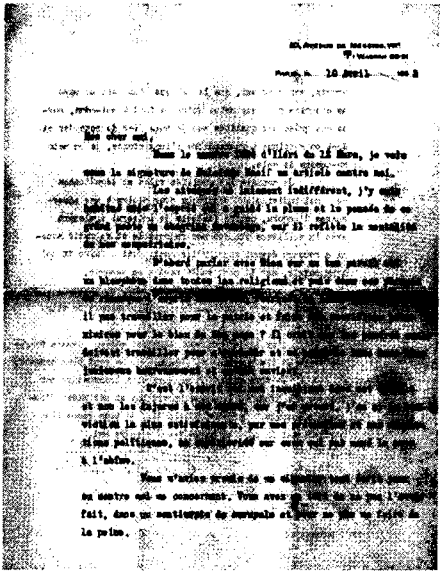
Madam Cavid Bey'e en derin hürmetlerimi ve Cahid Bey'e de dostluk hislerimi bildirmenizi rica ederken, sevgili dostum, size en gönülden selâmlarımı gönderiyorum.

Şerif

147

20 Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 10 Nisan 1923

Sevgili dostum,

1834 numaralı ve 12 Mart tarihli İleri'de, Süleyman Nazif imzası ile beni hedef alan bir makale gördüm.

Saldırılar beni etkilemiyor, bunlara alıştım ama bu büyük şairin düşüncesini ve kalemine yön veren ve vatandaşlarımızın düşünce yapısını yansıtan anlayış beni daha bir hüzünlendiriyor.

Öncelikle, Allah ile böylesine bir üslûpla konuşmak bütün dinlerde küfürdür, sonra cümlelerinde de Bolşevik zihniyet dikkat çekmektedir. Zengin bir insan vatanı için neden çalışmasın ve ülkesinin iyiliği için neden malî fedâkârlıklarda bulunmasın? Zannediyor ki sadece yoksullar zenginleşmek için çaba göstermek ve de bizlerin hamdolsun istifade ettiğimiz ama onların kıskandıkları lüksü elde etmek mecburiyetindedirler.

Bu makalede kaygı verici olan beni hedef alan küfürler değil, zihniyettir. Zira memleketi uçuruma sürüklemiş olanlar karşısındaki üstünlüğümü büyük siyasî öngörülerimle ve inançlarımla ispatladığıma olan kanaatim tamdır.

Beni alâkadar eden lehte veya aleyhteki tüm yazıları bana haber vermeyi vaad etmiştiniz. Bunu pişmanlık duygusu içinde ve beni üzmemek için yapmamış olmakla hata ettiniz.

Sevgili dostum, emin olunuz ki memlekete revâ görülen kötülük, beni şahsıma karşı yapılandan çok daha fazla elemlendirmektedir. Çünki sahip olmaktan gurur duyduğum ve yok saymaya devam ettikleri vasıflarım sayesinde ben bunların üzerinde yeralıyorum.

Bana, Ankara'daki hasımlarıma hoş görünmek için saldıran o kişinin aşağılık ve iğrenç vasıflarını bilmekteyim. Eğer vatanıma kötülük etmeye devam edecek olurlarsa, hasretle yâdettiğim merhum ve korkunç düşmanımın karşınızda kabul etmiş olduğu cesaretimle o hasımlarla mücadele edeceğim, zira beni vatanımdan sadece ölüm ayırabilecektir.

Yarın, Monte Carlo'ya hareket ediyorum ve Paris'e döndüğümde sizden ilginç bir mektup bulmayı ümid ediyorum. Refikamın eski sağlığına

kavuştuğunu ve bunun beni son derece mutlu kıldığını bildirmekten de sevinç duyuyorum.

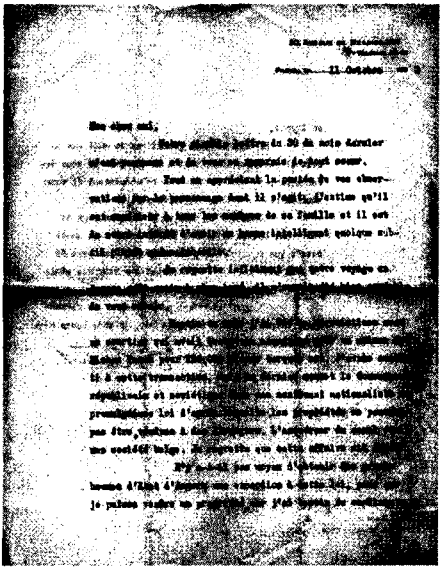
Madam Cavid Bey'e derin hürmetlerimi ve Hüseyin Cahid Bey'e de en candan hatıralarımı iletmek lûtfunda bulunmanızı rica ederken, elinizi kalbî hislerimle sıkıyor ve samimi dostunuz olmaya devam ediyorum.

Şerif

148

20 Avenue de Messine. VIIIe
PTH: Wagram 93-21

Paris, 11 Ekim 1923

Sevgili dostum,

30 Eylül tarihli nazik mektubunuzu aldım. Size bütün kalbimle teşekkür ediyorum.

Sözkonusu kişi ile alâkalı gözlemlerinizin ne kadar derin olduğunu kabul etmekle beraber, o kişinin bir budala gibi görünmesinin aksine, mensubu olduğu ailenin bütün fertlerinin üzerinde bulunmasını ve kurnazlığını, zeki bir adama sahip olmamız bakımından menfaatimiz gereği buluyorum.

Avrupa'ya yapacağınız seyahatin ertelenmiş olmasına son derece üzüldüm, sizi yeniden görmek beni pek memnun edecekti.

Bir aydan buyana, Nişantaşı'ndaki evimi 120.000 Türk Lirası karşılığında satın almak isteyen bir müşteri bulmuş olan bir aracı ile pazarlık halindeydim. Satışa razı olmuştum, ama Cumhuriyetçi ve Sovyetçi hükümet, son anda milliyetçi duygularla mülklerin yabancılara satılamayacağını öngören bir kanun çıkardı. Konağa talip olan bir Belçika şirketi idi. Bu işin neticesiz kalması çok canımı sıktı.

Mülkümü satabilmem için Ankara'daki büyük devlet adamları vasıtası ile bu kanunda bir istisna sağlamanın yolu yok mudur? Zira, Mısır'da paraya ihtiyacım var.

Eğer size hiçbir şekilde külfet olmayacak ise, ki bu işin sizi rahatsız etmesine asla razı olamam, bana bu ayrıcalığı temin edebilirseniz son derece müteşekkir kalacağım.

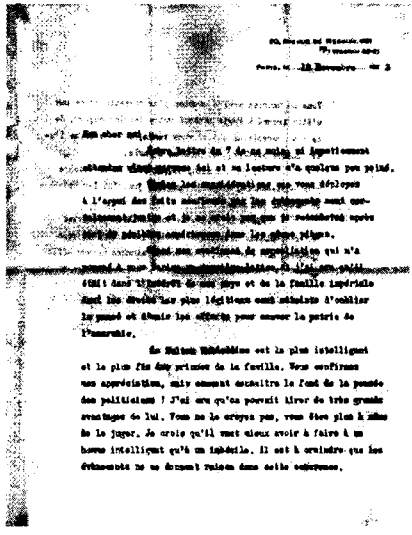
Makalelerinin vatanperver muhteviyatları kadar sağduyulu olan dostumuz Cahid Bey'in cesaretine giderek daha fazla hayranlık duyuyorum. Bu takdîre şâyân tutumundan dolayı bütün tebriklerimle beraber benim için kendisinin gözlerinden öpünüz.

Madam Cavid Bey'e en derin hürmetlerimi sunmanızı rica ederek en kalbî hislerimle ellerinizi sıkıyorum.

Şerif

20, Avenue de Messine. VIII?
PTH: Wagram 93-21

Paris 18 Kasım 1923

Sevgili dostum,

Sabırsızlıkla beklediğim 7 Kasım tarihli mektubunuz elime burada ulaştı ve muhteviyatı beni bir parça üzdü.

Hadiselerin doğruladığı vak'aları desteklemek üzere ortaya koyduğunuz düşüncelerin hepsi hiç şüphesiz doğrudur. Bunca zorlu tecrübelerden sonra, aynı tuzaklara bir daha düşeceğimi sanmıyorum.

Size gönderdiğim son mektubu yazmaya beni taşıdığım uzlaşma duygusu teşvik etti. Geçmişi unutmanın, vatanı anarşiden kurtarmak maksadıyla çabaları birleştirmenin, ülkemin ve en meşru hakları tecavüze uğrayan imparatorluk ailesinin menfaatleri gereği olduğunu düşündüm.

Sultan Vahideddin, hanedanın en zeki ve zarif hükümdarlarından biridir. Değerlendirmemi siz de doğruluyorsunuz ama politikacıların gerçek düşünceleri nasıl bilinebilir ki! Ben, Vahideddin'den büyük faydalar sağlanabileceğine inanmıştım. Siz buna inanmadığınız gibi, üstelik onu yargılıyorsunuz. Bir budala yerine zeki bir adamla uğraşmanın daha iyi olduğunu zannediyor ve gelişmelerin bu olayda beni haklı çıkarmasından endişe ediyorum.

Son seyahatiniz sırasında Paris'te olamadığım için ne kadar üzüldüğümü bilemezsiniz. Mektubunuzda ümîd verdiğiniz şekilde bu sonbaharda Paris'e geldiğiniz takdirde tesellî bulacağım.

Burada sıkıldığım takdirde 15 Ekim'de Monte Carlo'ya gideceğim ve 1 Kasım'a veya hattâ biraz daha geç bir tarihe kadar Monte Carlo'da kalacağım.[80]

Madam Cavid Bey'e en derin hürmetlerimi sunmama izin vermek lûtfunda bulunmanız ricasıyla, kalbî ve sarsılmaz dostluğumun samimiyetine güvenmenizi istirham ediyorum.

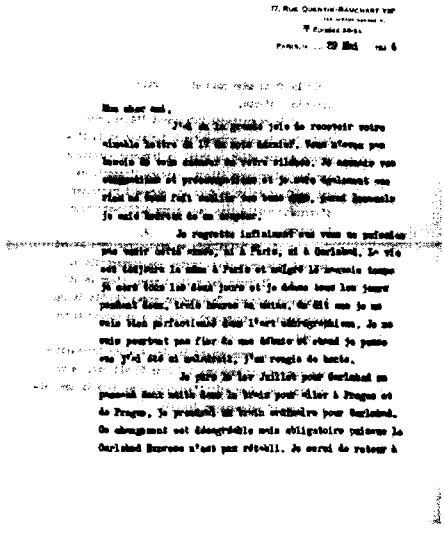
Şerif

[80] Mektup 18 Kasım'da yazılmış olduğuna göre bahsedilen seyahatin tarihinde hata var.

150

17, Rue Quentin-Buchart VIIIe
(39, Avenue George V)
PTH Elysées 28-54

Paris, 29 Mayıs 1924

Sevgili dostum,

17 Nisan tarihli nazik mektubunuzu büyük bir sevinçle aldım. Sessizliğiniz sebebiyle özür dilemenize hiç gerek yoktur. Meşguliyetlerinizin ve kaygılarınızın farkındayım ve aynı şekilde aralarında kendimi de saymaktan mutluluk duyduğum iyi dostlarınızı size hiçbir şeyin unutturamayacağını da biliyorum.

Bu yıl Paris'e de, Carlsbad'a da gelememeniz beni son derece üzmektedir. Paris'te hayat hep aynı. Havanın fena olmasına rağmen iki günde bir dışarı çıkıyor ve gün boyunca en az iki veya üç saat müddetle dans ediyorum. Koreografi sanatında bir hayli ilerlediğimi söylüyorlar. Halbuki başlangıcım hiç de övünebileceğim bir şekilde değildi ve beceriksizliklerimi hatırladığımda utançtan yüzüm kızarıyor.

1 Temmuz'da Carlsbad'a hareket ediyorum, Prag'a gitmek üzere iki geceyi trende geçirecek ve Prag'dan Carlsbad'a kalkan tarifeli bir trene bineceğim. Bu aktarma hoş olmamasına rağmen mecburî, zira Carlsbad Express henüz çalışmaya başlamadı. Yine aynı ayın 27'sinde Paris'e dönmüş olacağım, döndükten sonra da otomobil seyahati yapacağım.

Carlsbad'da beraber gezintilerimizin ve çeşitli meseleler üzerinde her zaman uzlaşma ile biten fikir teatilerimizin keyfinden mahrum kalmak beni son derece üzecektir. Uzlaşmamız hem hoşuma gidiyordu, hem de vatan için iki ayrı kampta çalışmış olmamızdan ötürü acı veriyordu.

Cahid Bey ile buluşmuş olmaktan çok memnunum, kendisi konuştuğumuz herşeyi size aktaracaktır.

Hamid Bey de şayet gelmiş olsa idi, iki kere memnun olacaktım. Bana uğramadan Paris'ten geçmemesini kendisine söylemek lûtfunda bulunur musunuz?

Madam Cavid Bey'e en derin hürmetlerimi bildirmenizi rica ederken size gönülden gelen sadıkane dostluğumun samimi ifadesini sunuyorum sevgili dostum.

Şerif

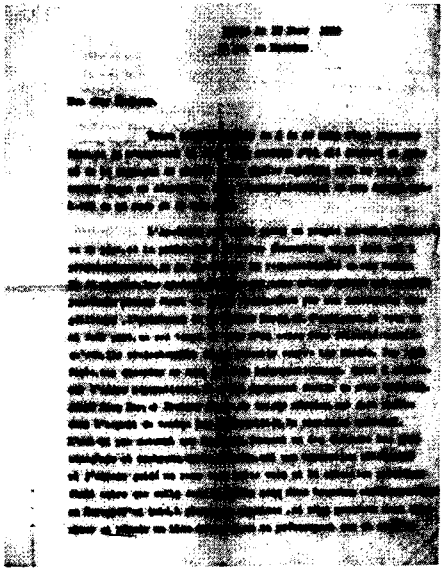
151

ŞERİF PAŞA'NIN BİR KÜRT SİYASETÇİYE MEKTUBU

(18 Mart 1920)

Kime yazıldığı belli olmayan bu mektubun, İstanbul'daki Kürdistan Teâlî Cemiyeti'nin kurucularından ve idarî kadrosundaki tek doktor olan Dr. Şükrü Mehmed (*"Sekban"*, 1881-1960)'e gönderilmiş olduğunu tahmin ediyorum. Metinde geçen *"Klüp"*, Kürdistan Teâlî Cemiyeti hakkında Fransa'da kullanılan ifadedir.

Paris, 18 Mart 1920
20 Av. de Messine

Sevgili doktor,

5 Mart tarihli nazik mektubunuzu dün aldım. Size, basında aleyhime sürdürülen kampanyanın beni ne kadar yaralayıp ıstırap verdiğini söylemek için acele ediyorum. Lâkin bütün bunlar ırkıma ve vatanıma karşı vazifemi yerine getirmememden beni hiçbir şekilde yıldıramayacaktır.

Ermeniler kaba, incelikten nasibini alamamış bir millet olarak bilinirler ve konvansiyonumuzun yayınlanması, bu yüzden hiç de iyi olmamıştır. Bununla beraber, hareketlerimin mes'uliyetini üstlenmekten endişe duymuyorum. Konvansiyonu imzalarken, Ermeniler de, ben de bir art düşünceye sahiptik: Benim düşüncem, rakip entrikacılarımız vasıtası ile Kürt milletinin varlığını kabul ettirmek idi ve sizi zamanında bu konuda zaten bilgilendirmiştim, siz de beni bundan dolayı tebrik etmiştiniz. Ermeniler'in art düşüncesi ise Kürtler'e karşı kendilerini teminat altına almaktı. Hedeflerimiz, onların yüzünden uygunsuz bir tarzda açığa çıktı. Ayrılıkçı fikirler taşımakla suçlanmama gelince; buna karşı kendimi müdafaa etmem benim için aynı ölçüde kolaydır. Ahmed Rıza Bey ve Doktor Nâzım, millî duyguyu maalesef bütün milliyetlerin zihninde canlandırdılar. Araplar'dan sonra en mütecanis ve kalabalık unsurlardan birini oluşturan Kürtler'in millî bir hasrete sahip olmaları tabii değil midir? Avrupa'daki siyasî durum, eğer maalesef içinde bulunduğumuzdan farklı olsa idi, ırkıma ben de bu yolda rehberlik ederdim! Birçok defalar, her türlü şahsî rekabeti bir yana bırakarak sadece vatanın

geleceği ile alâkadar olmak suretiyle teşkilâtlanarak milli bir bloğu biraraya toplayıp toplayamayacağımız hususunda yoklamalar yaptım fakat maalesef ne o teşkilâtlanmayı, ne de gereken fedakârlığı tespit edebildim.

Avrupa, konferans masasının üzerine yüksek insanlık değerlerini koyduktan sonra, azgın bir emperyalizm sergiliyor; Ermeniler'in ve Yunanlar'ın yalan propagandalarına aldanarak Müslüman âlemine karşı kararlı bir Haçlı Seferi ilân ediyor.

Bugün, biz Kürtler için imparatorluğa sıkı sıkıya bağlı kalmakta mutlak bir mecburiyet görmekteyim, zira idarî ve siyasî bakımlardan teşkilâtlanmamız kat'iyyen mümkün bulunmadığı için yabancı güçlerin açlıklarına yem oluruz. İçimizdeki anarşi, Ermeniler'in arasındaki anarşi ile boy ölçüşecek hale gelir. Zira, Ermeniler uzun sürecek bir millî hayata sahip olamayacaklar, iç mücadeleleri ve kendi aralarındaki kıskançlıklar neticesinde çabucak yıkılacaklardır.

Hatasız değilim, şahsî değerlendirmelerimde hataya düşebilirim ama bugün, ileriye sürdüğüm görüşlerimden eminim, kendi ırkım için bir tahribat vasıtası olamam ve vicdanıma uygun şeklin haricinde davranamam. Size söylemiş olduğum ve burada da tekrarladığım gibi, büyük bir siyasî şoktan sakınabilmek için birlik halinde kalmamız gerekmektedir ama bu, millî varlığımızı teminat altına almak zorunda olmadığımız mânâsına da gelmez. İdarî muhtariyetimizi elde etmek mecburiyetindeyiz. Türkler hem kendilerinin hem de bizim menfaatlerimiz doğrultusunda bunu bizlerden esirgeyemezler. Bu konuda Türk siyaset adamlarıyla da zaten görüştüm ve bu mecburiyeti onların da anlamakta olduklarını memnuniyetle müşahede ettim.

Her türlü övünmeyi bir yana bırakarak söyleyecek olursam, Kürt dâvâsı ile meşgul olmak suretiyle ırkıma ve imparatorluğa hizmet etmiş olduğuma inanıyorum. Vicdanım bu konuda rahattır ve vicdan rahatlığının haricinde bir başka mükâfat da beklemediğim için, son derece huzur içerisindeyim. Bu kadar kutsal bir dâvâyı bezginlik yahut bıkkınlık yüzünden terkedecek kişilerden değilim, beni bu dâvâ ile uğraşma görev ve şerefinden sadece kuşku alıkoyabilir.

Naim Bey'in saldırıları beni son derece yaralarken, muhterem Seyyid Abdülkadir Efendi de Hâzım Bey'in yaptığı saldırılara herhalde üzülüyordur. Avrupa mahfillerinde beni itibarsız kılmak için Kürdistan'ın içlerinden gönderilen ve Türk basınında yeralan telgraf yağmurunu buradan görüyorum. Eğer birtakım yeni teşebbüslerle bu saldırılara engel olamayacaksanız, vaziyetim müdafaa edilemez hale gelecek ve gayretlerim de eskisi gibi tesirli olamayacaktır. Ermeniler galip gelecekler ve siz günün birinde, Kürt milletinin temennileri ve imparatorluğun menfaati doğrultusunda vatanperver görevlerimin ifasından affımı istemediğim için beni itham edeceksiniz. Her hâlükârda, benim yerimi alacak olan kişinin acilen tayini ırkımızın menfaati gereği olacaktır. Bundan dolayı hiçbir şekilde rahatsızlık hissetmeyeceğim hususunda size söz veriyorum, zira gayretlerim şahsi bir menfaatten kaynaklanmıyor. Ben bu görevde klübünüzün ve Süleymaniye'deki geçici hükümetin reisi Şeyh Mahmut Efendi'nin yetkilendirmesi ile bulunuyorum. Naim Bey'in açıklamasına göre, diğer bazı özel kişilerden gelecek başka yetki belgeleri de gerekiyormuş.

Bana emanet edilmiş olan menfaatleri etkili bir şekilde müdafaa etmeye devam edebilmem için izlenecek yegâne yol konusunda aramızda muhtemel yanlış anlamaların olmaması için, Kürt Klübü'ne gönderdiğim telgrafın kopyasını ilişikte size de gönderiyorum.

Seyyid Abdülkadir Efendi'ye şimdiye kadar bana şeref vermiş olan itimadından dolayı en canlı teşekkürlerimi iletirken, şahsına duyduğum büyük saygıdan emin olması hususunda da kendisine açıkça teminat verebilirsiniz. Size ve Kürt Klübü'nün bütün âzâlarına da teşekkürlerimi iletiyorum.

En derin dostluk hislerime inanmanızı rica ederim sevgili doktor.

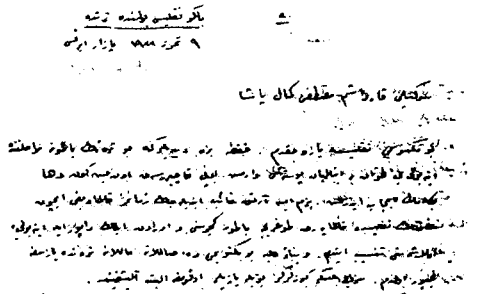
Şerif

4.
BAHRİYE NÂZIRI CEMAL PAŞA'NIN MEKTUPLARI

152

CEMAL PAŞA'NIN MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA MEKTUBU[81]

(9 Temmuz 1922)

Baku-Tiflis yolunda, trende
9 Temmuz 1922 Pazartesi

Sevgili kardaşım
Mustafa Kemal Paşa,

Bu mektubumu Tiflis'te yazacaktım. Fakat bize dediler ki, bu trenin Batum'a muvasalatında İnebolu'yu tutan bir İtalyan postası varmış, onu kaçırırsan on beş gün daha beklemek icap edermiş. Bizim ise artık kaybedilecek zamanımız kalmadığı için İsmet'in Tiflis'te kalmayarak doğruca Batum'a geçmesini ve oradan ilk vapur ile İnebolu'ya ulaşmasını tensib ettim. Ve binaenaleyh bu mektubumu da sallana sallana trende yazmaya mecbur oldum. Sizin asker gözleriniz böyle yazılar okumaya elbet alışkındır.

Şimdi iki gözüm, Vustâ Asya için, daha doğrusu bütün Müslüman Asyası için bugünün en mühim meselesi, Enver'in Buhara'da teşebbüs ettiği işlerdir. Enver, avantüriyelerin yapabilecekleri en son işi de yaptı. Kendisini Buhara Emîri ilân etti ve buna bir şekl-i meşruiyeti vermek için sabık Buhara Emîri de Enver nâmına terk-i saltanat etti. Buhara ulemâsı bu emâretin meşruiyeti hakkında fetvâlar ısdâr ettiler. Binaenaleyh şimdi bizim Enver, Buhara Emîri nâmı altında Buhara hükümet-i cumhuriyesi aleyhine harbediyor. Sovyet Rusya hükümeti de Buhara cumhuriyet hükümetinin müttefiki sıfatıyla ordusuyla o hükümete yardım ettiğinden, bittabîî onlarla Enver arasında muharebe ilân edilmiş bulunuyor. Vustâ Asya'daki İslâm âlemi ile Rusya'daki İslâm âlemi, Enver'in bu teşebbüsü üzerine büyük bir intibâha uğradılar. Herkes, Enver'in bu hareketinde haklı olduğunu teslim ediyor. Mâhazâ bunun vakitsiz olduğunu da söyleyenler de az değil! Ben bu

---

[81] Cemal Paşa, katledilmesinden 12 gün önce gönderdiği bu mektubunda *kardeşim* kelimesini İttihadçıların birbirlerine hitap şekli olan *kardaşım* biçiminde yazmaktadır.

mektubumu pek mufassal yazmak ve bütün bu meseleyi gayet esaslı bir surette tasrih etmek isterdim. Fakat trende bu kadar mühim bir meseleyi tedkîke mâtuf uzun yazılar yazmak kabil olamayacak zannediyorum.

Enver, teşebbüs ettiği bu hareketle Ruslar'a karşı da, Asya âlem-i İslâm'ına karşı da ilân etti ki, Ruslar Müslümanlar'ın âzâdîsi ve serbestîsi için birçok şeyler vaadettikleri halde bunların hiçbirini yapmadılar ve Müslümanlar için ihtilâlden başka çare kalmadı. Ve binaenaleyh onların başına geçti ve Ruslar'ın hoş geçinmek hakkındaki karar-ı kat'iyyesine kendi öz vatanının Ruslar'dan ümid ettiği menâfi'-i maddiye ve mânevîyeye rağmen Sovyet Rusya aleyhine mücâhedeye karar verdi. İşte şimdi Enver, Vustâ Asya'da ve Afganistan'da böyle bir şahsiyet olmak üzere kabul olunuyor ve tebcîl ediliyor. Bu sözlerimi mübâlâğaya veyahut bir maksad-ı mahsûsa hamletmeyiniz, hakikat ayniyle böyledir ve böyle zamanlarda en sâlim kararlar verebilmek için hakikatleri aynen ortaya koymak şarttır.

Âdî şakîlere, Çakırcalı Efe gibi basbayağı yol kesicilere velâyet isnâd edecek zihniyette bulunan kütle-i avâm, Enver Paşa gibi mücâhidin, İslâmiyet'in sergerdesi telâkki edilen bir zâtın gûya bütün debdebe ve saltanatını, dârât ve haşemini terkederek dağların müşkil ve öldürücü hayatına razı olduğunu görür de onun hakkında neler tasavvur etmez? Binaenaleyh her kim bugün Enver'in aleyhine re'y-i hod ile ve şahsen hareket ederse, Müslümanlar onun hareketini hoş görmeyeceklerdir. Acaba Enver bu hareketinde muvaffak olabilecek mi? Bence hayır, bin kerre hayır! Enver kat'iyyen muvaffak olamaz ve Enver'in teşebbüs ettiği hareket ne kadar çok mukavemet ederse, neticede dûçâr olacağı harâbî o kadar şedîd olacaktır. Enver'in bu teşebbüsünü o halde biz nasıl karşılamalıyız? Onu hiç gayr-i vâkî gibi telâkki ederek meskût geçiştirelim mi? Takbîh ettiğimizi alenen söyleyelim mi? Bir parça ümmîd-i muvaffakkiyet varsa, hiç olmazsa azıcık ve meselâ mânen teşvik edelim mi? Eğer, Rusya Sovyet Cumhuriyeti'nden Anadolu için ve hattâ bütün âlem-i İslâm için fevâid-i maddiye istihsâli emelinde isek, bittabîî Enver hareketini sükût ile geçiştiremeyiz. Tarafdar veya aleyhdar olduğumuzu behemehal ızhâr etmek mecburiyetindeyiz. Bunu yalnız Rusya hükümetine karşı ağızdan kulağa tarzında söylemek de kifayet etmez. Behemehal, alenen birşeyler söylemek lâzım. Zira bugün Rusya'da umûmîleştirilmek istenen fikir, "Bu hareketin Enver-Sovyet Rusya ihtilâfı değil, Rus-Türk asırdîde mücadelesinin yeniden başlanmasıdır" fikridir. Bizim yalnız resmî zevât lisanından arşivlerde kalacak surette edecek takbihâtımız, "tazıya tut, tavşana kaç" kabilinde telâkki olunur. Hattâ, "ÇEKA"nın en mühim rüesâsından biri olan Peters, bana bilâ-tereddüd demişti ki: "Buhara'da ve Türkistan'daki efkâr-ı umûmîye Buhara işinin sizin tarafınızdan mahirâne bir surette ihzâr edildiği ve Enver Paşa'nın icra memuru olarak gönderildiği zeminindedir ve sizin Türkistan ve Buhara Müslüman âlemindeki nüfûz-ı mânevîniz Enver Paşa'nınkinden çok yüksektir. Binaenaleyh sizin tarafınızdan Enver Paşa'nın teşebbüs(ünün) alenen takbih edilmemesi filhakika sizin de Enver Paşa harekâtında şârik olduğunuz hakkında bizde bir şüphe tevlîd edebilir". İşte bu mütalâa üzerine idi ki, ben de İsmet Bey vasıtasıyla bir suretini size gönderdiğim enterviyöyü İzvestiya gazetesiyle neşrettirmeye mecbur olmuştum. Ruslar enterviyöyü benim yazdığım gibi neşretmediler

fakat fikr-i umûmî yine odur. Fakat iş bununla bitmez. Biz, Enver'e karşı gayet sarih ve kat'î mevkimizi tayin etmeli ve onun hareketini tasvip edip etmediğimizi açıkça söylemeliyiz. Afgan Emîri'ne yazdığım mektubun bir suretini size gönderiyorum. Ondan da istidlâl edersiniz ki, ben artık [.....] tamamiyle ızhar ettim: "Enver Paşa hatâ-yı azîm-i siyasî irtikâb etmiştir. Ona yapılacak muavenetlerden hiçbir netice ve muvaffakiyet çıkmaz. Enver, behemehal mağlûp olacaktır. Mağlûbiyeti ne kadar şedîd bir mukavemet neticesinde zuhûra gelirse, âlem-i İslâm için hemân o kadar büyük olacaktır. Binaenaleyh, Enver'e yardım etmek bu hatâ-yı azîmin temâdîsini istemek demektir" dedim ve bundan sizin de benimle hemfikir olduğunuzu ilâve etmekte tereddüd etmedim. Ben eminim ki, siz suret-i kat'iyyede benim fikrimdesiniz. Fakat yine eminim ki, Anadolu'da da bir kısım nâ[.....]lar, Enver hareketinde bir ulviyet tasavvur edeceklerdir. İşte onları tenvîr etmek ve Anadolu'nun Enver hareketi hakkındaki kanaat-i kat'iyyesini bütün cihâna ilân etmek, zannediyorum ki Vustâ Asya İslâm âleminin müdebbir-i vicdânı olması için iki seneden beri pek çok emekler ve himmetler sarfettiğim Anadolu Büyük Millet Meclisi Reis-i Âlîsi için bir vazifedir.

Enver'in bu son hareketi neticesinde hiç şüphe yok ki hiç menzilesine inecektir. Fakat siz bütün âlem-i İslâm'ın minnetdârâne ve istirhamkârâne nazarlarının in'itafgâhı olan Gazi Mustafa Kemal Paşa, bu zavallı Müslümanlar'a Enver'in şimdiki teşebbüsünün fenalıklarını şimdiden söylemek, onları merhametsizce cezalara dûçar olabilecekleri çılgınca teşebbüslerden tevakkîye davet etmek mecburiyetindesiniz. O zaman ne olur? Vustâ Asya milletlerinin halâsı mücâhedesini takip etmekte bulunan benim gibi arkadaşlarınız daha büyük bir kuvvet-i kalb ile mücâhedelerinde devam edebilirler ve o âlemi Ankara'nın lâyetegayyer bir peyki hâline getirmeye [.....] bulunurlar. En mühimi de, Rusya Sovyet Cumhuriyeti, Ankara'nın ve onun sayesinde bulunan âlem-i İslâm'ın kendisine hakikaten dost olduğunu görerek Anadolu'ya yaptığı muavenetleri mertebe-i âzamîye isâl eder.

Moskova'dan hareketimden bir gün evvel Karahan nezdine berây-ı vedâ gitmiş idim. Onlar benim sizinle ya şifâhen veya telli telgraf vasıtasıyla görüşmek üzere Türkiye'ye gitmek üzere olduğumu bildikleri için bana aynen şu sözleri söyledi:

- "Cemal Paşa, rica ederim, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne benim tarafımdan Rusya Hariciye Komiserliği nâmına iblâğ ediniz ki, Ali Fuad Paşa hadisesi haddizâtında elîm bir hadise olmakla beraber Ankara hükümeti ile Rus Sovyet Cumhuriyeti arasındaki dostluğa en ufak bir zarar iras edebilecek mahiyetten pek uzaktır. Her ne cereyan ederse etsin, bizimle Ankara hükümeti arasında hiçbir suretle haleldar olmayacak samimi bir dostluk payidâr olacaktır. Buna, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri emin olsunlar. Zât-ı âlîniz, Ankara hükümeti ile aramızdaki dostluğun en mühim âmillerinden biri olduğunuz için size çok müteşekkiriz ve ümid ederiz ki Asya İslâm âlemi ile Rusya Sovyet Cumhuriyeti arasındaki münasebât-ı dostânenin takviyesine mâtuf olan mesâinizde kemâkân devam edeceksiniz".

Hakikaten o gün Karahan'ın mükâlemâtında bilkülliye tehavvül vardı. İki aydan beri birkaç defa gördüğüm Karahan'da o gün büyük bir tehavvül görüyordum. Aynı tehavvül Şark-ı Karîb Umûru Müdiri olan Postohof'ta da

görülüyordu. O gün Karahan'ı görmüş olan Moskova sefareti başkâtibi Aziz Bey de, Karahan'ın ifâdâtında Türkiye hakkında büyük bir tehavvül-i fikrî mevcud olduğunu hissetmiş. Şimdi bundan bir netice çıkarsa, sizin Enver Paşa'nın son teşebbüsü hakkında ittihaz edeceğiniz vaziyetin resmen ve alenen ilânından başka birşey olamaz. İşte o zaman bir büyük fayda hâsıl olacak ki, siz Rusya'dan birçok paralar, silâhlar, malzemeler talep ve istihsâl edebileceksiniz ve bu sayede bu senenin sonbahârı nihayetinde Yunanlılar'a bir hareket-i taaruziye icrasına muvaffak olacaksınız.

Aman kardaşım! Gayrıdan gelecek vaadlerin hiçbirine itimad etmeyiniz. Size ancak Rusya'dan muavenet-i maddiye gelebilir. Yunanlılar'ı uzun müddet Eskişehir-Ankara hattında tutmak da câiz değil. Bunun için muhtac olduğunuz vesâiti Ruslar'dan isteyiniz. Eğer Moskova'da sizin ve Ruslar'ın itimad-ı kat'iyyesini kazanmış bir sefiriniz bulunursa, Ruslar'dan sizin için pek az zamanda mühim şeyler istihsâl etmek mümkün olur.

Mektubumda hiçbir intizam kalmadığını görüyorum fakat hey'et-i umûmîyesi düşüncelerimi size iblâğ edebiliyor.

Ben, şimdi de biraz İran'dan bahsedeceğim. İran, bugünün vaziyetine nazaran bizim pek büyük bir ehemmiyetle ayağımızı basabileceğimiz bir mevkidir. Orada İngiliz nüfûzu sallanıyor, Rus nüfûzu çıktı, giremiyor; yerliler bir şeye muktedir değiller. O halde işte Ankara Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kuvvet ve kudretle yerleşebileceği bir Müslüman memleket daha! Rica ederim, İran'a pek mühim bir sefir gönderiniz ve ona mühimce mikdarda para da veriniz. Moskova'daki sefiriniz vasıtasıyle Rus hükümetiyle anlaşarak İran'da müşterek bir plân takibi suretiyle İngiliz nüfûzunu tard ve def' edebileceğinizi ve İran'ı artık müdahalât-ı hariciyeden siyanet edecek vechile tensik ve ıslah edebileceğinizi söyleyiniz ve onlardan da alacağınız vesâitle sefirinize terfik edeceğiniz insanlar ve mütehassıslar vasıtasiyle İran'ı Afganistan gibi tensik ve ıslah ediniz. Bunlar kabil-i icradır ve pek çok mesâiye muktezi değildir.Yalnız pek güzel bir sefir intihâb ediniz ve ona salâhiyet-i vâsia veriniz. Afganistan, Moskova, İran, Bakü ve Tiflis sefirleriniz arasında pek samimi revâbıt tesîs ediniz. Onları bizzat şahsınızla idare ediniz, direktiflerinizi siz veriniz. Pek yakın bir zamanda öyle bir kitle husûle gelir ki...

Şimdi, söylediklerimi hülâsa edeyim:

1. Evvelâ, sizinle makine başında görüşmeye behemehal muhtacım. Binaenaleyh beni ya Kars'a veya Trabzon'a bizzat sizin davet etmenizi isterim. Bu benim Afganistan'da, Vustâ Asya'da ve Moskova'da mevkiimi fevkalâde takviye edecektir.

2. Enver'in harekâtı hakkındaki kanaatinizi mübeyyin Afgan Emîri'ne benim vasıtamla bir mektup gönderiniz. Mektubu İsmet'e veriniz, bana getirsin.

3. Moskova'ya gayet faal, zeki ve Ruslar'ın tamamiyle itimadını hâiz birisini sefir gönderiniz. Ruslarla aranızda en ufak bir emâre-i ihtilâf gözükmemeli. Bu aralık Ruslar'dan çok şey koparmak mümkündür.

4. İran'a bir mükemmel hey'et-i sefaret gönderiniz. Bol malzeme-i takviye şarttır.

5. Enver'in hareket-i âhiresini tevbih eder tarzda bazı beyânatta bulununuz. Ben böyle düşünüyorum. Eğer sizin başka mütalâalarınız varsa,

Kars'ta makine başında görüştüğümüz zaman uzun uzadı beyân edersiniz. Mütalâalarımı başkaca yazarım ve ortaya bir hakikat çıkarırız.

Artık yazacak birşeyim kalmadı. Arkadaşların gözlerinden öperim. İsmet'in Ankara'ya muvasalatının ertesi günü Muhtar Bey vasıtasiyle göndereceğiniz telgrafa büyük bir sabırsızlıkla intizâr edeceğimi arzederek gözlerinizi öperim kardaşım.

Ahmed Cemal

Nezaretim zamanında bahriye seryâveri olan Nusret Bey de beraberimdedir. Gerek o, gerek Süreyya ellerinizden öperler. Nusret de eğer Anadolu Büyük Millet Meclisi Hükümeti Ordusu kadrosuna kaydedilirse, müteşekkir olurum kardaşım.

İsmet Bey'in memuriyeti hakkında yapılan haksızlığın halledileceğine hiç şüphe etmiyorum.

153

CEMAL PAŞA'NIN, YÂVERİ İSMET BEY'E MEKTUPLARI

(1922)

Cemal Paşa, yâverlerinden İsmet Bey'e yazdığı bu mektuplarda 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te katledilmesinden önce yaptığı son Avrupa seyahati sırasındaki temasları hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Sultan Abdülhamid'in ilk sadrazamlarından İbrahim Edhem Paşa'nın soyundan gelen İsmet Bey ("Karadoğan", Ocak 1882-24 Aralık 1982), Fransa'da yaptığı ziraat mühendisliği tahsilini tamamlamasından hemen sonra Balkan Savaşı'na gönüllü olarak katıldı, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Cemal Paşa'nın yâveri oldu, Suriye cephesinde bulundu, Kanal Harekâtı'nda çarpıştı, mütarekeden sonra Cemal Paşa ile memleket dışına gidip Avrupa'da ve Afganistan'da Paşa ile beraber çalıştı, Cemal Paşa'nın İsviçre'de yazdığı hatıralarını Fransızca'ya tercüme etti ve Paşa'nın Tiflis'te katledilmesinden sonra Millî Mücadele'ye katıldı.

Yakışıklılığı dolayısı ile yakınları arasında *Le Belle Ismet*, yani *Güzel İsmet* olarak bilinen İsmet Karadoğan, sonraki senelerde Düyûn-ı Umûmîye'de müfettişlik yaptı, İETT'de harekât dairesi reisi oldu ve Anadolu Ajansı'nın İstanbul Bölge Müdürlüğü'nde görev aldı. Kandilli'deki Ostrorog Yalısı'nda vefat etti ve Küçüksu'daki aile mezarlığına defnedildi.

Cemal Paşa'nın en yakınlarından olan ve baba-oğul ilişkisi içerisinde bulunan İsmet Bey, Paşa'nın Avrupa'dan Moskova'ya dönüşünde Ruslar tarafından soğuk şekilde karşılandığını, Tiflis'e Mustafa Kemal Paşa ile buluşmak için Türkiye'ye geçmek maksadı ile gittiğini söylemekte ve suikastin Ruslar tarafından yapıldığına inanmaktadır (*"Şehîd Cemal Paşa'nın Yâveri ile bir Mülâkat"*, Yeni Gün, 9 Ağustos 1922 ve İsmet Karadoğan: *"Cemal Paşa'yı Ruslar Öldürtmüştü"*;Yakın Tarihimiz, cild: 2, sah: 36-38).

Paşa, mektuplarında sözünü ettiği Paris temaslarının ayrıntılarından Ankara'yı haberdar etmiş, hattâ Paris'te Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincare ile Fransız hariciyesinin genel müdürlerinden Peretti ile yaptığı ve Mustafa Kemal Paşa ile birlikte çalıştığını ifade ettiği görüşmelerin zabıt suretlerini de Ankara'ya göndermiştir (*"Atatürk. Belgeler, Elyazısıyla Notlar, Yazışmalar"*, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1998, sah: 98-109).

Cemal Paşa, Avrupa'da geniş bir çevrede cereyan eden temaslarını anlattığı mektuplarında bütün yabancı isimleri eski harflerle yazmış olduğu için, isimlerden bazılarının okunmasında zorluk çıktı.

İsimlerin doğru şekillerini tesbit edebilmek için İsmet Bey'in bende bulunan Fransızca günlüklerine müracaat ettim ve birkaçını belirleyebildim. Ancak, günlüklerde bu isimlerin tamamı bulunmadığı için, bazılarının doğru şekilde okunmaları mümkün olamadı.

Cemal Paşa'nın mektuplarında geçen bu kişilerden belirleyebildiklerim şunlardır:

Théodore Tissier (1866-1944): Fransız hukukçu ve politikacı. Devlet Konseyi'nde uzun seneler üyelik ve başkan yardımcılığı yaptı, 16 Ocak 1921 ile 15 Ocak 1922 arasında da Aristide Briand hükümetinde dışişleri konseyi müsteşarı oldu.

Aristide Briand (1862-1932): Fransız politikacı. 1906'dan 1929'a kadar çeşitli bakanlıklarda bulundu ve 1909 ile 1929 arasında 11 defa başbakanlık yaptı.

Henri Joseph Eugène Gouraud: (1867-1946): Fransız general. Afrika'da görev yaptıktan sonra Çanakkale'ye saldıran Fransız birliklerinin kumandanı oldu, muharebelerde bir kolunu kaybetmesine rağmen ordudan ayrılmadı. 1919'dan 1923'e kadar Ortadoğu'daki Fransız birliklerinin kumandanlığına ve Suriye'deki Fransız manda idaresinin başına getirildi. İstiklâl Harbi yıllarındaki Maraş ve Antep müdafaalarında geri çekilmeye mecbur edilen Fransız birliklerinin en tepesindeki komutan da General Gauraud idi.

Auguste Sarrou (1874-1968): Fransız albayı. 1904 ile 1908 arasında Makedonya'daki Osmanlı jandarmasını yeniden organize etmekle görevli komisyonda görev yaptı, 1908 ile 1914 arasında da İstanbul'da aynı alanda faaliyet gösterdi. 1921'de İstanbul'daki Fransız elçiliğinin askerî ataşeliğine getirildi, Ankara Hükûmeti ile Franklin-Bouillon'un başkanlığındaki Fransız hey'eti arasında 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Anlaşması'nın görüşmelerinde Franklin-Bouillon'un yardımcılığını yaptı ve Mudanya Mütarekesi'ne de Fransız hey'etinin üyesi olarak katıldı.

Henry Franklin-Bouillon (1870-1937): 26 yıl boyunca milletvekilliği ve 1917'de bir ay devlet bakanlığı yapmış olan Fransız politikacı ve gazeteci. Aristide Briand hükûmetinin temsilcisi olarak Ankara'ya gitti, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeler yaptı ve 20 Ekim 1921'de Fransa adına Ankara Anlaşması'nı imzaladı.

Victor Weil (?-?): İstanbul'da reji müdürlüğü yapan, daha sonra İtibar-ı Millî Bankası'nın genel müdürlüğüne getirilen Avusturyalı mâliyeci. İttihad ve Teraki'nin lider kadrosunun en yakın dostlarından oldu.

Baron Friedrich Kress von Kressenstein (1870-1948): Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusunda görev yapan Alman general. Cemal Paşa'nın Suriye'deki birliklerine askerî mühendis olarak katıldı, sonra kurmay başkanlığına getirildi ve başarısızlıkla neticelenen Kanal Harekâtı'nda görev yaptı. 1917 Kasım'ında İngiliz generali Edmund Allenby'nin başlattığı saldırıya karşı koyamayarak birliklerini geri çekmek zorunda kalan von Kressenstein, Kafkasya'daki Alman birliğinin kumandanlığının ardından memleketine döndü ve 1929'da emekliye ayrıldı.

Edmond Lefebvre du Prey (1866-1955): 1909'dan 1927'ye kadar milletvekilliği, 1927 ile 1944 arasında da senatörlük yapan, 1921'den 1924'e kadar bakanlıklarda bulunan Fransız politikacı.

Georges Rémond (?-?): l'Illustration dergisinin savaş muhabiri. İtalyanlar'ın Libya'yı işgali sırasında Türk tarafını, Balkan Savaşı'nda yine Türk birliklerini ve Birinci Dünya Harbi'nde değişik cepheleri takip etti ve bu konularda çeşitli kitaplar yazdı. Cemal Paşa ile Paşa'nın henüz albaylığı sırasında İstanbul muhafızı olduğu zaman tanışmıştı.

Charles Laurent (1856-1939): Fransız bürokrat ve 1920 ile 1923 arasında Berlin'deki Fransız büyükelçisi.

Meisser (?-?): İsviçre'nin Klosters kasabasındaki Klosters Oteli'nin sahibi. 1922'de, Türkiye'nin Davos'taki fahrî konsolosu oldu.

Joseph Joffre (1852- 1931): Birinci Dünya Savaşı'ndaki Marne Muharebesi'nde Alman birliklerini yenilgiye uğratan Fransız generali.

Madam Grabowska: Mektuplarda ismi sık geçen bu hanımın, Sorbon Üniversitesi ile College de France'da hocalık yapan Polonyalı iranist ve hindolog Helena Willman-Grabowska (1870-1957) olduğunu tahmin ediyorum.

Louis Hubert Gonzalve Lyautey (1854-1934): Fransız maraşalı ve Fransız akademisi üyesi. Fas'ta 1912 ile 1925 arasında ilk yerleşik Fran-

sız generali olarak görevde bulundu ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında kısa bir müddet Savaş Bakanlığı yaptı.

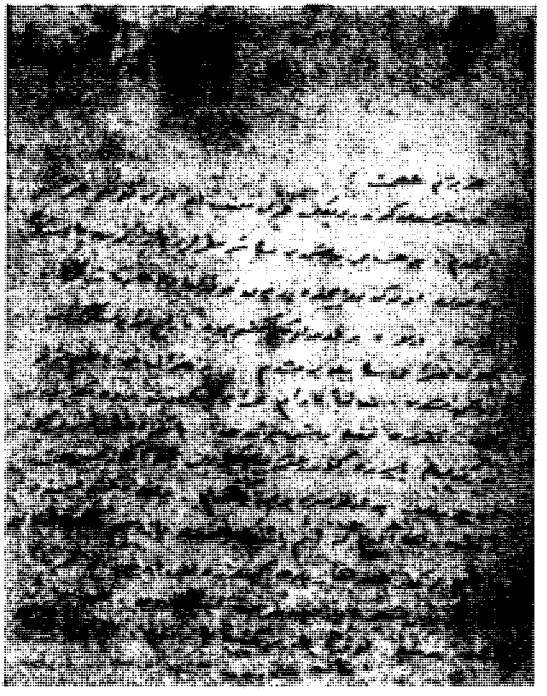
Raymond Poincaré (1860-1934): Çeşitli bakanlıklarda bulunan, defalarca başbakanlık ve 1913 ile 1920 arasında cumhurbaşkanlığı yapan Fransız politikacı. Lozan görüşmelerinin ilk turunda, Fransa'yı o temsil etmişti.

Maurice Bompard (1854-1935): Fransız diplomat ve devlet adamı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde, beş sene boyunca Fransa'nın İstanbul büyükelçiliğini yaptı. Lozan görüşmelerine katılan Fransız hey'etinde Bompard da vardı.

Zürcher (?-?): Floransa'da 19. asırda Almanlar tarafından kurulan Sanat Tarihi Enstitüsü'nün (Kunsthistorisches Institut) mensuplarından olan Alman mimar. Birinci Dünya Savaşı sırasında geldiği İstanbul için bazı projeler çizmiş, Rumelihisarı'nın restorasyonu üzerinde de çalışmıştı.

Cemal Paşa'nın mektuplarında bahisleri sık geçen ve hem mektuplarda, hem de İsmet Bey'in günlüklerinde isimleri Latin harfleri ile yazılmış olan iki kişinin, Lauffray ile Heloin'in yanısıra düzgün şekilde okunmalarında güçlük bulunan Şubliye, Konjerla, Luşör ve Dinişert'in kimler olduklarını ise tesbit edemedim. Yine mektuplarda geçen Zarhe'nin ise, Heidelberg Üniversitesi'nin milletlerarası hukuk profesörlerinden olduğu İsmet Bey'in günlüklerinden öğreniliyor.

Berlin, 12 Kânunsânî 922

Azîzim İsmet,

Klosters'ten gönderdiğin son mektup ile ertesi günkü telgrafını aldım. Bu hesapca ben şimdi sana şu satırları yazarken sen Paris'tesin. Bu son on gün içinde birçok fevkalâde hadisât zuhûr etti. Evvelâ bundan evvelki mektupta Madam Grabowska'dan gelen telgrafı sana bildirmiştim. Bu telgraf beni bittabîî meraka düşürmüştü. Müteâkiben, Madam Grabowska'dan bir de mektup geldi. Mektupta fazla birşey yoktu. Yalnız âzamî on beş güne kadar kendisiyle Paris'te görüşebileceğimizden bahisle izhâr-ı meserret ediyordu. Ben o sırada Berlin'e gelmiştim. Berlin'de kendisinden bir mektup daha aldım ki benim Partenkirchen'den yazdığım mektuba cevaptı. Bittabîî bu mektupta daha ziyade gevezelik ediyor ve karîben Paris'te bana pek

çok şeyler yapacağından bahsediyordu. Ben, Partenkirchen'den Mösyö Lauffray'ye bir mektup yazmıştım. Madam Grabowska'nın mektubuyla aynı günde ondan da bir mektup aldım. Sarrou'nun karîben avdet edeceğinden bahsediyor ve senin pasaportun hakkında elinden geleni yapacağını bildiriyordu.

Bu mektup bana 10 Kânunsânî'de gelmişti. Aynı günde sabahleyin bizim hanım Münih'ten bana telefon etti. Sarrou'dan mektup geldiğini ve birlikte Paris'e gitmek üzere bir randevu istediğini bildirdi. Ertesi gün, yani dün öğleden sonra da Sarrou'nun mektubu yetişti. Fakat hanımın telefon ettiği günün 10 Kânunsânî akşamüzeri saat sekizde Otomobil Klüp'te von Kress ile beraber yemek yerken Cemal Azmi Bey'den bir telefon aldım. Paris'ten iki Fransız'ın benimle görüşmek üzere gelmiş olduğunu ve kendi evinde bana muntazır olduklarını bildirdi. Bir tanesinin telefona gelmesini söyledim. Mükâlemeden anladım ki bizim Lauffray'nin arkadaşlarından benim tanıdıklarımdan "Heloin"dir. Hemen o gece saat on buçukta onların bulunduğu Kaiserhoff Oteli'ne giderek kendilerini ziyaret ettim. Benim için Paris'ten suret-i mahsûsada gelen kim imiş bilir misin? Âyândan ve Briand'ın aziz ahibbâsından "Tissier"! Benim Londra'ya gönderdiğim mektubu Lauffray "Heloin"a göstermiş. O da Tissier'ye göstermiş. Tissier benimle görüşmenin pek âlâ olacağını anlayarak hemen Cannes'a gitmiş ve meseleyi Briand'a açmış. Briand benim fikirlerimin ne olduğunu anlamak için hemen Berlin'e gelmesini Tissier'den rica etmiş ve o da buraya gelmiş. Ertesi gün 11 Çarşamba günü için sabah saat 11'de bizim evde randevu verdim. Bütün sana söylediğim şeyleri kâmilen kendisine izah ettim ve bu işler için benim behemehal Afgan sefîri ile beraber Paris'e gitmekliğim lâzım olduğunu kendisine izah ettim. İzahatımı kemâl-i dikkatle dinledi. Nokta-i nazarlarımı gayet mühim ve şâyân-ı iltifât gördü. Briand'ın dahi bunlara pek çok ehemmiyet vereceğinden bahsetti ve kendisinin şimdi benim fikirlerimi ve taleplerimi bir gramofon gibi Briand'a nakledeceğini ve onun muvafakati halinde Paris'e gideceğimi söyledi. Heloin da toplar ve tüfenkler hakkında bahislerde bulundu. Tissier'nin koyduğu şart bu mesâili kendisinden başka hiç kimse ile müzakere etmemekliğim ve bu işi münhasıran kendisine tahsîs etmekliğim idi. Ben, Sarrou'dan başka hiç kimsenin bunlardan haberdar olamayacağını ve bu hususta itimad-ı kâmil beslemesini söyledim ve onun üzerine kendi ihtarı mûcebince sana dün bir telgraf yazarak mektubuma intizâr etmeni bildirdim. Yarın, Tissier Paris'e avdet ediyor. Derakab benim Paris'e gelmekliğim hakkında Briand ile görüşerek bana telgrafla malûmat verecek ve bu hesaba göre ben nihayet on gün sonra Paris'e gelebileceğimi zannediyorum.

Sarrou'nun mektubuna da Lozan'da Lozan Palas'da yekdiğerimize mülâki olacağımızı Madam Grabowska vasıtasıyla bildirmiştim. Ben zannediyorum ki Sarrou'nun Paris'teki arkadaşlarının reisi Tissier'dir ve tam işin ortasında bulunuyoruz. Şimdi bu hesaba göre sen benden ikinci bir iş'ar alıncaya kadar işlere dair hiç kimse ile görüşme. Ben zannediyorum ki dört beş güne kadar bizim Paris seyahati meselesi hall-i kat'îye iktirân edecektir. Gördün ya, Herat'ta söylediğim şey işte taayyün ediyor. Bu işi Fransızlar ile yapmak meselesi aklıma gelince Allah bunun suhûletlerini derakab ihsan etti. Eşek Almanlar hâlâ hayvanlıklarında devam edip duruyorlar. Bana süratle cevap

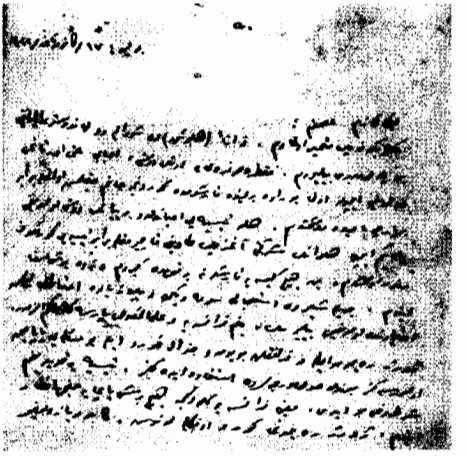
ver. Cevabını Madam Şefika Osman nâmına Berlin'e yaz. Mektubumu Tissier bizzat getirecektir. Kendisiyle görüşebilirsin. Şimdilik yazacak başka birşeyim yok. Bugün perşembe, hanım cumartesi günü buraya geliyor. Suret-i mahsûsada gözlerini öperim.

Madam Grabowska'nın adresi, 3 bis Clemant Marat'dır. Paris'te kendisine misafir olacağımı söyle.

Ahmed Cemal

154

Berlin, 17 Kânunsânî 922

İki gözüm İsmet'im,

Mektubundan pek mütehayyir olmadım. Zaten, Heloin'in Şovalye de la Nedostri (?) olduğunu ben çoktan beri biliyordum. Fakat, Lauffray onun dostu, ahbabı hattâ ortağı olduğu için onu burada Berlin'de karşımda görünce canım sıkılmış olmakla beraber bir parça ümîde düşmüştüm. Hele, Tissier'yi âyândan Briand'ın dostu olduğunu bildiğim için Heloin'ın şirketi ağzımın tadını kaçırmakla beraber Tissier'yi görmekten memnun olmuştum. Ben hiç kimseye karşı ne bir taahhüde girdim ve ne de birşey imza ettim. Böyle şeylerde isticâli sevmediğimi ve pek ziyade ihtiyatkâr olmak itiyâdında olduğumu bilirsin. Benim Fransa'ya ve alelhusus Paris'e gelmekliğim elzemdir. Georges Rémond ile ve Franklin Bouillon ve General Gauraud ile bu meseleyi yapacak olursanız bundan son derecelerde istifade edeceğiz. Tissier'ye koyduğum şart dahi bu idi. Yani, Fransa'ya gelmedikçe hiçbirşey yapmayacağımı ihtar ettim. Georges Rémond'u gör ve onunla konuş. Kâbil'den yazdığımız makaleyi behemehal tab' ettir ve benim Fransa seyahatini temin ettir. Benim, Serdar Ahmed Cemal Han nâmına yazılmış olan pasaportum hazırdır. Gerek İsviçre'ye ve gerek Fransa'ya suhûletle seyahat edebilirim.

Afgan sefaretinin Paris'teki adresi:
10, Avenue Camoëns. I
(Place Passy)
Paris (16)

Sefarethanede Feyiz Mehmed Han'ı görürsünüz. İllustration için eğer şimdiye kadar elli abone yazılmamış ise Feyiz Mehmed Han hemen parayı tediye edecek ve abone olunacaktır. Temps gazetesi için de dört yüz abone yazılmasını sefir Feyz Mehmed Han emretti. Georges Rémond ile görüşürseniz bunun en münasip şekilde abonesi için ne yapmak lâzım ise yaparsınız.

Ben bir haftaya kadar İsviçre'ye gideceğimi zannediyorum. Herhalde hareketten evvel yine sana yazarım. Esasen, Sarrou'ya verdiğim randevu Lozan'da Lozan Palas Oteli idi. Eğer ben şimdiden oraya gidersem iş daha kolaylaşacak. Sen hiçbir bahane ile Paris'ten ayrılma ve otelde her gün bulun ve her gün bir iş olsun veya olmasın behemehal bana iki üç satırlık mektup yaz. Madam Grabowska ile de görüşerek onunla her zaman Sarrou meselesini tâcil ettir. Franklin Bouillon ile Lauffray vasıtasıyla görüşme. Madam Grabowska veya daha mükemmeli General Gauraud vasıtasıyla görüş. Lauffray hakkında da itimadım kalmadı. Zira benim mektubumu

Heloin ve Tissier'ye göstermesi pek ziyade canımı sıktı. Allah böyle adamların belâsını versin. Mektuplarını her gün beklerim.

Hanım buraya geldi. Tamamen iade-i âfiyet etmiş. Ona mektup yazmadığın için sana incinmiş.

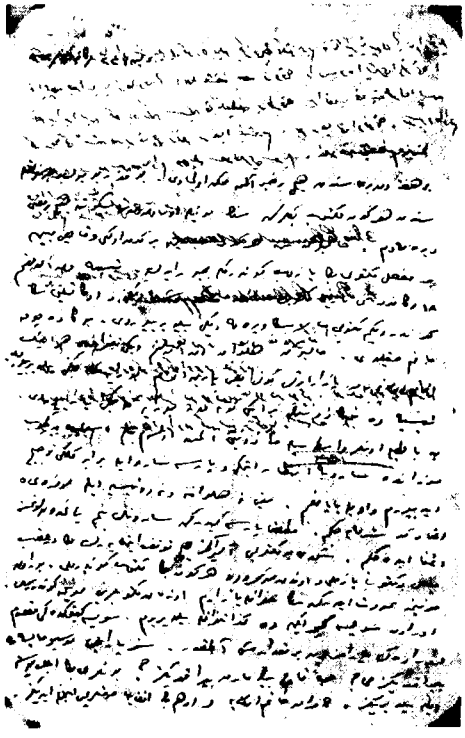
Mahsûs gözlerini öperim evlâdım

Ahmed Cemal

Nusret de gözlerini öpüyor. Madam Grabowska'ya çok selâm söyle. Tissier işini ona izah et. Heloen'in karşıma çıkmasına çok teessüf ettiğimi söyle.

155

Berlin, 22 Kânunsânî 922

Azîzim İsmet,

Bir haftadan beri senden hiçbir haber almak mümkün olmadı. Bu kadar büyük bir sabırsızlıkla senden her gün mektup beklerken senin böyle uzun müddet sükûtuna hiçbir mânâ veremedim. Halbuki sen her gün sabahleyin bir gün evvelki vekayii mübeyyin bir mufassal mektubu bana yazıp göndermeye mecbur idin. Tissier'den aldığım 18 Kânunsânî tarihli mektupta seninle hâlâ görüşemediğini ve ona teslimen sana gönderdiğim mektubu hâlâ sana veremediğini bildiriyordu. Buna da çok canım sıkıldı. Halbuki, Heloin'den aldığım iki telgrafta her işin itmâm olunarak pazartesi günü yani yarın akşam buraya geleceğini bildiriyordu. Tissier de benim [.....]in bir iki güne kadar buraya geleceğini yazıyordu. Ben bittabîî onlar vasıtasıyla me'zûniyeti almış olsam bile İsviçre'ye geçip Lozan'da Sarrou'ya intizâr etmeyi ve Paris'e Sarrou ile beraber gelmeyi tercih ediyorum ve öyle yapacağım. Yani ne Heloin'a ve ne de Tissier ile Lauffray'ye itimad göstermeyeceğim. Mutlaka, Paris'e giderken Sarrou'nun benim yanımda bulunmasına itina edeceğim. Şimdi bu mektubu alır almaz hiç tevakkuf etmeyerek bana derakab mufassal bir mektup yazmalı ve ondan sonra da her gün bana mektup göndermeli, buradan Münih'e avdet ederken sana telgrafla yazarım. O zaman mektuplarını Münih'e gönderirsin. Oradan Swiss'e geçer iken de telgrafla bildiririm. Swiss'e gitmekteki maksadım oradaki paramızdan bir miktarını almaktır. Siz parayı Mösyö Meisser'e bıraktınız mı? Cem'an kaç bin mark bıraktınız? Bunları bana ilk posta ile bildiriniz. Kâmuran Hanımefendi'ye ve Edhem Beyefendi'ye hürmetlerimi iblâğ ediniz.

Chaublier'yi ve Madam Chaublier'yi görebildiniz mi? Mektuplarım ne tesir yaptı? Madam Chaublier ne için cevap yazmadı? Allah aşkına zevke dalıp da işleri unutma! Benimle beraber iş görürken serinkanlılığı bir tarafa bırakıp gayet acûl iş görmeni senden birkaç defa rica etmiştim. Bu ricamı unutma. Mösyö ve Madam Chaublier'ye ve Mösyö ve Madam Weil'e selâmlarımı söyle. Hülâsâ bana haber ver! Ve iş yap!

Madam Grabowska'nın adresi: 3 bis Clement Marot.

Tissier'nin adresi: 7. Rue Albert de Lapparent.

Hanım selâm ediyor. İrfan ve Suad Hanımlar kezâ!

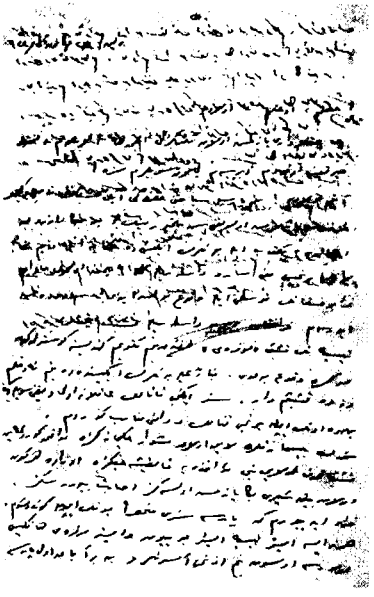
Suret-i mahsûsada gözlerini öperim azîzim.

Bizim Anadolu'ya gönderdiğimiz çocuklardan hâlâ haber yok. Bunun için çok merak ediyorum. Sen de oradan kendisine birşey yazsan!

Ahmed Cemal

156

Berlin, 28 Kânunsânî 922

İsmet'im, oğlum evlâdım!

Pek ukalâvârî yazılmış olan mektubunuzu elhamdülillâh alabildim. Fakat hayretsiz okudum dersem yalan söylerim size!

A benim evlâdım! Benim Paris seyahati hakkındaki iki teşebbüsün nasıl ve kimler tarafından başlamış olduğunu sen bilmiyor musun? Ben sana uzun uzadıya mektup ile bunların ikisini de hikâye etmedim mi? Bunun birincisi yani Sarrou vasıtasıyla yapılmış olanı Madam Grabowska'nın tavassutu ile vukû bulmuş idi. Sarrou da zannedersem Franklin Bouillon vasıtasıyla teşebbüs etmişti.

Tissier'nin teşebbüsü "Lauffray" tarafından benim mektubum kendisine gösterildikten sonra vukû buldu. Binaenaleyh bunların ikisinde de benim ne dahlim ve ne de teşebbüsüm var. Siz ikinci kanalın âkılâne olmadığını söyledinizi ben de onun için birinci kanalın devamını münasip gördüm. Sizin Bismarklar'a lâyık olan mişvâr-ı hakîmânenize muvafık görülmeyen teşebbüsâtımdan dolayı beni muâhazeye kalkışacağınıza, orada her gün olan biten şeyleri bana yazmış olsanız isâbet buyurursunuz.

Zannediyorum ki Paris'e sizi münhasıran bunun için göndermiştim. Her ne ise ister Tissier ister Bouillon ve ister Lauffray, hangisi olursa olsun benim iznimi alsınlar ve ben bir ayak evvel Paris'e geleyim. Ben Madam Grabowska'nın evinde kalacak değilim. Lauffray'nin evinde de kalamam. Madam Grabowska'ya bana uzak bir apartman bulmasını rica ettim. Öyle birşey bulduğunu bildirdi. Benim için o kâfidir.

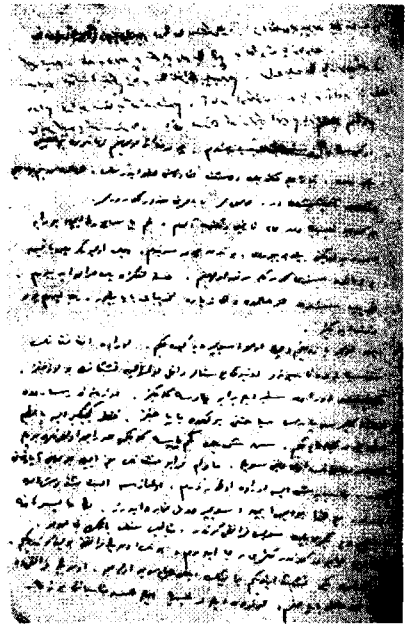
İsviçre'ye gittiğim zaman paraları kimden alacağım. Bana hâlâ birşey yazmadın. Parayı benim nâmıma mı bıraktın, kendi nâmına mı? Herhalde ben suhûletle paraları alabilmeliyim. Serîan bana izahat veriniz.

Süreyya, Mustafa Kemal Paşa'nın cevabını hâmilen Ankara'dan hareket etmiş. Acaba İstanbul'a mı yoksa Berlin'e mi hareket etti? Bu malûm değil. Kendisine İstanbul'a bir telgraf ve bir mektup yaz da serîan Münih'e gelsin. Kâmuran Hanımefendi ile Edhem Bey'e arz-ı hürmet ederim. Mösyö Weil'e benden selâm söyle. Hanım selâm ediyor. Bâkî hürmetkârâne ellerinizi öperim efendimiz!

Ahmed Cemal

157

Berlin, 29 Kânunsânî 922

Oğlum İsmet'im;

Evvelki [gün] sana biraz sitemli bir mektup yazmıştım. Çok müteessir olduğum zamanlarda benim asabiyetimi bilirsin. Binaenaleyh mektubumun dürüşt ifadesini affedersin. Herhalde sen benim bu hallerime alışmışındır. Evlâdlar babalarını mazur görürler.

Bugün, Tissier'den 27 tarihli bir mektup aldım. Benim pasaport için buraya emir verildiğini bildiriyordu. Bundan çok sevindim. Demek oluyor ki pek yakın bir zamanda sizi görmeye muvaffak olacağım. Hastalığınızı pek merak ediyorum. Grip sizde herhalde daha ziyade tahrîbât yapabiliyor. Rica ederim çok dikkat ediniz.

Ben evvelce yazdığım veçhile evvelâ İsviçre'ye gideceğim. Orada Afganistan'ın Sosyete de Nation ve Union Postal'e dahil olması için teşebbüsâtta bulunacağız. Oradan sefir ile beraber Paris'e geleceğiz. O zamana kadar Sarrou da Lozan'a gelirse, Paris seyahatini beraber yapacağız. Fakat gecikir ise bittabîî onu çok beklemeyeceğim. Sen şimdilik benim Paris'e geleceğimi soracak olanlara böyle şeyden malûmatın olmadığını söyle. Madam Grabowska'nın benim için bulduğu apartmanı gör. Münasip birşey ise orada otururum. Olmazsa elbet başka birşey elde ederiz. Mâhazâ bu iş için İsviçre'den muhabere ederiz. Bana, Meisser nâmına İsviçre'ye yirmi bin Swis frangı gönder. Mütebâkîsi senin yanında kalsın. Parayı çabuk göndermenizi rica ederim. Bunun on bin frangını Berlin'e göndereceğim. Burada yeni teşebbüs ettiğim bir işin ilk sermayesi bu olacak. On bin frangını da yol harçlığı yapacağım. Lauffray ile ve Tissier ile hüsn-i münâsebâtını bozma.

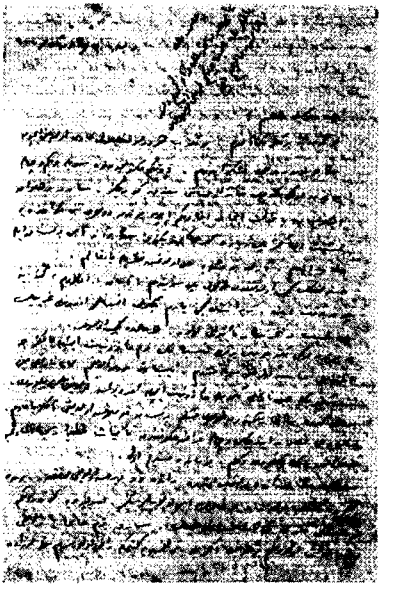
Bu izni Tissier aldığı için ona müteşekkiriz. Franklin Bouillon ile münâsebâta giriş. Gouraud'dan ve Şerbilye'den (?) bana hiçbir havadis yazmadın.

Swiss'e hareket ettiğim zaman sana telgrafla bildiririm. Lauffray'nin bana yazdığı mektubu Madam Grabowska'ya göndermiştim. Aman o mektubu sen yanına al ve nezdinde sakla. Kimseye gösterme. Bâki, hasretle gözlerini öperim evlâdım İsmet'im!

Ahmed Cemal

158

Berlin, 30 Kânunsânî 922

İsmet Bey,

Papuçtan şimdilik vazgeçtim. Diş patlarıyla istediğim kremi gönderir isen daha memnun kalacağım efendim.[82]

Pek sevgili İsmet'im,

Bugün yine bir mektubunu aldım. Bu mektup her türlü tafsilâtı hâvî olduğu için sana bütün ruhumla teşekkür ederim. Dünkü mektubumda da söylediğim veçhile bundan evvelki mektubumun müteessirâne lisânını mazur görünüz. Sarrou ve Heloin işlerini ben bizzat icat etmediğim için bundan dolayı beni muâhazeye teşebbüs etmeniz pek ziyade gücüme gittiğinden sana biraz acı bir lisan ile hitap ettim. Artık bu meseleye hallolunmuş nazarıyla bakalım.

Hastalığının geçmiş olduğundan dolayı pek sevindim. Aman evlâdım kendine çok dikkat et. Zira senin gibi yarım ciğerli insanlar üzerinde gribin pek garip ve tahrîpkâr tesirâtı olur. Herhalde geçmiş olsun.

Ben bundan evvelki mektuplarımın birinde Tissier'nin bizim me'zûniyet işiyle yalnızca iştigali münasip olacağını söylemiştim. Tissier'den dün aldığım 27 tarihli yani senin mektubunla aynı tarihli mektupta me'zûniyet için emir verilmiş olduğu bildiriliyordu. Bu hâle göre sana karşı neden dolayı başka bir lisan kullanmış olduğunu anlayamadım. Senin dahi tasavvur ettiğin veçhile Fransa hükümetinden teminat-ı kat'iyye-i resmîye almadıkça ben Fransa'ya geleceklerden değilim. Bu bâbda müsterîh ol.

Sarrou'nun bana Lozan'da buluşmak üzere randevu vermiş olduğu muhakkaktır. Bunda hiçbir yanlışlık yoktur. Bu hususta emîn olabilirsiniz. İsviçre'ye gönderdiğim bu bâbdaki mektubu belki almamış olacaksın. Sarrou bizim hanıma yazdığı ve benim bizzat okuduğum bir mektupta eğer ben Fransa'ya gitmeye razı olursam benimle Lozan'da birleşeceğini ve müteâkiben birlikte Paris'e gideceğimizi yazıyordu. İşte Madam Grabowska'nın bu işten haberdar olması bu suretle vâkî olmuştur. Zira Madam Grabowska, Sarrou ile aramızdaki muhabereye tavassut ediyor. Sarrou benim bu seyahatim için me'zûniyet almak meselesini Franklin Bouillon ile kararlaştırmış. İşte Franklin Bouillon'un bu işe vâkıf olması da bundan neş'et etmiş. Yani birinci inisiyatif onun tarafından geliyor. Sonra sana me'zûniyet almak için senin talebin üzerine Lauffray'ye yazdığım mektup Tissier'nin eline geçmiş. O da münhasıran benimle görüşmek

---

[82] Bu not, Cemal Paşa'nın eşi Seniye Hanım'a aittir.

üzere Briand'ın emriyle Berlin'e gelmiş ve ona Heloin da refakat etmiş. Ben, Tissier'ye siyasî nukât-ı nazarımı söylediğim zaman hiçbir angajmana girişmiş olmamak için bunların hepsinin Paris'te müzakere edilmesi lâzım gelince [geldiğini] ileri sürdüm. O da bu nokta-i nazarıma iştirak ederek iş ile bizzat iştigale başladı ve ben Tissier'ye Sarrou'nun ve Franklin Bouillon'un bu işlerle iştigal etmekte olduklarından hiç bahsetmedim. Yalnız, Tissier kendi teşebbüsâtından kimsenin haberdar olmamasını ileri sürünce bunu Sarrou'dan başka hiç kimsenin bilmeyeceğini bildirdim. İşte mesele bundan ibârettir. Sen ilk mektubunda Tissier hakkındaki işittiklerini yazınca benim onun hakkındaki fikrimi teşvîş ettin ve beni düşündürmeye başladın. Bilâhare sen de Tissier'nin "influent"[83] bir adam olduğunu haber verdiğin için ben de Tissier tarafından me'zûniyetin istihsâline mânî olmak istemedim. Heloin'yı ben gayet âkilâne bir surette savsaklayıp duruyorum. Bundan dolayı hiç merak etmeyiniz. Fakat Tissier'yi elden kaçırmayı hiçbir veçhile arzu etmiyorum. Zira bu adam bizim pek işimize yarar. Bundan evvel Madam Grabowska'ya yazdığım mektupta sefîr Laurent ile mükâlemede bulunduğumu hikâye etmiştim. O mektubu behemehal oku. Heloin'i şüphelendirmeye gelmez. Lauffray'ye de çok itimad etme. Zira onların ikisi de bir ayakkabıdırlar. Ben Paris'e gelirsem herhalde hiç kimsenin tesiri altında olmadığımı harekâtımla ispat ederim. Paris seyahati meselesi bundan ibâret. Şimdi yalnız Tissier'nin teşebbüsâtına intizâr edelim. Başka birşey yapmayalım.

Benim İsviçre seyahatime gelince:

Ben bu seyahati elzem telâkkî ederim. İster Fransa'ya gideyim ister gitmeyeyim İsviçre'ye mutlaka gitmek isterim. Evvelâ Afganistan'ın Cemiyet-i Akvam'a (Société des Nations) ve Posta İttihadı'na dahil olması meselesi var.

Sâniyen, Afganistan'ın İsviçre tarafından tasdîk ettirilmesi meselesi var.

Sâlisen de (bu da şimdi zuhûr etti) Afganistan'ın "Cenevre" Gêne Konferansı'na davet ettirilmesi meselesi var. Bunların hepsi fevkalâde mühim mesâil. Bunun için Afgan sefîri benim kendisiyle beraber İsviçre'ye gitmemi rica etti. Ben de muvafakat ettim. İşte İsviçre'ye bunun için gideceğim ve oraya gidersem Lozan'da değil Bern'e yakın bir kasabada oturacağım. Meisser'in arkadaşlarından birinin evinde. Eğer bu esnada Sarrou, Lozan'a gelecek olursa ve benim Paris seyahati me'zûniyeti de gelmiş bulunursa ben de Paris'e gelirim ve orada işi dallandırıp budaklandırmadan istediğim zevât ile gizlice konuşurum. Ben âdetâ orada hiçbir sosyeteye gitmemek, hiçbir yere girmemek fikrindeyim. Mâhazâ buna da Paris'te karar verilebilir.

Bu itibarla ben şimdilik gerek siyasî ve gerek endüstriyel hiç kimse ile bu mesele hakkında konuşmanızı münasip görmüyorum. Esasen görüyorum ki Fransa'da bizim sesimizi işitmek için kulaklar pek hazırdır. Onlar mutlaka bizi Fransa'ya celbedecekler ve benimle pek ciddî konuşacaklar. Rémond ile Curzon'un bahrî şubesi müdiri Mösyö "Bo"nun Berlin'e veya Münih'e gelmelerini de muzırr telâkkî ederim. Zira Almanlar'ın benim Fransızlar ile bu kadar temasta bulunduklarını anlamalarını istemiyorum. Ben 8 veya 10 Şubat'ta esasen İsviçre'de bulunacağım için eğer o zamana kadar

---

[83] *influent:* Fransızca *nüfûzlu, etkili.*

Paris seyahatim için me'zûniyet gelmez ise o zaman onların İsviçre'ye gelip benimle görüşmeleri daha münasip olacağı gibi eğer o zamana kadar yine me'zûniyetim gelmez ise o zaman tasavvur ettiğin siyasî ve iktisadî adamların İsviçre'de benimle mülâkâtlarını temin edersin. İşte evlâtçığım sana uzun uzadıya izahat verdim. Bâdemâ bundan ziyade birşey yazmayacağım. Madam Grabowska ile beraber bana güzel apartman tedarik etmeyi unutmayınız. Bu hususta kendi şüphesini davet etmemek için Tissier'nin re'yine müracaat ediniz. Şöyle bilesiniz ki Tissier ile Franklin Bouillon yekdiğerini kıskanıyorlar. Biz de ikisine de birer mavi boncuk vererek ikisinin de "sucepsibilité"sini[84] davet etmeden ikisinden de istifade etmeliyiz. Madam Grabowska bana yazdığı mektupta Franklin Bouillon'un benim için bir apartman tasarladığını yazıyordu. Eğer orasını münasip görürseniz Tissier'ye sen dersin ki "Paşa için filân tarafta bir münasip apartman bulduk. Eğer siz de paşa buraya geldiği zaman kendisiyle münâsebâtınızın idamesi için orada oturmasının münasip olmayacağı hakkında bir fikriniz yoksa bize söyleyiniz de orasını hazırlayalım" şayet Tissier bazı itirâzat dermeyân ederse sen artık talâkatini isti'mâl ederek onu iknâya çalışırsın. Eğer, Franklin Bouillon'un bulduğu yeri sen münasip görmezsen o zaman onları iknâ ederek başka bir münasip mahal tedarikine çalışırsın. Artık bu kadar talimat kâfidir değil mi yavrum! Para için bundan evvelki mektubumda yazdım. Meisser nâmına yirmi bin frank swissi gönder. Bunun on bin frangını buraya göndereceğim.

Nasıl mektubumu beğendin mi? Bundan tafsilâtlısını zor bulursun. Hanım, İrfan ve Suad Hanımlar arz-ı hürmet ediyorlar. Bâkî, gözlerini hasretle öperim İsmetciğim.

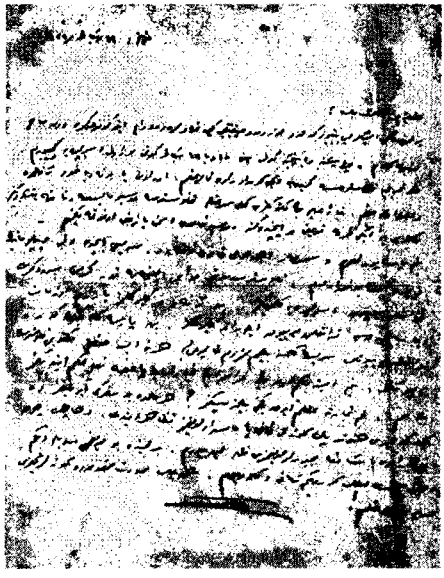
Ahmed Cemal

---

[84] Cemal Paşa, Fransızca'da *izzet-i nefis* ve *gücenme* anlamlarına gelen *susceptibilité* kelimesini bu şekilde yanlış yazmış.

159

Münih, 12 Şubat 922

Azîzim İsmet Bey,

Berlin'deki işlerimi bitirdikten ve uzun ve sıkıntılı geçen grevlere de vedâ ettikten sonra dün sabah Münih'e geldim. Çarşamba veya perşembe günü yani 15 veya 16 Şubat günü buradan İsviçre'ye geçiyorum. Doğruca Klosters'e gidip iki gün orada kalacağım. Oradan ya Bern'e veyahut Genève'e vâsıl olacağım. Binaenaleyh bana mektubunuzu kemâl-i sür'atle Klosters'e Mösyö Meisser nâmına yetiştiriniz. Mektubu yine iki zarfa koymayı ve içindekine Mösyö Han ismini yazmayı unutmayınız.

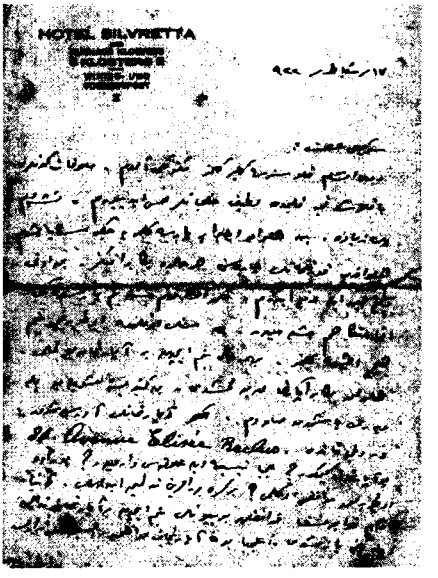
Benim pasaportlarım Serdar Ahmed Cemal Han nâmınadır. Swiss için dahi diplomatik vize almaya muvaffak oldum. Klosters'den benim cevabımı alıncaya kadar gerek sen ve gerek Franklin Bouillon, İsviçre'ye gelmeyiniz. Ben Genève'e gelir gelmez yazarım. O zaman icap ederse Franklin Bouillon ile beraber gelirsiniz. Ben Paris'e geleceğime göre Franklin Bouillon'un Swis'e gelmesine bilmem lüzum kalır mı. Her ne ise, mufassal mektuplarımı Klosters'den alırsın. Benim istediğim on bin frank ile ticaret yapacağıma nasıl hükmettiniz, bilemem. Benim ticarete aklım ermediğini bilmez misiniz? Herhalde bu seferki ayrılığımızda yekdiğerimizi henüz pek güzel tanıyamamış olduğumuz tezahür etti. Daha pek çok bir arada yaşamaya mecbur olduğumuzu zannediyorum. Berlin'de bulduğumu söylediğim işi sizi ilk gördüğüm zaman anlatırım. Şimdilik suret-i mahsûsada gözlerinizi öperim oğlum!

Ahmed Cemal

160

Hotel Silvretta und Kurhaus Klosters
Klosters
Winter-und Sommersport

17 Şubat 922

Sevgili İsmet,

Dün akşam Klosters'e gelir gelmez mektubunu aldım. Mülâkât günleri yaklaştıkça kalbimde lâtif heyecanlar hissediyorum. Neş'em pek ziyade. Ben, Heloin ile beraber Paris'e gelmeyeceğimi sana yazmıştım. Heloin'den kurtulmanın çaresini herhalde bana bırakınız. Ben onu def-i leyyîn ile defederim. Lâkin en mühim mesele benim Paris'teki ikametgâhım meselesidir. Senin otelinde oturmak benim hiç işime gelmez. Behemehal benim için bir apartman bulmalı. Heloin bana bir apartman bulmuştu. Ben kendisine şöyle böyle diyerek başımdan savdım. Apartmanın adresi şudur:

88 Avenue Elisée Reclus, dördüncü katta.

Bu apartman kimindir? Acaba, Tissier ile alâkası var mıdır? Burada oturmak muvafık mı, değil mi? Bir kere buralarını tedkîk edersin. Sâniyen, Madam Grabowska, Franklin Bouillon'un benim için bir apartman tedarik ettiğini yazmıştı. Acaba bu apartman muvafık mıdır? Yoksa tedarik edilmemiş midir? Tedarik edilmemiş ise tedariki imkânı var mıdır, yok mudur? Sâlisen, Madam Grabowska kendi oturduğu evin alt katında bir apartman kiralayabileceğini yazmıştı. Acaba buna muvaffak olamadı mı? Yoksa o apartmanı muvafık görmüyor musunuz? Râbian, eğer bunların hiçbirisi olmaz ise yine ahlâkça Heloen'e nazaran ehven-i şer olan Lauffray'nin apartmanında oturmak muvafık olmaz mı?

İşte bu kadar ihtimali nazar-ı dikkate alarak güzelce tedkîk etmeli ve bana behemehal bir apartmanda bir yer tedarik etmeli. Ben Paris'te mümkün olduğu kadar fazla exposé olmayarak kalmak isterim. Onun için otel, bâhusus senin otelin hiç işime gelmez.

Ben oraya geleceğim saat ve dakikayı yalnız Madam Grabowska'ya bildirmek isterim. Bunun sebebi istasyona çıktığım zaman fazla insanlar tarafından istikbal edilmemektir. Fakat söylediğim gibi eğer apartman işini tanzim edecek olursan Şerbilye'ye (?), Tissier'ye ve Lauffray'ye ve Franklin

Bouillon'a senin vasıtan ile yevm ve saat-i vürûdumun bildirilmesinde hiç mahzur görmem. Onlar istasyonda bulunsalar bile bir zarar çıkmaz. Zaten istasyona geleceklerini hiç ümîd etmem ya!

Edhem Bey bittabîî bizden olduğu için yevm-i vürûd bence ondan gizli olamaz. Tissier her ne olursa olsun ve ne düşünürse düşünsün elden kaçırmaya ve bâhusus gücendirmeye gelmez. Herkes babasının hayrına Türkofil olur mu zannediyorsun? Bırak, o adamcağız da bir Afgan misyonu tanzim etsin. Bir çiçekle yaz olmaz. Her ne ise, bu hususta uzun uzadıya Paris'te görüşürüz.

Georges Rémond ile birlikte Lyon'dan Paris'e kadar seyahat etmeyi pek muvafık telâkkî ederim. Sen, Georges Rémond'a hemen bir mektup yaz. Ben Genève'den hareketimden bir gün evvel kendisine bir telgraf yazarak Lyon istasyonundan saat-i mürûrumu kendisine bildiririm. Eğer o trenle benim ile beraber gelecek olursa çok memnun olacağımı mektubuna ilâve et.

Ben üç gün Klosters'te kalacağım. Oradan Zürih'e gidip bir gün kaldıktan sonra Bern'e gideceğim. Orada da iki ve nihayet üç gün kalıp Genève'e varacağım. Orada da âzamî üç gün kaldıktan sonra Paris'e hareket edeceğim. Bu hesapça on gün sonra Paris'te bulunabileceğimi zannediyorum. Sen bu mektubumun cevabını yine Klosters'e gönder. Oradan benim nerede olduğumu bilirler ve bana gönderirler.

Meisser'e yazdığın mektupta bildirdiğin Miralay Konjela (?) ile Lozan'da görüşeceğim. Bizim için pek faydalı bir adam olabileceğini ümîd ederim.

Yusuf Kemal, Paris'e benden evvel gelirse onunla benim aramda bir mülâkat-ı hafiye zemînini ben gelmezden evvel ihzâr et. Sen bu hususta her türlü şerâiti haizsin.

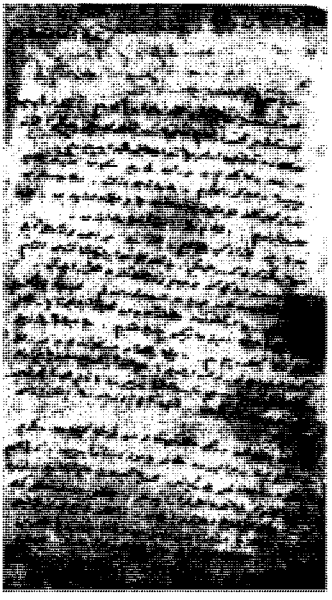
Parayı aldım. Çok teşekkür ederim.

Artık yazacak birşey kalmadı. Karnım da acıktı. Mektubuna sabırsızlıkla muntazırım. Gözlerini öperim yavrum İsmet'im!

Ahmed Cemal

161

Bern, 23 Şubat 922

Azîzim İsmet'im;

Klosters'den yazdığım mektuba henüz cevap almadım. Fakat oraya pek çok mektuplar gelmiş olduğunu Meisser telefonla bildirdiği için senin de mektubunun onlar meyânında olduğunu zannediyorum.

Ben dün Bern'e geldim. Burada hariciye şubesi müdiri Mösyö Diniser (?) ile görüştüm. Gayet nazik bir zât. Afgan sefiri buraya gelir gelmez her işlerini derakab yapacağını vaad etti. Çok memnun oldum. Akşam bana iade-i ziyaret etti.

Ben yarın Lozan'a gidiyorum. Lozan'da Miralay Konjela ile cumartesi günü görüşeceğim. Beni telefonla cumartesi günü akşamı akşam yemeğine davet ettiği gibi bu sabah da davetini mektupla tekrar etti.

Binaenaleyh işlerin tarz-ı cereyân-ı umûmîsinden memnunum. Tissier'ye bir mektup yazmıştım ve o mektubumda Heloin'ın teklif ettiği apartmanı kabul etmek istemediğimi söylemiştim. Bana cevaben yazdığı mektubu leffen gönderiyorum. İşte, Heloin meselesinden bu suretle ve kemâl-i tedbir ile kurtulmuş olduk. Mâhaza görüyorsun ya, benim [.....] etmemekliğimi Tissier de pek münasip telâkki ediyor. Bakalım şu apartman işini nasıl halledeceksin? İşte tam o zaman sana "eski Parisli" diyeceğim.

Franklin Bouillon'un dünkü Matin'deki makalesi hoşuma gitmedi. Gerçi benden hiç bahis yok ise de mütalâa yalana isnad ediyor. Zira, elyevm Ankara'da bulunanlar Türkiye'nin harbe girmesine mânî olmadılar. Onlar da tamamen harbe girmemize taraftar idiler ve bunu Mustafa Kemal Paşa alenî nutuklarıyla itirâf etti. Franklin Bouillon böyle hayâlî şeylere mantıklarını istinâd ettirirse çok aldanır. Zira hasımlarımız onun diğer güzel fikirlerini bu sayede çürütebilirler. Herhalde, Yusuf Kemal ile benim aramda bir mülâkat gizlice mutlaka vukû bulmalı. Bunu behemehal temin etmeliyiz. Göreyim seni. İşte çalışacak zamanlar.

Benim Lozan'daki adresim:

Lausanne Palace.

Genève'de Hotel de Russie'ye ineceğim. Her ikisinde de ismim: Serdar Ahmed Djemal Han'dır.

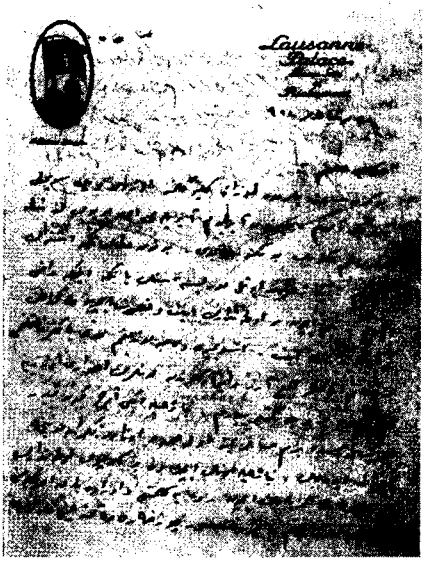
İki gün Lozan'da ve iki gün Genève'de kalacağım. Müteâkiben Paris'e hareket edeceğim. Mektuplarını ona göre gönder. Suret-i mahsûsada gözlerini öperim İsmet'im!

Ahmed Cemal

162

Lausanne Palace
Beau Site
et Richemont

24 Şubat 922

Sevgili İsmet'im,

Bugün saat yarımda Lozan'a gelir gelmez uzun ve pek sevimli mektubunu aldım. Senden ayrıldım ayrılalı en büyük lezzetle okuduğum mektubun bu mektup idi. Bütün mütalââtına iştirak ettim. Binaenaleyh, Otel Moris'e, senin yanına inmeye razı oldum. Benim için bir oda tedarik et ve Nusret için de kezâlik bir oda tedarik et. İsviçre'de bulunduğum müddetçe yalnız kalmaklığımı bizim hanım ile Leylâ hiç arzu etmediklerinden onların ısrarı üzerine Nusret'i de beraberce getiriyorum. Binaenaleyh iki üç gün kadar Nusret, Paris'te bizim misafirimiz olacak ve oradan tekrar Münih'e avdet edecek. Binaenaleyh onun için de bir küçük oda tedarik edersin. Süreyya Bey için Roma'ya gelmesini ve orada benden emir beklemesini kendisine yazmış idim. Profesör Zürcher'e de kendisini Floransa'da benim oraya gideceğim zamana kadar bekletmesini yani misafir etmesini yazmış idim. Bugün ondan da cevap aldım. Bakalım, çocuğun getireceği mektupta neler yazmışlar.

Şimdi gelelim bizim Paris'e yevm-i muvâsalatımıza:

Bu iş için suret-i kat'iyyede âtîdeki kararı verdim:

26 Şubat pazar günü Genève'e gideceğim. 27 Şubat pazartesi günü akşam saat 9.35'te Genève -Paris trenine binerek 28 Şubat salı günü sabahleyin saat 9.30'da Paris'te bulunacağım. Doğruca seninle beraber Otel Moris'e gideceğim. Benim geleceğimi sen hiç kimseye, ama hiç kimseye haber vermezsin. Ben dahi hiç kimseye haber vermeyeceğim. Yalnız, Madam Grabowska'ya yazmamazlık edemedim. Fakat ona dahi rica ettim ki istasyona zinhar gelmesin. Paris'te bulunacağım ilk günü Madam Grabowska'ya vaad ettim. Zavallı o kadar ısrar etti ki bunu reddetmek mümkün olmadı. Binaenaleyh çarşamba günü sabahından itibaren herkes için Paris'te bulunmuş oluruz. İlk günü bu suretle istirahate hasredilmiş olur.

Şimdiye kadar işlerimizde gördüğümüz teshilat ve muvaffakiyet âtîsi için büyük ümîdler bahşediyor. Ben herhalde Yusuf Kemal ile alenî mülâkatı

herşeyden ziyade arzu ediyorum. Ahmed Rıza Bey ile de ve daha sair beylerle de görüşmek ayrıca zevkimi mûcib olur.

İsmetciğim! Eğer bir Allah varsa şimdi bizimle beraber olmaya başladığına hiç şüphem yok. Âtîsi hayırlı olacağa benziyor!

Kemâl-i hasret ve iştiyak ile gözlerini öperim. Kâmuran Hanımefendi ile Edhem Beyefendi'ye hürmetlerimi iblâğ ediniz sevgili İsmet'im!

Ahmed Cemal

Lozan'da Lozan Palas
Genève'de Otel dö la Rusi (de la Russie)

Cevad Bey,[85] Mösyö Meisser'in konsolosluğunu[86] İstanbul'a yazmış. Kendisine de telefonla tebşir etmiş. Meisser seviniyor. Bern'de Mösyö Dinichert ile mülâkatım kendi üzerinde pek bir büyük tesirât yapmış. Dün gece hükümet tarafından Cevad Bey'in şerefine verilen resmî bir ziyâfet esnasında, Dinichert bu mülâkattan hararetle bahsetmiş. Bittabîî benim Afgan ordusu müfettiş-i umûmîsi olduğumdan bahsederek eski vazifemden haberdar olmadığını izhâr etmiş. Demek adamcağız yuttu gitti. Çünki o kendisi birşey açmadığı için ben de ona kim olduğumu bildirmeyi lüzümsuz görmüş idim. Mâhazâ yarın akşam Kolonel Konjerla ile birlikte taâm edeceğimden benim kim olduğumu Mösyö Dinichert'e bildirmesini kendisinden rica edeceğim. Konjerla, zannediyorum ki bizim pek çok işimize yarayacak. Yakın zamanda görüşmek üzere Allahaısmarladık İsmet'im.

Ahmed Cemal

Nusret gözlerini öpüyor.

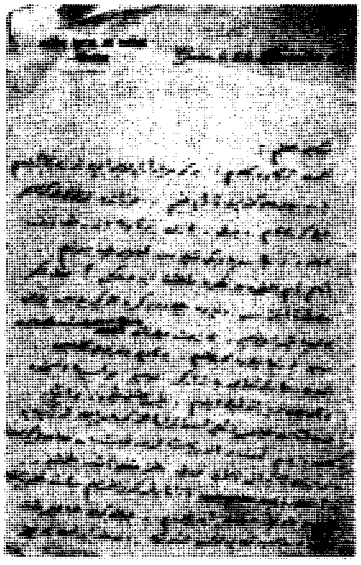
[85] Paris'teki Türk büyükelçisi.

[86] Klosters'teki 400 odalı otelin sahibi Meisser'in, Türkiye'nin Davos'taki fahrî konsolosu yapılmasından bahsediliyor.

163

Grand Hotel de Russie
Genève

Genève, le 26 Fevrier 1922

Sevgili İsmet'im!

Şimdi Genève'e geldim. Bugün pazar olduğu için Tarzî'yi arayamadım. Yarın behemehal kendisini arayacağım. Lozan'da Kolonel Konjela ile görüştüm. Bu kadar nazik bir adama ender tesâdüf olunur. Bana söylediği şeylerden dolayı pek sevindim.

Bakalım bizim Ankara bu fikre muvafakat edecek mi? Fakat eğer muvafakat etmezse dünyada binde bir kere ele geçebilecek bir fırsatı kaybetmiş olacak. Gazette de Lausanne administratörü Mösyö Borniye (?) ile de görüştüm. Bu adam da yola gelecek. Şimdi sana şu mektubu yazarken Mösyö Bavasye (?) isminde bir adamın ziyaretini kabul ettim. Yetmiş yaşını mütecaviz bir ihtiyar. Harp esnasında İngiliz üserâ karargâhını görmek için Türkiye'ye gelmiş. Bizim Talât ve Enver Paşalar'dan gayet bârid muameleler görmüş. Hâlâ onun tesirâtı altında. Herif milletimiz hakkında atıp tutuyor. Ben artık yarın pazartesi günü akşam saat dokuz buçukta Paris'e müteveccihen hareket ediyorum. Salı günü sabahleyin vakt-i muayyende istasyonda bulunmayı unutma. Elbet otelde yerimiz hazırlanmıştır. Rémond'a şimdi telgrafla yarın hareket edeceğimi bildirdim. Eğer [.....]'a kadar gelirse ne âlâ olacak. Ablam, İstanbul'dan hareket ederek Brindisi'ye gelmiş, oradan Münih'e gelecek. Belki bizim çocuk da beraberdir. Eğer çocuk Roma'ya gelirse hemen doğruca Münih'e gidip bize orada intizâr etmesini yazacağım. Zira İtalya'da çok masraf olacak.

Şu mektubu yazarken cumartesi günü yazdığın mektubu aldım. Bundan hiçbirşey anlamadım. Neden benim İsviçre ekspres treniyle Gar de Lyon'a gelmekliğimi istiyorsunuz? Acaba bir fenalık mı zuhûr etti? Yoksa İngiliz hafiyelerine karşı bir tedbir-i ihtiyatî mi? Yoksa Araplar'ın bir münasebetsiz nümâyişinden mi kuşkulandın? Her ne ise, seni görünce anlayacağız. Fakat pek meraktayım. Ben inşaallah pazartesi günü mutlaka hareket ediyorum. Artık telgraf yazmaya lüzum görmüyorum. Bâri maksadın ne ise Madam Grabowska'ya da onu haber ver ki bîçare kadın meraktan kurtulsun.

Mahsûsen gözlerini öperim. Nusret selâm ediyor.

Ahmed Cemal

164

CEMAL PAŞA'NIN AFGAN EMÎRİ AMANULLAH HAN'A MEKTUBU

(1 Temmuz 922)

Cemal Paşa, bu mektubunda Amanullah Han'a Avrupa'daki temasları hakkında bilgi veriyor. Bir bölümü Paşa'nın yâveri İsmet Karadoğan'ın evrakı arasından çıkan metni, Karadoğan'ın sonraki senelerde bir dergide yayınladığı[87] metin ile birleştirerek tek bir metin haline getirdim.

Moskova, 1 Temmuz 922

Şevketmeâb efendimiz,

Kabil'i terkedeli bugün tamam dokuzuncu ay hitâm buldu.

Moskova'daki teşebbüsâtıma dair Bedri Bey bendeleri vasıtası ile takdîm ettiğim arîzadan sonra zât-ı şâhânelerine hiçbir mufassal arîza takdîm etmedim. Benim kanaatimce uzak sahalarda iş gören bir adam işini bir netice-i kat'iyyeye isâl etmedikçe, hadisâtın tesiri ile hergün tebeddüle mahkûm olan hususât hakkında bir padişah-ı zîşâna raporlar takdîminden tevakkî etmelidir.

İşte bu kanaate tâbî olarak Avrupa'nın muhtelif memleketlerinde Afganistan'ın hayır ve menfaatine teşebbüs ettiğim işlerin encâmına resîde olmadan birşey yazmak istemedim.

Eğer âtiyen esbab ve ledüniyyâtını arzedeceğim veçhiyle Kâbil'e avdetim bir müddet için daha düçâr-ı teehhür olmasaydı, bu arîza ile de zât-ı veliyyülniâmîlerini tâciz etmekten sarfınazar edecek ve mufassal raporumu Kâbil'e avdetimde bizzat takdîm eyleyecektim.

Malûm-ı şâhâneleri buyurulduğu üzere 1921 senesi Teşrînsanisi'nin on sekizinde Moskova'yı terketmiş ve doğruca Almanya'ya gitmiştim. Evvelâ, Almanya'da bulunan aileme ait umûr ile yirmi-yirmi beş gün kadar iştigal ettikten sonra Paris'ten Berlin'e gelmiş olan Vezîr Muhtar Mehmed Veli Han Hazretleri ile müştereken Afganistan işleri ile meşgul olmak üzere Berlin'e gittim.

Benim en başlıca emelim Afganistan için Almanya'dan top, tüfek vesaire gibi esliha ve teçhizât-ı harbiye satın almak ve Afganistan'da vücuda getirilmesi elzem olan şimendiferler, fabrikalar, maâdin işletilmesi gibi tesîsât-ı nâfia için Alman sermayedârânı ile erbab-ı sanâyiin iştirâkini temin eylemekti.

Bunların hiçbirisinin Ruslar vasıtası ile yapılabileceğine kanî olmadığım gibi Afganistan'ın bu gibi hususâta İngilizler'i tavsît etmesi de Afganistan ile

---

[87] Kandemir'in *"Cemal Paşa'nın Son Günleri"* dizisinde, Yedigün, No: 80, 19 Eylül 1934.

âlem-i İslâm'ın zararını mûcib bir hareket olmak üzere telâkki ediyorum. Almanlar'ı bu işler için en ziyade tehlikesiz ve mûcib-i istifade bir vasıta olarak kabul eyliyorum.

Almanya'da bu işlere karar verebilecek başlıca iki zât vardı: Birisi meşhur Hugostines -ki Alman Erbâb-ı Sanayi İttihadı'nın reisidir-, diğeri de Alman sermayedârânının reisi addolunan ve son zamanlarda Almanya Hariciye Nezareti'ni ihrâz eden Rathenau'dur. Bundan bir hafta evvel bu zât Almanya'da imparatorluk taraftarları cânibinden katledilmiştir.

Ben de bu iki zât ile Afganistan işleri hakkında görüşmek ve onları Afganistan'a bir hey'et-i fenniye-i tedkîkîye göndermeye ikna etmek istedim. Vâkî olan müracaatlarımı kabul ederek ikisi de ayrı ayrı zamanlarda benimle görüştüler.

Ayrı ayrı siyasî gruplara mensup olan ve yekdiğerine âdeta hasm-ı cân olan bu iki zâtın teklifâtıma karşı verdikleri cevaplar tamamen yekdiğerlerinin aynı idi.

Dediler ki:

- Cemal Paşa, Afganistan'ın vaziyet-i coğrafiye ve siyasîyesine dair verdiğiniz izahat tamamen doğrudur ve Almanya, Afganistan'ın peydâ-yı umrân etmesine muavenet ederek iktisaden müstefîd olacağı gibi Afganistan'ın kesb-i kuvvet etmesine muavenet sayesinde siyaseten de müstefid olabilir. Binaenaleyh bu işe lâyık olduğu ehemmiyetle teşebbüs etmek her Alman için bir vecîbedir.

Fakat Almanya'nın bugünkü vaziyet-i iktisadîye ve siyasîyesi buna şimdilik maatteessüf imkân bırakmaz. Evvelâ, Almanya böyle Afganistan umur-ı iktisadîyesi ile alâkadar görünmeye başlar başlamaz düşmanlarımız "Madem ki Afganistan'a sarfedecek kadar para ve vesâite maliksiniz, o halde borçlarınızı niçin vermiyorsunuz?" derler ve bizi daha ziyade tazyîke başlarlar.

Sâniyen; biz vaziyet-i müşkîle-i hâzıramızdan kurtulmak için İngiltere'nin müzâheret-i mâneviyesine arz-ı iftikar ediyoruz. Afganistan'ın kuvvetlenmesine yardım etmek demek İngiltere'nin menfaatine muhallit hareket etmek demektir; İngiltere bizim Afganistan'la alâkadar olduğumuzu görür görmez bizi Fransa'dan daha ziyade tazyîke başlar ve işte o zaman Almanya için iflâs muhakkaktır. Binaenaleyh, menhûs Versay Muahedesi'nin tâ'dîline ihrâz-ı muvaffakiyet etmedikçe, Afganistan işi ile gerek doğrudan doğruya gerek bilvasıta alâkadar görünmekten tevakkâ etmeye mecburuz. Size her kim bunun hilâfına birşey söyleyecek olursa kat'iyyen inanmayınız ve Almanya'dan şimdilik uzun bir zaman için hiçbirşey beklemeyiniz".

Cevabın bu kat'iyyeti karşısında artık benim için yapacak birşey kalmamıştı. O zamana kadar Maysner Paşa ile Alman mühendisleri hakkında görüşmüş ve karîben kendileri ile mukavele akdi için mukarrerat ittihaz ettirmiş idim. Fakat bizim Alman mühendisleri vasıtası ile şimendifer vs. projeleri ihzâr ettirmekten maksadımız bilâhare bunları Alman sermayedârânı ve Alman sanayii vasıtası ile inşa ettirmek idi. Bunlar Afganistan'da teşebbüsat-ı sınâiye ve umrâniye ile alâkadar olmayacaklarını alenen beyân etmiş olmalarına göre, artık Alman mühendisleri celbi keyfiyeti bilâlüzum büyük bir masraf ihtiyârından başka bir faydayı müfîd olamazdı.

Mehmed Veli Han ile bilmüzakere bir kere de Fransa ve İtalya sermayedârânı ve erbâb-ı sanayii ile müzakere-i keyfiyet etmeyi kararlaştırdık.

İttifakat-ı garîbeden olmak üzere o sırada fevkalme'mûl bir hadise cereyan etmekte idi. Kânunsanî'nin nısf-ı evvelinde ben Berlin'de bulunduğum sırada, bir gece bir Fransız'ın Paris'ten bilhassa benimle görüşmek üzere gelmiş olduğu haber verildi.

Hemen, bulunduğu otele gittim.

Bu, Fransa meclisi âyânı âzasından Tissier isminde bir zât idi. Yanında, benim harpten evvel İstanbul'da tanışmış olduğum bir Fransız vardı. Mösyö Tissier, Fransa Başvekîli Mösyö Briand tarafından bilhassa benimle görüşmek üzere gönderilmiş olduğu ve Mösyö Briand'ın benden sorduğu bazı suallere cevap vermekliğimi rica ettiğini bildirdi.

Ertesi gün erkence görüştük ve bütün suallerine cevap verdim. O gün akşam üzeri Mösyö Tissier, Paris'e avdet etti ve verdiğim cevaplara göre Mösyö Briand'ın behemehal bizzat benimle görüşmek isteyeceğini ve bunun için Paris'e kadar bir seyahat yapmaklığımı benden rica etmesi muhtemel olduğunu ilâve etti.

Fakat, Mösyö Tissier daha Paris'e muvasalat etmezden evvel Mösyö Briand başvekâletten istifasını vermiş ve yerine Mösyö Puankare geçmiş idi.

Beş-altı gün sonra Mösyö Tissier'den aldığım bir mektupta, Mösyö Briand'ın verdiğim cevapları fevkalhadd câlib-i dikkat bulduğunu ve benimle bizzat görüşmek Fransa hükümetinin menâfi-i azîmesi iktizasından bulunduğuna kanaat ettiğini ve bunun için Tissier'nin keyfiyeti Mösyö Puankare'ye söylemesi lâzımgeleceğini ve kendisinin de Mösyö Puankare'yi görerek Cemal Paşa'yı Paris'e davet etmesini tavsiye edeceğini söylediğini bildiriyordu.

Birkaç gün sonra Fransa'nın Berlin sefîri Mösyö Loran ile görüştüm ve benim Fransa'ya, Fransa hükümetinin davet-i resmîyesi üzerine azîmetim kararlaştırıldı.

Berlin'de bulunan rüfekamızın inzimamı muvafakatı ile ben de bunu kabul ettim. Puankare benim doğrudan doğruya Cemal Paşa nâmı ile seyahat etmemi istiyordu. Fakat ben bazı mülâhazâta mebnî Afgan teb'asından Serdar Ahmed Cemal Han nâmıyla seyahati tercih etmiştim. İlelebet mûcib-i iftihar-ı azîm olan tevcîh-i vecîh-i şehriyârîleri - ki avdetimde Afgan ordusunun müfettiş-i umûmîliği hizmet-i mübeccelesidir - bana Afgan teb'ası olmak hakk-ı meşrûunu da bahşediyordu. Mehmed Veli Han ile bilistişare ona göre pasaportlarımı ihzâr ettirdikten sonra şubat mâh-ı nısf-ı âhirinde evvelce İsviçre'ye ve bâdehû Paris'e gittim.

Ben, bu Paris seyahatine cidden pek büyük bir ehemmiyet veriyordum.

...Kabil'de bulunduğum sırada defâatle hâk-i pây-i hümâyûn-ı şehriyarîlerine arzeylediğim veçhiyle Afganistan'ın Fransa, İtalya ve Amerika gibi düvel-i muazzama ile doğrudan doğruya münasebat-ı resmîye-i siyasye peydâ etmesi ve Kâbil'e o memleketler sefîrlerinin de celbini temin etmek, Afganistan için hayatî mesâilden idi. İşte, evvelâ Mösyö Briand'ın ve bilâhare Puankare'nin vâkî olan nazikâne vaadlerini kabul etmekliğimin sâiki, bunlardı. Bu seyahat pek büyük masrafı mûcib olacaktı. Bende ise Kâbil'den hareketim sırasında ihsân buyurulmuş olan yirmi bin franktan mütebâkî paradan başka para bulunmadığından, Mehmed Veli Han'dan beş yüz İngiliz

lirası alarak yola çıktım.

...Paris'e muvasalatımdan iki gün sonra Puankare ile görüştüm. Kendisi ile cereyan eden mahremâne mükâlememizi bu mektuba dercetmekten tevakkî ederim. Bunu ancak Kâbil'e avdetimde bizzat huzur-ı şâhânelerine arzetmekliğime müsaade buyurmanızı rica ederim.

Ancak, Poincaré'den Afganistan için maddeten talep ettiğim hususâtı arzedebilirim:

Evvelâ: Kâbil'de bir Fransız sefarethanesi tesîsi; sâniyen Afganistan'da şimendiferler inşâsı, madenlerin işletilmesi, arazinin iska' ve irvâ'sı nokta-i nazarından tedkikatta bulunmak üzere bir Fransız hey'et-i fenniye-i istikşâfiyesinin izamı (Bütün masârifi Fransa hükümeti cânibinden veyahut Fransa sermayedarları tarafından temin olunmak ve netice-i keşfiyât Afgan hükümetine bilâbedel tevdî edilmek ve bundan dolayı Afgan hükümeti hiçbir taahhüt altına girmemek şarttır).

Sâlîsen, Afganistan için Fransa'dan tedarik edilecek top, tüfek, cephane, tayyare vesaire gibi teçhizât-ı harbiyenin ihracına müsaade edilmek.

Zannediyorum ki, bu üç şeyden başka Afganistan'ın isteyeceği birşey olamazdı.

Poincaré benden Mart'ın yirmi ikisinde Paris'te in'ikad edecek olan şark-ı karîb sulhu müzakerâtının nihayetine kadar intizâr etmemi rica etti. Ben de bilmecburiye bu âna kadar Paris'te kaldım, fakat vaktimi boş geçirmedim. Afganistan için ucuz fiyatlarla tüfekler tedarik ettim. Afganistan'da bir mükemmel tayyare filosu tesîsatı vücûda getirmek için Fransa'nın en ciddî ve en mükemmel bir şirketi ile şerâiti tesbit ettim. Krozö top fabrikasını Afganistan'da bir top ve tüfek fabrikası tesîs için masârifi kendilerine ait olmak üzere tedkîkatta bulunmaya razı ettim.

Ve, Afganistan'da yapılacak şimendiferler ve işletilecek madenler vesaire hakkında tedkîkat-ı fenniyede bulunmak ve bunun için Afganistan'dan hiçbirşey talep etmemek üzere meşhur Fransız teşebbüsât-ı sınaiye şirketlerinden biri ile şerâiti tesbit ettim. Bu şirketin başında Fransa'nın bugünkü erbâb-ı siyasetinin en mühimlerinden addolunan Mösyö Luşör vardır.

Bundan başka Mösyö Briand, Maraşal Liyautey, General Gauraud, Mösyö Luşör, Mösyö Bompar gibi Fransız ekâbir-i ricâli ile ve İtalya'nın Paris sefîri Mösyö Sforçiya ile de görüşerek her biri ile âlem-i islâm hakkında uzun uzadıya mükâlemelerde bulundum. O sırada Paris'e gelmiş olan Ankara Hariciye Nâzırı Yusuf Kemal Bey ve İstanbul Hariciye Nâzırı İzzet Paşa ile de görüştüm.

Hülâsa, Paris'te İslâm'ın menfaatine hâdim olabilecek hiçbir fırsatı kaçırmadım.

Eğer, Mehmed Veli Han kendisine gönderileceği müteaddit defalar beyân buyurulan dört yüz bin İngiliz lirasını hâmilen Paris'e gelmiş olsaydı, arzettiğim toplar, tüfekler ve mitralyözler alınmış ve şimdi Hindistan tarîki ile Afganistan'a sevkedilmiş bulunurdu. Fakat bilmiyorum, hangi mülâhazaya mebnîdir, defâatle vâkî olan iş'ârâta rağmen para gelmedi ve benim yaptığım ihzârattan da bittabîî bir fâide hâsıl olmadı.

Mart ayı nihayetinde Puankare ile bir daha görüştük.

Afganistan'a şimdilik daimî bir sefîr gönderemeyeceklerini fakat benim söylediğim hey'et-i fenniyenin riyâsetine Fransız erbâb-ı siyasetinden birini

tayin ederek göndereceklerini ve bu suretle ilk temas hâsıl olacağı gibi benim istediğim hey'et-i fenniyenin de Fransız parası ile gönderilmiş olacağını söyledi.

İzahat-ı vâkıadan malûm-ı âlî-i cenâb-ı şehriyârîleri buyurulacağı veçhiyle Paris seyahatim cidden muvaffakiyetle neticelenmiştir ve zannediyorum ki bu sonbahar mevsiminde bir Fransız hey'et-i fennîyesi Kâbil'i ziyaret etmiş olacaktır. Cenâb-ı Hak'tan çok temennî ederim, bu hey'etin Kâbil'e vürûdundan evvel ben de oraya muvasalat etmiş bulunayım.

...Esasen, Almanya ve Fransa'da bulunduğum müddetçe zihin ve fikrimi her dakika işgal eden yegâne mesele, Enver Paşa'nın Şarkî Buhara'da teşebbüs ettiği işin bizim teşebbüsat-ı umûmîyemiz üzerinde icra edebileceği tesirât-ı muzırra idi. Daha henüz Moskova'dan hareketimden evvel zât-ı şâhânelerine takdîm ettiğim ve Bedri Bey ile gönderdiğim mektubun hâtimesinde bu hususdaki endişelerimi birkaç kısa cümle ile hülâsa etmiştim.

...Ben, Kâbil'de bulunduğum sırada Enver Paşa'dan aldığım mektubun bir fıkrasında Berlin'de bulunan Talât Paşa merhumun İngilizler ile teşrîk-i mesâi etmeye karar vermiş olduğu hikâye olunuyor ve bundan dolayı kendisinden külliyen kat'-ı alâka ettiği ve bu hususu resmen Rusya Hükümeti'ne bildirdiği ilâve ediliyordu. Hattâ, Talât Paşa'nın şehâdetini müteakip Kâbil'deki bendehanede merhûm nâmına fatiha merâsimi yapılmasını zât-ı şâhânelerinden rica ettiğim sırada Enver Paşa'nın rivayetine atfen merhûmun son demlerinde İngilizler ile teşrîk-i mesâiye başlamış olduğundan dolayı şimdi fatiha okutmak münasip olup olmıyacağı bendenizden istifsâr buyrulmuş idi de, böyle birşeyin sıdkına pek de itimad edemeyeceğimi arzederek bu bâbda müsaade-i şâhânelerinin şeref-i erzânını temin edebilmiştim.

Halbuki, Enver Paşa son hareketine teşebbüs etmeden evvel ne benim, ne de diğer arkadaşlardan hiçbirinin re'yine müracaat etmemiş ve binaenaleyh bize karşı verdiği sözde ve aldığı taahhütte hânis olmuştur. Rusya Hükümeti'nin emniyetini suiistimâl keyfiyetini ise izaha lüzum görmüyorum.

O, hükümetin gösterdiği büyük bir itimad sayesinde ve onun ihzâr ettiği vesâitle Buhara'ya kadar gidiyor ve sonra da ona karşı muhasamatkâr bir vaziyet takınıyor.

İşte bu ahvâl dahilinde bendeniz de Mayıs'ın sekizinci günü Moskova'ya muvasalat ettim ve iki gün sonra Karahan ile görüştüm. Karahan'ın ifadelerini aynen naklediyorum:

"Avrupa'dan yeni geldiğiniz için, Enver Paşa'nın son avantürü hakkında fazla malûmatınız olmasa gerek. Ben bunları size mücmelen beyân edeyim: Enver Paşa sizin de malûmunuz olan tarz-ı garipte Buhara'dan firar ettikten sonra Şarkî Buhara'daki erbâb-ı kıyâm ile teşrîk-i mesâi ederek bizim aleyhimize ilân-ı harp etti. Biz bidâyette bu delice harekete inanmak istemedik. Bilhassa, Hariciye Komiserliği ile onun Türkistan ve Buhara'daki mümessilleri Enver Paşa gibi akıllı ve namuslu telâkkî olunan bir zâtın böyle bir iş yapacağına bir türlü imkân veremiyorlardı. Fakat nihayet hakikat olanca çıplaklığı ve çirkinliği ile meydana çıktı ve bizim emniyetimizi suiistimâl ederek Basmacılar'a iltihak ettiği anlaşıldı. Ve gene bizce hiç inkâr kabul etmeyecek derecelerde anlaşıldı ki, Afganistan Hükümeti bizimle

akdettiği muâhadeye ve bize karşı verdiği müteaddit vaadlere rağmen Enver Paşa'yı himaye ediyor ve ona gerek para, gerek esliha ve cephane cihetinden yardım ediyor.

Elbette, İngilizler'in nüfûzu Afganistan'da şâyân-ı hayret bir derecede tezâyüd etmiştir. Biz, Enver Paşa'nın İngilizler'in bir âleti olarak iş görmekte olduğuna ihtimal vermiyoruz. Fakat İngilizler bu teşebbüsten âzamî surette istifade etmek çarelerini bulacaklardır ve bulmuşlardır.

Enver Paşa gibi bir adamın nasıl olup da bunu takdîr edememiş ve böyle yanlış bir yola sapmış olduğunu bir türlü anlayamıyoruz.

Ben, bundan iki ay evvel Enver Paşa'ya bizim Şarkî Buhara'daki konsolosumuz vasıtası ile bir haber gönderdim ve böyle yanlış bir siyaset takip etmektense gelip bizimle konuşmasını ve ne istediğini izah etmesini teklif ettim. Bana gönderdiği cevapta Türkistan ve Buhara'daki Ruslar kâmilen oraları terk ve tahliye etmedikçe bizimle müzakereye kat'iyyen yanaşamayacağını ve hiçbir yere gitmeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine, Rusya hükümeti de suret-i kat'iyyede âtîdeki kararı verdi:

Enver Paşa'yı ve başına topladığı âsileri Rusya ordusu vasıtası ile kâmilen mahvetmek.

Rusya hükümetinin bu kararı kat'îdir. Bizim bunu tebdîl ve tâdil etmemize imkân yoktur. Biz, Türkistan ahalisine ve bilhassa Afganistan'a anlatmak istiyoruz ki, bizim kuvvetimiz Enver Paşalar gibi delilerin tevessül edebilecekleri harekât-ı isyâniyeye karşı kâfidir. Onların akıllarını başlarına getirmeye her zaman muktedîriz. Bunun için Buhara'ya ve Türkistan'a ordumuzun en güzîde kıtaâtını sevkettik. Bu kıtaât içinde pekçok miktarda süvari alayları vardır. Harekât-ı askeriye pek yakın bir zamanda başlayacaktır. Neticeyi de kezâ pek yakın bir zamanda istihsâl edeceğimize şüphe etmiyoruz.

Fakat, madem ki şimdi biz Şarkî Buhara ve Fergane'de Enver Paşa ile harbediyoruz ve zannediyoruz ki Afganistan da Enver Paşa'ya yardım ediyor. Bu halde evvelce sizin tavassutunuzla Afganistan'a vermeye razı olduğumuz top, tüfek, para vesaireyi bittabîî vermekten şimdilik sarf-ı nazar ettik. Size vaadettiğimiz şeylerin hiçbirisini artık vermeyeceğiz. Zira, Afganistan'daki vaziyet-i siyasîyemiz bundan bir sene evvelki hâlini iktisap etmedikçe Afganistan'a muavenette bulunmayı muzır telâkkî ediyoruz".

İfâdâtın kat'iyyeti hiçbir tereddüde mahal bırakmıyordu. Enver Paşa'nın teşebbüsünden tevellüd etmesi muhtemel bütün fenalıklar ziyadesi ile hâdis olmuştu. Ben bunları daha Moskova'dan Almanya'ya gitmezden evvel tahmin etmiş ve bütün arkadaşlarıma bu bâbdaki endişelerimi tafsîlen söylediğim gibi zât-ı hümâyûn-ı şehriyârîlerine takdîm ettiğim arîze-i mufassalanın nihayetine de imâen bazı mülâhazât ilâvesine cür'et etmiştim.

Zât-ı şâhânelerini suret-i kâfiyede temin ederim ki, Avrupa'da ve Rusya'da bulunan arkadaşlarımızdan hiçbirisi Enver Paşa'nın hareket-i âhiresini siyaset-i umûmiye-i islâmiye nokta-i nazarından tasvip etmiyorlar.

"Damâd-ı Halîfe-i Müslimîn, Emîr-i Buhara ve Leşker-i İslâm" elkabını takınmış olduğunu hayret ve istigrab ile haber aldığım Enver Paşa böyle bir harekete tasaddi' etmiş olduğuna göre bu badireden âlem-i İslâm'ın en az zararla çıkmasını temin edecek esbâba tevessül etmek ukalâ-yi islâmın vazifeleri cümlesindendir.

Enver Paşa'ya karşı şimdi nasıl bir hatt-ı hareket takip edelim?

...Şurasını da kanaat-i kat'iyyeye müstenîden beyân edebilirim ki, Enver Paşa bu teşebbüsünde kat'iyyen muvaffak olamayacaktır. Nâhak yere binlerce Müslüman ve Türk kanı dökülmekten başka, Buharalılar ve Türkistanlılar için, hattâ mahallî bir faideyi bile mukayyed olamayacaktır.

İşte, bâlâda arzettiğim mülâhazâta mebnî, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile kat'î bir hatt-ı hareket kararlaştırmak için Afganistan'a gelmezden evvel Türkiye'ye kadar bir seyahat icrasını münasip telâkkî ettim ve iki gün sonra Tiflis'e müteveccihen harekete karar verdim. Onların kat'î karar ve tasavvurlarını aldıktan [sonra], hâkipây-i şehriyârîlerine arz-ı ta'zimât ve zât-ı şâhâneleri ile teâtî-i efkâr ve mütalâât etmek üzere Afganistan'a azîmet edeceğim.

Menhûs İngilizler ile Kâbil'de bulunan bazı İngiliz kâselîsleri düşmanlarımın benim artık Kâbil'e gelemeyeceğim havadisini neşretmekte bulunduklarını haber alıyorum.

Ben, Kâbil'de hiç kimsenin arzu ve muvafakati ile bulunmuyorum. Münhasıran taraf-ı mülûkânelerinden gördüğüm muhabbet ve teveccühât-ı bî-nihayenin minnetdârı olarak Afganistan için cansiperâne edâ-yı hizmet maksadı ile bulunuyorum. Dokuz ay evvelki mufâreketim sırasında mübarek dü-çeşm-i şâhânelerinden akan yaşlar el'ân gözümün önünden gitmiyor.

O zaman huzur-ı şâhânelerinde arzettiğim veçhile ben Afganistan'ın ve zât-ı şâhânelerinin miknet ve azametin zirve-i bâlâterine suûdu için sonuna kadar sarf-ı mesâîden bir an hâlî kalmayacağım.

Esâfil ve edânî her ne gûnâ tefevvühât ve türrehâtta bulunacak olurlarsa olsunlar, ben onlara karşı cevap vermek tenezzülünde bile bulunmam. İslâm'ın hayrına mâtuf hıdemât-ı hayriye ile masrûf olan sinîn-i mâziye-i hayatiyem, hattâ en akurr düşmanlarımın gazubat ve müfteriyâtı ile bile lekedâr olmamıştır. Şimdi de Afganistan'da zuhûr etmiş bir-iki şahs-ı sefilin bî-mağzâne güft ü gûlarına da havale-i sem'-i itibar edecek kadar mütenezzil olmıyacağım.

Evet efendimiz, Afganistan'a geleceğim ve zât-ı şâhânelerine bütün hakayık-ı ahvâli ve Müslüman âleminin kanaat-i umûmiyesini isâl eyleyeceğim.

Arîzam pek uzun oldu, bunu okuduktan sonra zât-ı şâhâneleri bütün yedi aylık hadisâta tamamiyle vâkıf olacakları için bilâtereddüt arz ve takdîme cür'et edebildim.

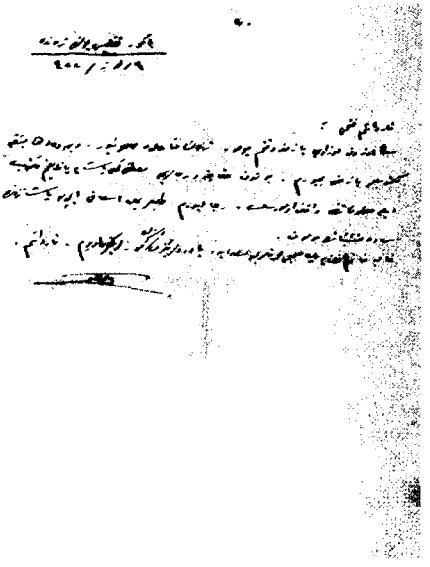
Ahmed Cemal

165

CEMAL PAŞA'DAN FETHİ BEY'E (OKYAR)

(9 Temmuz 922)

Bakü-Tiflis yolunda trende
9 Temmuz 922

Kardaşım Fethi;

Sana uzun uzadıya yazmaya vaktim yok. Tren fena halde sallanıyor ve ben de daha başka mektuplar yazmaya mecburum. Bütün hakayıka ve ricalarıma Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığım mektup ile melfufâtına vâkıf olursun. Rica ederim, taleplerimin is'âfı için Paşa nezdinde sen de teşebbüsâtta bulun.

Galibe Hanımefendi'ye pek samimi hürmetlerimi arzeder, yavrularınızın ve sizin güzel gözlerinden öperim kardaşım.

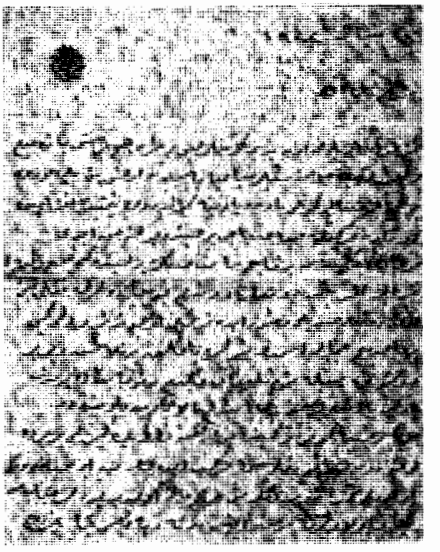
Ahmed Cemal

166

CEMAL PAŞA'NIN HANIMI SENİYE CEMAL'İN CAVİD BEY'E MEKTUPLARI (1922-1923)

Seniye
Cemal

22 Nisan 1922

Muhterem beyefendi,

Sizlerden ayrılalı on yedi gün oluyor. Size hiçbirşey yazamadım. Yolcumuzun pek çok şeyler mübayâaya mecbur olması beni pek yordu. Yolcuyu salı günü Baden Baden'e gönderdik. Perşembe akşamı da oradan hareketle cuma sabahı Berlin'de bulunacak idi.

Kocamın hareketinden birkaç saat sonra Berlin'deki fecî vak'ayı haber alır almaz beynimden vurulmuşa döndüm.[88] Bu bîçârelerin katli beni o kadar sarstı ki tasavvur edemezsiniz. O günden beri deli gibi bir haldeyim. Cemal isminin sizlere yanlış bir telâş verir düşüncesiyle size telgraf çektim ve kocama da bir müddet Baden-Baden'de bulunmasını rica ettim. Hâlâ, Baden-Baden'dedir.

Çarşamba günü Berlin'de bulunacak fakat pek gizli bir yerde oturup pasaportlar bitince hareket edecek. Ben artık anladım ki bu adamlar karar verdiklerini behemehal öldürüyorlar. Cenâb-ı Hakk bana ve evlâdlarıma merhamet etsin. Ne diyeceğimi şaşırdım.

Şaşkın gibi duruyorum. Berlin'den bize malûmat verdiler. Ben, Küçük Azmi ile telefonla görüştüm. Öğrendiklerimi size yazayım. Beyrut Valisi Azmi Bey, diğer Azmi Bey'in evine pek yakın oturuyordu. Vak'a gecesi bîçâre Cemal Azmi, Bahâ Şakir, Resuhi, Baha Şakir'in haremi, Hayriye Hanım, Cemal Azmi'nin haremi, Cemal Azmi Bey'in ihtiyar kayınvalidesi, Azmi Bey'in evinde yemekte imişler. Saat on ikide çıkmışlar. Cemal Azmi'nin kapısına yaklaşmak üzere iken köşeden üç kişi çıkmış. O esnada Cemal Azmi Bey'in haremi kapıyı açıyormuş. Diğerleri on adım kadar geride imişler. İki kişi birden birisi Hayriye Hanım'ı, diğeri de Baha Şakir'in haremini hemen

[88] Dr. Bahaeddin Şakir ile Cemal Azmi Beyler'in 17 Nisan 1922'de Berlin'de Ermeni komitacılar tarafından katledilmelerini kastediyor.

geriye çekmişler. Birdenbire müthiş silâh sesleri başlamış. Resuhi Bey daha biraz geride imiş. Diğerleri başlarını çevirdikleri zaman Bahaeddin Bey ile Cemal Azmi'nin düştüklerini ve bir kelime söyleyerek ruh teslim ettiklerini görmüşler. Hayriye Hanım katilin birisinin arkasından koşmuş. Herif başlamış havaya silâhlar atmaya, tutamamışlar. Vak'a böyle cereyan etmiş. Allah ailelerine sabır versin.

Cemal Azmi'nin yetişmiş evlâdları var. Fakat bîçâre Baha'nın küçücük iki yavrusu olmakla beraber beş paraları yok. İki gün sonra Bahaeddin Şakir'in hareminin gözünün birisi kapanmış ve velhâsıl pek yürek yakacak manzaralar. Onlara acımakla beraber kendimin ne olacağını düşündükçe zihnime fenalık geliyor. Herşeyi Cenâb-ı Hakk'a bıraktım. O nasıl isterse öyle yapar. Altı hafta Nice'de sizlerle beraber gezdiğim günler ne kadar memnun idim. Buraya geldim, bu mesele beni çok üzüyor. Kocam hayırlısıyla yerine vâsıl olsa herhalde belki tehlike daha azalır diyorum. Burada kar, yağmur mütemâdiyen yağıyor. O güzelim güneşten ayrıldıktan sonra pek fena geldi. Sobaları yakıyoruz. Bizimki pasaportları biter bitmez hemen hareket edecek. İki gün sonra Berlin'de bulunacak. Dün işittiğim bir habere nazaran Enver, Buharalılarla beraber Afganlılar'ı da kandırmış. Doksan bin kişi ile Ruslar'a karşı harekât yapıyormuş. Mesele böyle olursa bizimki gidebilecek mi?

Moskova'dan aldığı haberlerde henüz birşey anlaşılmıyor. Oraya da gidemez. Buralara dönecek olursa ben çıldırırım. Hemân hakkımızda hayırlısı ne ise o olsun. Şimdilik bildiklerimi size yazdım. Aliye Hanım'a bir kart yazarak iki resim daha rica etmiş idim. Bilmem kartımı aldılar mı? Mevsume Hanım'la Aliye Hanım'ın, Âzâde'nin Ümîd'in gözlerini öperim. Size birçok hürmetler ederim efendim.

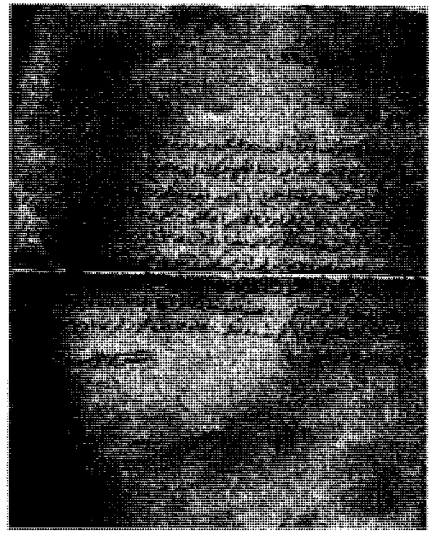
Seniye Cemal

Moskova'dan kendisine gelen mektuplarda Ruslar'ın hâlâ bizimkine karşı itimadı var gibi anlaşılıyor. Herhalde bir defa oraya giderse vaziyet anlaşılacak.

167

S.D.

30 Teşrînevvel 1923

Muhterem Beyefendi,

Yarın sabah hareket etmek üzere iken birden bizim karaciğer bir kriz yaptı. Sancım devam ettiği için bittabîî hareket edemedim.

Kâmuran'a hastalığımdan bahsetmedim. Ümîd ederim ki bir hafta sonra hareket edebileceğim. Eve para lâzım oldukça Kâmuran gelip sizden isteyecek. Lûtfen verirsiniz. Şimdilik [.....] bir miktar vardı. Bozup bozmadıklarını bilemiyorum. Bu defa müracaat ederse yüz lira veriniz. Ben yarın bir kliniğe girmek mecburiyetindeyim. Doktor otelde bırakmıyor. Herhalde büyük bir hastalık değil. Bildiğiniz rahatsızlık. Şimdilik fazla yazamayacağım. Rıfat Efendi'nin Kâmuran'a pek yardımı olduğu için ben de telgraf yazacağım. Bern'e gönderirsiniz. Aliye Hanım'ın gözlerini öperim. Çocuklar ellerinizi öperler efendim.

Seniye Cemal

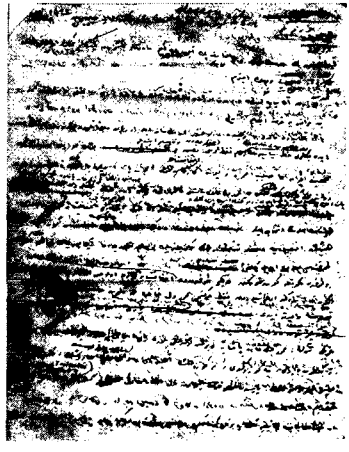
168

CEMAL PAŞA'NIN YÂVERİ İSMET BEY'İN, ENVER PAŞA'NIN MÜCADELE ARKADAŞI DR. BEDRİ BEY'E MEKTUBU *(1922)*

Teşkilât-ı Mahsûsa mensubu olan Dr. Bedri Bey, İttihad ve Terakki'nin Orta Asya ve Afganistan ile bağlantılarını kuran ve Enver Paşa'nın Orta Asya macerası sırasında en yakınında bulunanlardan idi. Paşa'nın Afganistan ile ilişkilerini düzenlemek maksadıyla Kâbil'e yerleşmiş, Emîr Amanullah Han tarafından saraya alınmış ve o sırada Afganistan'da bulunan Cemal Paşa ile de çalışmaya başlamıştı.

1920'de teşkil edilen Orta Asya Müslümanları Millî Avâmî İhtilâl Cemiyetleri'nin, Avrupa Mümessilleri Mustafa Çokayoğlu'na göndermek üzere Buhara Cumhuriyeti'nden temin ettikleri sekiz kilo kadar altın, İttihadçılar'ın kurduğu İhtilâl-i İslâm Cemiyeti'nin Berlin Şubesi vasıtası ile ulaştırılmak üzere 1922 Mart'ında Bedri Bey'e teslim edilmiş ama altınlar Bedri Bey'in 1923 Nisan'ında Kâbil'de zatürreeden vefat etmesi üzerine kaybolmuştu.[89]

Dr. Bedri Bey'e yazılmış olan bu metni, İsmet Bey'in arşivi için kopye ettiği yine kendi elyazısı ile olan nüshadan naklediyorum.

Azîzim beyim,

Ayrılalı bir sene oldu ve ve maalesef pek acı, pek elîm hadiseler başımızdan geçti. Mümkün olduğu kadar muhtasaran malûmat vermek isterim.

1. Geçen sene buradan Almanya'ya gittik ve bir müddet orada kaldıktan sonra Paşa'nın Paris seyahatini hazırlamak üzere ben Fransa'ya hareket ettim.

Paşa, Almanya'da kaldı. Berlin'de vezîr Muhtar Muhammed Veli Han ile uzun mülâkatlarda bulunarak müştereken takip edecekleri hatt-ı siyasîyenin ve bilhassa siyaset-i haricînin mühim noktalarını hemfikir olarak tayin ve tesbit ettiler. Bunun üzerine Cemiyet-i Akvâm'a, Salîb-i Ahmer'e ve Posta İttihâdı'na Afganistan'ın duhûlü için Paşa İsviçre'ye gitti. Orada birçok zevât ile görüştü, Muhammed Veli Han'ın işini hazırladı ve bütün bu işleri beraber yapmak üzere Muhammed Veli Han, Paşa'dan sekiz gün sonra Paris'e geleceğini vaad ve sonra telgrafla da teyid etmişti.

---

[89] Bedri Bey hakkında Prof. Dr. A. Ahat Andican'ın *"Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi"* isimli eserine bakınız (Emre Yayınları, İstanbul 2003, sah: 126, 127, 227, 776).

Paşa, Mösyö Poincaré'nin ısrarı üzerine kendi ismi ile Paris'e geldi. İki defa resmen edildi ve ikinci mülâkatımızda Afganistan'a görütülecek hey'etin suret-i intihâbı ile Societé International Credits ve diğer bazı banka ve şirketlerin Afganistan'a göndermek istedikleri hey'et-i iktisadîye ve tedkîkiyenin sekizyüz bin franklık bütçesine ikiyüz bin frank daha hükümet tarafından ilâve edileceğini söyledi.

Bir taraftan hükümetle görüşürken diğer taraftan da Emîr hazretlerinin arzuları üzerine Afganistan'a lâzım olacak olan malzemenin ehver fiyata tedarikine uğraşıyorduk. Fakat hareketimiz Muhammed Veli Han'ın gelmesine ve tabiî onun tasvibine vâbeste idi.

Garip şey şu ki: Muhammed Veli Han, Paşa'ya vermiş olduğu söze rağmen Paşa Berlin'den ayrıldıktan sonra bir daha ne mektup yazdı, ne gözüktü, ne gözükmek istedi. Velhasıl birçok bahaneler uydurarak savuştu, kaçtı ve işler yüzüstü kaldı. Paris'ten hareket etmemizden evvel Afgan sefareti müsteşarını chevalier d'industrielerin[90] ellerine düşmemek için görüştüğümüz bütün zevâta takdim ettik.

2 Nisan'ın bidâteyinde Almanya'ya geldik. Birkaç gün sonra Moskova'ya hareket edeceğimiz zaman Doktor Baha ile Cemal Azmi nısf-ı leylde haremleri ile Azmi Bey'in evinden avdet ederken Cemal Azmi Bey'in kapısının önünde Ermeniler tarafından şehîd edilmişti. On gün sonra, yani Mayıs'ın ikinci günü biz eski bahriye yâverleri Nusret ve Süreyya Beylerle beraber Berlin'den hareket ettik.

8 Mayıs'ta Moskova'ya vâsıl olduk. Sefaretimizin karşısında bize gayet güzel bir ev hazırlamışlardı. Birkaç gün orada oturduk ve bilâhare Povarskaya'da bütün sefaretlerin bulunduğu bir sokakta daha güzel bir yer verdiler. Yeni siyaset-i iktisadîyeleri müsaadesi dahilinde mümkün olduğu kadar ikram ve itibar ettiler.

Hariciye Komiserliği ile görüştük ve Enver Paşa'nın hareketi tesiri altında aldığımız cevap şu idi:

Bize karşı Afganistan'ın siyaset-i dotânesi geçen senenin hâline rücû' edinceye kadar bizden maddeten ve mânen hiçbir muavenet beklemeyizin. Siz istediğiniz gibi hareket edebilirsiniz. Size karşı itimadımız berkemâldir. Nereye isterseniz gidebilirsiniz. Enver Paşa'nın avantürü bidâyette zannettiğinizden daha çabuk hallolunabileceğine kaniyiz ve ondan sonra, yani pek yakın bir zamanda tekrar sizinle teşrîk-i mesâi edebileceğimizi ümid ediyoruz!

Diğer taraftan Kâbil sefirinden gelen malûmat, hariciye komiserliğinin fikrini biraz aleyhinize çevirerek ve gerek sefaret ile olan münasebâtınız ve gerekse o zamana kadar Paşa'nın takip ettiği hatt-ı siyasîyenin (bilhassa Enver Paşa'nın hadisesinde) hârice çıktığınızdan ve sefaret ile açık bir siyaset takip etmediğinizden dolayı size karşı biraz muğber olduklarını da hissettirdiler. Birkaç gün sonra İrfan Hanımefendi tarafından tarafından gönderilen bir mektupta, Afganistan'daki vaziyetinize ait olan fikrayı Paşa hemen Hariciye Komiseri Karahan'a okudu ve hakkınızda besledikleri fikrin ne kadar yanlış olduğunu söyleyerek vaziyetinizi tashih etti. Maalesef, Yusuf Kemal Bey ile göndermiş olduğunuz mektuplar elime vâsıl olmadı. Zira, Kemal burada biraderinin şehâdetini haber alır almaz mektupları okuduktan sonra yakmış.

---

[90] *chevalier d'industrie:* Fransızca *dolandırıcı, üçkâğıtçı.*

Ben, Kemal Bey'i Trabzon'da gördüm ve mektupların münderecâtından o suretle haberdar oldum. Burada Karahan ile görüştüğüm zaman Kemal'den aldığım malûmata nazaran Afganistan'daki vaziyetinizden kendisini haberdar ederek ne kadar müşkil bir mevkide olduğunuzu söyledim. Pek yazık oldu ki, Kemal Bey'i buraya gönderirken hâmil olduğu evrakın münderecâtından ve ehemmiyetinden kendisini haberdar etmediniz.

- Biz, Tiflis'e Temmuz'un onunda vardık ve orada bir gün kaldıktan sonra ben hemen Ankara'ya hareket ettim. Paşa'nın niyeti Mustafa Kemal Paşa ile görüşüp Asyâ-yı vustâda hâsıl olan yeni vaziyet-i siyasîyeye karşı müttehîden bir karar almak idi. Paris'te bulunduğumuz zaman suret-i mahsûsada oraya gönderilen Süreyya Bey vasıtası ile Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'yı görmek istediğini hissettiriyordu. Bunun üzerine Paşa vakit kaybetmemek için Trabzon'dan veya Kars'tan Mustafa Kemal Paşa ile telgraf başında ve mümkün olmadığı takdirde Ankara'ya kadar gidip orada görüşmek niyetinde idi. Maalesef, ben Ankara'ya vâsıl olmazdan evvel, yani Tiflis'e geldiğimiz onuncu günün (21 Temmuz 1922) akşamüstü Osmanlı Sefareti'nde yemek yedikten sonra saat on raddelerinde evlerine giderken tenha ve karanlık bir sokakta birkaç şahs-ı meçhul tarafından Paşa, Nusret ve Süreyya Beyler şehîd edilmiştir. Katillerin tutulması için gerek Ankara hükümeti, gerek Tiflis sefiri Muhtar Bey mümkün olduğu kadar meseleyi takip ediyorlar. Gürcü hükümeti üç-dörtyüz kişi tevkif ettikten sonra nihayet bundan bir ay evvel katiller beş kişi oldukları ve bunlar Daşnak zabitleri ve "mavzerist" oldukları tebeyyün ettiği[ni] ve isimlerini resmen hükümetimize bildirdi. Tahkikat el'an devam etmektedir.

Tiflis'te pek büyük bir cenaze merasimi oldu. Bir Eylül'ün bidâyetinde Erzurum'dan bir tren-i mahsûs tertip edilerek cenazeler Erzurum'a nakledilerek muvakkaten orada merasim-i mahsûs ile defnedilmiştir. Anadolu hükümetinin niyeti, vatan uğrunda hariçte şehîd olanların cenazelerini harpten sonra Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne getirmektir.

Ben, Ankara'dan Eylül'de hareket ettim. Tiflis'e uğrayarak eşyalarımızı ve evrakımızı topladım ve Moskova'ya geldim ve Paşa'nın ailesi için muavenet talep ettim. Burada fevkalâde hüsn-i kabul gördüm ve şimdi Almanya'ya hareket ediyorum.

İşte, benim Rusya hakkında size verebileceğim malûmat.

Biraz da, arkadaşlardan haber vereyim: Almanya'da hiç Türk kalmadı denilebilir, bulunanlar hep memlekete avdet ettiler. Azmi Bey, Anadolu'da bir yerde vali tayin olundu. Esbâk emniyet-i umûmiye müdiri Aziz, kezâ Anadolu'da. Doktor Nâzım, İzmir'e gelecekti.

Halil Paşa, Almanya'da tedavide bulunuyordu. O da memlekete dönecekti. Doktor Resuhi, epey zamandır İstanbul'da.

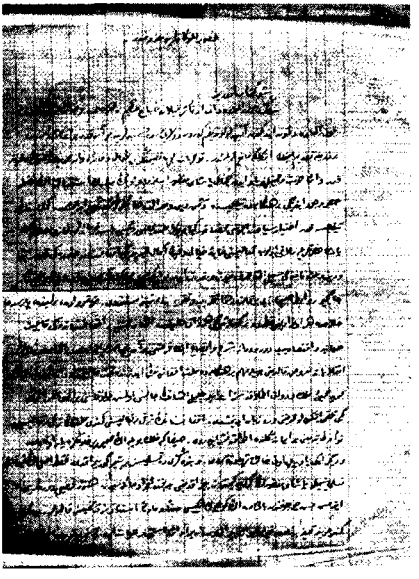
Paşa'nın vefatını Emîr hazretlerine bildirmek için suretini leffen size takdîm ettiğim mektubu Moskova sefiri vasıtası ile gönderdim. Maksadım, Paşa'nın ailesine bir muavenet talep etmek ve bilhassa Behcet ile Necdet'in tahsillerini ikmâl ettirmek. Mümkün olursa Avrupa'da bulunan Afgan talebesi meyânında bu iki çocuğu da tahsil ettirmek. O suretle Emîr hazretlerinin üzerine bir tesir yapabilirseniz, son derece minnetdar olurum.

(Mektupta imza yoktur)

169

CEMAL PAŞA'NIN AİLESİNE YARDIM KONUSUNDA AFGANİSTAN EMÎRİ AMANULLAH HAN'A YAZILAN MEKTUP[91]

(1921)

Huzûr-ı mülûkânelerine
ma'rûzdur

Şevketmeâb efendimiz,

Bendenizi fevkalâde dağdâr-ı teessür kılan ziyâ-ı azîm, her halde vicdân-ı mülûkânenizi dahi fevkalâde dilhûn ettiğinden emîn bulunduğum kederden dolayı südde-i seniyelerine bu âna kadar berâ-yı arz-ı tâziyet bir zerîa takdîm etmekliğime mâni olmuştur.

Teveccühât-ı cihân-kıymetinizi faal ve fâidedâr ömrünün son demlerine kadar daima hürmet ve muhabbetle yâd eden Cemal Paşa-yı mağfûr, İslâm'a ve onun mübarek istikbaline en fazla hasr-ı vücut ettiği bir hengâmede Tiflis'te düşmen-i din ü adalet hainler tarafından şehîd edilmiştir. Kendisinin Tiflis'e kadar ihtiyâr-ı seyahat etmesi, mahzâ Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri ile mülâkî olup teâlîsini gaye-i hayâl ve nuhbe-i âmâl edindiği Afganistan hakkındaki tasavvurâtını ve dîn ü millet nâmına fîsebilillâh sarf-ı gayret ve makderet eden bu iki mübeccel memleket arasında esâsen ve tabiaten cây gîr revâbıt-ı samîmâneyi bir kat daha takrîb ve takviye etmek niyetine müstenid idi.

Moskova'da, Berlin'de, Paris'te, hülâsâ her uğradığı noktada görüştüğü her zevât-ı âlîkadre Afgan muhabbetini, Afganistan'daki kabiliyet-i hayatiye ve iktisadîyeyi dûr u derâz şerh ve izah etmek fırsatını bir an bile zâyi etmezdi. Bilhassa, dünyaların inkılâbâta maruz kaldığı böyle mühim bir hengâmede millet-i Afganiye'nin ebed-zinde taht-ı âlîbahtına zât-ı şehriyârîleri gibi bîhakkın muhyî-i mülk ü devlet ıtlakına sezâ bir emîr-i celîlü'ş-şânın câlis olmuş bulunmasını bir lûtf-ı mahz-ı ilâhî gibi telâkki etmekte olduğunu vird-i zebân eylemişti.

Afganistan'ın terakkî ve teâlîsini kendi milletinin terakkî ve teâlîsi ile

---

[91] Amanullah Han'a gönderilen metnin kopyası olan, Cemal Paşa'nın Afganistan'daki maiyet mensuplarından biri tarafından kaleme alınan ama altındaki imza okunamadığı için kim tarafından yazıldığı anlaşılamayan bu mektup, Paşa'nın yâveri İsmet Bey'in evrakı arasından çıktı.

tev'em tuttuğunu bir iman şeklinde etrafına neşrederdi. Hayfâ ki, felek böyle en samimi bir hâdiminize yâr olmadı ve diğer iki yavru ile onu hâk-i şehâdete serdi. Ve bendenizi de tesellîsiz bir yetim gibi bıraktı. Fakat en gayr-i kabil-i tesellî yetimler, paşa-yı mağfûrun geriye kimsesiz bıraktığı bedbaht efrâd-ı ailesidir. Henüz tahsil devrelerini ikmâl etmemiş beş çocuğundan bilhassa en küçük ikisi mânen ve maddeten istinâdsız ve şefî'siz kaldılar. Pederleri kendilerine temiz bir nâmdan gayri miras bırakmadı. Zira daima istihkar-ı hayat edercesine bütün menâfi-i hususîyesini bi'l-ihmâl olanca kudret ve kabiliyetini menâfi-i umûmiye-i İslâmiye'ye hasretmek merhûmun şiârı olduğundan şahsî servet iddihârını bir an bile zihninden geçirmedi.

Hayatında daima teveccühât-ı seniyenizin edâ-yı şükrânında ızhâr-ı acz eden merhûm-ı müşârileyh, aynı cihân-kıymet nazar-ı mülûkânenizin bir şems-i ihyâkâr suretinde ailesi üstünde de müncelî olduğunu duymakla ruhu şâd olacaktır. Ve bu kimsesiz çocuklar üzerinde bir mânevî peder-i âlîşan gibi nüfûz-ı mülûkânenizin şeref-tulû' etmesi, kendilerinin de ebediyyen fahr ü şükrânını celbedecektir.

Bendenize gelince, sevgili memleketinizi bir vatan-ı sânî ittihâz etmiş gibi çalışıyordum. Aynı tarz-ı mesâîye dünyanın her noktasında yine devama hazır olduğumu arzetmeyi zâid görürüm. Herhangi bir emr-i mülûkânenizi baştâcı telâkki ederek mânen ve maddeten bezl-i mesâiden hiçbir an geri kalmayacağımı tekrar tekrar arzeylerim. Ol bâbda ve katibe-i ahvâlde fermân, zât-ı şevketmeâblarınındır.

Azîzim İsmet Bey,

Vaadimi icra ediyorum. Allah yüzünüzü ve işinizi açık etsin. Aileme pâyânsız selâm ve tehassürlerimi lütfen söyleyin. Beni unutmayın. Bâki, dostluklarınıza tekrar teşekkürle arz-ı vedâ azîzim.

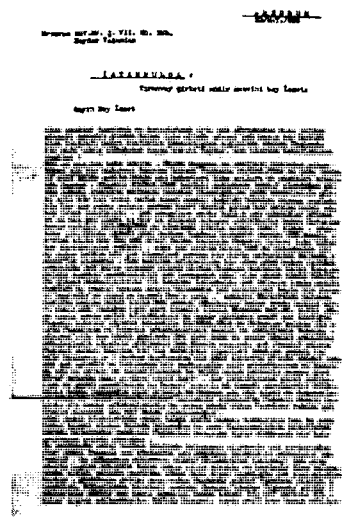
(İmza okunamadı)

170

CEMAL PAŞA'NIN AFGANİSTAN'DAKİ MAİYETİNDEN HAYDAR TAŞAN'IN İSMET BEY'E MEKTUBU

(23 Mart 1935)

Erzurum, 23 Mart 935

İstanbul'da Tramvay Şirketi
Müdir Muavini Bay İsmet'e,

Sayın Bay İsmet,

Size kendimi tanıtmak ve hatırlatmak için çok uğraşmadan kısa yoldan gitmeyi muvafık gördüm. Bunun için elimde mevcut çok hazin bir hatıra olan fotoğrafı kopya ettirerek gönderiyorum. Sağınızda oturan, Taşkent'te ilk defa tanış olduğunuz topçu zabiti Haydar. Zannedersem hatırladınız değil mi?

Biraz maziden bahsedeyim. Büyük düşünce ve emelleri kökünden yıkan mâhut Ali Bey hadisesi üzerine beni de Taşkent'te 21 Haziran 922'de ÇEKA tevkif etti. Neler çektim, bütün acı haberleri, ölüm acıları ve sızıları arasında duydum. Paşa'nın 11 Haziran 922 tarihli mektubunu tevkif olunduğum günün sabahı almıştım. Mektupla beraber ikametgâhıma ÇEKA memurları da girdi. Öyle bir hal idi ki, nefes almak mümkün değildi. Bereket versin, yanımda hiçbir şey yoktu. Yalnız merhum Bedri Bey'den gelen bir mektup vardı, o da hep lehte yazılmıştı. Çok sorgulara maruz kaldım, çok tehditler gördüm. On-on beş gün sonra iş biraz gevşedi, nihayet tahtelhıfz hudut hâricine karar verildi, 3 Birinci Teşrîn 922'de Trabzon'a çıktım, orduya dahil oldum. Trabzon'a çıktığımın ikinci günü merhum Paşa'nın biraderi süvari yüzbaşısı Kemal'i gördüm, sizin birkaç gün evvel Batum tarîki ile Paşa'nın işleri için Tiflis'e hareketinizi söyledi. Sizi çok aradım, hattâ 932'de İstanbul'da iki ay kadar kaldım, birçok kimselere sordum bir türlü adresinizi bulmağa muvaffak olamadım. 932 Haziran nihayetinde bir cuma günü Boğaziçi'nden avdetimde pek garip tesadüf olarak merhum Paşa'nın hanımı ile karşı karşıya geldim. Zamanın müsaadesizliği çok konuşmaya mâni oldu, çünki hanım Üsküdar'a çıkmak mecburiyetinde idi. Benim de İstanbul'da çok kalmaya iznim müsait değildi. Bu yüzden hanımı arayıp bulamadım, çok acınırım ki böyle bir fırsatı kaçırdım. Ne yapalım, kısmet böyle imiş.

Nihayet, Merzifon'da bulunan vazifem başına avdet ettim. 934 senesi Ağustos'una kadar orada kaldım. Terfi dahilinde olduğum için geri

hizmeti olarak Erzurum MST.MV. Ş. VII.MD'ne tayin emrim geldi. Bilir misiniz ne kadar sevindim, çünki çok sevdiğim Paşa'mın kabrini ziyaret edecektim. 15 Ağustos 934'te Erzurum'a geldim. İlk işim Paşamız'ın ve kıymetli arkadaşlarımız Nusret ve Süreyya'nın kabrini ziyaret oldu. Her büyük günlerde, arasıra cuma ve pazartesi günleri arkadaşlarla ziyarete gidiyoruz. Kabirlerin vaziyeti çok fenadır, yalnız Paşa'nın mezarı başında bir taş kalmıştır, diğerleri kâmilen çökmüş, izi bile kalmamıştır. Kurban Bayramı'nın ilk günü ziyarete gittik, okuduk, ruhunu şâdeyledik. Bu hatıranın bir nüshasını da size gönderiyorum. Bu hususta siz ve ailesi ne düşünüyorsunuz? Bu büyük vatanperverin mezarı dört duvar arasına da mı girmeye lâyık değil? Çok yalvarıyorum, gerek refikasına ve gerek çocuklarına bu hususu yazınız ve bana da adreslerini bildiriniz. Ben de yazacağım. Eğer onların bu hususa ait bir niyet ve düşünceleri yoksa ve bizim hareketimizden müteessir olmazlarsa, Paşa'nın mezarı başında söz veren arkadaşlarımla bu yazın büyük vatanperverin ruhunu şâdedecek derecede ona bir âbide yaptıracağız.

Sizi düşük ifadelerimle epeyi tasdî ettim. Kusura bakmayınız, ben üç sene kadar kısmet olursa burada kalacağım. Bu sene kaymakamlığımı bekliyorum. Burada bulunduğum müddetçe Paşamız'ın mezarını kaybolmayacak bir hâle getirmeye gayret edeceğim.

Şu mektubuma cevap vermek lûtfunda bulunacak olursanız çok sevineceğim. Yedi Gün'de Paşa'nın son günlerine ait neşriyat dolayısı ile adresinizi öğrendim. Bu mecmuanın muharriri kimdir bilemiyorum, tanışmayı çok arzu ederim. Baştan nihayete kadar takip ettim, sizinle ve hanımı ile olan mülâkatında aldığı malûmat müstesna olmak üzere diğer kısımlarda çok yanlışlıklar vardır. Moskova'ya gelişi, Moskova'dan Taşkent'e gelişi, Taşkent'te yaptığı teşkilât, Afganistan'a hareketi, oradaki icraâtı, tekrar Taşkent'e gelişi, Almanya'dan avdeti, suikasta uğrayışı, bunun esbâbı hiçbir suretle iyi halde teşrîh edilmemiştir. Tiflis cinayeti deyip geçiliyor. Bunun evveliyâtı vardı. Acaba muharriri bu hususta sükûta mecbur eden sebep mi vardır? Siz, Kâbil'den hareketten evvel bu iş haber alınmıştı. Bu maksatla size Herat'ta karşı gelen Sıtkı Efendi haber vermişti. Bununla şunu söylemek isterim ki, bu vak'anın şahidi olan şahısların da ömürleri hitama ermek üzeredir. Onlar da ortadan kalkınca, büyük bir Türk vatanperverinin ölümü esbâbı karanlık perdeler altında kalacaktır. Bunu her halde bu halde bırakmamalı. Kalırsa, tarih zorlukla uğraşmaya mecbur olacaktır. Ben bu hususa ait bilgilerimi, gözümle gördüklerimi, kulağımla işittiklerimi oldukça tesbit ettim; zamanında tarih seven bir ele geçerse epey faideli mevzular teşkil edecektir.

Burada sözüme nihayet veriyor, vereceğiniz cevaba göre size daha mufassal mektuplar yazacağımı vaad ile pek samimi ve kalbî olan saygı ve duygularımı size yollarım sayın kardaşım İsmet.

Erzurum MST.MV.
Şube Müdiri
Binbaşı Haydar Taşan

171

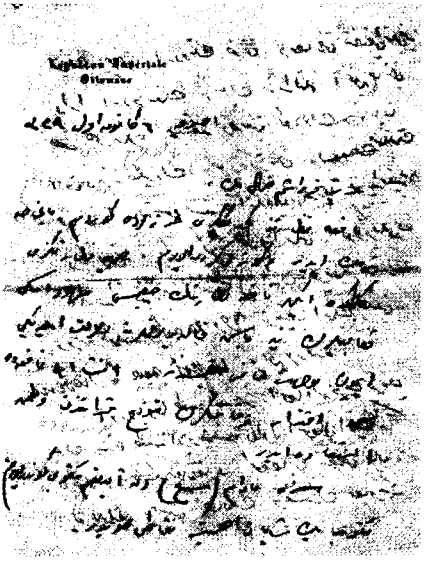
SOFYA SEFÎRİ FETHİ BEY'İN CEMAL PAŞA'YA MEKTUBU

(19 Aralık 1913)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Sofya Büyükelçisi ve sonraki senelerde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Fethi Bey (*"Okyar"*, 1880-1943), Said Halim Paşa Hükümeti'nde Bayındırlık Bakanı olan Cemal Bey'e (Cemal Paşa) Sofya'dan gönderdiği bu mektubunda bazı tavsiyelerde bulunuyor ve evlenmek istediği Mısır hanedanına mensup bir kız için aracılık etmesini istiyor.

Légation Impériale
Ottomane

Sofya, 6 Kânunevvel 329

Azîz kardaşım Cemal Bey,

Nâfia Nezareti'ne geçtiğinizi gazetelerde gördüm. Bilhassa tebrik eder ve gözlerinizden öperim. Harbiye nezaretinizi beklemekte iken Nâfia Nezareti'nin çıkması mâhud eski kafalıların yine başkaldırdıklarına delâlet eylediği için bu cihet canımı sıkmıştır. İnşaallah nâfiada dahi iktidar ve kabiliyetinizin mütenevvî semerâtından vatan istifade eder.

Size Madam S[.....]'den[92] aldığım mektubu gönderiyorum. Mektup pek şâyân-ı ehemmiyet nukaatı muhtevidir.

Sahte şöhretli cahil ve tenbel İzzet Paşa ve Hâdi Paşalar'ın yediği haltlar, yani "Alman Hey'eti" yine başımıza belâlar açmak üzeredir.

Avrupa gazetelerinin bu aralık lisanını hiç beğenmiyorum. Bu lisan, Balkan faciası fevk-i serimizde tertip olunmakta iken kullanılan lisana pek müşabihtir. Avrupa devletlerinin en başta Almanlar olmak üzere inkırâzımızda menfaatleri vardır. Hiçbirisine emniyet etmek câiz değildir. Almanlar'ın şimdiye kadar hiçbir meselede bize yardım ettikleri ve

[92] Fethi Bey, büyük ihtimalle Fransızca olan bu ismi eski harflerle yazmış, okuyamadım.

körükörüne tutulduğumuz bu Alman dostluğunun bize hiçbir fayda temin etmediğinden maâdâ, ayrıca rakipleri tarafından dûçâr-ı tecavüz olmamıza vesile verdiği sâbit iken yine bu meslekte devam etmek büyük gaflettir.

Bu nokta-i nazardan, âtîmizi pek karanlık görüyorum. Çünki memleketimizde asıl nereden işe başlamak lâzım geleceğini maalesef pek az kişi takdîr edebiliyor. Memurîne maaş vermek için mütemâdiyen Avrupa'dan istikrâz etmeye mecbur olan ve bu sebeple istiklâl-i iktisadîyesini büyük bir sür'atle düşmana kaptırmakta bulunan ricâlin hatt-ı hareketi istikbal için pek de şâyân-ı emniyet olmasa gerektir.

Bütçede mutlaka tevâzun yapılmalıdır. Aksi halde bile bile bütün menâfî-i mâliyemizi Avrupa'nın yedine teslim edeceğiz. Bu defa da Avrupa mâliye kontrolü tesîs ederse memleketin ihyâsı ümîdleri mahv u nâbûd olacaktır.

Buna bizlerin sebep olmaklığımız pek acıklı olur.

Bunun için ordunun kuvvetini ve masârıfını tenkîs etmeliyiz. Dârâ ordusunun ne büyük rezaletle ancak kanlı hezimetlere müstaidd olduğunu gördük. Şâyân-ı itimad bir çekirdek vücuda getirmeli ve memleketin müsaade-i mâliyesi nisbetinde orduyu tedrîcen tezyîd etmelidir. Diğer cihetle yeni vergiler tarh etmeli. Bu vergileri bilhassa ticaretle iştigal eden gayrimüslim anâsırın dûş-ı tahammülüne yükletecek veçhile tertip etmek, yani impôt sur le revenu yapmak lâzımdır.

Avrupa'dan talep eylediğimiz [.....]lar vesaireyi büyük şiddetle talep edip biran evvel istihsâl etmek çaresine bakmalı. Askerî tekaüd muhassesâtını tenkîs etmeli. Yolların bir kısmını ahalinin ve askerin muavenet-i fiiliyesi ile yaptırmalı.

Mühendis mektebini tevsî ve ıslah etmeli ve her sene yüzden yukarı mühendis yetiştirecek bir hâle ifrağ etmelidir. Birçok yerlerde ticaret mektepleri açtırmalı, İslâm ahalînin ticarete alıştırılmasını propaganda etmeli.

Başka çarelerimiz yoktur.

Heryerde çifte sefîr, çifte erkân-ı harp reisi bizim fakrımızla mütenâsip değildir. Londra'da Hakkı ve Tevfik Paşa gibi iki sefîr, İstanbul'da Hâdi ve Liman Paşa gibi iki erkân-ı harp reisi, bunları pek mahdûd olan bütçemiz tahammül edemez. Berlin ve Paris kezâ...

Bütün bu işleri kökten tutup başa çıkarabilmek için herşeyden evvel ordunun başına geçmek lâzımdır. Bunu da ancak sen idare edebilirsin. Böyle olmazsa yukarıda dediğim gibi âtî karanlıktır.

Hidîv-i Mısr'ın biraderi İbrahim Paşa'nın bir kızı varmış, onunla teehhül etmek istiyorum. Bunun için eğer İstanbul'da ise Mısrî İzzet Paşa ile görüşerek bu meseleyi açınız ve mümâileyhden alacağın cevabı bana da bildir. Rica ederim, bunu ihmâl etme. Eğer İzzet Paşa orada değilse, keyfiyeti bana bildir ve bu meseleyi başka kimseye söyleme.

Gözlerinden öperim azîz kardaşım.

Ali Fethi

Mustafa Kemal tebrik ederek gözlerinizden öper. Almanlar'ın gelmesine o dahi pek hiddetlidir.

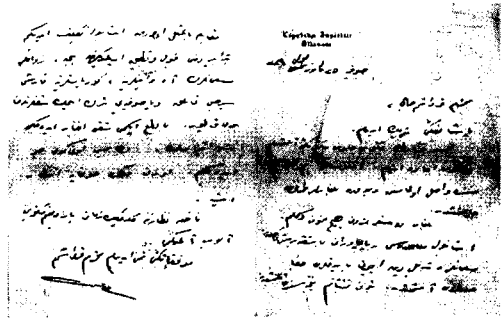
172

SOFYA SEFÎRİ FETHİ BEY'İN (OKYAR) CEMAL PAŞA'YA MEKTUBU

(7 Ocak 1913)

Légation Impériale
Ottomane

Sofya, 25 Kânunevvel 329

Muhterem kardaşım Cemal,

Paşalığını tebrik ederim.

Mahmud Muhtar'ın mektubunu hâvî mektubunu almıştım ve mektubu iade ettim. Anlaşılan benim mektubum size vâsıl olmamış ve yolda Bulgarlar tarafından çalınmıştır.

Bulgar dostlarımızdan hiç memnun değilim. İstanbul muahedesi bir paçavradan başka birşey değildir. Müslümanlar'a tebdîl-i din için yaptıkları cefâ hududu aşmıştır. Bütün teşebbüsâtım neticesiz kalmıştır.

Mukabele-i bi'l-misl olarak İstanbul'a teklif eylediğim tedâbir dahi kabul ve tatbîk edilmediğinden, bence zavallı Müslümanlar'ın âh u enînlerine, gözyaşlarına karşı seyirci kalmak veya Sofya'yı terketmek şıklarından biri kalır. Bittabîî ikinci şıkkı ihtiyâr edeceğime şüphe etmezsin. Daha beş-on gün sabredeceğim, ondan sonra kavgaya intizâr et.

Nâfia Nezareti'ne geldiğin zaman yazdığım mektubu alıp almadın mı?

Muvaffakiyetini temennî ederim muhterem kardaşım.

Ali Fethi

5.
İZMİR VALİSİ
RAHMİ BEY'İN EVRAKI

İttihad ve Terakki'nin önemli isimlerinden olan Mustafa Rahmi Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yıllarında Rumeli'yi fetheden akıncı ailelerden Evranosoğulları'na mensuptu.

Selânik'te 1873'te doğdu, İstanbul'da Hukuk Fakültesi'nde okudu, siyaset ile gençlik yıllarında alâkadar olmaya başladı, birkaç defa tutuklanınca Avrupa'ya gitti, yeniden Selânik'e döndü ve daha sonra İttihad ve Terakki'ye dönüşecek olan *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*'nin kurucularından oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarının en önemli isimlerinden olan Enver ve Talât Paşalar'ı İttihad ve Terakki'ye katılmaya o ikna etti ve her iki paşanın yanısıra, sonraki senelerde devletin kaderine hâkim olan çok sayıda devlet adamının İttihadçı olabilmek için katıldıkları ve gözleri bağlanarak yemin ettikleri gizli toplantılar Rahmi Bey'in Selânik'teki evinde yapıldı..

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilânından bir yıl sonra yapılan seçimlerde Selânik milletvekili olarak Meclis-i Mebusan'a girdi, 1912 seçimlerinde de parlamentodaki yerini muhafaza etti. İttihad ve Terakki'nin Merkez-i Umûmî'sinde defalarca görev aldı, Birinci Dünya Savaşı yıllarında bu görevinin yanısıra o yıllarda çok daha geniş bir alana yayılan Aydın Vilâyeti'nin başına getirildi ve İzmir Valisi oldu. Bazı durumlarda İstanbul'dan gönderilen talimatları uygulamayı reddetti, meselâ İttihad ve Terakki'nin Fethiye ile Alanya arasında yaşayan gayrimüslimler ile demiryollarının geçtiği yerlerde sâkin Rumlar'ın üç-dört gün uzaklıktaki bölgelere nakli ve bazı evlerin de işgali talimatına karşı çıktı ve uygulamayacağını bildirdi.[93]

Rahmi Bey, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Talât Paşa'nın isteği ile İngiltere'nin Atina Büyükelçisi Lord Granville nezdinde münferit barış girişimlerinde bulundu ama başarılı olamadı. Daha sonra Mondros Mütarekesi'nin hazırlıklarını da yapan Rahmi Bey, 1916 Nisan'ında İngilizler'den gelen ve İzmir'de İstanbul'a karşı bir darbe yaparak savaştan ayrılmaları teklifini ise reddetmişti.

İttihad ve Terakki'nin iktidardan ayrılmasının ardından 30 Ocak 1919'da İstanbul'da tutuklanıp Bekirağa Bölüğü'ne kapatılan Rahmi Bey, Mart ayında birçok arkadaşıyla beraber İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü ve 30 Mayıs 1921'e kadar Malta'da tutuklu kaldı. İtalya üzerinden Türkiye'ye döndü, bir ara yeniden siyasete girmek istedi, 1924 seçimlerine katıldı ama seçilemeyince İzmir'deki çiftliğine çekildi ve daha sonra ticaret maksadıyla Rusya'ya, Fransa'ya, oradan da Fas'a gitti.

Yurtdışında ticaretle uğraştığı sırada 1926'daki İzmir suikasti girişiminden sonra İttihad ve Terakki'nin tamamen temizlenmesi maksadıyla Ankara'da açılan siyasî dâvânın sanık listesine alındı ve gıyabında on sene kalebendliğe mahkûm oldu. Kararın kaldırılmasından sonra İzmir'e döndü, hayata 1947'nin 6 Temmuz'unda veda etti ve İstanbul'da Feriköy Mezarlığı'na defnedildi.

Cumhuriyet döneminde *Arslan* soyadını alan ve son uykusunu dâvâ ve kader arkadaşları ile beraber uyumak isteyen akıncı ailenin ihtilâlci çocuğu Rahmi Bey'in vasiyeti ölümünden 62 sene sonra yerine getirildi. Kemikleri torunu Melekşah Arslan'ın müracaatı üzerine İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş'ın verdiği izinle 23 Aralık 2009'da Feriköy Mezarlığı'ndaki kabrinden alınarak Şişli'deki Âbide-i Hürriyet Tepesi'ne, Enver ve Talât Paşalar ile Midhat Şükrü, Eyüb Sabri ve Atıf Beyler'in yanına defnedildi.

Valiliği sırasında aldığı ve bu bölümde alâkalı belgelerin yeraldığı

[93] Benim *"Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi"*ne bakınız, sah: 168.

bir tedbir, Rahmi Bey'i Bekirağa Bölüğü'ndeki tutukluluğu sırasındwa büyük üzüntülere düşürecekti:

Cumaovası'nda Baron Aarnoud Jan Anne Aleid van Heemstra adında Hollandalı bir asile ait geniş, zengin bir çiftlik vardı. Çerkes Edhem'in çiftliği basıp haraç alma planı yaptığını öğrenen Rahmi Bey jandarma gönderip baskına engel oldu ve Edhem için çalıştığı bilinen birkaç kişiye de dayak attırdı.

Çerkes Edhem onurunun zedelendiğini ve Rahmi Bey'den intikam almak zorunda olduğunu hissetti ve intikamın yolunu hadiseden birkaç sene sonra buldu ve adamlarına valinin Bornova'daki bir İngiliz okuluna giden sekiz yaşındaki oğlu Alparslan'ı 12 Şubat 1919'da kaçırtıp dağa kaldırttı ve o sırada Bekirağa Zindanı'nda bulunan Rahmi Bey'den fidye istedi.

Rahmi Bey'in akrabalarıyla arkadaşlarını İzmir'e göndermekten ve istenen fidyeyi bulmaya çalışmaktan başka yapabileceği birşey yoktu. Öyle yaptı ve nesi var nesi yoksa satışa çıkarttırdı.

İzmir halkı fidyenin ödenebilmesi için bir yardım kampanyası başlatırken, Ege'nin önde gelen zenginlerinden de borç istendi. İzmir'in hemen her caddesine yardım sandıkları konuldu ve paranın üçte biri halktan sağlandı. Geri kalan meblâğı ise Rahmi Bey'in Mahmut ve Nazmi adında iki arkadaşıyla Bornova'da fabrikatörlük eden bir Fransız, Henri Giraud temin ettiler. Çerkes Edhem'e o zamanın parasıyla büyük bir servet olan 53 bin liralık fidye ödendi ve küçük Alparslan 6 Mart günü Salihli'de, bugünkü MİT'in atası olan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın önemli isimlerinden olan Kuşçubaş'ı Eşref'in çiftliğine bırakıldı. Alparslan'ı içindeki herşey satılmış olan İzmir'deki evine getirenler, çocuğun annesi Nimet Hanım'ı fidyenin ödenebilmesi için içerisindeki herşeyin satıldığı evin bomboş bir odasında bir ütü tahtasının üzerinde uyurken buldular.

Çerkes Edhem'in adamlarının basmak istedikleri çiftliğin Hollandalı sahibinin öyküsü de enteresandır...

O senelerde Hollanda'nın Arnhem şehrinin belediye başkanı olan van Heemstra, savaştan sonra Cumaovası'ndaki çiftliğini kapatıp Türkiye ile alâkasını kesti, ve Kraliçe Wilhemina tarafından Surinam'a vali tayin edildi. Ortanca kızı Ella birkaç sene sonra Joseph Victor Anthony Ruston isminde bir İngiliz bankerle evlendi ve 1929'da onun da bir kızı oldu. İsmini Edda koydular. Tam adı Edda Kathleen van Heemstra Hepburn-Ruston idi ama bütün dünya onu Audrey Hepburn diye tanıdı. Başrollerini oynadığı *Roma Tatili, Tiffani'de Kahvaltı* ve *My Fair Lady* gibi filimler sinema tarihinin gelmiş geçmiş en önemli eserlerinin başında yer aldı. Sonra oyunculuğu bıraktı, zamanını ve mesâisini dünyanın dört bir yanında sefalet çeken çocuklara ayırdı, UNICEF'in iyiniyet elçisi oldu ve bağırsak kanseri yüzünden 1993'ün 20 Ocak'ında İsviçre'de hayata veda ettiği zaman arkasından milyonlarca kişi gözyaşı döktü.

Çerkes Edhem'in küçük Alparslan için istediği fidyenin bir bölümünü ödeyen Henri Giraud ise, ailesiyle beraber Türkiye'de yaşamaya devam etti. Giraud'nun torunu Caroline Mustafa Koç ile evlendi, şimdi Caroline Koç olarak biliniyor.

Ve, hadisenin küçük kahramanı Alparslan Arslan... Almanya'da okudu, Türkiye'ye dönünce arazileri ile ve atçılıkla uğraştı ve dünyadan 78 yaşında, 1988 Mayıs'ında İzmir'de ayrıldı.

Rahmi Bey, 31 Mart olayları sırasında Selânik'ten İstanbul'a yürüyen Hareket Ordusu'nun Mahmud Şevket Paşa'dan önceki kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kızlarından Nimet Hanım ile evlenmişti. Paşa'nın iki oğlu ve bir kızı daha vardı; büyük oğlu Tahsin Bey, Türk siyasî hayatının önemli bir isminin, Türkiye İşçi Partisi'nin kurucusu ve genel

başkanı olan Mehmet Ali Aybar'ın babasıydı.

Tarih seneler sonra garip bir şekilde tecelli etti ve Nimet Hanım'la İttihadçı Rahmi Bey'in tek çocukları olan Alparslan, devrilmesinde babası Rahmi Bey ile büyükbabası Hüseyin Hüsnü Paşa'nın önemli rol oynadıkları Sultan Abdülhamid'in en yakın adamlarından olan mabeyinci İzzet Holo Paşa'nın torunu Zeynep Mümtaz ile evlendi.

Hüseyin Hüsnü Paşa'nın küçük oğlu Muhsin Bey ise, Salâh Birsel'in bir kitabıyla edebiyatımızda yer edindi: Birsel'in *Sergüzeşt-i Nono Bey ve Boğaziçi* isimli eserine ismi verilen Nono Bey, Paşa'nın küçük oğlu Muhsin Bey idi.

Paşa'nın biraz uzak da olsa, bir akrabası daha: Hüseyin Hüsnü Paşa'nın eşi Hayriye Hanım, aslen Alman olan ve Maraşal Mehmed Ali Paşa'nın kızıydı; Hayriye Hanım'ın kızkardeşi ressam Celile Hanım, onun oğlu da Nâzım Hikmet idi.[94]

[94] Rahmi Bey üzerine yapılmış yüksek lisans tezi: Ahmed Mehmetefendioğlu, *"Rahmi Arslan, Yaşamı ve İzmir Valiliği"*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 1990. Bu kitapta yeralan Rahmi Bey'e ait belgelerin bazıları yayınlanmamış olan bu tezde de mevcuttur.

RAHMİ BEY'İN OĞLU ALPARSLAN'IN ÇERKES EDHEM TARAFINDAN KAÇIRILMASI İLE İLGİLİ BELGELER

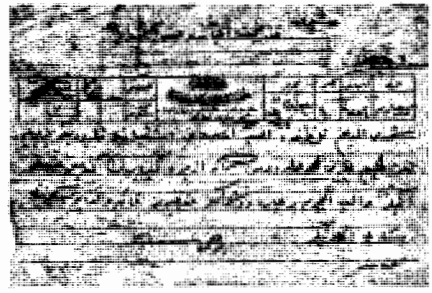
173

Müsta'celdir

Kuzguncuk'ta Âyân'dan Hüsnü Paşa'ya,

Şimdi aldığım telgrafta Alparslan'ı eşkıyanın kaldırdığı bildiriliyor. Nimet tabîî pek fena haldedir. Hemen İzmir'e giderek kendisini tesellî etmeniz ve Alp için bir çare düşünmeniz muktezidir. Kayınvâlideme sükûnetle meseleyi anlatınız.

Rahmi

174

Müsta'celdir

İzmir'de Bornova'da Rahmi Bey'in familyasına,

Sabr u tahammül göstermenizi, metânetinizi muhafaza etmenizi rica ederim. İnşaallah birkaç güne kadar sağ ve sâlim olarak avdet eder, halâs bulur. Allah büyüktür. Bu iş için buradan adam gönderdim.

Rahmi

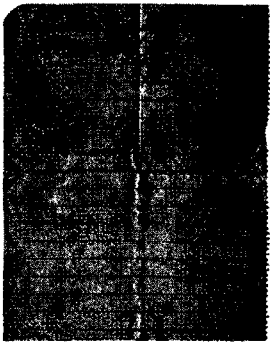

175

ALPARSLAN'IN, FİDYESİNİN ÖDENMESİ İÇİN AİLESİNE GÖNDERDİĞİ NOT

I am gut will but you imalet saend the mainey.

Alp[95]

176

Atenas dün gece çocuğu almak ve çetelerle görüşmek üzere gitmişti. Çocuk henüz gelmedi, geldiğinde arz-ı malûmat edilecektir efendim. Râşid ve Nâfi Beyler de burada, onlar da çocuğun gelmesine intizâr ediyorlar.

[95] Kaçırıldığı sırada sekiz yaşında olan Alp, yeni öğrenmeye başladığı İngilizce ile yazdığı ve imlâ hataları ile dolu mesajında *"I am good, well but you immediately send the money"* (İyiyim, fakat parayı hemen gönderin) diyor.

177

Bornova'da esbâk vali Rahmi Beyefendi'nin haremi hanım hazretlerine,

Arslan Bey'in kasaba civarında sıhhatte olduğu anlaşılmıştır, tebşîr eylerim.

Köylü muhabiri Nesim

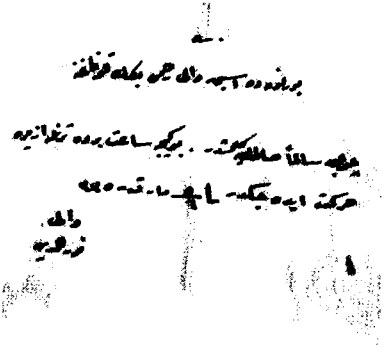

178

Bornova'da esbâk vali Rahmi Bey'in konağına,

Çocuk sâlimen Salihli'ye gelmiştir. Bu gece saat birde trenle İzmir'e hareket edecektir. 5/6 Mart 335.

Vali
Nureddin

179

ALPARSLAN'IN SERBEST BIRAKILMASINDAN SONRA KUZENİ MEHMED ALİ'NİN (AYBAR) GÖNDERDİĞİ MEKTUP

Mon chér cousin Alp,

Jai passé une journé de joi quand jaie entandu que tu était livré par le mains des brigan jaisperé que je te vairai avant de partire a etrengrange. Je tembrace et jantend la reponce de ma letre. Je tembrace mil fois.

Ton frere
Mehmed Aly[96]

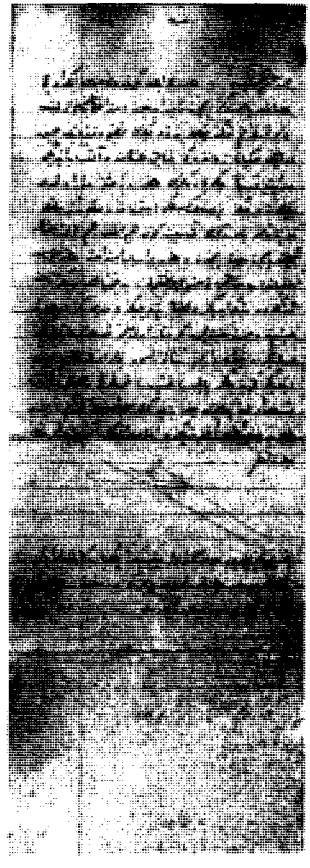

[96] Mektubu yazdığı sırada 11 yaşında olan ve imlâ hataları yapan Mehmet Ali Aybar'ın şöyle yazmaya çalışmış: *"Mon cher cousin Alp, J'ai passé une journée de joie quand j'ai entendu que tu étais délivré des mains des brigand. J'espère que je te verrai avant de partire a l'étranger. Je t'embrace et j'attends la reponse de ma lettre. Je t'embrace mille fois. Ton frere, Mehmed Aly"* (Sevgili kuzenim Alp, haydutların seni bıraktıklarını öğrenince güzel bir gün geçirdim. Dışarıya gitmeden önce seni görmeyi ümid ediyor, mektubuma cevap bekliyor, seni bin defa kucaklıyorum. Kardeşin Mehmet Ali).

180

ÇERKES EDHEM'İN RAHMİ BEY'İN EŞİ NİMET HANIM'A MEKTUBU [97]

(Mart 1919)

Muhterem hemşire,

Hadisenin ilk günü vukû bulan iki-üç müsademe yavrunuz için tertib edilen istirahati temine mâni olmakla beraber, arkadaşım Şevket Bey'in yine zevcinizin tasnî' ve tertibatıyla mecbur olduğu isyan zamanındaki faaliyeti hengâmında iktisab ettiği dirâyet nisbeten ciğerpârenizin huzur ve rahatına medâr oldu. Demek zevciniz bizi ve Çerkesliği istihfaf ve mukadderât-ı milletle oynarken yavrunuzun şu musibet gününü hem ihzar, hem Alparslan'a musibet içinde bir huzur, bir esbâb-ı istirahat hazırlıyor imiş. Subhânallah men tahayyere fi sun'ihi'l-ukûl! Yine bahtiyar imişsiniz, şâyân-ı teşekkürdür. Şükrediniz ve lûtfen zevcinize söyleyiniz, iade-i haysiyet ve izzet-i nefis için giriftâr olduğumuz şu musibette biz pâyan oldukça vicdânı varsa müteessir olsun. Bizler onun teessürünü hissettikçe gezeceğimiz yalçın, haşin korkunç dağlar arasında müteselli olmaya çalışacağız.

Bâkî kemâl-i hürmetle arz-ı ihtirâm eder, yavrucağınızı âgûşunuza iade etmekle iktisâb-ı fahr ü şeref eyleriz efendim.

Şüphesiz beyhude telâş etmiş olacaksınız. Ciğerpârenizi olsa olsa kaçtık diyemeyecek kadar kulağına bir çizgi vurmaktan başka hiçbir şeye müsaade etmezdi.

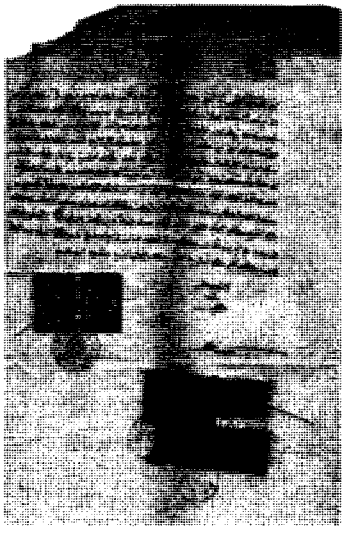
---

[97] Alp 6 Mart 1919'da serbest bırakıldığına göre, Çerkes Edhem üzerinde tarih bulunmayan bu mektubu Nimet Hanım'a o günlerde yazmış olmalıdır.

181

İZMİR CİNAYET MAHKEMESİ'NİN ÇERKES EDHEM VE ARKADAŞLARI HAKKINDA VERDİĞİ MAHKÛMİYET KARARI

(22 Temmuz 1923)

86 esas 339
114 karar 339

İzmir vali-i esbâkı Rahmi Bey'den ahz-ı intikam maksadiyle mahdumu Alparslan Bey'i dağa kaldırarak elli üç bin adet yüzlük evrak-ı nakdiye fidye-i necât ahzeyledikleri iddiasiyle müttehimen hâl-i firârda bulunan meşhur Çerkes Edhem ve biraderi Reşid ve Manyaslı Çerkes Şevket ve bunlara yataklık ve muavenet etmek suretiyle fer'an zi-medhal olan firarî Kozma ve kolcubaşı Atanaş haklarında icra kılınan muhakeme-i gıyabiye neticesinde merkumunun medâr-ı maznuniyetleri olan ef'âle mücâseretleri usulen sabit olduğundan ittihamları vechiyle mücrimiyetlerine ve bunlardan Çerkes Edhem ve Manyaslı Şevket'in hareketleri kanun-ı cezanın yüz yetmiş dördüncü maddesinin üçüncü fıkrasına muvafık bulunduğundan fıkra-i mezkûre hükmüne tevfikan merkumânın idamlarına ve diğer Reşid ve Kozma ve Atanaş'ın dahi madde-i mezkûre hükmüne tevfikan takdîr olunan idam cezasının kendilerinin fer'an zi-medhal bulunmaları hasebiyle kanun-ı mezkûrun kırk beşinci maddesinin fıkra-i mahsûsasına tevfikan tevkif olunacakları tarihten itibaren onar sene müddetlerle küreğe konmalarına ve cümlesinin hukuk-ı medeniyeden bi'l-iskat emvâl ve emlâk-ı mahcûrelerinin hükûmet marifetiyle idare ettirilmesine ve hukuk-ı şahsiye olan elli üç bin adet evrak-ı nakdiyenin merkumundan müştereken tahsîliyle müddeî-i şahsî Rahmi Bey'e itasına ve beşyüz kuruş masârif-i muhakemenin kendilerinden tahsîline 22 Temmuz 339 tarihinde gıyaben ve müttefiken karar verildi deyu İzmir Cinayet Mahkemesi'nden sâdır olup defter-i mahsûsun yüz on yedinci sahifesinde münderic 22 Temmuz 339 tarih ve 114 numaralı kararın müddeî-i şahsî vekîli Mustafa Nuri Bey tarafına bi'l-istidâ vâkî talep üzerine istinsâh edilen suretidir.

Aslına mutabıktır.
Başkâtip

182

RAHMİ BEY'İN ÇERKES EDHEM TARAFINDAN KAÇIRILAN OĞLU ALPARSLAN'I KURTARMAK İÇİN HAZIRLANMIŞ BİR PROJE

Çerkes Edhem'in kaçırttığı Alparslan'ı kurtarmak maksadıyla hazırlandığı belli olan ve bir şirketin antetli kâğıdına yazılan bu proje çocuğu geri getirebilmekten ziyade Rahmi Bey ile dostlarından bir miktar para kopartmak ve temin edilecek fidyeye de mümkün olabildiği takdirde el koymak için hazırlanmış gibidir ve Rahmi Bey tarafından dikkate alınmamıştır.

ARDAHAN İŞ OCAĞI
Kuru ve yaş meyve mevâdd-ı
ibtidâiye üzerine idhâlât ve ihracat.
İzmir'de Yemişçarşısı'nda Kapancıoğlu
Hüseyin Bey Hanı.
MEHMED HÜSREV

Fatih-i merhum Yakup Cemil'e ithâfen
bi't-tesîs taslak halinde sunulmuştur.

İyice mütalâası ve mahremdir.

"Vakit nakittir" fehvâsınca
muvafık ise
derhal icrası icap eder.

Pek canavarca ve alçakça kaçırılan sevgili Alparslan'ın tahlîsine ait proje:

Vaktiyle Enver Paşa tarafından şımartılmış ve Rahmi Bey'in velâyeti zamanında tuğyân-ı ihtiras ve ibtilâlarına sed çekilen Eşref -ki, kâtibi idim. Bir hayat-ı şuhût-ı âdile ile müspet şerefli bir mücadeleden sonra ayrıldım- ve tevâbîinin şu devre-i küsûfa mütekabil hareket-i vâkıa-i habîsâneleri malûmdur. Buna fikrimce İzmir'in gayrimemnun simâları dahi medhaldâr olsa gerektir. Her ne ise mâdem ki şu hareket-i nâmerdâne masum bir yavrunun hayatı üzerine vâkîdir ve mütecâsirleri dahi pederlerinin âlemce mütevâtir ve kendilerince tahmîn-i servet-i külliye ve mevhûme-i sâiyası derecesinde fidye-i necât taleb-i vahşiyânesinde bulunmaları tabiîdir. Bu ise, Rahmi Bey'in servet-i hakika-i zâtiyesinin kat be kat fevkindedir.

O halde, vârid-i hâtır-ı kemterânem olan tarîki bervech-i zîr arz ile kesb-i iftihar eylerim.

Mütecâsirleri mâhiyeten, hüviyeten iyice tanırım ve beynlerindeki rekabet ve zıddiyet ve iddia-i tahakküm ve sefahatını dahi bilirim. Bunlardan istifade mümkündür.

Madem ki bir grup nâmına mühim bir fidye-i necât talep ediliyor, itâsı da beynlerinde taksim kılınacaktır. Mutavâsıtîn bununla meşgul olurken (tavassutum Allah'tan bile gizli tutularak mütecâsirîn meyânında Çerkes Şevket ve İdris Çavuş ile gizliden gizliye uyuşmak istimzâcı ve hafi ve bu işte mühim birer şahsiyet olan merkumân ile Arslan'ı âguş-ı mâdere kaçırmak mümkündür.

Tavassutumda gerek benim ve gerekse Arslan'ın hayatı tehlikededir. Mahremiyet son derece elzemdir. Zira, Reşid ve Hasan Âlî duyarlarsa bana ve Arslan'a kancıklık ika ederler. Para denilen mel'ûn ve bence kıymetsiz birşey için masum hayatı heder edilmiş olur. İzmir ve havâlisi ile alâka-ı sâbıka-i ticâriyemi rü'yet tarîkiyle ve Afyon yoluyla gideceğim yerlerde Şevket ve İdris'e hafiyyen bi'lmülâki -bence ve onlarca münasip tarafeyndeki samimiyet-i kadîme üzerine mahremiyet kat'îdir-. Husûl-i muvaffakiyet yüzde yüzdür). Arslan'ı şerâit-i [.....] ile canavarlar pençesinden tahlîs ûlâ bir tarîktir. Zira harîs ve kalpsiz vicdansız bir grubun mutâlebâtı gayr-i kaabil-i is'âftır. Husûl-i muvaffakiyetinde benim için yegâne şeref, Reşid ve Hasan Âlî'nin karşısında bir nargile içmekten ibarettir.

Şevket ve İdris'in bunlardan pervâları yoktur. Cehl ve iddia-i kadîmleri vechile uysal ve asayiş için lâzımu'l-izâle birer vücut iseler de, bu emr-i ehemmde hissiyât-ı [.....]den istifade mümkündür.

Benim bu vak'a ile iştirakim zan buyurulmasın. Bu hem bühtan ve hem namussuzluktur. Maksadım, tehlikeli bir iş görerek ihrâz-ı şereftir. Hüsnü Paşa hazretleri İzmir'de mutavassıtîn vasıtası ile uğraşmakta iken habersizce bu iş halledilirse daha iyi olur.

Zira, velveleyi mûcib olan ve etrafında birçokların çirkin emelleri mündemiç bulunan bu işte benim rolüm hem tehlikeli ve hem de insanî bir harekettir. Yalnız benim ve İstanbulca muhabere edeceğim zâtın müstear -herhangi bir nâm-ı müstear ile - isimle icrası şahsiyetime itimad-ı kavî ve lâyütezelzîl- husûl-i neticeye kadar mektûmiyet-i kat'iyye - Arslan'ın büyükbabası ve akrabasından birinin iki fotoğrafı (çocuğu tanımıyorum. Gördüğümde kendisini şüphelendirmemek için bunlar ve bir de aile mektubu elzemdir), maksadım, Şevket ve İdris vasıtası ile adamları eliyle çocuğu emniyetli bir istasyonda nâm-ı müstearla teslim almaktır ve tren ile İzmir'e uğramadan doğru İstanbul'a getirmektir. Bu iş için on gün kâfidir. Şevket ve İdris'e mev'ud para, çocuğun bana teslim günü tediye edilmelidir. Bunun için bu parayı -tahminî- hâmil mutemet bir zâtın yine nâm-ı müstearla Nazilli veyahut Salihli ile Nazilli arasında emniyetli bir istasyonda bulunması meşruttur. Projem münasip ise derhal hareket edilmek üzere icra-i icabı (yedime masârif-i râhiye ve aileviyye ve fevkalâdem -işlerim yolunda olsa bundan dahi müstagnîyim- verilmelidir), menut rey-i âlîdir efendim.

Âciz hükümetin bu bâbda muaveneti tehlikelidir. Gölge etmesin, ziyâya ihtiyaç yoktur.

Mehmed Hüsrev

183

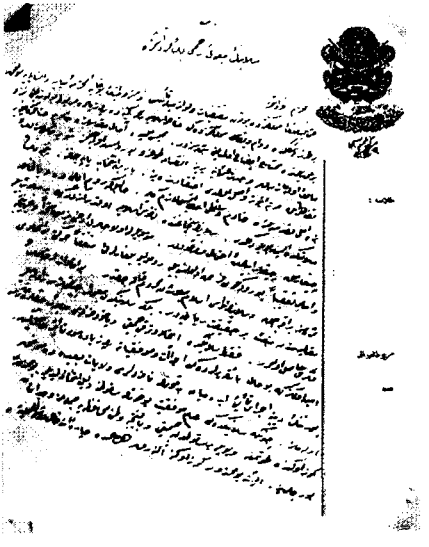
İTTİHAD VE TERAKKİ MERKEZ-İ UMÛMÎ'SİNİN SELÂNİK'TEKİ SEÇMEN SAYISINI DEĞİŞTİREBİLMEK İÇİN HAZIRLAYIP RAHMİ BEY'E GÖNDERDİĞİ PROJE

(30 Ocak 1910)

İttihad ve Terakki'nin Merkez-i Umûmîsi tarafından Selânik mebusu Rahmi Bey'e gönderilen bu yazıda Müslüman seçmen sayısının gayrimüslimlerden az olması sebebi ile yapılacak bir seçimde Selânik'i kaybetmemek için İttihadçı oyları arttırıcı bir projeden bahsediliyor, Selânik'e 20 bin muhacir gönderilmesinin düşünüldüğü yazılarak bu iş için 300 bin lira gerektiği söyleniyor ve bu paranın bulunması isteniyor.

OSMANLI İTTİHAD VE TERAKKİ
CEMİYETİ
MERKEZ-İ UMÛMÎSİ
Aded: 2052

Selânik Mebusu Rahmi Bey
kardaşımıza

Muhterem kardaşımız,

Osmanlılığın memleketimizde bütün müktesebât ve levâzimiyle tesîsi ve meşrutiyetin bu gaye-i muhtereme-i siyasîye ve insaniyeye muvafık bir tarz ve şekilde devam ve bekaası, memleketimizdeki anâsır-ı İslâmiye'nin kemmiyetine pek ziyâde merbût bulunduğu nezd-i biraderîlerinde muhtâc-ı izah olmadığı şüphesizdir. Meclis-i millîde âmâl-i mukaddesemize hâdim anâsır-ı kâfiyeye mâlik olamazsak, vahdet-i Osmaniye yerine inkısâma yürümüş olacağız.

Şu birkaç senelik tezâhüratla mertebe-i sübûta vâsıl olundu itikadındayız. Yarın intihab yapacağız. Neticenin bize emel-i mukaddesemize hâdim vesâiti itâ etmesi lâzım gelir. Halbuki, Rumeli'de ve bilhassa Selânik'te iş böyle değildir. Selânik sancağında nüfus-ı İslâmiye o kadar azdır ki, bir mebus bile çıkarmak, çıkarabilmek ihtimali mefkuddur.

Museviler ile Ulahlar'ın dahi bizimle müttehîden ve aynı netice ve emeli

takîben yürüdükleri farzolunsa bile, Rumlar ile Bulgarlar'ın müttefiken hareketi bu ittihâdı semeresiz bırakacak ve Selânik livası İslâm mebustan mahrum kalacaktır. Bu ifâdât erkamın mukayesesinden münbais bir hakikat-ı riyâziyedir.

Belki, Selânik'ten mebus çıkmazsa ne olabilir fikri hâsıl olur. Fakat Selânik'te İttidad ve Terakki Cemiyeti veyahut Fırkası mebus çıkaramazsa, emîn olunuz ki bu hal başka yerlerdeki icraât ve muvaffakiyâta pek ziyade suitesir hâsıl eder. Burnunun dibine icra-yı tesir edemeyen bir kuvvetin namzetleri vilâyât-ı baîdede muvaffak olamaz. Çünki, Selânik'teki adem-i muvaffakiyet, bu kuvvetin sükûtuna delil ittihâz eder. Bu mahzuru gözönünde tutmaya ve böyle bir sükûttan cemiyeti ve bilhassa vatanı muhafazaya cümlemiz vicdânen borçluyuz. İşte bu mahzur gözönüne alınarak herhalde çare-i indifâî düşünülmelidir.

Eğer Selânik livasına yirmi bin muhacir yerleştirecek olur isek bu mahzur ortadan kalkmış oluyor. Bu maksat için üçyüz bin lira lâzım. Vatanın büyük bir tehlikeden tahlîsi üç yüz bin liraya tevakkuf ederse, bunun diriyğ edilmeyeceğine emîn olmak bizim hakkımız ve bizi böyle bir haktan istifade ettirmek sizin gibi vatanperver kardaşların borcu olsa gerektir. Hülâsa, ne yapılırsa yapılıp bu üç yüz bin lira tahsîsâtın temini ve Rumeli'de her nev'i fenalığın sebebi gibi duran tefâvüt-i nüfus meselesinin [.....]i kemâl-i hürmetle rica olunur muazzez kardaş. 17 Kânunsani 326.

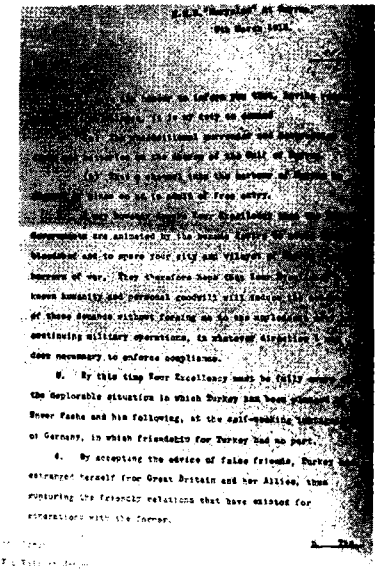
Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti
Merkez-i Umûmîsi

Âdil

Birinci Dünya Savaşı'nın
İzmir'i ile ilgili belgeler

184

İNGİLİZ AMİRAL ROSSLYN WEMYSS'İN RAHMİ BEY'E İZMİR'İ TESLİM ETMESİ İÇİN VERDİĞİ ÜLTİMATOM

İzmir'de, Majesteleri'nin gemisi
Euryalus'tan
9 Mart 1915
No: 1089

Aydın Valisi Beyefendi Hazretleri'ne,

1. Kalelerinizi ıskat etmiş olduğum cihetle,

a. İzmir Körfezi sevâhilinde bulunan bilumum kale ve bataryaların bilâkayd ü şart teslim ve tahribini,

b. İzmir limanına serbestçe dahil olabilmek için mezkûr limana kadar olan mecrânın lâğımlar ile torpillerden tathirini talep etmek uhdeme mürettep bir vazife olduğunu zât-ı âlî-i vilâyetpenâhîlerine iş'âr etmekle kesb-i fahr ü şeref eylerim.

2. Maamafih, zât-ı devletlerine şurasını da temin ederim ki, müttefik hükümetler fazla kan dökmekten içtinab ve İzmir şehri ile vilâyetini mesâib-i harbiyeden vikaye etmek arzu-yı insaniyetperverânesi ile mütehassistirler. Binaenaleyh, zât-ı âlî-i vilâyetpenâhîlerinin müslim olan insaniyet ve temayülât-ı hayırhâhâne-i şahsiyeleri muktezasınca salifüzzikr metâlibin kabulünü icbâr için zarurî addedeceğim harekât-ı askeriyeye herhangi cihette devam etmek vazife-i elîmesine beni mecbur etmeksizin, metâlib-i mezkûrenin kabul buyurulacağını hükümât-ı müşarileyhim ümîd ederler.

3. Devlet-i Osmaniye'ye karşı zerre kadar dostluk perverde etmeyen Almanya'nın tesvilât-ı hodgamânesi neticesi olarak Enver Paşa ile hemfikirlerinin devlet-i müşârünileyhâyı ilka etmiş oldukları hal ve mevki-i müellîm hakkında zât-ı devletlerinin bu âna kadar tamamiyle vukuf peydâ etmiş olduklarına hiç şüphe yoktur.

4. Devlet-i Osmaniye, yalancı dostlarının rey ve fikrini kabul ile kendini

İngiltere'den ve İngiltere'nin müttefiklerinden teb'îd ve bu suretle İngiltere ile asırlardan beri câygîr olan münasebât-ı dostâneyi kat' etmiştir.

5. İşbu hâlin neticesi, Devlet-i Osmaniye için mûcib-i felâket olmuştur. Rus kuvvetleri Kafkasya'daki muzafferiyât-ı kat'iyyeyi müteakip ilerlemektedir. Mısır'ın istilâsı teşebbüsü büsbütün dûçâr-ı akamet olmuştur. Hattâ, İstanbul bile müttefiklerin ellerine düşmek üzeredir.

6. Binaenaleyh, muzafferiyetin nihayetü'l-emr dünyanın her tarafında kendilerini daima İslâm'ın hakikî dostları olduklarını ispat etmiş olan müttefiklere teveccüh edeceği zât-ı vilâyetpenâhîlerince şüphesiz aşikâr olmalıdır.

7. Müttefik hükümetlerin zât-ı âlîlerine karşı hiçbir günâ sûiniyet perverde etmediklerinin ve anîfen şerh ve izah olunan şerâitin kabul olunduktan sonra zât-ı âlî-i vilâyetpenâhîlerine müsait olacak surette daha birtakım müzakerâtın icrası mümkün olacağının zât-ı âlîlerince anlaşılmasını arzu ederim.

8. Masum ve bîgünah ahali ile muharebe etmek müttefiklerin mesleki dahilinde değildir. Şayet muharebenin tahribatı neticesi olarak şehriniz veyahut vilâyetiniz ahalisi duçâr-ı zaruret veyahut sefalet olmuş ise işbu zaruret veyahut sefaletin tehvînine sarf ve isti'mâl olunmak üzere oldukça mühim vesâite mâlik bulunduğumu zât-ı âlî-i vilâyetpenâhîlerine beyân ederim.

9. Maruzü'l-zikr metâlibe yarın, yani Mart'ın onuncu çarşamba gü nü sabahleyin saat ona kadar İngilizce veyahut Fransızca olarak cevap itâ buyurmalarını musırren talep ederim.

10. İhtirâmât-ı fâikamın kabulünü rica eylerim.

Zât-ı sâmî-i vilâyetpenâhîlerinin
mûtî bendeleri
Vis Amiral

185

İZMİR METROPOLİTİ HRİSOSTOMOS'TAN RAHMİ BEY'E

(16 Mayıs 1918)

Hrisostomos Kalafatis 1867'de şimdi Mudanya'ya bağlı olan Trilye'de doğdu, 1891'de Heybeliada'daki ruhban okulunu bitirdi, kilisede aldığı çeşitli görevlerin ardından 1902'de Drama'ya metropolit tayin edildi. Bulgar cemaati ile anlaşmazlığa düşmesi üzerine 1907'de doğum yeri olan Tirilye'ye sürgüne gönderildi ve Drama'daki vazifesine bir sene sonra, İkinci Meşrutiyet'in ilânı üzerine dönebildi. 1909'da Tirilye'de yeniden mecburi ikamete memur edildi ama 1911'de İzmir metropoliti oldu.

Türkler'e ve Bulgarlar'a karşı milliyetçi faaliyetlerde bulunduğu gerekçesi ile 1914'te İzmir'den bu defa İstanbul'a sürgüne gönderilen Hrisostomos, İzmir'e tekrar 1918'de dönebildi.

Hrisostomos'un 14 Mayıs 1919'da İzmir'i işgale başlayan Yunan birliklerini takdis etmesi Türkler'in büyük nefretine sebep oldu. Şehrin 9 Eylül 1922'de işgalden kurtarılmasının ardından ordu kumandanı Nureddin Paşa'nın emri ile tutuklandı ve linç edilerek öldürüldü.

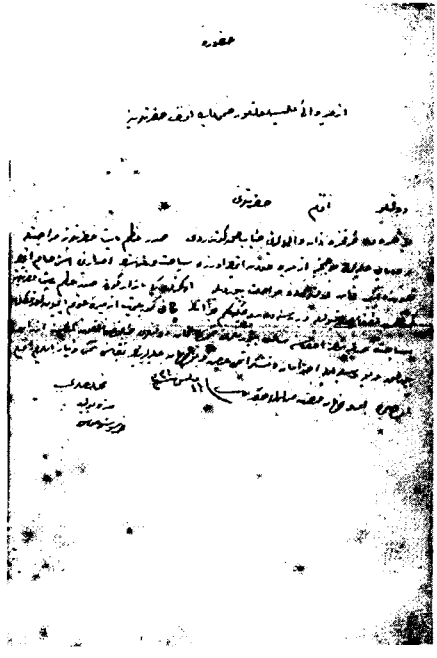
5 Temmuz 1993'te Yunan kilisesi tarafından "Ortodoks azîzi" ilân edilen Hrisostomos, Rahmi Bey'e İzmir'e dönebilmesi için tavassut ricasında bulunduğu bu mektubu mecburî ikamete tabî tutulduğu İstanbul'da yazmıştır.

Huzûr'a

İzmir Vali-i Âlîsi Devletlû Rahmi Beyefendi Hazretleri'ne

Devletlû efendim hazretleri,

Bu sırada tarafımıza zât-ı vâlâlarını Cenâb-ı Hakk gönderdi. Sadrazam Paşa Hazretleri'ne müracaatla vesâyâ-yı âlîleri mûcibince İzmir'e avdet etmek üzere seyahat varakasının ısdârını istirhâm etmek tasavvurunda iken zât-ı devletleri de muvasalat buyurdular. Önümüzdeki pazar günü Sadrazam Paşa Hazretleri'ne gideceğimden lûtfen hüsn-i kabulü ile dört seneden beri çektiğim cezanın kâfi görülüp İzmir'e avdetim için lâzım gelen seyahat varakasının itâsına müsaade buyurmaları zımnında zât-ı devletleri tarafından

telefon edilmesine erzân buyurulmak ve bu vesile ile ihtirâmât ve teşekkürâtımı arz ve teveccühât-ı âlîlerinin bekaasını temennî ve niyâz eylerim efendim. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. 16 Mayıs 334.

Muhlisleri
Metropolid
Hrisostomos

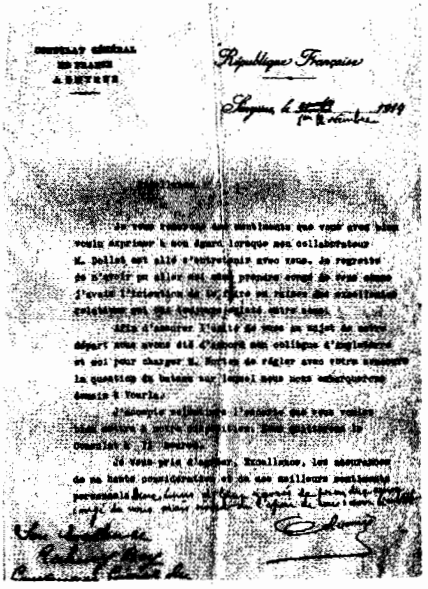

186

İZMİR'DEKİ FRANSIZ KONSOLOSU COLOMIES'NİN SAVAŞ ÖNCESİNDE İZMİR'İ TERKEDERKEN RAHMİ BEY'E GÖNDERDİĞİ MEKTUP

Fransa Cumhuriyeti
Fransız Başkonsolosluğu
İzmir

İzmir, 1 Kasım 1914

Ekselâns,

Mesâi arkadaşım Bay Dollot'nun sizinle görüştüğü sırada hakkımda dile getirmek lûtfunda bulunduğunuz güzel hislerinize teşekkür ederim. Aramızda her zaman vârolan mükemmel münasebetler dolayısıyla yapmayı çok arzu etmiş olduğum halde, size bizzat gelerek vedâ edemediğim için üzgünüm.

İngiliz meslekdaşım ve ben, hareketimiz konusunda görüş birliği sağlamak maksadıyla yarın Urla'dan bineceğimiz gemi meselesini sizin yardımınızla çözmesi için Bay Horton'ı görevlendirmekte mutabık kaldık.

Bizim için tahsîs etmek lûtfunda bulunduğunuz eskortu memnuniyetle kabul ediyorum. Konsolosluğu yarın saat 11'de terkedeceğiz.

Ekselâns, en derin saygılarımdan ve size karşı beslediğim en iyi duygulardan emin olmanızı rica ediyorum.

Sizden bu şekilde ayrılmaktan ötürü çok üzgün ve çok sıkıntılı olarak ama sizi en kısa zamanda yeniden görebilmek ümidi ile yaşayarak...

Colomiès

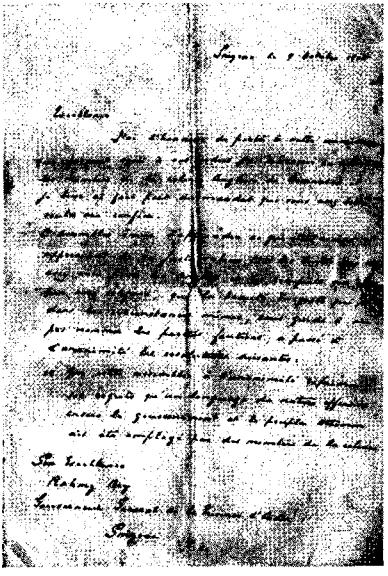
Ekselânsları Rahmi Bey
Aydın Vilâyeti Umûmî Valisi

187

SAVAŞ SIRASINDA İZMİR'DE BULUNAN İNGİLİZ KOLONİSİNDEN RAHMİ BEY'E

(9 Ekim 1915)

İzmir, 9 Ekim 1915

Ekselânsları Rahmi Bey,
Aydın Vilâyeti Genel Valisi,
İzmir

Ekselâns,

Bornova'daki İngiliz kolonosinin mensuplarını emirleriniz üzerine toplantıya çağırdığımı ve bana tevdi lûtfunda bulunduğunuz vazifeyi onlara tebliğ ettiğimi bilgilerinize sunmaktan şeref duyarım.

Hadiseleri öğrenmekten heyecan hisseden topluluk, İngilizler için yapmış olduğunuz iyilikler ve onlara tanıdığınız imkânlar kadar, sizi suçlu tarafın ismini içerisinde bulunulan şartlarda bile telâffuz etmemeye yönelten davranışınızdaki büyüklüğü de gerektiği şekilde değerlendirmiş ve aşağıdaki kararları oybirliğiyle almıştır:

1. Kurul, Bornova'da mukim İngiliz kolonisi mensupları tarafından Osmanlı Hükümeti'ne ve halkına karşı saldırgan bir dil kullanılmış olmasından dolayı üzüntülerini oybirliğiyle ifade eder ve mensuplarının bu gibi davranışlarını şiddetle kınar.

2. Kurul, konu ile ilgili hissiyatını bu şekilde ifade etme fırsatını vermiş olmasından ötürü Ekselânsları Rahmi Bey'e derin şükranlarını sunar.

3. Kurul, işbu vesile ile Ekselânsları Rahmi Bey'in İngiliz kolonisinin bütün mensuplarına tanıdığı cömert muamele için de derin şükranlarını takdîm eder.

Ekselânslarına vazifemin neticelerini bildirirken, itaatkâr hizmetkârlarının samimi bağlılığının da Ekselânsları tarafından kabul buyurulmasını istirham ederim.

Wallace H. Durrell[98]

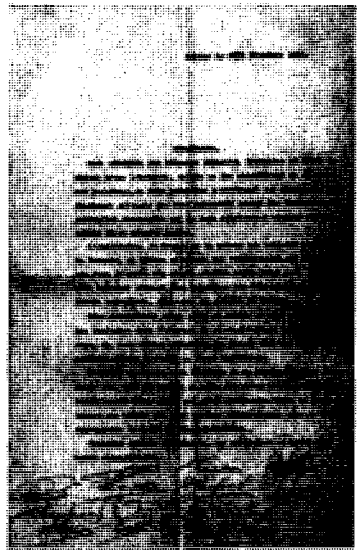
---

[98] İmzayı doğru okuyabildiğimden emin değilim.

188

SAVAŞ SIRASINDA İZMİR'DE KALAN MÜTTEFİK ÜLKE VATANDAŞLARININ RAHMİ BEY'E MEKTUBU

İzmir, 20/2 Kasım 1914

Ekselâns,

İzmir'deki İngiliz, Fransız ve Rus kolonilerinin delegeleri olarak, hemşehrilerimiz ve bizzat kendimiz adına, uzun bir müddetten buyana yaşadığımız misafirperver memleketin içerisinden geçtiği zor şartlar karşısında hissettiğimiz derin üzüntülerimizi size bildirmek isteriz.

İngiltere, Fransa ve Rusya, Türkiye ile değişen şartlarda da her zaman devam eden ve ciddî hiçbir şeyin asla bozamadığı münasebetler içerisinde idiler. Bugün herkesin iradesini aşan hadiselerden dolayı ne derece endişe duyduğumuzu size ifade etmek zorundayız.

Üstlendiğiniz misyonun gerektirdiği güce ve uzak görüşlülüğünüze olan güvenimizi ifade etmeyi de vazife kabul ediyor ve menfaatlerimizin ellerinizin altında olduğu müddet boyunca her türlü endişeden âzâde kalacağına inanıyoruz.

Bu iyi niyetimiz çerçevesinde, halkınızın sükûnetini muhafaza etmesi maksadıyla vereceğiniz her türlü emre saygı gösterip itaat ederek vazifenizi kolaylaştıracağımız hususunda sizi kendi açımızdan kat'iyyetle temin ederiz.

Ekselâns, en derin saygılarımızın kabulünü rica ederiz.

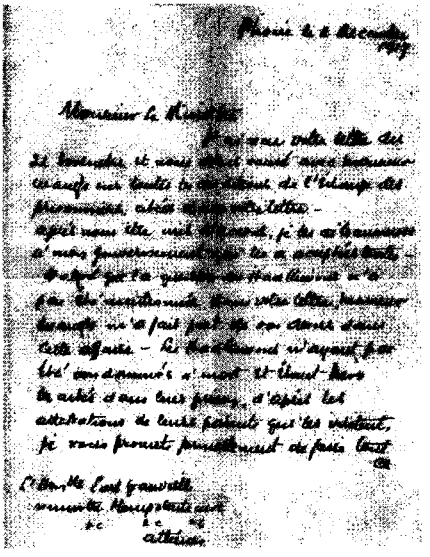
(İmzalar)

189

RAHMİ BEY'İN ATİNA'DAKİ İNGİLİZ ELÇİSİ LORD GRANVİLLE'E MEKTUBU

Saygıdeğer Earl Granville
Tam yetkili elçi
vs. vs. vs.
Atina

Foça, 2 Aralık 1914

Elçi beyefendi,

22 Kasım tarihli mektubunuzu aldım ve Bay Waugh ile esirlerin mübadelesi konusunda mektubunuzda sözünü ettiğiniz şartları konuştuk. Görüş birliğine varmamızdan sonra konuyu hükümetime aktardım ve herşey kabul edildi.

Mektubunuzda, Had Kursonlar meselesine temas etmemiş olmanıza rağmen, Bay Waugh, bu hadise ile ilgili taleplerinizi bana aktardı. Had Kursonlar[99] idama mahkûm edilmedikleri ve kendilerini ziyaret eden akrabalarının da şahit oldukları üzere tutukluluklarında iyi muamele gördükleri gibi, ben de payıma düşen ve mümkün olan her şeyi yapacağıma ve halihazırda gördükleri iyi muamelenin savaşın nihayetine kadar devam edeceğine dair size şahsen söz veririm.

Elçi beyefendi, bu itibarla, Eyüb Sabri'nin vatana gönderilmesini ve Had Kurson beylerin durumu ile onun arasında bağlantı kurulmamasını istirham ederim.

En derin saygılarımın kabulünü rica ederim elçi beyefendi.

Rahmi

---

[99] Türkiye'de o günlerde tutuklu bulunan İngiliz vatandaşları vardır ve karşılıklı iade konusunda Türk ve İngiliz yetkililer arasında görüşmeler yapılmaktadır. Rahmi Bey'in sözünü ettiği Had Cursonlar'ın bu tutuklulardan olduğu anlaşılıyor.

190

İNGİLTERE'NİN, RAHMİ BEY'E DARBE YAPARAK TÜRKİYE'Yİ SAVAŞTAN ÇEKMESİNİ TEKLİF MEKTUBU

(20 Nisan 1916)

Birinci Dünya Savaşı konusunda son senelerde yapılan ve İngiliz Arşivleri'ni kaynak alan bazı yayınlarda, İttihad ve Terakki'nin liderliğini Talât Paşa'nın yaptığı sivil kesiminin savaşın sonlarına doğru İngiltere ile münferit bir barış sağlanması için girişimlerde bulunduğu anlatılır.[100]

Aynı günlerde İttihad ve Terakki'nin lider kadrosu tarafından barış için zemin hazırlama maksadıyla görevlendirildiklerini iddia eden birkaç maceracı da müttefik ülkelerin başkentlerinde kendi başlarına faaliyet göstermektedir, hattâ müttefik tarafı aldatarak yüklü paralar bile kazanmışlardır.

İttihadçılar'ın sivil kanadının barış girişimleri ile ilgili olarak son senelerdeki yayınların başında bu konudaki ilk girişimi Sadrazam Talât Paşa'nın yaptığı iddia edilir. Bu iddiaya göre İzmir Valisi Rahmi Bey, Fransız vatandaşı olan ve İzmir'in önde gelen işadamı ailelerinden birinin mensubu bulunan Charlton James Giraud (1869-1955)'yu Talât Paşa'nın teşviki ile 1917'nin sonlarına doğru Atina'daki İngiliz temsilciliğine göndererek barış görüşmelerinin başlamasını sağlamaya çalışmış, hattâ İngiltere'nin desteği ile Ege vilâyetlerinin İstanbul ile bağlantısını keserek İzmir'de hükümran olmayı bile düşünmüş, Enver Paşa da kendisine bağlı olanları kullanarak aynı dönemde benzer temaslarda bulunmuş ama İngiliz tarafı bu teklifleri reddetmiştir.

Aşağıda yeralan belge, Osmanlı İmparatorluğu ile münferit bir barış konusundaki ilk girişimin iddia edilen tarihten bir buçuk sene kadar önce, 1916 Nisan'ında İngiliz tarafından geldiğini gösteriyor. Savaştan önce İngiltere'nin İzmir konsolosu olan Heathcote-Smith, önceki senelerden tanıdığı Rahmi Bey'e 20 Nisan 1916'da Midilli'den gönderdiği mektubunda darbe teklifi yapıyor ve gelecek hakkında bazı vaadlerde de bulunuyor.

Heathcote-Smith'in İngilizce olan mektubunun metnini Türkçe'ye naklederken paragraflara ayırdım.

Kişiye özel

Midilli, 20 Nisan 1916

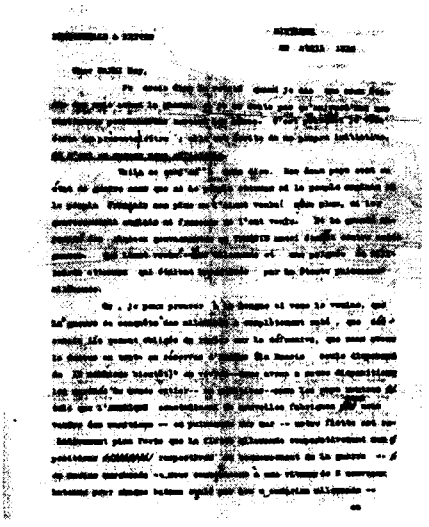
Azîz Rahmi Bey,

Savaştan önce dost olduğumuzu söylediğim zaman hakikati ifade ettiğime inanıyordum ve şahsî duygularımın bugün de aynı olduğundan şüphe etmiyorum. Kendi inisiyatifimle yazdığım ve hiçbir resmî mahiyeti olmayan bu mektubu da size bu sebeple gönderiyorum.

---

[100] Bu konudaki son çalışmalardan biri: Jonathan Schneer: *"The Balfour Declaration: The Origins of the Arab-Israeli Conflict"*, Blomsbury Publishing, Londra 2010, özellikle 348-354 arası.

İşte size söyleyeceklerim:
Ülkelerimiz savaş halinde. Bu savaş ne Osmanlı, ne İngiliz, ne de Fransız halklarının arzusu idi. Dahası, savaşı İngiliz ve Fransız hükümetleri de istemediler ve Türkiye'deki idareci sınıfın ekseriyeti de bu savaşa karşıydı.

Savaşı kim istedi? Almanlar ve Almanlar'ın "büyük gücü" ile hipnotize olmuş bir avuç Osmanlı subayı...

Şimdi, arzu ederseniz Almanlar'ın "fetih savaşı"nın tamamen başarısızlığa uğradığını size uzun uzadıya ispat edebilirim. Almanlar bundan böyle savunmada kalmaya mecbur olacaklardır, zira biz her alanda üstün durumdayız.

Yedek insan gücü bakımından: Sadece Rusya, kısa bir müddet sonra 12 milyon kişiye sahip olacak.

Gıda bakımından: Dünyanın bütün pazarları emrimizdedir.

Cephane bakımından: Amerika gibi tarafsız ülkeler bize cephane satmak için yeni fabrikalar kurmaktalar.

Deniz gücü bakımından: Savaşın başındaki karşılıklı vaziyetleri ile kıyaslandığında, filomuz Alman filosundan nisbeten daha üstün durumdadır.

Ticarî filomuz bakımından: Alman denizaltıları tarafından batırılan her gemiye karşılık iki yeni gemi inşa etmekteyiz; nitekim 90'dan fazla düşman denizaltısını batırdık. Savaşın başlangıcından buyana, tek bir defa meydana gelmiş olanın haricinde, askerlerimizi taşıyan bir gemimiz asla batırılmadı ve denizaltılar bundan bir yıl öncesinde olduğundan çok daha önemsiz bir tehlike haline geldiler.

Mâlî bakımdan: Dünyanın bütün pazarları bize açık, kambiyomuz sağlam vaziyette. Alman parası ise yüzde 30, Avusturya parası da daha fazla değer kaybetti.

Tarafsız devletlerin kolay şekilde yakınlıklarını sağlamamız bakımından: Bizler öylesine temiz savaştık ama Almanlar öylesine kirli, barbarca ve despotça savaştılar ki, bütün tarafsızlar gerektiğinde bizim tarafımızda yer alacaklar. Nitekim, Amerika Birleşik Devletleri en azından Almanya ile diplomatik ilişkilerini kesecek, Hollanda "Tubantia" gemisi, İspanya da bir Alman denizaltısı tarafından batırılan İspanyol transatlantiği "Espagna" yüzünden aynı şeyi yapıyor ve bütün tarafsızlar Almanya'nın ortak düşman olduğunu hissediyorlar.

Nihayet, hepsinden de önemli olan hususta, yani birliklerimizin stratejik konumları ve moralleri bakımından da üstünlük bizdedir.

Almanya karada ve denizde geniş bir abluka altında sıkışmış durumdadır. Denizlere çıkarmaya cür'et ettiği bütün savaş gemilerini kaybetmiştir; kentlerinde yiyecek yokluğu ve Alman askerlerinin

başarısızlığa mahkûm olduğunu anladıkları bir fetih savaşındaki korkunç katliamları sebebiyle ayaklanmalar olmaktadır.

Bütün bu tablo içerisinde Türkiye'nin yeri nedir?

Galip gelmesi mümkün olmayan ama Almanya'yı kurtarmak için son Osmanlı askerini bile öldürtmekten çekinmeyecek olan Almanya tarafından feda edilecektir!

Şimdi bir hususta anlaşalım: Rusya, Türkler'in tarihî düşmanıdır; Rusya'nın Türkiye'deki zaferlerinin bedeli olarak ne isteyebileceğini tahmin edebilirsiniz: Rusya esasen Erzurum'u, Trabzon'u, Bitlis'i ve bütün İran'ı elinde tutmaktadır. Bir aya kalmadan Küçük Asya'nın bir diğer büyük parçası daha Ruslar'ın eline geçecektir ve bu gelişmeler üzerine İtilâf Devletleri de şayet bir çıkarma yapar ve size batıdan saldırırlarsa, böyle bir saldırının başlaması halinde hangi uygun şartlardan medet umulabilir?

Şahsî kanaatime göre Türkiye'nin maalesef ilerlemekte olduğu karanlık geleceğini temelinden değiştirebilmesi için elinde sadece tek bir yol bulunmaktadır: Birkaç vatansever Osmanlı'nın Almanlar'ı kovmak ve barış istemek üzere güçlü ve ânî bir darbe yapması...

Bunu düşünün... Hattâ, fazlasıyla düşünün... Biz, İngiltere olarak, gerektiği takdirde savaşın devamını daha on sene bekleyebiliriz. Türkiye ve Almanya ise çabucak bitirmek ihtiyacındadır...

Daha sonra belki de başka yerde yaşanacak olan bu işi şimdi İzmir'deki birlikler ile bölgenizde yapmanız için karşınıza çıkan fırsat, çok geçmeden bir daha vârolmayacaktır.

Bu darbeyi yapacak olan şahsın öngöreceği şartlar üzerinde uzlaşılmasında elden gelen gayretin gösterilmesi için isteklerini telâffuz etmesinin yeterli olacağını ve yarının Türkiyesi'ndeki en önemli kişisi haline gelebileceğini size ifade etmeme gerek yoktur...

Size bu söylediklerim, şu anda şahsî görüşlerimdir: Eğer hakikaten bize karşı savaşmaktan yana iseniz yazdıklarımı unutun, mücadelemizi iyi ve dürüst savaşçılar olarak sürdürelim; ama şayet savaşmaktan yana değil iseniz, o zaman müşterek düşmanlarımızı kovun ve kendinizi bize emanet edin...

Himayeniz altında bulunan İtilâf Devletleri'nin teb'asına iyi muamele ettiğiniz, Yunanlar'a kötü davranmadığınız ve vilâyetinizdeki Ermeni katliam ve tehcirlerine meydan vermediğiniz müddetçe, İtilâf Devletleri'nin Rahmi Bey'in şahsında bir dosta güvenebileceğinden her zaman emin olacağız.

Eski dostunuz
Heathcote-Smith

191

RAHMİ BEY'İN MALTA'DAN[101] EŞİ NİMET HANIM'A GÖNDERDİĞİ BEŞ ADET KARTPOSTAL

(1920)

Sevgili Nimet'im,

Mektubunu aldım. Paşa'nın,[102] validenin rahatsızlıklarına çok sıkıldım. İnşallah bunlar da geçer. Bıyıksız dostumuz bazı eşyaları satmaktaymış. Paralarını kendi parası gibi kullanması daha hayırlı olur. Mektuplarınızı eksik etmeyin. Bizim doktorun nezaketine emin ol. Ancak, senin için hiç şüphesiz başka doktora kendisi müracaat edecektir. Binaenaleyh kendisine emniyet et, kim ne derse dinleme gözüm.

Rahmi

Sevgili Nimet'im,

Alparslan'ın iki fotoğrafını ve mektubunu aldım. Paşa'nın rahatsızlığına çok canım sıkıldı. Acaba İtalya'da bir yerde tebdîl-i havaya gitseniz nasıl olur? Bizim para ile farkı olmadığı gibi orada hayat da daha ucuz zannederim. Gidebilirseniz istifade edersiniz fikrindeyim. 30 Haziran 920.

Rahmi

Rahmi Bey 2691
Polverista-Malta

---

[101] İngilizler tarafından Malta'ya gönderilen vre aralarında Rahmi Bey'in de bulunduğu Türkler arasında Malta sürgününü en iyi anlatan metin, kendisi de aynı adaya sürülen Süleyman Nazif'in *"Malta Geceleri"* başlıklı şiiridir:

"Yine meftûr-ı teessür, yine mekhûr-ı keder; / Her dakikam yine bir mahşer-i efgan oluyor. / Kimsesiz, sıtmalı, hicranlı, tükenmez geceler / Ne kadar gözyaşı dökdüm, bunu yıldızlara sor!..

Bir uzak lem'a-i ümmîdi ararken gözler, / Boğulur ka'r-ı siyâhında bu gurbetgâhın. / Etmedi ufk-ı hayâlimden o bir kerre güzer... / Sanki sönmüş nazar-ı merhameti Allah'ın!...

Neşreder kasvet ü vahşet denizin eşkali... / -Hapsi âguşuna almış bu hisâr-ı mâyî'-

Ademin bir mütemevvic, mütehevvir hâli, / Her ümîdim olur âfâkı içinde zâyi'.

Böyle yazmışsa eğer nâsiyeme dest-i ilâh: / Bu uzak gurbet elinde öleceksem mutlak, / Acımam kendime asla... Fakat -Eyvâh!... Eyvâh!...- / Korkarım belki vatandan da nişan kalmayacak!.." (Süleyman Nazif, *"Malta Geceleri"*, 1342-1924, sah: 4-5)

[102] Rahmi Bey'in kayınpederi ve Hareket Ordusu'nun Mahmud Şevket Paşa'dan önceki kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa.

Sevgili Nimet'im,

Yazacak hiçbirşeyim yok. Ne haldesiniz? Paşa nasıldır? Geçen mektubumda İtalya'ya gitmek hakkında size bir fikir vermiştim. Maamafih orası da karıştı gibi görünüyor. Bilmem gitseniz rahat eder misiniz? Büyüklere ihtirâmlar. Senin, Muhsin'in gözlerinden öperim.

Rahmi

Rahmi Bey 2691
Polverista-Malta

İki gözüm,

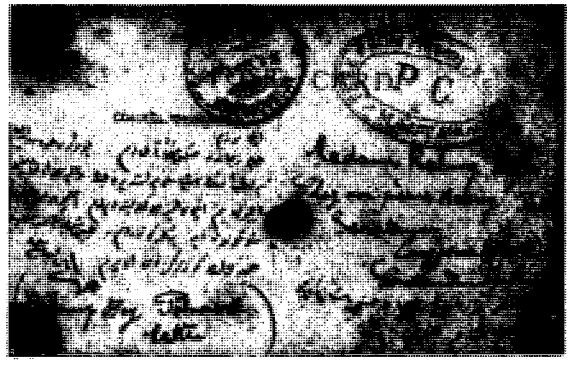
Hayli zamandır mektubun gelmedi. Merak ediyorum rahatsız mısınız? Alp'i teşvik edip her hafta bana bir kart yazdırsan hem âfiyet haberlerinizi almış olurum, hem de çocuğa yazı yazdırmaya vesile teşkil eder. Büyüklerin ellerinden, küçüklerin gözlerinden öperim. 22 Temmuz 920.

Rahmi

Rahmi Bey 2691
Malta

İki gözüm,

Hayli zamandır mektubunu almadım. Buradan avdet eden bir arkadaşın eşyasını yerleştirecek valizi olmadığı için benim iyi valizimi kendisine verdim. Alp'e de üç kutu çikolata ile bir kemer gönderdim. Tabii şimdiye kadar almış olmalısınız. Cümlenizin gözlerinizden öperim. 26 Temmuz 920.

Rahmi

Rahmi Bey 2691
Polverista-Malta

192

RAHMİ BEY'İN MALTA'DAN OĞLU ALPARSLAN'A GÖNDERDİĞİ 22 ADET KARTPOSTAL

(1920)

Sevgili oğlum,

Refik Bey amcana dayınla beraber gittiğinizi amcan yazmış. Pul kolleksiyonu yapıyormuşsun. Fotoğrafında seni büyümüş gördüm. Hele elinde kitabın derslerine çalıştığını gösteriyor, buna çok memnun oldum. Bana kart yaz.

Rahmi

İki gözüm Alp'im,

Kartını aldım. Seni ne kadar göreceğim geldi bilsen. Derslerine çalıştığını öğrendikçe o kadar mutlu oluyorum ki, tarif edemem. Güzel gözlerinden öperim, ruhum evlâdım.

Rahmi

Gözlerinden öperim sevgili oğlum.
29 Mart 920

Rahmi

Rahmi Bey 2691
Polverista-Malta

Sevgili oğlum,

Derslerine, vazifelerine iyi çalış. Seni pekçok göreceğim geldi. Bana iki satır yazarak çalıştığını gösterebilirsin. Güzel gözlerinden öperim sevgili yavrum. 29 Mart 920.

Rahmi

Rahmi Bey 2691

Polverista-Malta
Sevgili Alparslanım'a buselerim.
19 Nisan 920

Rahmi

Rahmi Bey 2691
Polverista-Malta

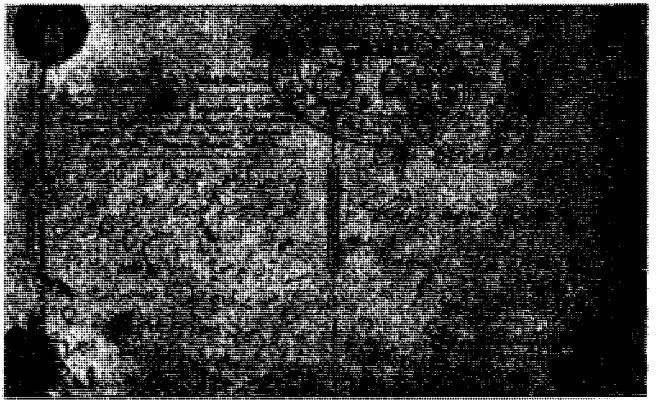
Sevgili oğlum,
Bana mektup yaz. İngilizce mi, Türkçe mi, Fransızca mı daha iyi öğrendin? Hangi lisan ile daha iyi yazabilir isen o lisan ile yaz ve neler öğrendiğini, neler çalıştığını bildir yavrum. 6 Mayıs 920.

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

Sevgili oğlum,
Fotoğraflı kartını aldım. İngilizce yazılarından memnun oldum. Fotoğrafını da birçok öptüm. Bilmem benim fotoğrafımı da siz aldınız mı? Bana her hafta bir kart üzerine birkaç satır yazarak gönder. Beni pek çok sevindirirsin. Ben de sana kartlar gönderirim. 20 Haziran 920.

Rahmi

Rahmi Bey 2691
Polverista-Malta

Sevgili Alp'im,
İki fotoğrafını aldım, öptüm, öptüm, öptüm. Birisi mektupsuz olarak bir zarf içinde geldi ve diğeri annenin mektubu içinde çıktı. Gözlerinden öperim yavrucuğum. 30 Haziran 920.

Rahmi

Rahmi Bey 2691
Polverista-Malta

Sevgili Alp'im,
Senden her hafta bir kart istemiştim. İki haftadır gelmedi. Bana âfiyetini, derslerine çalıştığını, anneni itâatınla, çalışkanlığınla memnun ettiğini bildir. Gözlerinden öperim. 5 Temmuz 920.

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

Sevgili yavrum,
Annene İtalya'ya gitmesi için yazmıştım. Hiç olmazsa yazı çıkarmak için birkaç ay çıkıp gezseniz. Bâhusus orası İstanbul'dan ucuz. Gözlerinden öperim. Bana kart gönder. 7 Temmuz 920.

Rahmi

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

Alp'im,
Bak, bu da senin gibi acemi binici.
Rahmi.
12 Temmuz 920.

Rahmi

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

Güzel evlâdım,
Kartını hâlâ almadım. Gözlerinden öperim. 12 Temmuz 920.

Rahmi

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

Sevgili yavrum,
Seni gördüğüm zaman derslerine çalışmış olduğunu anlayınca seni de böyle ava götüreceğim.

Rahmi

13 Temmuz 920

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

22 Temmuz 920
Sevgili oğlum,
Sana bir meşin kemer ile üç kutu çikolata gönderdim. Buradan gidenlerden birisi getirecektir. Gözlerinden öperim.

Baban
Rahmi

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

Canım evlâdım,
Bana kart yazacaktın. Hâlâ gelmedi. Her hafta gözüm postada bekliyorum. 22 Temmuz 920.

Rahmi

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

Sevgili oğlum,
Sana üç kutu çikolata ile bir kemer gönderdim. Kemer benim belimde bile kavuşuyordu. Sana şüphesiz küçük gelmez. Güzel gözlerinden öperim

yavrucuğum. 26 Temmuz 920.

Rahmi

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

İki gözüm Alp'im,

Bir kartını büyükannenin mektubu içinde aldım. Pek memnun oldum. Bana her hafta bir kart gönder. Gözlerinden öperim sevgili yavrum. 29 Temmuz 920.

Rahmi

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

5 Ağustos 920

Sevgili oğlum,

Sizden hiçbir haber aldığım yok. Benim gönderdiğim kartları aldın mı? Cümlenizin gözlerinizden öperim.

Rahmi.

İki gözüm Alp'im,

Kartını aldım. Paşa babanın hâline çok canım sıkıldı. Ama ne yapalım kader ne ise o olur. Derslerine çalıştığına çok memnun oldum. Gözlerinden öperim yavrum. Her vakit paşa babanı gidip görünüz.

Rahmi.

29 Ağustos 920

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

İki gözüm Alp'im,

Aldığımız malûmata göre, artık yakında buradan kurtulacağımızı ümîd ediyorum. Annenin, Paşa'nın, büyükannenin gözlerinden, ellerinden öperim. Elhamdülillah iyiyim. Muhsin dayının, senin de gözlerinden öperim.

Rahmi.

27 Eylül 1920

Sevgili Alp'im,

Sen de kartlarını niçin her hafta yazmıyorsun? Derslerine çalıştığına çok memnunum. Senin, Muhlis dayının gözlerinden; annelerinin, paşa babanın ellerinden öperim. 5 Teşrînevvel 920.

Rahmi

Rahmi Bey 2691
Polverista-Malta

Çantalarımın içerisinde bir redingot ile bir seyahat elbise takımım, senin bir kemerin, piyano için bir Karmen notası ve çikolatalar var idi. [.....] vasıtasıyla bulunursa bulunur, bulunmazsa sağlık olsun. Paşa'nın, büyükannenin, teyze ve eniştelerin ellerinden; annenin, Muhsin'in, senin gözlerinden öperim yavrucuğum. 25 Teşrînevvel 920.

(Rahmi Bey 2691, Polverista-Malta)

193

RAHMİ BEY'İN, İZMİR'DEKİ SUİKAST GİRİŞİMİ SIRASINDA EŞİ NİMET HANIM'A GÖNDERDİĞİ MEKTUP (Haziran 1926)

Hôtel SAVOY
Bureaubine
Moscou, Rojdestvyenca 3.

Sevgili Nimet'im,

Dün değil evvelsi gün Karabiy'e (Karabiber'e)[103] mektup yazmış, seni görmesini, lâzımsa para vermesini bildirmiştim. Dün, "Amar"ın kayınpederine bir telgraf çektim. Aldı ise belki Paris'teki buranın büyükleri ile işimi teshîl edebilir. Vaziyetimde bir tahavvül yoktur. Akşama kadar bir iyi haber alabilirsem akşam yine yazacağım. Sakın sıkılma. Benim o işlerle alâkam yok.[104] İstanbul'a da götürseler Fuad'a, Midhat Şükrü'ye ne olacaksa bana da o olur. Bunda ölüm yok ya. Çok sıkıldın ise Alp'e yaz, Paris'e gelsin. Paris'e gelmek için Kolonya'dan Fransız vizesi alabilir. Berlin'e kadar gitmesine lüzum yoktur. Ben kendisine birşey yazmadım. Elhamdülillâh âfiyetteyim. Bir kartla âfiyetini bana yazarsan çok sevineceğim. Burada daha kalacaksam kartını almış olurum. Nereye gidebileceğimi hâlen

---

[103] İzmirli bir Ermeni olan ve sonraki senelerde Paris'e yerleşerek Fransa'nın önde gelen uluslararası ticaret avukatlarından kabul edilen Charles Karabiber.

[104] İngilizler'in Malta'ya sürdükleri Türk devlet adamlarının arasında bulunan Rahmi Bey, 1921'de serbest bırakılmasının ardından Türkiye'ye dönmemiş, ailesini de yanına alarak bir müddet Avrupa'da kalmış, sonra Fas'a giderek ticaret yapmış, oradan da yine Avrupa üzerinden kürk ticareti maksadı ile Moskova'ya geçmişti ve İzmir suikasti hadisesi sırasında Moskova'da idi. Moskova'da bir ara suikast ile bağlantısı olduğu iddiası ile Sovyet gizli polisi tarafından gözaltına alınan Rahmi Bey, Fransız Komünist Partisi'nin mensubu ve meşhur hukukçu Henry Torrès (1891-1966)'in girişimleri sayesinde bırakılmıştı. Rahmi Bey'in mektubunda *alâkası olmadığını* söylediği *iş*, İzmir suikasti teşebbüsüdür.

kestiremiyorum. Belki İstanbul'a, belki yine senin yanına. Gözlerinden öperim.

Perşembe.

Rahmi

İstanbul'a gitmek yok, senin yanına geleceğim. Fakat burada daha bir müddet kalmak lâzım gelecek. Herhalde çok sürmez, birleşiriz. Sakın merak edip sıkılma. Çık, gez, akşamları ya tiyatroya ya sinemaya git. Canını sıkma iki gözüm [.....]ım.

Perşembe akşam.

Rahmi

6.

İTTİHAD VE TERAKKİ'NİN KÂTİB-İ UMÛMÎSİ MİDHAT ŞÜKRÜ BEY'İN MALTA MEKTUPLARI

194

MİDHAT ŞÜKRÜ BEY'İN (BLEDA) EŞİ HADİCE HANIM'A MALTA'DAN GÖNDERDİĞİ 18 ADET MEKTUP

(1921)

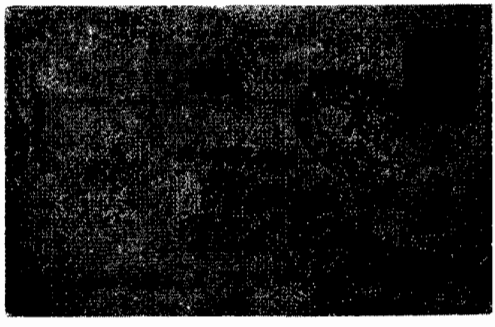
Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kurucularından olan ve sonraki senelerde İttihad ve Terakki'nin kâtib-i umûmiliğini yapan Midhat Şükrü Bey (1872-1956) Selânik'te doğdu, İsviçre'de okudu, İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonra Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na girdi. Mütareke sırasında İngilizler tarafından Malta'ya sürülenler arasında yeraldı, 1922'de serbest bırakılmasından sonra bir müddet Avrupa'da yaşadı, sonra İzmir'e yerleşti, 1926'da İzmir suikasti teşebbüsüne katıldığı iddiası ile diğer İttihadçı arkadaşlarıyla beraber Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanıp beraat etti ve 1935 ile 1950 arasında milletvekilliğinde bulundu.

Midhat Şükrü Bey'in eşi Hadice Hanım, İttihad ve Terakki'nin İzmir Valisi Rahmi Bey'in kızkardeşi idi ve Selânik'teki yıllarında cemiyetin gizli faaliyetlerinde kocası ile beraber o da rol almıştı. Aile mensupları, Midhat Şükrü Bey'in Hadice Hanım'a küçük bir tabanca verdiğini, yakalanması halinde teşkilâtın da ortaya çıkartılması ihtimalini önlemek için her gün evden çıkarken *"Gece saat ona kadar gelmezsem kendini vur!"* dediğini ve Hadice Hanım'ın geceleri elinde tabanca ile pencere önünde kocasının eve dönüşünü beklediğini anlatırlar.

Üzerlerindeki numaralardan ikiyüzden fazla oldukları anlaşılan mektupların, bugün maalesef aşağıda yayınlananları elimizdedir.

Numara: 182

Malta, 26 Mayıs 1337

Sevgili Hadicem,

Dün 15 Mayıs tarihli kartını aldım. 21 Nisan tarihinden beri benden mektup almadığını yazıyorsun. Defterime baktım o tarihten bugüne kadar sana sekiz mektup yazmışım. Ve hiç eksik mektup yoktur. Şimdiye kadar almadın ise numaralarına bakarak bana hangi numaralı mektupların vâsıl olmadığını bildir. Bu defa senin mektuplarının dahi arası uzadı. Hattâ sıhhatinden merak ediyorum. Dün kartın gelince meraktan çıktım. Yeni geçtiğiniz hânenin adresini Turgut yazacaktır diyorsun. Halbuki Turgut'un kartı zuhûr etmedi. Bu kartı dahi eski adrese yazmaya mecbur oldum. Binaenaleyh ilk yazacağın karta yeni

adresinizi bana bildirmeyi unutma. Turgut'un gözlerinden öperim. Şadiye'ye selâm, senin de gözlerinden öperek sözümü keserim Hadiceciğim.

Midhat Şükrü

Numara 184

Malta, 2 Haziran 1337

Sevgili Hadicem,

23 Mayıs tarihine kadar olan bütün kartlarını aldım. Arada hiç eksik yoktur. Benim mektuplarımın niçin sana gönderilmediğini bir türlü anlayamıyorum. Malta'da tevkif edilmediğine eminim. Olsa olsa yanlışlıkla İstanbul çantasına konuyor. Bu suretle kayboluyor demektir. Hangi numaraların eksik olduğunu bana lûtfen bildir. Bizim hareketimiz hakkında sana kat'î malûmat veremeyeceğim. Bizim hareketimiz buraya değil Anadolu Hükümeti'ne aittir. Anadolu Hükümeti elinde olan üserâyı tahliye ettiği gibi biz de hareket edeceğiz. Binaenaleyh orada daha iyi malûmat alabilirsin. Ramazan'da oruç tuttuğunu yazıyorsun. Aferin Hadiceciğim bundan memnun oldum ancak hastalığına bir tesir yapmasın diye korkuyorum. Hem artık sen neden üzülüyorsun. Benim terhisim İngiltere Hükümeti'nce takarrür etmiş. Mesele, kendi üserâsının da kurtarılmasıdır. Herhalde Anadolu bu üserâyı verecektir. Yalnız vakit geçiyor. Allah aşkına kalbini geniş tut. Son kartında bayıldığını ve sinirin sık sık geldiğini yazıyorsun. Çok üzüldüm. Adeta iki günden beri sersem gibiyim. Merak içindeyim. Bana her kartında sıhhatinden bahset nûr-ı aynım Hadicem.

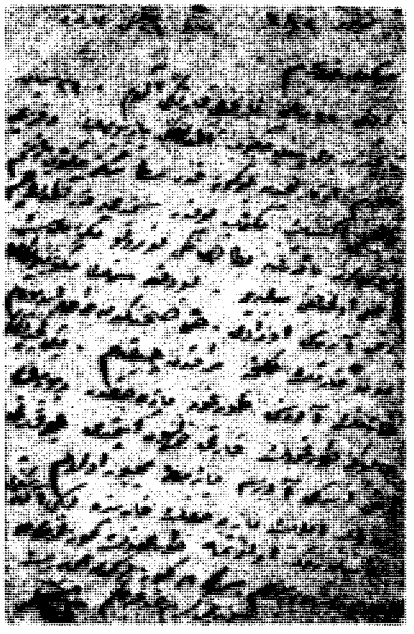
Midhat Şükrü

Numara 186

Malta, 9 Haziran 1337

Rûhum Hadicem,

Bu hafta senden mektup almadım. Birkaç gün sonra yine üç dört mektubunu birden alacağımı me'mul ederim. Dün bizim Polverista Kampı'nda bayram yaptık, çünki hilâli ancak evvelsi akşam görebilmiştik. Zannederim hakikatte bayram evvelsi gün idi. Tebrik ederim. İnşaallah Kurban Bayramı'nı artık birlikte yapacağız. Senin Malta'ya gelmekliğine müsaade olunmak için kumandanlığa tahrîren müracaat ettim. İhtimal ki daha evvelce hareketimiz emri gelir de senin buraya kadar ihtiyâr-ı zahmet etmekliğine lüzum kalmaz. Ben her türlü ihtiyata riayeten böyle bir müracaatta bulundum. Çünki artık tahassürüne tahammülüm kalmadı.

Gerek seni, gerek evlâdımı pek çok göreceğim geldi. Ağabeyin Viyana'ya hareket etmiş. Oradan senin yanına gidecekmiş. Yolda paltosu ile para cüzdanını çaldırmış ve pek çok zahmet çekmiş olduğunu İsmail Bey'den Rauf Bey'e gelen bir mektupta gördüm. Avrupa'da şimendifer seyahatleri eskisi gibi kolay ve rahat olmadığı anlaşılıyor. Canım Hadiceciğim, benim mektuplarımdan hangi numaraları almadın ise bildir. Mektuplarımın sana vâsıl olmadığına hayret ediyorum. Malta'dan muntazaman sevk olunduğuna hiç şüphem yoktur. Mutlaka Almanya veyahut İtalya'da yani yolda zayi' oluyor. Hamdolsun âfiyetim ber-kemâldir. Turgutumun gözlerinden öperim. Hayriye Hanım'a hürmetler ederim. Şadiye'ye selâm. Turgutumun tatili yaklaşıyor. Artık seni her gün gezip eğlendirecektir. Siz buraya gelir veyahut ben oraya gidersem birlikte gezeriz. Bilmem sana haber vermiş mi idim? Refîkasının hastahaneden çıktığına ve hâl-i nekahette bulunduğuna dair Tahsin Bey İstanbul'dan telgraf almış idi. Bâkîsi, tezce mülâkat temennîsidir Hadiceciğim.

Midhat Şükrü

Numara: 187

Malta, 12 Haziran 1337

Nûrum Hadicem,

1 Haziran tarihli kartını aldım. Bizim hareketimiz hakkında hiçbir haber daha yoktur. Ve bizim ne vakit hareket edebileceğimize siz daha kolay vâkıf olacaksınız. Çünki, Anadolu Hükümeti elinde bulunan İngiliz esirlerini bıraktığı gibi biz de serbest kalacağız. Bunu tabîî siz daha evvel haber alırsınız. Ağabeyin hâlâ Viyana'da mıdır yoksa oraya geldi mi? Turgut ne âlemdedir? Artık bana kart göndermiyor. Sonra kulaklarından çekerim. Bir de son gönderdiğin kartta Malta kelimesinin altına bir de (Valetta) ilâve etmiş. Buna lüzum yoktur. Çünki, Valetta bizim kışlanın bulunduğu yerde değildir. Hamdolsun âfiyetteyim. Şadiye'ye selâm. Senin ve Turgut'un gözlerinizden öperek sözümü keserim Hadiceciğim.

Midhat Şükrü
Polverista (Malta)

Numara: 188

Malta, 16 Haziran 1337

Rûhum Hadicem,

Dün 4 Haziran tarihli kartını aldım. Şeytanın kulağına kurşun beş on günden beri mektupların muntazaman gelmeye başladı. Rahmi'nin oraya muvâsalatına çok sevindim. Ne kadar uzun müddet orada kalırsa senin için bâdî-i teselli olur. Naciye Hanım ve beyi ile birlikte yemek yediğinize gıbta ettim. Felek müsaade edeydi ben de şimdi birlikte olacak idim. İnşaallah ileride telafi ederiz. Hemen Cenâb-ı Hakk sıhhat ve âfiyet ihsan buyursun. Hacı Süleyman Beyzâde Mehmed Bey'in de Berlin'e geldiğini Turgut yazıyor. Bana Selânik'ten hediyeler getirmiş. Annenden haber aldığın için bundan da memnun olacağına şüphe yoktur. Acaba annen evleri satabilmiş mi? Daha çok müddet Selânik'te kalacak mı? Ağabeyinin gözlerinden öperim. Şadiye'ye selâm. Senin de gözlerinden öperek hatm-i kelâm ederim Hadiceciğim.

Midhat Şükrü
Polverista (Malta)

Numara: 189

Malta, 20 Haziran 1337

İki gözüm Hadiceciğim,

Artık mektupların muntazaman gelmeye başladı. Bu hafta da iki kartını aldım. Hemşirenin münasebetsizliğine taaccüb ettim. Bu kabalığı ondan me'mûl etmezdim. Nasıl oldu da annene böyle bir teklifte bulunduğuna taaccüb ediyorum. Bizim kurtulmamız zamanı yaklaşıyor. İnşaallah artık bu üzüntüler de bertaraf olur. Yalnız sen sıkılma. Gönlünü ferahlı tut. Şimdi ağabeyin de oradadır. Gezip eğlenerek vakit geçir. Tahsin Bey'in haremi iyileşmiş, kendisinden mektup aldı. Ağabeyin seninle beraber mi oturuyor yoksa Berlin'de mi kaldı? Bana yaz. Ben tahlis oluncaya kadar ağabeyinin seni bırakmayacağını me'mûl ederim. Bu meselede onun da himmeti olabilir zannederim. Haber aldığıma göre İzmir'de verilen bir ziyafette kendi dostları ta'âmın nihayetinde onun da şerefine idare-i akdâh ederek harp zamanında gösterdiği insaniyetkârâne muamelelerden bahsederek birçok medâyihte bulunmuşlar. Turgut'un ve senin gözlerinizden öperim Hadicem.

Midhat Şükrü

Numara 190

Malta, 23 Haziran 337

Rûhum Hadicem!

Artık kartların sık sık geliyor çok teşekkür ederim. Ağabeyinin vefasızlık demeyeceğim ama ihmaline teessüf ettim. Berlin'e kadar gitsin de seni yalnız bir defa görsün. Ben onu Berlin'e senin için gitmiş zannediyordum,

aldanmışım. Hadiceciğim artık canın sıkılmasın. İşler yine iyileşiyor. Pek yakında görüşebileceğimizi Cenâb-ı Hakk'ın eltâfından me'mûl ediyorum. Pek çok masrafın olduğunu yazıyorsun. Paradan dolayı sıkıntın varsa bana bildir. Belki bir çare ben sana gösterebilirim. Turgutcuğumdan da bu hafta iki kart aldım. Bugün Hacı Âdil Bey'in Roma'dan gönderdiği mektuplara cevap yazdığım için Turgut'un cevabını gelecek haftaya tehîr ettim. Ağabeyin orada ise gözlerinden öptüğümü gördüğün vakit söyle. Turgut'un da gözlerinden öperim. Şadiye'ye selâm. Senin de gözlerinden yanaklarından öperek hatm-i kelam ederim sevgili Hadiceciğim.

Midhat Şükrü
Polverista (Malta)

Numara: 191

Malta, 27 Haziran 1337

Turgut'un gözlerinden öperim

Rûhum Hadicem,

Bugün kumandanı gördüm. Senin Malta'ya gelmen için hâsıl olan neticeyi sordum. Daha bir cevap almadığını maamafih makam-ı âidine telgrafla tekîd ettireceğini söyledi. Belki inşaallah Ankara elindeki esirleri bırakır da ben de hemen hareket ederim. Turgut'dan İsmail Canbulat Bey kitap istemiş idi. Ağabeyin Berlin'e giderken İsmail Bey söylemiş, belki unutmuştur diye ihtiyaten yazıyorum. İsmail Bey'in Roma'daki adresi şudur:

İsmail Canbulat Bey, 220 Vialle della Regina, Roma.

Turgut'a söyle, evvelce yazdığı kitapları satın alarak bu adrese göndersin. Esasen, İsmail'in onda parası da vardır. Yalnız kaç mark sarfettiğini Turgut bana bildirsin. İsmail'in haremi Nuriye Hanım da ameliyat yaptırmış. Bu vesile ile onun da hatırını sormuş olursunuz. Şevket'ten bu hafta mektup aldım. Hatırıma birşey geldi. Evdeki eşyayı matbaaya nakletsek ve matbaadaki kiracıları da müddetleri geldiği vakit çıkarsak nasıl olur? Beyhude birçok bedel-i icâr vermekten kurtuluruz. Ben zaten İstanbul'a gidersem artık o hânede oturmam. Yine sen bilirsin Hadiceciğim.

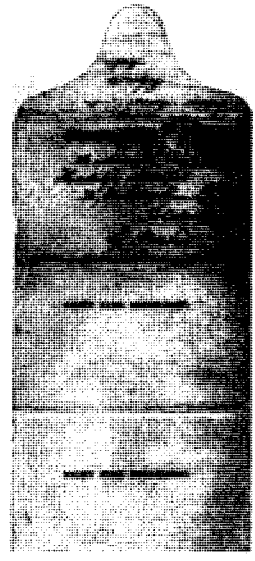
Midhat Şükrü
Polverista (Malta)

Numara 196

14 Temmuz 337

Nur-ı aynım Hadicem!

4 Temmuz tarihli kartını aldım. Ağabeyinin oraya avdet edeceğine çok

memnun oldum. Bana yazmış olduğu mektubu almadım. Bu kartım sana vâsıl olduğu vakit avdet etmiş ise gözlerinden öptüğümü ve mektubuna intizâr eylediğimi söyle. Ben hamdolsun âfiyetteyim. Dün Şevket'ten mektup aldım. Matbaadaki müsteciri çıkarmak ile meşguldür. Sen de kendisine yazacağın mektuplarda bu ciheti tekîd et. Annen İstanbul'a geldiği vakit matbaaya naklederler. Geçenki kartımda senden ve Turgut'dan resim istemiş idim. İhmal etmeyip iyi bir fotoğrafçıya çıkartın ve taahhütlü mektup dahilinde bana gönderin. Artık benim için sıkılmamakta olduğunu Turgut yazıyordu. Memnun oldum. Herhalde yakın bir zamanda, Anadolu elindeki esirleri bırakacaktır. Bu işin uzun sürmeyeceğinden eminim. Bugün Turgut'a da kart yazıyorum. Şadiye'ye selâm, senin gözlerinden öperim Hadiceciğim.

Midhat Şükrü
Polverista (Malta)

Numara: 197

Malta, 18 Temmuz 337

Rûhum Hadicem,

8 Temmuz tarihli kartını aldım. Cenâb-ı Hakk nazardan esirgesin, kartların muntazaman geliyor. Her üç dört günde bir defa sıhhat ve âfiyet haberlerini alarak müteselli oluyorum. Benim için en ferahlı gün mektubunun geldiği gündür. Orada havaların birdenbire soğuduğundan bahsediyorsun. Tabiî, bu muvakkat birşeydir. Şimdi yine havalar ısınmıştır. Malta da epeyce sıcak olmaya başladı. Beş on adım güneşte yürüyüp terlememek kabil değildir. Bereket versin burada ucuz birşey varsa o da araba ücretidir. Dünyanın bir yerinde araba ücretinin bu derece ehven olduğunu görmemiş idim. Ağabeyin Paris'ten avdet etti mi? Turgut'un gözlerinden öperim. Şadiye'ye selâm, senin de gözlerinden öperim Hadiceciğim.

Midhat Şükrü
Polverista Malta

Numara 198

Malta, 21 Temmuz 337

Nur-ı aynım Hadicem!

11 Temmuz tarihli kartını aldım. Eşyaları satmak için İstanbul'a

gitmeyeceğini yazıyorsun. Ben sana İstanbul'a gitmekliğin lâzımdır diye yazmadım. Sen bana yazdığın mektupta (Hayriye Hanım İstanbul'a gidiyor ben de burada çok sıkıldım. İzin versen birlikte İstanbul'a gideceğim) diye yazmış idin. Benim yegâne maksadım senin arzunu yerine getirmek olduğu için muvafakat etmiş idim. Evin müddet-i icârının hitamında eşyaların matbaaya naklini ben Şevket'e yazmış idim. Sen de yazarsan matlub hâsıl olur. Hakikaten eşya satmak için İstanbul'a gitmek doğru olmaz. Benim de tahkikime nazaran şimdi fiyatlar çok düşkün imiş. Hadiceciğim senden bir ricam var. Herşeye üzülerek kendini rahatsız etmenin manası yoktur. Gezip eğlen. Bu dünya bu kadar gam ve eleme değmez. İnşaallah yakın zamanda görüşeceğiz. O vakit bu üzüntülerin ne kadar boş olduğunu göreceksin. Gözlerinden öperek sözümü keserim Hadiceciğim.

Midhat Şükrü
Polverista Malta

Numara 199

Malta, 25 Temmuz 337

Sevgili Hadicem,

14 Temmuz tarihli ve 156 numaralı kartını aldım. Sıhhat ve âfiyette olduğuna çok memnun oldum. Şimdiye kadar ağabeyinin de oraya avdet etmesi icap eder. Yoksa hâlâ Paris'te midir, mektubunda bana bildir. Evdeki eşyalar için ben Şevket'e yazmış idim. Hânenin müddet-i icârı bittiği gibi matbaaya nakledecektir. Sen de yazsan fena olmaz. Senden fotoğraf istemiş idim. İkmâl olmuş ise bana gönder. Ben hamdolsun âfiyetteyim. Senin hasretinden başka hiçbir üzüntüm yoktur. Rica ederim Hadiceciğim sen de olur olmaz şeye bakarak beyhude yere üzülme. Gönlünü ferahlı tut, gezip eğlen. Turgutcuğuma bugün kart yazıyorum. Şadiye'ye selâm. Senin de gözlerinden yanaklarından öperim. Sevgili Hadicem.

Midhat Şükrü
Polverista (Malta)

Numara: 200

Malta, 28 Temmuz 337

Benim sevgili Hadiceciğim!

Evvelsi gün 18 Temmuz tarihli kartını aldım. Berlin'e gidip resmini çıkartacağını yazıyorsun. Artık sabırsızlıkla onların vürûduna intizâr ediyorum. Ağabeyin hâlâ Paris'ten avdet etmedi mi? Paris'teki adresini bilsem ona mektup yazardım. Onun mektup yazmak aklına gelmez. Annenden âfiyette olduğuna dair mektup almışsın çok sevindim. İnşaallah yakında hep beraber olacağız. Geçmiş zamanların acısı çabuk unutulur. Mektup yazdığın vakit benim de ellerinden öptüğümü yazmayı unutma. Onun uzun müddet Selânik'te kaldığına ben de üzülüyorum. Ben hamdolsun âfiyetteyim. Burada havalar da bir parça serinledi. Rüzgâr

eksik olmuyor. Maamafih saat beşe kadar sıcaktır. Onun için sinemaya gidemiyorum. Gözlerinden öperim Hadiceciğim.

Midhat Şükrü
Polverista Malta

Numara: 201

Malta, 1 Ağustos 337

Nûr-ı aynım Hadicem,

Malta'nın en sıcak mevsimi bu aydır. Dün gerek gündüz gerek gece o kadar sıcak oldu ki terden iki defa çamaşır değiştirmeye mecbur oldum. Ben bilirsin cereyân-ı havadan çok sakınırım. Halbuki birkaç günden beri kapı ve pencere karşılıklı açık olduğu ve üzerimde yorgan bulunmadığı halde uyuyorum. Cereyan iyi olsun diye karyolamı da odanın orta yerine çekiyorum. Maamafih bi't-tecrübe sabittir ki bu böyle devam etmez. Birkaç gün sonra havalar yine serinler. Potsdam'da havalar bu derece sıcak olmamalıdır. Hamdolsun âfiyetteyim. Turgutcuğumun gözlerinden öperim. Şadiye'ye selâm, senin de gözlerinden öperim sevgili Hadicem.

Midhat Şükrü
Polverista Malta

Numara: 209

Malta, 29 Ağustos 1337

Nur-ı aynım Hadicem,

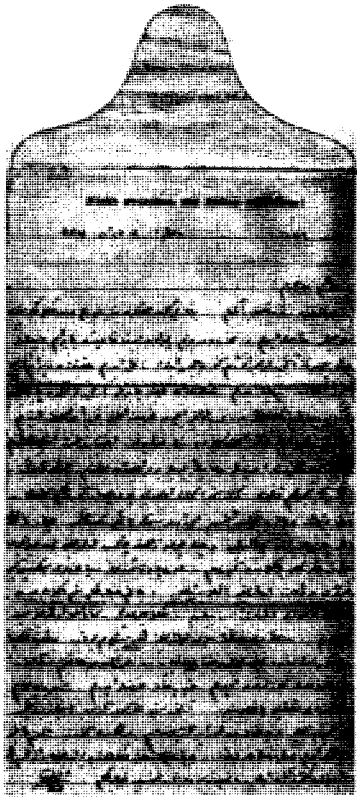
Bu hafta senden mektup almadım. Maamafih bugünkü postadan mektup çıkacağını me'mûl ederim. Hamdolsun âfiyetim ber-kemâldir. Burada sıcaklar da eskisi kadar şiddetli değildir. Dört gün evvel pek hafif bir yağmur yağdı. Hava epeyce serinledi. Geçen hafta İstanbul postası geldi. Şevket'ten bana da mektup çıkmadı. Sana da göndermediğine nazaran rahatsız olmasın diye merak ettim. Sen mektup aldın ise bana da malûmat ver. Kuzum Hadiceciğim. Ağabeyin hâlâ gelmedi mi?

Adresini öğrenip bana yazarsan memnun olurum. Turgutcuğumun ve senin gözlerinden öperek hatm-ı kelam eylerim sevgili Hadiceciğim.

Midhat Şükrü
Polverista Malta

Numara: 192

Malta, 30 Haziran 1337

Sevgili Hadicem,

Bu hafta da iki kartını aldım. Sonraki 20 Haziran tarihli idi. Hayriye Hanım ile beraber İstanbul'a gitmek hususundaki fikrin doğrudur. İstanbul'a gidip evdeki eşyaların hemen de umûmunu satarsın. İki odalık eşya bırakırsın. Matbaadaki müsteciri çıkartıp oraya eşyayı naklettirirsin. Şevket de matbaada oturur. Dünya kadar hâne icârı vermekten de halâs olur. Bu suretle beş on para da eline geçmiş olur. Sen İstanbul'da iken ben serbest kalırsam sana telgraf çekerek bulunduğum yere hemen gelirsin. Biz Turgut'la beraber seni karşılarız. Yok üserâ meselesi -hilâf-ı me'mûl olarak- uzayacak olursa sen doğrudan doğruya İstanbul'dan Malta'ya gelirsin. Bu suretle işlerimiz de tesviye edilmiş olur. Bugün Şevket'e mektup yazarak matbaadaki kiracıları çıkarmasını ve oturduğu evin icârını temdîd etmemesini tekîd edeceğim. Sen de Şevket'e yaz. Hamdolsun âfiyetteyim. Necmeddin Beyefendi'ye arz-ı hürmet ederim. Turgut'un ve senin gözlerinizden öperek hatm-i kelam ederim iki gözüm nurum Hadicem.

Midhat Şükrü
Polverista (Malta)

Numara 194

Malta, 7 Temmuz 1337

Nûrum Hadicem,

Bir gün fasıla ile iki kartını aldım. Sonuncusunun tarihi 27 Haziran idi. Zannederim, benim kartlarım da artık İstanbul'a gitmiyor. Doğrudan doğruya Almanya'ya gidiyor. Hadiceciğim benim için ve annen için pek çok üzülmekte olduğunu ve ağladığını yazıyorsun. Üzülmenin sıhhatine zarar vermekten başka hiçbir faydası yoktur. Üzülmekten ziyade tedbir ittihâz etmek muvafık olur. Annene yaz İstanbul'a avdet etsin, sen de İstanbul'a gidersin. Evvelce yazdığım gibi hâneyi terk edersiniz. Bütün eşyayı satarsınız. Matbaada Şevket ikamet eder, siz de annen ile birlikte

Turgut'un yanına gelip otururşunuz. Bunları yapabilmek için üzülmek değil bilâkis sıhhat ve âfiyette olmak ve gönlünü mümkün olduğu kadar ferahlı bulundurmak lâzımdır. İşte ben üzülmenin sıhhatime muzırr olacağını bildiğim için mümkün mertebe sıkılmamaya çalışıyorum. Turgut'un gözlerinden öperim. Şadiye'ye selâm. Senin de gözlerinden öperim Hadiceciğim.

Midhat Şükrü
Polverista (Malta)

Numara: 195

Malta, 11 Temmuz 1337

Rûhum Hadicem,

1 Temmuz tarihli ve 152 numaralı kartını evvelsi gün aldım. Artık sen de benim mektuplarımı alıyorsun, yanlışlıkla İstanbul'a göndermiyorlar. Hadiceciğim senden bir ricam var. Bu kartımı aldığın gibi Berlin'de iyi bir fotoğrafçıya gidip resmini çıkart, taahhütlü bir mektupla bana gönder. Fakat behemehal fotoğrafçıya yaptır. Evde çıkan resimler iyi olmuyor ve mümkün olduğu kadar telâşsız ve hâl-i tabiîde durmaya çalış. Kezalik Turgut'un da aynı günde resmini aldırt. Her ikisini de mukavvasız olarak taahhütlü bir mektuba leffen bana gönder. Seni çok göreceğim geldi. Bununla bir parça müteselli olurum. Kuzum Hadiceciğim, ihmal etme. Hamdolsun âfiyetteyim. Turgut'un gözlerinden öperim. Şadiye'ye selâm. Senin de gözlerinden öperim, sevgili Hadiceciğim.

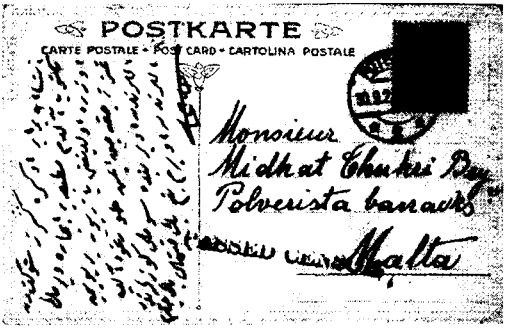
Midhat Şükrü
Polverista Malta

195

MİDHAT ŞÜKRÜ BEY'İN EŞİ HADİCE HANIM'IN MALTA'YA GÖNDERDİĞİ İKİ ADET MEKTUP

(1921)

Numara 176

30 Eylül

İki gözüm beyceğizim,

22 Eylül ve 216 tarihli mektubunu aldım. Gönderdiğim elli lirayı çabuk aldığına çok memnun oldum. İnşaallah artık pek yakında sen de kurtulup geleceğini Cenâb-ı Hakk'tan ümîd ederim.

Bugün, Anadolu'dan beş İngiliz esiri bırakacaklarını gazetede görmüşler. İnşaallah sizi de bırakacaklarını zannediyorum, çünki öyle yazıyor imiş. Size mukabil yirmi beş kişiye mukabildir diye yazıyor imiş.

Beyim benim, Almanca lisan öğrendim mi diye soruyorsun. Senin bana Turgut bir kelime bile öğretmedi ve geldiğim günden beri. Hoca tutacak, inşaallah sen geldiğin zaman inşaallah beraber öğreniriz. Şevket'ten mektup aldım, matbaaya icâra vermek üzere olduğunu yazıyor. Bir yevmiyye gazete çıkacak imiş. Turgut ve Alp ellerinden öper, ben de sevimli gözlerinden, ellerinden öperim benim pek kıymetli beyceğizim.

Hadice

Numara 177

3 Teşrînevvel

İki gözüm beyim,

Bu kartımı sana nasıl yazacağımı bilmiyorum. Dünya da bana pek fena, pek acı geldi. Sana yazmak istemiyor idim, lâkin nasıl ise duyacak.

Zavallı Bediacık tifo hastalığından onbeş gün yattıktan sonra vefat etmiş. Bu kartımı pek çok ağlayarak yazıyorum. Üç gündür Refik Bey bana yazdı, mektubu okuduğum zaman ne olduğumu bilmiyorum. Bir buçuk saat baygın durmuşum. Biraz da ağzımdan kan geldi. Zavallı Bediacık gençliğine doyamadı, bir güzel gün görmedi. Dün ağabeyim ile yengem gelmişlerdi. Turgut, ağabeyime söylemiş. Yengemin haberi yoktur. Ağabeyim gözlerinden öper, yengem hürmetler eder. Turgut, Alp ellerinden öper. Şimdi 26 Eylül kartını aldım. Ben de ellerinden öperim.

Hadice

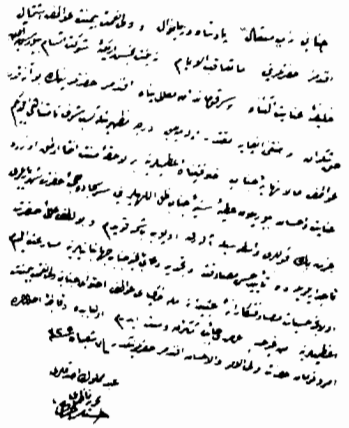
7.
MÜTEFERRİK BELGELER

196

BAHRİYE NÂZIRI HASAN RÂMİ PAŞA'DAN SULTAN ABDÜLHAMİD'E (15 Eylül 1907)

Sultan Abdülhamid'in Bahriye nâzırlarından olan ve hakkında hayli yolsuzluk iddiası bulunan Hasan Râmi Paşa, donanmada bugün bile "Haramî Paşa" diye bilinir.

Aşağıda, Hasan Râmi Paşa'nın Sultan Abdülhamid'den ihsan-ı şâhâne almasından sonra saraya yazdığı teşekkür ve İttihad ve Terakki tarafından Paşa'ya yollanan tehdit mektubu ile Paşa'nın bu tehdit üzerine istifa ettiğini bildirmek maksadıyla İttihadçılar'a gönderdiği bir başka mektubu yeralıyor.

Cenâb-ı rabb-i müteâl padişah-ı deryâ-nevâl ve velînimet-i bî-minnet-i avâtıf-ı iştimâl efendimiz hazretlerini müteakibü'l-eyyâm ziynet-bahş-ı erîke-i şevket-ittisâm buyursun, âmîn.

Halîfe-i inâyet-iktinâh ve ser-kumandan-ı meâlî-penâh efendimiz hazretlerinin bu âna kadar hakk-ı şükrân ve minneti îfâya muktedir olamayacak derece mazhariyetle kesb-i şeref-i nâmütenâhî eylediğim avâtıf-ı mâlânihâye-i cenâb-ı hilâfetpenâh-ı âzamîlerine bir lâhika-i minnet-intimâ olmak üzere inâyet ve ihsân buyurulan atiyye-i seniyye-i cenâb-ı zıllullahîlerini ser-seccâdeci-i hazret-i şehriyârî İzzet Bey kulları vasıtası ile alarak öpüp başıma koydum ve bu lûtf-ı âlî-i hazret-i tâcdârîleri ile de te'yîd-i hüsn-i musâdakat ve tecdîd-i duâ-yı bi'l-hayr-ı cenâb-ı cihân-bânîlerine müsâraat eyledim. Olanca hissiyât-ı müsâdefetkârâne-i âbidânemle hâkipây-i avâtıf-ihtivâ-yı cenâb-ı velînîmet-i bîminnet-i a'zamîlerine min gayr-i haddin arz-ı vecâib-i şükrân ve minnet ederim. Ol bâbda ve katıbe-i ahvâlde emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emr ve'l-ihsân efendimiz hazretlerinindir. 7 Şaban 325.

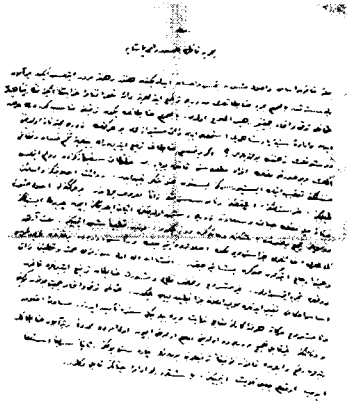
Abd-i memlûk-ı asdakları
Bahriye Nâzırı
Hasan Râmi

197

İTTİHAD VE TERAKKİ'NİN BAHRİYE NÂZIRI HASAN RÂMİ PAŞA'YA GÖNDERDİĞİ İMZASIZ TEHDİT MEKTUBU

(Temmuz 1908)

Bahriye Nâzırı Hasan Râmi Paşa'ya

Millete Kanun-ı Esâsî ve usul-i meşveret bahş ve ihsân edildiğinden henüz bir hafta mürûr etmemiş iken miralay rütbesine kadar bilumum bahriye zâbitânının birer derece terfi ettiklerine dair telgrafname-i garâbet-engîz-i nezaretpenâhîleri Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti'nce rehin-i ıttıla' oldu.

Bilumum zâbitânın yekden terfiini münasip görerek arzeden ve irâde-i seniyye-i padişâhîyi istihsâl eden zât-ı müşirâneleri, bu hareketin ne derece mecnunâne olduğunu düşünmek zahmetinde bulundular mı? Eğer bir kısım zâbitânı terfi ettirerek beynlerine tohm-ı fesâd ve nifakı ekmek ve bu suretle milletin efrâd-ı mazlumesini kanlara boyayarak huzûzât-ı sefîhânenizde devam etmek mesleğini takip etmek istiyorsanız, büsbütün mecnûniyetiniz tebeyyün eder.

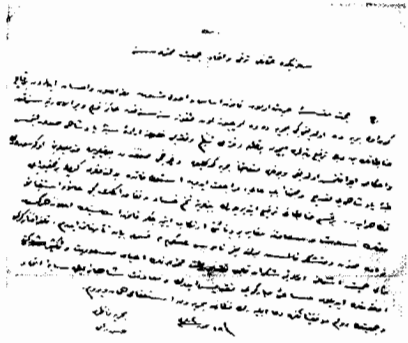
Redâet-i ahlâkiyeniz ve esâet-i tab'ınız, hırsızlığınız, alçaklığınız ve namussuzluğunuz zaten ma'ruf-ı cihândır. Bu hareketinizle usul-i meşverete ve binaenaleyh milletin hayat ve saadetine ne derece düşman olduğunuzu ispat eylediğiniz için, çevirmek istediğiniz dolaplar feci bir surette başınıza ve ailenize dönecektir. Bundan kat'iyyen şüphe etmeyiniz. Millet artık zalimlerin, hainlerin cezasını vermekte asla tereddüd etmeyecek ve re's-i idarede bulunanları tarîk-i namus ve hamiyyete ircâ' ettikten sonra yaşatmayacaktır. İnşaallah en evvel sözümüzün sıhhat ve kat'iyyetini zât-ı devletleri tecrübe etmiş olur. Gayrımeşru ve muhalif-i nizam ve meşveret zâbitân terfi ettirenlere, kanun-ı esâsî ahkâmını tagyîr edenlere lâyık olan ceza tatbîk edilecektir.

Osmanlı Terakkî ve İttihad Cemiyeti, bütün bu keyfî ve nâmeşru harekâta her fedâkârlığa mukabil nihayet verebileceğini sizi temin ederiz. Mesâvî-i ahlâk ve denâatiniz gayr-i kabil-i ta'mim bir derecede olduğu malûm olduğu için evvelemirde müceddeden rütbe alan zâbitânın rütbeleri ref' ve ileride kanununa tevfikan rütbelerini yürütmek çaresini bulunuz. Sâniyen, serîan istifa edip o makam-ı celîli telvîs etmeyiniz. Başka türlü, idâme-i hayatınız kabil değildir.

198

BAHRİYE NÂZIRI HASAN RÂMİ PAŞA'NIN İTTİHAD VE TERAKKİ'YE GÖNDERDİĞİ İSTİFA MEKTUBU

(31 Temmuz 1908)

Selânik'te Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyet-i muhteremesine,

Hüccet-i mukaddese-i hürriyet olan kanun-ı esâsî ve usul-i meşveret millete ilân ve ihsan edilmeden birkaç gün evvel berriyede olduğu gibi bahriyede de üç yüz on dokuz senesine kadar haiz-i kıdem ve miralay rütbesine kadar zâbitânın birer derece terfi'-i rütbeleri için bir kıt'a defterin tanzim ve takdimi hususuna irâde-i seniyye-i pâdişâhî sudûr etmiş ve ahkâmı icra kılınmış olduğu ve bunları müteakiben bahriye gediklileri ve çarkçı sınıfından bazıları da kıdemlilerini öne sürerek atebe-i pâdişâhîyi tasdî' ve müctemian Bâbıâlî'ye müracaat edip istitâfâtta bulundukları küçük bir tahkik ile tezahür eder.

Bir kısım zâbitânı terfi ettirilerek beynlerine tohm-ı fesad ve nifak ekmek gibi hâlen ve istikbalen milletin selâmet ve saadetine mugayir bir denâeti irtikâb etmeyeceğime kanun-ı esâsînin ilânına herkesten ziyade memnun ve müteşekkir kalmış bulunduğuma namus-ı askeriyeme kasemle beyân-ı teminât ederim.

Telgrafnamenizin meâl-i hamiyyet-iştimâlini olanca şükrân-ı kalbimle takdîr ve millet-i muhteremenin ihyâ-yı mes'udiyet ve teksîr-i şevketi uğrunda edilen mesâi-i mübârekeyi takdîs ederek ve muavenet-i şâhâne ile sâye-i ittihâd ve cemiyette devâm-ı muvaffakiyâtınıza dua eyleyerek Nezaret-i Bahriye'den istifamı hemen verdim.

18 Temmuz 324

Bahriye Nâzırı
Hasan Râmi

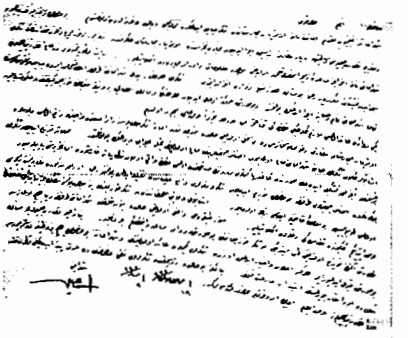
199

İSMAİL CANBULAT'TAN DAHİLİYE NÂZIRI TALÂT PAŞA'YA[105]

(22 Nisan 1916)

ŞEHREMANETİ
UMUR-I İKTİSADİYE
MÜDİRİYETİ
Aded
55

Dahiliye Nezaret-i Celîlesi'ne

Devletlû efendim hazretleri,

Şehremaneti'ne tayinimden mukaddem emanet nâmına Avusturya-Macaristan'dan şeker mübâyaa edilmekte olduğunu duymuş ve gazetelerde okumuştum. Bu hususta vesâtet-i aliyye-i nezaretpenâhîleri ile ve hariciye nezaret-i celîlesi vesâtetiyle Viyana sefaret-i seniyyesi ile icra edilen muhabere neticesinde Avusturya-Macaristan Hükümeti'nden sekizyüz otuz üç vagon miktarındaki şekerin Şehremaneti nâmına ihrâcına müsaade-i resmîye istihsal kılınmış olduğu mevcud malûmat ve evrak-ı muhabereden anlaşılıyor. Bidâyet-i me'muriyetimden beri nezd-i âlî-i nezaretpenâhîlerinde sebkeden teşebbüsât-ı mükerrereye rağmen, bu mesele henüz fiilî bir karara iktirân etmedi.

Şekerin her ne kadar bedeli Şehremaneti tarafından itâ kılınmamış ise de, mübâyaa ve nakil muamelesinin tamamen Şehremaneti nâm ve hesabına icra edilmekte bulunmasına ve bu suretle memlekete idhâl edilen herhangi bir malın ahaliye bir vesika mukabilinde tevzii keyfiyetinin de hükûmet ve belediye gibi devâire ait olması lâzım geleceği hakkındaki kanaatime mebni bu defa tahrîren arz-ı hâle mecbur oldum.

Avusturya-Macaristan sefareti ve konsoloshanesi de dahil olduğu halde şimdiye kadar emanete şeker metâlibesine dair müteaddit müracaatlar vâkî olmuş ve bunlara İstanbul'a gelen şekerin hâlen Şehremaneti malı

105 İsmail Canbulat Bey, mektubu Talât Paşa'nın Dahiliye Nâzırı, kendisinin de müsteşar olduğu sırada yazmıştır.

olmayıp esnaf cemiyetlerinin malı olduğundan bahisle cevap verilmekte bulunulmuştur.

Mahallâta tevzi edilen şekerin bir kısmının ağırlık teşkil edecek surette kâğıt paketleri derûnunda satılmakta olması hakkında vâkî olan şikâyâta karşı da emanetçe birşey yapılamıyor. Bugünlerde esnaf cemiyetleri tarafından bu hususta tevzi edilen şeker varakaları vâsi' mikyasta taklit edilmiş bulunmasına rağmen, evrak-ı mezkûrenin bir kıymet-i resmîyesi olmaması dolayısıyle bir muamele-i kanuniye îfası kabil olamıyor.

İstanbul vilâyâtı mülhâkatında da şeker tevzîinin yine bazı yolsuz şekilde cereyan ettiği, şifahen dahi arzettiğim Gekbûze[106] kazasındaki vak'adan anlaşılıyor.

Münevver tabaka dahi dahil olduğu halde bütün halkın Şehremaneti tarafından veya hiç olmazsa nezareti altında tevzi olunduğunu zannettiği bu şeker tevziâtının bu suretle devamına müsaade etmekliğim gayr-i kabildir. Binaenaleyh, nezaret-i celîlelerince mesele bu suretle kabul edilmiyor ise, herkese ilân ve ihbar edilmek üzere, şekerin kimlere ait olduğunun ve Şehremaneti'ne bu hususta hiçbir vazife düşmüyor ise onun da emr ü iş'ar buyurulmasının istîzânına müsâraat kılındı.

Yalnız bu halde Rusçuk'tan şekerlerin nakli hususunun da usret peydâ edeceğini nazar-ı dikkat-i âlî-i nezaretpenâhîlerine arzeylerim. Ol bâbda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

19 Cemâziyelâhır 334
9 Nisan 332

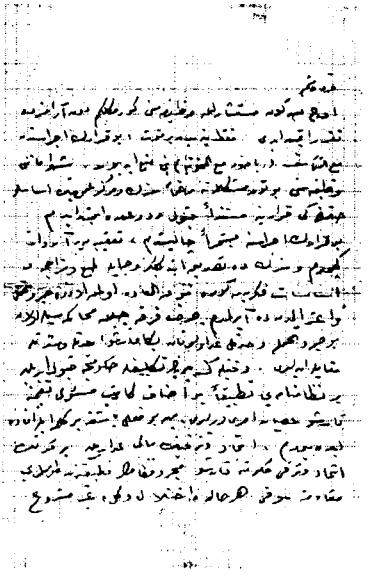
Şehremîni
İsmail

[106] Gebze.

200

İSMAİL CANBULAT'TAN DAHİLİYE NÂZIRI TALÂT PAŞA'YA

(12 Mayıs 1916)

Kardeşim,

Üç-beş gün müsteşarlık vazifesini görmekliğim dün aramızda takarrür etmiş idi. Fakat yine benden bir kuvvet bu kararın icrasına maateessüf (veyahut maalmemnuniye) beni menediyor. Şehremaneti vazifesini bütün müşkilâta rağmen sizin ve merkez-i umûminin esaslar hakkındaki kararına müsteniden kabul ve deruhte etmiş idim. Bu kararın icrasına müstemiren çalıştım, takipten bir an vazgeçmedim ve sizin de tasdîk ettiğiniz vechiyle tab' ve mizacıma ve esâsât-ı fikriyeme göre fevkalâde olmak üzere sabr ü tahammül ve itidalden de ayrılmadım. Sırf fırkacılık muhakemesiyle olan bu sabr ü tahammüle ve hiddetli addolunan bana karşı, hiddetle ve şiddetle mukabele edildi. Vaktiyle kendilerinin teklifiyle hükümetçe kabul edilen bir nizamnameyi tatbîken bile esnaf kâtib-i mes'ulü tayinime karşı isyan emri verildi. Ben bu aklı başka bir kelime ile ifade edemiyorum. İttihad ve Terakki'nin malı addedilen bir kuvvetin İttihad ve Terakki Hükümeti'ne karşı mücerret nizamın tatbîkinden dolayı mukavemete sevki, herhalde ihtilâl değil, gayrimeşru ve gayrimantıkî bir harekettir. Binaenaleyh bu anarşiye bir nihayet verilmedikçe, bu harekete mücâseret edenlerin hareketleri takbih ve kendileri fırkaca olsun te'dib edilmedikçe ve menfaat-i umûmiye menâfi-i hususîyeye tercih olunmadıkça benim ne devlet memuriyetinde ve ne de fırka teşkilâtında yer tutmaklığıma imkân yoktur. Sizin ber-akis olan fikir ve mütalâanıza rağmen ben nüfûz ve haysiyetimin bî-gayr-i hakkın bir sebeb-i ciddîye müstenid olmaksızın ihlâl edilmiş olduğuna da kaniyim. Şimdi sizden ve diğer arkadaşlarımdan bir talep ve ricam var. O da, şudur! Benim üzerime düşmeyiniz. Tazyîk-i manevî ile beni intihara sevkedersiniz.

Cuma, 29 Nisan 332.

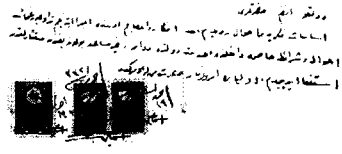
İsmail

201

İSMAİL CANBULAT'IN DAHİLİYE MÜSTEŞARLIĞI'NDAN İSTİFA MEKTUBU

(2 Temmuz 1916)

Dahiliye Nezaret-i Celîlesine

Devletlû Efendim Hazretleri,

Esâsât-ı fikriye ve ahvâl-i ruhiyem, -efkâr ve âsâbım üzerinde icra ettiğim tedaviye rağmen- ahvâl ve şerâit-i hâzıra dahilinde hizmet-i devlette devamıma gayr-i müsait bulunduğundan, müsteşarlıktan istifa ediyorum. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

19 Haziran 332

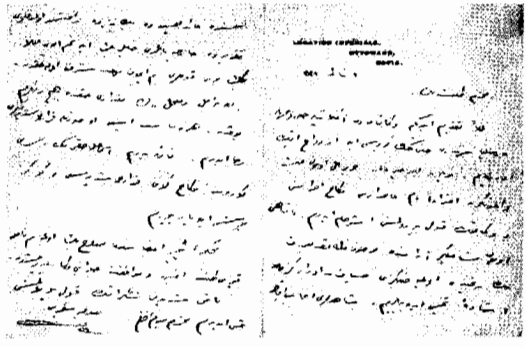
İsmail Canbulat

202

FETHİ BEY'İN (OKYAR), TALÂT PAŞA'YA NİKÂHINDA VEKİLİ OLMASINI RİCA MAKSADIYLA YAZDIĞI MEKTUP

(14 Şubat 1915)

Cumhuriyet Türkiyesi'nin başbakanlarından olan Fethi Okyar, Sofya Büyükelçisi iken Dahiliye Nâzırı olan Talât Paşa'ya gönderdiği bu mektubunda, yapacağı evlilik konusunda Talât Paşa'dan bazı ricalarda bulunuyor.

1 Şubat 331

Muhterem Talât Bey,

Leffen takdim ettiğim vekâletnameden anlaşılacağı vechile, Marsilya Şehbenderi Hakkı Bey'in kerimesi ile izdivac etmek üzereyim. Böyle bir emr-i hayırda lâyezâl olan muhabbet ve uhuvvetinize iğtirâren nâm-ı âcizâneme nikâh icrasını ve vekâletimin kabul buyurulmasını istirham ederim. Nâmütenâhî olan meşgaleniz arasında bu suretle tasdiimden pek rencide olmayacağınızı hissiyât-ı biraderânenize istinaden tahmin edebilirim. Şahidleri intihab etmek size ait ise de, pek ziyade rahatsız olmadıkları takdirde Hariciye Nâzırı Halil Bey ile Necmeddin Molla Bey'in bunu kabulleri benim için mûcib-i şeref olacaktır.

"Mihr-i müeccel ve muaccel"in mikdarı hakkında hiçbir fikrim yoktur. Her ne münasip ise o suretle kararlaştırmanızı rica ederim. Kayınpederim İsmail Hakkı Bey'e sizi görüp nikâh gününü kararlaştırmasını bugünkü posta ile yazıyorum.

Mahkeme-i temyiz âzâsından Memduh Bey evvelce benim nâmıma kızı talep etmiş ve muvafakat cevabını bana bildirmiştir.

Bâkî şimdiden teşekkürâtımın kabul buyurulmasını temenni ederim muhterem mîrim efendim.

Sofya Sefiri
Ali Fethi

203

SADRAZAM TALÂT PAŞA'NIN EŞİ HAYRİYE TALÂT HANIM'IN, ALMAN YETKİLİLER İLE YAZIŞMALARI

(1934-1935)

Almanya, Talât Paşa'nın Berlin'de 15 Mart 1921'de Sogomon Tehlirian adında bir Ermeni terorist tarafından katledilmesinden sonra, Paşa'nın eşi Hayriye Talât Hanım'a tazminat ödeme teklifinde bulunmuş ama Hayriye Talât Hanım tazminatın miktarını *"Osmanlı Devleti'nin sadrazamı ve Almanya'nın dostu olan kocasının mevkiine uygun görmediğini"* söyleyerek teklifi reddetmiş ve bir müddet sonra Türkiye'ye dönmüştü.

Talât Paşa'nın hanımı, Almanya'daki dostlarının ısrarı üzerine cinayetin üzerinden 14 sene geçtikten sonra tazminat meselesini yeniden görüşmek için 1935'te tekrar Almanya'ya gitmiş, iktidardaki Nazi hükümetinin yetkilileri ile temaslarda bulunmuş, bu temaslara Birinci Dünya Savaşı kahramanlarından General Erich Ludendorff da aracılık etmiş ama tazminat görüşmelerinden bir netice çıkmamıştı.

Berlin, 11 Mayıs 1934

Pek muhterem hanımefendi,

27 Nisan tarihli nazik mektubunuz için defalarca teşekkür ederim.

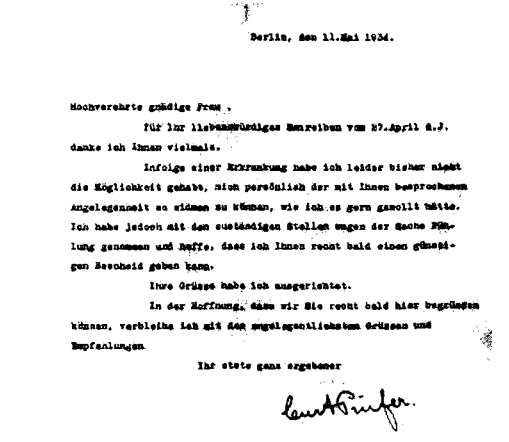
Çok arzu etmeme rağmen, başgösteren bir hastalık sebebiyle, sizinle şahsen görüşmüş olduğumuz meselelere zaman ayırmaya şu ana kadar maalesef imkân bulamadım. Bununla beraber, bu konu ile ilgili makamlarla bağlantı kurdum, konu hakkında fikir edindim ve yakında size tam olarak bir haber verebilmeyi ümid ediyorum.

Gönderdiğiniz selâmı, ilettim.

Sizinle yakında burada yeniden karşılaşmak ümidi ile en içten saygılarımı ve selâmlarımı takdim ediyorum.

Hürmetkârınız,

Prüfer

Berlin, den 11.Mai 1934.

Hochverehrte gnädige Frau,

für Ihr liebenswürdiges Schreiben vom 27.April d.J. danke ich Ihnen vielmals.

Infolge einer Erkrankung habe ich leider bisher nicht die Möglichkeit gehabt, mich persönlich der mit Ihnen besprochenen Angelegenheit zu widmen zu können, wie ich es gern gewollt hätte. Ich habe jedoch mit den zuständigen Stellen wegen der Sache Fühlung genommen und hoffe, dass ich Ihnen recht bald einen günstigen Bescheid geben kann.

Ihre Grüsse habe ich ausgerichtet.

In der Hoffnung, dass wir Sie recht bald hier begrüssen können, verbleibe ich mit den ausgezeichnetsten Grüssen und Empfehlungen

Ihr stets ganz ergebener

Prüfer.

Dışişleri Bakanlığı
III O 2393

Berlin, 10 Temmuz 1934

Pek muhterem hanımefendi,

Deutsche Bank'a ve Diskonto-Gesellschaft'a[107], sizinle ilgili meseleyi yeniden tedkîk etmeleri için ricada bulundum. Banka, sizin son aylardaki en yüksek miktarda döviz kurunu elde etmenizden hareket ediyor. Daha önce kur daha yüksek iken durumunuzla ilgili olarak sizi birkaç defa görüşmeye davet etmişler ama bu davetlere maalesef cevap vermemişsiniz.

Banka, bonolarınızı son aylarda elinizden en yüksek değerden çıkarttığınızı düşünüyor. Yeni gelen bonolar konusunda sizi zorlamadı, kaybınızı azaltmak maksadıyla ve sizin için daha iyi olacağı düşüncesi ile kurun daha yükselmesini bekleme kararı verdi, İstanbul Şubesi'ne de iyi netice alınması için ricada bulundu.

Dostça hürmetler ve selâmlarımla

Hürmetkârınız,

Prüfer

Tussing, 30 Temmuz 1935

Muhterem Bay Dr. Harun;

Bayan Talât Paşa'ya verilmek üzere gönderdiğim ekte bulunan resmi kendilerine iletmenizi rica ederken, Dışişleri Bakanlığı'na yazarak Bayan Talât Paşa'yı nereye yerleştirdiğimiz konusunda bilgi verdiğimi de ifade etmek istiyorum. Dünya Savaşı'nın sevk ve idaresinde yetki sahibi olmuş bir kişi sıfatı ile Talât Paşa'nın önemli katkısını gayet iyi anlayacaklarını biliyor ve kendimi bu meselede sorumlu hissediyorum.

Ancak, Dışişleri Bakanı ile şahsî bir bağlantım bulunmadığı için kendisinin konuya nasıl yaklaşacağını tabii ki bilemiyorum.

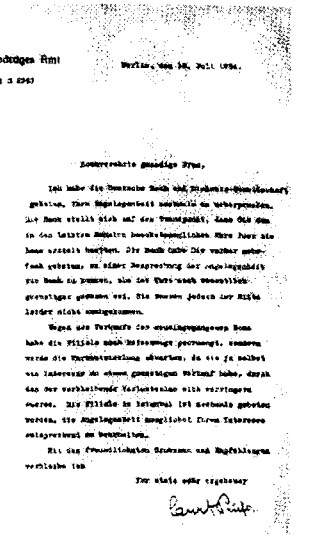
Sizden, Bayan Talât Paşa'ya benim ve eşimin en iyi temennilerimi iletmenizi rica ediyorum. Ekselânslarını ve sizi evimizde görmekten mutluluk duydum.

Yaşasın Özgürlük!

Ludendorff

[107] *Diskonto-Gesellschaft*, Almanya'da 1851'de kurulan ve 1929'da Deutsche Bank'ın bünyesine alınan bir finans kuruluşudur.

Tussing, 6 Ağustos 1935

Muhterem Bay Dr. Harun;

Bay Neurath, mektubumu aldığını bildirdi. Mektubunda, Bayan Talât Paşa'nın vaktiyle bir defalığına yüksek bir tazminat almış olduğunu zannettiğini söylüyor. Bu hususu size, Bayan Talât Paşa'nın Dışişleri Bakanlığı'nı konu hakkında bilgilendirmesi için yazıyorum.

Mektuplarınızın beni memnun ettiğini ifade etmek isterim.

Yaşasın Özgürlük!

Ludendorff

Dr. Ing. Harun[108]
Berlin-Lankwitz, 8 Ağustos 1935
Kaiser Wilhelmstr. 115 a

Ekselânsları
Dışişleri Bakanı Freiherr v. Neurath
Leinsfelder Hof
Enzweihingen

Muhterem Bakan Bey!

Ekselânsları General Ludendorff'dan bugün aldığım habere göre, saygıdeğer ekselânslarının kuzenim Bayan Hayriye Talât Paşa'nın yaşadıkları ile ilgili olarak büyük bir yanılgı içerisinde bulunduklarını öğrendim ve bu yüzden aşağıdaki satırları saygıdeğer ekselânslarına yazmaya kendimi mecbur hissettim.

Bayan Talât Paşa, 1921 senesinde kendisine ve kocasına hiçbir şahsî koruma vermemeleri yetmezmiş gibi, kocasının katilinin hakaretâmiz şekilde beraat ettirilmesi karşısında da hiçbirşey yapmayan dönemin Alman hükümetinin bir defalık özel tazminat ödenmesi teklifini şiddetle reddetmişti.

Bu hakikat herkes tarafından gayet iyi bilinmektedir ve şu anda evimde misafirim olarak bulunan Talât Paşa'nın haremi kuzenim tarafından ısrarla vurgulanmaktadır.

---

108 Hakkında elimizde tam bir bilgi bulunmayan Dr. Harun, büyük ihtimalle Alman istihbarat teşkilâtının mensubudur ve Orta Asya Türkleri'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da teşkil ettikleri dernekler ile grupların koordinasyonu ile alâkadar olmuş, Nazi Almanyası'nın 1940'lı senelerde kendisine bağlı bir Orta Asya teşkilâtı kurma faaliyetlerinde de rol oynamıştır (Dr. Harun hakkında verdiği bu ve diğer bilgiler için Prof. Dr. A. Ahad Andican'a teşekkür ederim).

Saygıdeğer ekselânslarını satırlarımla rahatsız etmediğimi ümid ederek kendimin ve kuzenimin fevkalâde saygılarını iletiyorum.

Sadık hizmetkârınız

Bayan Hayriye Talât Paşa

Berlin-Lankwitz, 31 Ağustos 1935
Kaiser Wilhelmstr. 115 a
Dr. Harun'un nezdinde

Muhterem ekselânsları,

İki aydır Berlin'deyim fakat ne yazık ki muhterem ekselânslarını selâmlama imkânını bulamadım. Seyahatte bulunduğunuz sırada, ekselânsları General Ludendorff size yazma inceliğini göstermişti.

Kocamın trajedik akıbetine, memleketinin toprağına gömülmek yerine Hasenheide'deki mezarlıkta yatmak zorunda kalması gibi yeni bir trajedi daha ilâve edildi. Tamamen dostane fikirleri ile ve memleketinin geleceği düşüncesi ile Dünya Savaşı'nda Almanya'nın tarafında yer aldığı için, neticede kaçak olarak Almanya'ya sığınmak zorunda kalmasının, burada korumasız bir şekilde gündüz vakti öldürülmesinin ve katilinin serbest bırakılmasının dünya tarihinde bir eşi benzeri daha yoktur. Alman hükümetinin o zaman yaptığı tazminat teklifini reddederken sadece kocamın şerefini değil, aynı zamanda Almanya'nın menfaatini de düşünmüştüm. Buraya, Almanya'nın hâlâ çok sayıda mevcut olan Türk dostlarının ısrarıyla, tazminat meselesini görüşmek için geldim. Bana teklif edilen meblâğı kabul etmem imkânsızdır; zira teklif edilen meblâğ, kocam şayet Osmanlı Devleti'nin sadrazamı ve özellikle de Almanya'nın büyük dostu değil, küçük rütbeli bir subay olsa idi uygun düşebilecek miktardadır.

Kocamın Almanya'ya yapmış olduğu hizmetleri gayet iyi bilen Dünya Savaşı'nın büyük şahsiyetleri, General Feldmarschall von Mackensen ve General Ludendorff ile siz ekselânslarının da benimle aynı fikirde olduğundan şüphem yoktur. Bu sebeplerden dolayı, vaziyetin bir defa daha tedkîk edilmesinin temini hususunda yardımlarınızı rica ediyorum.

En derin hürmetlerimle, muhterem ekselânsları.

Berlin-Lankwitz, 21 Eylül 1935
Kaiser Wilhelmstr. 115

Pek muhterem Bakan Beyefendi;

31 Ağustos tarihli mektubuma henüz bir cevap alamamış olduğum hususunu, ekselânslarının yüksek müsaadeleri ile paylaşmak isterim. Berlin'e yaptığım ziyaret ekselânslarının tatiline tesadüf ettiğinden ve

tatilin ardından parti kongresi sebebi ile Berlin'de olmamanızdan dolayı sizinle şahsen görüşme imkânı bulamadım. Bu sebeple, ekselânsları ile şahsen görüşmek yerine, ricamı yazılı olarak yeniden iletmek istiyorum. Ekselânslarının eşim ile olan samimi münasebetine dayanarak ve eşimin Almanya'ya yaptığı hizmetler de dikkate alınarak, ricamın yakın bir zamanda gerçekleşmesini ümid etmeme müsaade buyurunuz.

Cevabınızı kısa zamanda vereceğinizi ümidle beklerken hürmetlerimi takdim ediyorum.

Hayriye Talât Paşa

Berlin-Lankwitz, 15 Ekim 1935
Kaiser Wilhelmstr. 115 a.

Muhterem Doktor!

Büyük kıymet verdiğim Almanya'dan ayrılmadan önce, merhum eşime ve bana gösterdiğiniz dostluktan ve yardımlarınızdan dolayı teşekkürlerimi yazılı olarak sunmayı görev addediyorum.

Bu münasebetle, vaadetmiş olduğunuz mektubu İstanbul'daki şubenize kısa zamanda göndermenizi rica ediyor, şubenin üzerine kalın bir çizgi attığı ve tahminime göre 70 bin pound olan varlığımın tarafıma verilmesi hususunu da bilgilerinize sunuyorum.

Size ve saygıdeğer ailenize en içten dileklerimi ve selâmlarımı takdim ediyorum.

Her zaman sadık ve müteşşekir dostunuz kalacak olan,

Bayan Talât Paşa

Dr. von STAUSS
Deutsche Bank
Berlin
Mauerstr. 38/39

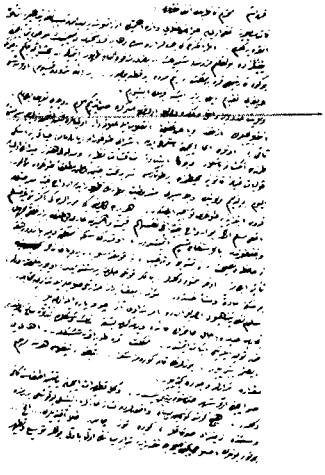
204

ANKARA VALİSİ MAZHAR BEY'İN TALÂT PAŞA'YA MEKTUPLARI *(1914)*

Kosova, Edirne ve Halep valiliklerinde bulunduktan sonra 1914 Şubat'ında Ankara valiliğine tayin edilen, tehcir sırasında İstanbul'dan gönderilen bazı talimatlara "Ben valiyim, eşkiya değilim, bu işi yapamam, bir başkası gelir benim koltuğuma oturur, o yapar" dediği ileri sürülen ve 1915 Temmuz'unda görevden alınan Ali Mazhar Bey'in mektuplarındaki bazı ifadeler, *"Türk Schindlerleri'nden olduğu"* iddiaları ile tezat teşkil etmektedir.

Mektuplar, Ankara'nın Birinci Dünya Savaşı öncesindeki vaziyetini de açık şekilde ortaya koymaktadır.

Ankara Vilâyeti
Hususi

Kardaşım muhterem nâzır beyefendi hazretleri,

Zât-ı sâmîlerine hafî olmayan avârız-ı aliyyeyi daire-i ehemmiyetten uzaklaştırıp emr-i tensîb-i nezaretpenâhîlerine imtisâlen Ankara'ya geldim. Etrafınızdaki cüzler arasında daha bir ferd müncezib ve samîmînin mevcûdiyeti için yakınınızda bulunmaklığım lüzumundan şimdilik -bir zaruret-i fevkalâde zuhûr etmedikçe- bahsetmeyeceğim. Çünki bugün karşımda kara bir memleket, nîm mürde bir kıta bulunuyor. Bir "entrüdüksiyon"[109] olan şu arîzayı takdîm ile beraber işe girmek istiyorum.

Vilâyet hududuna dahil ve merkeze vâsıl olduktan sonra hissettiğim âlâm-ı rûhiyeyi tarif edemem. İnkılâbçıların ez-kazâ veya an-gafletin inkılâb ile alâkadar olmayanlara bahşetmiş olduğu serbestî-i tâmmı; onları imha için isti'mâl eden eşirrâyı doğuran (parleman) hayatı yine eski tarzda inkişâfa başlar ve buna istinâden münâkaşât-ı nazariye ve medlûlü henüz meydanda olmayan kavliyât-ı kadîme-i kânûniye muhîtimizde bir tutarsa şu bedbaht cenîn-i vatan mutlaka doğmadan ölür. Elyevm bulunduğum vilâyetin vech-i seyri Meşrutiyet baharında zuhûr eden ervâh-ı habîse mârifetiyle kurûn-ı ibtidâiyeye doğru teveccüh edilmiştir. Heryerde olduğu gibi buralardaki ekseriyeti gayr-i müslim, akalli-i müslim olan bu ervâh-ı habîse fî nefsihim

[109] *introduction:* Fransızca *başlangıç, giriş, önsöz.*

kıymet ve ehemmiyetten ârî olmakla beraber halkı cehl ve gafletlerinden bilistifâde tesmîm etmişlerdir. O kadar ki sekene-i memlekete demir pazudan başka ne vaaz ve nasihat, ne teşvik ve tergîp, ne konferanslar, ne propagandalar tesir edemez. Onlar memnun değiller, yalnız kuvvetli hükümete perestîş eder, öyle bir hükümeti severler. Bu sekene maddeten ve mânen hastadır. Müessir, bazen biraz hararetli ilâçlar ile tedaviye muhtaçtır. Malûm-ı nezaretpenâhîleri olduğu üzere emr-i tedavi az çok para ile olabilir.

Tecârib-i adîde, hâlihazırın fayda vermediğinden başka renk ve şekilde tebeddülâta mânî olduğundan zarar tevlîd edildiğini ispat etmiştir. Memleket kara topraktan müteşekkildir. Ahaliyi sıtma bitiriyor. Yüzlerinde kan göremezsiniz. Tifo, tifüs her sene mühim miktarda mezarlar vücûda getiriyor.

Su içinde olan şehir susuzdur, bitmiştir. Değil tathîrat için, yangın itfâsına kâfî değildir. Hiç güneş görmeyen siyah ve ahırlardan nişâne hâneler, inişli yokuşlu birer metre vüs'atinde zikzak sokaklar, gübre, toz, çamur, helâ akıntıları, ilââhir... Bütün bunların ıslahı için sıhhiyece takarrür eden tedâbîr meyânında evvel be evvel yollar tevsî' ve tathîr olunmak, lâğımlar tesîs, şehre temiz su tevzî edilmek elzem iken, para bulmak mümkün olamıyor. Meşrutiyet demek muhassenât-ı kadîmeyi kaldırmak demek olduğuna zahib olan bazı eşirrâ, memleketin kırk senelik duhûliye resmini -sayfiyelerde imrâr-ı hayat eden zengin Hristiyanlar'ın tahrîkiyle- lâğvetmiş kantar resmini de yine onların zalim simsarları eline tevzî eylemiştir. Bundan hâsıl olan netice kırk bin nüfuslu bir şehirde belediyenin iflâsı ve irtihâlidir.

Bu hallere nazar-ı iğmâz ile bakılamaz. Memleketin terakkîye, hayata istidâdı vardır. Binaenaleyh müsaâde-i nezaretpenâhîleriyle evvelemirde duhûliye ve kantarı iade ve belediyeyi tekrar tesîs edeceğim. Memleketi temizlemeye başlayacağım. Ziraat makinelerinin, muhâcir arabalarının ta'mîmine, şehirde hastahaneler tesîsine, mevcutların tanzîmine, İslâmlar için müessesât-ı iktisadîye ihzârına çalışacağım. İhtimal ki emr-i tedâvîde bidâyeten biraz bağıranlara tesâdüf ederim. Artık âcizlerine kuvvetü'z-zahr olursunuz. Mevcut muhâcirlerin de iskânına başladım.

Kantar ve duhûliye için takdîm edilen tahrîrât-ı resmîye mündericâtı noksan olmak şartıyla hakikattir. El-hâsıl her hal-i müşkilde muavenet-i sâmiyelerini istidâ ederim.

Defterdar birşeye yaramaz. Muktedir ve emraz ve ilelden sâlim bir defterdar gönderiniz. Birtakım memurîn tebdîl edilmek icap edecektir. Adliyeden herkes gayr-i memnundur. Kabil-i ıslâh olmayan hususâtı sırası geldikçe resmen arzederim. Mümkün olmayan birşey istemeyeceğim. Mârûzâtım mümkinata maksûd olacaktır. İs'âfi şimdiden müsted'âdır.

Size birkaç kutu bal gönderdim. Buna mukabil bendenize bir otomobil gönderiniz. Mülhâkat için vasıta-i nakliyem yoktur. Gönderdiğim şey ile istediğim şeyin arasındaki nisbeti nasıl buldunuz?!

Bataklıkların tathîri için Nâfia'dan para isteyeceğim. Cemal Paşa vaad etmişti. Maateessüf şimdi başka bir nâzır karşısındayım. İcab ederse bu hususta da tasdî' edeceğim. Bâkî, baka-yı hüsn-i enzâr-ı nezaretpenâhîleri ahass-ı âmâlimdir efendim hazretleri.

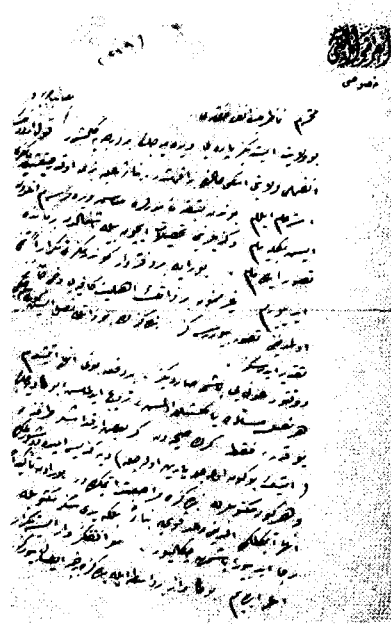
Fî 11 Mart sene 330

Ankara'dan

Mazhar

205

Ankara Vilâyeti
Hususi

Muhterem nâzır beyefendi hazretleri,

Bu vilâyet istediğiniz parayı veremeyecek bir dereceye gelmiştir. Mesâib-i harbiye ve kolordunun inzımâmı vilâyeti eski halinde bırakmıştır. Binaenaleyh bizi o kadar sıkıştırmamanızı istirhâm eylerim. Bundan başka memurlara maaş veremezsem onlardan iş bekleyemem ve kendilerini tahsilât için bile işgalden bir fayda tasavvur edemem. Buraya bir defterdar göndermenizi tekraren temenni ediyorum. Gayr-i memnun bir zâtın ehliyet-i kâfiyeyi dahi haiz olmadığını tasavvur buyurursanız bendenizin bu zâtla nasıl iş görebileceğimi takdîr edersiniz.

Doktor Avni'yi başıma sardınız. Bir defa bunu inhâ etmiştim. Her nasılsa meselede yanlışlık olmuş, tervîc edilmemiş. Buna diyecek yoktur, fakat gerek sıhhiyeden ki bazı arkadaşlar tarafından "İşin bugün olacak yarın olacak" diye kendisi ümîde düşürülmekte ve her gün mektuplarla bendenize müracaat etmektedir. Buradan tekîden inhâ etmekliğimi aldığı vaad-i kaviyyeye binâen belki yedi-sekiz mektupla rica ediyor, başımdan çekilmiyor. Muvafakatiniz var ise tekrar inhâ edeyim. Buna dair bir vasıta ile bendenize bir haber isâl buyurunuz.

Buraca şâyân-ı arz şimdilik birşey yoktur. Kendim de henüz mevkiin yabancısıyım. Yalnız anladığım birşey varsa o da Orman ve Ziraat Nezareti'nde komisyoncularla müşterek memurun bulunmasıdır ve nâzırın celb-i nazar-ı dikkati re'y-i âlîlerine menûttur. Bâkî devâm-ı sıhhat ve âfiyetleri ahass-ı fi'z-zamîrdir efendim hazretleri

Fî 17 Mart sene 1330

Mazhar

206

TALÂT PAŞA'YA SUNULAN HİLÂFET RİSÂLESİ (Ekim 1915)

Risaleyi kaleme alan Hasan Mekkî Efendi daha önce Hicaz Vilâyeti mesâlih-i cariye kâtibi ve Mekke'de yayınlanan Şems-i Hakikat gazetesinin yazarıdır. Hasan Mekkî Efendi ve onunla aynı gazetede yazan Hicaz Vilayeti muhasebe memuru Abdullah Kasım Efendi hakkında ayaklanan kabileleri isyanın devamına teşvik ettikleri ve umûmî ahlâka mugayir yazılar neşrettikleri suçlaması ile 1909'da soruşturma açılmış, önce gazete yazarlığından feragat etmeleri halinde memuriyetlerinin devamında sakınca bulunmadığına karar verilmiş ama 1910'da başka yerlere tayin edilmişler,[110] Hasan Mekkî daha sonra İstanbul'a yerleşmiştir.

Metinde geçen "...bu mefkûreleri Haremeyn muhîtinde fiilen, kalemen doğurmaya kendi kendine ibtidâr etmişti. Gazetelerimle, mekâtibimle, ictimâî mesâmirelerimle..." şeklindeki ifadeler, Hasan Mekkî'nin Şems-i Hakikat'e yazdığı ve meslekî sürgünü ile neticelenenen yazılarıdır.

HİLÂFET İLE DEVLET-İ MUAZZAMA-İ OSMANİYE'NİN HÂL VE MÜSTAKBELİNİ NİKBİN BİR MEFKÛRE İLE TEEMMÜL EDEN BİR ÂCİZİN LÂYİHA-İ MAHSÛSASIDIR

Tahrîri:
25 Eylül sene 1331
Cumartesi günü

Bismillahirrahmânirrahîm
ve bihî nestaîn

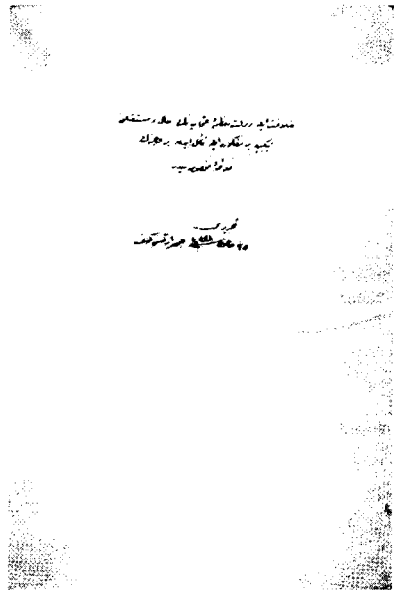
Dahiliye nâzır-ı âlî-i muhteremi; mâliye nâzır vekîl-i velîli, milletin mücâhid-i kebîri Talât Beyefendi Hazretleri'ne hediye-i nâçizîdir.

Müslümanlık sâde ibâdetle değil fen ve ilim ile kaimdir.
Ulûmun münhasıran uhrevîsi değil ancak dünyevîsi
İslâmiyet'i a'lâ eyleyebilir. Şu kadar ki İslâmiyet'te
maneviyât maddiyâtın müeyyedidir.
İslâmiyet'te hilâfet şûle-i feyz-i ümmettir.

---

[110] BOA, DH.MKT., dosya 2889, gömlek 69; BEO, dosya 3719, gömlek 278924.

Mukaddime

Arz ve takdîmine ibtidâr eylediğim işbu lâyıhada münderic mefkûreler - makam-ı muazzam-ı hilâfetin ve hükümet-i Osmaniye'nin esbâb-ı teâlî ve tekâmülüne hâdim olmak itibariyle - rûhumdan doğmuş canlı mülâhazalardır ki bunları tahrîr ve takdîmden yegâne emelim dînime, devletime, vatanıma hizmet ibrâzından ibârettir.

Osmanlı Padişahları arş-ı akdes-i hilâfeti hâmil olmak itibarıyle kudsiyet ve hususîyet-i sıfat-ı aliyyesini hâizdirler. Ve böyle olduğu içün re's-i kâr-ı hükümetimizde bizzat dîn hâkimdir. Bundan dolayıdır ki hilâfetin hâiz bulunduğu hâkimiyet-i mânevîye-i dîniye ne kadar takviye edilirse hükümetimizin maddî kuvveti o nisbette tezâyüd eder.

Harb-i kebîr-i hâzır münasebetiyle ilân buyurulan cihâd-ı ekberin semerât-ı nâfiasını hükümetle hilâfet hâlden ziyâde istikbalde iktitâf edecek ve bugünkü ricâl-i devletin ümmet-i muazzama-i İslâmiye indinde muhalled bir kıymet-i muazzeze-i tarihiyesi olacaktır.

Cihâd-ı ekber hükümet-i hâzıra-i Osmaniye tarafından ilân buyuruluncaya kadar bütün ümem-i mesîhiye ile fi'e-i kesîre-i İslâmiye mu'tekadâtında cihâd-ı ekber demek her ferd-i müslimin rast getireceği her ferd-i nasrânîyi katl, yani heryerde nefîr-i âm halinde hurûc ve katliâma tesaddî his ve mânâsı mevcut idi.

A'sâr-ı sâbıka muharebelerinde ve bi'l-husus salîb muharebelerine karşı ref' edilen livâ-yı gazâlarda hükümet-i Osmaniyenin cihâd-ı ekberi bütün manasıyla ilân edemeyişi mu'tekadât ve mülâhazât-ı mârûzaya mebnî idi. Halbuki dîn ve şerîatımız hak ve adl-i dîn şerîatıdır. Dîn ve şerîatımız hiçbir zaman "cihâd-ı ekber" mânâ-yı mübârekinden o [.....] mes'ûliyet tevlîd edemez.

Cihâd-ı ekberi ilândan maksad ve gâye hilâfet ve İslâmiyet'i mahv ve mahkûm etmek üzere tecavüze tesaddî eden bir düşmanı mahv ve perişân eylemek için umûm Müslüman kardaşları düşman-ı malûma karşı gazâ ve vegâya davet etmekten ibârettir ki davet-i vâkıaya diyâneten icâbet etmeye mecbur kalacak her ferd-i Müslim mâlen ve bedenen vazife-i dîniyesini emîri'l-mü'minîn hey'et-i hükümetinin emir ve irâdesi altında ifaya ibtidâr eyleyecektir.

Halîfe-i İslâm'ın bugünkü ricâl-i hükümeti cihâd-ı ekberi mânâ-yı hakîkî-i şer'îsi ile ilân muvaffak olması tarihiye-i İslâmiyân'da kendileri için ebedî mefharetler, muhalled muvaffakiyetler temin etmiştir ki bunun mânâ ve kıymetini hâlde değil istikbalde öğreneceğiz.

LÂYİHA

Târîh-i hayat-ı İslâmiyet'te hicret-i seniyye-i nebeviye - alâ sâhibihâ efdalü's-salât ve't-tehiyye - mebde-i târîh itibar buyurulmakla elyevm hicretin 1332 sene-i kameriyesini ikmâl etmek üzere bulunuyoruz.

Tarih-i hayat-ı İslâm peygamber efendimizin muhâceret buyurdukları sene-i kameriyeden ibtidâr ettirilmek ne kadar musîb ise hicretin on birinci sâlinde cenâb-ı risâlet-penâh efendimizin a'lâ-yı illiyyîne rûh-ı aksedleriyle beraber sâ'id ve Hazret-i Ebubekir efendimizin hazret-i fahr-ı âlemin arş-ı hilâfetine câlis olması itibariyle sene-i mezkûrenin mebde-i sinîn-i hilâfet-i uzmâ olmak üzere kabul buyurulması bi-tarîki'ş-şer' musîb ve ahrâdır.

Malûmdur ki ahd-i nübüvvetten sonra kisve-i hilâfetle icra-yı hükümet buyuran hulefâ-yı râşidîn efendilerimizi Emevîler, Abbâsîler, Osmanlılar istihlâf buyurmuşlardır. İşbu silsile-i hilâfet-i uzmâ mûcebince Osmanlılar'ın bugünkü otuz beşinci padişahları bütün Müslümanlar'ın doksan altıncı halîfe-i âzamîleridir. Yavuz Sultan Selim hazretleri hilâfet-i İslâmiye'yi Abbâsîler'den ahz ve bey'at buyurdularsa Abbâsîler'in de hilâfeti Emevîler'den ahz ve Emevîler'in de hulefâ-yı râşidîne ve şehîd-i saîd Hazret-i Hasan'ı istihlâf buyurmuş bulunduklarından Sultan Mehmed Hân-ı hâmis hazretleri ber-vech-i mârûz hulefâ-yı izâm-ı İslâmiyân'ın doksan altıncısıdır.

Bu an'ane-i dîniyenin emirü'l-mü'minîn hâzır-ı ricâl-i hükümeti tarafından resmen kabul ve bütün cihân Müslümanlar'ına ol suretle bilinmesine ibzâl-i mesâî buyurulması hükümet-i Osmaniye için âtî-i karîbte maddeten büyük kuvvet ve menfaatler a'dâd eyleyeceğine şüphem yoktur.

Cuma ve bayram huteb-i dîniyemizde hulefâ-yı izâm-ı râşidînden ve aşere-i mübeşşere ricâlinden ve cehâr-yâr-ı güzîn efendilerimizden sonra halife-i hâzır-ı İslâm'ı yâdetmekle iktifâ etmekteyizdir ki asırlar mahsûlü bulunan bu galat ictihâd gayr-i mahsûs bir hâlde vahdet-i İslâmiye'ye mânî olmaktadır. Lâzımdır ki hulefâ-yı Emeviyye, hulefâ-yı Abbâsiyye, hulefâ-yı Osmaniye bi-tarîki'l-icmâl yâd ve onlara rahmetler talep edildikten sonra emîrü'l-mü'minîn-i hâzır yâd buyursun.

Müstağnî-i arz ve îzahtır ki câlis-i makam-ı hilâfet bulunan hükümdârân-ı İslâmiyân'dan mâadâ gelmiş, gitmiş büyük küçük pek çok padişahân ve hükümât-ı İslâmiye var idi. Bu hükümâtın birçoğu tesir-i manevî-i hilâfet altında hükümet-i Abbâsiyye'ye tâbî idiler. Hükümet-i Türkiye-i Selçukiyye, Hükümet-i Arabiyye-i Abbâsiyye'nin kudret ve şevketinde bir hükümet iken bidâyeten hulefâ-yı Abbâsiyye'nin kiyâseti sâyesinde hilâfet-i uzmâ tesiri altında bayağı tâbî, hâdim bir halde idi.

Diyebilirim ki hilâfet-i İslâmiye siyaset-i maneviye-i dîniyesi vâkıfâne bir suretle hüsn-i istî'mâl buyurulursa devr-i hâzır-ı İslâm hükümât ve emâretleri ile düvel-i ecnebiye tâbiyetinde kalan Müslümanlar, Halife-i İslâm'ın menâfiine hâdim olacaklardır.

Hilâfet-i muazzama-i İslâmiye öyle bir şecere-i uzmâ-yı mübârekedir ki, furû'unda hanedanlarının değişmesi o silsileyi kat' ve fasl değil bilâkis cümlesini birbirine rabt ve vasl ederek ahd-i sıddîka îsâl eder. Ve bir kitle-i mânevîye halinde tecellî ettirir.

Nâm-ı bülendine "hâdimü'l-haremeyn" unvân-ı fâhirini izâfe etmek suretiyle târîh-i hayat-ı İslâmiyân'da büyük bir devre-i ittihâd ve inkılâb

küşâd etmek azm-i cihângirânesini beslediğini siyaset ve mesleğiyle ispat eden Hazret-i Yavuz'un mefkûresini ondan sonra hiçbir halife ve hiçbir racül halife doğuramamıştı.

İtirâf edelim ki o mefkûre-i ulyâ sâhibinin haml-i sakîl-i hilâfeti tâc ve taht-ı Osmânî'ye tahmîl edince nâm-ı âzamına "hâdimü'l-haremeyn" unvânını izâfe buyurmasıyla vahdet-i İslâmî'ye doğru ilk ve fakat büyük bir hatve atmıştı. Öyle bir hatve ki istinâdgâhı kuvvetli bir ordu idi.

O cihângir-i muazzam âteşîn maddiyâtını nûrânî maneviyâta mezc ve dehhâş bir cihâz-ı İslâmî vücûda getirmeye müstaid idi.

Hükümet-i Osmaniye teşekkülü itibariyle altı yüz senelik bir hükümet ise ber-vech-i bâlâ arz ve derc eylediğim silsile-i mübârekenin mütemmimi ve elyevm hilâfet-i muazzama-i İslâmiye'nin hâris ve hâdimi bulunmak sıfatıyla bin üç yüz bu kadar senelik hilâfet-i kadîme-i İslâmiye'nin sâhibidirler.

Silsile-i uzmâ-yı hilâfeti minvâl-i mârûz veçhile ve ber-vech-i zîr zikr ve derc eyleyebilirim.

Hulefâ-yı izâm aded	
4	Hulefâ-yı râşidîn hazerâtı (rıdvânullâhı aleyhim)
1	Şehîd-i saîd Hazret-i Hasan (radıyallâhu anh)
14	Hulefâ-yı Emeviyye (rahimehumullâh)
37	Hulefâ-yı Abbâsiyye, icra-yı saltanat ve hilâfet eden (aleyhim rahmetü'l bârî)
13	Kezâ hulefâ-yı Abbâsiyye, sıfat-ı ruhaniye ile yalnız icra-yı hilâfet eden (aleyhim rahmetü'l-bârî)
27	Hulefâ-yı Osmaniye, Yavuz Sultan Selim hazretlerinden bed' ile (aleyhim rahmetü'l-bârî)
96	

Hiç itiraz kabul etmeyen bu silsile-i hilâfetin hükümetimizce resmen tanınması ve ol suretle yâdedilmesi halinde ve işbu kıdem sâyesinde hükümet-i Osmaniyemizin bütün cihân Müslümanlar'ı indinde yeniden yeniye başka bir vaz' ve hal ahzedecektir.

Şüphe yoktur ki elyevm tarihin henüz emsâlini kaydetmediği tarihî günler geçirmekteyiz. Bu nâ-mesbûk tarihî hâilenin sahife-i cihân üzerinde dördüncü bir kurun târîhi küşâd etmeyeceğine ve harîta-i cihân üzerinde büyük tebedüller hâsıl etmeyeceğine bizi kim temin eyleyebilir. Bâhusus birçok alâim rû-nümâ iken... Tarih-i mefâhirimiz bize ihtar ediyor ki peygamberimizin nübüvveti tarih-i cihad üzerinde yeni bir teceddüd ve yeni bir safha-i tarihiye küşâd etmiştir. Hazret-i Fâtih'in feth-i mübarek-i Kostantiniyyesiyle kürre-i cihân üzerinde üçüncü bir devre-i târîhiye bâriz olmuştur ki, bunun mefâhir-i târîhiyesi Osmanlılar'a mahsûs kalmış ise menâfî-i azîmesi bütün ümmet-i İslâmiye'ye şamil olmuştu.

Hilâfeti, merkez-i mânevî-i ahîr-i hilâfeti -ki Mısır'dır- Haremeyn'i ahz ve feth eden cenab-ı Yavuz'un kudret-i hükümetine nüfûz-ı hilâfeti inzimam ettirince o iki kudret-i maddiye ve mânevîye-i şekîme ile Hind ve Sind'in tâc ve tahtına sâhib olmaya doğru hatevât-ı zaferini ittihâd-ı İslâm menfaati

nâmına ileriye doğru atacağı bir zamanda o şehm-i muazzamın vukû-ı irtihâli bütün o mümkinâtı mârûz-ı tavakkuf ettirmiş idi.

Ahd-i Yavuz'dan sonra devre-i tevakkufa ve devre-i tavakkuftan sonra da inhitât uçurumlarına mârûz kalan hükümet-i Osmaniye'nin o asırdan beri gâib ile geldiği memâlik ve kılâ' gerçi cesîm, cesîm ülkeler vâsî kıt'alar teşkil etmekte ise de o kıtaât -ı cesîmeyi göz önüne getirip ahvâl-i coğrafiye ve târîhiyelerini dahi nazar-ı itibara alır ve kavmiyet, milliyetlere hâs duyguları teemmül eder isek kaybedilen memâlikin kısm-ı âzamını cesîm devlet üzerinde birer "çıban" olmak üzere kabul etmeye mecbur oluruz.

O çıbanlar akıbet "kârha" hâline gelmiş ve tefessüh bile etmişti. Zaaf ve inhitâtımızı ganîmet addeden devlet ve milletler o afv-ı mütefessihleri cism-i hükümetten kat' ve fasl eder iken bittabiî bizim için eczâ-yı mütemmime adâdında kalması bizlere göre hayat kadar elzem bulunan kıtaâtı dahi ahz ve nez' etmişlerdi.

Bugünün ricâl-i hükümeti millet-i Osmaniye umûmiyetle millet-i müsellaha haline getirmiş, makam-ı hilâfete cihâd-ı ekberi ilân ettirmiş, emsâli gayr-i mesbûk bir harbe girişmiş, isr-i cenâb-ı Yavuz'a iktifâen Mısır seferini ihtiyâr eylemiş bulunuyorlar. Bunun netice-i zafer[.....]inde Mısır'ın fethi müyesser olunca bugünkü Halîfe-i İslâm'ın ahd-i hilâfetinde yeni bir safha-i tarihiye küşâd etmek -bi-avn-i yezdân- mümkün olacaktır.

Avn ve inâyet-i hazret-i Rahman ile Mısır'ın fethi müyesser olunca halîfe ve hakanımız Sultan Mehmed Reşad hazretlerini âlem-i İslâm'ın doksan altıncı halîfe-i muazzamı olmak üzere ümmet-i Mısriye'ye Mısır kıt'ası üzerinde bi'l-muvâcehe ilân ettirilmesiyle sâde ahd-i Yavuz'u değil diyebilirim ki ahd-i celîl-i sıddıkı ihyâ mümkün olabilecektir.

HALİFE-İ İSLÂM İÇİN KİSVE-İ İSLÂMİYE

Saltanat-ı Osmaniye hilâfet-i muazzama-i İslâmiye ile kaim bulunduğundan hükümetimizde dîn ve şerîatımız hâkimdir. Bu itibarla emirü'l-mü'minînin kisve-i seniyyeleri daima muvafık-ı kisve-i ulemâ-yı dîn olmalıdır.

Sultan Mahmud Han devrinden sonra saltanat-ı seniyyece ihtiyâr buyurulan tebdîl-i kisve meselesinin bütün cihân Müslümanlar'ı indinde kat'iyyen hüsn-i telâkkî edilmediğini bu âciz pek iyi öğrenmişimdir. Hususiyle bütün Hindistan'da, Afgan'da, Buhara'da ve bu kabîl memâlik-i İslâmiye'de...

Sinîn-i sâbıkada ekâbir-i ulemâ-yı Hind'den Türk ve hilâfet muhibbi bir zât-ı zâhid ve âlî-sıfatın mazhar-ı hürmet ve mülâkâtı olmuştum. Hindistan'ın o racül sâhibü'l-kelimi bile selâtîn-i Âl-i Osman'ın âhıren kisve-i İslâmiye'yi tebdîl etmiş bulunduklarından hasbe'd-diyâne müteessir bulunduğunu beyân ve tebeddül-i vâkîin İngilizler'in Hind Müslümanlar'ı arasında hilâfet ve diyânet-i İslâmiye hakkında icra ettiregeldiği mefsedetlere büyük bir vesile teşkil etmekte bulunduğunu hazin bir lisanla ifhâm buyurmuştu.

Halîfe-i İslâm hazretlerinin kisve-i seniyyelerini ya ecdâd-ı izâmının kisve-i âliye-i malûmeleri haline veya bugünkü şeyhülislâmlarımızın, ekâbir-i ulemâ-yı dînimizin zî ve kisveleri hâline ircâ' buyurmaları

menâfî-i mukaddese-i dîn-i devlet nâmına en zarûrî ve en nâfi' bir mesele-i hayatiyedir.

Müslümanlar'ın doksan altıncı halife ve emîrü'l-mü'minîni merâsim-i mârûza-i dîniye ile medeniyet-i İslâmiye'yi maneviyâtıyla ihyâ buyurur ise medeniyyeten, kemâlen pek geride kalan bütün Müslümanlar'ı tekâmül-i dîniyeye doğru sevketmeye muvaffak olacaklardır.

Türk imparatorluğu bidâyeten dîn-i fütüvvet ve tesir-i maneviyesiyle büyümüş ve yükselmiştir. Hükümet-i Osmaniye hilâfet-i İslâmiye'yi âguş-ı diyânetine ahzetmezden evvel ve sonra dîn ve İslâmiyet'e büyük, büyük hizmetler ibrâzına muvaffak olmuş bir hükümet-i mebrûredir.

Osmanlı padişahlığının âlem-i İslâm'a sebkeden birkaç asırlık hidemat-ı aliyyesi cihân Müslümanlar'ı indinde elyevm mensî ve hattâ gayr-i malûm olup bunun böyle olması an'anât-ı maneviyâta itinâ edilmemesi ve arş-ı hilâfetin cihân Müslümanları'yla alâka-i maneviyesini rabt ve te'yid edecek avâmilin ihmâl edilmesi yüzündendir. Avâmil-i maneviye-i mezkûreyi şuracıkta kısaca ahd ve temhîr gayr-i mümkün olduğundan mâfevkten rağbet husûlünde diğer bir lâyiha ile arzetmeye beni de inşaallah hazretullah muvaffak eder.

Kisve-i hilâfet hakkındaki mülahazât ve mârûzât-ı meşrûa-i âcizâneme nihayet vermek üzere gayr-i kabil-i itirâz bir delil arzetmek isterim: Şeyhülislâm-ı hâzırımız Hayri Efendi hazretlerinin makam-ı muallâ-yı meşîhate vâsıl olmazdan mukaddem fesli, sivil bir sıfatta bulundukları malûmdur. Müşârünileyh makam-ı meşîhate is'âd buyurulunca kisve-i ilmiye-i İslâmiye'yi iktisâya mecbur olmuşlardır.

Makam-ı meşîhat-ı İslâmiyemiz şeyhülislâmımızı tebdîl-i kisveye mecbur ederse makam-ı akdes-i hilâfet-i İslâmiyemiz Müslüman padişahımızın -umûm Müslümanlar muvâcehesinde- tebdîl-i kisve buyurmasını şüphesiz zarurî kılar. Çünki emîrü'l-mü'minîn ve imâmü'l-müslimîndirler.

MEDENİYET-İ İSLÂMİYE

Medeniyet, Müslümanlar'ındır. Delil ve rehberleri halifeleri ve Kur'anlarıdır. Ruh-ı medeniyet Kur'andır. Bu hakikatten gaflet edişimiz yüzünden cehlin hafifi derekesinde kalmamıza sebep olmuştur. Zât-ı ulûhiyet, Kur'ân-ı Kerîm'inde bütün mükevvenâtın nûru bizzat zât-ı rübûbiyetleri olduklarını biz Müslümanlar'a ihtar buyurdukları sırada -yani bin üç yüz bu kadar sene akdem- envâr-ı mânevîye-i rabbâniyelerini mufassalan târîf buyurmuşlardır.

Zât-ı ulûhiyet nûr-ı mazî-i mânevîyelerini Furkan-ı azîmü'ş-şânlarında bizlere hakkıyla tefhîm ve telkîn buyurmuş olmak için manevî olmaktan ziyade fennî, ilmî misaller zikir buyurmuşlardır.

Furkan'da vâkî temsîl envâr-ı hazret-i rübûbiyetin fennî, ilmî bir hitâb ile şeref-vâkî olması şüphesizdir ki bütün meâlî-i dünyevîyenin emr-i tahsîlini Müslümanlar'a tahmil edilmiş olduğuna bütün berâhini ile delâlet etmektedir.

Kelâmullah -hâşâ- mânâsız değilse envâr-ı reyyâniye hakkındaki âyet-i celîlenin müstaidd-i hal ve fehm-i âlî fünûn-ı dünyeviye ile meşhûn bulunduğuna iman getirmek iktiza eder.

Fırkanın tahsîlini emir buyurmuş bulunduğu fünûnu vaktiyle havsalamıza sığdırmış ve o sayede avâyet-i celîlenin müfad-ı nazarîsinden bilistifâde amelîsine müracaat fazîletini kaçırmış, fennen, ilmen derecât-ı meâlîye sâ'ad olmuş bulunsaydık avâyet-i celîlenin mazmûnu sâyesinde "elektrik" fenn ve ilminin ve o cihâz-ı bedî'in ibdâ ettiği bütün hârikaların mevcûd-ı yegânesi biz Müslümanlar'ın âlim ve mütefenninleri olacaktı.

Ahlâksızlığa ve bilhassa yalancılığa, gadr ve zulme şiddetle mânî bulunan Kur'ânımız tahsîl-i meâlî-i dünyeviye için bizleri ez her cihet serbest bırakıyor.

Ne büyük bir fazîlet-i dîniye-i İslâmiye'dir ki azîmü'ş-şân Kur'ânımız âbidât-ı nisvân-ı İslâm'ı seyahatlerde müteveggil-i zenân-ı İslâm nisbetinde mazhar-ı ebcâl buyuruyor. Âbidât ile sâihât-ı zenân-ı İslâm hakkında Furkan-ı kerîmde şeref-vâkî bulunan takdirât-ı celîle-i reyyâniye seyyândır ve her iki hal -seyahatle ibâdet- ezcümle fezâil-i nisvâniyeden ma'dûddur.

Tabîîdir ki ihtiyâr-ı seyahat edecek zenân-ı İslâm fen ve san'at nâmına istihsâl edebilecekleri müktesebât ile irfan ve seviyelerini yükseltmiş bulunacaklarından dolayı nazar-ı Furkan'da muazzez oluyorlar.

Bu hakâik-i Furkaniye ispat ediyor ki İslâmiyet menbâ-ı feyz ve meâlîdir.

Evkat-ı şer'îye-i yevmiyemizi a'mâl ve mesâî-i dünyeviyemizin tertîb ve taksîmine elverişli bir halde bulunduğunu teemmül edecek olur isek hazret-i Furkan'ın ve nebiyy-i zîşânın tahsîs buyurduğu sâat-ı ibâdetin dünyevî mesâîmizin tanzîme sâlih bir halde bulunduğuna iman ederiz.

Evkat-ı şer'îye-i yevmiyemizi irâe eden sâate göre mesâî-i yevmiyesini tanzîm eden bir Müslüman her sabah tez kalkar ve işine, gücüne tez başlar. Müddet-i mesâî zevâle kadardır. Vakt-i zevâlde "kaylûle"ye ibtidâr yani bir-birbuçuk saat istirâhat eder.

Alâ tarîki'l-ahkâr arzedebilirim ki evkat-ı şer'îyemizin mesâî-i dünyeviyeye elverişli cedvelini elyevm bütün cihân-ı medeniyet kabul etmiş ve tatbîk etmekte bulunmuştur. Biz Müslümanlar ise kendi malımız bulunan o mesâî cedvelini bâde'l-inkılâb Alafranga evkat nâmı altında medhûl olarak tahsîsen devâir-i hükümet için kabul edebilmişiz.

Setredilemeyecek hakaaik-i bedîhiyedendir ki cevâmi' ve mesâcid-i İslâmiyemiz'in bugünkü imamlarının, bugünkü müezzinlerinin yüzde doksan beşi evkat-ı şer'îyemizi irtifâ' almak, zevâl vaktini tayin etmek suretiyle hesap edip bulabilmekte âcizdir.

İktiza eder idi ki zevâlî saati bütün Müslümanlar -ki hıtta-i Mısrıye'de tamâmen istîmâl ederler - istîmâl etsin ve inde'l-hâce herhangi bir mescidin imâm veya müezzini herhangi bir Müslümanın zevâlî ve şer'î saatini tashihe kaadir bulunsun. Dîn-i serdâr-ı ekremîmiz, hazret-i Resûl Efendimizin ahd-i nübüvvetinde tertîb buyurulmuş bulunan bir hesab-ı şer'îye karşı vaktiyle bu derece yabancı kalışımız; zevâlî, şer'î Müslüman saatine "Alafranga" nâmını -beyne'l-avâm- itâ edişimiz bizim için bir noksandır.

İşbu lâyıha-i kemterâneme "Medeniyet-i İslâmiye" serlevhası altında ve medhûl bir surette ve ber-vech-i bâlâ arzetmeye kendimce mecbûriyet

hissettiğim mebâhas-i şer'îyeden kasd ve murâd-ı âcizî, şerîat-ı garrâ-i İslâmiye'nin taassuptan âzâde ve hâssaten iktisab-ı meâlîye âmâde bir hâlde bulunduğunun emîrü'l-mü'minîn ricâl-i hükümeti tarafından cihân Müslümanlar'ına ifham ve cihân Müslümanlar'ını müstaâd-ı felâh bir sıfatta vahdet-i dîniyeye davet edebilmek için medâris-i dîniyemizin turuk-ı sehîle ile ve az bir müddet zarfında ıslâh ve tâdîle mecbûriyet-i şer'îye-i medeniyye bulunduğunu ayrıca arzedebilmektir.

Kemâl-i azm ile bu hakikatini dahi arzedeyim ki avn ve inâyet-i hazret-i hüdâ harb-i hâzır muzafferiyet-i kat'iyye ile tetevvüc ve hükümet-i Osmaniye sahil-i selâmete vâsıl olunca kabiliyet-i dîniyemiz yani diyânete irtibâtımız sâyesinde iktisâb-ı medeniyet edeceğimize kanâ'at getirip mücahedemizi ol suretle tanzîm etmeyecek olur isek bütün ümîd-i teâlînin -maazallah- ufûl edeceğine şüphe edilmesin.

Ahd-i karîbte Osmanlı İmparatorluğu'nun düvel-i garbiye nezdinde mekîn ve metîn bir mevkie mâlik olabilmesi için silâhı ateş püskürür, hazînesi altın saçar, muhîti meâlî ve tekemmülât ibrâz eder. Ebhârı, karaları birbirine rabt edecek vesâit ibdâ' eder bir hâle gelmelidir.

Şu tâ'dâd edilen tekemmülâtın a'dâd ve ihzârını tesrî' için yeni yeni doğacak mefkûrelerin mürebbîsi dîn ve ahlâk olmalıdır.

Âlem-i İslâm'da "yedullahi ma'a'l-cemâ'a" düstûrunu ahd-i ahîr-i İslâmiyân'da tecdîde muvaffak-ı bi'l-hayr bulunan hükümetin bugünkü hizb-i müşeyyedi hilâfet-i İslâmiye'yi kisve-i dîniye ile, meşîhat-ı İslâmiye'yi bâlâda arz olunan his ve rûh ile ve bütün ümmeti sa'y ve amel mefkûresiyle ilâya bezl-i mücâhede buyururlarsa şüphe buyurmasınlar ki her hal ü kârda dest-i mânevî-i kudret bu ellerle beraber olacak ve muvaffakiyet husûle gelecektir.

Müslümanlık sâde ibadetle değil fen ve ilm ile kaimdir. Ulûmun münhasıran uhrevîsi değil ancak dünyevîsi İslâmiyet'i a'lâ eyleyebilir. Şu kadar ki İslâmiyet'te maneviyât maddiyâtın müeyyedidir.

Ve minallâhi't-tevfik. Fermân.

Fî 3 Teşrînevvel sene 331 Cumartesi
İstanbul, Sarıgüzel.
Hasan Mekkî

LÂHİKA

Âlem-i İslâm'ı arş-ı hilâfet altında ve bütün Müslümanlar'ın medâr-ı fahr ve istinâdı bulunan Osmanlı Hükümeti'nin sancağı zîrinde birleştirmeye kalemiyle olsun hizmet etmeye azmeden bu âciz, bu lâyihayı mefkûrâtının bir mukaddemesi olmak üzere takdîm eyler.

İkinci lâyihamda hâdimü'l-haremeyn efendimizin, Hükümet-i Osmaniye'sinin Haremeyn-i Şerîfeyn'deki üç asırlık mevhûm hâkimiyetini

-evet, ihtiyâr edilegelen bunca fedâkarlıklara, ikame edilen kuvvete, Mekke-i Mükerreme Emâreti'nin cânib-i hükümet-i Osmaniye'den azl ve nasbedilir bir emâret-i mansûbe halinde bulunmasına rağmen hâkimiyet-i Osmaniye hattâ elyevm mevhûm bir haldedir- mübeddel-i miknet ve kuvvet edecek avâmil ve tedâbîr-i idariye ve siyasîyeyi, mefkûrât-ı maddiye ve mânevîye ber-tafsîl arzetmek isterim.

Haremeyn-i Şerîfeyn ki bütün cihân Müslümanlar'ının merkez-i diyânetidir ve bu îtibarla halîfe-i İslâm'ın kalbgâhıdır. Haremeyn'in Kâbe-i uzmâsına, hazret-i resûlün atebe-i ulyâsına istinâd edecek kuvvet ve avâmil-i mânevîye dest-i hilâfet-i uzmâda ve ricâl-i Hükümet-i Osmaniye yedinde müessir ve müeyyed bir vaziyette tecellî edince Hükümet-i Osmaniye tabî'atıyla bütün ümerâ-yı Arab'ın ve bütün Cezîretü'l-Arab'ın ve milyonlarca nâfi' ve istifâde-bahşâ Müslümânlar'ın hükümdâr-ı hakîkisi ve Hindistan'ın hükümdâr-ı müstakîli olabilecektir.

Bu münasebetle bilâ-ihtirâz şurasını da arzedeyim ki inkılâbı müteâkip bu âciz-i pür me'âciz bu mefkûreleri Haremeyn muhîtinde fiilen, kalemen doğurmaya kendi kendine ibtidâr etmişti. Gazetelerimle, mekâtibimle, ictimâî mesâmirelerimle mevcûdiyet-i hilâfet ve Hükümet-i Osmaniye'yi münhasıran Haremeyn-i Şerîfeyn muhîtinde değil bütün âlem-i İslâm'da izhâr edecek bir çığırcık açabilmiştim.

Merkez-i hilâfet ve saltanatın müstemir gavga-ı mazarrı, muhîtin ihtiyâcât-ı dahiliyesi, ricâl-i hükümetimizin aktâr-ı baîde-i Osmaniye hakkındaki vukûf ve ihâtalarının noksanı, bütün o mesâî ve mücâhedeyi merkez-i saltanatınca gayr-i malûm bir halde bulundurmakta idi. Bundan dolayı idi ki mücâhedelerimde mağlûp olarak terk-i dâr ve diyâr ettim ve bi'n-netice ihtiyâr-ı sabr ve sükût eyledim. O zamandan beri -1325 senesinden- bâhusus iki senedir merkez-i hilâfet-i uzmâda mukîm bulunduğum halde -Hicaz'da valilikleri sebketmiş ricâl-i kirâmın vâkî olan teklif ve taleb-i hususîlerine rağmen- o muhît-i mukaddesin ahvâl-i idariye ve siyasîyesi makamat-ı aliyeenin nazar-ı dikkatini celbedecek hiçbirşeyi yazmamış ve müstemirren ihtiyâr-ı sükût etmiştim. Çünki kanaat getirmiş idim ki Haremeyn ve hilâfet hakkında yazacaklarım uğraştıklarım şeyler gibi hükümsüz kalacaktır.

Vaktâ ki harb-i hâzıra iştirak ve hayat mübârezesine girişildiğini müşâhede ettim. Ve hamdolsun hükümet erkân-ı kirâmının mevki ve muvaffakiyetlerinin yükseldiğini gördüm, artık kanaat getirmişim ki ricâl-i izâmımızın vukûfu tevessü etmiştir ve hayat-ı devlet ve millet nâm u menfaatine ne yazılsa vâkıfâne mütalâa ve tedkîk buyurulacaktır... İşte bu iman ve kanaat ve itimad ile ikinci lâyiha-i mutasavvere-i âcizânemi Haremeyn-i Şerîfeyn'e tahsîs ve âtî-i karîbte takdîm edeceğim. Herhalde emr u ferman evliyâ-yı umûr-ı kirâmındır.

Fî 9 Teşrînevvel sene 331, Cumartesi

Bende
Hasan Mekkî

207

İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN İLK KONGRESİNDE YAPILAN AÇILIŞ KONUŞMASI

(18 Eylül 1908)

İttihad ve Terakki, ilk kongresini henüz "cemiyet" iken 18 Eylül 1908'de Selânik'te yaptı. Aşağıda yeralan metin, İkinci Meşrutiyet'in ilânından sonraki bu kongrenin kim olduğunu bilmediğimiz reisi tarafından yapılan ve şapografla basılmış açılış konuşmasıdır.

5 (18) Eylül 324'te kongre reisi tarafından kıraat olunan nutk-ı iftitâhî suretidir

Muhterem kardaşlar!

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin nizamname mûcibince 10 Temmuz'da hafi olarak icra edilecek olan ilk kongresini bugün inâyet-i samedâniye ile alenen küşad etmekle müftehir ve mübahî oluyoruz. Bize muazzez, sevgili vatanımızın âfâk-ı muhtelifesinde yaşayan ve aynı fikrin hâdisi, aynı emelin muakkibi, aynı siyasetin muharrebi olan cemiyetperver kardaşlarımızın cemiyet hakkındaki tasavvurat ve mütalââtını getiren murahhaslara arz-ı hoş-âmedî ediyoruz.

Burada ciddiyet ve samimiyet dairesinde cereyan edecek olan müzakerât ve münakaşâtımızın neticesinde büyük Osmanlı milletine şeref veren cemiyetimizin şu devre-i tecrübiyede görülen nevâkıs-ı tensikiyesini ıslah ederek millet kadar müebbed, millet gibi pâyidâr olmak lâzım gelen bu cemiyeti tezelzül etmeyecek bir esâs-ı kavîm ve metîne raptedeceğiz. Bilirsiniz ki aziz kardaşlar, siyasî, ilmî, edebî bütün cemiyetler milletler içinde neşv ü nemâ bulur ve bir kavmin yaşadığı muhit ne kadar mütekemmil olursa, bu gibi cem'iyyâtın teessüs ve ibkası da o derecede müemmen olur. Bunu tahlil edecek olursak, cem'iyyât-ı müteşekkilenin muhafız ve müdâfii milletler olduğunu görürüz. Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ise tarih-i âlemde bir

istisnâ-yı yegâne teşkil ederek mensup olduğu milleti inkıraz uçurumundan, içinde yaşadığı vatanı inkısâm-ı muhakkak tehlikesinden bir darbe-i sehhâr ile kurtardı ve milletin muhyî-i hakikisi ve müncî-i bahtiyârı oldu.

Avrupa nazarında zelîl ve hakîr olan, medeniyet için bir [.....][111] gibi telâkki edilerek hükümdarı kızıl katil diye parlamentolarda yâdolunan, hükümeti hırsızlıkla, riyâkârlıkla, yalancılıkla, dolandırıcılıkla, hülâsâ namus ve haysiyeti muhill bütün fezâyih ile mülemmâ görülen, efrâdı çirkab-ı cehl ü taassub içinde galtan addedilen, Avrupa cerâidinde tasvir-i ahlâkisi siyah lekelerle yapılan bir milletin bir hamlede kurtarılacağını kim tasavvur ve tahayyül edebilirdi? Hattâ biz bile muvaffakiyetimizin bu kadar serî ve sehil olacağını zan ve tahmin edemezdik, değil mi? Fakat bu hayâl, istibdâdı idare edenlerin za'f u acz-i fevkalâdesi, hıyanetleri, cinayetleri nisbetinde korkak olmaları ve cemiyetin lisan-ı [.....] ve metâneti sayesinde hakikat-pezîr oldu. Yirmi dört saat içinde vuku bulan bu inkılâb-ı azîmin esbâb-ı sahîha-i muvaffakiyeti, bu şecere-i zaferin cüzûr-ı esâsîyesini otuz senelik tarihin a'mâkında aramak, aynı inkılâbın netâyic-i hayret-bahşâsını görmek için de nazarlarımızı dahilî ve haricî efkâr-ı umûmiyedeki tahavvülâta imâle eylemek lâzımdır.

Evet, otuz senelik tarihi, Osmanlı Milleti'nin otuz senelik kanlı tarihini bir sinematograf gibi gözlerimiz önünden geçirmeliyiz. Ermenistan Dağları'ndaki mukatelâtı, Kürdler'in kıyamlarını, Yemen isyanlarını, İstanbul mübârezât-ı vahşiyânesini, mahbeslerde, zindanlarda menfâlarda çürütülen zinde ve kavî efrâd-ı vatanın sergüzeşt-i elîmini, köylerimizde, şehirlerimizde payitahtımızda olan ve milletin kadın-erkek demeksizin canlarına, mallarına, ırzlarına edilen tasallutları, babaları kocaları denizlerde boğultularak yetim ve dul bırakılan çocuklarla kadınları, İstanbul âlem-i sefâhatini fazla bir revnak ve ihtişam ile parlatmak için milletten soyularak alınan paraları, sanayinin mefkut, ticaretin hasta, ziraatin malûl olduğunu, askerin aç ve çıplak bırakıldığını, ordunun levazım ve mühimmatına sarfedilecek paraların harab ve köhne bir geminin kırık dümenleri [.....] tarafından paylaşıldığını ve nihayet en son bile olmak üzere zuhûr eden memleket ve dünya ahvâlini dağlarda dolaşan anâsır-ı muhtelifeye mensup eşkiya çetelerini, memleketimizin Avrupa'daki emîn-i âhırı olan Rumeli vilâyetlerini ecnebi idaresine terkeden "[.....]" mülâkatını, kendi toprağında ekilen fesad ve nifak tohumlarını ve bütün bu seyyiât ve tahribatın üstüne bir tâc-ı siyah geçirecek olan "Reval" mukarrerâtını gözlerimiz önünden geçirmeliyiz ki milletin hâl-i ye's ve sefâletini anlayalım, muvaffakiyâtımızın anâsır-ı siyasîyesini öğrenelim. Kahır ve zulm, cevir ve istibdâd, bütün efrâd-ı milletin henüz ölmeyen, henüz darbânı munkatî' olmayan kalplerini bir ümmîd-i durâdûr için birleştirecek bir vesile-i muzlîme teşkil ediyordu. İşte bu vesile, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin tevsî-i daire-i nüfûz etmesini mûcib oldu. Casuslara urulan kurşunlar bu cemiyetin kuru tehdit ile hareket eder bir müessese olmayıp her gün, her saat, her dakika, tehdîdini ikaa muktedir bir kuvvete mâlik olduğunu gösterdi. Her kurşun, halktaki emniyet ve itminânı tezyîd ederek cemiyete yüzlerce efrâd-ı cedîde kazandırdı. Büyük Osmanlı Ordusu'nun kahraman efrâdını, ruhlarından hamiyyet ve

[111] Kâğıt delinmiş, okunmuyor.

vatanperverlik feverân eden büyük zabitlerini zaten kazanmış olan cemiyet, bu suretle gönüllerini milletin daha derin tabakalarına kadar sirayet ettirdi ve o zaman istibdâda karşı alenî mübârezesini açtı, açtı ve muvaffak oldu.

İşte, muvaffakiyetimizin esbâb-ı netâyicine gelince: Bir-iki günlük devre-i intizâr ve meşkûkiyetten sonra bütün Avrupa, hayır, bütün âlem-i medeniyet, cemiyeti muhayyerü'l-ukul bir kuvvet, harikulâde bir vücud, tarihe şeref verecek bir müessese, hülâsâ tarif ve tasvir edilemez birşey, bir mucize gibi telâkki etti; millet-i Osmaniye hakkındaki efkâr ve tasavvurat, hissiyât ve teşebbüsât birdenbire değişti, yalnız bunlar değişmekle kalmadı, Avrupa siyaseti değişti, ittifak-ı düvelînin şekli değişti, kara bulutlar dolaşan Osmanlı havasında saf ve temiz, pâk ve nevvâr bir sema görülmeye başladı. Batacak, mahv u harâb olacak zannedilen, zannedilen değil itikad olunan bu millet, bugün inanılıyor ki teâlî edecek şan ve şevket, satvet ve azîmet kesbeyleyecek. Medîd tecrübelerden sonra bizden artık müebbeden kat'-ı ümîd eden İngiltere bugün bizi kucaklıyor, hürriyetimizi tebcîl ve takdîs ediyor. Mesâil-i âhire de bizim dâvâ-yı muhikkimizi kendi dâvâsı gibi takip ve müdafâa eyliyor.

Bu güzel fırsatlardan istifade etmek bizim için bir borç, ahlâkî, siyasî bir borçtur. Bu istifadeyi husûle getirmek için âfâk-ı vataniyemizde bir kevkeb-i dırahşan halinde görünen cemiyetimize büyük bir vazife terettüb eder. Bu vazife de daimâ hak ve adalet dairesinde olarak hareket etmek şartıyla, daire-i ittihâdımızı tevsî' etmek, isminin üstüne küçük, pek küçük bir nokta-i siyah kondurmamak, menfaat-i umûmiye-i cemiyeti hiçbir şeye fedâ etmemek, daima mutabassır ve müteyakkız bulunmak, alenî müdahalât-ı bî-sûd ile sû-i misâl göstermemek, efrâdın seviye-i zihniye ve ahlâkıyesini a'lâ ve terfi için ihzâr ve [.....] eylemek, bütün kuvvetimizi, bütün hüsnüniyetimizi isti'mâl ederek anâsır-ı muhtelifeyi bize ısındırmaya çalışmak, mezâhib-i sâire efrâdına karşı muamele-i hakaret icrasına mani olmak ve daima bir merkeze, bir fikre, bir emele şiddetle, bütün ruhumuzla merbût olarak harp ve sulhde müttefik ve müttehid bulunmak ve bu ittihâd ve ittifakın vereceği kuvvetle ileri, daima ileri, maârifte, san'atta, ziraatte, ticarette, askerlikte, terbiye-i medeniye ve siyasîyede ileri gitmektir.

Bu emelleri besleyerek takip ve tatbîk ederek geçireceğimiz her sene-i hayatın nihayetinde burada veya başka bir yerde bizler bir kongrenin sînesinde toplanacağız, bizler yahut başka kardaşlarımız toplanacaktır. Fakat her kim toplanırsa toplansın, böyle bir câmianın başında darabân edecek kalpler, aynı kaside-i ittihâdın âheng-i mmuttarîdini ihzâr eyleyecek ve bu manzûme-i dakaik ve itilâf bizim yerimizi işgal edecek olan evlâd ve ahfâdımız tarafından da daima tekrar, daima tezkâr olunacaktır.

Seneler ve belki asırlar geçecek fakat Osmanlı milletine can veren Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti daima pâyidar, daima müttehîd, daima bir olacaktır kardaşlarımız!

208

HÜSEYİN CAHİD YALÇIN'IN, AKRABASINDAN SAMİ ÇÖLGEÇEN'E MEKTUBU

(Aralık 1954)

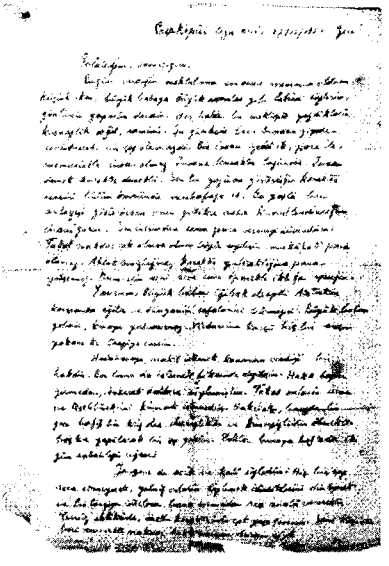
Yeni Ulus ve Halkçı gazetelerinden yayınlanan makalelerinde Başbakan Adnan Menderes ile Dışişleri Bakanı Fuad Köprülü'ye hakaret ettiği gerekçesi ile Ankara Toplu Basın Mahkemesi tarafından 26 ay 20 gün hapis ve 4444 lira para cezasına mahkûm edilen Hüseyin Cahid Yalçın, kararın Yargıtay tarafından onaylanması üzerine 1 Aralık 1954'te Üsküdar'daki Paşakapısı cezaevi'ne kapatılmıştı.

Daha önce defalarca hapse giren ve İstiklâl Mahkemeleri'nde de yargılanmış olan Hüseyin Cahid, bu son mahkûmiyetinde 79 yaşındaydı ve Türkiye'nın en yaşlı yazarı idi... Cezaevinin kapısından girerken kol saatini durdurmuş ve ancak tahliye edildiğinde kuracağını söylemişti...

Mahkûmiyeti tepkilere sebep olan Hüseyin Cahid, karşı çıkmasına rağmen yakınları tarafından daha sonra Şişli Etfal Hastahanesi'nin ortopedi kısmına sevkettirildi, cezasının kalan kısmını burada çekmesi sağlandı ancak cezaevine girmesinden 3 ay 18 gün sonra Cumhurbaşkanı Celâl Bayar tarafından hastalığı gerekçesi ile affedilerek tahliye edildi.

Mektubun yazıldığı senelerde henüz çocuk olan Sami, Jöntürkler'den olan Abdülhamid zamanında sürgüne gönderildiği Fizan'dan çölü altı ayda tek başına yürüyerek aştığı için daha sonra "Çölgeçen" soyadını alan deniz subayı Sami Çölgeçen'in kendisi ile aynı adı taşıyan ve Türk futbol camiasının bilinen bir ismi olan torunu Sami Çölgeçen'dir.

Hastahaneye sevkedilmeden önce Paşakapısı Cezaevi'nden yazıldığı anlaşılan mektup, Hüseyin Cahid'in mücadeleci karakterini bütün açıklığı ile aksettirmektedir.

Evlâtcığım, Samiciğim,

Bugün verdiğin mektubuna son derece memnun oldum. Küçük iken büyükbabaya büyük adamlar gibi lâkırdı söylerim, gönlünü yaparım derdin. Herhalde bu mektupta yazdıkların kurnazlık değil, samimi. Şu günlerde beni bundan fazla sevindirecek birşey olamazdı. Bir insan zekâ ile, para ile, memuriyet ile insan olmaz. İnsana karakter lâzımdır. İnsan demek, karakter demektir. Sen bu yazında gösterdiğin karakter eserini bütün ömründe muhafaza et. Bu yaşta bu anlayışı gösterirsen, onu gittikçe daha kuvvetlendireceğine inanıyorum.

Sevincimden sana para vermeyi düşündüm. Fakat ne kadar çok olursa olsun, böyle şeylerin mükâfatı para olamaz. Ahlâk temizliğine, karakter yüksekliğine para yetişemez. Onun için seni seve seve öpmekle iktifa edeceğim.

Yavrum, büyükbaban eğilecek olsaydı Atatürk'ün karşısında eğilir ve dünyanın cefalarını çekmezdi. Büyükbaban geberir, kimseye yalvarmaz. Vicdanına karşı hiçbir suçu yoktur ki, tarziye versin.

Hastahaneye nakil istemek kanunun verdiği bir haktır. Ben bunu da istemek fikrinde değildim. Hattâ hapse girmeden, Ankaralı dostlara söylemiştim. Fakat onların ısrar ve teşebbüslerini kırmak istemedim. Hakikaten, bir gece burada hafif bir kriz olsa ilâçsızlıktan ve kimsesizlikten ölmekten başka yapılacak birşey yoktur. Doktor buraya haftada iki gün, sabahleyin uğrar!

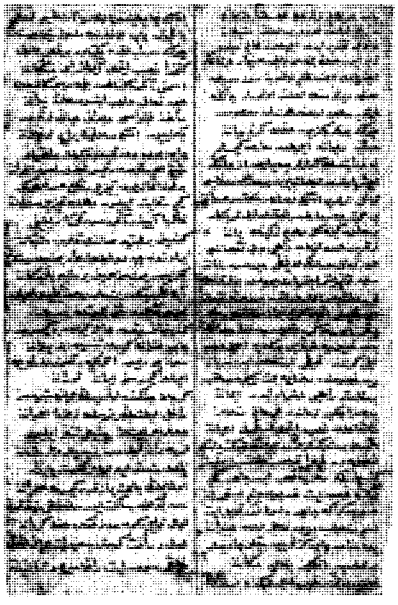
Yengene de açık ve kat'î söyledim: Hiçbirşey rica etmeyecek, yalnız onların söylemek istediklerini dinleyecek ve bir tarziye isterlerse bana sormadan red cevabı verecektir.

Temiz ahlâkınla, metin karakterinle çok yaşa yavrum. Seni küçükten beri sevmekte ne kadar haklı imişim. Annene söyle.

Cahid

209

İTTİHAD VE TERAKKİ HAKKINDA YAZILMIŞ SAHİBİ MEÇHUL HİCİV

Bak şu zâlim fırkanın en mutenâ erkânına
Mürşid olmuş her biri bir mel'anet şeytanına

Fırkayı takdîr eden echellere âlim denir
Zem edersen cümlesi balçık sıvar irfânına

İctihâdı mahz-ı zulm olsa yine söz söyleme
Müstebid derler senin lâ'net okurlar cânına

Fırkaya sâlik olanlar her zaman masumdur
Çünki bunlar benziyor hakkın kerubîyânına

Müstebid, dîvâne, echeldir muârız kimseler
Bî-dirâyetsin, gülerler pek yazık iz'ânına

İctihadından usandım ben bu devrin doğrusu
Kail oldum eski devrin rüşvet ü udvânına

Bî-hamiyyetsin muârızsan aman ol tövbekâr
Bir muâvin gitme gel merhum Zeki'nin yanına

Fırkaya sâlik olan dâhî vü bî-noksandır
Hak teâlâ sanki lâ-yuhtî buyurmuş şânına

Sen karışma ictihâdı böyledir bu fırkanın
Garb Trablus karşılıktır bütçenin noksanına

Ey Reis-i İttihad, gerçi biraz vicdanlısın
Çıkmadın hâlâ köpek kussun fakat vicdanına

Bak, Halil Bey doğrusu mîr-i kelâm, ehl-i lisân
Elçi gönder Kıbtî istiklâl ederse yanına

Din hususunda Rıza'ya bahs açınca der-akab
Bir manastır rahibi işhâd eder imanına

Pek mizâc-gîr-i zamandır Necm-i Âlem mollamız
Dalkavuk nasbetmeli Kastamoni âyânına

Şimdi bir şevketlimizdir Hazret-i Şevket Paşa
Fazladır tuğra komak Sultan Reşad fermânına

Kendine belki mukarrib nasbeder Cahid Bey'i
Bir kere arzet Hıdiv'in çeşm-i istihsânına

Sorsanız ki Câhid'e "İsmin nedir, tahlîl et"
İsm-i mef'uldür diyor fâil olan ünvânına

Pek sezâdır yapsanız kırpık bıyıklı Câvid'i
Bir muhasib İngiliz bakkaliye dükkânına

Hayrı yokdur Hayri'nin Mecdî gibi insan olan
Baş eğer mi fırkanın bu zulm-i bî-pâyânına

Eski çapkındır palikarya uşağı Tal'at'ı
Bahçıvan yap Langa'nın marul biten bostanına

Çünki serdarlıkta yektâdır murahhas Âdil'i
Kethüdâ nasbetmeli Ayvansaray sükkânına

İsmini anmak günahdır bence Musâ Kâzım'ın
Hak teâlâ hâcib etsin hufre-i nîrânına

Mehaz-ı fetvâsı, vicdânı hayatı fırkadır
Benziyor eski selâtinin bir iç oğlanına

Bak bu da devr-i teceddüdde güzel bir itiyâd
Şeyhülislâmdam reis oldu Mason ıhvânına

Bir utanmaz yok kızıl renkli Hasan Fehmi gibi
Kim rekabet eyliyor dehrin kızıl sultanına

Galiba âyînede görmüş mühennâ rîşini
Kendini bir müctehid sandı klüp şübbânına

Bir uzun cüppe düşün şalvar bozuk destâr ile
Benziyor yüzsüz herif bir Şiâ bâzergânına

Aç dururken bir zaman meb'us yaptı echeli
Çok değildir minneti cem'iyetin derbânına

Kendini tensîkden âciz olan bir kimsedir
Bâb-ı fetvânın giden tensîk-i bî-mîzânına

Sen bu rîş-i ahmerinle bir ahund olsan bile
İstemez kimse seni İrân'ına Tûrân'ına

Kerbelâ cenginde olsaydın cihânda şüphesiz
Dahil olmuştun Yezîd'in zümre-i a'vânına

Ca'ferîler istemez Şîa teneffür eyliyor
Türbedâr ol sen Yezîdîler mezâristânına

Zulmile şiddet ile olmaz hükümet pâyidâr
Olmayın bâis yazıktır kimsenin hüsrânına

Sen bu gün sâkit edersen halkı seyf-i kahr ile
Ol kılıç bir gün döner sonra senin gerdânına

Adl ü ref'et gösterip sayd et cihânı lûtf ile
Halkı sevket dâima medh ü senâ ityânına

210

İTTİHADÇI EMİN BEY'İ İHBAR EDEN YÜZBAŞI ŞAMLI MEHMED TEVFİK EFENDİ'NİN SORGU ZAPTI

(1901)

Girit'in 17. asrın sonlarında Türkler tarafından fethinden sonra subaşı olarak adaya gönderilen bir Konyalı'nın soyundan gelen zeytinyağı ve sabun tüccarı Hasan Bey'in oğlu Emin Bey, 1867'de Hanya'da doğdu.

Türkler'in adayı terketmeye başladıkları 1890'lı senelerde ailesi ile beraber İstanbul'a gelen Emin Bey rüşdiye tahsilinden sonra askerî baytar mektebine girdi ve 1893'te birincilikle mezun oldu. Halep'e tayin edildi, Terakkî ve İttihad Cemiyeti'nin 1895'te Humus, ertesi sene Hama ve 1887'de de Maarra ve Halep'te "Fırat" şubelerini kurdu. 1896'da, İzmirli arkadaşı Doktor Besim Rıfat Bey ile Halep'te halka meşrutiyeti anlatmak maksadı ile gizli olarak "El Mîzân" isimli Arapça haftalık bir gazete çıkartmaya başladı. Sultan Abdülhamid'in idaresi aleyhinde iki de risale yayınladı ve risaleler Emin Bey'in ifadesi ile Ezher ulemâsının takdîrini gördü..

El-Mizan'da çıkacak olan yazıların Arapça'ya tercümelerini, Abdülhamid Zehrâvî yapıyordu.[112]

1901'de mesâi arkadaşlarından mülazım Mehmed Efendi tarafından saraya ihbar edilen Emin Bey beş subay arkadaşı ile beraber tutuklandı, Halep'te sorgulandı, İstanbul'da yapılan muhakemesinde Rodos'ta 15 sene kalebendliğe mahkûm edildi ama kaçma ihtimaline karşı sarayın emri ile Trablusgarp'a gönderildi ve birkaç ay buradaki hapishanede tutulduktan sonra da Fizan'a sürüldü. Hayatını kalede günde yarım okka buğday ve bir testi su ile devam ettirmeye çalışırken Diyarbakır Maarif Müdürlüğü'nden sürgün şeklinde Fizan mutasarrıflığına tayin edilen ve Emin Bey'in karısı Edibe Hanım'ın akrabası olan Celâl Bey'e (Kavur) kaçmayacakları sözünü vermesi üzerine kaleden çıkma ve şehirde serbest şekilde dolaşma imkânı buldu. Sürgündeki kader arkadaşlarından biri, vahdet-i vücut düşüncesinin Türkiye'deki önemli isimlerinden olan ve "A'mâk-ı hayâl"i kaleme alan Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi Bey (1865-1914) idi.

Emin Bey, Fizan'da bulunduğu senelerde Kuzey Afrika'nın islâm evliyasından olan ve kabri Trablus'un 150 kilometre doğusundaki Zelitan kasabasında bulunan Seyyid Abdüsselâm Esmer'e[113] mânevî şekilde

---

[112] Arap milliyetçiliğinin 19. yüzyıl sonundan itibaren önde gelen isimlerinden olan Abdülhamid Zehrâvî, 1855'te Humus'ta doğdu. İkinci Meşrutiyet'ten sonra Hama milletvekili olarak Osmanlı Meclisi- Mebusanı'na, daha sonra Âyân Meclisi'ne girdi. Arap bağımsızlığı için faaliyet gösteren Lâ-Merkeziyye Cemiyeti'nin başkanı ve İttihad ve Terakki'ye karşı teşkil edilen Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın kurucularından olan Abdülhamid Zehrâvî, Cemal Paşa'nın topladığı Aley Dîvân-ı Harbi'nde diğer milliyetçi Arap entellektüeller ile beraber ölüme mahkûm oldu ve 6 Mayıs 1916'da Şam'ın Merce Meydanı'nda idam edildi.

[113] İbnü'l-Arabî'yi bütün zamanların en büyük velîsi kabul eden ve 1574'te Zelitan'da vefat eden Abdüsselâm bin Selim el-Esmer el-Feytûrî, Türkiye'de de mensupları olan Arûsîye tarikatinin ikinci pîridir. Abdüsselâm Esmer'in Zelitan'daki türbesi 2012 yazın-

bağlandı ve 1913'te dünyaya gelen oğluna da Abdüsselâm Esmer'in oğlu olan Umran'ın adını verdi.

1908 de İkinci Meşrutiyet'in ilânı üzerine İstanbul'a dönen Emin Bey'e rütbeleri iade edildi, önce itfaiye baytarlığına, 24 Haziran 1916'da da binbaşı rütbesi ile 17. Kolordu serbaytarlığına tayin edildi ve beşinci rütbeden bir de Mecidî nişan verildi. Çanakkale Savaşları'na da katılan Emin Bey, 1 Temmuz 1923'de sağlık gerekçesi ile emekliliğini istedi ve 15 Ağustos 1928'de İzmir'de vefat etti.

Ailesi sonraki senelerde Fizan sürgününden hareketle "Çölaşan" soyadını alan Emin Bey, Türkiye'de modern meteorolojinin kurucularından olan Prof. Dr. Ümran Emin Çölaşan'ın (1913-1993) babası, Emin ve Refik Çölaşan'ın da dedesidir.

Aşağıda, Emin Bey'i ihbar ederek Fizan'a sürgüne gönderilmesine sebep olan mülâzım Şamlı Mehmed Tevfik Efendi'nin sorgu zaptı yeralıyor. Emin Bey'e İkinci Meşrutiyet'in ardından İstanbul'a dönüşünde bir arkadaşı tarafından verilen zabıtların orijinalleri bugün maalesef mevcut değildir, Prof. Dr. Ümran Emin Çölaşan tarafından yeni harflere nakledilen zabıtlarda bazı kelimelerin atlanmış olmasına rağmen metin anlaşılır şekildedir ve Abdülhamid dönemine ait bir sorgu zaptı, ilk defa yayınlanmaktadır.

"...Mukadderât-ı ezeliyeden olarak Halep'e geldiğim vakit, baytar yüzbaşısı Emin Efendi ile topçu yüzbaşısı Galib Bey'in iğfâlâtına kapılarak dahil olduğum cemîyet-i menfûreye zâbitân ve ahaliden kimlerin dahil olduğuna dair vâkî olan sualime karşı: "Emin Efendi kendisini dahil eden başkasını bilemez ve ben dahi bilmem" cevabında bulundu. Fakat birçoklarının vezâret-i aliyyenin dahil olduğunu söyledi. Yüzbaşı Emin Efendi bendenize Girit ve Mîzan gazetelerini irâe ile kendilerine mahsûs nizamname münderacâtına vâkıf değilim. Zira göstermediler, bilâhare göndereceklerini beyân ettiler. Cemiyet-i mezkûreye dahl için vükelâ ve ümerâ müştereken kâfffesi bu cemiyete dahildir. Yakın vakitte nâil-i emel olacaklardır, vesair buna mümasil bir takam makalât serdi ile uruk-ı hamiyyeti tahrik edecek kelâmlar irâd ile teşvik ediyorlar ve cemiyetin esrarını fâşetmemem hiç me'mul edilmediği vakit ve zamanda cemiyet tarafından takibat icra edilerek tertib-i ceza edileceği [.....].

Bu paraların toplanmakta olduklarını Emin Efendi söylemiş ise de buna dair tafsilât vermemiştir. Fikr-i âcizâneme göre menfâ ve firarilerin iâşe ve ihtiyacına sarfolunuyor. [.....] cemiyet-i mezkûrenin Osmanlı ittihâdı üzerine [.....] olduğunu ve maksatları ise meclis-i mebusan teşkil edilerek müsavat, adalet, hâkimiyet-i milliye olduğunu Emin Efendi'nin ifadesinden anladım.

Cemiyet-i mezkûrede hiçbir muhasenât görmeyip ve hiç kimse ile istişare eylemiyerek ta'mikat ve tahkikata girişmiyerek sâika-i kaderle giriftar oldum. [.....] velinimetimiz padişah-ı âlem-penâh efendimiz hazretlerine olan sadakat-i ubûdiyetim iktizasınca hakikat-i hâli arz ile evvelâ merhamet-i padişahiye, sâniyen hey'et-i âliyelerine iltica ve dahâlet eylerim efendim.

SUAL: Cemiyette bulunan zâbitânın süvari alay kâtibi Mehmed Yakup Efendi ve Halep hanedanından Mahvîzâde Abdürrahim ve Oyrizde Ahmed

---

da meydana gelen bir Selefi saldırısında tahrip edildi ve kütüphanesindeki çok sayıda elyazması eser de ateşe verildi.

Beyler'in evlerinde tecemmü' ettiklerini bize beyân ettiniz. Tecemmü'leri esnasında orada bulundunuz mu? Cemiyetten ahzetmiş olduğunuz semere ne kadardır? Bize bildiriniz.

CEVAP: Müddî değilim. Emîrü'l-mi'minîne ihbâratım vardır. Bu ihbarâta Kolağası Bahaeddin Bey de müşterektir. Madem ki ihbar ettiğim mel'un adamlar harfiyen ikrar etmiştir, tekrar sormaktan maksadınız nedir. Zaten muzıro olan hain adamlara müsamaha olduğunu görüyorum ve cümle fırkaca malûmdur. Hazret-i emîrü'l-mi'minîne olan sadakatladan beni fehm ve mahkûm tutmak istediğinizi bununla ispat edenim ki, iş bu bâki olan sualde beyân olunuyor.

SUAL: Evvelce bildirdiğiniz zevâtı tekrar bildiriniz.

CEVAP: Ben [.....] sualde bunları beyân ettiğimi tahattur edemiyorum. Madem ki ne müddeî, ne muhbir bulunmadığından cevap vermekte mazurum. Lâkin, beni tehdit edip mahpus edeceksiniz. Buna esef etmem, iftihar ederim. Çünki işitenler ta'yib etmez, takdîr eder. Madem ki nân u nimeti ile perverde olduğumuz velinimetimiz padişahımız efendi hazretleri uğrunda sarfettiğim sadakat ve ibrâz ettiğim samimiyeti sûitevil ve tefsire uğratılacağı müsbettir.

SUAL: Madem ki hazret-i padişahî [.....] çalışıyorsunuz hepiniz, reis ve âzâlar neden mevcut değildir? Bu hususta emniyet münseliptir efendiler.

.....

SUAL: Mehmed Efendi, resmen ve mahremâne ihbar ettiğiniz adamlarda evrak vesair emâresi görünenler divan-ı harbe çağırılarak isticvâb ve tahkikat-ı lâzime ifa edildi ise de, henüz çağırılmayanlar hakkında tahkikata esas olmak üzere emâre bulunması muktezi olduğundan bu hey'ete cihet-i askeriye, ahali ve memurînin dahil olduğunu bildiğiniz ne kadar adam varsa hepsini ve bunlar hakkında ne gibi mahsûsât, mesmûât vg şuhâdatınız var ise kâffesini beyân ediniz.

CEVAP: Nân u nimeti ile perverde olduğumuz velînimetimiz padişahımız efendimiz hazretlerinin milyonca in'âmına karşı cümlece zerre kadar îfâ-yı hizmet etmediğimiz malûmdur. Cemiyet-i müfsîdenin tekeseül ettiği ve gittikçe kesb-i emniyet edeceğini keşfeder etmez Ferik saadetlû Ali Muhsin Paşa Hazretleri'ne elde ettiğimiz Mahkeme-i Kübrâ mecmuası ile itâ-yı haber etmiştim. Tahkik ve ta'mîke geoeli gündüzlü hafiye getirmekliğim için emir buyurdu. Evrakın bir kısmını cemiyet reisi Galib Bey'den aldım. O günlerde Galib Bey'in ifadesine nazaran vali-i vilâyet Raif Paşa Hazretleri'nin mahdumunu elde edip cemiyete dahil ettikleri gibi ankarîb vali- müşarünileyh dahi cemiyete dahil eder etmez hedef-i maksudlarına vâsıl olacaklarını Galib'in ağzından işitip ferîk-i müşarünileyh hazretlerine vukû-ı hâli arzettim.

Delâil-i azîme ile ispat etmek üzere elde medâr olacak bir evrakın tutulmasına emir vermişti. O gün posta-i mahsûsları Hama'dan geleceğini haber alınması üzerine müşârünileyh hazretlerine haber vererek âcize iki müsellâh çavuş ita ve [.....] ile Halep'in cenup cihetinde vâkî Hantuman'a gittim. Yirmi dört saat murakabeda kaldım ise de postayı elde edemedim. Velhasıl, vali paşanın mahdumu dahil olduğu Câbirîzâde Nâfi Efendi ile Zeki Paşa ve biraderi Ahmed Bey'in dahil edildikleri [.....] ile evvel ve âhır arz ve beyân ettiğim adamların söylediğini işittiğim gibi ayrıca olarak Galib Bey'den

işittim.

[.....] kumandanı Halil Muhsin Paşa hazretleri, bir-iki hafta akşam-sabah hafiye olarak gezerim. Süvari alay kâtibi Mehmet Efendinin hânesine Galib ve Emin duhûl edinceye kadar iki defa takip ettim ve gördüm. Hamrîzâde Abdurrahman Efendi'nin hanesine duhûl ettikleri ve Dürrîzâde Ahmed Bey'in hânesine ise Emin, Galib, arzuhalci Abdülkadir'in duhullerini gördüm. Zaten, Ahmed Bey'i söylemeye lüzum yoktur. Geçenlerde hânesini bastıklarında kitap ve mekâtibi [.....] dersdest olunduğu derkârdır. Binâenaleyh arzettiğim cemiyet yedi kişi ikrar edip ve mekâtip ve evrak tutuldu. İnkâra mecalleri kalmadı. Mahremâne olarak Reis Bey'e takdîm ettiğim varakada isimleri muharrer zâbitân, cemiyetle beraber yani ikrar edenlerle ülfet ettikleri cümlenin malûmudur ve onlardan olduklarını Galib Bey'den def'âatle işittim. Lâkin bu cemiyet-i müfsâdeye dahil olmalarına sebebiyet veren Galib, bu hususda bunları asla ikrar etmez.

Şimdilik, Galib buradaki cemiyeti hafî diye söylemez. Bu cemiyeti söyleyecek olursa cemiyet dağılır, temel tutmaz. Mel'unun fikri, fesat serpmektir. Şimdilik kullandığı desâis ve hileler pek vahimdir. Cümleyi elinde tutuyor. Bunun vücudu zehir ile mülemma muzırrdır. âcizleri madem ki Hazret-i Emîrü'l-mü'minîn uğrunda canını feda etmek niyet-i hayriyesinde bulunduğumdan mel'un Galib'i muvacehe-i âcizâne celb ile belki vâkıf olduğum cemiyeti ikrar ettiririm efendim.

211

ENVER PAŞA'NIN SADRAZAM TALÂT PAŞA'YA GAZZE'Yİ KAYBEDİŞİMİZİ BİLDİREN TELGRAFI

(8 Kasım 1917)

1914 Kasım'ında Birinci Dünya Savaşı'na girmemiz üzerine, Mezopotamya ve Filistin cephelerinde, karşımızda İngilizler'i bulduk. İttihad ve Terakki'nin liderliğinin yanısıra Ortadoğu'daki Dördüncü Ordu'nun da kumandanlığını yapan Cemal Paşa, Mısır'da senelerdir devam eden İngiliz işgaline son verebilmek için "Kanal Harekâtı"nı düzenlemiş ama mağlûp olmuş ve birliklerimiz 15 Mart 1917'de Süveyş Kanalı'ndan Gazze'ye çekilmişlerdi.

İngiliz saldırıları geri çekilmemizden sonra gittikçe arttı ve Gazze'de ardarda üç muharebe yaşandı...

İlk muharebe 26 Mart'ta oldu, iki gün devam etti ve kara birliklerinin yanısıra savaş gemilerinin bombardımanı ile de desteklenen İngiliz saldırısını püskürttük. İkinci saldırı 21 gün sonra geldi, 17 Nisan'da başlayan ve üç gün süren bu ikinci Gazze Muharebesi'nde de büyük kayıplar vermemize rağmen İngilizler'i yeniden geri çekilmeye mecbur bıraktık.

Üçüncü muharebe ise 1917'nin 6 Kasım'ında yaşandı ve ordumuz İngilizler'in yanısıra Osmanlı'ya ve hilâfete başkaldıran Mekke Şerîfi Hüseyin'in oğullarından Faysal'ın kumandasındaki isyancı Araplar'ın saldırıları karşısında ancak bir gün dayanabildi. 7 Kasım'da Gazze'den çekilmek ve 120 kilometre geriye gidip Suriye'de bir savunma hattı kurmak zorunda kaldık.

İngilizler sonraki günlerde ilerlediler, Filistin'in tamamı elimizden çıktı, 17 Kasım'da Yafa işgal edildi ve 9 Aralık'ta tam 401 sene boyunca hâkimiyetimiz altında bulunan Kudüs de elimizden çıktı.

İstanbul, Gazze'nin artık bize ait olmadığını, o sırada Sivas'taki Üçüncü Ordu'yu teftişe gitmiş olan imparatorluğun en güçlü adamının, yani Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı olan Enver Paşa'nın 8 Kasım'da Sadrazam Talât Paşa'ya gönderdiği şifreli bir telgrafla haber aldı.

Paşa, Harbiye Nezareti'nin yani Savaş Bakanlığı'nın şifre dairesi vasıtasıyla gönderdiği dört maddelik telgrafının hemen başında Gazze'nin artık bizim olmadığını sıradan bir haber gibi bildiriyor, daha sonra diğer cephelerdeki gelişmeleri yazıyordu.

HARBİYE NEZARETİ
Tahrîrât Dairesi
Şifre Kalemi

Sivas'tan Sadrazam Paşa Hazretleri'ne mevrud şifreli telgraf:

1. İngilizler Sina Cephesi'nde taarruz etmektedir. Düşman[ın] denizden ve karadan yaptığı şiddetli topçu ateşi altında kıtâatımız emir mücibince

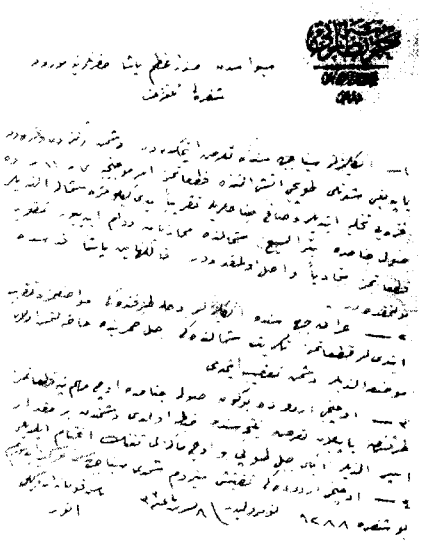
7/11'de Gazze'yi tahliye ettiler ve sağ cenahlarıyla takrîben yedi kilometre şimale alındılar. Sol cenahta Biyri's-Sebû şimalinde muharebât devam ediyor. Takviye kıtaâtımız mütemadiyen vâsıl olmaktadır. Falkenhayn Paşa, Kudüs'te bulunmaktadır.

2. Irak Cephesi'nde İngilizler, Dicle tarafındaki mevâzimize takarrub ettiler. Kıtaâtımız, Tikrit şimalindeki Cebel-i Sahreyn'de hazırlanmış olan mevziye alındılar. Düşman takip etti.

3. Üçüncü Ordu'da bugün sol cenahta üç mühim tepe, kıtaâtımız tarafından yapılan taarruz neticesinde zaptolundu. Düşmandan bir miktar esir aldılar. İki cebel topu ve üç makineli tüfek igtinâm eylediler.

4. Üçüncü Ordu'daki teftişi bitirdim. Şimdi, Sina Cephesi'ne hareket ediyorum. Bu şifre, 9288 numaralıdır. 8 Teşrînsâni 33.

Başkumandan Vekîli
Enver

212

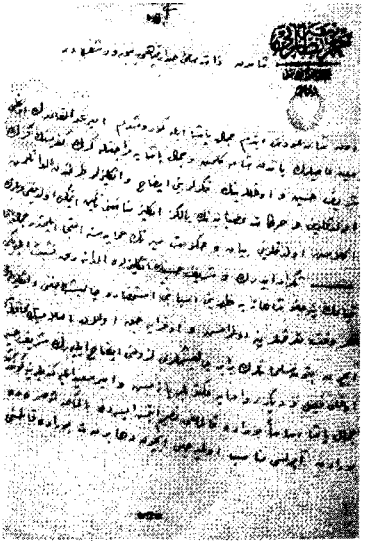
ENVER PAŞA'DAN SADRAZAM TALÂT PAŞA'YA ŞERİF HÜSEYİN'İN İSYANI HAKKINDA ŞİFRELİ TELGRAF

(16 Kasım 1917)

Enver Paşa, Sadrazam Talât Paşa'ya Şam'dan gönderdiği bu telgrafta, Şerif Hüseyin'in başlattığı Arap isyanı ve harbin safahatı ve Filistin cephesi hakkında bilgi veriyor. Tek paragraftan ibaret olan metni, daha kolay okunabilmesi için paragraflara ayırdım.

HARBİYE NEZARETİ
Tahrîrât Dairesi
Şifre Kalemi

Şam'dan zât-ı sâmî-i sadâretpenâhîye mevrud şifredir

Dün, Şam'a avdet ettim. Cemal Paşa ile görüştüm. Emîr Abdülkadir'in oğlu Said, asilerin yanından Şam'a gelmiş ve Cemal Paşa'ya müracaatla gerek kendilerinin, gerek Şerif Hüseyin ve oğullarının fikirlerini izah ve İngilizler tarafından aldatılmış olduklarını ve harekât-ı isyaniyenin yalnız İngiliz menâfiini temin etmekde olduğunu Araplar'ın anlamış olduklarını beyân ve hükümet-i seniyenin himayesine iltica eylemiştir.

Cemal Paşa ---tekrar ederek ve Şerif Hüseyin'in İngilizler'e aldanarak teşebbüs eylediği kıyâmın yine aff-ı şâhâneye mazhariyeti esbâbını istihzâra çalışacağını ve İngilizler'in her vakit taarruzlarına uğramış ve uğrayacak olan İslâmiyet'in muhafazası için bütün Müslümanlar'ın beraber çalışmaları lüzumunu izah eyleyerek Şerif Hüseyin, oğlu Faysal ve diğer rüesâya mektuplar yazmış ve Emîr Said ile kendilerine göndermiştir.

Cemal Paşa esasen burada kalmamayı tasmîm etmiş ise de, bilhassa şu sırada buradan ayrılması münasip olmayacağı için daha bir müddet burada kalmasını kendisinden rica ettim. Esasen bu cephede harekât-ı harbiyenin mühim bir safhaya dahil olması dolayısıyla, İstanbul'a avdetimden on beş-

yirmi gün sonra karargâh-ı umûmî ile gerek Sina, gerek Irak cepheleriyle daha yakından meşgul olacağım. Çanakkale ve diğer cephelerde düşmanın esaslı bir harekette bulunacağını da tahmin etmiyorum. Halep'e avdette yine görüşülmek üzere Cemal Paşa da teklifimi kabul ile Suriye Garbî Umûm Kumandanlığı'nda kalmayı kabul eyledi. Falkenhayn Paşa ile aralarında tahassül eden ihtilâf, nukat-ı nazar her ikisi ile de görüşülerek şimdilik bertaraf edilmiştir.

Sina Cephesi'nde İngilizler kuvâ-yı küllîyelerini yine sahil civarında Sekizinci Ordu karşısında topluyorlar. Bu suretle, Kudüs'ün şimaline sarkarak Yedinci Ordu'yu çekmeye mecbur etmek niyetinde olduklarını zannediyorum. Şu bir-iki gün zarfında gerek Sekizinci, gerek Yedinci Ordu cephelerinde muharebât devam ediyor. Herhalde şimdi bulundukları Yafa-Halilü'r-Rahman hattının muhafaza edileceğini ümid ediyorum.

Irak'ta İngilizler'e karşı Tikrit şimalinde muharebe-i kat'iyyeyi kabule hazırlanmış ve kuvvetlerini toplamış olan Altıncı Ordu karşısında İngilizler tekrar Samara'ya çekildiler. Bunun üzerine ordu cenuba ilerlemesinde hiçbir mukavemete uğramadı, tekrar Samara şimalindeki mevzileri işgal etti. Ben, esasen şimdilik mühim harekâtın Irak'ta değil Suriye cephesinde olduğunu ve olacağını tahmin ediyorum. Avdetimde ahvâl ve harekât hakkında daha ziyade tafsilât arzederim. 16 Teşrînsani 333.

Enver

213

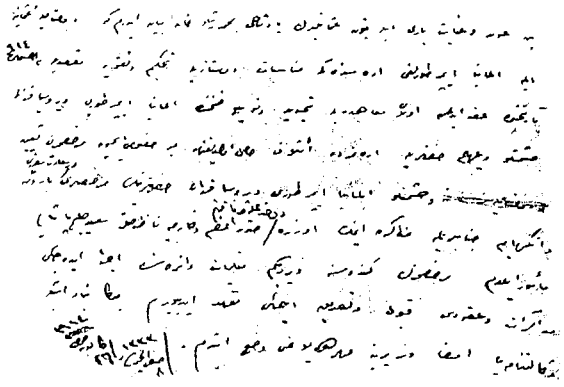
SULTAN REŞAD'IN ALMANYA İLE ANLAŞMA YAPMASI İÇİN SADRAZAM SAİD HALİM PAŞA'YA VERDİĞİ YETKİ BELGESİ

(8 Ocak 1914)

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Harbi'ne İtilâf Devletleri'ne 11 Kasım 1914'te savaş ilân ederek dahil olmuştu.

8 Ocak 1914 tarihli bu belge, savaş ilânının ardından Almanya ile yapılacak yeni askerî anlaşmalar için verilmiş olabilir.

Rahmetli Erol Şadi Erdinç'ten tenin ettiğim belge Osmanlı diplomatik yazışma kurallarına göre kaleme alınmamıştır ve bir Batı dilinde hazırlanmış olan başka bir belgenin Türkçe'ye tercümesi gibidir.

Ben, avn u inâyet-i bârî ile bütün Osmanlılar'ın padişahı Mehmed Reşad Hân beyân ederim ki:

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye ile Almanya İmparatorluğu arasındaki münasebât-ı dostâneyi tahkim ve takviye maksadiyle 2 Ağustos 914 tarihinde akdedilmiş olan muâhedeyi tecdîd ve tevsî' zımnında Almanya İmparatoru ve Prusya Kralı Haşmetlû Wilhelm Hazretleri ile aramızda itilâf hâsıl olduğundan bu husus için murahhasımızı tâyîn ve haşmetlû Almanya İmparatoru ve Prusya Kralı Hazretleri'nin murahhasları Dersaadet Sefîri Baron Wangenheim cenapları ile müzakere etmek üzere devlet-i aliyyemiz nâmına Sadrazam ve Hariciye Nâzırımız Said Halim Paşa'yı memur eyledim.

Murahhasımızın kendisine verdiğim talîmât dairesinde icra edeceği müzakerât ve ukûdu kabul ve tasdîk eylemeyi taahhüd ediyorum. Buna binâen işbu vekâletnameyi imza ve zîrine mühr-i hümâyûnumu vaz'ettim.

8 Seferü'l-hayr sene 1333
ve 26 Kânunevvel 1914

214

HAFIZ HAKKI PAŞA'NIN HATIRALARINDAN DÜNYA SAVAŞINA GİRİŞİMİZ

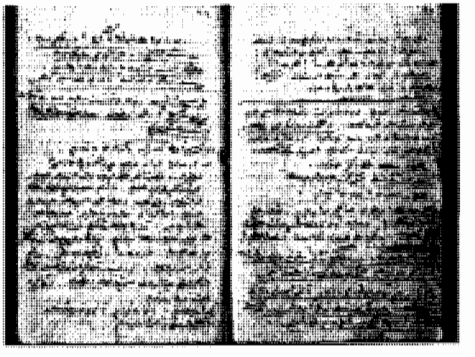
(1914)

1879'da Manastır'da doğan Hafız Hakkı Paşa, 23 yaşında kurmay yüzbaşı oldu, Balkanlar'daki çetelerle uğraştı, bir ara Viyana'ya askerî ataşe olarak yollandı ve 1914'te henüz yarbay iken Genelkurmay İkinci Başkanlığı'na getirildi.

7 Aralık 1914'te Kafkas Cephesi'ndeki 10. Kolordu'nun kumandanı oldu ve Sarıkamış bozgunundan sonra "Paşa" yapılarak 3. Ordu'nun kumandanlığına tayin edildi. Ancak paşalığı 1,5 ay kadar sürecek, akıbeti Alahuekber Dağları'nda can veren askerlerin akıbetiyle aynı olacak ve tifüse yakalanan Hafız Hakkı Paşa hayata 1915'in 15 Şubat'ında, Erzurum'da veda edecekti.

Gazetelere "Vicdanî" takma adıyla çok sayıda makale yazan, "Şanlı Asker" ve "Bozgun" adında iki de kitabı olan Hafız Hakkı Paşa, Sultan Beşinci Murad'ın torunlarından Behiye Sultan ile evlenmiş ve "Dâmâd-ı Şehriyârî", yani hükümdar damadı olmuştu. Kocasının hatırasına hayatının sonuna kadar sıkı sıkıya bağlı kalan Behiye Sultan, 1924'te Osmanlı Hanedanı'nın bütün mensuplarıyla beraber Türkiye'den sürgüne gönderilecek ve hayata 1940'lı senelerde Kahire'de büyük bir yokluk içerisinde veda edecekti.

Hafız Hakkı Paşa'nın bu ifadelerini bende bulunan ve henüz yayınlanmamış olan ve Sarıkamış felâketinin bazı safhalarını da anlattığı günlüklerinden aldım. Metinde geçen nâzır sözü ile Enver Paşa kastedilmektedir.

"...Maateessüf, sabah donanmamızın düşman donanmasıyla harbe tutuştuğu haberi geldi ve hemen dönmeye mecbur olduk. Alman erkân-ı harbiyesi ile temas eden [.....] mezkûr erkân-ı harbiyenin bizden şunları istediğini anladık:

Hemen Karadeniz'e hareket,

Mısır istikametinde mümkün mertebe çabuk ilerlemek,

Cihad-ı mukaddes ilân etmek.

Ben bunların üçünü de saçma addediyorum. Fakat ne yapalım, madem ki müttefik! Dik Alman kafası, lâf anlatmak da kabil değil. Bir kere de harp başlamış! Artık olacak!

Harp nasıl başladı: Donanma kumandanına şöyle bir emir hazırlanmış idi: "Rus donanmasını mahvederek Karadeniz hâkimiyetini kazanınız".

Bu emir benim kasada duruyordu. Ancak icabında ve zamanında verilecekti. Bizim hareketimizden evvel nâzır emri istedi. "Suşon'a vereceğim. Kapalı bir zarf içinde. Lâzım olduğu zaman emri aç! diyeceğim" dedi.

Ben şüphelendim. Rica ettim, dinlemedi.

Halbuki iş büsbütün başka türlü olmuş ve Suşon kendisi Alman kafasıyla açmış, yapmış, etmiş. Bizi vakitsiz bir harbe sürüklemiş. Bundan sonra artık vaziyeti selâmete çıkarmak için canla-başla çalışmak lâzım".

215

REFİK HÂLİD'İN (KARAY) "EFENDİLER NEREYE? BAŞLIKLI MAKALESİ

(5 Kasım 1918)

Refik Hâlid'in (1888-1965) İttihadçı liderlerden bazılarının 1 Kasım 1918 gecesi memleketi terketmeleri üzerine kaleme aldığı ve Zaman Gazetesi'nde 5 Kasım 1918'de yayınlanan bu yazısı, Türk siyasî makale literatürünün en sert örneklerinin başında gelmektedir.

Efendiler nereye?..

Ziyafet bitti, fakat ağzınızı silmeden, elinizi yıkamadan, bir de acı kahvemizi içmeden efendiler nereye?...

Yaz başlangıcında sırtı karnına yapışmış, sarı, sıska, cansız birtakım tahtakuruları çıkar, iğne gibi vücudumuza batarlar, derimizi haşlarlar, kanımızı emerler, sonra sabaha karşı etli, canlı, iri yarı şuraya buraya kaçarlar... Galiba şafak attı, güneş doğuyor; tahtakuruları nereye?

Ücrâ dağbaşlarında gözleri ateşli, dişleri keskin, tüyleri dimdik aç kurtlar vardır? Köpeksiz sürülere dalarlar, boyunları kaparlar, etrafa kan, kemik saçıp mideleri dolu inlerine kaçarlar. Galiba çoban göründü, köpekler hırlıyor; tok kurtlar nereye?

Kedisiz evlerde fareler vardır; kilerlere girerler, dolapları delerler, şunu, bunu kemirip, sağa sola koşuşup baş köşede gezerler, bir pıtırtı olunca deliklere girerler... Galiba koku aldınız, kedi geliyor; koca fareler nereye?

Dul annelerin haylâz çocukları vardır; sandıkları kırarlar, paraları çalarlar, bohçaları aşırıp Yahudi'ye satarlar ve sonra korkup sokak sokak kaçarlar... Galiba foyanız meydana çıktı, yakanız ele geçecek, ziyankâr evlatlar nereye?

Vurdular, kırdılar; yaktılar, yıktılar; astılar, kestiler; kastılar, kavurdular; nihayet leşimizi meydanlara sererek yılan gibi kaçtılar; memlekete

düşmanları sokarak üstümüzden aştılar...

Eli sopalı, beli palalı, gözü kanlı paşalar damdan dama nereye?

*

O zamanlar kalemler kırık, gözler yumuk, boyunlar eğili, ağızlar kilitliydi. "Gel!" diyordunuz, halk karnını yerde sürüyerek ezile-büzüle koşuyor, ayaklarınızın altına sokulup tir tir titriyordu. "Git!" diyordunuz, kapıya kendini zor atıyor, merdivenleri dörder dörder atlayarak canını güç kurtarıyordu. Siz nâzır değildiniz, derebeyliği yaptınız... Siz âmir olmadınız, sergerdelik ettiniz... Siz valilik yapmadınız, asesbaşılık ettiniz... Efelere taş çıkardınız; zorbalara parmak ısırttınız; Çakıcı'ya rahmet okuttunuz. Kabakçı'yı gölgede bıraktınız... Biraz daha geçseydi evliya diye "Patrona"lara türbe kurup başlarında kandil yakacaktık; "Muslî"leri kahraman bilip nâmlarına heykel dikecektik, "Sakallı"lara can verip mevkilere geçirecektik.

"As!" deyince sıra sıra darağaçları kurulur, "Yak!" deyince alev alev meşaleler tutuşur, "Bas!" deyince tabur tabur jandarmalar üşüşürdü... Elinizde zindan anahtarları, belinizde idam ipleri, sırtınızda darağaçları vilâyet vilâyet dolaştınız; Ali'ye çattınız, Veli'ye bastınız, Ahmed'i kastınız, Mehmed'i kavurdunuz; beş senedir her tarafta kargalara insan leşinden öbek öbek ziyafetler çektiniz; akbabaları çocuk ölüsü ile besleyip kartalları artık adam etinden tiksindirdiniz...

Muhalif mi? Al aşağı... Muharrir mi? Vur başına... Türk mü? Sür ölüme... Rum mu? İste parasını... Ermeni mi? Kes kafasını... Arap mı? Çek ipe... Kadın mı? Gönder eve... Haydut mu? Buyurun köşeye... Külhanbeyi mi? Gelsin yanıma... Yahudi mi? Sor fikrini... Kalan kimseye at sopayı... Paraları koy cebine, işte sizin programınız bu!

Hani Karagöz'de "Kanlı Nigâr" oyunu vardır, "Urun kızlar kol demirini!" derler de kapılar kapanır, avane üşüşüp anadan doğma soyarak misafiri çırılçıplak dışarıya fırlatır... İşte siz böyle yaptınız, boğazları kapatıp içeride keyfinize gideni işlediniz, kimimizi soydunuz, kimimizi vurdunuz.

"Açılır besmeleyle her sabah dükkânımız / Cellâdbaşı Kara Ali pîrimiz üstâdımız" levhasını başınızın ucuna asıp palalarla sopalarla işe giriştiniz; sürülerle insanları dağ başlarına götürüp satırlardan geçirdiniz, babaları, evlâtları yoktan yere harcayarak Anadolu içerisinde dul kadından, yoksul yetimden başkasını bırakmadınız. Ne oluyordunuz? Bu kanlı işgüzarlıklar, bu canavar akını, bu fitne ve fesat siyaseti ne fayda verecekti? Ne kazanacaktık? Dünyayı mı alacak, Mısır'a sultan mı olacak, Hind'e şah mı gidecektik?

Sizin sadrazamlıkla, seraskerlikle, nâzırlıkla gözleriniz doymamıştı, a padişah heveslileri... Şam'da, Halep'te az daha nâmınıza hutbe okutup, isminize sikke kestirecektiniz... Yiğitlik sizde, kahramanlık sizde, avurt zavurt sizde, caka tavır, hepsi sizdeydi... Şimdi böyle sinsi sansar gibi tavandan tavana nereye?..

*

Evet, nereye gidiyorlar? Mahalle kahvesinden bir adımda sadârete, meyhane peykesinden bir basışta nezarete, tulumbacı koğuşundan bir hamlede vilâyete eren bu türediler nereye gidiyorlar? Kendileri kürklere

büründüler, milletin derisini soydular. Kasalarına altın doldurdular, bizim cebimize kâğıt tıktılar; halk seril-sefil cami avlularında yatarken çiftlikler aldılar, kâşâneler yaptırdılar. Açlıktan ölenlerin lokmasını ağzından çalarak ha[.....]lere[114] ziyafet çektiler; susuzluktan bunalanların destisini aşırıp havuzlarını doldurdular, içinde kayık yüzdürdüler... Han, hamam yıktılar, darağaçları kurdular; hânümanlar söndürüp memleketler yaktılar; yağ aldılar, bal sattılar, yün çaldılar, pamuk attılar... Ne çocuk dediler ne ihtiyar; ne padişah tanıdılar ne nizam; ne merhamet bildiler, ne insaf... Halk açlıktan sokaklarda pösteki kemirirken onlar konaklarında bülbül beyni yediler, kuş sütü içtiler... Anamıza sövdüler, babamızı dövdüler, tırnaklarımızı söktüler, hülâsa bacağından yakalayıp bu devleti yerden yere vurdular, paçavraya çevirdiler.

İşte milleti büsbütün öldürdüklerinden emin olsunlar; zira damarlarımızda bir damla kan, kollarımızda bir zerre kuvvet kalmış olsaydı yakalarından yapışır öcümüzü alırdık... Halbuki kollarını sallaya sallaya, yüzümüze tüküre tüküre gittiler...

Aşkolsun! At da size yaraşır, meydan da... Bizde bu ölü kan, sizde o yaman surat olduktan sonra bir gün olur yine gelirsiniz. Eteklerinizi öptürüp ciğerlerimizi söndürürsünüz. Biz size: "Kırk katır mı, kırk satır mı?" diye soramadık; yarın sizin bize:

- "Ölümlerden ölüm beğen!" demek artık hakkınızdır. Lâyıkımız olan paşalar! Topumuzun kafasını bir kılıçta çıkarmadan nereye?

Refik Hâlid

114 Baskı temiz olmadığı için okunamadı.

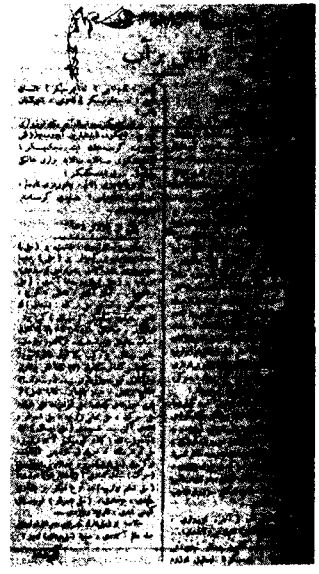
216

REFİK HÂLİD'İN (KARAY) "TOPUNA HOŞ-ÂMEDÎ" BAŞLIKLI MAKALESİ

(2 Şubat 1920)

Refik Halid'in, Anadolu'dan seçilen milletvekillerinin son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na katılmak için İstanbul'a gelmeleri üzerine kaleme aldığı bu yazısı da siyasi makale literatürümüzün en sert örneklerinden biridir ve Alemdar Gazetesi'nde 2 Şubat 1920'de "Nakş-ı ber-âb" sütununda yayınlanmıştır.

Yazıda geçen "Sivas kuzuları" ibâresi ile Sivas'tan milletvekili seçilen Rauf Bey (Orbay), "Ankara keçileri " sözü ile de Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşen milletvekilleri kastedilmektedir. Makalenin "Yeni bir yavru daha" arabaşlıklı son kısmı ise, İstiklâl Savaşı senelerinde kuvâ-yı milliye hakkında yapılmış olan en sert yorumlardan biridir.

Topuna hoş-âmedî

Merhaba Sivas kuzuları, Ankara keçileri! Ağıla mı geldiniz? İttihat sürüsünden yeni çobanbaşı, millet paşası mı sizi seçip ayırdı? Tüylerinizi kabartıp, boynuzlarınızı varaklayıp, sırtınızı kınalayıp bize sizi o mu hediye gönderdi? Boynunuzdaki tasmayı da o mu taktı? Kösemeniniz kimdir? Sivas'ın şu karakeçisi mi? Yoksa Karaman "kahraman" kuzusu mu? Niye koç Ankara'da kaldı? Âdeti uzaktan mı toslamaktır? Yine bir vuruşta kabineyi düşürmek niyetinde mi? Ankara'dan sesi geliyor: Bilsek şu koçu neden gam almış? Her nâlesi kalbe dağzendir, feryâd ederek koşar nedendir? Rütbesiz, mesnedsiz mi kalmış? Dağdan dağa kaçar, rastgeleni toslar, gecegündüz meler, ne ister? Zehirli sinek mi soktu? Ey dağ keçisi, nedir bu halin? Kim oldu sebep bu infiâle? Damad vererek sana nevâle, pehlûsunu etmemiş mi baliş? Buna mı kızdın, Anadolu'nun halim-selim zavallı kuzularını bunun içinmi azdırdın, bunun için mi onları peşine takıp, dere, tepe gezdirdin, sonra irilerini seçip İstanbul'a gönderdin?

Merhaba Sivas kuzuları, Ankara keçileri! Kurban bayramı mı yaklaştı? Ecelinize ayağınızla mı geldiniz? Başbaşa vermiş fındıklı ağılında ne melersiniz, ne beklersiniz? Harp zenginliği, fabrikatörlük, tahisat-ı mestûre, nâzırlık mı? Avucunuzu yalayınız, geçti Bor'un pazarı, sür eşeği Niğde'ye... Artık Mebusan mer'ası karın doyurmaz, sizden evvelki sürü otlanıp dibine

darı ekti...

Merhaba Sivas ve Ankara kuzuları, sırtınızdaki ne kınası? Taktîlden mi bulaştı?... Boynuzlarınızdaki altın varaklar tehcirden mi sürüldü? Ne yersiniz, fıstık, üzüm, badem mi? Adam eti mi? Ne içersiniz? İnsan kanı mı? Ne çıkarırsınız? Kanun mu, şırlağan yağı mı?

Hoşgeldiniz Sivas'ın Ankara'nın kuzuları, keçileri. İçinizde kabiliyetlilerini ayırıp bu zavallı millete yine kösemenlik ettirecek misiniz? Çıngırağınızı sallaya sallaya bizleri hangi mezbahalara sevkedeceksiniz?

Ödağacımızı yakalım. Çukurumuzu kazalım. Gözümüzü bağlayalım mı? Haydi kösemenler, işbaşına!

Yeni bir yavru daha:

Bereketi bol olsun, başımıza bir "Millî" daha çıktı, geceler bir "millî daha doğurdu. Millet anamız yine varlığını gösterdi. Ortaya bir "millî" yavru daha attı: "Millî Mîsâk"...

Aman Allahım, telâffuzu ne güç, ne çirkin, ne gayrimillî bir kelime: "Mîsâk"ın elifini hafifçe çektik mi "Misak" gibi birşey oluyor.[115] Osmanlılık devrinden kalma baba yâdigârı ahbap Minakyan Kumpanyası'nda bir aktör vardı: Hacı Misak. Bu terkip bana onu hatırlatıyor: Mim'in "yâ"sını aşağı çekerek "sâ"nın elifini yukarı uzatarak tecvîd üzre okumak da mümârese ve idmana muhtaç bir iş, hepimiz yapamayız.

Galiba "millî"ler yarım düzineyi geçti: Millî Kongre, Millî Blok, Millî Hareket, Millî Tâlim ve Terbiye, Millî Ahrar, etti altı... Şimdi "Millî Mîsâk" ile tam düzinenin ikmâline girdiğimiz anlaşılıyor.

Millî Kongre'nin ne fırıldak olduğunu intihâbatta öğrendik. "Millî Blok" da bir nevî dalavere idi, "Millî Hareket" tebeddül etti, "kaşkariko" oldu. "Millî Tâlim ve Terbiye" de nev'i- diger bir yaldızlı haptı, yutmadık, "Millî Ahrar" korsan gemisi idi, karaya vurdu...

Hülâsâ, bu "millî"lerin ne biçim marifetler olduğunu cümle âlem anladı, acaba "Millî Mîsâk" nedir?

---

115 Refik Hâlid burada eski harflerden istifade ederek kelime oyunu yapıyor, "anlaşma, sözleşme" mânâsına gelen ve "se" harfi ile yazılan "mîsâk" kelimesinin "sin" ile yazıldığı takdirde Ermenice bir erkek ismi hâlini aldığını söylüyor.

217

FALİH RIFKI'NIN (ATAY) "ŞEHİD CEMAL PAŞA" MAKALESİ

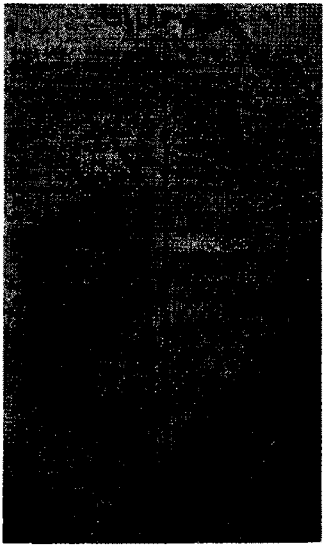
(30 Temmuz 1922)

Suriye Cephesi'nde Cemal Paşa'nın maiyetinde bulunan Falih Rıfkı Atay (1894-1971), 1932'de yayınladığı *Zeytindağı* isimli eserinde Cemal Paşa'yı ve Suriye, Filistin ve Kudüs'ün elimizden çıkışını son derece canlı ve gerçekçi bir üslûpla anlatmıştı.

Bozgunun bir tablo gibi resmedildiği *Zeytindağı*, dil ve üslûp bakımından Türkçe nesrin önde gelen eserlerinden biri olma özelliğini hâlâ muhafaza ediyor.

Falih Rıfkı'nın, Paşa'nın Tiflis'te katlinden dokuz gün sonra Akşam Gazetesi'ne yazdığı ve Suriye'nin kaybında Cemal Paşa'nın hiçbir suçu olmadığı iddiasında bulunduğu bu makalesi şimdiye kadar pek farkedilmemiştir.

Şehîd Cemal Paşa

Kudüs'te, Cebel-i Zeytun üstünde büyük, sessiz ve azametli bir bina vardı. İstanbul Muhafızlığı'ndan beri Cemal Paşa ile ilk defa bu binanın loş bir odasında görüştüm. Ayrılacağımız vakit güneş batmak üzere idi. Karşımdaki pencerede, tâ derinlerde, bir sis gibi grub havasına karışan Lût Denizi ile tükenmiş bir ziyâ gibi sönen Şeria topraklarını görüyordum.

Filistin'de bu saat zamanın nihayeti gibi görünür, zevâl ve feragat hissi ruhta bütün hummâları teskîn eder.

Bilmem niçin, üç gündür Cemal Paşa'nın bütün hatıraları, içimde o son saatin hüznü ile karışıyor.

Cemal Paşa o gün şan ve şerefin efsanevî bir merhalesinde idi. Suriye büyüktü ve o Suriye ve Suriyeliler için kazâ ve kader kuvvetinde idi. Bugün Tiflis'in bir avuç toprağında yatıyor. Bir emirle yüz bir Ermeni'nin hayatını bahşeden bu adam, bir Ermeni'nin bir tek kurşunu ile vatana vedâ etti.

Beş sene kadar Cemal Paşa'nın yanında çalıştım. Bu başdöndürücü irtifâın kenarında bir hâkim, bir haken değil, bazit bir seyirci idim. Oradan hayat ve insanlar bana yeni bir şekilde göründü. Müşahadelerimi yazmak

için bir fırsat bekliyordum, bir facia geldi. Harp zamanı meddah veya mürâi, mütareke zamanı [.....][116] veya zebunkûş zannedilmekten korkmuştum. O kuvvetli iken zaafından, o zayıf iken kuvvetinden bahsetmek kabil değildi. Bugün ise yalnız teessürümden bahsedebilirim, zira Cemal Paşa irade, iman ve sebattan yoğrulmuş büyük bir devlet adamı idi.

Cemal Paşa ile belki yüksek bir siyasî ve emsalsiz bir asker kaybetmiyoruz. Fakat vatanın imarı ve devletin ıslahatı için o dehâ ve seciyede bir Türk'ü nadir yetiştirebiliriz. Birbirine benzemeyen iki insan vardır ki İttihad ve Terakki rüesâsı içinde yalnız onları sevmiştim, kendi kendime "Keşki bu iki adam fırkacılık içinde haşır ve neşir olmasaydı, Cemal Paşa bir vali, Ziya Gökalp bir âlim kalsaydı!" derdim. Yeni neslin biri kolu, biri kafası idi. Ziya Gökalp düşündü ve Cemal Paşa yaptı. Meşrutiyetten beri memlekette en ziyade müsbet eser bırakanlar onlardır.

Geçen gün bir bahriye kaymakamına rast geldim, bana dedi ki: "Bu ocağı o ihyâ etti!". Ve Adana'da diyorlar ki: "Bu seddi o binâ etti!". Bağdat'ta ne dediklerini bilmiyorum fakat mütarekeyi müteakip Suriye'yi ziyaret eden bir ecnebi dimişdi ki: "Her adımda Cemal Paşa'ya tesadüf ediyorum!". Yarın Asya'nın ortasından gelenler diyecekler ki: "Cemal Paşa bir gün Afganistan'da imiş!".

Kanal'ın yanından Toros mâverâlarına kadar, Sina, Filistin, Suriye ve Adana'da Cemal Paşa'nın zevâl-i nâpezîr izleri görünür. Dört sene fecirden fecire kadar çalışanbu adam, tabiatı yenmek usulünü bilen harikulâde insanlardan biri idi. İlk kanal seferinde çatlamış dudakları ile çamurlu ve kurtlu batakları emerek çölü geçenler, dört sene sonra aynı yol üstünde yalnız binlerce insan ve deveye değil, bahçeler ve sebzelikler yetiştirmeye kâfi su kuyuları ve su havzaları görmüşlerdir. Bu dört sene içinde yollar adetâ yürür gibi dağları ve beyâbanları aştı, Kudüs demiryolu Sina'nın merkezlerine kadar sokuldu. Pozantı gibi kasabalar yoktan vücuda geldi, Beyrüssebâ gibi harap köyler su ve ziya tesîsatı ile, caddeleri ve binaları ile küçük birer şehir haline geldi.

Bazıları diyorlar ki: "Türk hazinesini Suriye ve Filistin'e serpmek Cemal Paşa'nın en büyük hatasıdır!". Cemal Paşa'nın en büyük fazileti bu idi, zira o hiçbir zaman Suriye'nin kaybedileceğini düşünmemiştir, zira o hiçbir an Suriye'nin Türkiye'nin bir vilâyeti olduğunu unutmamıştır.

Talih aksi gitti, bir gün Cemal Paşa'nın çölün bağrında kazdığı kuyulardan Filistin'i istilâ eden ordular su içti, dağlarda yardığı yollardan Suriye'yi zapteden ordular geçti, bedbaht kumandan dört senede halkettiği eserin nihayet istilâyı kolaylaştırdığını gördü. O vakit cephe Alman generallerinin elinde idi. Filistin ve Suriye'yi bu generaller kaybettiler. Cemal Paşa'yı en umûmî bir tarzda bile tanımayanlar Suriye'nin ziyândan onu mesul tutuyor. Halbuki kumandanlık Cemal Paşa'da kaldığı müddetçe Filistin'e karşı bütün taarruzlar akîm kaldı, hezimet, harekâtın Almanlar elinde bulunduğu devre tesadüf eder. O zaman yalnız Türkler'in değil, çok Almanlar'ın, hattâ meşhur von Kress'in Cemal Paşa zamanını aradıklarını işitmiştik. Garazkârlar bu şehîdin hatırasını tahkir için Türk milletinin şereflerini inkâr etmemelidirler.

---

[116] Kelime gazetenin baskısında çıkmamış, okunmuyor.

Mütarekeden beri Almanlar cephelerimizdeki bütün zaferlerimizi benimsemeye, bütün hezimetleri Türk kumandanlara atfetmeye çalıştılar. Bizim Cemal Paşa ile bir dağdağamız olabilir, fakat Türk milletinin ne kabahati var? Onun kanı ile yoğurduğu ve kemikleri ile inşa ettiği büyük şerefleri bir şahsa hücum etmek için istihkar etmek cinayet değil midir? Filistin'de muvaffak olmuş müdafaalar bu milletin kumandanlarının eseri idi, son hezîmetten mesûl olanlar Alman paşalarıdır. Bu muharebeler esnasında Cemal Paşa, Alman generallerin muvafakatı için kendini feda ederek âdî bir menzil müfettişli gibi olanca iradesi ile çalıştı. Fakat artık çözülmüştük, istilâ Kudüs surlarının dibinde idi.

Beni Sueyl müdafaası günlerinde karargâhtaki küçük zabitlerle beraber bir müddet nasıl ümide düştüğümüzü hatırlıyorum. Kudüs'te Ali Fuad Paşa'nın dört bin kişi ile iki fırkaya karşı mücadelesi hakiki bir destandır. Korku ve heyecanla geçirdiğimiz bu cehennemî günlerde bir sabah Cemal Paşa'nın evine gitmiştim. Odasına girince, henüz okuduğu bir şifreyi elinde buruşturduğunu gördüm. Yüzünde şiddetli bir takallûs vardı. "Kudüs mü düştü?" diye sordum. Bu takallûs yavaş yavaş açıldı ve onun ilk defa ağladığını gördüm, bu yaşlar artık kırları çoğalan sakalına karıştı ve bir öksüz çocuk gibi içini çekerek dedi ki: "Evet, Kudüs düştü!".

Ve, Cemal Paşa o gün düştü. Çünki Cemal Paşa'nın bütün hırsı harp nihayet buluncaya kadar bu vilâyetleri imar ve müdafaa etmek ve milletten aldığı emaneti daha zengin, daha güzel bir halde iade etmekti.

İstanbul'a avdet ettiğimiz vakit onun ara sıra divanhanenin bir penceresinden Haliç'e bakarak uzun uzun düşündüğünü gördüm. Cemal Paşa'yı hüç tanımayan İstanbul rivayetler, iftiralar ile dolu idi. Bu yalnızlık ve kimsesizlik arasında bir zaman mimar Zürcher'in İstanbul projeleri ile avundu ve İstanbul'u imar etmek fikrini boş kalan ruhunda yavaş yavaş bir hırs derecesine çıkardı. Eminim ki, İstanbul'u da yalnız o imar edebilecekti.

Sonra bu defa mütareke günlerinde nasıl terkedildiğine şahit oldum. Birgün Boyacıköyü'ndeki yalısına gittiğim zaman, yavruları üç günden beri kimsenin evine ayak basmadığını söyledilet.

Arkadaşları, bazı kimseleri himaye ettiği için Cemal Paşa'ya daima itâbta bulunmuşlardır. Acaba bu itâb haklı mı idi? Zira yalnız onun dostları ve taraftarlarıdır ki vefasız çıktılar. Fakaf Cemal Paşa derdi ki:

- Ben arkadaşlarımı müfrit buluyorum, herkesin zayıf ve kuvvetli tarafları var. Bu memlekette her iş için mükemmel bir insan bulmak imkânsızdır, hüner odur ki kullandığımız adamları iyi tanımalı, faziletlerinden istifade etmek ve zilletlerinden korunmak usullerini bilmeliyiz.

Dostları ve düşmanları tarafından en ziyade haksızlık görmüş adam Cemal Paşa'dır. İstanbul onu yalnız bir inzibat ve tedhiş âleti gibi tanıdı. Cemal Paşa'ya hücum eden muhalifler ise onun ne şahsını, ne eserini zerre kadar bilmeyenler ve yalnız kendi garezlerini teskîn için yalan, iftira tezvîr ve bütün bayağı vasıtaları mübah görenlerdir.

İstanbul gazetelerinde Cemal Paşa'nın bütün Suriye'yi yağma ettiğinden bahsedildiği günlerde, düşmanlarının bühtanı ile, dört sene Suriye'de saltanat süren bu adamın ailesini Münih'e aldırtmak için eski bir ahbabından yol parası istediğini bir mektubunda okumuştum. Yine o, Adanalılar tarafından umûr-ı hayriyeye ait binalar inşa etmek üzere

kendi nâmına teberru edilen elli bin lirayı Bahriye Nezareti'nden ayrıldığı gün veznede bırakmıştı, "Bu parayı Bahriye Nâzırı ve Dördüncü Ordu Kumandanı olmasa idim, şüphesiz bana vermeyeceklerdi. Binaenaleyhonu kullanmak hakkı yine Bahriye Nezareti'nin olmak lâzım gelir!" demişti. Vak'ayı daha o zaman Rauf Bey'in ağzından işitmiştim. Rauf Bey ki, harbin bilhassa son senelerinde Cemal Paşa'nın en şiddetli muarızlarındandı.

Mütareke olmak üzere idi, bir perşembe günü ziyaretine gitmiştim, akşam üstü veda edeceğim vakit beni Büyükada'da o yaz tuttuğu köşküne davet etti. Yanından çıkarken tekrar arkamdan seslendi, birşey söylemek istedi, vazgeçti, biraz sonra biraz sonra tekrar döndü, dudakları hazîn bir surette kıvrıldı ve tekrar kendini zaptetti... Yalıdan müphem bir hisle ayrıldım ve mülâkat akşamı Ada iskelesinde yâveri bana bir mektubunu verdi. Cemal Paşa artık Türkiye'de değildi. Bu mektubunda diyordu ki, "Vatanım serbest olduğu vakit avdet edip hesap vermek üzere İstanbul'dan gidiyorum. Başka ne yapabilirdim? Bu hercümerc arasında evbaş elinde kalmak istemiyorum!".

Cemal Paşa'nın mütarekeden sonraki maceralarını bilmiyorum. Yalnız, Anadolu'dan ve Avrupa'dan gelen arkadaşlarımız, onun sulhe kadar Asya'da vatana ve Türklüğe faydalı olmaktan başka hiçbir emeli olmadığını söylüyorlardı. Afganistan'daki mesâisi bunu ispat etti.

Burada Cemal Paşa için bütün düşündüklerimi yazmaya imkân yok, bu facia beklediğim fırsat değildir, o fırsat geldiği vakit Suriye'nin Türk saltanatı içinde geçirdiği son senelerinde gördüğüm şeyleri neşredeceğim.

Kim derdi ki o büyük şan ve şeref birgün yabancı bir memleketin sokaklarında nâmert bir kurşunla toprata karışacaktı.

Cemal Paşa hergün kemâle eren, her gün zaaflarından birini terkeden müstesna bir kabiliyetti; Allah rahmet etsin. Zira biliyorum ki Cemal Paşa vatanın büyük kuvvetlerinden biri idi ve onda vatan muhabbeti sarsılmaz bir iman, yenilmez bir irade, korkunç bir sebat halinde adeta taazzuv etmişti.

218

"BOŞ HERİF" RİSÂLESİ

(1910)

Sultan Abdülhamid zamanında 1898 ile 1908 seneleri arasında Stockholm Elçiliği yapan Şerif Paşa, yakışıklılığı sayesinde Fransızca *Beau Şerif*, yani *"Güzel Şerif"* diye bilinirdi ve bu lâkap daha sonra *Boş Herif*'e halini aldı.

Üç defa basılan, ilk iki baskısı Bursa'da yapılan, üçüncü baskısında basım yeri yazılı olmayan risâlenin üzerinde yazar ismi yoktur, ancak Süleyman Nazif'in eseri olduğu söylenmektedir.

Boş Herif'i yeni harflere naklederken ilk baskısını kullandım, ikinci baskı ile arasındaki metin farklarını da dipnotlarda gösterdim.

BOŞ HERİF
Stokholm sefîr-i sâbıkı jurnalci Şerif Paşa'nın şahsıyla eb ü ceddinin tercüme-i hâlini mutazammın risâledir

Aded 1
1910

Şerif Paşa (Boş Herif)

Bazı çehre ve mâhiyetler vardır ki ne kadar istitâr etmek istese yine en çirkin hutût ve eşkaliyle nümâyân olur. Koca Avrupa'nın aksâ-yı şimalinde on sene Kızıl Sultan'ı temsil etmiş olan Şerif Paşa bunlardan ve bunların en alçak ve iğrençlerindendir.

Kendi namus ve vicdânı gibi satılmış birtakım müsteâr kalemlerle Paris'ten masum vatanımıza mütevâliyen çirkâb-ı tezvîr isâle etmek isteyen bu vatanperver maskeli hafiye, devr-i sâbık enkaz-ı müdevvere ve mülevvesesinin en utanmazını teşkil eder. Bu bir acîbedir. "Namus ve hamiyyet" gibi elfâz-ı mukaddeseyi sık sık lisan ve kaleme almak sureti ile meâlî-i beşeriyeye mütevâliyen işkenceler etmekte olan bu

ucûbe-i ahlâk ve hilkatin redâet-i cibilliyetini eşkâl ve derecâtiyle tanımak için menşe'-i meş'umuyle hayat-ı rezîlesinin suver-i güzârişini birer birer tedkîk etmek icap eder.

Bu mahlûkun Süleymaniyeli Said Paşa nâmında bir peder-i ma'rûf ve müsecceli vardır. Fakat bu denî dünyaya kimin sulbünden geldiğini hattâ anası ve nerede doğduğunu belki babası bile bilmez.

Herkesin fârik-i nîk ü bed olabileceği bir sinne pâyendâz-ı nâz olunca Şerif Paşa'yı Mekteb-i Sultânî'ye -bâ irâde-i seniyye- kaydettiler. İki sene evvele kadar bir mekteb-i leylîye irâde-i hükümdârî ile kaydolunmak fakir bir bîkesin o terbiyetgâh-ı umûmîdeki hak ve rızkını çalmak demek idi.

Her ay hazîne-i devletten yüzlerce lira çeken pederi Said Paşa'nın senede otuz lirayı mahdumunun tahsîline fedâ etmek istemez bir hasîs ve nâ-kes olduğunu bu vâkıa ispat eder. Şerif Paşa vaktiyle Meşveret'in tab'ı için verdiği paraların makbuzuna bedel, Mekteb-i Sultânî'nin taksit ilmühaberlerini neşretseydi, lîme lîme olan namus-ı adem-i me'nûsuna belki küçük bir yama urabilirdi.

Bir aralık Mekteb-i Sultânî'den çıkartılması iktiza etti. Çünki "fârik-i nîk ü bed olabileceği" o sînde ve o mahalde Şerif Paşa'nın şişkin adalâtı her türlü müşteheyât-ı şenîaya her dem küşâde bir vâsıta-i teskîn olup kalmıştı. Pangaltı'daki Harbiye Mektebi bu rezâlet-i müştehîreyi kabul edemezdi. Peder-i derbederi o tarihte Berlin sefîri bulunuyordu. Masarif-i tahsiliyeden kurtulmak suretiyle yetiştirmek, daha doğrusu bir maaşa nâil etmek istediği oğluna askerliği Almanya'da öğretmek eshel iken kabil olmadı. Çünki hizmet-i Osmaniye'de bulunan Prusyalı generaller, Mekteb-i Sultânî'nin bu şâkird-i sâbıkını her türlü macera-i şenîa ile tanıdıklarından Şerif Paşa'yı o koca Potsdam Mekteb-i Harbiyesi'nin midesi hazmedemezdi. Mâhud Lökok (Le Coq) Paşa'nın delâletiyle "Sen Sir" (Saint Cyr) mektebine mâlettiler. Şerif Bey, Mekteb-i Sultânî'ye girerken avâtıf-ı asdika-nüvâzî-i pâdişâhîden rütbe-i sâniye sınıf-ı mütemâyiziyle bekâm olmuştu. Sen Sir mektebine bu rütbenin forması veya lâkabı ile devam etti. Fazla olarak Paris Sefareti'nde de bilmem ne ataşesi idi.

Şerif Paşa'ya bu sırada "Boş Herif" lâkabı tevcih olundu. İsm-i hakikisinden ziyade iştihâr eden bu vasf-ı muhikkin tarihçesi bilinmek fena değildir. Şerif Paşa, şâhid-i esvâk u bâzâr gibi herşeyden ziyâde güzelliği ile iftihar eden bir bî-âr idi. Şimdi müze müdiri bulunan Edhem Paşazade muhterem Halil Bey bir gün Fransızca "Güzel Şerif" demek olan "Bo Şerif" terkîbini lâtifeten tertîb ve Türkçe'nin çevikliği de bu terkîb-i tavsîfiyi "Boş Herif" suretine kalb ile mevzû-ileyhinin mâhiyetine daha güzel takrîb etti. Şerif Paşa, itikadımızca bu cinâs-ı muhikk ile herşeyden ziyade iftihar edebilir.

Şerif Paşa'nın peder-i müsecceli Said Paşa, Acem hududu kurbündeki Süleymaniye kasabasında uşaklıkla müteayyiş "Hüseyin" adlı bir herifin oğludur. Maişet-i pederin bâr-i aczini tahfîf için on iki yaşında terk-i diyâr ve hâne ve aktâr-ı baîdede bin şekil ve vasıta ile taharrî-i âb u dâne etmeye mecbur olmuştu.

Riyâ ve tabasbus, Said Paşa'nın şiâr-ı mahsûsu idi. Heryerde etekler öpe öpe ve bazı mehâfilde meçhulâtını malûmat suretinde sata sata Tırnova Mutasarrıflığı'na kadar irtika eyledi. Tırnova Sancağı'nda bulunduğu avân,

93 Muharebesi'nin zaman-ı ilânına müsadiftir. Tarih der ki: "İlk görülen Rus müfrezesine vatan ve makamı gibi ırz u haremini de teslim ederek yalınayak firâr eder".

Said Paşa, Tırnova'dan sonra Yenişehir-i Fener'e mutasarrıf oldu. Abdülhamid'e intisâbı bundan sonradır. Berlin Kongresi'nin menâfî-i memlekete hâdim bazı mukarrerâtını tatbîk veya takibe memur İngiliz Beykır Paşa, Anadolu'yu keşf ü güzâr etmeye memur olmuştu. İngilizler'den gerek müctemiân, gerek münferîden müteneffîr olan hakan-ı mahlû Said Paşa'yı Beykır Paşa'nın muavinliğine, daha doğrusu ahvâl ve harekâtını tecessüs ve ihbar etmeye memur etti. Jurnallerinin vasıta-i takdîmi, mâhûd Hafız Behram Ağa idi. Bu hizmet-i menfûreyi galiba pek ziyade hüsn-i îfâ etmiş olmalı ki, mükâfaten Cezayir-i Bahr-ı Sefîd Valiliği'ne tayin edildi. Bu yalnız bir mükâfat değil, başka sebepler de vardı. Evvelâ, merhum ve muhterem Sadık Paşa'ya halef olacak ve bu karavezirin ne kadar âsâr-ı fazâili varsa hepsine siyah bir ridâ-yı tahrip ve nisyân çekecekti. Sâniyen, edîb-i a'zâm Kemal Bey merhum o tarihte Midilli mutasarrıfı idi. Beykır Paşa'nın o sâbık mütecessîsi hırs-ı akûrunun dendân-ı levs-efşânını bu kâinat-ı edebe saplamaya da memur bulunuyordu. Said Paşa aldığı talimat-ı rezîleyi harfiyyen ve hattâ fazlasıyla icra etmekte kusur etmedi. Vezâreti, bu mesâi-i müstekrehesinin mükâfatıdır. Said Paşa'yı adam zanniyle Yenişehir'den beri arkasına takılmış olan zavallı Muallim Naci -fakat maaşını mektûbî kalemi mümeyyîzliğinin tahsîsâtından almak şartıyla- paşanın kitâbet-i hususîyesini ifa ediyordu. Âteşpâre'de münderic kasîde-i ma'hûdesiyle bu vizr-i vezâreti tebrîke şitâb etti. Kasîde şu bârid kıt'alarla başlar:

Bir lûtf ile şehriyâr-ı devrân
Kıldı yine asdakayı şâdân
Bilmem ne durur sühan-serâyân
Vâcibdir o lûtfa arz-ı şükrân

Âsârına zât-ı pâdişâhî
Tevcîh-i nigah-ı dikkat etti!!
Sâhib-i şeref vezâret etti
Bir zât-ı saîd ve hayırhâhı (!)

Muallim Naci, Said Paşa dairesinden günün birinde kovuldu. Abdülhamid'in üdebâdan muhterîz ve hele şuarâdan büsbütün müteneffîr bulunduğuna cemîleten bu hadise-i istiskal ve teb'îdin vukûa gelmiş olduğunu zannedenler tahminlerinde asla musîb değildirler. Bîçâre Naci'nin ikinci derbederliğine sebep "Bo Şerif"in menhûs ve mülevves gençliği olmuştu. Her iştihâya küşâde olan o hân-ı bi-imtinâna beş dakika mihmân olmak için zavallı Naci beş sene matbaadan matbaaya sefîlâne koşmak suretiyle sedd-i ramak etmek gibi bir felâkete dûçâr oldu. "Naci'yi, paşanın vekîlharcı istirkab etmişti" derler. Her ne ise, toprağı haber götürmesin.

Muallim Naci, Said Paşa'dan ayrıldıktan sonra paşa-i nîmet-nâ-şinâsına hitâben bir gazel inşâd eder. Bu beyitler o neşîde-i mâ'nîdârın eczâsındandır:

Görme cânîler gibi lâik bana udvânını
Bir cinayet etmedim ettimse ilâ şânını!..

Ben ne yazdım sen ne fehmettin garîb efsânedir
Vâhibü'l-idrâk müzdâd eylesin irfânını

"Can sıkar!" dersin bir âdem doğru bir söz söylese
Bir müdâhin bin yalan söyler de sıkmaz cânını

Olsa vicdânın şu hâlinden olurdun şerm-sâr
Dest-i istirdâd-ı hakk selbeylemiş vicdânını

Bu gazeli Muallim'in nâzımü'l-hikemi mâ'hûd Hamdi tahmîs etmişti. Sımâh-ı umûmî huzurunda kabil-i inşâd olabilecek yalnız şu beytin musaraa'-i munzama-i selâsesini nümune olarak buraya dercedebiliriz. Hamiyyetli Şerîf Paşa'nın namuslu pederi Said Paşa'ya hitâben deniliyor ki:

Sâye-i lûtfumda ey a'dâ-nüvâz ü bed-şiâr
Sürdüğün ezvâkı nisyân eyledin encâm-ı kâr
Az mı oğlanlar getirmiştim sana leyl ü nehâr?..
Olsa vicdânın şu halinden olurdun şerm-sâr,
Dest-i istirdâd-ı hakk selbeylemiş vicdânını!

Boş Herif, senenin dokuz ayını İstanbul'da geçirmek suretiyle devam eden "Sen Sir" tahsilini güya hitâma kolunda üç mü, dört mü, hatırda değil fakat birçok sırmalar, göğsünde, yakasında, başında, kıçında, her yerinde ve her tarafında yine birçok sırmalar olduğu halde İstanbul sokaklarını dolaşmaya başladı.

Babası da Berlin'deki sefaret-i meş'ûmesini itmâm ederek siyaset-i kadîme-i Osmaniye'ye, Abdülhamid'in keyfince yeni bir güzergâh-ı meş'ûm resmetmek için Hariciye Nezareti'nde bulunuyordu. Her gelen sefire karşı devletin hayatını, menfaatini, haysiyetini unutarak,

"Elçi Bey, sana darıldım. Hani ya benim nişan?... Elçi Bey, sana gücendim. Hani ya benim oğlanın nişanı?.." takazasını o kadar müz'ic ve muttarid surette icra eder idi ki, nihayet kendisinin de, ferzend-i hamâkatmendinin de göğüsleri muhtelif nişanlar ile doldu. İşte, Şerif Paşa'nın takdîrât-ı ecnebiyeden nasîbini istifaya vasıta olan sebep ve kuvvet budur. Baba, oğul, utanmazlar ise bundan istedikleri kadar hisseyâb-ı mefharet olabilirler. Fakat utanmak öyle bir kabiliyet-i necîbedir ki, Şerif gibilerin ne âbâ ve ecdâdı mâhiyetine, ne evlâd ve ahfâdı hilkatine tenezzül-nümâ-yı sukût olur.

Hattâ, Said Paşa'nın meşhur zelzele günü Abdülhamid'e alenen icra etmek istediği bir temellûk-ı kelbâneden, her türlü hasâisi hoş ve hasâisten başka herşeyi Şerif'in lâkap ve mâhiyeti gibi boş gören o tâcdâr-ı hunhâr bile iğrenmiş, vatanperver Şerif Paşa'nın pederi utanmamıştı!...

Şerif'in büyükbabası Hüseyin nâmında bir uşak olduğunu yukarıda söylemiştik. Said Paşa hariciye nâzırı iken doksan yaşındaki pederini Süleymaniye'den İstanbul'a getirtti ve sürükleyerek Abdülhamid'in huzuruna çıkardı. Süferâdan nişan dilendiği gibi, padişahtan da babasına

paşalık istiyordu. Aklınca bu unvan, hasâset-i ırk ve nisbeti setredecekti. Abdülhamid bendegân-ı sâdıkının eb ü ceddine mîr-i mîrânlık vererek "Hüseyin"i paşa yaptı. Fakat evlâd u ahfâdının urûk-ı redâetindeki hûn-ı hayat daima fürûmâye ve daima murdârdır!...

"Şerif Paşa" imzası ile bir müddetten beri intişâr eden müzahrefâtı okumak ve okutmak zahmetini ihtiyâr edenlere sorarız ki, bu gibi şerâit dahilinde yetişmiş olan bir adamdan ne hayır beklenebilir... Husûsiyle o adam fıtraten ahmak ve habîs de olursa!...

Şerif, gerek bey, gerek paşa ünvanlarıyla hakan-ı mahlûun yâveri (ve yâver-i harbi) iken münhasıran jurnalcilikle iştigal ederdi. Adedi 1450'yi bulan bu mel'anetnamelerin yalnız ikisini mir'at-ı hakayık-şuûn olan Servet-i Fünûn mecmuası fotoğrafı ile istinsâh ederek neşretti.[117] Bu jurnaller meyânında öyle edepsizce yazılmış olanları vardır ki, aynen ve tamamen neşri kabil olamaz. Hattâ en zararsızlarından olmak üzere şu ikisini Ahmed İhsan Bey bilhassa intihâb ederek diğerleri için "Gazetemi kirletemem!" demiş, iade etmişti. Jurnallerinin hemen hepsinde o büyük Midhat Paşa'yı gayet edepsizce hedef-i şetm ve taarruz ettikten sonra İngilizler'in efendisine ihanetinden, Ermeniler'in fesadkârlığından bahseyleyerek nihayet bîtaraf bir sadrazamın lüzumunu hasbelsadaka arzeder. Sadrazamlığa peylemek istediği, babasıdır. Bugün utanmadan "Vatandaşlarımız" dediği Ermeniler -ki, Şerif gibi rezîl bir münâfıkı hemşehrîler idâdında görmeye bizden ziyade mahcup ve müteessiftirler- en azîz maksad-ı millîlerinin bu kılıçlı hafiye yedinde senelerce âlet-i tezvîr ve mefâsid olduğunu unutmazlar zannederiz.

Sevk-i ihtiyaç veyâ ilcâ-yı cehl ü gaflet veyâ tekazâ-yı esbâb-ı dîgerle hafiyelik etmiş olanları bile affetmek istemeyen efkâr ü ahlâk-ı münevvere-i Osmaniye, milyonlarının kütle-i muazzaması üstünden en şenî jurnalleri Kızıl Sultan'a arzeden bu boş ve bomboş herifi acaba nasıl telâkkî eder?..

Şerif'in pederi Said Paşa hîn-i vefatında yüz yirmi bin lira servet terketti. Memleketinde aç kaldığı için on iki yaşında zül-sual ve belki diğer birçok mezellet-i şenâat-iştimâli irtikab ile terk-i dâr ü diyâr etmiş olan bir uşak oğlunun bu mikdar-ı metrûkâtı, maaşâtının değil, irtikâbâtının semere-i tasarrufu olabilir. Hakikat budur ki, Şûrâ-yı Devlet'ten çıkan her yağlı işten reis Said Paşa yağlı bir hisse alırdı. Efendisinin kanlı elinden kabzettiği jurnal câizeleri de başka!...

Şerif'in kendi kadar budala "Fuad" adlı bir biraderi vardır ki daha on sekiz yaşında iken Abdülhamid'in ferîkleri sırasına geçmiş ve Fehim ile Çerkes Mehmed'in arasında efendisine selâm durmuştu. Bu kardeşlerin böyle mütevâliyen nâil-i terfî ve taltîf olmasına sebep, ailece mütevâliyen irtikâb olunan mel'anetler idi. Yoksa, Abdülhamid, Said Paşa'nın kör gözüne âşık olmamıştı.

Şerif Paşa Stokholm'e defolup gittikten sonra mesleğinin, esasında değil, eşkalinde bazı tâdilât icra etti. Bir taraftan saraydaki nifak ve mel'anetine devam etmekle beraber diğer taraftan Jöntürkler'i elde etmeye çalışıyordu. Ahmed Rıza Bey'e verdiği paraların makbuzlarını, hattâ terzinin faturalarına kadar ihtimâm ile hıfz ve bilâhare fotografilerini neşretmesi bu boş ve alçak herifin maksad-ı millîye ne maksatla hizmet etmiş olduğunu gösterir. Ahvâl

---

117 İkinci baskıdaki dipnot: *"Âhıren iki tânesi daha 'Servet-i Fünûn' ile neşrolunmuştu".*

ve vekayi-i câriyeden şu anlaşılıyor ki Şerif Paşa inkılâptan evvel iki yüzlü imiş, inkılâbı müteâkip yüzsüz olmuş. O kadar çirkin bir ibtidâya bu kadar iğrenç bir intihâ tabîî idi.

"Revü Oksidental"e (Revue Occidental) abone olmasını şâyân-ı tâzîm bir hiss-i sâf-ı takdîr ile tahsîn eden Ahmed Rıza Bey'in mektubuna terdîf ettiği hâmiş, Şerif Paşa'nın pek münafık ve edepsiz bir casus olduğunu ispat eder. Riyâsız sübha-bedest olduğunu âlem-i İslâm'a ifhâm etmek isteyen Şerif Paşa yüzsüz ve namussuzuna soranız ki Ahmed Rıza Bey'in "Revü Oksidental" mecmuasını okuması mı âdâb-ı İslâmiye'ye mugayirdir, yoksa Madam Şerif Paşa'nın on sene Stokholm ziyafet ve işrethanelerinde bâzîçe-i huzûzât ve hevesât olması mı?... Fakat kadıncağızın bilâhare düşmüş olduğu "mezbele"ye değil, aslen mensup bulunduğu aileye hürmeten bu ciheti sükût ile geçelim.

Şerif Paşa münafığının İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden sebeb-i infikâki Londra Sefareti'ne tayin olunamamasıdır. Rıfat Paşa'nın Hariciye Nezareti'ne vuku bulan memuriyetini müteakip Şerif Paşa mukaddemâ "Meşveret" için vermiş olduğu birkaç kuruş nâmına Londra Sefareti'ne tayin olunmasını cemiyetin delâletinden talep eder. Cemiyet, bu gibi icraât-ı devlete karışmak istemiyordu. Karışsa bile, Şerif gibi bir herifi Londra Sefareti'ne tayin ettirmek nasıl kabil ve münasip olur ki, hakan-ı menkûba verdiği jurnallerde daima İngiltere'yi ve İngilizler'i mevzû-ı tezvîr ederdi. Böyle mülevves bir mahlûku o mühim makama çıkarmak, ümmet-i Osmaniye'nin şân ve haysiyetini cihânın merkez-i siyasetinde tahkîr ve tezlîl etmekti. O koca İngiltere'de ve hattâ bî-hadd ü bî-pâyân olan müstemlekâtında bir adam tasavvur olunamaz ki Şerif Paşa'nın dest-i mülevvesini güderiden değil, zırhlı eldivenler içinde bile tutmak istesin, cemiyet bu kadar büyük bir mes'uliyeti kabul edemezdi.

Şerif Paşa bunun üzerine kızdı, coştu, köpürdü. Kudurdu ve... Kaçtı. 31 Mart hâdise-i irticâiyesinde Şerif'in fi'len ve nakden çalışmış olduğu muhakkaktır. Basılmamak ve asılmamak için İstanbul'a gelemiyor, fakat emîn olsun ki ufk-ı istikbalinde daima bir darağacının zıll-i mürtesîmi duracaktır.

Şerif Paşa ne istiyor?.. Midhat Paşa gibi bu ümmetin en büyük âdemine -hâşâ sümme hâşâ- "Hâin-i devlet ü millet ü memleket" diyen bir hâin-i devlet ü millet ü memleket, bir hafiye, bir alçak nazar-ı ümmette kızıl Abdülhamid'den, yağız Tahsin'den, cânî Fehim'den, Çerkes Mehmed'den daha mı temizdir?...

Vaktiyle Ahmed Rıza Bey ile olan münasebet-i münâfıkanesini çehre-i makaasıda setre ittihâz ettiği gibi, şimdi de Nâzım Paşa ile olan muârefe-i gayr-i samîmiyesini sîmâ-yı riyâya perde etmek istiyor. Nâzım Paşa, hakikaten namuslu bir askerdir. Vatan ve vazife nâmına tehlike ve eziyetten korkmadığı kadar, casusluktan istikrah eder. Jurnallerinin neşrinden sonra da Şerif Paşa'ya selâm vermek ve hattâ tahattûr etmek tenezzülünde bulunacağını Boş Herif'in en ahmak yardakları bile ümîd etmemelidirler.[118]

---

[118] Bu paragraf, ikinci baskıda şu şekildedir:

"...Vaktiyle Ahmed Rıza Bey ile olan münasebet-i münâfıkanesini çehre-i makaasıda setre ittihâz ettiği gibi, şimdi de Nâzım Paşa ile olan muârefesinden bir âlet-i tezkiye çıkarmak istiyor. Nâzım Paşa, dostlarının iddia ettiği gibi filhakika namuslu bir adam ise, şe-

Süleymaniyeli Said ve Mısırlı Halim Paşalar'ın tilâl-i serveti üstünden cihâna hutbe-perdâz-ı hamiyyet olan sâbık Stokholm Sefîri'nin Paris'te kendi gibi serserilere paralar vererek yazdırdığı hem müstekreh, hem gülünç hezeyannamelerin birinde, nesl-i hâzırdan kat'iyyen nevmîd olduğunu itiraf ile ensâl-i âtiyye evlâdına hitâb etmek istiyor. Şaşkın herif bilmiyor ki nesl-i hâzıra mensup olanlar fenalıkları yakından göre göre ve Şerif Paşa gibi heriflere köprü ve tünel gibi yerlerde omuz ve dirsek vura vura kanıksamışlar ve tevekkül ve tahammül etmeye uzun bir idman ile alışmışlardır. Bu sebeple "Şerif" nâm-ı mülevvesine karşı daha az çîn-i istikrah gösterebilirler. Fakat bundan sonra doğacak olanlar başka tıynet ve terbiyededir. Bu iki yüzlü hafiyenin aklı varsa bir nisyân-ı müebbedin ka'r-ı siyâhına iltica etmeye çalışsın. Yoksa, muhakkak bilsin ki ensâl-i âtiyye evlâdının efvâh-ı lâ'netinde tükürükten başka birşey olamaz.

---

refine iras halel etmiş olması lâzım gelen Şerif Paşa'nın dostluğundan istiâzelerle teberrâ etmeli ve Harbiye Nâzırı olduğu günlerde Boş Herif'in bin türlü şenâyî-i siyasîye ve rezâil-i ahlâkiyeye cây-ı tahaddüs olan Şişli'deki mâ'hud hânesinde ikamet etmiş olması talih ve tesadüfün kendisince pek elîm bir eseri bulunduğunu ilân ile yârânının iddiasını ispat etmeye müsâraat eylemelidir".

219

ŞEKİB ARSLAN'DAN ENVER PAŞA'YA

(11 Aralık 1919)

Önde gelen bir Dürzî ailesine mensup olan Emîr Şekib Arslan, 1869'da Lübnan'da doğdu. Jöntürkler'i, ardından da İttihad ve Terakki'yi destekledi. 1911'de Arap mücahidler ile beraber savaşmak maksadıyla İtalyan işgaline uğrayan Libya'ya gitti, burada tanıştığı Enver Paşa ile yakın bir dosluk kurdu. İttihad ve Terakki'nin iktidara gelmesinden sonra yeni rejimin Arap dünyasındaki sözcüsü gibi oldu. İmparatorluğun parçalanması halinde Avrupa'nın eline geçeceğine inanıyor, bu yüzden Arapçılık hareketleri yerine Osmanlıcılık düşüncesinin hâkim olması için mücadele ediyordu.

31 Mart isyanı sırasında Hüseyin Cahid Bey zannedilerek öldürülen Lâzkiye Milletvekili Emîr Arslan'ın kuzeni olan Emîr Şekib Arslan, 1914'te Havran mebusu olarak Osmanlı Meclisi'ne girdi, Cemal Paşa'nın Kanal Harekâtına da bir Dürzi birliği ile beraber katıldı, Paşa'nın Suriye'de uyguladığı sert politikaya ve idamlara karşı çıkmaması üzerine Arap aydınlarının tepkisini çekmesine rağmen İttihadçılar'a verdiği destekten vazgeçmedi ve bu yüzden "Osmanlı'dan daha fazla Osmanlı olmak istemekle" suçlandı. Bir ara Mersin'de yaşadı, bir Türk-Arap federasyonunun kurulması için çaba gösterdi, uzun yıllarını İsviçre'de sürgünde Arap ülkelerinin bağımsızlığı için faaliyette bulunarak geçirdi ve hayatının son günlerinde gittiği Beyrut'ta 9 Aralık 1946'da vefat etti.

Arap dünyasının geleceği ile ilgili tahminlerinin çoğu sonraki senelerde çıkan, modern Arap Edebiyatı'nın en önemli isimlerinden olan ve "belâgatin prensi" denen Emîr Şekib Arslan, Lübnanlı Dürziler'in lideri Kemal Canbulat'ın kayınpederi ve Dürziler'in şu andaki lideri Velid Canbulat'ın da büyükbabası idi.

1917 sonlarında Enver Paşa tarafından vazife ile Almanya'ya gönderilen Emîr Şekib Arslan, bu mektubunda Avrupa'daki faaliyetlerini ve karşılaştığı hâdiseleri anlatmaktadır.

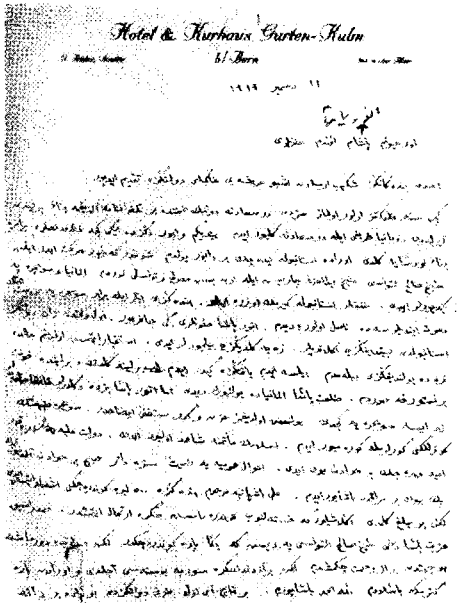
Türkçesi kırık olan Şebip Arslan'ın imlâsını ve ifadelerini aynen bıraktım ancak mektubu paragraflara ayırdım.

11 Desembır 1919

Nûr-ı uyûnum paşam efendim hazretleri,

Asdak bendegânınız Şekib Arslan işbu arîzayı hâkipâ-yı devletinize takdîm ediyor:

Geçen sene felâketimiz olur olmaz sizden Dersaadet'e dönmek zımnında bir telgrafname aldığıma binâen Berlin'den ayrılarak Romanya tarîki ile Dersaadet'e geliyor idim. Bindiğim vapur denizde iki gece kaldıktan sonra bir emre binâen Odesa'ya geldi. Orada İstanbul'a gidecek bir vapur buldum. Şu kadar ki, vapur hareket eder iken Şeyh Sâlih el-Tunûsî, Şeyh Abdülâziz

Hotel & Kurhaus Garten-Kulm

Çâviş ile on beş Mısırlı ve Tunuslu gördüm. Almanya ve Sviçre'ye gidiyorlardı. Müttefikler İstanbul'a girmek üzere idiler. Bendenizi onlar ile beraber Sviçre'ye azîmet etmeye davet ettilerse de 'Nasıl olur?' dedim. 'Enver Paşa Hazretleri beni çağırıyor'. Ol vakitte zât-ı devletiniz İstanbul'dan çıktığınızı anlattılar. Nereye geldiğinizi bilmiyorlar idi. İstihbâr etmiş olduğum halde nerede bulunduğunuzu bilemedim. Bilse idim yanınıza gider idim.

Ne ise, Berlin'e geldik. Berlin'de Kont Brunstorf'a sordum. Talât Paşa Almanya'da bulunuyorlar dedi ama Enver Paşa bizde değildir, Kafkasya'dadırlar. Ne ise, Sviçre'ye geçtik. Bulunmuş olduğumuz hüzün ve keder, müstagnî-i izahdır. Sviçre['de] tabiatın güzelliğini gözlerimle göremiyor idim. İslâm'ın matemine şahid oluyor idik. Devlet-i aliyyeye zerre kadar ümid verecek bir havadis yok idi. Ahvâl-i umûmiyeye zamimeten size dair hiçbir havadis alamıyor idik. Pek büyük bir merakta yaşıyor idim.

Ali Başhamba merhum bendenize 500 lira göndereceğini iş'âr etmiş idi, lâkin bu meblâğ gelmedi. Anlaşılıyor ki hastalanıp gönderememiş, sonra irtihâl etmiştir. Sadr-ı esbâk İzzet Paşa dahi Şeyh Salih el-Tunusî'ye demiş ki, "Bana para gönderecektir". Lâkin sadarette durmamıştır. Bu cihetten biraz zahmet çekmiştim. Lâkin birazdan sonra Suriye postası açıldı ve oradan para getirmeye başladım. Lillâhi'l-hamd yaşıyorum.

Birkaç ay evvel taraf-ı devletinizden burada bir zâta bir mektup geldiğini pek gizlide istihbâr ettim. Nereden? Hangi memleketten? Bilemedim. Maamaafih sıhhat ve âfiyette bulunduğunuzu anladığımdan bu haber bana büyük bir müjde oldu.

Birazdan sonra General Denikin bir gazeteciye verdiği bazı beyânatta dedi ki: "Sovyet kumandanlarından Enver Paşa ile Von Bulow mevcuttur. Enver Paşa ise 70 bin Türk ve Ş[Ç]inli başında bulunuyorlar". Bu beyâna binâen anladık ki siz Rusya'dasınız ve ekseriya Türkistan'da mevcutsunuz. Sonra diğer rivayetler geldi: "Hayır, Türkistan'da değildirler, Azerbaycan'dadırlar". Times neşretti ki, Kafkasya'da Enver Paşa bulunduğu tahakkuk etti. Bilâhare diğer havadis çıktı ki, siz Türkistan'dasınız ve [.....]'ı en ziyade sıkıştıran ordunuzdur. Afganistan'ın İngiliz ile muharebesini bazı gazeteler size azvettiler. İngiliz gazeteleri herşeyi size isnâd ederler. Mısır ihtilâlini Câmiü'l-Ezher ile münasebetiniz vasıtasıyla icad ettiniz, Kürdistan'da siz ahaliyi iğtişâşa teşvik ediyorsunuz, Anadolu'daki harekât yine sizin teşvikâtınız üzere oldular, bütün Asya-yı Vustâ'daki Bolşevikî propagandası sizin vasıtanız ile oluyor. Bunun için Bolşevikler ile akvâm-ı

İslâmiye arasındaki alâkattan dolayı hükümât-ı garbiye ve ale'l-husus İngiltere titriyorlar. Daima bu bahis gazetelerinde geçiyor.

Buna mukabil Mısır'da, Hindistan'da, Türkiye'de, bütün memâlik-i İslâmiye'de Bolşevikiler'in muvaffakiyet ve muzafferiyetlerini arzu ediyorlar. Zira İngiltere ile Fransa bunlara da galip gelirlerse akvâm-ı İslâmiye'yi daha ziyade zelîl ve makhûr ederler. Nefs-i Suriye'de bunu anlamaya başladılar. Rusya'da ve Rusya'nın Müslümanları başında bulunmanızı bütün İslâm, kemâl-i memnuniyet ile istihbâr ediyorlar. Mısır'dan, sizden müstahber çok mektuplar alıyoruz. Heryerden yapmakta bulunduğunuza dair isti'lâm vardır. Mekhûr milel-i İslâmiye her taraftan harekât ve sekenâtınıza bakarak nefes-i hayat tenessüm ediyorlar.

Devlet-i aliyyenin felâketinden sonra hemen Rusya'ya gidip çalışmaya başlamanız şahsınız için çok iyi oldu. Bu vasıta ile pek çok telâfi ettiniz. Devlet-i Osmaniye'nin felâketini tehvîn edecek ve İslâmiyet'in istikbaline büyük bir hizmet teşkîl eyleyecek bir sa'y olduğunu herkes teslîm ediyor. Bendeniz filvâkî tamamiyle nerede bulunduğunuzu bilmiyorum. Bir aydanberi birisi dâmâd-ı âlîniz Nâzım Beyefendi'nin Berlin'de adresini verdi. Müşârünileyhe zât-ı devletinize kadar bir arîza gönderilmesi imkânından sordum, evet mümkündür, yazdılar. Bana yazdığı gibi işbu arîzayı takdîm etmeye mübâderet ettim. Yol açık olsa idi size kadar bizzat gider idim. Yüzünüzü görmemeye dayanamıyorum. Yolların açılmalarını sabırsızlıkla bekliyorum ki ziyaretinizi ifa edeyim. Geçen sene İstanbul'dan ayrıldığınız sırada denizde bir fırtınaya tesadüf ettiniz ve hasta düştünüz ve yatakta iki ay kaldığınızı işitmiştik. Ama pek sonra ve iade-i âfiyet buyurulduğu zaman bunu işittik. Tuhaftır ki Mısır'dan bana yazıyorlar ki, ben Türkistan'da yahud Afganistan'da Enver Paşa hazretleri ile beraber bulunduğum şâyî idi. Vâkıa cismen gidemedim, lâkin rûhen daima maiyetinizdeyim.

Bir seneden aşağıda Suriye'de ve Arabistan umûmunda büyük tebeddülât husûle geldi. Zaten en ziyade Türkler'den nefret Suriye'de ve ikinci derecede Irak'ta idi. Siz bilirsiniz ki, ben Araplar'ı bu nefrette bütün bütün haksız görmüyorum. Bazı Türk memurlar ve zâbitânı bed muamele ile Araplar'ı muamele ediyorlar idi. İstanbul'daki son siyaset yani siyaset-i Tûrâniye, Araplar ile Türkler arasında bir fâsıla-i kübrâ teşkil etti. Maamafih, Araplar'a diyor idim "Az bir vakitten sonra ağlayarak Türkler'i arayacaksınız. Çünki biliyorum ki Fransa Suriye'yi işgal edecek ve Müslümanlar zelîl ve muhakkar olacaklardır. İngilizler, Filistin'i Yahudiler'e verecektir, Irak'ı alacaktır ilh". Böyle oldu. Lâkin bendeniz bu kadar sür'at ile İtilâf Devletleri Araplar'a karşı [.....]yâtını göstereceklerini zannetmiyor idim. Dört beş sene kadar iş süreceğini zannediyor idim. Hayır, bir seneden aşağıda hissiyât tamamiyle değişti. Fransa hakkında değişmedi. Çünki İslâm-ı Arap hiçbir vakit Fransa'yı sevmediler. Yalnız ne kadar vaktiyle bağırdık ki "Yâhu, İngiltere'ye itimad etmeyiniz. İngiltere, Türkler'den ziyade Araplar'ın düşmanıdır. İngiltere, Bahr-ı Ahmer sevâhilinde hiçbir vakit bir istiklâl-i Arabî çekemez ilh...", dinlemediler. İngiltere'nin muavenetiyle mutlaka Araplar eski saltanatlarını iade edeceklerin kanaatinde idiler. Mahsûs edillemizi mantıklı sözlerimizi o zamanda tedkîk etmek istemediler.

Lâkin birkaç aydan [buyana] Şerif Hüseyin ile evlâdı Emîr Faysal, İngiltere ile münakaşada bulunuyorlar. İngiltere, Şerif Hüseyin'e verdiği

taahhüdâtı unutuyor. Başka bir surette te'vîl ediyor. "Fransa'nın menâfiine muhill olmayan yerlerde Araplar'a istiklâl vereceğiz dedik" diyor. Filistin kıt'asını İngiltere kendi himâyesi altında Yahudiler'in vatan-ı kavmîsini yapmak istiyor. Suriye'nin sevâhili yalnız değil nefs-i Şam ve Halep, Fransa'nın mıntıkasında dahil addediyor. Irak'a gelince: İngiltere, bu memlekette Musul'dan Basra'ya hâkim kalacağını kararlaştırdı. Yani, Şerif Hüseyin kazandığı şey Hicaz'da müstakil olmak (ve bu şimdilik) ve Suriye'de Fransa'nın hükmü altında evlâdı Faysal'ı emîr yapmaktır. Bittabîî bundan kimse râzı olmadı.

Emir Faysal, Suriye'den büyük bir hey'et getirerek Londra'ya gelmiştir. Hey'ette ammizâde Emin Arslan Bey mevcuttur. İngiliz ile ittifak edemediler. Lloyd George, Faysal'ı tehdit ettiğine karşı Faysal cevap vermiş ki "Ben Hicaz'a döneceğim". Ancak, Suriyeliler istiklâl-i tâmlarını silâh ile ölünceye kadar müdafaa edecekler. Bilâhare İngiltere Fransa'yı iş'âr etmiştir ki, Faysal ile ittifak etsin. Fransa, Suriye'ye 30 bin asker göndermesine mebnî Faysal'a karşı evvelemirde hiç tesâhül göstermedi. İki ay sürdü, iki taraftan ısrar oldu. Bu esnâda Suriye'ye muhâberâtın hakikati aksetti. Suriyeliler öyle bir inkisâr-ı hayâle uğramışlar ki, kâmilen ayaklandılar. Cebel-i Lübnan'daki Marunîler'den maâda İslâm'ın cümlesi ile Hristiyan Ortodokslar protestolar ile iktifa etmeyip hergün binlerce gönüllü kaydolunuyorlar. Heyecan, Fransa aleyhinde yalnız değil, İngiltere aleyhinde dahi oluyor. Fransızlar, Bekaa kazasına tecavüz etmek istememişler iseler de, Şam'dan üç bin asker-i Arabî iki günde gelmiş ve Fransızlar'ı Bekaa'dan tardetmişlerdir. Cebel-i Lübnan'da Dürzîler ile Fransızlar arasında kanlı müsâdemât vuku bulmuştur. Lâzkiye'de Nusayrî tâifesiyle Fransızlar ile dahi diğer vak'alar oldu. Fransızlar Beyrut'ta vesair sevâhilde öyle bir idare yapmışlar ki, nefs-i Hristiyanlar "Türkler'e Allah razı olsun" söylemeye başlamışlar. İrtikab, zulüm, gadr, usulsüzlük, azamet, ilh. Suriye sevâhilindeki Fransız idaresinde hükümfermâ oluyor. Halbuki, Şam hükümet-i arabîyesinde yüz kat daha iyidir. Asayiş büsbütün Fransa'nın mıntıkasında mefkuddur. Şam idaresinde mevcuttur.

Maamafih, Fransa Şam'a ilerlemek istiyor. İngiltere ve alelhusus Allenby, Fransa'ya samimâne muavenet ediyor. Çünki, İngiliz bakıyorlar ki bu gidiş ile Suriye yalnız değil, Irak da istiklâl edecektir. Cezîretü'l-Arab, İngiltere'nin zîr-i saltanatına düşmeyecektir. Şimdiden nefs-i Şam'dan bu istiklâl tohumunu kaldırmak istiyor. Şam hükümeti 20 bin munzam asker Iraklı kaymakam Yasin Bey marifetiyle tanzim etmiştir. Ordu-yı Osmanî'den evlâd-ı Arap zâbitân kâmilen çıkmamışlar ise de onlardan 800 zabit Suriye hükümet-i arabîyesine iltihak etmişlerdir. Orada ne kadar Türkler silâh, cephane, mühimmat terk etmişler ise, Araplar almışlardır. Dürzîler, Şiiler, Nusayrîler, Kürdler, Çerkesler ile kabâil-i bedeviyenin ekserisi müsellâhdırlar ve kâmilen istiklâllerine musırrdırlar. Yasin Bey (şimdi Paşa) bu heyecanın ruhu olduğu için Maraşal Allenby'yi ib'âd etmiştir. Buna binâen 60 bin kişi Şam'da nümayiş yapmışlardır, protesto etmişlerdir ve her gün ordu-yı Arabî tehaşşüd ediyor. Gazetelerde Araplar'ın prensibi: Ya istiklâl, ya mevt. Vakıa, Beyrut gazeteleri o kadar yazamıyorlar. Zira, Fransızlar gazeteleri tatil ediyor. Karâin-i ahvâle nazaran Fransa ile Suriye Arapları muharebe lâbüddür. Herkes bunu diyor. Suriye'de Mustafa

Kemal Paşa'nın harekâtını alkışlıyorlar. Belki muhabere vardır. Yani, Türkler ile Araplar arasında sabık uhuvvet, İngiltere ile Fransa siyaset-i gaddarânesi sayesinde yavaş yavaş dönüyor. Nefs-i Şerif Hüseyin ile evlâdı içlerinde İngiliz'in düşmanları oldular. Ancak şimdilik ketmediyorlar. Fırsatları bekliyorlar. İngiltere de Şerif Hüseyin'in ıtmâ-ı istilâcûyânesine bir hadd koymak için düşmanı İbn Suud'a çok yüz veriyor. İbn Suud ile İbn Sabah, son günlerde Londra'ya İngiliz'in davetleri üzerine birer hey'et göndermişlerdir. Kral ile mülâkat etmişlerdir. Hep Şerif Hüseyin kuvvetini zayıf etmek içindir. Tekmil şimdiki görmekte bulunduğu siyaset İngilizya'yı harp esnasında öyle gösterdim. Ne kadar pişman olacağını makalelerimde yalnız değil oğlu Şerif Ali'ye açık bir mektupta yazdım. Bu sefer Faysal maiyetinde bulunan bir zât Paris'ten bana yazar ki, ancak Türkler bed muamelesi Araplar'ı bu siyasete soktu. Cevaben lâzım her şeyi söyledim. Türkler'in cehennemi, Frenkler'in cennetinden daha mahmuldür dedim. Ne kadar söyledik, dinlemediniz dedim. İngiliz[ler'in], Kuds-i Şerif'e girmelerine Şerif Hüseyin tebrik etti. Hâlâ Türkler yüzümüze bunu ta'yîb ederek söylüyorlar. Müslümanlar bir dere kadar kan döktükleri yerin Hristiyanlar'a avdeti için, Resulullah oğlu Hristiyanlar'a tebrik ediyor idi... Bu surette Kudüs'ü Araplar'a vereceklerin ümidinde idi ise? Ne kadar budalalıktır! El-hâsıl, kalbimde ne kadar h[.....] var ise yazdım. Çünki, Faysal bu mektubu okuyacaktır. Müşârünileyh, benim biraderim Adil'i Şam'a geldiği gibi Şam'a çağırıp hükümet-i Arabiye'nin hâkim-i askerîsi muavin-i mülkîsi yapmıştır. Yani bize yaklaşmak istiyor. Hakkımda daima sitayiş ile söylüyor. Suriye'ye avdet etmeye teklif edildim, lâkin istinkaf ettim, "Bu ahvâli göremiyorum" dedim. Zaten, Şam'ın istiklâline inanmıyorum. İngilizler ile Fransızlar tam istiklâl-i Arabî aleyhindedirler ve Araplar gerek Suriye'de, gerek Irak'ta, gerek Yemen'de her tarafta İngiliz ile Fransa'ya karşı kıyam edecekleri ve Türkler ile bi'l-muhabere tevhîd-i harekât eyleyecekleri iki ve iki dört yapar derecesine bence muhakkaktır. Dört-beş günden [buyana] Paris'teki hey'et-i Arabiye'den mühim bir zat bana mahsûs uğradı. Ahvâli bana serdetti. Sonra, İstanbul'a azîmet etmek zımnında çabuk gitti. Mustafa Kemal ile Rauf ile görüşmek istiyor. Cephane meselesi Araplar'ı merak ettiriyor. Muharebe için kâfi tüfenkler varsa da diyor, yani 200 bin tüfenk Şam'da varsa, ancak fişenk kâfi değildir. Suriye'de 10 milyondan ziyade yoktur. Hicaz'da 60 milyon fişenk vardır, lâkin Hicaz muhafazası da lâzımdır. Hattâ şu zat "Rusya'da Bolşevikî hükümeti ile alâka mümkün ise biz hazırız" dedi. Ancak acaba bize Anadolu tarîki ile silâh cephane yetiştirebilirler mi?

Bu meseleyi bendeniz de zât-ı devletinize arzediyorum. Mütalâanız nedir? Bendeniz görüyorum ki, Suriye ve Irak ahalisi İngiliz ve Fransız ile tutuşacaklardır. Sizin vasıtanızla bunlar silâh cephane meselesini bir dereceye kadar temin edebilirlerse tekrar Araplar ile Türkler'in ittihâdı pek mümkündür. Bu ders, Araplar'a kâfi oldu. Devlet-i Osmaniye'nin Arabistan'da tarafdârânı gün be gün, saat be saat çoğalıyorlar. İngiltere ve Fransa'nın aleyhinde cereyân-ı umûmî oluyor. En muannid, en mükâbir teslim etti ki: İngiliz ve Fransız'ın rekabetleri Türkler'de münhasır değildir, umûm İslâm'a şâmildir. Şimdi, Araplar Anadolu'ya bakıyorlar. Mustafa Kemal'in teşkilâtını alkışlıyorlar. Sizin de havadisinizi Suriye gazetelerinde takip ediyorlar. Demek ki bu iki milletin tekrar ittihâdı her vakitten ziyade

taahhüdâtı unutuyor. Başka bir surette te'vîl ediyor. "Fransa'nın menâfiine muhill olmayan yerlerde Araplar'a istiklâl vereceğiz dedik" diyor. Filistin kıt'asını İngiltere kendi himâyesi altında Yahudiler'in vatan-ı kavmîsini yapmak istiyor. Suriye'nin sevâhili yalnız değil nefs-i Şam ve Halep, Fransa'nın mıntıkasında dahil addediyor. Irak'a gelince: İngiltere, bu memlekette Musul'dan Basra'ya hâkim kalacağını kararlaştırdı. Yani, Şerif Hüseyin kazandığı şey Hicaz'da müstakil olmak (ve bu şimdilik) ve Suriye'de Fransa'nın hükmü altında evlâdı Faysal'ı emîr yapmaktır. Bittabîî bundan kimse râzı olmadı.

Emir Faysal, Suriye'den büyük bir hey'et getirerek Londra'ya gelmiştir. Hey'ette ammizâde Emin Arslan Bey mevcuttur. İngiliz ile ittifak edemediler. Lloyd George, Faysal'ı tehdit ettiğine karşı Faysal cevap vermiş ki "Ben Hicaz'a döneceğim". Ancak, Suriyeliler istiklâl-i tâmlarını silâh ile ölünceye kadar müdafaa edecekler. Bilâhare İngiltere Fransa'yı iş'âr etmiştir ki, Faysal ile ittifak etsin. Fransa, Suriye'ye 30 bin asker göndermesine mebnî Faysal'a karşı evvelemirde hiç tesâhül göstermedi. İki ay sürdü, iki taraftan ısrar oldu. Bu esnâda Suriye'ye muhâberâtın hakikati aksetti. Suriyeliler öyle bir inkisâr-ı hayâle uğramışlar ki, kâmilen ayaklandılar. Cebel-i Lübnan'daki Marunîler'den maâda İslâm'ın cümlesi ile Hristiyan Ortodokslar protestolar ile iktifa etmeyip hergün binlerce gönüllü kaydolunuyorlar. Heyecan, Fransa aleyhinde yalnız değil, İngiltere aleyhinde dahi oluyor. Fransızlar, Bekaa kazasına tecavüz etmek istememişler iseler de, Şam'dan üç bin asker-i Arabî iki günde gelmiş ve Fransızlar'ı Bekaa'dan tardetmişlerdir. Cebel-i Lübnan'da Dürzîler ile Fransızlar arasında kanlı müsâdemât vuku bulmuştur. Lâzkiye'de Nusayrî tâifesiyle Fransızlar ile dahi diğer vak'alar oldu. Fransızlar Beyrut'ta vesair sevâhilde öyle bir idare yapmışlar ki, nefs-i Hristiyanlar "Türkler'e Allah razı olsun" söylemeye başlamışlar. İrtikab, zulüm, gadr, usulsüzlük, azamet, ilh. Suriye sevâhilindeki Fransız idaresinde hükümfermâ oluyor. Halbuki, Şam hükümet-i arabîyesinde yüz kat daha iyidir. Asayiş büsbütün Fransa'nın mıntıkasında mefkuddur. Şam idaresinde mevcuttur.

Maamafih, Fransa Şam'a ilerlemek istiyor. İngiltere ve alelhusus Allenby, Fransa'ya samimâne muavenet ediyor. Çünki, İngiliz bakıyorlar ki bu gidiş ile Suriye yalnız değil, Irak da istiklâl edecektir. Cezîretü'l-Arab, İngiltere'nin zîr-i saltanatına düşmeyecektir. Şimdiden nefs-i Şam'dan bu istiklâl tohumunu kaldırmak istiyor. Şam hükümeti 20 bin munzam asker Iraklı kaymakam Yasin Bey marifetiyle tanzim etmiştir. Ordu-yı Osmanî'den evlâd-ı Arap zâbitân kâmilen çıkmamışlar ise de onlardan 800 zabit Suriye hükümet-i arabîyesine iltihak etmişlerdir. Orada ne kadar Türkler silâh, cephane, mühimmat terk etmişler ise, Araplar almışlardır. Dürzîler, Şiiler, Nusayrîler, Kürdler, Çerkesler ile kabâil-i bedeviyenin ekserisi müsellâhdırlar ve kâmilen istiklâllerine musırrdırlar. Yasin Bey (şimdi Paşa) bu heyecanın ruhu olduğu için Maraşal Allenby'yi ib'âd etmiştir. Buna binâen 60 bin kişi Şam'da nümayiş yapmışlardır, protesto etmişlerdir ve her gün ordu-yı Arabî tehaşşüd ediyor. Gazetelerde Araplar'ın prensibi: Ya istiklâl, ya mevt. Vakıa, Beyrut gazeteleri o kadar yazamıyorlar. Zira, Fransızlar gazeteleri tatil ediyor. Karâin-i ahvâle nazaran Fransa ile Suriye Arapları ile muharebe lâbüddür. Herkes bunu diyor. Suriye'de Mustafa

Kemal Paşa'nın harekâtını alkışlıyorlar. Belki muhabere vardır. Yani, Türkler ile Araplar arasında sabık uhuvvet, İngiltere ile Fransa siyaset-i gaddarânesi sayesinde yavaş yavaş dönüyor. Nefs-i Şerif Hüseyin ile evlâdı içlerinde İngiliz'in düşmanları oldular. Ancak şimdilik ketmediyorlar. Fırsatları bekliyorlar. İngiltere de Şerif Hüseyin'in ıtmâ-ı istilâcûyânesine bir hadd koymak için düşmanı İbn Suud'a çok yüz veriyor. İbn Suud ile İbn Sabah, son günlerde Londra'ya İngiliz'in davetleri üzerine birer hey'et göndermişlerdir. Kral ile mülâkat etmişlerdir. Hep Şerif Hüseyin kuvvetini zayıf etmek içindir. Tekmil şimdiki görmekte bulunduğu siyaset İngilizya'yı harp esnasında öyle gösterdim. Ne kadar pişman olacağını makalelerimde yalnız değil oğlu Şerif Ali'ye açık bir mektupta yazdım. Bu sefer Faysal maiyetinde bulunan bir zât Paris'ten bana yazar ki, ancak Türkler bed muamelesi Araplar'ı bu siyasete soktu. Cevaben lâzım her şeyi söyledim. Türkler'in cehennemi, Frenkler'in cennetinden daha mahmuldür dedim. Ne kadar söyledik, dinlemediniz dedim. İngiliz[ler'in], Kuds-i Şerif'e girmelerine Şerif Hüseyin tebrik etti. Hâlâ Türkler yüzümüze bunu ta'yîb ederek söylüyorlar. Müslümanlar bir dere kadar kan döktükleri yerin Hristiyanlar'a avdeti için, Resulullah oğlu Hristiyanlar'a tebrik ediyor idi... Bu surette Kudüs'ü Araplar'a vereceklerin ümidinde idi ise? Ne kadar budalalıktır! El-hâsıl, kalbimde ne kadar h[.....] var ise yazdım. Çünki, Faysal bu mektubu okuyacaktır. Müşârünileyh, benim biraderim Adil'i Şam'a geldiği gibi Şam'a çağırıp hükümet-i Arabiye'nin hâkim-i askerîsi muavin-i mülkîsi yapmıştır. Yani bize yaklaşmak istiyor. Hakkımda daima sitayiş ile söylüyor. Suriye'ye avdet etmeye teklif edildim, lâkin istinkaf ettim, "Bu ahvâli göremiyorum" dedim. Zaten, Şam'ın istiklâline inanmıyorum. İngilizler ile Fransızlar tam istiklâl-i Arabî aleyhindedirler ve Araplar gerek Suriye'de, gerek Irak'ta, gerek Yemen'de her tarafta İngiliz ile Fransa'ya karşı kıyam edecekleri ve Türkler ile bi'l-muhabere tevhîd-i harekât eyleyecekleri iki ve iki dört yapar derecesine bence muhakkaktır. Dört-beş günden [buyana] Paris'teki hey'et-i Arabiye'den mühim bir zat bana mahsûs uğradı. Ahvâli bana serdetti. Sonra, İstanbul'a azîmet etmek zımnında çabuk gitti. Mustafa Kemal ile Rauf ile görüşmek istiyor. Cephane meselesi Araplar'ı merak ettiriyor. Muharebe için kâfi tüfenkler varsa da diyor, yani 200 bin tüfenk Şam'da varsa, ancak fişenk kâfi değildir. Suriye'de 10 milyondan ziyade yoktur. Hicaz'da 60 milyon fişenk vardır, lâkin Hicaz muhafazası da lâzımdır. Hattâ şu zat "Rusya'da Bolşevikî hükümeti ile alâka mümkün ise biz hazırız" dedi. Ancak acaba bize Anadolu tarîki ile silâh cephane yetiştirebilirler mi?

Bu meseleyi bendeniz de zât-ı devletinize arzediyorum. Mütalâanız nedir? Bendeniz görüyorum ki, Suriye ve Irak ahalisi İngiliz ve Fransız ile tutuşacaklardır. Sizin vasıtanızla bunlar silâh cephane meselesini bir dereceye kadar temin edebilirlerse tekrar Araplar ile Türkler'in ittihâdı pek mümkündür. Bu ders, Araplar'a kâfi oldu. Devlet-i Osmaniye'nin Arabistan'da tarafdârânı gün be gün, saat be saat çoğalıyorlar. İngiltere ve Fransa'nın aleyhinde cereyân-ı umûmî oluyor. En muannid, en mükâbir teslim etti ki: İngiliz ve Fransız'ın rekabetleri Türkler'de münhasır değildir, umûm İslâm'a şâmildir. Şimdi, Araplar Anadolu'ya bakıyorlar. Mustafa Kemal'in teşkilâtını alkışlıyorlar. Sizin de havadisinizi Suriye gazetelerinde takip ediyorlar. Demek ki bu iki milletin tekrar ittihâdı her vakitten ziyade

mümkün oldu. Ancak, Almanya eski şekli yahud Avusturya ile Macaristan hükmü gibi olmalıdır. Netice itibariyle bu şekil eski şekil gibidir, lâkin her memleket kendi dahilinde müstakil kalması iki milletin muhâdenetleri için daha müsaittir. Bu silâh ve cephanenin meselesine dair cevâb-ı devletinizi bekliyorum.

Yine başka bir çare vardır: Rusya yahud Almanya'dan fişenk imâlâtı için lâzımgelen makineler ve ustaların getirilmesidir. Arzu ederim ki siz bunu yaptırırsınız ki evlâd-ı Arap anlasınlar ki Enver Paşa Enver Paşa'dır, herşeyden evvel İslâm'dır ve âlem-i İslâm onun şahsına bu kadar meftûn ise haklıdır. Ordu-yı Arabî'nin zâbitânı 800 kişi, sizin muhiblerindendir. Hattâ içlerinde Arapça tekellüm eden Türkler vardır.

Sviçre'ye geleli tam bir sene oldu. Her zamanda ve otuz üç seneden beri kalbim devlet ve milletin müdafaasında fütur etmedi. Ama bu sene zarfında her zamandan fazla çalıştım. Ne kadar yazdık, ne kadar nutuk yaptık, ne kadar muhabere ettik, size arzetmek pek uzundur. Buranın en muhteşem otelinde ikamet ettim ve Berlin'de yaptığım gibi burada yapıyorum. Ricâl-i siyasîyeye ziyafetler, gazetelerin muharrirlerine mümkün olduğu kadar hediyeler, kendi şan ve haysiyetime lâyık ve maslahat-ı İslâmiye'ye muvafık bir surette yaşadım. Ne çare ki, Sviçre'nin Fransız gazeteleri, cümlesi aleyhimizdedirler. Feuille Gazetesi, yalnız bizi sâir mağluplar gibi müdafaa ediyor ve biz bu gazeteye risaleler gönderiyoruz. Bu gazete çok ehemmiyet alıyor. Fransa hükümeti onu menediyor. Lâkin bu memnuiyete rağmen Fransa'ya giriyor. Bern şehrinde Congrés Pacifiste in'ikad etmişti. Her milletten mümessiller vardı. O kongrede üç nutuk yaptım ve gayet şiddetli söyledim ve alkışladılar. Şeyh Çâviş de iki defa söyledi. Reşid Savfet Bey de bir defa söyledi. Ne ise, hukuk-ı Osmaniye ve İslâmiye'yi müdafaa edebildik.

Bern'de dahi geçen kışta Beynelmilel Sosyalist Kongresi in'ikad etmiştir. 15 gün devam etmiş ve biz devam ediyorduk. Sosyalist olmadığımız için nutuklar söyleyemedik lâkin raporlar verdik ve akvâm-ı İslâmiye'nin istiklâlini hâvî mühim karârat istihsâl ettik. Zaten konferansın en meşhur âzâsı, Fransa sosyalist rüesâsı Mösyö Kasin, Mösyö Longe, Mösyö Mistral vesaire, vesaire daima bendeniz ile beraber idiler. Hollanda sosyalist reisi Mösyö Terulstra dahi benim ahbabım oldu. İngiliz sosyalist rüesâsı ile alelhusus Handerson, Ramsey McDonald ile görüşüyor idik. Humanite gazetesi, yani Fransa Sosyalist Fırkası lisanı ve Mösyö Kasin gazetesi bulunan ceride, Türkiye'nin istiklâlini defaatle müdafaa etti.

Ağustos ayında işbu konferans Lusern'de yine toplanmıştır. Yine gittik. Mısırlılar'dan Şeyh Çâviş, Abdülhamid Said Bey, merhum Mehmed Ferid Bey (bir ay evvel irtihâl etti), Türkler'den Reşid Savfet, Halil Hâlid Beyler, Hindliler'den Vâhîd, Osmanlı Araplar'dan bendeniz. [.....]larına yine ziyafetler verdim. Konferansın âzâsıyla bulunuyordum ve bu sefer bendeniz ile Reşid Savfet Bey mesâisi ile konferanstan İzmir vilâyetinden Rumlar'ın ihracı, memâlik-i Osmaniye'yi müttefiklerin orduları tahliyeleri zımnında mutantan bir karar aldık. Bu kararı Mösyö Longe tahrîr etmiştir. Bir fıkrada diyor: "Türkler'i nereye tardetmek istiyorlar, bunların memleketi Anadolu'dur. Anadolu'dan dahi çıkarmak istiyorlar mı? Âlem-i İslâm cümlesi dünyanın eczâsına mütemmimdir. Niçin adaletten mahrum olsun? Ermeniler'in can ve mallarını vikaye etmek için lâzımgelen tedâbirin ittihazı

ile beraber Türkler ekseriyeti teşkil ettikleri yerlerde müstakil olmalıdırlar, ilh...". Şeyh Salih el Tunusî daima bizimle bulunuyor.

Cenevre'de birkaç ay evvel hukuk-ı Osmaniye'nin müdafaası için bir cemiyet teşkil edilmiş idi. Esbâk şeyhülislâm oğlu Muhtar Bey, bu hususta çalışmıştı. Bendenizi davet ettiler. Gittim ve cemiyetin dâim komisyonu âzâsından intihab edildim. Rüfekam Mahmud Muhtar Paşa, Münir Paşa, Muhtar Bey, dahiliye nâzır-ı esbâkı Reşid Bey, Doktor Cemil Paşa, İkdam sahibi Cevdet Bey, Reşid Savfet Bey idiler. Teşkilinden sonra Fransa sefaretinde işitilmiş ki Şekib Arslan, Enver ve Talât tarafından geliyor ve Türkler'in arasında te'lif-i zâtü'l-beyn ediyor. Bu cemiyetin teşkili onun eseridir. Binaenaleyh, Reşid Bey ve İtilâf hükümetlerine mensup diğer rüfeka korkarak istifa etmişlerdir. Bendeniz, işi bozmamak için zâhiren çekildim, maamafih çalışmaya devam ettik.

Malta'da rüfekamızdan 60 zât kadar vardır. Salâh Cimcoz Bey ile muhabere ediyorum. Muhterem peder-i devletinize gönderdim şöyle: "Dites a Hadjyi Ahmed Pacha [.....]". Gelecek cevapta mühim bir muhabere varsa arzederim. Zaten siyasî şeyler olmayacaktır, sansür vardır.

Şimdi bendenize buyurula[cak] cevapta siyasî şeyler ve silâha ait mütalâât ayrı bir kâğıt üzerine olsun, yazınızdan olmasın, imzanız bulunmasın. Ancak sıhhat ve âfiyet-i devletinizi mutazammın emirnamede imzanızı görmek istirham ederim.

Her emre hazırım. Yollar açılacakları vakit gözlerinizden öpmek, ellerinizi bûs etmek maksadı ile bulunduğunuz yere kadar gitmek niyetimde bulunduğu mâruzdur velînimetim Paşam efendim.

Şekib Arslan

Paris'te iken Mister Wilson'a iki mektup gönderdim. Arabistan'ın hâkimiyet-i padişahî altında kalmak üzere istiklâl-i dahiliyesini istedim. Mister Wilson iki mektuba iki cevap verdi. Mütalââtımı kemâl-i ehemmiyet ile okudu diyor ve sulh müzakeresinde mütalââtımı mevki-i müzakerede koyacaktır. Ancak, Mister Wilson bu meselede yalnız değil. Tekmil dermeyan ettiği nukaatı bırakmıştır ve tekmil akvâmın nazarından düşmüştür. Şimdi Amerika, Versay muahedesini reddediyor.

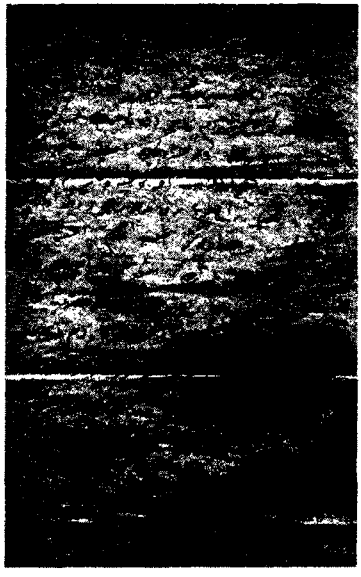
220

ENVER PAŞA'NIN, HANIMI NACİYE SULTAN'A ORTA ASYA'DAN GÖNDERDİĞİ SON MEKTUP

(25 Temmuz 1922)

Enver Paşa, bu mektubu yazmasından on gün sonra, 4 Ağustos 1922 sabahı, şimdi Tacikistan'ın sınırları içerisinde bulunan Çegan Tepesi'nde Sovyet askerleri ile girdiği çatışmada can verecektir.

25 Temmuz 1922,
Satılmış[119]

Naciyeciğim! Sevgili sultanım, cici efendiciğim!

Bugün pek sıkıntılı bir hava, tuhaf bir sis, güneş görünmüyor. Düşmandan bir hareket yok fakat henüz sabahtır. Hastalarımı geri gönderdim ve Afgan Emîri'nin askerin ve muavenetin çekilmesinin iyi olmadığını ve Bolşevikler'e emniyet câiz olamayacağını bildirdim ve hiç olmazsa eczâ-yı tıbbiye vesair malzemesinin iadesini istedim. Bakalım ne olacak? Bir de Hacı Sami ve diğer arkadaşların bu tarafa geçmesine müsaade olunmasını talep ettim. İşte efendiciğim, hemân şu satırları yazarak mektubumu kapatıyorum ve içine hergün sana topladığım buranın yabanî çiçeklerinden maâdâ kaç gecedir altında yattığım karaağaçtan kopardığım ufak bir dalı leffediyorum. Seni öper, sever, kucaklar, bu mevcudiyet-i maddiyemle, aşk ve iştiyâkımla sarılarak canını yakar, Hüdâ'nın birliğine yavrularımla beraber emanet ederim rûhum efendiciğim.

Karaağaca çakımla ismini yazdım.

Enver'in

---

[119] *Satılmış*, Pamir Dağları'ndaki kışlaklardan birinin adıdır.

Dizin

A

Aarnoud Jan Anne Aleid van Heemstra 362
Abbas Hilmi Paşa 10, 160, 199, 202, 207, 227
Abdullah Avni Bey 27, 30
Abdullah Bey 36
Abdurrahman Şeref Bey 22, 88, 89
Abdurrahman Efendi (Bahriye Yüzbaşısı Fethi Bey'in babası) 28
Abdülâziz Çâviş 471, 476
Abdülbaki Gölpınarlı 14
Abdülezel Paşa 28
Abdülhalik Renda 8
Abdülhamid Said Bey 476
Abdülhamid Zehrâvî 444
Abdülkadir Muhyiddin (Buharalı nâzır) 106
Abdüsselâm bin Selim el-Esmer el-Feytûrî 444
Acemî Paşa 28
Acemistan 122, 124
Adana 7, 62, 130, 135, 183, 237, 258, 274, 276, 461
Adnan Bey (Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in oğlu) 33, 34, 37
Adnan Adıvar 125, 130, 136, 216
Adnan Menderes 439
Afganistan 90, 102, 167, 175, 179, 200, 218, 229, 312, 314, 316, 326, 328, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 348, 349, 350, 351, 354, 461, 463, 472, 473
Afrika 11, 191, 274, 317, 444
Afyonkarahisarı 177, 181
Âgâh Bey 251
Ağa Han 186, 279, 287
Ahat Andican 348
Ahmed Bey (Cemal Azmi Bey'in oğlu) 41
Ahmed Cevad Bey (Giritli, muallim) 110
Ahmed Cevdet Bey 83, 168
Ahmed Emin Yalman 234
Ahmed Ertuğrul Bey (İsmail Mahir Efendi'nin oğlu) 29
Ahmed Hâşim 22, 78
Ahmed Hilmi Bey 444
Ahmed İhsan Bey 168, 468
Ahmed Mehmetefendioğlu 363
Ahmed Naci Bey 166
Ahmed Nami Bey 171
Ahmed Nesîmî Bey 196, 198, 264
Ahmed Remzi Bey 7
Ahmed Reşad Efendi (Reşad Hikmet Bey'in oğlu) 29
Ahmed Reşid Bey (Dahiliye Nâzırı) 215, 477
Ahmed Rıza Bey 102, 131, 155, 159, 160, 167, 170, 181, 186, 281, 287, 305, 335, 442, 468, 469
Ahmed Rüstem Bey 156, 159, 182
Ahmed Rüşdü Bey (Cemal Paşa'nın oğlu) 44

Akagündüz (Enis Avni) 22, 81, 82
Akdağmadeni 29
Âkil Bey (Bekir Sami Bey'in kâtibi) 171
Alâeddin Efendi (İsmail Mâhir Efendi'nin oğlu) 29
Alahuekber Dağları 453
Ali Başhamba 472
Ali Bey (Enver Paşa) 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 189, 353
Ali Cezmi Bey (Cemal Azmi Bey'in oğlu) 41
Ali Çavuş 101
Ali Fethi Bey (Okyar) 23, 24, 356, 357, 418
Ali Fuad Paşa 99, 313, 462
Ali Kemal 22, 83, 84, 209, 211, 214, 251, 289
Ali Mazhar Bey 24, 424
Ali Merdan 103
Ali Muhsin Paşa 446
Ali Rıfat Bey 45
Ali Sâî (Talât Paşa) 9
Ali Süavi 13
Aliye Hanım 81, 259, 346, 346, 347
Alparslan Arslan 23, 24, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 385, 386, 387, 388, 389, 391, 392, 393, 407, 408
Alp Bey (Bahaeddin Şakir Bey'in oğlu) 38, 55
Amanullah Han 23, 337, 348, 351
Amerika 9, 85, 130, 135, 149, 155, 191, 223, 339, 383, 477
Ankara 10, 21, 22, 24, 27, 30, 34, 43, 62, 81, 82, 88, 89, 99, 100, 125, 132, 133, 146, 153, 154, 158, 160, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 177, 179, 189, 196, 200, 203, 209, 211, 212, 213, 214, 217, 219, 222, 224, 225, 226, 227, 229, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 241, 244, 245, 246, 253, 254, 255, 257, 258, 264, 299, 300, 302, 313, 314, 315, 316, 317, 325, 333, 336, 340, 350, 361, 397, 401, 424, 425, 426, 439, 458, 459
Aram Fındıklıyan 31
Ârâmüddevle 207
Aram Yerganyan 30
Arap Şeyh 14
Ardahan 370
Arif Bey ((Ömer Naci Bey'in oğlu) 28
Aristide Briand 200, 316, 317
Arnavutluk 118, 185
Arşavir Şiragyan 30
Arzu Enver Erogan 17
Âsım Bey 13, 85
Atatürk 3, 7, 8, 27, 47, 316, 363, 440
Âtıfet Hanım 206
Atina 169, 173, 195, 257, 361, 381, 382
Atiye Hanım (Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'nın kızı) 28
Audrey Hepburn 362
Auguste Sarrou 317, 319, 321, 323, 325, 326, 327, 328
Avni Paşa 215
Avusturya 96, 97, 227, 247, 248, 383, 414, 476
Ayıntab 133
Ayşe Ferihan Hanım (İsmail Mahir Efendi'nin kızı) 29
Ayşegül Bafralı 16
Ayşe Hanım (Karamağara Nahiyesi Müdürü Tevfik Bey'in kızı) 29
Ayşe Hanım (Maraşlı muallim Hayrullah Efendi'nin zevcesi) 29
Ayşe Mekik 17

Ayşe Sıdıka Hanım (Cemal Paşa'nın kızkardeşi) 44
Ayşe Sultan 171
Azerbaycan 27, 163, 472
Aziz Akpınarlı 11
Aziz Nihad Bey (Cemal Paşa'nın yaveri Nusret Bey'in kardeşi) 45
Azmi Özcan 130

B

Bafra 253, 256
Bahaeddin Şakir Bey (Baha Bey, Dr. Baha Bey) 21, 27, 29, 30, 36, 38, 55, 171, 177, 179, 192, 252, 345, 346, 249
Bahaeddin Bey (Kolağası) 446
Bakim Efendi 44
Bâkire Hanım (Cemal Paşa'nın kızkardeşi) 44
Bakü 123, 124, 132, 314, 344
Balfour 278, 382
Batum 10, 98, 102, 112, 192, 205, 209, 311, 353
Bediî Bey 287
Bedri Bey 23, 201, 229, 251, 337, 341, 348, 353
Bedros Bogosyan 30
Behbud Han Cevanşîr 27
Behiye Sultan 453
Bekir Gündüz Efendi (İsmail Mahir Efendi'nin oğlu) 29
Bekir Sami Bey 152, 153, 155, 166, 171, 172, 173, 177, 200, 203, 214, 216, 219, 223, 224, 226, 228, 229, 244, 245, 246, 249, 251, 253, 255
Bekirağa Bölüğü 30, 47, 361, 362
Belgrad 12
Belkıs Hanım (Mehmed Ali Bey'in hanımı) 28
Berlin 8, 9, 10, 29, 30, 103, 141, 151, 165, 166, 179, 205, 209, 211, 216, 220, 231, 251, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 325, 326, 327, 328, 330, 337, 339, 341, 345, 346, 348, 349, 351, 356, 393, 400, 401, 403, 406, 419, 420, 421, 422, 423, 465, 466, 467, 471, 472, 473, 476
Bern 158, 166, 177, 194, 196, 198, 199, 200, 202, 220, 227, 257, 260, 261, 262, 328, 330, 332, 333, 335, 347, 476
Berthelot 152, 153, 278, 287
Besim Rıfat (Doktor) 444
Beşiktaş 13, 30
Beyoğlu 41, 44, 45, 47, 56, 85, 86, 129
Beyrut 63, 125, 128, 345, 471, 474
Beyrüssebâ 461
Binnaz Hanım (Şehid Muhtar Bey'in kızkardeşi) 28
Bitlis 8, 277, 384
Boğazlıyan 27, 30, 33, 34, 36, 37
Boğos 55
Boğos Nubar Paşa 269
Bolayır 62
Bolu 132
Bonomi 212
Boris Johnson 83
Bornova 362, 364, 366, 379
Bosna 96
Britanya 149, 271, 273, 274, 275, 276
Brüksel 79, 249
Buhara 102, 103, 104, 105, 106, 112, 218, 311, 312, 341, 342, 348, 431

Buket Gongu 17
Bulgaristan 69, 70, 96, 97, 138, 179
Burhaneddin Efendi 81, 198, 259
Bursa 17, 30, 71, 132, 139, 464
Bükreş 228
Büyük Britanya 273, 275

C

Cafer Bey (Tiflis Şehbenderi) 123
Cafer Seydahmed Kırımer 22, 166, 171, 188, 189
Calust Gülbenkyan 22, 190, 191
Câmi Bey 137, 153, 154, 155, 158, 159, 160, 162, 166, 168, 169, 171, 172, 174, 203, 214
Carlsbad 294, 295, 304
Caroline Koç 362
Catanzaro 270
Cavid Bey 8, 9, 10, 11, 16, 17, 19, 22, 23, 57, 59, 65, 71, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 83, 85, 88, 91, 92, 93, 94, 96, 98, 105, 107, 117, 118, 120, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 151, 153, 155, 157, 158, 161, 165, 166, 167, 169, 171, 173, 175, 177, 179, 181, 183, 188, 190, 192, 193, 195, 197, 199, 200, 202, 204, 206, 208, 210, 212, 214, 215, 217, 219, 221, 223, 225, 227, 228, 232, 234, 236, 239, 242, 243, 244, 245, 246, 249, 258, 260, 263, 264, 265, 270, 278, 296, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 345, 442,
Cehrî Efendi (Vali Reşid Bey'in oğlu) 28
Celâl Bayar 439
Celâl Kavur 444
Celâleddin Arif Bey 165, 171, 172, 173, 179, 214, 216, 217, 219, 222, 224, 227, 249, 251
Celâleddin Efendi (Maraşlı muallim Hayrullah Efendi'nin oğlu) 29
Celâl Nuri (İleri) 22, 85, 87,
Celâl Sahir (Erozan) 79, 143, 205
Celâsın Bey (Bahaeddin Şakir Bey'in oğlu) 38, 55
Celile Hanım (Nazım Hikmet'in annesi) 363
Cemal Azmi Bey 21,27, 29, 30, 36, 41, 319, 345, 349, 350
Cemal Paşa 8, 11, 19, 21, 23, 24, 27, 29, 30, 36, 44, 45, 49, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 125, 128, 129, 175, 179, 202, 205, 207, 209, 211, 213, 218, 221, 231, 251, 311, 313, 316, 317, 318, 327, 329, 337, 338, 339, 348, 350, 351, 355, 425, 444, 448, 450, 451, 460, 461, 462, 463, 471
Cemil Molla 215
Cenan Hanım (Bahaeddin Şakir Bey'in hanımı) 38, 55
Cengiz Efendi (Denizli Komiseri Hamdi Bey'in oğlu) 29
Cenova 110, 112, 165, 263
Cevad Bey 154, 158, 168, 177, 196, 200, 220, 227, 228, 250, 265, 335
Cevdet Tahir (Belbez) 258
Cezmi Efendi (Vali Reşid Bey'in oğlu) 28
Charles Karabiber 393
Charles Laurent 317
Charlton James Giraud 382
Churchill 278
Claude Farrère 290
Colomiès 378

Ç

Çakırcalı Efe 312
Çanakkale 62, 133, 273, 317, 445, 451
Çatalca 62, 67, 279

Çerkes Edhem 23, 362, 364, 368, 369, 370
Çerkes Mehmed 94, 468, 469
Çerkes Sami 102
Çerkes Şevket 369, 371
Çiçerin 102, 219

D

Dağıstan 15, 124
Damad Ferid Paşa 27, 132, 135, 185, 186, 248, 257, 273, 281, 282
Damad Fuad Bey 198
Damad Salih Paşa 94
Davidof 160, 209
Davos 192, 260, 262, 317, 335
Denikin 108, 472
Dicle 449
Didar Hanım (Karamağara Nahiye Müdürü Tevfik Bey'in kızı) 29
Dilşad Hanım (Mahmud Şevket Paşa'nın hanımı) 28
Dimitrios Gunaris 195
Diyarbakır 12, 28, 30, 62, 444
Doktor Avni Bey 426
Drama 376
Dürrîzade Ahmed Bey 447
Düzce 132, 133

E

Ebuzziya Tevfik Bey 22, 73, 74, 75, 76, 77,
Edda Kathleen van Heemstra Hepburn-Ruston 362
Edibe Hanım 444
Edip Tümerkan 90
Edirne 61, 62, 66, 237, 259, 272, 274, 276, 278, 279, 283, 424
Edmond Lefebvre du Prey 317
Edmund Allenby 317
Elmas Perînan Hanım (Cemal Paşa'nın yaveri Nusret Bey'in hanımı) 45
Emin Bey (Hanyalı, İttihadçı) 17, 444, 445
Emin Bey (avukat)
Emin Çölaşan 17, 445
Emine Adeviye Hanım (Ömer Naci Bey'in hanımı) 28
Emîr Abdülkadir 450
Emîr Arslan 471
Emîr Faysal 473
Enis Avni (Akagündüz) 81
Enver Efendi (Gümüşhane Mebusu Ziya Bey'in oğlu) 29
Enver Paşa 5, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 23, 24, 28, 29, 98, 102, 103, 104, 105, 110, 112, 151, 166, 169, 175, 179, 188, 192, 202, 203, 205, 207, 209, 211, 213, 216, 218, 229, 234, 311, 312, 313, 314, 336, 341, 342, 343, 346, 348, 349, 361, 370, 374, 382, 448, 449, 450, 452, 453, 471, 472, 473, 476, 477, 478
Erdal Açıkses 27
Erhan Afyoncu 17
Erich Ludendorff 419
Erol Şadi Erdinç 17, 452
Ertuğrul Efendi (Akdağmadeni Kaymakamı Tahir Bey'in oğlu) 29
Erzincan 27, 30, 60
Erzurum 60, 67, 236, 237, 350, 353, 354, 384, 453
Esad Fuad Bey 156

Eskişehir 151, 195, 314
Eşina 43
Eyüb Sabri 216, 251, 361, 381

F

Fahreddin Bey 211
Fahreddin Efendi (Şehzade) 81
Faik Nüzhet 194, 199, 200, 203, 225, 233, 235
Falih Rıfkı Atay 5, 12, 24, 47, 78, 460
Fanni Kaplân 109
Faruk Kardıçalı 17
Fas 317, 361, 393
Fatali Han Hoyski 27
Fatma Hanım (Abdülezel Paşa'nın hanımı) 28
Fatma Hanım (Abdülezel Paşa'nın kızı) 28
Fatma Hanım (İsmail Mahir Efendi'nin hanımı) 29
Fatma İffet Hanım (İsmail Mahir Efendi'nin kızı) 29
Fatma Hanım (Gazi Osman Paşa'nın hanımı) 28
Fatma Memduha Hanım (Midhat Paşa'nın kızı) 28
Fatma Mihriban Hanım (Mehmed Ali Bey'in kızı) 28
Fazıl Ahmed (Aykaç) 22, 80
Feride Hanım (Niyazi Bey'in hanımı) 28, 72
Ferikõyü 44, 51
Fethi Bey (Bahriye yüzbaşısı) 28
Fethi Bey (Ali Fethi Okyar) 23, 24, 200, 225, 226, 235, 344, 355, 356, 357, 418
Fevziye Hanım (Denizli Komiseri Hamdi Bey'in hanımı) 29
Feyiz Mehmed Han 321
Feyzi Bey 160
Fikret Hanım (Vali Reşid Bey'in kızı) 28
Filibeli Ahmed Hilmi 444
Filistin 274, 448, 450, 460, 461, 462, 473, 474
Firdes Hanım (Denizli Komiseri Hamdi Bey'in annesi) 29
Fizan 17, 439, 444, 445
Foça 381
Franklin Buillon 153, 177, 317, 321, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 333
Fransa 8, 9, 98, 135, 152, 153, 160, 169, 170, 175, 194, 196, 200, 203, 206, 213, 221, 222, 227, 263, 278, 279, 286, 289, 290, 299, 305, 316, 317, 318, 321, 327, 328, 338, 339, 340, 341, 348, 361, 378, 380, 393, 473, 474, 475, 476, 477
Friedrich Kress von Kressenstein 317
Frew (İngiliz rahip) 135
Fuad Köprülü 439
Fulya (Beşiktaş'in mahallesi) 30

G

Galata 41, 94
Galib Bahtiyar 177
Galib Bey (Makedonya delegesi) 177, 187
Galib Bey (Şerif Paşa'nın sekreteri) 281, 286, 287, 288
Galib Bey (Topçu yüzbaşısı) 445, 446, 447
Galib Kemali Bey 22, 159, 183, 216, 228, 245, 257
Gazi Osman Paşa 28
Gazze 24, 448, 449
Gelibolu 62, 67
General Denikin 472

General Vrangel 176
Georges Rémond 317, 321, 332
Giresun 253
Girit 12, 444, 445
Göçe oğlu Avram 50
Grasse 78
Gurten 192, 194, 196, 262, 263
Gümüşhane 29, 225
Güney Amerika 191
Gürcistan 15, 109

H

Habîbe Hanım (İsmail Hakkı PAşa'nın annesi? 28
Hacı Âdil Bey 225, 263, 264, 401
Hadice Hanım (Kaymakam Kemal Bey'in hanımı) 33, 34, 37
Hadice Hanım (Midhat Şükrü Bey'in hanımı) 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408
Hadice Müzeyyen Hanım (Cemal Azmi Bey'in hanımı) 41
Had Kursonlar 381
Hafiz Abdullah Avni Bey 27, 30
Hafiz Behram Ağa 466
Hafiz Hakkı Paşa 24, 453
Hafize Hanım (Karamağara Nahiyesi Müdürü Tevfik Bey'in hanımı) 29
Haim Efendi 200, 225
Hakkı Behiç Bey (Denizli Mebusu) 29
Hakkı Bey (Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin oğlu) 28
Hakkı Bey (Marsilya Şehbenderi) 418
Halep 8, 71, 424, 444, 445, 446, 451, 456, 474
Halide Edib 22, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 283
Halil Bey 168, 169, 175
Halil Bey (Edhem Paşazade) 465
Halil Bey (Halil Menteş, Hariciye Nazırı) 198, 200, 225, 418, 442
Halil Halid Bey 155, 476
Halil Muhsin Paşa 447
Halil Paşa (Halil Kut) 15, 28, 99, 100, 105, 350
Hallaçyan 203, 205
Hamdi Bey (Doktor Nâzım Bey) 98, 106, 117
Hamdi Bey (Cafer Seydahmed'in kardeşi) 189
Hamdi Bey (Denizli komiseri) 29, 143, 181
Hamdi Bey (Telgraf Başmüdürü) 143, 181
Hâmid Bey (Hilâl-I Ahmer Reisi) 257, 304
Hâmi Efendi (Karamağara Nahiyesi Müdürü Tevfik Bey'in oğlu) 29
Hamrîzâde Abdurrahman Efendi 447
Handerson 476
Hanya 444
Harun Aliçe 146, 152, 154, 156, 157, 159, 160, 162, 165, 166, 168, 170, 172, 174, 176, 178, 180, 182, 189, 220, 224, 227
Harun Bey 189
Hasan Ağa 203, 210
Hasan Âlî 371
Hasan Behcet Bey (Cemal Paşa'nın oğlu) 44
Hasan Bey (İttihadçı Emin Bey'in babası, sabun tüccarı) 444
Hasan Fehmi Bey (Kastamonu Milletvekili) 22, 90

Hasan Fehmi Ataç 225
Hasan Mekkî Efendi 427
Hasan Necdet Bey (Cemal Paşa'nın oğlu) 44
Hasan Râmi 24, 411, 412, 413
Hasan Tahsin 235
Haydar Taşan 23, 354
Hayreddin Paşa 94
Hayri Efendi (Şeyhülislâm) 28, 432, 442
Hayri Bey 244, 258
Hayriye Hanım (Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in hanımı) 52
Hayriye Talât Hanım (Hayriye Talât Bafralı, Talât Paşa'nın hanımı) 16, 17, 24, 31, 48, 50, 53, 55, 56, 201, 205, 208, 209, 210, 211, 213, 231, 233, 345, 346, 363, 399, 403, 405, 419, 421, 422, 423
Hayrullah Efendi (Maraşlı muallim) 29
Hâzım Bey 306
Heathcote-Smith 382, 384
Helena Willman-Grabowska 317
Henri Giraud 362
Henri Joseph Eugène Gouraud 317
Henry Franklin-Bouillon 317
Henry Torrès 393
Hersek 96
Heybeliada 376
Hicaz 14, 63, 274, 276, 427, 435, 474, 475
Hikmet Bey (Yaver) 196,
Hikmet Hanım (Şehid Yüzbaşı Yörük Selim Bey'in hanımı) 28
Hikmet Paşa 222
Hindistan 100, 130, 274, 279, 283, 287, 340, 431, 435, 473
Hive 103, 105
Hocapaşa 53, 54
Hokaçyan Viçen 51
Hollanda 362, 383, 476
Hrisostomos Kalafatis 376
Humus 444
Hurşid Paşa 195, 196
Hüseyin Ağa 204
Hüseyin Cahid Yalçın 258, 301, 439, 471
Hüseyin Hâkî Efendi 233
Hüseyin Hilmi 64, 96
Hüseyin Hüsnü Paşa 23, 362, 363, 385
Hüseyin Kazım 215
Hüseyin Ragıp Bey 91, 160
Hüseyin Suad 157, 162
Hüseyin Tosun 244
Hüsnü 14, 23, 83, 118, 125, 186, 257, 362, 363, 364, 371, 385
Hüsnü Ceyhun Sarıer 14
Hüsrev Gerede 257

I-İ

Irak 15, 28, 247, 248, 269, 449, 451, 473, 474, 475
İbni Suud 475
İbnü'l-Arabî 444

İbrahim Edhem Paşa 316
İbrahim Fevzi 47
İbrahim Paşa 356
İdris Çavuş 371
İnebolu 199, 264, 311
İngiltere 22, 23, 60, 69, 83, 101, 125, 130, 135, 169, 191, 195, 196, 224, 227, 247, 270, 271, 272, 274, 275, 287, 338, 361, 375, 380, 382, 384, 398, 438, 469, 473, 474, 475
İran 15, 122, 166, 314, 384
İrfan Efendi (Karamağara Nahiyesi Müdürü Tevfik Bey'in oğlu) 29
İsmail Bey (avukat) 191
İsmail Canbulat 8, 9, 10, 22, 24, 28, 29, 192, 196, 199, 217, 243, 245, 249, 250, 252, 254, 256, 257, 260, 399, 401, 414, 415, 416, 417, 471
İsmail Derviş 22, 183, 184, 185, 187
İsmail Hakkı Bey 418
İsmail Hakkı Paşa 28, 196
İsmail Mahir Efendi 29
İsmet Bey (İsmet Karadoğan) 23, 100, 311, 312, 314, 315, 316, 318, 321, 323, 325, 326, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 348, 351, 352, 353, 354
İsmet Hanım (Vali Reşid Bey'in kızı) 28
İsmet İnönü (İsmet Paşa, İnönü) 3, 21, 25, 31, 53, 54, 55, 56, 230, 239
İspanya 383
İstanbul 5, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 21, 24, 27, 30, 33, 34, 37, 38, 41, 43, 45, 47, 50, 51, 53, 54, 62, 66, 67, 68, 69, 71, 79, 81, 86, 88, 89, 90, 94, 106, 110, 118, 119, 120, 123, 125, 128, 129, 130, 131, 135, 136, 143, 146, 156, 157, 159, 160, 173, 174, 177, 181, 182, 184, 187, 188, 189, 190, 191, 196, 198, 199, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 210, 211, 213, 215, 217, 218, 219, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 243, 245, 247, 249, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 263, 265, 269, 270, 272, 273, 274, 276, 277, 278, 279, 283, 285, 287, 288, 289, 297, 305, 316, 317, 318, 325, 335, 336, 339, 340, 348, 350, 353, 356, 357, 361, 362, 371, 375, 376, 382, 389, 393, 394, 398, 399, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 414, 415, 420, 423, 424, 427, 434, 437, 444, 445, 448, 450, 458, 460, 462, 463, 467, 469, 471, 472, 473, 475
İsviçre 146, 155, 156, 161, 168, 174, 177, 188, 192, 196, 198, 199, 201, 202, 203, 215, 220, 226, 257, 258, 260, 261, 263, 316, 317, 321, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 334, 336, 339, 348, 362, 397, 471
İşkodra 61, 62, 66
İtalya 9, 71, 91, 151, 169, 171, 175, 199, 201, 212, 216, 227, 249, 269, 336, 339, 340, 361, 385, 386, 389, 399
İzmir 5, 12, 17, 19, 23, 62, 67, 81, 91, 146, 151, 161, 183, 191, 212, 222, 235, 249, 259, 272, 274, 276, 278, 283, 350, 361, 362, 363, 364, 366, 369, 370, 371, 374, 376, 378, 379, 380, 382, 384, 393, 397, 400, 445, 476
İzmit 83, 133, 234
İzzet Bey (Serseccadeci) 411
İzzet Holo Paşa 363
İzzet Melih 207, 215, 225, 233, 259
İzzet Paşa 134, 157, 219, 222, 249, 340, 355, 472

J

Jonathan Schneer 382
Joseph Joffre 317
Joseph Victor Anthony Ruston 362

K

Kâbil 102, 321, 337, 339, 340, 341, 343, 348, 349, 354
Kafkasya 11, 15, 116, 120, 122, 123, 124, 317, 375, 472
Kâmil Paşa 22, 96, 97
Kâmile Hanım (Talât Paşa'nın kızkardeşi) 50, 53, 56
Kâmuran Hanım (Cemal Paşa'nın kızı) 44, 323, 325, 335, 347
Kâmuran Bey (Muş Mutasarrıfı Servet Bey'in oğlu) 29, 41
Kara Kemal Bey 196, 198, 200, 350, 466
Kara Vâsıf Bey 192, 196, 199
Karadağ 85
Karamağara 29
Kars 100, 314, 315, 350
Kazan 120, 123
Kâzım Bey (Cavid Bey'in kardeşi) 189
Kâzım Esad Bey (Doktor) 158, 182
Kâzım Paşa (İzmit kumandanı) 234
Kemal Bey (Boğazlıyan Kaymakamı) 21, 27, 30, 33, 34, 36, 37
Kemal Canbulat 471
Kemaleddin Efendi (Maraşlı Muallim Hayrullah Efendi'nin oğlu) 29
Kemal Midhat 201
Kerenski 107
Kıbrıs 274, 276
Kılıç Ali Paşa 43
Kırım 11, 22, 113, 115, 120, 163, 188
Kırkkilise 62, 66
Kidwai 279
Kilikya 133
Kirkor Esmeryan 45
Kont Brunstorf 472
Konya 12, 136, 177
Köçeoğlu Andon Aram 43
Kraliçe Wilhemina 362
Kravfort 65
Kudûs 448, 449, 451, 460, 461, 462, 475
Kurbanbaba 133
Kuzey Amerika 191
Kuzguncuk 364
Küçük Talât Bey 28

L

Lausanne 148, 151, 153, 155, 158, 161, 163, 164, 166, 167, 169, 171, 173, 175, 177, 179, 181, 333, 334, 336
Lenin 107, 109, 110
Libya 13, 317, 471
Lineviç 121
Lis Fray 125
Livorno 171
Lloyd George 149, 165, 195, 278, 299, 474
Locarno 226, 227
Londra 23, 60, 83, 97, 125, 130, 135, 136, 160, 173, 181, 182, 183, 195, 203, 206, 211, 222, 257, 269, 271, 279, 280, 287, 291, 292, 319, 356, 382, 469, 474, 475
Lord Curzon 22, 270, 271, 279, 280, 299

Lord Granville 361
Lothrop Stoddard 11
Louis Hubert Gonzalve Lyautey 317
Louis Mallet 280
Lozan 22, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 157, 160, 161, 163, 164, 169, 174, 179, 181, 182, 184, 202, 246, 318, 319, 321, 323, 326, 327, 328, 332, 333, 334, 335, 336
Lumbardo 95
Lût Denizi 460
Lûtfiye Hanım (Niyazi Bey'in kızkardeşi) 28
Lübnan 128, 171, 212, 471, 474
Lygues 289

M

Maarra 444
Macaristan 163, 247, 248, 414, 476
Madam Golis 171
Madam Grabowska 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 334, 336
Mahmud Muhtar Paşa 155, 159, 162, 166, 179, 181, 182, 211, 215, 217, 259, 357
Mahmut Şevket Paşa 22,28, 59, 64, 69, 94, 362, 385
Mahvîzâde Abdürrahim 445
Makedonya 15, 118, 123, 177, 317
Malta 17, 19, 24, 27, 30, 81, 90, 162, 192, 194, 199, 201, 246, 257, 258, 260, 263, 264, 265, 361, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 477
Manastır 62, 66, 453
Maraş 29, 133, 317
Marsilya 198, 200, 203, 418
Mâsume Hanım 261, 262, 264
Maurice Bompard 318
Mazlum Efendi (Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in oğlu) 29, 48
Mazlume Hanım (Vali Reşid Bey'in hanımı) 28
Medine 12, 274
Mehmed Âkif 13
Mehmed Ali Aybar 23, 363, 367
Mehmed Ali Bey (şehid) 28
Mehmed Ali Paşa (Kavalalı) 269
Mehmed Ali Paşa (Maraşal) 363
Mehmed Bahaeddin Efendi (Mehmed Ali Bey'in oğlu) 28
Mehmed Celâsın 38
Mehmed Efendi 444, 446
Mehmed Fahreddin Efendi (Şehzade) 81
Mehmed Ferid Bey 476
Mehmed Hüsrev 371
Mehmed Rıfat 72
Mehmed Tevfik Efendi (Yüzbaşı, jurnalci) 24, 444, 445
Mehmed Yakup Efendi 445
Mehmet Ali Aybar 363, 367
Mehmet Bahaeddin Efendi 29
Meisser 317, 323, 326, 328, 329, 330, 332, 333, 335
Mekke 11, 274, 427, 435, 448
Melâhat Hanım (Yüzbaşı Yörük Selim Bey'in kızı) 28
Melekşah Arslan 17, 361
Memduh Bey 418

Memnune Hanım (Akdağmadeni Kaymakamı Tahir Bey'in hanımı) 29
Menaşe 219, 220, 249
Menemenlizade Rıfat Bey 22, 72
Meran 196, 198, 215
Mersin 471
Merzifon 353
Mesrure Hanım (Midhat Paşa'nın kızı) 28
Mevlânzade Rıfat 22, 71
Mevsume Hanım 194, 228, 346
Mevsume Hanım 194, 228, 346
Mezopotamya 274, 276, 448
Mısır 10, 30, 71, 269, 271, 274, 276, 287, 299, 302, 355, 375, 430, 431, 448, 453, 456, 472, 473
Mısrî İzzet Paşa 356
Midhat Efendi (Niyazi Bey'in oğlu) 28
Midhat Paşa 28, 468, 469
Midhat Şükrü Bey 17, 19, 24, 192, 194, 205, 213, 231, 233, 257, 361, 265, 393, 395, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407
Mihran Bezaryan 45
Mihrünnisa Hanım (Akdağmadeni Kaymakamı Tahir Bey'in kızı) 29
Milyukov 108
Miralay Norman 133
Mirza Rıza Dâniş Han 207
Monte Carlo 201, 207, 265, 269, 281, 282, 283, 286, 287, 293, 300, 303
Moskova 10, 11, 15, 22, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 179, 205, 257, 273, 313, 314, 316, 337, 341, 342, 346, 349, 350, 351, 354, 393
Muallim Naci 466
Muammer Hanım Efendi (Gümüşhane Mebusu Ziya Bey'in kızı) 29
Muhammed Veli Han 348, 349
Muhiddin Birgen 5, 128
Muhsin Bey 363
Muhtar Bey (Binbaşı) 28
Muhtar Bey (Esbak şeyhülislâmın oğlu) 477
Muhtar Bey (Tiflis sefiri) 243, 315, 350, 477
Muhtar Mehmed (Muhammed) Veli Han (Afgan sefiri) 337, 348
Muhyiddin Bey (ihtiyat mülâzimi) 102
Munise Hanım (Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin hanımı) 28
Musa Kâzım Efendi 442
Muslihiddin Âdil Bey 200
Mustafa Arif 215
Mustafa Hâlik Bey 242
Mustafa Kemal (Mustafa Kemal Paşa, Reisicumhur, Atatürk) 7, 8, 9, 10, 21, 23, 25, 27, 31, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 100, 131, 155, 193, 201, 205, 207, 209, 211, 222, 223, 224, 226, 234, 235, 249, 257,
311, 313, 316, 317, 325, 333, 343, 344, 350, 351, 356, 363, 440, 458, 475,
Mustafa Kemal Bey (Cemal Azmi Bey'in oğlu) 41
Mustafa Koç 362
Mustafa Necip Bey 29
Mustafa Rahmi Bey 361
Musul 229, 269, 474
Muş 21, 29, 30, 36, 41
Müfide Hanım 155
Münib Bey (Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin oğlu) 28
Münih 160, 162, 175, 179, 182, 194, 205, 207, 209, 216, 220, 231, 257, 263, 319, 323,

325, 328, 330, 334, 336, 462
Münire Hanım (Cemal Paşa'nın yaveri Nusret Bey'in kızkardeşi) 45
Münire Sultan 94
Münir Paşa 229, 477
Müntekim Efendi (Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in oğlu) 29
Müşerref Hanım (Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in kızı) 37
Müveddet Hanım (Adliye Nâzırı Refik Bey'in hanımı) 28
Müzehher Hanım (Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in kızı) 37
Müzeyyen Hanım (Ömer Naci Bey'in kızı) 28
Müzeyyen Hanım (Cemal Azmi Bey'in hanımı) 28, 41

N

Nabi Bey 227
Naciye Hanım (Abdülezel Paşa'nın kızı) 28
Naciye Hanım (öğretmen) 127
Naciye Sultan (Enver Paşa'nın hanımı) 10, 24, 478
Nâdir Efendi (Karamağara Nahiyesi Müdürü Tevfik Bey'in oğlu) 29
Nâfi Bey (Câbirîzâde Nâfi Efendi? 365, 446
Naim Bey 306
Namık Kemal 72, 467
Napoli 228, 262
Nasûhi Bey 48
Nâzım Bey (Doktor Nâzım) 10, 22, 28, 94, 98, 109, 179, 192, 202, 204, 205, 207, 234, 246, 285, 305, 350, 473
Nazım Hikmet 363
Nâzım Paşa 28, 94, 469
Nazire Hanım 233
Nebiye Hanım (Cemal Paşa'nın yaveri Nusret Bey'in kızkardeşi) 45
Necmeddin Molla 211, 215, 232, 418
Nemrud Mustafa Paşa 27, 30
Neriman Hanım (Muş Mutasarrıfı Servet Bey'in kızı) 29
Neslişah Osmanoğlu 286
Neuchatel 168
Nihad Reşad Bey 130, 133, 134, 151, 153, 155, 160, 167, 169, 170, 183, 186, 286, 289, 290, 299
Nilüfer Hanım (Akdağmadeni Kaymakamı Tahir Bey'in kızı) 29
Nimet Hanım (Rahmi Bey'in hanımı) 362, 363, 368, 385, 393
Niş 12
Niyazi Bey (Resneli) 28
Nono Bey 363
Noradunkyan Efendi 85
Nöşatel 146
Numan Menemencioğlu 72
Nuri Bey 80, 90, 192, 197, 204, 205, 206, 208, 210, 217, 218, 221, 223, 224, 225, 226, 228, 229, 231, 233, 250
Nuri Bey (Tayyareci) 28
Nuri Bey (Yüzbaşı) 29
Nuri Paşa (Nuri Killigil) 168, 169
Nuriye Hanım 198, 199, 219, 226, 231, 235, 244, 245, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 401
Nusret Bey (Cemal Paşa'nın yaveri) 21, 27, 30, 36, 45, 101, 315, 322, 335336, 349, 350
Nusret Bey (Urfa Mutasarrıfı) 21, 27, 29, 30, 36, 47, 52,
Nyon 194

O-Ö

Odesa 119, 471
Ordu 10, 28, 125, 181, 448, 449, 451, 453, 463, 474, 476
Orenburg 120
Orhan Bey (Muş Mutasarrıfı Servet Bey'in oğlu) 29, 41
Oskan Efendi 206
Osman Ertuğrul (Şehzade) 81
Osmaniye 62, 269, 372, 374, 375, 428, 429, 430, 431, 432, 434, 435, 438, 452, 465, 467, 468, 469, 473, 475, 476, 477
Osman Kemal 83
Osman Mayatepek 13, 17
Osman Nizâmî Paşa 9, 223
Oyrizade Ahmed Bey 445
Ömer Fuad Efendi (Reşad Hikmet Bey'in oğlu) 29
Ömer Naci Bey 28
Özbekistan 112

P

Pangaltı 56, 269, 465
Paris 8, 9, 22, 59, 60, 65, 102, 132, 146, 151, 153, 155, 157, 159, 160, 166, 167, 170, 171, 175, 179, 183, 185, 186, 190, 198, 200, 203, 204, 205, 212, 213, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 226, 227, 228, 233, 249, 251, 252, 261, 262, 269, 270, 271, 277, 278, 280, 281, 283, 285, 286, 287, 288, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 302, 303, 304, 305, 316, 318, 319, 320, 321, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 348, 349, 350, 351, 356, 393, 402, 403, 464, 465, 470, 475, 477
Peïra-Cava Dağı 226
Perihan Hanım (Denizli Komiseri Hamdi Bey'in kızı) 29
Petersburg 60, 109, 111, 115, 118, 119, 123, 124
Pozantı 461
Prag 304

R

Ragıb Bey 175
Rahmi Bey (Rahmi Arslan) 17, 19, 23, 24, 151, 262, 265, 359, 361, 362, 363, 364, 366, 369, 370, 372, 374, 376, 378, 379, 381, 382, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 397, 400
Raif Paşa 446
Ramsey McDonald 476
Rana Bey 249, 251
Râşid Bey 365
Rauf Bey (Matbuat-I ecnebiye müdürü) 85, 86
Rauf Bey (Orbay) 189, 192, 196, 199, 201, 203, 216, 217, 232, 234, 246, 399, 458, 463, 475
Raymond Poincaré 318
Refet Paşa 230, 234
Refia Sultan 198
Refika Hanım 205
Refik Bey (Adliye Nâzırı) 28
Refik Bey 387, 408
Refik Çölaşan 17, 445
Refik Halid Karay 5, 209, 458
Refik Nevzad Bey 186, 287

Reşad Halis 281
Reşad Hikmet Bey 29
Reşid Bey (Vali) 21, 28, 30, 36, 43, 51, 114,
Reşid Mümtaz Paşa 204
Reşid Sadi Bey 200
Reşid Saffet Bey 174, 182, 476, 477
Reyhan Hanım 41
Rıfat Efendi 347
Rıfat Paşa 60, 64, 85, 469
Rıza Bey 94, 245
Robert Vansittart 280
Roma 7, 9, 30, 153, 155, 158, 159, 160, 162, 166, 171, 174, 181, 192, 194, 196, 197, 198, 199, 203, 205, 211, 213, 216, 218, 219, 220, 224, 226, 227, 232, 249, 251, 252, 257, 258, 259, 262, 265, 334, 336, 362, 401
Romanya 71, 471
Rosslyn Wemyss 23, 374
Rumeli 62, 63, 65, 66, 130, 133, 179, 247, 248, 361, 372, 373, 437
Rusçuk 415
Rusya 11, 15, 24, 59, 60, 62, 63, 66, 86, 96, 97, 98, 99, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 128, 146, 222, 272, 273, 311, 312, 313, 314, 341, 342, 350, 361, 380, 383, 384, 472, 473, 475, 476

S

Saadet Hanım 207
Sabiha Hanım 205, 206, 208, 210, 215, 225, 231, 233
Sabri Bey 251
Sabri Hoca 217
Sadık Bey 126
Sadık Paşa 466
Safvet 157, 162, 165, 174, 182
Said Halim Paşa 9, 24, 27, 30, 36, 86, 105, 176, 192, 198, 203, 205, 207, 209, 212, 214, 217, 231, 259, 355, 452
Said Paşa (Hariciye Nazırı) 269, 465, 466, 467, 468
Sakarya 102
Salâh Birsel 363
Salâh Cimcoz Bey 477
Salem 65, 76
Salih Çavuş 99, 101
Salihli 362, 366, 371
Salih Bey 287
Salih el-Tunusî 471, 472, 477
Salih Paşa 172, 192, 195, 196, 201
Salih Paşa (Damad) 94, 172, 192,
Salim Hüsnü Bey 125, 137
Sami Çölgeçen 439
Samsun 11, 229, 245, 253, 254, 255, 256, 257
Sâniye Hanım (Muş Mutasarrıfı Servet Bey'in hanımı) 41
San Remo 131, 194, 213
Sarıkamış 453
Sarkis Gülbenkyan 190
Sazanof 118, 119, 121, 122
Seher Hanım (Tayyareci Nuri Bey'in annesi) 28
Selânik 11, 21, 23, 53, 61, 62, 66, 76, 91, 200, 234, 361, 362, 372, 373, 397, 400, 403, 413, 436

Selim Hüsnü 83
Selma Hanım 83
Semih Bey 204
Seniha Hanım (İzzet Melih'in hanımı) 211, 215, 216, 228
Seniye Cemal Hanım 23, 44, 327, 345, 347
Serdar Ahmed Cemal Han 321, 330, 339
Serpuhi 43
Servet Bey (Muş Mutasarrıfı) 21, 29, 30, 36, 41
Seyyid Abdülkadir 306, 307
Seyyid Abdüsselâm Esmer 444
Seyyid Bey 108
Sırrı Beyzâde 171
Sıtkı Efendi 354
Sina Cephesi 448, 449, 451, 461
Sinop 14
Sivas 10, 236, 448, 458, 459
Sofya 138, 192, 355, 357, 418
Sogomon Tehliryan 30
Srepan Cagigyan 30
Stockholm 257, 269, 464
Suad Bey 28, 157, 162
Subhi Bey 255
Sultan Abdülhamid 12, 13, 14, 15, 17, 22, 24, 59, 73, 74, 75, 81, 94, 130, 171, 316, 363, 411, 439, 444, 445, 464, 466, 467, 468, 469
Sultan Abdülmecid 94
Sultan Reşad (Mehmed Reşad, Reşad-ı Hâmis) 213, 429, 431, 442, 452
Sultan Vahideddin 171, 303
Surinam 362
Suriye 64, 71, 101, 125, 128, 129, 171, 231, 234, 247, 248, 274, 276, 316, 317, 448, 451, 460, 461, 462, 463, 471, 472, 473, 474, 475
Süleyman Asım Efendi (Niyazi Bey'in oğlu) 28
Süleyman Delvina 185
Süleyman Nazif 5, 199, 300, 385, 464
Süleyman Numan Paşa 89, 192, 194, 258
Süleyman Şefik 133
Süreyya Bey (Cemal Paşa'nın yaveri) 21, 30, 36, 49, 101, 315, 325, 334, 349, 350, 354
Süreyya Bursa 17

Ş

Şam 125, 128, 129, 171, 444, 450, 456, 474, 475
Şaziye Hanım (Cemal PAşa'nın kızkardeşi) 44
Şefika Osman 320
Şekib Arslan 11, 24, 471, 477
Şenol Kantarcı 7, 27
Şeref Bey 169
Şerif Hüseyin 24, 450, 473, 474, 475
Şerif Paşa 19, 22, 23, 183, 185, 186, 187, 207, 228, 267, 269, 270, 275, 278, 279, 286, 291, 464, 465, 467, 468, 469, 470
Şevket Süreyya Aydemir 15
Şeyh Müşir Hüseyin Kıdvâî 130, 283
Şeyh Sâlih el-Tunûsî 471
Şeyhülislâm Hayri Efendi 28
Şiar (Yalçın) 81, 146, 244
Şinasi Efendi (Vali Reşid Bey'in oğlu) 28

Şişli 38, 129, 217, 361, 439, 470
Şobra 270
Şükrü Bey (Maarif Nâzırı) 200, 243
Şükrü Mehmed Sekban (Doktor) 305
Şükrü Kaya 7

T

Tahir Bey (Akdağmadeni Kaymakamı) 29
Tahire Hanım 29
Tahsin Bey 216, 243, 399, 400,
Tahsin Bey (Hüseyin Hüsnü Paşa'nın oğlu) 362
Tahsin Paşa 469
Thataburunyan 51
Talât Paşa 5, 6, 9, 10, 11, 16, 17, 21, 22, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 36, 50, 53, 54, 56, 76, 95, 105, 106, 127, 128, 138, 151, 208, 209, 210, 216, 229, 231, 233, 297, 336, 341, 361, 382, 414, 416, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 427, 448, 450, 472, 477
Tarık Efendi (Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in oğlu) 29, 48
Tarık Zafer Tunaya 81
Taşkent 104, 113, 116, 353, 354
Tavariş Gobner 105
Tavariş Soris 98
Tayyareci Nuri Bey 28
Tekfurdağı 62, 66, 67
Tevfik Bey (Karamağara Nahiyesi Müdürü) 29
Tevfik Fikret 259
Tevfik Paşa 27, 212, 248, 356
Tevfik Rüşdü (Aras) 91
Thun 202
Tiflis 30, 100, 101, 105, 113, 123, 124, 311, 314, 316, 343, 344, 350, 351, 353, 354, 460
Tirilye 376
Tissier 316, 319, 320, 321, 322, 323, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 339
Topalyan Karnik 53
Torretta 212
Trablus 11, 12, 442, 444
Trablusgarb 15, 118
Trabzon 21, 29, 30, 41, 124, 253, 258, 314, 350, 353, 384
Trakya 161, 177, 192, 229
Tulon 203
Tunus 15, 106
Turhan Hüsnü Paşa 118
Tülin Ayanlar 17
Türkistan 11, 15, 103, 104, 123, 209, 211, 218, 312, 341, 342, 348, 472, 473

U-Ü

Urfa 21, 27, 29, 30, 36, 47, 52, 133
Ümran Emin Çölaşan 445
Üsküdar 14, 190, 233, 269, 353, 439
Üsküp 62, 66

V

Van 258, 277
van Heemstra 362
Vardar 12, 200
Vehbi Bey 235
Velid Canbulat 471
Venedik 172, 211, 224, 243
Victor Berard 183
Victor Weil 95, 317
Viçen Hokuçyan 44
Viyana 213, 228, 399, 414, 453
Von Bulow 472
Vrangel 108, 115, 176

W

Wallace H. Durrell 379
Wangenheim 452
Wier 60

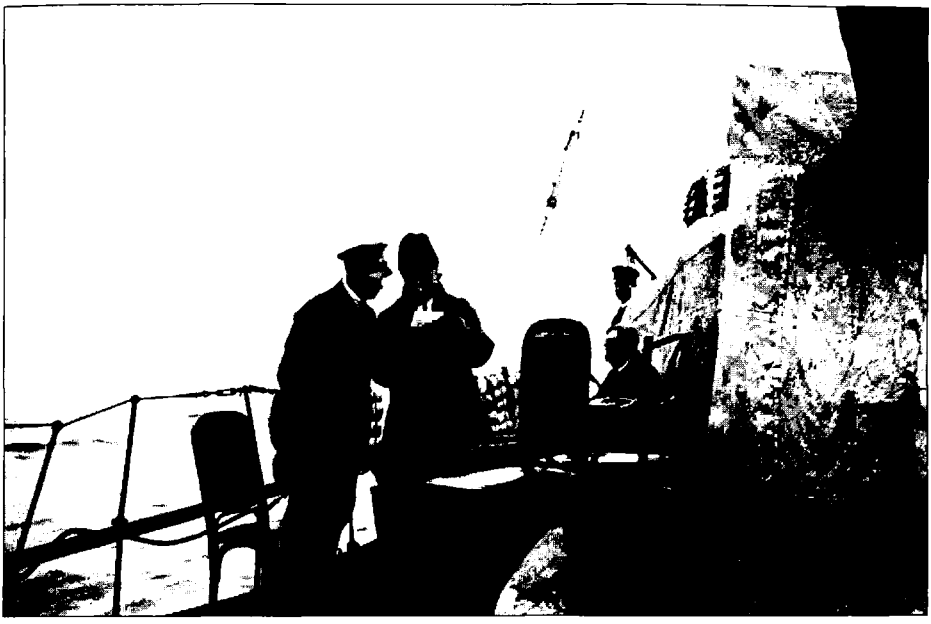
Y

Yadigâr Hanım Efendi (Gümüşhane Mebusu Ziya Bey'in kızı) 29
Yakub Kadri 209
Yakup Cemil 370
Yanya 60, 61, 62, 66
Yasin Bey 474
Yavuz Sultan Selim 429, 430
Yedi-Sekiz Hasan Paşa 13
Yorukof 177
Yozgat 27, 30
Yörük Selim Bey (Yüzbaşı) 28
Yunanistan 65, 66, 71, 161, 175, 178, 191, 195, 247, 259, 283
Yunus Emre 14
Yusuf Kemal (Tengirşenk) 173, 179, 203, 213, 217, 249, 332, 333, 334, 340, 349
Yusuf Ziya Bey (Hariciye Mektupçusu) 222

Z

Zafer Hanım (Yüzbaşı Yörük Selim Bey'in kızı) 28
Zeki Bey 99
Zeki Paşa 207, 446
Zeki Paşa Biraderi Ahmed Bey 446
Zelitan 444
Zeynep Mümtaz 363
Ziya Bey 171, 181, 194, 195, 203, 219, 246, 252Ziya Bey (Gümüşhane Mebusu) 29
Ziya Bey (İzmirli) 108
Ziya Gökalp 125, 146, 461
Zümrüt Efendi (Gümüşhane Mebusu Ziya Bey'in oğlu) 29
Zürcher 318, 334, 462
Zürih 161, 168, 199, 202, 227, 260, 262, 332

İTTİHAD VE TERAKKİ ALBÜMÜ

İttihadçılar'ın sürgününden ilk defa yayınlanan fotoğraflar: Enver Paşa (ayakta, gözlüklü), 2 Kasım 1918 sabahı İttihad ve Terakki'nin lider kadrosunu taşıyan Alman torpidosu R-01'in güvertesinde, Kırım'ın Evpatorya limanı yolunda. Sağ arkada sandalyede oturan kişi, Trabzon'un eski valisi Cemal Azmi Bey'dir.

Talât Paşa (sağ başta), R-01'in güvertesinde Cemal Azmi Bey (soldan ikinci) ile.

Enver Paşa, 29 Ekim 1921 günü Buhara'da mahallî giysilerle. Paşa, fotoğrafı hanımı Naciye Sultan'a imzalamış.

Enver Paşa, hanımı Naciye Sultan, büyük kızı Mahpeyker ve kayınbiraderi Şehzade Abdülhalim Efendi. Paşa, fotoğrafı Naciye Sultan ile beraber 1918 Eylül'ünde annesi Ayşe Hanım'a imzalamış.

Enver Bey, Paşa olmadan önce sivil kıyafetle.
Fotoğrafı 1917 Aralık'ında hanımı Naciye Sultan'a imzalamış.

Enver Paşa, Almanya'dan gelen yeni bir silâhı deniyor.

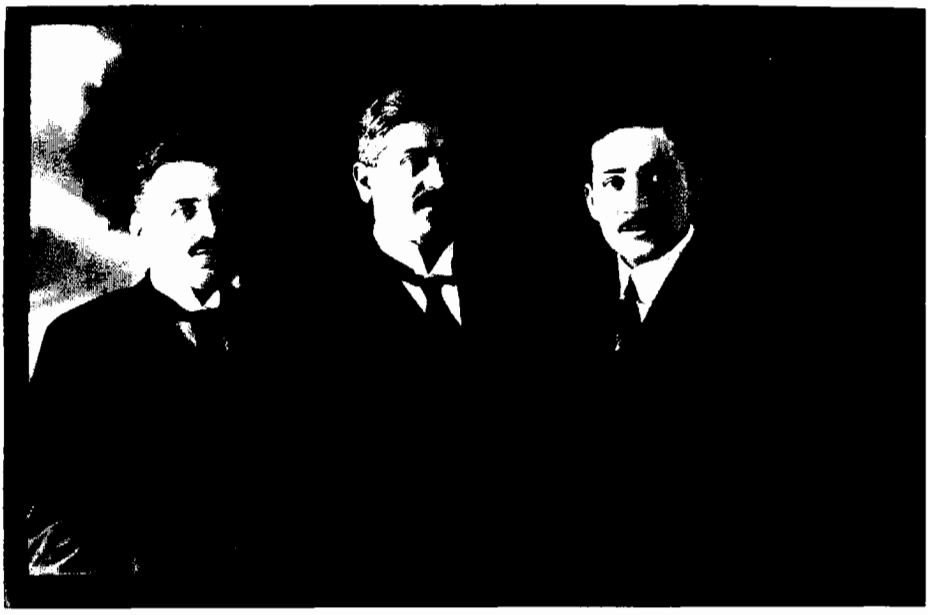
Alman İmparatoru İkinci Wilhelm (miğferli), 1917'deki İstanbul ziyareti sırasında Enver Paşa (sırtı dönük) ve Sultan Reşad (ikisinin ortasında) ile.

Enver Paşa ve Alman İmparatoru İkinci Wilhelm
(otomobilin arkasında), 1917'de Gelibolu'da,

Talât (önde) ve İsmail Canbolat Beyler, 1913'te.

Talât Paşa (ortada) ve Dr. Nazım Bey (solda), dünya savaşı sonrasında Almanya'da.

Midhat Şükrü Bey ve Talât Paşa (sağdan ikinci ve üçüncü), Yeşilköy Tayyare Mektebi'ni ziyarette.

Talât Paşa (ortada), Almanya'daki sürgün günlerinde.
Yanında eşi Hayriye Talât Hanım var.

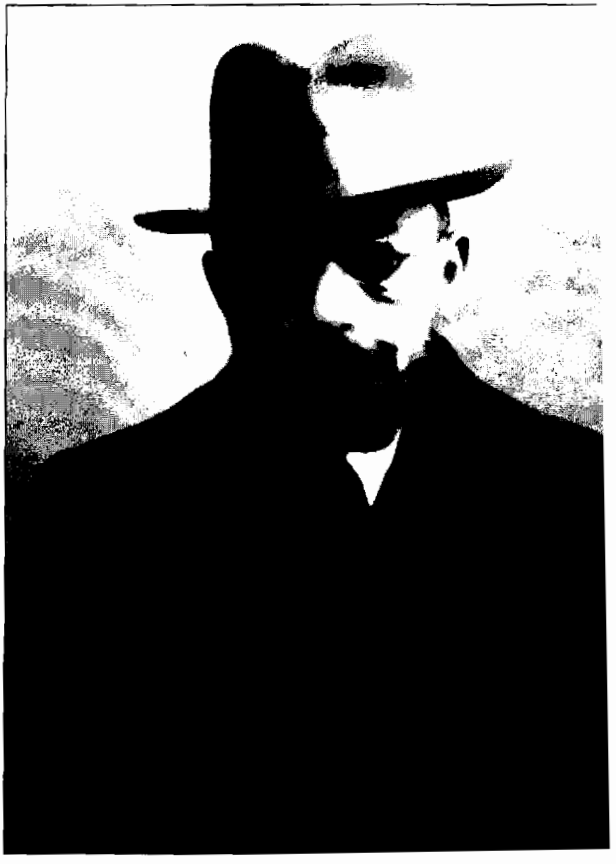
Talât Paşa (ortada) dünya savaşından sonra, Almanya'daki sürgün günlerinde.

Talât Paşa'nın eşi Hayriye Talât Bafralı vefatından
bir sene önce, 1982'de, İstanbul'daki evinde.

General Erich Ludendorff ve eşi Margarethe, 1930'ların başında.

Cemal Paşa, Avrupa'daki sürgün günlerinde. Paşa, tanınmamak için gözlük takmış.

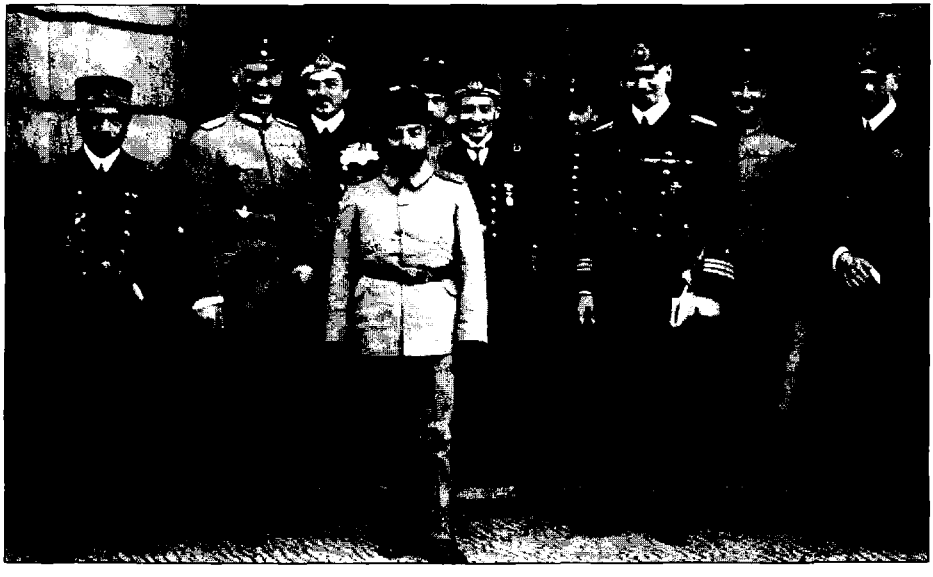
Cemal Paşa'nın Talât Paşa'ya 15 Mayıs 1916'da Kudüs'ten gönderdiği ve "Kardaşım Talât'a" diye imzaladığı fotoğrafı.

Cemal Paşa, Avrupa'daki sürgününde tanınmamak için bu defa sakalını kesmiş.

Cemal Paşa, Moskova'da süvari okulunda. Paşa'nın sağında yâveri İsmet Bey var.

Cemal Paşa, 1917'deki Almanya ziyaretinde Türk ve Alman subaylarla.

Cemal Paşa ve sağında Halide Edib Hanım (Adıvar).

Cemal Paşa (sağdan ikinci), Kanal Harekâtı sırasında sahra çadırında.

Cemal Paşa, Dördüncü Ordu Kumandanı iken teftişte.

Cemal Paşa ve maiyeti, Afganistan'da eğittikleri birliklerin resmigeçidinde.

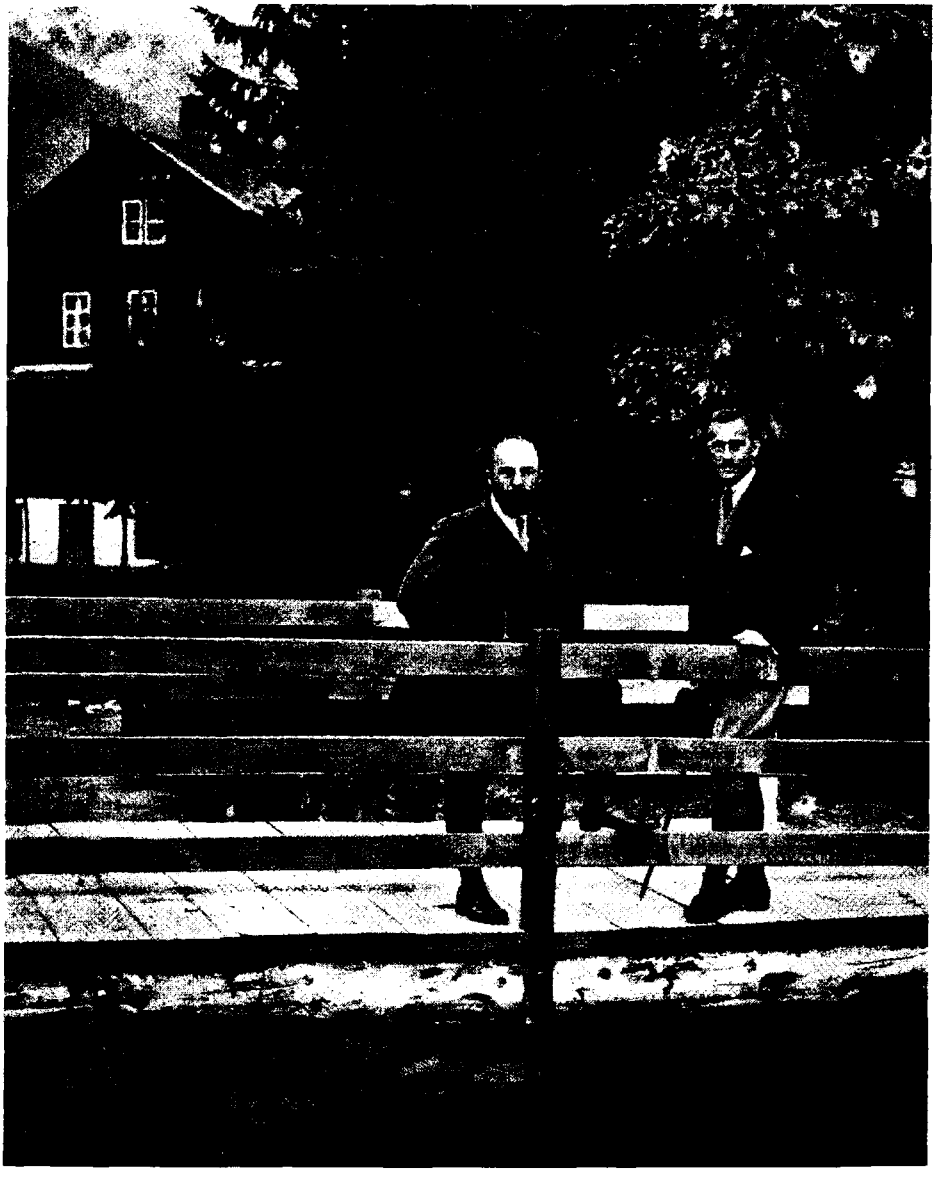
Cemal Paşa ve maiyeti, Kâbil'de Ankara Hükümeti'nin temsilcileri ile.

Cemal Paşa (tüfekli), yâverleri Süreyya ve İsmet Beyler ile 10 Ağustos 1921 günü Kâbil'de, fil üzerinde.

Cemal Paşa ile maiyetindeki subayların eğittiği Afgan birlikleri tatbikat sırasında.

Cemal Paşa (solda) ve yâveri İsmet Bey (Karadoğan), İsviçre'nin Klosters kasabasında.

Cemal Paşa, Berlin'de ailesi ile beraber.

Cemal Paşa, çocukları ile İsviçre'de.

Cemal Paşa (ortada), Kâbil'de yâverleri ile: (Soldan) Nusret Bey, İsmet Bey, Cemal Paşa, bir diğer yâver ve Süreyya Bey. Nusret ve Süreyya Beyler, Paşa ile beraber katledileceklerdir.

Cemal Paşa'nın yâveri İsmet Karadoğan (solda), Kâbil'de Afgan ordusuna askerî eğitim verdikleri günlerde traş oluyor.

Cemal Paşa'nın cenazesi Tiflis'te otopsiden sonra götürüldüğü morgda.

Cemal Paşa'nın yâveri Süreyya Bey'in cenazesi Tiflis'te morgda.

Cemal Paşa'nın yaveri Süreyya Bey'in cenazesi Tiflis'te morgda.

İsmet Karadoğan, 1922'de Moskova'da.

15 Mart 1935'te, kurban bayramının ilk günü Cemal Paşa'nın Erzurum'daki mezarı başında (soldan): Topçu Binbaşı Kadri, Binbaşı Haydar Taşan, H. Gürtuna, bir asker ve emniyet müfettişi Kemal Beyler.

Cavid Bey, Resimli Kitap'ın Eylül 1910 tarihli sayısının kapağında.

Talât Paşa (ortada) ve sağında Cavid Bey.

Cavid Bey, eşi Aliye Hanım ve oğulları Osman Şiar, 1925'de Büyükada'da Devlet Bey Köşkü'nde.

Cavid Bey'in eşi Aliye Şöhret Hanım, 1932 Eylül'ünde.

İttihad ve Terakki'nin
İzmir Valisi Rahmi Bey.

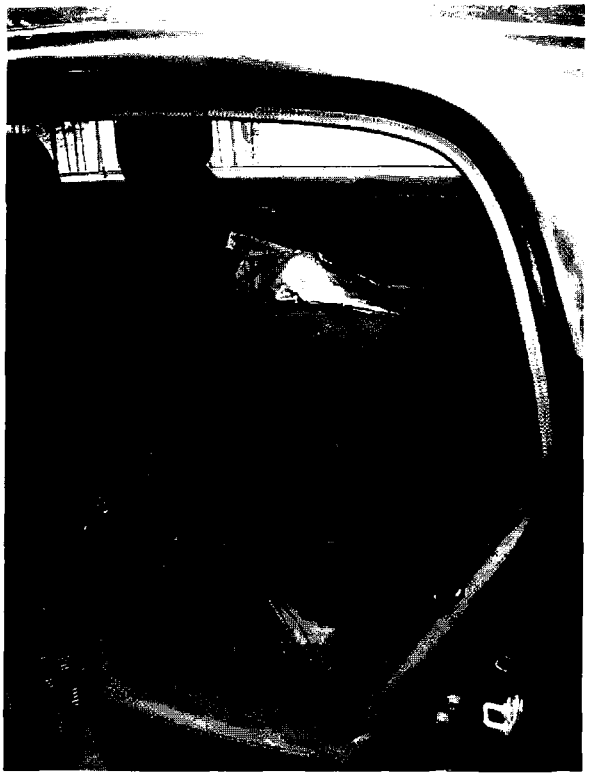
Rahmi Bey, İngilizler tarafından savaş suçlusu olarak götürüldüğü Malta'da.

Rahmi Bey, İstiklâl Mahkemesi'da gıyabında hapise mahkûm olmasından sonra Moskova'da.

Rahmi Bey'in oğlu Alparslan, Çerkes Edhem tarafından kaçırıldığı günlerde.

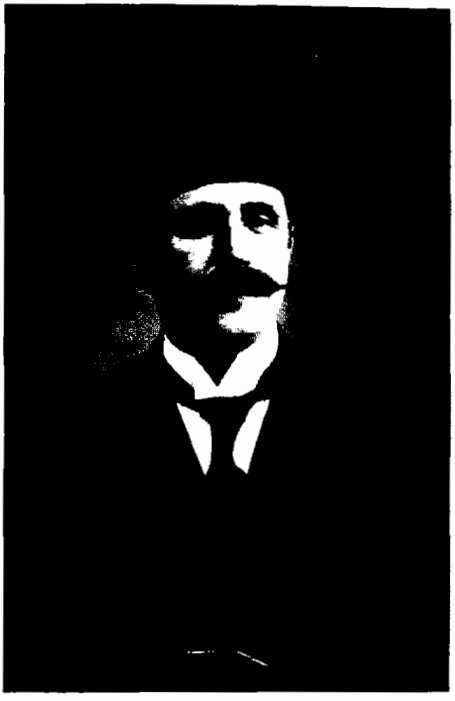
Rahmi Bey'in 2009 Aralık'ının son haftasında Feriköy Mezarlığı'ndaki kabrinden çıkartılıp cenaze torbasına konan kemikleri, bir otomobilin arka koltuğuna yerleştirilerek Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ne götürüldü.

Rahmi Bey'in kemikleri, torunu Melekşah Arslan ve dostları ile beraber, 2009 Aralık'ında Hürriyet-i Ebediye Tepesi'ndeki yeni mezarına indiriliyor.

Hareket Ordusu'nun ilk kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa.

Midhat Şükrü Bey (Bleda).

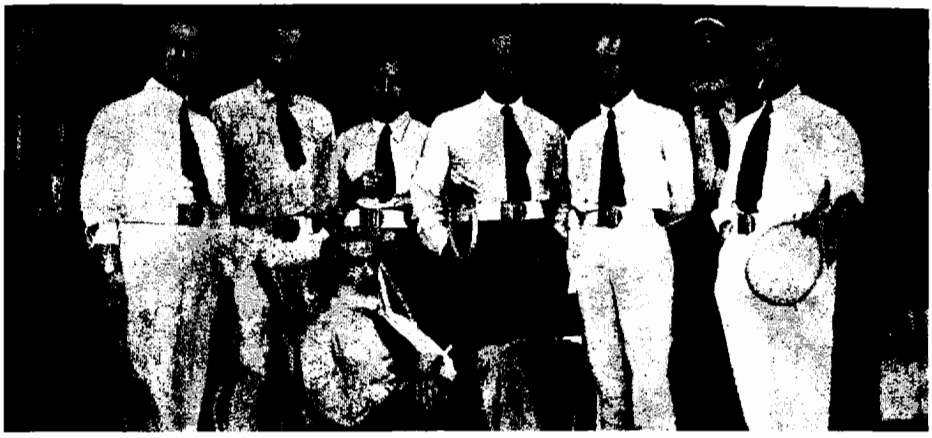
Sultan Abdülhamid'in mabeyincisi "Arap" İzzet Holo Paşa.

Malta sürgünlerinden bir grup: (Ön sıra soldan) İsmail Canbulat, Fethi Bey (Okyar), İzmir Valisi Rahmi Bey, Ubeydullah Efendi, (arka sıra soldan) valilerden Cevdet Bey, Hammal Ferid Bey, Hariciye Nâzırı Ahmed Nesimî Bey ve Ziraat Vekîli Sabri Bey.

Aralarında Hariciye Nâzırı Ahmed Nesimî Bey, Ağaoğlu Ahmed Bey, Meclis Reisi Halil Bey, Hacı Âdil Bey, Ziya Gökalp, Salâh Bey (Cimcoz), Şükrü Bey (Kaya), Adliye Nâzırı İbrahim Bey, Midhat Şükrü Bey ve Ali İhsan Paşa (Sabis)'nın bulunduğu İttihad ve Terakki erkânından bazıları Malta sürgününde.

Malta sürgünlerinin kurduğu tenis takımı: (Ayaktakiler, soldan sağa) Vali Cevdet Bey, Süleyman Sudi Bey, Salâh Bey (Cimcoz), Hüseyin Cahid Bey (Yalçın), Süleyman Numan Paşa, Ubeydullah Efendi, Şükrü Bey (Kaya). Önde oturan, Adliye Nâzırı İbrahim Bey.

Kara Vasıf Bey, İngilizler tarafından savaş suçlusu olarak götürüldüğü Malta'da.

Malta'daki Türk gazeteciler (oturanlar, soldan) Celâl Nuri (İleri), Velid Ebuzziya, Süleyman Nazif ve Ahmed Emin (Yalman).

Talât Paşa (solda) ve İsmail Canbulat.

Bahaeddin Şakir Bey (solda), oğlu Gökalp ve Talât Paşa, Berlin'de.

İttihad ve Terakki erkânından bazıları ve yâverleri, bir kır yemeğinden sonra.

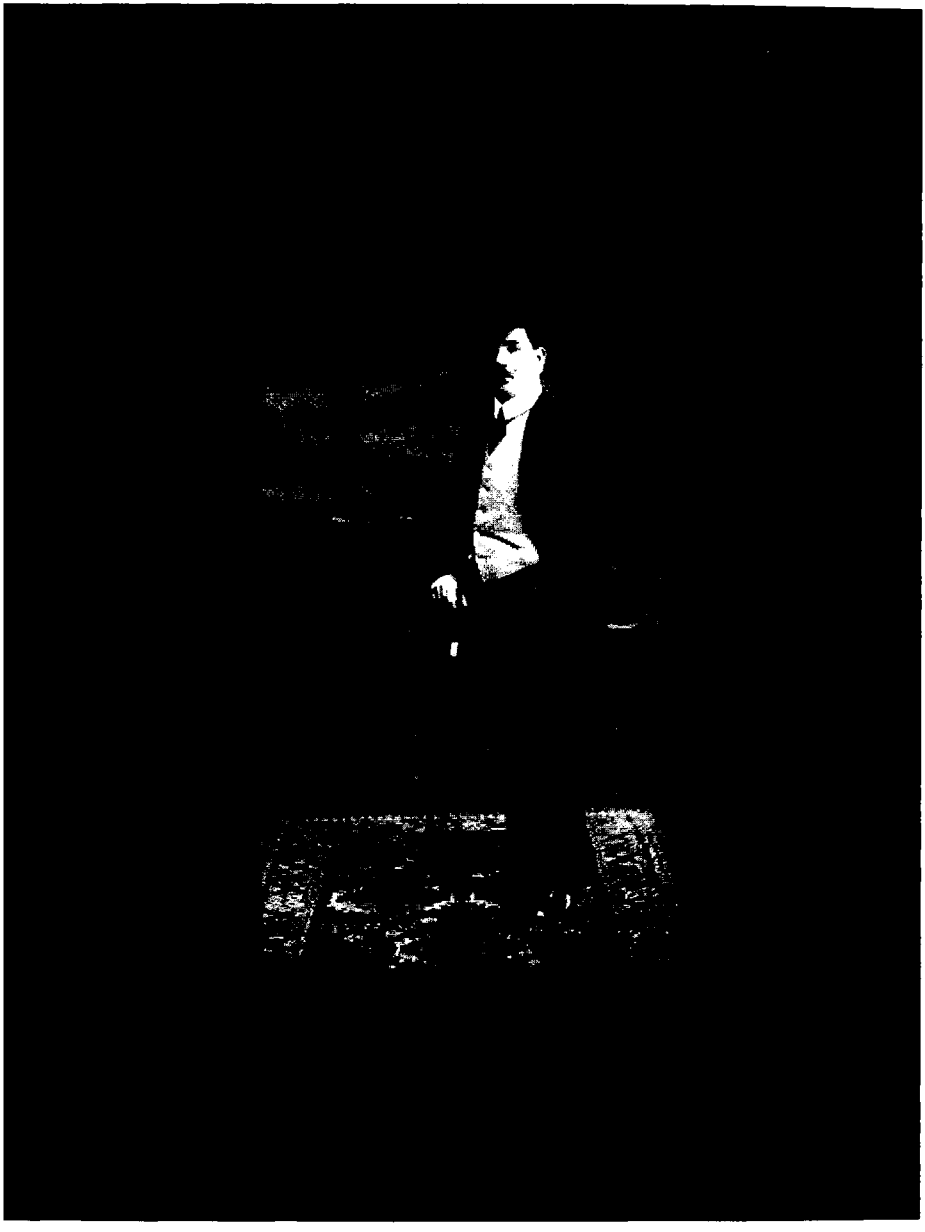
Şerif Paşa, Stockholm Sefiri iken.

Şerif Paşa.

Osmanlı milletvekilleri, 1909'da İngiltere'ye yaptıkları ziyarette Cambridge Üniversitesi'nde. Arkadan ikinci sırada sağdan dördüncü İsmail Canbulat Bey, üçüncü sırada sağdan dördüncü Talât Bey (Paşa), en önde sağda Rıza Tevfik Bey (Bölükbaşı).

Ali Fuad Bey (Cebesoy), 15 Kasım 1910'da İstanbul'da.

Hafiz Hakkı Bey.

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey.

10 Nisan 1919'da idam edilen Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in babası Arif Bey ve Arif Bey'in damadı İhsan Bey, cenazeyi motorla Sirkeci'den Kadıköy'e geçiriyor.

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in cenazesi, teyzesi İsmet Hanım'ın Kadıköy Mühürdar'daki evinden Kuşdili'ndeki Mahmutbaba Mezarlığı'na götürülüyor.

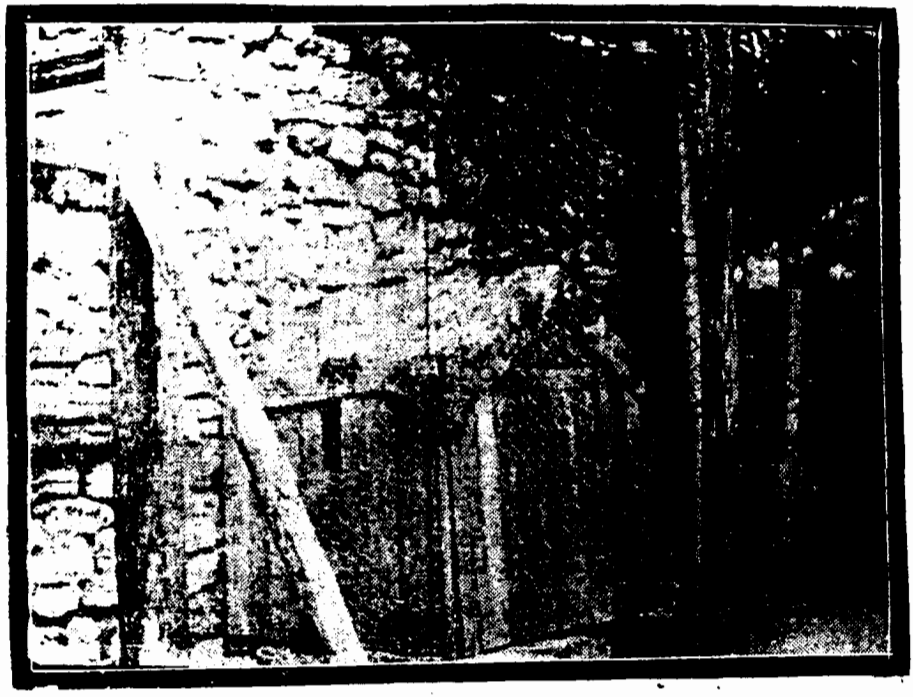

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in cenazesi, Mühürdar'dan Kuşdili'ndeki Mahmutbaba Mezarlığı'na eller üzerinde taşınıyor.

بوقاریده : قره کمال قره عاقبتنه قادرشدقده صوکرا موردقده قره تختنك اوزرنده مخصوصی قطوفراغیجیزك آلدیغی رسم
آلتاقیده : قره کمالك اُلدوکی صوکت طباجسنك قوشترید یدنی یاردجیلاودیغی قهوه وکوزیتك اطرافنده کی شیشلکلر

İntihar eden Kara Kemal Bey'in morga kaldırılan
cenazesinin gazetelerde yayınlanan fotoğrafı.

قره کمالك آرقاسنه صاقلدیغی انتحار ایتدیکی طاووق کومسی

Kara Kemal Bey'in intihar ettiği tavuk kümesi.

İttihadçı Emin Bey (solda), Fizan'da sürgünde sürgün arkadaşlarından biri ile.

İttihadçı Emin Bey'in Fizan'a sürgüne giderken yanında götürdüğü Fransızca-Türkçe sözlük. Emin Bey, Şemseddin Sami Bey'in sözlüğünün iç kapağına "Şiddetli susuzluğa tutulduk. Bu da, sevkimize memur olan Şeyh Ali ile devecilerin suikasdı veya cehaletinden ileri geliyor. Baki iman. 14 Temmuz 319 (27 Temmuz 1903). Tıbbiye talebesi Emin" yazmış.

Sami Çölgeçen, çocukluğunda Hüseyin Cahid Yalçın ile.

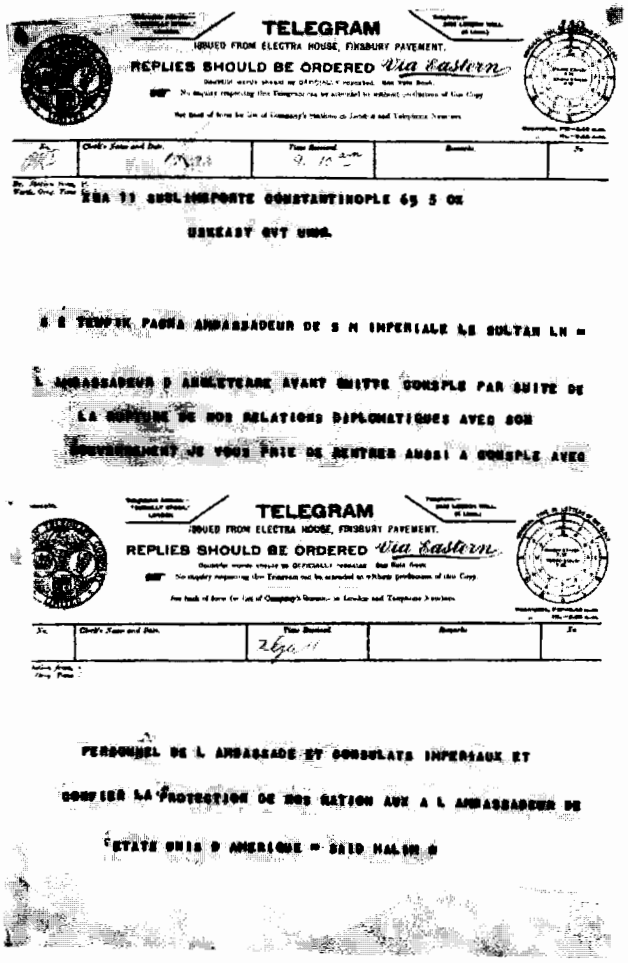
Talât (ortada, sivil) ve Enver Paşa (elinde kırbaç olan), bir törende.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umûmîsi'nin üzerinde cemiyet armasının bulunduğu anteti.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umûmîsi'nin mührü.

TELEGRAM

ISSUED FROM ELECTRA HOUSE, FINSBURY PAVEMENT.

REPLIES SHOULD BE ORDERED *Via Eastern*

ZBA 11 SUBL=EXPORTE CONSTANTINOPLE 65 5 0X

UXKEASY GVT UNDA.

S E TEWFIK PACHA AMBASSADEUR DE S M IMPERIALE LE SULTAN LN =

L AMBASSADEUR D ANGLETERRE AVANT QUITTE CONSPLE PAR SUITE DE

LA RUPTURE DE NOS RELATIONS DIPLOMATIQUES AVEC SON

GOUVERNEMENT JE VOUS PRIE DE RENTRER AUSSI A CONSPLE AVEC

TELEGRAM

ISSUED FROM ELECTRA HOUSE, FINSBURY PAVEMENT.

REPLIES SHOULD BE ORDERED *Via Eastern*

PERSONNEL DE L AMBASSADE ET CONSULATS IMPERIAUX ET

CONFIER LA PROTECTION DE NOS NATION AUX A L AMBASSADEUR DE

ETATS UNIS D AMERIQUE = SAID HALIM =

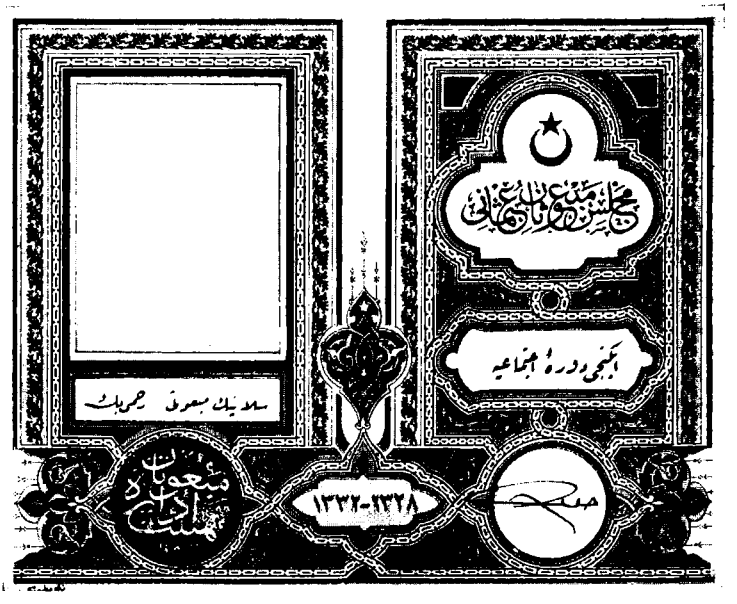
Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere'ye savaş ilân etmesinden bir hafta önce, 4 Kasım 1914'te, Sadrazam Said Halim Paşa'nın Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya gönderdiği telgraf. Sadrazam, diplomatik ilişkilerin kesilmesi üzerine İngiliz Sefiri'nin İstanbul'u terkettiğini bildiriyor ve Tevfik Paşa'dan İngiltere'deki Osmanlı vatandaşlarını Amerikan Büyükelçisi'nin himayesine vererek elçilik ve konsolosluk mensuplarıyla beraber İstanbul'a dönmesini istiyor.

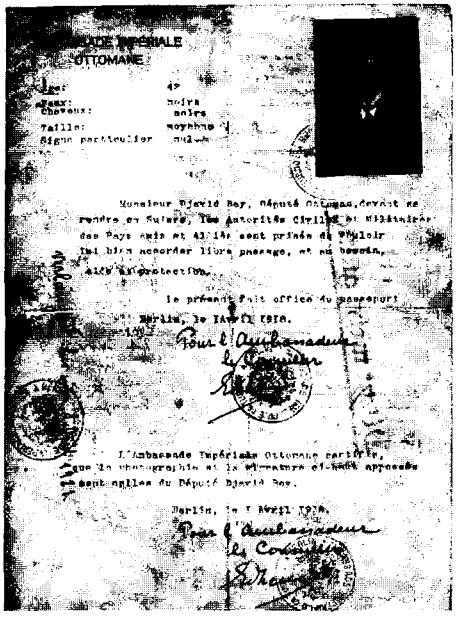
23 Ocak 1913'te meydana gelen Babıali baskınının ardından, o sırada Viyana'da bulunan Cavid Bey'e Arif Naşir Bey'in gönderdiği ve baskını haber verip Cavid Bey'i İstanbul'a davet eden telgraf: "Kâmil düştü. Mahmud Şevket sadrazam. Serîan geliniz".

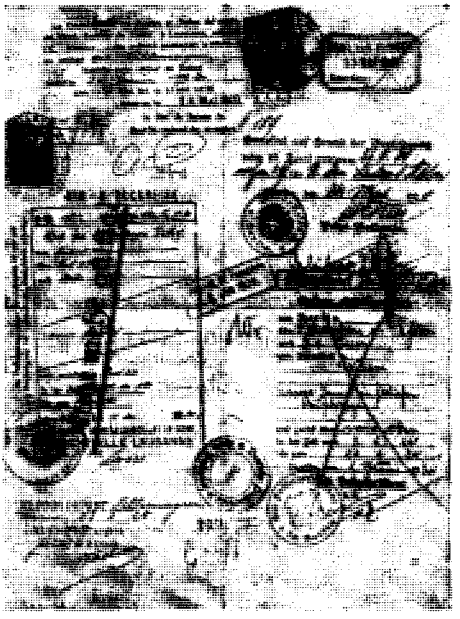

Rahmi Bey'in 1908 seçimlerinde Selânik'ten Meclis-i Mebusan'a seçildiğini gösteren mazbata.

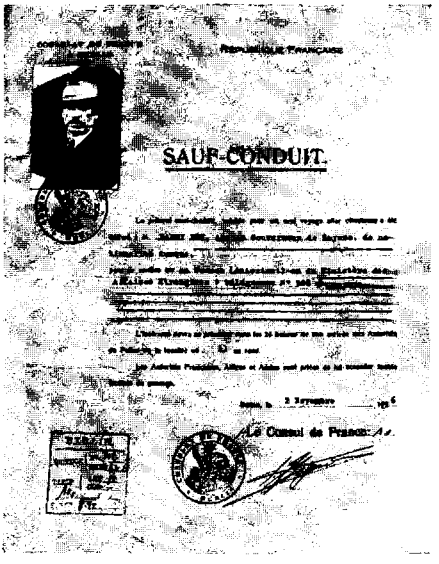

Selânik Mebusu Rahmi Bey'in 1328-1332 (1912-1916) devresi Meclis-i Mebusan kimliği.

Cavid Bey'e Berlin'deki Osmanlı Sefareti tarafından resmî makamların kolaylık sağlanmasını rica maksadı ile verilen pasaport benzeri belge ve Cavid Bey'in savaş sonrasında Avrupa'da bulunduğu sırada aldığı vizeler ile oturma izinleri.

Rahmi Bey'in 1926'daki İzmir suikasti davasında gıyabında mahkûm olmasından sonra Berlin'deki Fransız Konsolosluğu'ndan aldığı, bir çeşit güvenli ikamet ve geçiş belgesi olan "sauf-conduit (safe conduct)".

Sovyetler'in 1926'daki İzmir suikasti davası sonrasında Rahmi Bey'e verdikleri oturma izni.

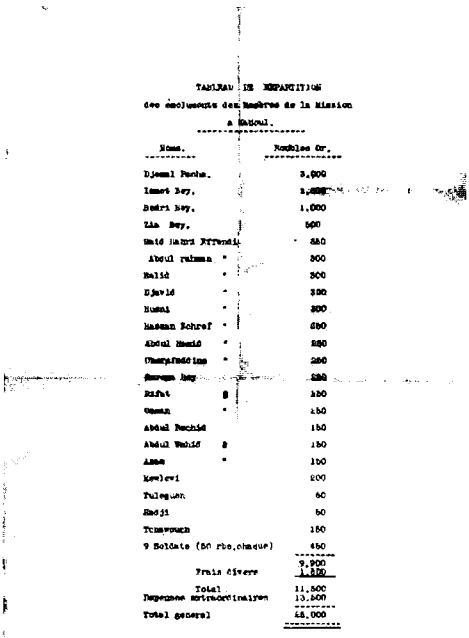

TABLEAU DE REPARTITION
des émoluments des Membres de la Mission
à Kaboul.

Noms.	Roubles Or.
Djemal Pacha.	3,000
Ismet Bey.	2,000
Nedri Bey.	1,000
Zia Bey.	500
Hadj Hafiz Effendi	350
Abdul rahman "	300
Halid "	300
Djavid "	300
Kamal "	300
Hassan Schref "	250
Abdul Hamid "	250
Chemseddine "	250
Serapa Bey	250
Rifat "	150
Osman "	150
Abdul Rachid	150
Abdul Wahid "	150
Aman "	150
Kevlevi	200
Tulegman	60
Hadji	50
Tchmyrouch	150
9 Soldats (50 rbs.chacun)	450
	9,900
Frais divers	1,850
Total	11,500
Dépenses extraordinaires	13,500
Total general	48,000

Cemal Paşa ve maiyetine Afganistan'da yapılan maaş ödemelerinin listesi. Aylıklar altın ruble olarak verilmiş.

Cemal Paşa'nın katli konusunda Tevhîd-i Efkâr Gazetesi'nde 30 Temmuz 1922'de çıkan "Gurbet şehidleri altı oldu!" başlıklı yazı. Paşa'nın Ermeniler değil, Bolşevikler tarafından öldürülmüş olabileceği söyleniyor.

غربت شهیدلری آلتی اولدی!

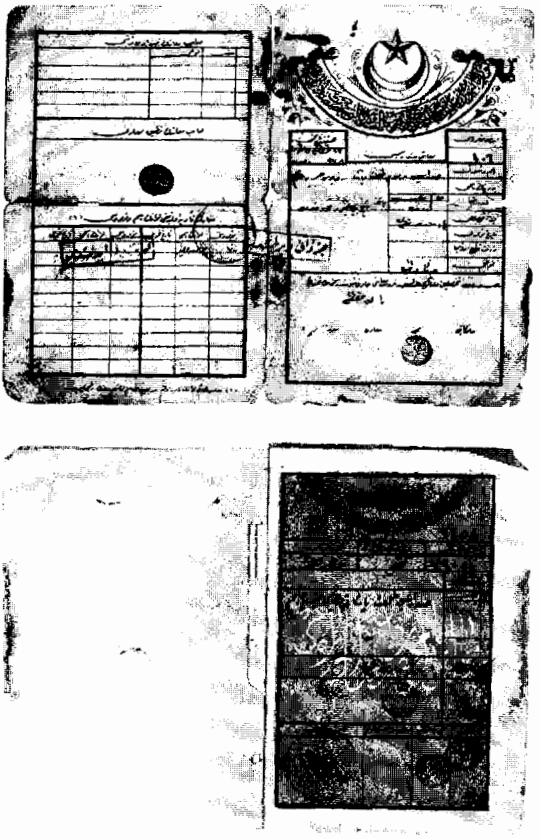
یاد ایلرده دشمن أفکارك اولدیردیکی آلتی مسلمان

طلعت پاشا مرحوم — سعید حلیم پاشا مرحوم — جمال پاشا مرحوم

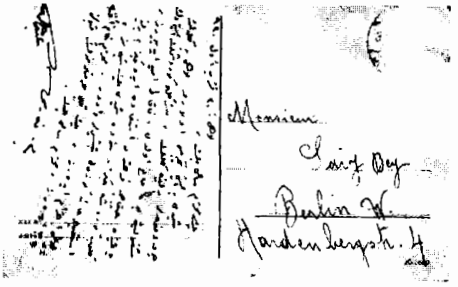
جمال عزمی بك مرحوم — پاشا کرك مرحوم — جوانشیر خان مرحوم

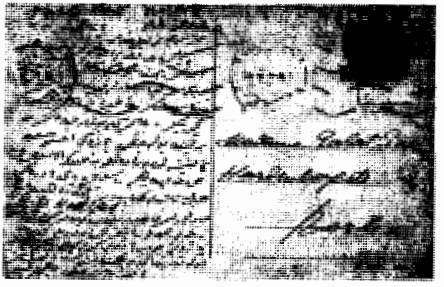
(تایمس) جمال پاشانك اوتومبیل طرفندن وكلی . بولشویكلر طرفندن قتل ایدلدیكی اولدیغی اعتراف ایدیلیور . بوحقده (تایمس) نك اعتراضی كافیدر ؟ هم مسئله ، اولدوقدن صكره تكذیب ایدیلیور . بوطاقم دوزكارلرك متكلما ویكدیكرینی تكذیب ایتمك آدتلرندن فراز ویرلیی اولمسندندر .

اولدوقوچ بولاد منفور جنایتلر وسیاسیه سوء قصدلر یكسر كی زر ، وحتی ادلی مزك دوزكلكه قاری كتاه كار وحسابسوزرك جبور اولمسلر یله بادایلرده یوقه آلیجیدیر . ایدلدیكی ظرف ولسنه قورقولاجق . فاظر ، وخدا افسلرینی یوقه خانه آولدوركه اوقرك یوندن كتاه لری هیچ ایشه یریور وهیچ مظلوم یوق وطن قدایچی خانه كیرمیور اولیورز . بوحسلرك بایاغی ودشمن آفر طرفندن پرسوردك آلیجیدیر فسحه لطا ایدلدیكی یوندن مسلمانلری دكون ایدیجكدر . هرحالده یوقیده بوقیده شقی باغ ایدلر امین اولسونلر . كه ایجیزدن پروك كوچوك بر تاج كیمسه ا كیمسنه زلزك قوتوه . هرحوزه ده بر تاج خلق قلر . بالكس بوجنایتلرك توالیسی هرحوزه ده رحا وسلامت ایچون مهیرك اتحاد ایجسندن بشك چكه اولمادیغی تاهتی بر قات دها كوره ایدیلیور . هرحالده مسلمانلرك یوقه لوقه ده بریده بر تاج شقی خوفخوارك انتظامه قربان كیتمسی دورمسنك آرتق خنای بك بایلمامسی اولدیغنه ایچه شهه یوقدر .

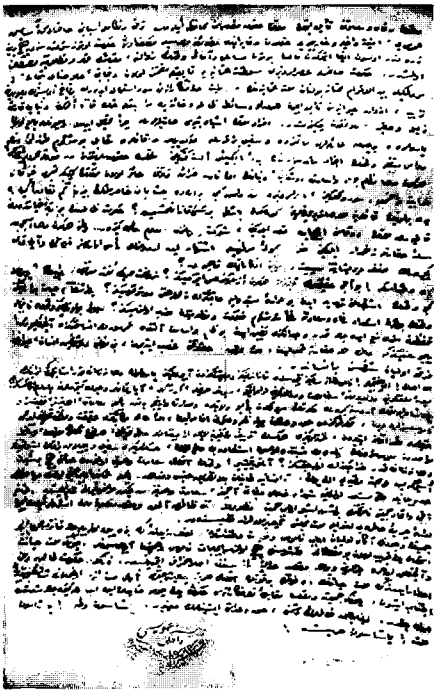

Talât Paşa'nın eşi Hayriye Talât Hanım'ın vatanî hizmet aylığı defterleri.

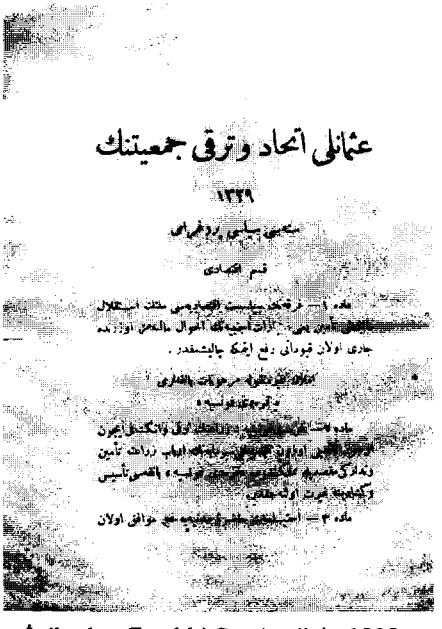
Dünya Savaşı sonrasında sürgüne giden İttihadçılar'ın şahsî güvenliklerini ihmal edişlerine bir örnek: Mısır'ın Son Hıdivi Abbas Hilmi Paşa, Almanya'da "Ali Sâi" adını kullanan Talât Paşa'ya gönderdiği kartpostala bu ismi yazıyor (solda); Cavid Bey ise Paşa'nın hanımına yolladığı kartpostalın adres kısmında "Madame Talat Pacha" diyor (sağda).

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin, Meşrutiyet'in ilânından önce gizlice dağıttığı bildirilerden biri.

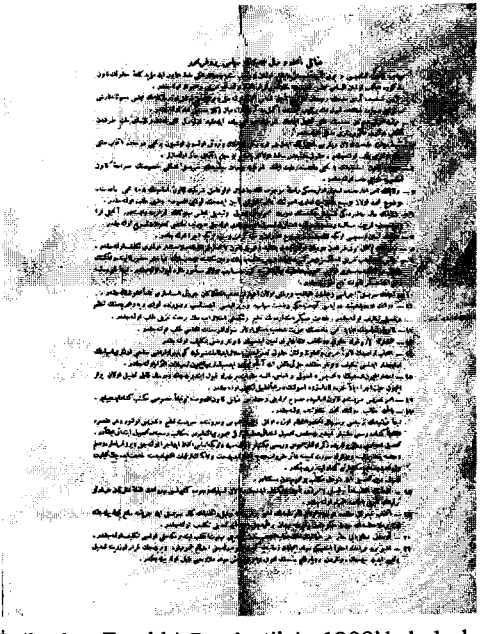
Osmanlı İttihad ve Terakkî Cemiyeti'nin 25 Teşrinsanî 1324 (8 Kasım 1914) tarihli nizamname-i umûmîsi'.

عثمانلی اتحاد وترقی جمعیتنك

۱۳۲۹

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1329 (1913) senesi siyasî programı.

İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin 1908'de kabul ettiği siyasî programı.